

ACADEMIA ROMÂNĂ
INSTITUTUL DE FILOLOGIE ROMÂNĂ „A. PHILIPPIDE”

IDENTITATEA LIMBII ȘI LITERATURII ROMÂNE ÎN PERSPECTIVA GLOBALIZĂRII

TRINITAS

ACADEMIA ROMÂNĂ
INSTITUTUL DE FILOLOGIE ROMÂNĂ „A. PHILIPPIDE”

IDENTITATEA LIMBII ȘI LITERATURII ROMÂNE
ÎN PERSPECTIVA GLOBALIZĂRII

volum îngrijit
de

Ofelia Ichim și Florin-Teodor Olariu

IASI
EDITURA TRINITAS
2002

CUPRINS

<i>Globalizarea și cultura</i>	9
(Dan Mănuță, România)	

LINGVISTICĂ

I. POLITICĂ LINGVISTICĂ

<i>Limba și politică</i>	17
(Eugeniu Coșeriu, Germania)	
<i>Limba română și politica lingvistică în Republica Moldova</i>	41
(Anatol Ciobanu, Republica Moldova)	
<i>Despre cauzele pierderii identității lingvistice și etnice într-o regiune ruptă din întreg</i>	53
(Silviu Berejan, Republica Moldova)	
<i>Graiurile românești de la est de Bug</i>	61
(Vasile Pavel, Republica Moldova)	
<i>Limba română, limba engleză și integrarea europeană. Perspectivă terminologică</i>	69
(Rodica Albu, Simona Spinaru, Lucia Cristina Albu, România)	
<i>Observații asupra modelului confluențial și asupra genezei limbii române</i>	81
(Adrian Poruciuc, România)	

II. UNITATE ȘI DIFERENȚIERE

<i>Unicitatea structurală a limbilor romanice și rolul limbii române în determinarea ei</i>	95
(Martin Maiden, Anglia)	
<i>Individualitatea limbii române întemeiată pe influența morfosintactică a limbii grecești vechi și bizantine asupra latinei vulgare balcanice</i>	103
(Wolf Dietrich, Germania)	

<i>Câteva reflecții asupra statutului actual al cercetării filologice românești</i>	113
(Eugen Munteanu, România)	
<i>Etimologie multiplă inclusiv românească</i>	119
(Petru Zugun, România)	
<i>Elemente lexicale ale limbajului familiar românesc în context romanic</i>	125
(Cristina Florescu, România)	
<i>Textul jurnalistic: un teren experimental de ambiguitate</i>	135
(Stelian Dumistrăcel, România)	
<i>Convergences et divergences entre les russimes du roumain et ceux des autres langues romanes</i>	151
(Eva Buchi, Franța)	
<i>Balkanet - tezaur lingvistic multilingv pentru limbile din Balcani</i>	177
(Dan Tufiș, România)	
<i>Resurse lingvistice românești și tehnologii informatice aplicate limbii române</i>	193
(Dan Cristea, Dan Tufiș, România)	
<i>Editarea asistată de calculator a atlaselor lingvistice și a textelor dialectale</i>	211
(Ion A. Florea, Vasile Apopei, Florin-Teodor Olariu, Silviu Bejinariu, România)	

ISTORIE LITERARĂ ȘI ETNOLOGIE

I. IDENTITATE ȘI DIFERENȚIERE

<i>Orizont românesc, orizont european, orizont universal</i>	235
(Mihai Cimpoi, Republica Moldova)	
<i>Embleme sau stereotipii. Pledoarie pentru o abordare diversificată a culturilor orale</i>	243
(Sabina Ispas, România)	

<i>Cultura populară. Mode, prejudecăți și priorități la început de mileniu</i>	263
(Lucia Berdan, România)	
<i>Probleme actuale ale abordării patrimoniului rural</i>	269
(Elisabeta Faiciuc, Elena Drăgan, România)	
<i>Un străvechi rit european, având ca substrat bagheta propitiatoare</i>	279
(Ion H. Ciubotaru, România)	
<i>Globalizarea și eternitatea arhetipurilor</i>	289
(Ion Ghinoiu, România)	
<i>Istoria națională în viziunea primilor romantici români</i>	301
(Mircea Anghelescu, România)	
<i>Societatea de limba română din Voivodina contribuie la păstrarea și dezvoltarea identității etnice și culturale a minorității române din Banatul iugoslav</i>	313
(Gligor Popi, Iugoslavia)	
<i>Paradigma oralității literaturii române</i>	317
(Noemi Bomher, România)	

II. IDENTITATE ȘI INTERCOMUNICARE

<i>Imaginea literaturii române în conștiința culturală franceză sau necesitatea definirii unui statut precis al traducerii ca artă și meserie</i>	333
(Jean-Louis Courriol, Franța)	
<i>Karl Kurt Klein – remarcabil mediator între culturile germană și română</i>	347
(Astrid Agache, România)	
<i>Literatura română din nordul Bucovinei (după șase decenii de înstrăinare)</i>	353
(Grigore Bostan, Ucraina)	
<i>Modalități de menținere a identității etnice la românii din Voivodina-Iugoslavia</i>	359
(Lia Magdu, Iugoslavia)	

<i>Identități literare românești în Banatul sârbesc</i>	363
(Valeriu P. Stancu, România)	
<i>Receptarea fenomenului literar basarabean de către cititorul român din dreapta Prutului</i>	369
(Nicolae Bilețchi, Republica Moldova)	
<i>Poezia basarabeană și antinomiile ei. Anii '20-'30</i>	379
(Alexandru Burlacu, Republica Moldova)	
<i>Poezia postmodernă și fenomenul globalizării</i>	405
(Ana Bantoș, Republica Moldova)	
<i>Spațiu fără ecou. Receptarea literaturii române în Germania</i>	411
(Alexander Rubel, Germania)	
<i>Literatura română din Basarabia sau tautologia identităților închise</i>	417
(Felicia Cenușă, Republica Moldova)	
<i>Literatura română din Basarabia interbelică între Orient și Occident</i>	421
(Alina Ciobanu-Tofan, Republica Moldova)	
<i>Prezentarea autorilor</i>	428

DAN MĂNUCĂ

GLOBALIZAREA ȘI CULTURA

Simpozionul Internațional *Identitatea limbii și literaturii române în perspectiva globalizării*, desfășurat la Iași, în zilele de 17 și 18 mai 2002, în organizarea Institutului de Filologie Română „Alexandru Philippide”, al Academiei Române, în colaborare cu Asociațiunea pentru Literatură Română și Cultura Poporului Român ASTRA, Despărțământul „Mihail Kogălniceanu”, a fost sugerat de câteva întrebări ivite nu numai în cultura noastră, ci, în general, în toate culturile europene. Oare acest proces, care, în paranteză fie zis, nu prea este definit cu suficientă claritate, se derulează numai în economie și în politică sau este prezent și în cultură? Este premisa de la care trebuie să se plece în mod obligatoriu, deoarece – este un truism, care se cere însă reamintit mereu – limba și literatura fac parte integrantă din fundamentele culturii oricărei țări.

În ce privește economia, procesul de globalizare este nu numai limpede, ci și în curs de impunere, contestată sau acceptată, dar grăbită. Este limpede că, în economie, avem de-a face cu o integrare și o specializare accelerate, de pe urma cărora poate rezulta, spre exemplu, un autoturism ale cărui componente sunt fabricate în mai toate statele continentului. Marca tradițională devine, în aceste condiții, un atribut din ce în ce mai puțin atractiv pentru cumpărătorul unui produs multi-economic, ca să nu zic multi-etnic.

Oare cultura poate oferi astfel de produse? Co-producțiile cinematografice pot oare intra în această categorie? Asemenea, concertele simfonice, în cazul în care o orchestră, de exemplu românească, interpretează o simfonie de un compozitor german, sub bagheta unui dirijor englez. Răspunsurile la aceste două întrebări pot duce la concluzia potrivit căreia cultura practică de foarte multă vreme globalizarea. Cu alte cuvinte, o co-producție cinematografică ar fi echivalentul autoturismului multi-etnic de mai sus. Dar dacă acest din urmă

produs este ușor de clasificat și de definit, cultura refuză încadrările și numeroasele definiții care i s-au dat reflectă imposibilitatea surprinderii unui fenomen uman complex și delicat. Multe definiții se opresc asupra importanței pe care o are inculcarea, pe diverse căi, a tradiției. Desigur, o tradiție înțeleasă într-un sens larg, dar nu mai puțin o tradiție. Chiar o tradiție a unui grup, fie social, fie etnic. Cultura ar fi, s-a afirmat, un precipitat al istoriei. Cei trei factori, tradiția, istoria și grupul, se reunesc pentru a alcătui ceea ce aș numi, cu o expresie împrumutată de la Northrop Frye, o „structură încăpățânată” (*a stubborn structure*). Din această ecuație lipsește însă individul, adică acela care este consumatorul de cultură. Am folosit un termen („consumator”) care trimite imediat la asimilarea unui fapt de civilizație și care aparține așa numitei culturi de masă, foarte puțin interesată de protejarea și conservarea individului. S-a ajuns chiar la situația paradoxală de a se vorbi de o cultură „superioară” și de o cultură „populară”. Aceasta din urmă fiind înțeleasă ca o cultură de week-end (presupusă de concursurile de tipul „vrei să fii miliardar?”). Globalizarea a ajuns, aici, foarte departe, ba chiar a atins granițe pe care le putem considera intangibile de vreme ce au depășit subiectivitatea valorilor normative sau estetice. Dar televiziunea, mijloc principal de extindere a globalizării culturale și de realizare a culturii de masă, tinde a fi înlocuită de procedee mult mai directe, între care un loc important îl deține internetul. Răspândirea fără precedent a acestuia a ridicat problema apariției unei așa numite „ciber-culturi” (*„cyber-culture”*). Să fie oare aceasta corespondentul autoturismului multi-etnic de mai sus? Să se poată oare vorbi de o globalizare mai rapidă și mai intensă a culturii pe această cale? Să determine oare pătrunderea în cascadă a faptelor de civilizație o accelerare a globalizării culturii?

Îndată, se ridică și o altă chestiune: este globalizarea culturii un experiment utopic? Din cele de mai sus, se poate deduce că utopia a fost de mult depășită, stadiul de proiect și cel experimental trecând în etapa aplicării nemijlocite.

Alte două chestiuni se ridică, de asemenea, de la sine. Mai întâi, poate duce globalizarea culturii la modificarea scărilor de valori care funcționează, cu oarecare constanță, în ultimii cincizeci de ani? Și, legat de aceasta, se poate oare vorbi de o degradare axiologică în domeniul culturii sau este vorba de un proces firesc de evoluție?

Problema principală suscitată de corelația cultură-globalizare se arată a fi aceea a identității culturale, a conservării acesteia sau a renunțării la

ea. O societate globalizată va fi ori una multiculturală, ori una rezultată dintr-un proces de aculturație. Cea dintâi ipoteză scoate în evidență conservarea unor trăsături identitare, cealaltă accentuează asupra întrepătrunderilor care se vor produce.

În sfârșit, nu poate fi omisă prezența urmelor pe care le-au lăsat colonialismul și comunismul în crearea unor structuri culturale standardizate care au premers globalizării. De pildă, așa numitul „realism socialist”, care a funcționat, cu sincopele de rigoare, timp de cincizeci de ani, de la Vladivostok la Berlin și chiar mai departe. Poate fi considerat, fără îndoială, o formă de globalizare, rezultat al unei utopii (azi, o considerăm drept distopie) vehiculate de o gestiune totalitară. Am invocat acest exemplu deoarece el ridică o altă chestiune, extrem de importantă și, totodată, de dificilă, aceea a modalității de realizare a globalizării în cultură. Oare cultura admite impunerea unui anume tip de mecanism sau acceptă doar ca acest mecanism să se realizeze de la sine, într-un răstimp pe care domeniul însuși îl reclamă și care, de regulă, este îndelungat?

Cum va arăta cultura unei societăți globalizate, iată o problemă la fel de dificilă ca și acelea de până acum. Se va putea sau nu vorbi despre un fundamentalism cultural, susținut și conferit de prestigiile culturale deja existente? Semne de nedumerire asupra acestei chestiuni ridică, spre exemplu, disimetriile schimburilor culturale dintre Europa și Statele Unite.

Câteva din întrebările de mai sus au fost atacate și în numărul 238, pe lunile martie - aprilie 2002, al revistei „Esprit”, centrat pe o chestiune pusă aproape dilematic: *Quelle culture défendre?* Unii autori, între care filosofi, antropologi, esteticieni ori sociologi, au ridicat problema impreciziunilor existente în domeniul așa numitei mondializări (un sinonim al globalizării) culturale. S-a vorbit despre tirania identităților, despre fluctuațiile identităților, despre „la fatigue d'être soi”, despre „liniile Maginot ale culturii” și, având în vedere numeroasele, poate chiar prea numeroasele teorii, chiar despre „comedia culturii”.

Cu aceasta, am ajuns la câteva probleme legate de domeniile noastre. Nefiind lingvist, nu îmi voi îngădui prognoze privind evoluția și locul limbii române în procesul de globalizare. Amintesc însă că, în 1993, Umberto Eco a publicat cunoscutul studiu intitulat *La ricerca della lingua perfetta*, analizând opiniile expuse de-a lungul istoriei în această

captivantă problemă. Care va fi, ca să zic astfel, „limba adamică” a globalizării? Sau vor fi mai multe? Sau va fi un fel de „esperanto” globalizator? Sau va fi un fel de frangleză?

Nici în literatură lucrurile nu sunt foarte limpezi. O punere la punct a fost încercată în 1992, în culegerea de studii *Literatur im Zeitalter der Globalisierung*, apărută la Berlin. Tot în acel an, Jacques Leenhardt a demonstrat că nu se poate vorbi de un „cititor european”, adică de un cititor european standardizat (ca să nu zic globalizat), ci de cititori europeni (români, francezi, cehi ș.a.m.d.). Iată însă că se prefigurează o standardizare și în această privință. Proza pare a fi mai conservatoare. Dar poezia tinde să își prefigureze un tip de discurs supra-național. Două exemple. În decembrie 2001, am asistat, la Universitatea Aix – Marseille I, la un experiment revelator pentru această tensiune: un vers dintr-o poezie (întâmplător) românească era citit mai întâi în original, apoi în versiunea lui franceză, urmată de aceea persoană. Era vorba de o confruntare și, totodată, de o colaborare între două sisteme prozodice complet diferite. Două procese care izvorăsc din tensiunile latente ale nevoii de puncte de sprijin la adăpostul unei platoșe comunitare și de pe urma cărora au apărut embrionii, timizi, ai unui limbaj poetic trans-național, tinzând să realizeze visul mai vechi despre „poezia pură”. Un experiment oarecum asemănător se derulează și în Germania, în jurul revistei „Dichtungsring”, care apare la Bonn și Bochum, inițiată de romanistul Alfons Knauth. Mai în glumă, mai în serios, se încearcă realizarea unei așa numite „poezii poliglote” (discutate în numărul 21), în care, deocamdată, nu sunt combinate decât elemente lexicale romanice. Astfel de manifestări de globalizare a limbajului poetic se întemeiază pe existența unor condiții prealabile, apărute odată cu făurirea sistemului literar european modern, începând cu secolul al XVIII-lea. De-a lungul a trei secole, s-au creat subsisteme de relații, funcționale din Siberia până în Portugalia. Teoriile globalizării literare actuale se pare că le-au uitat, ceea ce l-a determinat pe comparatistul Hugo Dyserinck să vorbească de „predispoziții uitate ca o șansă pentru viitor” („vergessene Ansätze: eine Chance für die Zukunft”).

Alte câteva chestiuni se ridică de îndată referitoare la literatura română. Aceasta se scrie din Canada și până în Noua Zeelandă, așadar în țări cu sisteme literare uneori complet diferite de al nostru sau de acela general european. Nici culturile nu sunt apropiate de aceea comună

europăeană. În aceste condiții, cărei literaturi îi aparțin acele scrieri în limba română: literaturii canadiene, literaturii germane, literaturii nord-americe, literaturii ungare? S-ar putea afirma că literatura română s-a diversificat în asemenea măsură, încât s-a integrat în culturi diferite și totodată în sisteme literare diferite de acela de origine. Desigur, acest proces poate fi inclus în acela mai larg al globalizării literare. Trebuie însă asumate și riscurile de rigoare, dintre care nu poate fi omis acela al diminuării identității, chiar al ștergerii acesteia. Un scriitor de limbă română din îndepărtata Nouă Zeelandă povestea cu umor, nu de mult, că locuitorii de acolo, neștiind nimic despre limba și literatura română, îl consideră scriitor grec, întrucât își face semnul crucii în stil ortodox, asemenea locuitorilor din comunitatea grecească de pe insulă, din care însă nici unul nu este atras de beletristică.

Romancierul în cauză nu își tipărește operele la Wellington, căci acolo nu se află decât un singur cititor: el însuși. În consecință, le trimite unei edituri din București. Dar în Statele Unite, situația este cu totul alta. Acolo, se poate vorbi de prezența unor cititori oarecum particularizați de literatură română, cărora li se adresează concetățeni americani scriitori de limbă română. Îmi vine greu să admit că, într-un asemenea caz, mai putem vorbi despre o literatură românească, întrucât, crescut într-o mentalitate și o cultură specifice, atât scriitorul, cât și lectorul lui conviețuiesc în interiorul acestora, având puține și debile legături cu literatura țării de unde au plecat strămoșii. Nu cu mult diferită este, după părerea mea, și situația puternicei grupări de scriitori și cititori de limbă română din Israel.

Probabil că asemenea oarecum sumbre situații se întâlnesc și pe teritoriile etnologiei și folcloristicii. Bănuiesc că, acolo, globalizarea ar putea fi numită și urbanizare. Aș invoca, în sprijinul afirmațiilor mele, prezența așa numitelor legende urbane. Nu cunosc dacă acestea există pe teritoriul țării noastre, dar, în Statele Unite, doi cercetători au cules și publicat, încă în 1926, o asemenea creație, pe care au intitulat-o *Dracul de la discotecă*. Acest fel de compuneri orale a proliferat în asemenea măsură, încât, în 1996, Bennett Gillian și Paul Smith au tipărit volumul *Contemporary Legend. A Reader* (New York și Londra, Garland publishing Inc.). Cum în satele noastre au răsarit numeroase discoteci, nu văd motivele care ar împiedica și apariția diavolilor. Poate că au apărut, dar nu i-a zărit încă nici un folclorist.

Reîntorcându-ne la obiectivele Simpozionului *Identitatea limbii și literaturii române în perspectiva globalizării*, va trebui să observăm că, după cum reiese cel puțin din titlurile comunicărilor, nu ne-am propus să lămurim definitiv lucrurile, ci doar să ridicăm câteva semne de întrebare, să oferim, pe cât este omeneste posibil, câteva propuneri de răspuns. Volumul de față întrunește cele mai multe din comunicările prezentate în cele două zile în care au avut loc lucrările.

LINGVISTICĂ

I. POLITICĂ LINGVISTICĂ

EUGENIU COȘERIU

LIMBAJ ȘI POLITICĂ*

0. Tema «Limbaaj și politică» poate fi înțeleasă și, de fapt, se înțelege în mai multe sensuri cărora le corespund, totuși, numai două perspective fundamentale: **perspectiva politicii**, în cadrul căreia limbajul este considerat ca uz lingvistic propriu activităților numite „politice” («limbaaj al politicii», chiar și al politicii lingvistice) și **perspectiva limbajului**, în cadrul căreia aspectul politic se prezintă ca dimensiune esențială a limbajului însuși, dimensiune care, la rândul ei, se manifestă în – și determină – atitudini și activități „politice” («politica limbajului»). Vom încerca să delimităm aceste sensuri diferite; în prima parte și cu privire la cea dintâi perspectivă, vom preciza doar problemele specifice fiecăreia dintre ele și vom semnală căile care, în fiecare caz, se deschid pentru cercetarea lingvistică; în partea a doua și cu privire la cea de a doua perspectivă, care ține de esența însăși a limbajului, ne propunem să fundamentăm și să elucidăm dimensiunea politică a limbajului și să scoatem în evidență implicațiile pe care această dimensiune le comportă pentru comunitățile lingvistice, în general, și pentru comunitatea lingvistică spaniolă, în special. În prima parte ne propunem să contribuim, prin câteva distincții, la teoria și metodologia **lingvisticii**, în partea a doua, vrem să contribuim la teoria **limbajului** și la justificarea unei practici idiomatice adecvată faptelor stabilite prin teorie.

Ființa politică: ființa vorbitoare

1.1. Punctul nostru de plecare în abordarea perspectivei a doua (și deja în distincția însăși între ambele perspective) este – să o spunem de la început – *Politica* lui Aristotel, în speță cvasidefiniția omului ca „animal

* Textul de față este preluat din „Revistă de lingvistică și știință literară”, nr. 5/ 1996 (p. 10-28) și reprezintă traducerea din limba spaniolă, făcută de Eugenia Bojoga, după originalul tipărit în vol. *El lenguaje politico* (editor Manuel Alvar), publicat de Fundația Friedrich Ebert, Madrid, 1987.

care vorbește” pe care Aristotel o formulează în capitolul I al acestei opere, mai precis, o chestiune de interpretare filozofică, pe care această cvasidefiniție o pune. După cum se știe, tocmai acolo unde afirmă că omul este un animal „politic” în măsură mai mare decât oricare alt „animal gregar” (πολιτικὸν ὁ ἄνθρωπος... πάντος ἀγελαίου ζώου μᾶλλον), și pentru a susține această teză, Aristotel constată că dintre toate animalele numai omul posedă **logos**: λόγον δέ μόνον ἄνθρωπος ἔχει τῶν ζώων. *Logos* înseamnă aici, evident, ‘limbaj’, ‘vorbit’, ‘facultatea de a vorbi’ – ‘darul cuvântului’, zice o veche traducere spaniolă – nu ‘rațiune’ sau ‘intelect’, deoarece ceea ce se opune în continuare conceptului de *logos* este vocea (φωνή), pe care omul o posedă în comun cu alte animale, dar care poate exprima numai durerea sau plăcerea (ἢ μὲν οὖν φωνὴ τοῦ λυπηροῦ καὶ ἡδέος ἔστι σημεῖον, διὸ καὶ τοῖς ἄλλοις ὑπάρχει ζώοις), în timp ce limbajul este apt să scoată în evidență ceea ce e avantajos și păgubitor și, prin urmare, ceea ce e adevărat și ceea ce e fals: ὁ δὲ λόγος ἐπὶ τῷ δηλοῦν ἔστι τὸ συμφερόν καὶ τὸ βλαβερόν, ὥστε καὶ τὸ ἄδικον. Prin aceasta limbajul corespunde cu ceea ce e specific omului dintre toate animalele, care este tocmai conștiința morală („simțul” moral), facultatea de a distinge binele și răul, adevărul și falsitatea etc., particularitate comună [a ființelor umane] care, la rândul său, este fundament al asocierii în familie și în Stat: τοῦτο γὰρ πρὸς ἄλλα ζῶα τοῖς ἄνθρώποις ἴδιον τὸ μόνον ἀγαθοῦ καὶ κακοῦ καὶ δικαίου καὶ ἀδίκου καὶ τῶν ἄλλων αἰσθησιν ἔχειν ἢ δὲ τοῦ τῶν κοινωνία ποιεῖ οἰκίαν καὶ πόλιν (*Polit.*, 1253a, 10-11).

1.2. Problema interpretării pe care o pune acest fragment este cea a **statutului** acestor expuneri riguroase cu privire la limbaj în gândirea lui Aristotel. De ce această definiție a omului prin limbaj în raport imediat cu faptul că conștiința morală este o prerogativă comună (κοινωνία) a ființelor umane și de ce tocmai în *Politica*, adică în teoria Statului? Va fi vorba doar de caracterizarea și justificarea **uzului** politico-social al limbajului, de folosirea acestuia în treburi de utilitate publică? Tezele formulate conțin prea mult angajament pentru a admite o atare interpretare. În afară de aceasta, în cazul lui Aristotel niciodată nu este indiferent **unde**, în ce context este tratată o anumită problemă. Astfel, tipurile de bază ale funcțiilor vorbirii (uzul „științific”, uzul „practic” și uzul „poetic”) sunt tratate fiecare dintre ele la locul adecvat, în *De Interpretatione*, în *Retorica* și în *Poetica*. Dar în nici una din aceste opere nu se definește omul prin limbaj. Dacă o face, în schimb, în *Politica*, și tocmai în același context în care omul se definește ca ζῷον πολιτικόν

caracterizat prin conștiința morală, aceasta înseamnă că Aristotel consideră limbajul efectiv ca fundament al esenței omului – ca „diferență specifică”, trăsătură definitorie a umanității – și faptul politico-social ca dimensiune esențială a limbajului. El adoptă aici în mod hotărât «a doua perspectivă», aceea a esenței politico-sociale a limbajului (după cum în *Retică* adoptă punctul de vedere al intercomunicării practice, uzul politic al limbajului fiind doar unul din aceste aspecte). În *Politica*, acolo unde este vorba de esența socială a omului – care, dacă nu ar face parte din nici o comunitate, ar înceta de asemenea să fie om și ar fi „sau bestie sau zeu” (ἢ θηρίον ἢ θεός) –, limbajul este pentru Aristotel corolar și manifestare a „politicității” (= sociabilității) ființei umane și, prin urmare, condiție a constituirii istorico-concrete a societăților umane la diferite nivele. La aceasta vom reveni în partea a II-a a studiului de față, după ce vom prezenta pe scurt câteva considerații cu privire la prima perspectivă.

Limbajul politicii

2.0. «Limbajul politicii» poate fi înțeles cel puțin în trei sensuri diferite: (a) ca lexic „politic”; (b) ca mod de a folosi semnele lingvistice în politică; (c) ca ansamblu de procedee specifice discursurilor politice.

2.1.1. În primul sens este vorba, pur și simplu, de terminologia referitoare la noțiunile și instituțiile politice, terminologie în parte specifică fiecărei țări, de acord cu instituțiile respective și care conține termeni ca: *democrație, liberalism, socialism, constituție, partid, regim, guvern, parlament, adunare, revoluție* etc. și, bineînțeles, *stat* și *politică*.

Din punct de vedere lingvistic, această terminologie nu prezintă practic nimic ce i-ar fi specific. Problemele sale, ca în cazul oricărei alte terminologii, sunt probleme de lingvistică istorică și de istorie pur și simplu, adică, în parte, probleme de semantică lingvistică și, în parte – și întâi de toate –, probleme de istorie a lucrurilor și a ideilor; a se examina cazul unor termeni cum ar fi *constituție, parlament, liberalism* etc., cuvinte romanice din punct de vedere material, dar al căror conținut ideologic – care determină folosirea lor în terminologia politică – provine în mare parte din Anglia.

2.1.2. Această terminologie este, fără îndoială, mult mai interesantă decât alte „nomenclaturi”. Dar aceasta se întâmplă tocmai datorită implicațiilor sale istorice – a istoriei lucrurilor și ideilor – adică, fiindcă se referă în mod imediat la viața omului, la comunitățile și instituțiile umane. În consecință, faptul că ar fi apărut, ca să spunem așa, în formă „naturală”, adică, în majoritatea cazurilor nu printr-o convenție explicită, ci dezvoltându-se treptat, începând cu limbajul curent și în legătură cu

dezvoltarea „lucrurilor” desemnate. Tocmai de aceea, noțiunile de bază în acest domeniu nu sunt foarte numeroase, folosirea lor însă prezintă o mare varietate, iar istoria lor este deosebit de complexă. Un *Lexic istoric al limbii politico-sociale din Germania* [1], incluzând până și termeni ca *țaran, fabrică, umanitate, biserică, industrie, natură, profesie, tehnică, muncă, audiență*, a prevăzut numai 150 de intrări de bază, pentru abordarea lor însă erau preconizate în proiectul inițial cinci volume; în realitate vor fi mai multe, deoarece volumul al cincilea, publicat în 1984, ajunge numai până la *Soziologie*¹.

2.2.1. În al doilea sens, este vorba de uzul lingvistic determinat de atitudinile și ideologiile politice, de valorile și nuanțele speciale pe care cuvintele – cele care aparțin terminologiei politice ca atare, dar și multe din limbajul curent – de obicei le dobândesc în cadrul unor anumite ideologii.

Astfel, în Germania, în epoca național-socialismului („nazism”), cuvinte ca *rasă, sânge, pământ* au ajuns să reprezinte o anumită ideologie, ideologia rasistă, și să capete nuanțe legate de această ideologie, existând chiar și un *Ahnenpass* 'buletin de descendență' – înțeles ca certificat de puritate rasială. Cuvinte ca *libertate, democrație* și chiar ca *națiune, patrie* se folosesc cu subînțelesuri deseori radical diferite în comunități cu ideologie sau cu regim politic diferite. În regimurile „autoritare” atât de dreapta, cât și de stânga, termenul «partid» ajunge să fie folosit pentru «partidul unic», adică pentru ceva care ar părea să fie negarea ideii înseși de «partid» și apare în construcții care indică explicit această „unicitate” („a intra în Partid”, „a fi membru de Partid”). Țările *comuniste* sunt numite astfel aproape în exclusivitate în afara lumii „comuniste” (și de către o parte din țările necomuniste); în aceste țări și între comuniști se vorbește mai curând de „țări *socialiste*”, deoarece se înțelege că nu au ajuns încă la faza „comunistă” și că doar se îndreaptă spre ea. Dat fiind că pentru ideologia respectivă *socialismul* este 'faza pregătitoare a comunismului', în care ele însele se află, în aceste țări se evită (și printre comuniști) a numi *național-socialism* nazismul german: se vorbește în mod constant doar de *fascism* sau numai de *fascismul german*².

¹ E adevărat că anumite noțiuni primesc în acest *Lexic* o tratare foarte amplă; astfel, intrarea *Geschichte* cuprinde nu mai puțin de 124 de pagini, inclusiv unei noțiuni ca «emancipare» dedicându-i-se 44 de pagini. Dar sunt, în general, pagini care nu conțin nici un cuvânt în plus. Nu cunosc în țările romanice nimic analog și nici măcar nimic asemănător acestei opere exemplare și extraordinare.

2.2.2. În acest sens s-a vorbit de un „limbaj al nazismului”, de un „limbaj al comunismului”, de o „semantică” specifică acestor limbaje, de „semnificate” diferite pe care cuvinte ca *sânge* sau *pământ* (*Blut, Boden*) le-ar fi dobândit în uzul lingvistic național-socialist și chiar de o „alterare” a limbajului curent datorată acestei folosiri, astfel încât ar fi trebuit să fie „deznazificată” limba germană. Ei bine, nimic sau aproape nimic din toate acestea nu este adevărat. În puține cazuri (așa, de exemplu, în cazul folosirii cuvântului *socialism* de către comuniști), poate fi vorba efectiv de „semnificate” obiectiv distincte, de valori terminologice diferite în cadrul unor ideologii diferite, adică de sisteme terminologice deosebite și aceste cazuri cu problemele lor corespund de aceea, «limbajului politicii» în primul nostru sens. Tocmai această varietate obiectivă a valorilor terminologice în conformitate cu doctrinele și ideologiile politice este avută în vedere în deja amintitul *Lexic istoric al limbii politico-sociale din Germania*. Dar, în cea mai mare parte a cazurilor, nu este vorba de limbaje speciale, nici de schimbări în limbă, de semnificate obiectiv diferite, ci numai de **uzul lingvistic** (*Sprachverwendung*), în sensul strict al acestei expresii, adică de moduri de a folosi limbajul, de modalități ale **vorbirii**, nu de **limbi**; și, anume, de modalități subiective și, în același timp, orientate spre aspectul extralingvistic, adică de modalități determinate de atitudinile adoptate de vorbitori, prin intermediul cuvintelor, față de „lucrurile” desemnate. Aceste nuanțe și valori speciale la care ne-am referit sunt nuanțe și valori asociate semnificatului, nu nuanțe ale semnificatului: corespund **evocării**, modului de a prezenta lucrurile prin intermediul cuvintelor, nu semnificației și desemnării pur și simplu. Mai mult chiar: asumarea identității semnificatului obiectiv și a desemnării care îi corespunde (a înțelege că se vorbește de „același” lucru) este condiție atât pentru a exprima, cât și pentru a constata aceste atitudini subiective în modul de a prezenta lucrurile. Cine atribuie o valoare specială, de exemplu, pământului sau sângelui, vrea să se refere la ceea ce și alții numesc *pământ* și *sânge*, nu la alte lucruri, și nu interpretează în mod diferit cuvintele *pământ* și *sânge* în semnificatul lor (capacitate de desemnare), ci pretinde să interpreteze într-un mod special pământul însuși și sângele însuși, aceste „lucruri” ca atare. Nu numai că termenii *Blut* și *Boden* au continuat să semnifice în germană în timpul nazismului același lucru pe care îl semnificau înainte de această epocă, ci chiar

² Uz care de la Uniunea Sovietică și de la mediile comuniste s-a extins și în mediile necomuniste.

fanaticii înșiși ai rasei le foloseau cu aceleași semnificate obiective, deși cu o atitudine specială față de lucrurile desemnate; atitudine care, firește, se manifesta în frecvența utilizării acestor cuvinte, în faptul că se prezentau în anumite contexte, în faptul că, de obicei, se prezentau împreună (*Blut und Boden*) etc. Iar semnificatele acestor cuvinte nu au rămas „alterate” de uzul nazist, astfel încât nu a fost nevoie de nici o „deznazificare”: „deznazificarea” automată de către o parte din vorbitori a afectat, prin ideologia care le motiva, numai atitudinile asociate acestor cuvinte și, prin urmare, ceea ce în vorbire era manifestare a acestor atitudini. Tot astfel, cine folosește cu o atitudine pozitivă sau negativă, cu entuziasm sau cu aversiune, cu pasiune sau cu indiferență declarată cuvinte din lexicul politic, ca *democrație*, *socialism* sau cuvinte ce țin de viața politică cum ar fi *libertate*, manifestă o atitudine față de „lucrurile” pe care aceste cuvinte le desemnează; se arată, de exemplu, favorabil sau contrar sistemului democratic însuși sau supune judecății „lucruri” determinate din punctul de vedere al conformității lor cu anumite modele ideale, cu acel „trebuie să fie” al lucrurilor conceput ca implicat în cuvinte (astfel, când se afirmă că un anumit sistem de guvernare este – sau nu este – ceea ce trebuie să fie „o adevărată democrație”, că un anumit tip de libertate este – sau nu – „libertatea propriu-zisă” sau când se semnalează dezacordul cu denumiri „improprii”, spunând, de exemplu, „așa-numita democrație”, „răul numit socialism” etc.).

2.2.3. E adevărat că o folosire frecventă sau constantă într-un anumit sens, cu o anumită atitudine, poate conduce la o schimbare de semnificat, adică la faptul ca evocarea, asociația secundară să fie interpretată ca semnificat obiectiv și să-l substituie pe acesta. Dar uzurile motivate subiectiv ca atare nu constituie încă schimbări de semnificat și nu se referă nici măcar la semnificatul obiectiv. În realitate, aici nu este vorba de conținutul lingvistic, de semnificație, ci de altă funcție a limbajului, de ceea ce L. Weisgerber [2, p. 23 și urm.] numește *Wirkung*: „efectivitatea” limbajului în comunitatea lingvistică, în viața publică și în raporturile sociale, ca apreciere a lucrurilor evocată și reflectată în cuvinte, ca expresie (indirectă) a atitudinilor față de lucruri, instituții, idei, persoane și grupuri, adică, tocmai ca manifestare a unor convingeri, sentimente și ideologii.

Nu punem la îndoială că este vorba de o funcție importantă din punct de vedere social a limbajului, deși de o funcție derivată și, ca să spunem așa, „exterioară” relației semiotice primare a semnelor lingvistice. Această funcție ar trebui, de aici încolo, să fie studiată mai mult decât se studiază

în prezent, să fie studiată în cadrul semanticii lingvistice și în mod sistematic. Dat fiind că până în prezent s-a studiat doar parțial și sporadic, în special, în cadrul lexicologiei lui G. Matoré (în legătură cu noțiunea importantă de **cuvinte-cheie**) și în lucrări de socio-stilistică sau de istorie lingvistico-culturală și, în mare parte, a fost lăsată în atenția amatorilor de semantică și a pseudo-semiologilor (precum Korzybski sau Hayakawa) sau a sociologiei asociative. Dar, pe de altă parte, trebuie să remarcăm că nu este vorba de o funcție limitată la limbajul politicii sau la folosirea motivată politic a limbajului, cu toate că în domeniul politic asociațiile cuvintelor cu anumite imagini ale lucrurilor și cu anumite atitudini față de lucruri ar fi, poate, prin intensitatea însăși a pasiunilor politice, mult mai imediat evidente. La rigoare, orice cuvânt care desemnează aspecte ale lumii omului și, în special, ale culturii și ale societății, poate implica asemenea asociații; și limbajul poate reflecta orice tip de atitudine și de ideologie, nu numai atitudini și ideologii politice.

Să ne amintim de asociațiile pe care, în epoci și comunități diferite, le-au declanșat sau încă le declanșează cuvinte cum ar fi *cultură, religie, biserică, caritate, bogăție, prosperitate, progres, tehnică* etc. Însuși Weisgerber înțelege că este vorba de o funcție a limbajului **în general**, de o dimensiune funcțională a limbii și dă ca exemplu de schimbare lingvistică ce reflectă o modificare de atitudine față de ceea ce e desemnat substituirii, în uzul lingvistic german, înlocuirea lui *Fremdarbeiter* 'muncitor străin' prin *Gastarbeiter* 'muncitor oaspete'. În același sens, s-ar putea aduce ca exemplu din mediul hispanic (dar cu analogii în alte comunități) substituirea rapidă a lui *servienta, criada* prin *empleada, muchacha* etc., de asemenea soarta lui *mucama* în spaniola americană s-a datorat, probabil, faptului că nu avea legătură cu *servir*. Așadar, nici în al doilea sens limbajul politicii nu prezintă probleme care i-ar fi proprii și care ar reclama metode specifice.

2.3.1. În al treilea sens este vorba de folosirea limbajului în „discursuri” sau „texte” politice și de trăsăturile lingvistice proprii unor asemenea „discursuri”. În acest sens se povestește de Talleyrand care, gândindu-se probabil la propria sa practică, ar fi spus odată că limbajul servește nu pentru a exprima, ci pentru a ascunde gândirea. Tocmai aceasta este caracteristica ce i se atribuie limbajului politicii (sau «al politicianilor»). Din punctul de vedere al lingvisticii, în acest caz poate fi vorba doar de un **fapt de discurs** sau **text**; nu de un fapt de limbaj pur și simplu sau de limbă. Ca orice tip de text și textul politic este determinat, cu privire la procedeele sale de bază, prin finalitatea sa și prin funcțiile

care corespund unei asemenea finalități. Ei bine, finalitatea generală a textului politic este eficacitatea practică, iar funcția care corespunde unei asemenea finalități este cea pe care Bühler o numește «apel», funcție care se concentrează asupra ascultătorului. Textul politic trebuie să fie „eficient”, trebuie să reușească în așa fel încât „altul”, ascultătorul său sau destinatarul să facă ceva, să acționeze într-un anumit mod sau să adopte o anumită atitudine. De aceea, e adevărat că printre procedeele sale se poate număra și – dacă nu simpla „ascundere a gândirii”, atunci – falsificarea intenționată a lucrurilor, dar într-o formă ascunsă, adică lipsa adevărului, dar cu aparența de a-l spune fie fără posibilitatea de verificare a celor spuse, fie folosindu-se de posibilitatea ca cele spuse să fie interpretate și în alt mod, într-un sens „inocent”, ceea ce îi este propriu insinuării. Un exemplu extraordinar de discurs politic eficace, bazat pe procedeul insinuării, este celebrul discurs al lui Antonio în actul al III-lea din *Iuliu Cesar* de Shakespeare (discurs „politic”, firește, ca discurs al lui Antonio, dar discurs poetic ca discurs al lui Shakespeare și model absolut de discurs politic eficace). Deja la istoricii greci și latini pot fi întâlnite exemple analoage, cu toate că nu de același nivel poetic.

2.3.2. Prin urmare, textele politice pot fi studiate, la rândul lor, în trei sensuri diferite.

În primul rând, ca orice text, în sens „filologic”, adică în calitate de documente, ca surse de informație istorică sau istorico-culturală, inclusiv în ceea ce privește concepțiile și ideologiile politice. Pentru a nu risca să fim parțiali din punct de vedere politic, să luăm, în acest sens, un exemplu din alte timpuri: două inscripții antice celebre, una a lui Asurbanipal, alta a lui Darius. În ambele cazuri este vorba de cuceririle împăraților respectivi și, în fond, de exaltarea puterii reale. Dar concepțiile politice care ies în evidență de o parte și de alta sunt radical diferite. Asurbanipal se prezintă ca suveran, supraom, stăpân absolut și unic al pământurilor sale. Începe cu *Eu* și cu numele său: „Eu, Asurbanipal..., rege a toată Asiria, rege al Babiloniei; rege al întregului [univers]...”; prezintă teritoriile sale drept cuceriri personale și proprietate a sa și proclamă ca principiu de guvernare forța implacabilă în fața căreia se cuvine o supunere totală. Darius, în schimb, începe cu elogiul zeilor săi (în același timp zei ai poporului său) și se prezintă nu ca divin el însuși, ci ca rege, grație lui Dumnezeu: „Mare Dumnezeu este Ahuramazda (*Baga vezraka Ahuramazda...*) care a creat acest pământ, care a creat acest cer, care a creat omul, care a creat prosperitatea pentru om, care pe mine, pe Darius, m-a făcut rege...”³, afirmă legătura sa cu națiunea sa enumerând cuceririle

sale drept cuceriri ale unui „om persan” („Atât de departe a ajuns lancea omului persan...”), prezintă întreprinderile sale ca realizare a voinței lui Ahuramazda; și ca criteriu de guvernare – în pofida faptului că se numește regulat „Rege al Regilor” și că evidențiază puterea sa absolută – nu indică impunerea prin forță, ci justiția. Observăm că aceste formulări, cu concepția pe care o reprezintă, se constituie într-o tradiție în Imperiul Persan și se prezintă din nou practic identice în inscripțiile lui Jerjes. Când se cunosc aceste inscripții, se înțelege mai bine de ce după teroarea asiriană atâtea popoare au văzut cucerirea persană ca o eliberare: „Ninive este devastată, cine o va deplânge?”, se spune în Biblie (*Naum* 3, 7).

În al doilea rând, discursurile politice pot fi studiate în cadrul lingvisticii generale a textului, ca exemple tipice de discursuri „eficiente” și orientate spre valoarea practică a eficacității, cu scopul de a identifica procedeele specifice acestui tip de discurs.

În al treilea rând, aceleași discursuri pot fi studiate individual în cadrul așa-numitei stilistici a vorbirii sau, mai exact, a lingvisticii textului ca hermeneutică textuală la nivelul „sensului”.

2.3.3. Ei bine, în nici una din aceste forme studiul discursurilor politice nu prezintă nimic ce i-ar fi specific și care ar reclama metode sau tehnici speciale de analiză, de interpretare și descriere. Pentru filologie și pentru hermeneutica sensului, discursurile politice nu pot nici măcar să reprezinte o clasă particulară. Pentru modul de abordare filologic nu există întocmai „clase de texte”, ci numai clasa textelor: filologia ca disciplină auxiliară a istoriei deduce informație din orice text, poate deduce informație politică dintr-un text poetic și informație despre cultura spirituală sau materială dintr-un text politic. Iar pentru hermeneutica sensului, orice text este un individ, nu un exemplu al unei clase. Lingvistica generală a textului poate, fără îndoială, să delimiteze clasa textelor determinate prin configurația lor de valoarea practică a ceea ce este eficace. Discursurile politice însă nu sunt unicele discursuri determinate de această valoare. Discursuri orientate spre valoarea eficacității, în care, prin urmare, predomină funcția apelativă, există în toată viața practică, în orice tip de relații umane, de la dragoste până la comerț, de la sport până la învățământ, nu numai în viața și activitatea

³ Este vorba de una din cele două inscripții ale lui Naks-i-Rustam. În inscripția în piatră a lui Behistun, Darius de asemenea începe prin a se numi pe sine însuși. Dar referințele la Ahuramazda, precum și justificarea puterii reale și a întreprinderilor regelui prin grația și dorința Domnului figurează și în această inscripție.

politică propriu-zisă. Și procedeele lingvistice (sau „retorice”) sunt analoage în toate aceste cazuri: discursurile politice nu constituie o clasă prin forma sau structura lor lingvistică, ci numai prin conținutul lor extralingvistic. Exceptând cazul când se dorește să se înțeleagă ca „politic” orice discurs dominat de orientarea spre aspectul eficace și funcția apelativă, adică a numi «politică» orice tip de **tactică** folosită în relațiile umane; dar aceasta ar constitui un abuz.

Politicul și politica limbajului

3.0. Probleme specifice — care prin multe aspecte interesează nu numai pe lingviști, ci pe orice om conștient de ființa sa istorică — se prezintă, în schimb, din perspectiva «politicii limbajului» și cu privire la caracterul politic al limbajului.

3.1.1. Am văzut că Aristotel definește omul prin limbaj și în conexiune imediată cu faptul că orice ființă umană se prezintă ca membru efectiv sau potențial al unui **polis**, adică al unei comunități organizate, al unui organism politic. Dar intuiția acestei legături între limbaj (și, mai mult, limbajul deja determinat ca **limbă**), pe de o parte, și umanitatea omului și comunitățile umane, pe de alta, se întâlnește deja acolo unde se întâlnesc, de obicei, cristalizate intuițiile primare, adică în limbajul însuși: în limbi. În multe limbi, în special în afara mediului culturii noastre occidentale, analitică și distinctivă, vorbitorii unei limbi se numesc pur și simplu *vorbitori* și *oameni* (astfel, *bantú* înseamnă ‘oameni’), adică se opun prin vorbire — și prin vorbirea unei limbi anumite — animalelor ca „ne-vorbitoare” (cf. de asemenea gr. τὰ ἄλογα ‘ne-vorbitori’ = ‘animale’). În multe alte limbi vorbitorii acestora se numesc *vorbitori* ‘cei dotați cu cuvânt’, iar vorbitorii altor limbi — *muți* sau *gângavi*; adică prin faptul că se vorbește o limbă anumită se opune o comunitate lingvistică — o națiune sau un popor — altor popoare. Astfel, *nemcy*, numele slav al germanilor, în special al nemților, înseamnă ‘muți(i)’⁴; și *barbarii* — desemnare pe care grecii o aplicau oricărui popor negrec — se traduce tocmai prin ‘gângavii’.

3.1.2. Despre ce este vorba în aceste intuiții pe care limbile ca atare, de aici încolo, nu le explicitează? Transpuse pe planul reflecției, ele indică **alteritatea** limbajului — corespunzătoare alterității omului — adică a manifestării faptului de „a-fi-cu-altul” ca dimensiune esențială a ființei umane. Acest „a-fi-cu-altul” — faptul de a se recunoaște pe sine în alții,

⁴ E posibil, fără îndoială, ca identificarea acestui nume cu cuvântul slav pentru „mut” să se datoreze unei etimologii populare, dar simptomatic e faptul că, oricum, s-a ajuns la această identificare.

faptul de a recunoaște în „tu” pe alt „eu” – este tocmai ceea ce se numește dimensiune „socială” (sau „politico-socială”) a omului și coincide cu intersubiectivitatea originară a conștiinței: cu faptul că conștiința umană este conștiință deschisă spre alte conștiințe cu care stabilește **comunicarea**, adică le recunoaște acestora aceleași calități de a simți, a gândi, a judeca, a semnifica și a interpreta. Limbajul este forma fundamentală a acestei „ieșiri” a conștiinței din ea însăși și a mergerii în întâmpinarea altor conștiințe: „o conștiință care semnifică presupune o conștiință care să **interpreteze**, deci care să primească semnul și să-l **înțeleagă**” [3, p. 240; 4, p. 89, 103]⁵.

3.1.3. Alteritatea, în acest sens, este una din puținele trăsături efectiv universale ale limbajului. Într-adevăr, asemenea trăsături pot fi reduse la cinci: **semanticitate**, **creativitate**, **alteritate**, **materialitate**, **istoricitate**, adică: „limbajul semnifică”, „limbajul este activitate creatoare”, „limbajul este pentru alții”, „limbajul se prezintă în lume ca fapt fizic”, „limbajul se realizează totdeauna în forme determinate istoric”. Aceste cinci trăsături universale pot fi reduse chiar la trei, deoarece materialitatea poate fi justificată prin semanticitate și alteritate, istoricitatea prin creativitate și alteritate [cf. 5, p. 158]. Într-adevăr, semnificatul este prin el însuși un fapt mental, un fapt intern de conștiință și nu poate fi transmis ca atare altei conștiințe, deoarece între o conștiință și alta nu există nici o comunicare directă; de aceea trebuie să fie reprezentat „în lume” prin fapte materiale care să poată fi percepute și interpretate de alte conștiințe: adică semanticitatea și alteritatea sunt posibile numai prin intermediul materialității. În mod analog, creativitatea corespunde unei facultăți strict individuale (la rigoare, numai individul creează); dar pentru ca ceea ce e creat în mod individual să poată fi interpretat și adoptat (adică, recunoscut ca al său propriu) de către alți indivizi, creația trebuie să aibă loc în cadrul unui sistem de posibilități tradițional într-o comunitate și în cadrul unei tehnici istoric determinate; în consecință, creativitatea și alteritatea sunt posibile doar prin intermediul istoricității.

Să se observe că în ambele cazuri factorul determinant este alteritatea, aspectul „politic-social”. Când se referă numai la exterioritatea necesară a limbajului, Sf. Toma spune: „Et si quidem homo esset naturaliter animal solitarium, sufficerent sibi animae passionibus, quibus ipsis rebus conformaretur, ut earum notitiam in se haberet; sed quia homo est animal

⁵ A se vedea, în special, p. 108: „Quand je parle ou quand je comprends, j'expérimente la présence d'autrui en moi ou de moi en autrui”.

naturaliter **politicum** et **sociale**, necesse fuit quod conceptiones unius hominis innotescerent aliis, quod fit per vocem; et ideo necesse fuit esse voces significativas, ad hoc quod homines ad invicem conviverent" [6]. În mod analog, John Dewey observă că numai prin intersubiectivitate conținuturile lingvistice se fac „obiective”: „referința primară [a limbajului] este spre altă și alte persoane, cu care se stabilește **comunicarea**, adică ceva devine comun. În consecință, referința sa rezultă astfel generală și **obiectivă**” [7, p. 61]⁶. Cât privește a doua reducere, nu este vorba nici măcar de o reducere, fiindcă istoricitatea coincide cu alteritatea. Alteritatea concretă este totdeauna solidaritate cu o comunitate istoric constituită, deci cu aceeași comunitate în timp și cu tradițiile care o caracterizează și o delimitează ca atare.

3.2.1. Termenii «**politicum**» și «**sociale**» din fragmentul Sf. Toma, pe care l-am citat, corespund întocmai lui *πολιτικός* al lui Aristotel, încă fără distincție între nivelul „comunitar” în sens universal, referitor la comunitatea în sine, fără altă determinare și nivelul ce se referă la o comunitate istoric determinată și opusă altor comunități, ceea ce se înțelege mai exact prin „politic”. Dar Sf. Toma semnalează în continuare și istoricitatea comunităților lingvistice, adăugând chiar caracterul „politic” virtual conflictual al opoziției între limbi diferite: „unde illi, qui sunt diversarum linguarum, non possunt bene convivere ad invicem”. Cu toate acestea, este vorba de aceeași alteritate, numai că ea e considerată în sensuri sau în planuri diferite: în plan universal și în plan istoric. În planul universal alteritatea, ca intersubiectivitate originară a limbajului în general, fundamentează și asigură obiectivitatea în mod ideal universală („pentru orice subiect”) a semnificatelor. În acest sens, după cum am învățat de la Hegel, limbajul constituie în planul spiritului ceea ce munca constituie în planul biologic al ființei și în viața omului. Munca este transformarea lumii „naturale” și construire a unei lumi materiale adaptate ființei fizice a omului; limbajul este construcție a lumii spirituale, a lumii ca fapt gândit și obiectiv cognoscibil, adică a lumii specifice omului ca ființă care gândește; și anume, nu a unei lumi oarecare lipsite de omul acesta sau acela, ci a lumii pur și simplu: lume a omului în general și pentru orice om. În planul istoric, totuși, - adică sub aspectul concret - limbajul ca „a semnifica creator pentru altul”, fără a pierde orientarea spre ceea ce este universal, se produce în spațiul unei comunități istoric

⁶ Heidegger observă cu mai multă rigoare că există comunicare fiindcă interlocutorii au deja ceva în comun ceea ce se arată în faptul de a vorbi unul cu altul [vezi 8, p. 188, 194].

constituite și de acord cu anumite tradiții ale acestei comunități. De aceea limbajul se prezintă totdeauna ca realizat în acele forme istorice pe care le numim «limbi». Nu există limbaj uman nedeterminat ca limbă. Și există „determinat ca limbă” nu printr-o oarecare determinare ulterioară, adăugată, ci în mod esențial și original, astfel încât tot ceea ce se creează în limbaj se creează într-o limbă particulară.

Această coincidență – mai mult chiar decât o coincidență, o identitate – între limbaj și limbă la modul concret este ceea ce se intuiește în limbajul însuși și se manifestă în faptul că în limbi nu se face, de obicei, distincție între «limbaj» și «limbă», denumindu-se, cele două planuri cu un singur cuvânt: inclusiv în spaniolă, *lengua* este, în uzul tradițional și netehnic, atât «limbaj în general», cât și «limbaj determinat istoric», o «limbă». Diferența se stabilește mai curând între singularitatea limbajului și pluralitatea limbilor (cf. în engleză: *language/languages*), fiindcă, în interiorul acestei pluralități, unitățile recunoscute istoric ca atare se individualizează prin intermediul unor adjective „proprii” care scot în evidență și delimitează istoricitatea lor («limba **spaniolă**», «limba **franceză**», «limba **engleză**» etc.). Aceleiași identități concrete i se datorează faptul că vorbitorul naiv (mai bine zis, vorbitorul ca vorbitor) consideră propria sa limbă ca universală, ca limbă care corespunde esenței lucrurilor și percepe alte limbi ca diferite de a sa, ca nomenclaturi arbitrare. Schuchardt povestește de un țaran italian care îi spunea că da, un pahar se va **numi** în multe feluri în limbi diferite, dar că **este** ‘un bicchiere’, istorioară care, de obicei, provoacă ilaritate printre lingviști începători. Dar vorbitorul naiv nu încetează să aibă rațiunile sale, fiindcă limba sa reprezintă pentru el lumea sa, mai mult chiar, lumea pur și simplu: este lumea pe care comunitatea sa o oferă întregii umanități ca lume pur și simplu.

3.2.2. Ca manifestare a alterității istorice, limba nu se impune vorbitorului, cum cred (sau spun) unii, chiar dintre lingviști, și nu micșorează în nici un fel libertatea individului; din contră, vorbitorul dispune de limbă pentru a realiza în mod concret libertatea sa lingvistică, realizându-se astfel el însuși ca subiect creator. Într-un sens mai profund, vorbitorul este cel care **creează** continuu limba prin faptul că o vorbește și, prin aceasta, colaborează în mod constant la constituirea comunității lingvistice respective. Așa cum alteritatea în general este dimensiune a esenței omului, a oricărei ființe umane și nu numai a comunităților constituite ca atare – fapt pentru care **sociabilitatea** este în mod rațional anterioară **societății** și este fundamentul acesteia – și alteritatea specifică

limbajului este fundament al limbilor și, în consecință, al comunităților lingvistice. E adevărat că limba comunității este pentru orice membru al acesteia „obligatorie”, dar este așa ca un **angajament**, ca o obligație liber consimțită pe care vorbitorul și-o asumă într-un anumit sens, ca angajament cu sine însuși, întrucât este vorba de manifestarea alterității **sale**, a tradițiilor **sale** și faptul de a și le asuma echivalează pentru el cu a-și asuma (a conștientiza) propria sa ființă istorică. Nimeni n-a formulat mai bine acest lucru decât Giovanni Gentile, care, vorbind tocmai de libertatea lingvistică, semnalează că această libertate nu este arbitrară și nici abstractă, ci libertate istorică și se manifestă în mod necesar într-o anumită limbă: „E allora invece di tavolino, potrei dir penna! – In astratto, certamente, ma in concreto no, perché io che parlo ho una storia dietro a me, o meglio dentro di me, e sono questa storia: e però son tale che dico e devo dire tavolino e non altrimenti” [9, p. 65; cf. și 10, p. 44, 69 și urm.].

3.3.1. Astfel, aspectul politic al limbajului este limba; și dat fiind că limbajul este totdeauna limbă, el este totdeauna politic. Deja faptul de a vorbi o limbă este un act politic implicit, deoarece exprimă adeziunea la anumite tradiții și la o anumită comunitate istorică, cel puțin virtual opusă altor comunități.

3.3.2. Pe de altă parte, dat fiind că istoricitatea limbajului – „faptul de a fi limbă” – este rezultat al creativității și alterității, iar creațiile lingvistice se difuzează prin adoptări succesive în spațiu și în straturile socio-culturale ale comunității, orice comunitate lingvistică mai mare cuprinde o serie de comunități mai mici. Aceasta înseamnă că alteritatea istorică a vorbitorilor este în mod necesar alteritate diferențiată și complexă. Altfel spus, un individ nu aparține unei singure comunități, ci, chiar în cadrul aceleiași limbi istorice, unei serii de comunități lingvistice „introduse”, ca să zicem așa, unele în altele sau care se încrucișează. În consecință, individul trebuie să-și asume „angajamentul” său de vorbitor nu numai cu limba istorică, ci, de asemenea, cu o serie de „limbi” conținute în aceasta (ca „dialecte”, „niveluri” și „stiluri de limbă”). Firește, angajamentul cu limba istorică prevalează asupra angajamentului cu limbile minore, adică alteritatea de importanță mai mare prevalează asupra alterității cu o valoare mai limitată. Aceasta se manifestă concret în constituirea **limbii comune**, adică a unei limbi virtual unitare pentru întreaga comunitate a limbii istorice și pe deasupra varietăților locale sau de alt tip, cel puțin pentru acele treburi culturale, politice și sociale care sunt în mod ideal sarcini ale întregii comunități. E adevărat că limba comună este la origini una dintre formele minore ale limbii istorice (un

„dialect”) care se difuzează ca „a doua limbă” dincolo de cadrul său primitiv. Dar ierarhia sa istorico-politică este alta decât cea a dialectelor și cine o adoptă nu o adoptă ca dialect, ci într-un plan superior de solidaritate idiomătică. De altfel, ca limbă destinată întregii comunități istorice, limba comună ajunge să fie „a doua limbă” chiar pentru vorbitorii dialectului care constituie baza sa. Astfel, dialectul toscano-florentin ca limbă comună italiană deja nu coïncide cu cel florentin, dialectul castilian ca limbă comună spaniolă nu coïncide exact cu nici o formă locală a dialectului castilian. Putem spune, prin urmare, că dacă dimensiunea politică a limbajului este limba, **dimensiunea politică a limbii este limba comună**, care reafirmă și consolidează coeziunea comunității corespunzătoare limbii istorice.

3.3.3. Constituirea unei limbi comune implică totdeauna și un ideal de limbă, o limbă exemplară sau „standard” (uneori se spune „ideal de corectitudine” sau chiar „criteriu de corectitudine”, dar nu e bine spus). Cu toate acestea, atâta timp cât pentru o limbă istorică nu s-a stabilit o limbă comună, nu se cuvine să distingem între limba comună și **limba exemplară**. Numai după stabilirea unei limbi comune, și atunci când aceasta se diferențiază regional și social (în parte, pentru a nu fi ajuns să elimine diferențieri anterioare difuzării sale), se tinde a stabili o „limbă comună a limbii comune”, adică o **limbă exemplară**. Limba exemplară, la rândul său în mod ideal unitară pe deasupra varietății regionale și mai mult desprinsă de aspectul local decât limba comună, vine să reconfirme coeziunea aceleiași comunități istorice. În acest sens, **dimensiunea politică a limbii comune este limba exemplară**.

3.3.4. Această coincidență între limba istorică, limba comună și limba exemplară, în ce privește importanța alterității, se manifestă și în faptul că aceste trei planuri istorice ale limbajului, de obicei, se desemnează, în fiecare caz, cu același nume. Astfel, „spaniola” este: (a) limba comună spaniolă (ansamblul tuturor formelor spaniolei); (b) limba comună spaniolă și (c) orice ideal de limbă descris într-o gramatică normativă a „spaniolei”.

3.4.1. Nivelul politic este dimensiune intrinsecă a limbajului, coïncizând cu alteritatea istorică; dar, transpus în plan explicit și deliberat, determină atitudini și activități care accentuează contrastele implicate prin alteritate și care, în ansamblul lor, constituie **politica lingvistică**. De altfel, aceeași alteritate a limbajului **unește și opune**. În sens pozitiv, întrucât se deschide spre alții, unește; în sens negativ, întrucât este alteritate limitată la un „altul [alții]”, delimitează și opune. Deja alteritatea

universală a vorbirii, care unește ființele umane în umanitate, le opune, în același timp, „nevorbitorilor”, animalelor, cu care nu se stabilește comunicare. Iar alteritatea istorică întemeiază și asigură coeziunea comunităților corespunzătoare anumitor tradiții ale vorbirii („limbi”) și, pe de altă parte, opune între ele aceste comunități.

Dimensiunea politică a limbajului se referă, oricum, numai la domeniul istoric și, după cum s-a văzut, se manifestă în mod fundamental ca solidaritate cu comunitatea lingvistică în planurile limbii istorice, a limbii comune și a limbii exemplare. La aceste planuri se referă politica lingvistică ca ansamblu de atitudini și activități deliberate destinate să afirme și să promoveze o alteritate istorică anumită și care tind „să guverneze” direct sau indirect comportamentul lingvistic al unei comunități. Dar, în timp ce dimensiunea politică în sine, fiind trăsătură definitorie a limbajului, este ceva permanent și general, politica lingvistică se referă totdeauna la situații istorice concrete. De aceea, opozițiile implicate de ceea ce e politic (între „limbi”, între „dialecte”) sunt numai eventuale, în timp ce politica se referă la opoziții reale.

3.4.2. Astfel, am spus că deja a vorbi o limbă este un act politic implicit. Dar poate, de asemenea, să corespundă unei atitudini deliberate și să constituie un act de politică lingvistică în calitate de afirmare intențională – și indicată într-un fel ca intențională – a solidarității cu o comunitate ca opusă altor comunități, nu numai eventuale, ci prezente într-o situație istorică, de exemplu, într-un Stat plurilingv. În acest caz, faptul de a se delimita pe sine însuși în raport cu alte comunități și alte tradiții, totdeauna latente în alteritatea istorică, poate conduce la o respingere explicită a altor comunități și a altor tradiții și, cu aceasta, la un mod de a participa la un conflict între comunități. Aceasta fiindcă solidaritatea lingvistică, adică solidaritatea în aceea că mai întâi asigură coeziunea unei comunități și o individualizează față de alte comunități, implică de obicei solidaritate și în alte domenii, în raport cu alte atitudini și sarcini comunitare. Desigur, limba însăși poate fi, în situații istorice în care există opoziție de limbi, nu numai instrument, ci și obiect de luptă politică.

3.4.3. În interiorul comunității corespunzătoare unei limbi istorice, opoziția între limbi se prezintă ca latentă în formă de opoziție între „limbile” minore conținute în limba istorică. Și în planul politicii lingvistice, opoziția poate trece de la stadiul latent la stadiul evident și acut și să devină conflict, cu privire la formarea limbii comune; aceasta, în măsura în care două sau mai multe forme minore ale limbii istorice aspiră

să se constituie într-o limbă comună, adică în măsura în care vorbitorii săi (sau un anumit număr din vorbitorii săi) pretind să o ridice la o asemenea poziție. E adevărat că, în general, asemenea opoziții sunt soluționate prin intermediul unor îndelungate procese istorice mai mult sau mai puțin pașnice, nu prin „impunerea” limbii comune, ci prin adoptarea acesteia de către o parte din vorbitorii altor „dialecte”⁷; dar caracterul virtual conflictual al acestor procese constă în fenomenul limbilor comune „nereușite”: care nu au ajuns să se stabilească propriu-zis. În afară de aceasta aspectul conflictual al acestui tip de opoziție între limbi se face evident și poate intra în luptă deschisă și în afara domeniului idiomatice, când procesele istorice se accelerează (pentru că trebuie sau se doresc a fi accelerate); în special când limba comună se elaborează în formă deliberată cu scopul de a afirma și a asigura autonomia unei limbi istorice, ca de exemplu, în timpurile noastre, în Occitania, Sardinia, Galicia etc. În asemenea cazuri conflictul se prezintă cu și mai mare virulență, în planul **planificării lingvistice**, adică trece de la planul vorbitorilor care afirmă o limbă ca limbă comună, vorbind-o și adoptând-o, la planul celor care militează pentru – în favoarea – unei anumite forme a limbii comune. Aceasta, fiindcă limba comună nu s-a făcut printr-un proces istoric „natural”, ci se pretinde a o face printr-un proces dirijat și accelerat. În regiunile pe care tocmai le-am menționat, cei care militează pentru o limbă comună occitană, sardă sau galiciană sunt de acord practic numai cu aceasta: cu faptul că limba comună va trebui să fie occitană, sardă sau galiciană, adică numai în ceea ce privește limba istorică pe care doresc să o promoveze, dar, cu privire la faptul care și cum va trebui să fie limba comună, s-au format adevărate facțiuni nu foarte diferite de partidele politice. Numai în Occitania (între occitani) contrastele par să se apropie de scopul lor. Aceste partide, deși, bineînțeles, nu neapărat ca instituții organizate, se formează, de altfel, în fiecare caz, când este vorba de

⁷ La rigoare, o limbă niciodată nu poate fi impusă. O limbă este o știință, o competență [saber] și verbul *saber* ‘a ști’ nu se conjugă la imperativ. De aceea, o limbă trebuie în mod necesar să fie adoptată. Dar vorbitorul care adoptă o limbă poate să se vadă „obligat de circumstanțe” – adică de rațiuni practice – să o facă. Și aceasta este ceea ce se numește impunerea unei limbi: este o adoptare nemotivată intern, ca manifestare și extensiune a alterității proprii, ci determinată din exterior, prin rațiuni practice: nu fiindcă eu mă simt și vreau să fiu membru al comunității x, ci, de exemplu, fiindcă doresc sau trebuie să stabilesc relații de comerț cu reprezentanții acestei comunități. E adevărat totuși că după ce e stabilită o limbă (sau o limbă comună) într-o comunitate, modul cum a fost ea stabilită devine indiferent pentru cei care au adoptat-o și chiar pentru generațiile succesive.

planificarea lingvistică; și sunt partide care adesea caută și găsesc sprijinul politicienilor în sens strict (referitor la guvernul „polis”-ului), în așa fel încât politica lingvistică devine politică pur și simplu.

3.4.4. Deja în planul limbilor istorice „în conflict” și în ceea ce privește constituirea limbilor comune, cele care se opun propriu-zis între ele în politica lingvistică nu sunt comunitățile, nici limbile, ci facțiunile care pretind că le reprezintă (deși acestea pot să corespundă unor atitudini foarte răspândite în comunitățile de vorbitori și, uneori, să provoace adevărate „mișcări colective”). În planul limbii exemplare nu există nici măcar comunități istoric constituite, care ar putea să se opună între ele, cel puțin virtual, doar în măsura în care ca ideal de limbă s-ar propune un uz lingvistic deja existent la nivelul limbii comune. La rigoare, problemele pe care le pune constituirea limbii exemplare, începând cu aceea că reclamă recomandarea opțiunii pentru uzul lingvistic al unui anumit grup de vorbitori (limba Parlamentului, limba unui oraș, limba anumitor scriitori), sunt aproape exclusiv probleme de planificare lingvistică și, de aceea, cu atât mai mult politice (de politică lingvistică) decât de stabilire istorică a limbilor comune, deoarece aici conflictul între mai multe idealuri de limbă (tipuri de exemplaritate) se prezintă ca deliberat și explicit însoțit de obișnuitele „pasiuni politice”. Observând acest lucru, fără reticente, Ramón Menéndez Pidal scrie în studiul său din 1944 *La unidad del idioma*: „e posibilă propaganda în favoarea unui uz lingvistic, așa cum se admite în favoarea unei anumite idei politice, economice, juridice sau literare, al cărei triumf se dorește; astfel încât un individ poate avea o influență puternică asupra limbajului comunității de vorbitori, în același fel în care poate influența asupra unei propagande electorale: câștigându-și adeziuni” [11, p. 197].

3.4.5. Să rezumăm. Politica lingvistică se dezvoltă – și poate dobândi caracter conflictual de luptă politică – în trei planuri diferite: în planul **limbii istorice**, ca afirmare a unei anumite limbi istorice în raport cu alte limbi istorice; în planul **limbii comune**, ca afirmare a unei forme comune în opoziție cu alte forme ale aceleiași limbi istorice; și în planul **limbii exemplare**, ca afirmare a unei exemplarități idiomatice față de alte exemplarități posibile. Și, plecând de la planul limbii comune, activitatea politică se dezvoltă de asemenea – și mai ales – în planul metalingvistic al planificării idiomatice. Dacă în planul limbii istorice ca atare nu se dorește să se modifice limba, fiindcă implicit sau explicit a propune așa ceva este ca un ideal lingvistic al unei comunități și chiar ca un „a trebui să fie” al limbajului în general, în planurile limbii comune și celei exemplare se

distinge deja între faptul de a fi și faptul de a trebui să fie limba, întrucât se propune ca formă ideală pentru limba istorică o limbă comună și ca ideal al limbii comune – o formă exemplară.

Atare exemple abundă în istoria limbilor. Astfel, elogiile aduse în Renăștere limbii italiene, francezei sau spaniolei corespund politicii limbajului în primul sens, adică tendinței de a prezenta o limbă istorică drept model ideal de limbă. Aceluiași plan al limbilor istorice, dar altei forme a politicii lingvistice, îi corespund, în Franța, „lupta pentru occitană” și, în Spania, lupta pentru catalană sau pentru bască. În schimb, în cazul conflictului cu o durată atât de lungă din Grecia modernă, conflict care (încă în 1901) a ajuns să se transforme în sângeroase lupte de stradă, era vorba mai ales de alegerea unei limbi comune; în discuțiile franceze despre **bon usage**, începând cu Malherbe și Vaugelas, era vorba de afirmarea unui ideal de limbă, prin urmare, de activitate și luptă politică cu privire la limba exemplară. Tot despre exemplaritate este vorba și în lumea hispanică – deși, fără îndoială, la diferite nivele de judecată – în tot ceea ce se referă la „corectitudinea idiomatică”, începând cu opțiunea pentru uzul „curtezanilor discreți din Toledo” până la activitatea puriștilor, atitudinile cărora, în Rio de la Plata, își propun să extirpeze „el vicio del voseo” sau „el bebeo” (care este, se spune, viciul oribil de a pronunța „v scurt ca b lung”).

3.4.6. În fiecare din aceste cazuri, orizontul ideal al politicii lingvistice – în acord cu dimensiunea politică a limbajului – este cel al limbii istorice: ori se pledează pentru o limbă istorică propriu-zisă, ori pentru un model ideal al acesteia. Cine propune o limbă comună, o propune pentru tot spațiul limbii istorice (altfel, ceea ce propune este **altă limbă istorică**); și cine propune o limbă exemplară, o propune pentru tot spațiul limbii comune. Prin urmare, politica lingvistică poate fi numită și **politică idiomatică**.

Și pentru individul politic activ la nivel lingvistico-idiomatic (chiar prin intermediul unor opoziții tacite), este vorba în fiecare caz de o identificare cu comunitatea istorică, de aspirația de a face să coincidă alteritatea individuală cu comunitatea: în primul caz, individul își asumă pur și simplu identitatea comunității istorice, asumându-și limba sa; în al doilea sens, încearcă să extindă un mod al limbii istorice (modul **său**), ca limbă comună, la toată comunitatea istorică; în al treilea, încearcă să extindă o anumită exemplaritate (idealul **său** de limbă) la toată limba comună, care la rândul său tinde să coincidă cu limba istorică. În cele trei cazuri este vorba, prin urmare, de atitudini pozitive: aspectul negativ

rezultă din conflictul dintre pozitivități, fiindcă faptul adevărat și cel fals nu sunt aceleași pentru toți oamenii și fiindcă unii identifică ceea ce e adevărat cu ceea ce e avantajos.

4.0. Ce concluzii putem trage din toate acestea referitor la lumea hispanică și la Spania, în special, dacă nu cu privire la problemele exemplarității panhispanice și ale unității idiomului, care sunt probleme foarte complexe și reclamă o tratare mai detaliată⁸, cel puțin în ceea ce privește politica idiomatică în sens strict?

4.1. Despre politica limbajului și despre planificarea lingvistică s-a discutat și continuă să se discute în Spania în ultimii ani – în legătură cu dezvoltarea culturală autonomă a mai multor limbi hispanice, dar și în legătură cu problemele exprimării regionale și ale tradițiilor regionale – poate mai mult ca niciodată. Și se planifică de fiecare dată tot mai mult la diferite nivele, se preconizează dezvoltarea unor noi limbi comune cu caracter regional, se propun norme pentru aceste limbi și chiar se realizează asemenea norme în scrieri cu caracter diferit.

4.2. Aceasta, pe de o parte, este salutar și binevenit. Fiindcă o dată cu deșteptarea interesului pentru aspectele lingvistice diferențiatore ale spaniolei și în interiorul spaniolei, se manifestă, de asemenea, o nouă conștientizare a tradițiilor lingvistice și, într-un sens mai profund, o nouă asumare a limbii ca ceva propriu, ca dimensiune esențială a propriei ființe istorice și fundament al propriei culturi, adică o regăsire de către vorbitori a propriei lor identități spirituale. Acest deziderat era și este foarte presant în lumea hispanică, unde de mult timp predomină față de limbă o periculoasă atitudine de „înstrăinare” culturală, atitudine care se manifestă în primul rând în a considera limba ca ceva extern, ca simplu instrument practic de intercomunicare, și nu ca dimensiune esențială a ființei istorice și culturale a oricărui individ ca membru al comunităților lingvistice. În timp ce francezii, de exemplu, se mândresc că sunt o „națiune de gramaticieni” (fără îndoială, cu tot ceea ce implică aceasta în sens negativ), în țările hispanice este o ingeniozitate a considera lucrurile limbajului ca lucruri de „gramatică”; la toate nivelele se ajunge la faptul de a se vorbi și a se scrie în orice fel, neglijându-se normele elocutionale și idiomatice, „numai să se înțeleagă” („con tal que se entienda”): „înțelegerea”, aspectul practic constituie criteriul de apreciere a celor vorbite, ca și când spaniola ar fi pentru vorbitori o limbă străină folosită ca

⁸ Discutăm aceste probleme în studiul *El español de America y la unidad del idioma* și în cartea *El problema de la corrección idiomática*, ambele în curs de apariție.

instrument de comunicare ocazională. Vorbesc, desigur, de atitudini generale și generalizate – acestea și la nivele la care nu ar fi cazul să se prezinte și, de obicei, nu se prezintă în comunitățile altor mari limbi de cultură (de exemplu, ziarele „bine scrise” au devenit rare în lumea hispanică) – nu de multe excepții care fac cinste, și care, din fericire, de asemenea există și întotdeauna au existat. În această privință, noua „conștientizare” cu privire la problemele lingvistice ne permite să sperăm într-o schimbare de atitudine în așa-numitul uz al limbii.

4.3.0. Pe de altă parte, totuși, aceleași activități politico-lingvistice prezintă aspecte negative care uneori pot anula în întregime sensul lor pozitiv. Vom semnală numai două dintre ele, după părerea noastră, cele mai grave.

4.3.1. În primul rând, cât s-a făcut și se face, s-a întreprins făcând abstracție aproape în întregime de spaniola din America, de voința țărilor americane de limbă spaniolă și de simțul lingvistic al hispanoamericanilor; adică s-a ținut cont numai de „alteritatea” limitată la nivel național, în timp ce alteritatea lingvistică spaniolă este alteritate de valoare internațională. Astfel, pentru a aminti un singur fapt, în aparență secundar și convențional, dar care este simptomatic, s-a ajuns chiar la a schimba numele oficial al limbii, cerându-se să fie numită „castiliană” – cu un nume justificat istoric, dar care nu mai este actual la acest nivel (cine ar mai numi astăzi „toscană” italiană?⁹) – o limbă pe care toată lumea, inclusiv hispanoamericanii, o numesc „spaniolă”. Aceasta, cu motivarea „politică” conform căreia ar exista alte „limbi spaniole” (în sensul de „limbi vorbite în Spania”). Că există alte limbi vorbite în Spania e adevărat, dar expresia „limbi spaniole” este o eroare semantică, cum se va constata imediat dacă o expresie analoagă se va aplica altor limbi; dacă s-ar zice, de exemplu, că există mai multe limbi „franceze”, „ruse” sau „engleze”, pentru că în Franța, în Rusia și în Anglia se vorbesc mai multe limbi: „spaniolă” aplicat la o limbă este un „adjectiv propriu” (ca „franceză”, „rusă”, „engleză”), astfel încât expresia „limbi spaniole” poate semnifica numai diferite forme ale spaniolei, ale **aceleiași limbi**. Nu există mai multe limbi spaniole, decât spaniola; și această limbă nu este pur și simplu „limba vorbită în Spania”, deoarece se vorbește, de

⁹ Este vorba, de fapt, de planul în care spaniola ca limbă comună și ca limbă de cultură se opune francezei, italienei, englezei, germanei etc. (de asemenea catalanei, bascei etc.), nu de planul în care aceeași limbă comună se opune, prin baza sa castiliană, celorlalte dialecte spaniole [cf. 12].

asemenea, – și la nivel național – în multe alte țări. Spania are, fără îndoială – deja prin faptul că în acest sens se bucură de mare prestigiu în toată lumea hispanică –, o responsabilitate mult mai mare decât oricare țară americană față de limbă. Dar tocmai de aceea nu e oportun ca spaniolii să acționeze singuri în ceea ce îi privește și pe alții. Madridul este capitala Spaniei, dar nu este capitala spaniolei. Spaniola are multe capitale: toate marile centre de la care radiază cultură în limba spaniolă și, o dată cu cultura, limba refăcută și dinamică pentru toată lumea hispanică.

4.3.2. Alt aspect negativ corespunde activității orientate spre constituirea unor limbi regionale. Nu ne referim, desigur, la catalană și la bască, a căror autonomie ca limbi istorice este în afara discuției, nici la galiciană, care rămâne în afara sistemului dialectal spaniol, ci la tendințele centrifuge care se înregistrează în interiorul spaniolei însăși (în Asturia, în Aragon, chiar în Santander și în Andalusia), tendințe stimulate probabil în parte de această inadecvată schimbare a numelui limbii care pare că dorește să limiteze spaniola la Castilia. Bineînțeles, e foarte bine că nu se elimină, ci se consolidează specificitățile locale genuine, care au valabilitatea lor în spațiul în care funcționează; dar aceasta nu înseamnă că ar trebui să le opunem limbii comune și limbii exemplare a comunității lingvistice mai ample. Alteritatea lingvistică bine înțeleasă nu implică această opoziție; din contră, implică, cum s-a spus, faptul că individul aparține unei serii de comunități lingvistice nu opuse unele altora la același nivel, ci de radieră de fiecare dată mai mare, de la comunitățile strict locale până la cele regionale și naționale și, în cazul spaniolei, până la comunitatea hispanică internațională. Ramón Menéndez Pidal spune aceasta cu înțelepciunea sa obișnuită (deși opune varietăților locale nu limba comună, ci „limba cultă”): „Limba cultă și literară este tot atât de firească pentru om când dorește să-și universalizeze gândirea, ca și limba locală atunci când e vorba de lucrurile cele mai obișnuite și proprii vieții de toate zilele” [11, p. 201]. Astfel încât, dacă ar fi vorba de uzul a ceea ce e local pentru „lucrurile cele mai obișnuite și curente” nu am avea de făcut nici o obiecție: dimpotrivă, ar trebui să stimulăm aceste tendințe, fiindcă e bine ca orice comunitate să-și afirme individualitatea și la nivel local. Dar de cele mai multe ori nu este vorba despre aceasta, ci de un fapt pe care latino-americii deja l-au depășit; de a face din limbile regionale și locale noi limbi comune și aproape „naționale”, adică destinate a fi folosite în situații și la nivele de vorbire în care, în mod normal, se folosește limba comună și / sau națională. Mai mult chiar, nu este vorba numai de a **ridica** idiomurile locale și regionale la nivel de limbi comune, ci, în mare parte,

este vorba de a **construi** acele limbi comune, plecând de la varietățile locale, deoarece acestea nu sunt înzestrate pentru folosirea lor la nivelele respective nici cu privire la unitatea și consistența internă, nici ca fond lexical indispensabil pentru o asemenea folosire. Ei bine, chiar făcând abstracție de faptul dacă acest lucru empiric este realizabil sau nu – de îndoiala rezonabilă dacă comunitățile lingvistice respective vor fi dispuse, fără presiune politică exterioară, să-i urmeze pe promotorii acestor noi limbi, lăsându-se atrase într-un proces istoric nenatural și anacronic¹⁰ – ceea ce se propune și se încearcă înseamnă, de fapt, a reduce radical alteritatea lingvistică spaniolă și, prin urmare, identitatea spirituală pe care limba spaniolă o conferă vorbitorilor săi. Fiindcă spaniola, eliminată de o serie de uzuri pentru noile limbi comune care se preconizează, s-ar menține în aceste comunități numai ca „limbă de relație”, ca o specie de limbă străină limitată la un uz supra-regional sau internațional. Se pretinde că prin aceasta s-ar afirma în fiecare caz „ceea ce e al nostru”, opus, evident, faptului „străin”. Suntem de acord cu „ceea ce e al nostru” și cu necesitatea de a afirma acest lucru. Dar „al nostru” nu este numai ceea ce ne separă de alții, ci, de asemenea, ceea ce ne unește cu alții. Iar ceea ce ne unește este **mai al nostru**, fiindcă este de evidență mai generală și ne introduce într-o comunitate mai amplă, lărgind astfel orizontul nostru istoric.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

1. *Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland*, Stuttgart, 1972.
2. Weisgerber, L., *Die vier Stufen in der Erforschung der Sprachen*, Düsseldorf, 1963.
3. Calogero, *Estetica. Semantica. Istorica*, Torino, 1947.
4. Merleau-Ponty, M., *Sur la phénoménologie du langage*, în *Problèmes actuels de la Phénoménologie*, Bruxelles, 1952.

¹⁰ Proces istoric „nenatural”, fiindcă o limbă comună la nivelul la care se aspiră se propune pentru tot spațiul unei limbi istorice, nu pentru un uz regional. Procesul este „anacronic”, fiindcă ceea ce se pretinde este a anula secole de istorie lingvistică și, tocmai, o istorie care este și istorie proprie comunităților cărora le sunt destinate noile limbi (și nu numai istoria „castiliană”), adică fiindcă limba comună există deja și este limbă comună (și națională) și pentru comunitățile care se pretinde că s-ar opune unor comunități fictive de limbă „castiliană”. E relativ ușor să fabricăm limbi „abstracte” și „norme artificiale”; dar comunitățile lingvistice nu pot fi fabricate: ele se constituie istoric și prin propria lor voință.

5. Coseriu, E., *Los universales del lenguaje (y los otros)*, în *Gramática, semántica, universales*, Madrid, 1978.

6. *In libros peri hermeneias*, II, 2.

7. Dewey, J., *Lógica. Teoría de la Investigación*, trad. sp., México – Buenos Aires, 1950.

8. Heidegger, M., *El Ser y el Tiempo*, trad. sp., Mexico, 1951.

9. Gentile, G., *Sommario di pedagogia*, I, Florența, 1954.

10. Coseriu, E., *Sincronía, diacronía e historia*, Madrid, 1978.

11. Menéndez Pidal, R., *Castilla, la tradición, el idioma*, Buenos Aires – México, 1947.

12. Salvador, G., *El español de España*, în G. Salvador ș.a., *Mapa lingüístico de la España actual*, Madrid, 1986.

ANATOL CIOBANU

LIMBA ROMÂNĂ ȘI POLITICA LINGVISTICĂ ÎN REPUBLICA MOLDOVA

Ca să vorbim despre limba română în Republica Moldova, e necesar, mai întâi, să facem o scurtă retrospectivă asupra situației glotopolitice stabilite imediat după Mișcarea de Eliberare Națională din anii 1988-1989.

Grație *perestroikăi* lui Gorbaciov și liberalizărilor în viața social-politică din ex-Uniunea Sovietică, românii moldoveni din ex-RSSM s-au ridicat să-și ceară în mod hotărât drepturile inalienabile privind **limba și alfabetul latin**. La sfârșitul lunii august 1989, vreo 700 000 de oameni, adunați în Piața Marii Adunări Naționale din centrul Chișinăului, stând în genunchi cu mâinile ridicate spre ceruri, scandau neîncetat: *limbă-alfabet, limbă-alfabet!*

Regimul totalitar a fost nevoit să cedeze, elaborând trei legi: a) legea cu privire la statutul limbii de stat a R.S.S. Moldovenești, b) legea cu privire la funcționarea limbilor vorbite pe teritoriul R.S.S. Moldovenești și c) legea cu privire la revenirea limbii moldovenești la grafia latină.

Trebuie să relatăm aici că, sub presiunea savanților-lingviști, persoanele cu rol de conducere în Partidul Comunist au accentuat să se introducă, în preambulul la legea cu privire la funcționarea limbilor vorbite, o propoziție în care se vorbește „de identitatea lingvistică moldo-română realmente existentă”.

Dar această sintagmă nu a fost în măsură a schimba esența lucrurilor, deoarece Constituția de atunci s-a completat imediat cu art. 70¹.

Așadar, am rămas tot în brațele falsei teorii despre două limbi est-romanice: româna și moldoveneasca.

¹ Articolul precizează: „Limba de Stat a Republicii Sovietice Socialiste Moldovenești este limba moldovenească [...] ce funcționează pe baza grafiei latine”.

Dar să vedem cum s-au derulat evenimentele după 1989.

În august 1991 s-a prăbușit „Imperiul răului” și Moldova, la 27 august, își declară independența și iese din componența Uniunii Sovietice. În „Declarația de Independență a Republicii Moldova” (27 august 1991) se vorbește clar despre „declararea limbii române ca limbă de stat”, despre două state suverane (România și Moldova), dar cu aceeași limbă – *româna*.

Ni s-a părut că, în sfârșit, a triumfat adevărul. Dar nu a fost să fie așa. La alegerile parlamentare victoria au obținut-o agrarienii, socialiștii și interfrontiștii, ei formând majoritatea.

Primul lucru pe care îl întreprind agrarienii a fost finisarea și adoptarea, în iulie 1994, a Noii Constituții a Republicii Moldova.

Referitor la limbă, s-a neglijat în totalitate opinia expusă în „Declarația de Independență din 27 august 1991”. Articolul al 13-lea, de tristă faimă, din această Constituție, sună în felul următor: „Limba de stat (oficială) a Republicii Moldova este limba moldovenească”. Și punctum.

Firește, intelectualitatea, scriitorii, savanții, pedagogii, ziariștii, artiștii – toți oamenii de bună credință – nu au fost (și nu sunt) de acord cu art. 13 din Legea Fundamentală a Republicii Moldova.

Sub presiunea opiniei publice, fostul Președinte al Parlamentului, dl. Petru Lucinschi, s-a adresat, în septembrie 1994, cu o scrisoare Academiei de Științe a Republicii Moldova, solicitând opinia savanților filologi (și nu numai) referitor la istoria și folosirea glotonimului „limba moldovenească”. În curând a urmat „Răspunsul...” savanților din care cităm: „Convingerea noastră este [...] că art. 13 din Constituție să fie revăzut în conformitate cu adevărul științific, urmând a fi formulat în felul următor: Limba de Stat (oficială) a Republicii Moldova este Limba Română”².

După cum era și de așteptat, Parlamentul nu a ținut seama în nici un fel de părerea Academiei de Științe. În schimb, studențimea, liceenii, scriitorii, savanții, intelectualii în sensul cel mai larg al cuvântului au ieșit în Piața Marii Adunări Naționale din Chișinău, declarând o grevă non-stop pe parcursul lunilor februarie-martie 1995.

Ca urmare a acestor proteste, Președintele de atunci al Republicii Moldova, dl. Mircea Snegur, se adresează Parlamentului cu mesajul

² A se vedea: „Răspuns la solicitarea Parlamentului Republicii Moldova privind istoria și folosirea glotonimului «limba moldovenească»”, în *Limba română este patria mea. Studii, Comunicări, Documente*, Chișinău, 1996, p. 313.

„Limba Română este numele corect al limbii noastre”. Domnia sa cere să se revadă art. 13 din Constituție, pentru că – citim în mesaj – „Știința lingvistică dovedește că vorbirea noastră, graiul nostru moldovenesc constituie doar una din varietățile întregului glotic ce are un singur nume generic – «limba română». Limba română este numele corect al limbii noastre istorice, literare, de cultură și scrise. Acestea sunt noțiuni bine cunoscute în întreaga lume și ar fi o mare eroare dacă nu ar fi la noi însușite în școli, licee, instituții, universități, academii”³.

Abia la 9 februarie 1996, Parlamentul Republicii examinează și supune la vot inițiativa legislativă a d-lui Snegur, dându-i, desigur, un vot de blam: pro 25 și contra 58 de voturi.

În acest moment dramatic, Academia de Științe a Republicii Moldova și-a mai spus o dată cuvântul. La 28 februarie 1996, Adunarea Generală a Academiei a adoptat o scurtă, dar foarte semnificativă Declarație. O cităm în integritate: „Adunarea Generală Anuală a Academiei de Științe a Republicii Moldova confirmă opinia științifică argumentată a specialiștilor filologi din Republică și de peste hotare (aprobată prin Hotărârea Prezidiului Academiei de Științe a Republicii Moldova din 9 sept. 1994), potrivit căreia denumirea corectă a limbii de stat (oficială) a Republicii Moldova este Limba Română”.

Așadar, savanții și-au spus cuvântul, dar Puterea nu i-a luat în seamă.

Ceea ce s-a obținut cu multă trudă a fost moratoriul până în anul 2000 asupra articolului 13 din Constituție. Practic, aceasta însemna că în anii 1997-2000 toți cetățenii, în primul rând intelectualii (școlile, universitățile, mass-media, teatrul, TVM, Radioul etc., etc.) erau liberi să utilizeze glotonimul „limbă română”, etnonimul „popor român”, termenii „literatura română”, „liceu român” etc.

Părea că toată lumea e fericită că Puterea nu se amestecă în valorile noastre spirituale strămoșești, respectă adevărul științific privind limba și istoria neamului românesc.

Dar bucuria ne-a căzut în scârbă la 25 februarie 2001, când, în urma alegerilor parlamentare anticipate, o victorie răsunătoare a obținut Partidul Comuniștilor din Republica Moldova, acaparând 70 de mandate din 101 posibile. Și nu este vorba de rezultatele alegerilor ca atare, căci au fost democratice și legale, ci de politica acestui partid față de limba și istoria națională.

³ *Limba română este patria mea. Studii. Comunicări. Documente*, Chișinău, 1996, p. 327.

Rezumând-o, am putea schița următoarele puncte:

- a) a recunoaște și a oficializa glotonimul „limba moldovenească” și a elimina din uz glotonimul „limba română”, ca aparținând altui popor, altei țări;
- b) a legifera în Republica Moldova două limbi de stat (oficiale): limba moldovenească și limba rusă;
- c) a introduce în programele școlilor naționale, în mod obligatoriu, obiectul „limba rusă”, începând cu clasa a II-a primară;
- d) a elimina din programele de studii preuniversitare și universitare disciplina „Istoria Românilor” (ca aparținând altui stat), înlocuind-o cu „Istoria Moldovei”;
- e) a scoate din circulație cuvintele: *Basarabie*, *basarabeni*, etnonimul „român”, substituindu-l cu etnonimul „moldovean”.

Firește, conducerea de vârf a Republicii Moldova, presa guvernamentală și de orientare comunistă au căutat și caută să „justifice” aceste acțiuni „revoluționare”, pornite împotriva identității naționale, istorice, etnice, lingvistice a poporului nostru. Argumentul forte ar fi rezultatele alegerilor parlamentare. Logica e următoarea: dacă majoritatea electoratului a votat „secera și ciocanul”, înseamnă că împărtășește programul comuniștilor, în care sunt înscrise punctele menționate mai sus. Și aici, părea că cercul se închide.

Dar fiecare acție trezește reacție!

Începând cu 9 ianuarie și până la 25 aprilie 2002, la Chișinău au avut loc mitinguri de protest ale studenților, liceenilor, profesorilor, scriitorilor, oamenilor de cultură etc. organizate în Piața Marii Adunări Naționale de către Partidul Popular Creștin Democrat. A apărut și un orașel de corturi (numărul acestora ajunsese la 100), care funcționa în regim non-stop.

Dintre revendicările manifestanților menționăm: abrogarea Ordinului Ministerului de Învățământ privind introducerea obligatorie a obiectului „limba rusă”, începând cu clasa a II-a în școlile primare românești; neadmiterea legiferării în Republica Moldova a limbii ruse ca a doua limbă de stat; respingerea ideii de a substitui, în instituțiile preuniversitare și universitare, disciplina „Istoria Românilor” prin disciplina „Istoria Moldovei”.

Protestatarilor din piață li s-au alăturat 380 de lucrători de la Compania de Stat Teleradio Moldova. Ei au declarat grevă și s-au adresat cu un *Mesaj* către Curtea Europeană a Drepturilor Omului, arătând că în Republica Moldova se încalcă în mod flagrant art. 10 al *Convenției pentru Drepturile Omului*, și anume: dreptul la libertatea de a comunica informații fără amestecul autorităților publice. Se arată, în continuare, că la Radio și Televiziune „a fost instalat un regim odios de cenzură [...], e

interzisă utilizarea cuvintelor *român, limba română, Basarabia, istoria românilor, regim totalitar* [...], e oprită referirea la anumite perioade istorice, cum ar fi cea *interbelică, foametea organizată (1946-1947), regim stalinist, perioada deportărilor în GULAG, perioada renașterii naționale din 1989*. E interzisă de asemenea abordarea temei protestelor din Piața Marii Adunări Naționale din Chișinău”⁴.

Situația social-politică din Republica Moldova a ajuns să fie cunoscută în toată Europa și, astfel, la 24 aprilie Moldova a fost audiată la Sesiunea Adunării Parlamentare a Consiliului Europei (APCE).

În afară de raportul prezentat de experții Comunității Europene, Josette Durieu și Lauri Vahtre, au rostit alocuțiuni și președinții celor trei partide parlamentare: V. Stepaniuc (Partidul Comunist din Republica Moldova), D. Braghiș (Alianța Braghiș) și Iurie Roșca (Partidul Popular Creștin Democrat), aceștia aducându-și acuzări reciproce.

APCE a adoptat „Rezoluția cu privire la funcționarea instituțiilor democratice în Republica Moldova”. Vom menționa doar unele măsuri din această detaliată Rezoluție:

- încetarea manifestațiilor stradale și trecerea la un dialog sincer și constant între Putere și Opoziție;
- înregistrarea imediată a Mitropoliei Basarabiei;
- prelungirea moratoriului existent asupra reformelor privind studierea și statutul limbii ruse, precum și asupra modificărilor programelor de studiere a istoriei;
- revizuirea Legii audiovizualului și transformarea, până la 31 iulie a. c. a Companiei „Teleradio-Moldova” într-o instituție publică independentă;
- asistența Consiliului Europei în cazul investigațiilor privind dispariția deputatului Vlad Cubreacov;
- procedarea la un dialog sincer și constant, real și constructiv între Putere și Opoziție, între forțele politice din Republica Moldova.

Sunt în total 16 puncte (punctul 10 mai conține 8 subpuncte), toate fiind formulate în direcția democratizării regimului din Republica Moldova.

Ce avem în acest moment? S-a conformat numai Opoziția și a sistat mitingurile de protest. Acum mai rămâne de văzut cum va proceda Puterea, în ce măsură se va purcede la examinarea și traducerea în viață a Rezoluției APCE cu privire la funcționarea instituțiilor democratice în Republica Moldova.

⁴ „Tara”, 21 martie 2002, p. 2.

Pentru basarabeni, pericolul cel mai mare este eventuala declarare a limbii ruse ca a doua limbă oficială în Republica Moldova. Acesta este dezideratul suprem atât al Partidului Comunist, cât și al Kremlinului.

Insistența cu care se lucrează în direcția promovării limbii ruse la rang de limbă de stat în Moldova se explică nu prin frica pierderii acesteia (asimilării rusofonilor), ci prin eterna dorință de a polua, a strica, a rusifica și, în ultimă instanță, a elimina în totalitate limba română din Basarabia.

Se știe că limba naturală se aseamănă cu o plantă vie, care se dezvoltă liber sub soare. Dacă această plantă este umbrită de o altă plantă, mai viguroasă, mai puternică, ea se ofilește și, treptat, pierе⁵.

Cele spuse au fost deja demonstrate cu lux de amănunte în Basarabia în perioada țaristă (1812-1918), în perioada regimului sovietic (1944-1989), în Transnistria actuală, unde, *de jure*, sunt recunoscute trei limbi de stat: moldoveneasca, ucraineana și rusa, dar, *de facto*, se utilizează numai ultima.

Puterea din Chișinău, declarând rusa limbă de stat, urmărește și o idee cu bătaie lungă: a arăta lumii întregi că Basarabia este pământ rusesc, și autohtonii români basarabeni nu au decât să se resemneze.

Tendința de re-rusificare a populației și a limbii băștinașilor din Republica Moldova vine în contradicție cu suflul vremii, cu tot ce are loc acum chiar în țările ce țin de Comunitatea Statelor Independente (CSI). Limbile acestor țări suverane se străduiesc să iasă din strânsorile limbii ruse și a „fratelui mai mare”, să revină la matcă și să se dezvolte în conformitate cu spiritul lor național.

De exemplu, fostele republici unionale turcice din Asia Mijlocie și din Caucaz, precum și Tatarstanul și tătarii din Crimeea – toate au abandonat alfabetul rusesc, impus de către sovietici prin anii '30 ai secolului trecut, revenind (sau trecând) la alfabetul latin. Ca etalon le-a servit limba turcă și alfabetul ei.

Mai mult decât atât, după cum scrie profesorul rus A. N. Baskakov, „în toate republicile turcice se fortifică purismul lingvistic, direcționat spre substituirea lexicului rusesc și internațional prin echivalente turcice și arabo-persane arhaizante. De asemenea, se observă înlocuirea celor mai multe noțiuni, redată anterior în limbile turcice prin lexic internațional și rusesc, prin lexic autohton sau, mai des, prin arhaisme arabo-persane”⁶.

Venind vorba de fostele republici sovietice, e de notat că din 14 numai două au acceptat rusa ca limbă de stat: e vorba de Belarus și Kârgâstan.

⁵ Cf. M. Pănuță, „Literatura și arta”, 28 martie 2002, p. 1.

Pondera etnicii ruse în unele din aceste republici e mult mai mare decât în Moldova, unde ea constituie 12% (conform recensământului de la 1 ianuarie 1989).

Iată unele exemple: Kazahstan – 38%; Letonia – 32,8%; Estonia – 29%; Ucraina – 21%; Kârgâstan – 21%; Uzbekistan – 10%; Turcmenistan – 9%; Lituania – 8,4%; Azerbaijan – 6%.

Dar să vedem care este politica lingvistică a Moscovei în Federația Rusă.

Se știe că această federație se constituie din 20 de republici autonome, fiecare având limba sa de stat: Karelia – karela (de fapt finlandeza); Komi – komi; Ciuvașia – ciuvașă; Mordovia – mordvină; Tătaria – tătară; Mari-El – mari (alături de rusă); Udmurtia – udmurtă (alături de rusă); Bașchiria – bașchiră (oficială secundară); Kabardino-Balkaria – karadină; Osetia-de-Nord – osetă; Daghestan –; Cecenia – cecenă; Ingușetia – ingașă; Kalmâkia – kalmâkā; Bureatia – bureată; Iakutia – iakută; Tuva – tuvină; Karaceaevo, Cerkosia – karaceni; Harasia – harasă; Altai – altaică.

Din aceste 20 de republici numai în trei limba rusă e considerată de stat, alături de limba autohtonă. Explicația rezidă în doi factori: a) **de ordin istoric**: au fost cucerite de țarii ruși încă din sec. al XVI-lea, și b) **de ordin democratic**: coloniștii ruși prevalează în mod razant în aceste regiuni. E vorba de următoarele republici autonome: Mari-El (capitala Ioșkar-Ola) – nimerită în componența Rusiei în anul 1552; acum are o populație de 150 000 de mari și 250 000 de ruși; Udmurtia (capitala Ijevsk) – cucerită tot în 1552; componența populației este de 200 000 de udmurți și 1 000 000 de ruși; și, în sfârșit, Bașkiria, aflată în componența Rusiei din anul 1557; populația numără 820 000 de bașkiri și 3 000 000 de ruși.

Comentariile ne par de prisos!

Și totuși, apare întrebarea: de ce în Constituția Federației Ruse nu se fixează nici una din cele 20 de limbi ale republicilor autonome ca limbă oficială alături de limba rusă?

Pe de o parte, normele internaționale nu prevăd acest lucru și, pe de altă parte, Moscova nu ar putea suporta cheltuielile ce s-ar cere în vederea realizării unui program lingvistic extrem de costisitor și cu totul inutil.

⁶ А. Н. Баскаков, *Некоторые общие тенденции национального языкового развития в Российской Федерации*, în vol. *Язык и общество на пороге тысячелетия: итоги и перспективы. Тезисы докладов Международной Конференции*, Москва, 23-25 октября 2001, г. Москва, 2001.

Și mai este un lucru extrem de semnificativ: până în prezent Duma de Stat a Federației Ruse n-a votat legea despre limba rusă ca limbă oficială în Federația Rusă⁷.

Observăm, așadar, că Moscova nu se grăbește a-și impune limba rusă subiecților federației, dar, în același timp, îndeamnă parlamentele și guvernele fostelor ei republicii unionale (astăzi țări independente) să declare rusa ca a doua limbă de stat. E o politică duplicitară!

Limba rusă nu poate fi recunoscută ca a doua limbă de stat în Republica Moldova pentru că ea este limba unei etnii minoritare. Conform ultimului recensământ al populației de la 1 ianuarie 1989, ponderea etnicilor ruși acoperea 12 procente din numărul total al locuitorilor Republicii Moldova (dar pe atunci de Moldova țineau și Transnistria și Găgăuzia).

Practica internațională arată că în țările democrațiilor occidentale reprezentanții minorităților naționale se integrează lingvistic și social în statele-gazdă și nu complotează ca limbile lor să fie recunoscute drept limbi oficiale.

Iată ce postulează, în acest sens, *Carta Europeană a Limbilor Regionale sau Minoritare*: „Încurajarea limbilor regionale sau minoritare nu trebuie să se facă în detrimentul limbilor oficiale și a necesității de a le însuși” (Preambul).

Și mai departe: „Prevederile din *Carta Europeană a Limbilor Regionale sau Minoritare* nu pot fi interpretate ca implicând dreptul cuiva de a organiza acțiuni ce contravin scopurilor Cartei Națiunilor Unite sau altor obligații de drept internațional, inclusiv principiului suveranității și integrității teritoriale a statului” (art. 5, p. 3).

În Republica Moldova, limbile minorităților naționale nu sunt strâmtorate în nici un fel. După cum am spus la începutul acestei comunicări, în Moldova există și se respectă *Legea cu privire la funcționarea limbilor vorbite pe teritoriul republicii*. Articolul 4 din această lege stipulează: „Statul garantează folosirea limbilor ucraineană, rusă, găgăuză, idiș, ivrit, țigănească, a limbilor altor grupuri etnice pe teritoriul republicii pentru satisfacerea necesităților național-culturale”.

În Republica Moldova au fost deschise școli cu predarea integrală sau parțială în limbile rusă, ucraineană, bielorusă, bulgară, găgăuză, ivrit-idiș; apar ziare și reviste în limbile minoritarilor, se organizează emisiuni, în aceste limbi, la Radio și televiziune. În limba rusă funcționează cele mai

⁷ В. Ю. Михальченко, *Язык и общество в Российской Федерации на пороге нового тысячелетия*, op. cit., p. 8.

luxoase magazine, publicitatea (orală și scrisă) este aproximativ 80% tot în rusește; la Academia de Științe a Republicii Moldova există un sector științific aparte care se ocupă de limba, literatura, istoria, etnografia, cultura etc. minoritarilor din Republica Moldova, iar Parlamentul a creat un Departament de Relații Interetnice.

În toate Universitățile Republicii (ele sunt vreo 47) instruirea se face în două limbi: română și rusă (se formează grupe academice cu predarea în limba română și grupe cu predarea în limba rusă). S-au deschis două Universități slavone (așa ceva nu există nici la Kiev, nici la Minsk!), s-au înființat 13 organizații neguvernamentale ale minorităților naționale. Iată-le: 1) *Comunitatea rusă*; 2) *Fundația scrisului și culturii slavone*; 3) *Mișcarea obștească „Russkoe duhovnoe edinstvo”* (adică „Unitatea spirituală rusă”); 4) *Asociația femeilor „Rossianka”*; 5) *Comunitatea bulgară*; 6) *Comunitatea bielorusă*; 7) *Asociația organizațiilor și comunităților evreiești*; 8) *Comunitatea azeră „Araz”*; 9) *Comunitatea uzbekă*; 10) *Comunitatea germană*; 11) *Societatea social-culturală a țiganilor „Sinti”*; 12) *Comunitatea tătarilor „Idel”*; 13) *Organizația obștească de tineret „IUMA”*⁸.

Așadar, noi, în Republica Moldova, am anticipat întrucâtva și *Carta Europeană a Limbilor Regionale sau Minoritare*, am manifestat o deschidere față de limbile minoritare, o deschidere largă, *avant la lettre*, chiar înainte ca organismele internaționale să pună problema protejării și ocrotirii acestor idiomuri.

Dar sunt, oare, recunoscători minoritarii pentru ospitalitatea și larghețea sufletească a românilor-basarabeni? De regulă – nu! Categorie nu! Mișcarea noastră pentru renașterea națională începută în 1988 (și care durează până în prezent) a fost susținută de foarte puțini reprezentanți ai etniilor conlocuitoare.

Dimpotrivă, ni s-au pus și ni se pun piedici mai ales din partea multor etnici ruși. Ei completează și-i instigă pe ceilalți minoritari împotriva limbii române, istoriei românilor, identității lingvistice, culturale, religioase etc.

O dovadă elocventă în acest sens este și *Apelul* celor 13 organizații nonguvernamentale ale minoritarilor (de care am amintit mai sus), adresat Comunității Internaționale, și anume, către: Secretarul General al ONU, Parlamentul European, Secretarul General al Consiliului Europei, Înaltul Comisar al Consiliului Europei pentru Drepturile Omului, Congresul SUA,

⁸ „Moldova Suverană”, 4 aprilie 2002, p. 3.

Knessetul Statului Israel, Senatul României, Președintele SUA, Președintele Franței, Președintele României, Președintele Ucrainei, Președintele Israelului, Cancelarul Federal al Germaniei, Prim-Ministrul Franței, Prim-Ministrul Ungariei, Prim-Ministrul Statului Israel, Secretarul General al NATO, Înaltul Comisar al OSCE pentru Minoritățile Naționale. În *Apel* situația socio-politică din Republica Moldova este prezentată în culori negre. După opinia semnatarilor *Apelului*, în republică prosperă **antisemitismul, vrajba națională, xenofobia, genocidul** ș.a.m.d. Iată cum se încheie acest *Apel*: „Chemăm organizațiile internaționale, pe toți acei ce nu pot rămâne indiferenți față de cel mai detestabil fenomen din istoria omenirii – xenofobia, șovinismul, antisemitismul, să sesizeze situația din Moldova în toată diversitatea ei și să nu facă deducții pripite de dragul unor interese politice, indiferent ale cui ar fi ele”⁹.

Nu e greu de înțeles că *Apelul* urmărește scopul de a-i discredita pe românii basarabeni, de a-i prezenta în fața lumii ca pe niște teroriști politici, niște șovini, naziști, ceea ce nu corespunde adevărului.

Republica Moldova a fost vizitată și controlată, sub aspectul politicii naționale, de mulți reprezentanți ai diferitelor organisme internaționale. Și trebuie să spunem că nimeni dintre acești inspectori nu a plecat din Chișinău cu impresia că aici înfloresc vrajba națională, antisemitismul sau șovinismul.

Aceste vicii trebuie căutate în altă parte și semnatarii *Apelului* știu foarte bine unde!

Dacă e vorba de scris petiții cu plângeri, aceasta ar fi în drept s-o facă națiunea titulară a Republicii Moldova, căci ei îi sunt lezate drepturile la limbă, istorie, identitate națională.

Ce ar trebui făcut pentru a detensiona situația glotopolitică din Republica Moldova?

După opinia noastră, ar trebui întocmit un program ce ar conține următoarele măsuri:

1. Să se ceară de la clasa conducătoare a Republicii Moldova să împărtășească principiile științifice privind etnogeneza și glotogeneza poporului nostru, să spună deschis, sus și tare, pe înțelesul tuturor, cine suntem, ce limbă vorbim, de unde venim și încotro ne îndreptăm;

2. Să terminăm o dată pentru totdeauna cu pseudo-teoriile despre două limbi, două literaturi, două popoare, două culturi și chiar două biserici. În

⁹ „Moldova Suverană”, 4 aprilie 2002, p. 3.

acest sens, să scriem peste tot (în manuale, ziare, reviste etc.) următoarele cuvinte ale lui Alexei Mateevici „Da, suntem moldoveni, fii ai vechii Moldove, însă facem parte din marele trup al românismului, așezat prin România, Bucovina și Transilvania. Frații noștri nu se numesc după locul unde trăiesc, ci își zic *români*. Așa trebuie să facem și noi!

*N-avem două limbi și două literaturi, ci numai una, aceeași cu cea de peste Prut. Aceasta să se știe din capul locului, ca să nu mai vorbim degeaba*¹⁰;

3. Președintele Republicii să se adreseze Parlamentului cu o inițiativă legislativă în privința revederii și reformulării articolului 13 din Constituție în felul următor: „Limba de Stat (oficială) a Republicii Moldova este limba română”;

4. Să se revadă în mod fundamental și să se reediteze „Legislația Lingvistică” din anul 1989, căci ea s-a învechit sub toate unghiurile de vedere (factologic, moral, politic, social etc.);

5. Să se facă un nou recensământ al populației (ultimul a fost la 1 ianuarie 1989). Ex-Prim-Ministrul Ion Ciubuc a promis că recensământul va avea loc la 1 ianuarie 1999. Spre marele nostru regret această promisiune, ca și multe altele, a rămas doar pe hârtie;

6. Legea Învățământului să fie completată cu un articol în care să se indice că la toate colegiile și universitățile predarea obiectelor de profil se va face (începând cu anul II) în limba de stat (română);

7. Să se efectueze, în sfârșit, atestarea la limba română a cadrelor de conducere, a funcționarilor de tot felul, care, în virtutea obligațiilor de serviciu, vin în contact cu cetățenii¹¹.

E cazul să amintim că această atestare a fost prevăzută începând cu 1 ianuarie 1995, dar prin Decizia Parlamentului (nr. 36 – XVIII, din 1 aprilie 1994) atestarea cadrelor privind cunoașterea limbii române a fost sistată.

Mai târziu, într-o Hotărâre a Guvernului Republicii Moldova se menționa că, începând cu 1997, toți funcționarii publici, la angajare, trebuie să cunoască limba de stat sau, dacă se află deja în funcție, să fie atestați¹². Această Hotărâre a Guvernului nu a fost abrogată, dar nici nu s-a respectat, ca și multe altele privind funcționarea limbii oficiale.

* * *

¹⁰ A. Mateevici, *Opere*, vol. I, Chișinău, 1993, pp. 486-447.

¹¹ Art. 7 din „Legislația Lingvistică”, 1989.

¹² „Flux”, 26 septembrie 2000, p. 2.

Situația glotopolitică din Republica Moldova este foarte complicată. Peste noi, cei din Basarabia, stă gata să se rostogolească giganticul tăvălug al celei de a doua limbi de stat.

Ca să ne opunem, trebuie să fim mai uniți „în spirit și în simțiri” cu frații din partea dreaptă a Prutului și cu românii de pretutindeni.

Când pe poetul basarabean Ion Hadârcă l-au întrebat: „Ce poate spune despre patriotismul la moldoveni?”, acesta a răspuns în felul următor:

„Patriotismul românesc este esența noastră, este ceea ce ne caracterizează. Noi vom exista în istorie atâta timp cât vom recunoaște că suntem Români și că vorbim aceeași limbă ca frații noștri de peste Prut”¹³.

Să sperăm că adevărul acesta axiomatic îl vor înțelege și-l vor recunoaște toți oamenii de bună credință, de la opincă la vlădică, de la portar până la parlamentar, toți acei (indiferent de etnie) ce hălăduiesc pe acel picior de plai și gură de rai pe nume Basarabia. Așa să ne ajute Dumnezeu!

¹³ „Flux”, 6 octombrie 2000, p. 6.

SILVIU BEREJAN

DESPRE CAUZELE PIERDERII IDENTITĂȚII LINGVISTICE ȘI ETNICE ÎNTR-O REGIUNE RUPTĂ DIN ÎNTREG

Basarabia, cum s-a subliniat în repetate rânduri, este o zonă specifică, unică în felul ei în această parte a lumii, deoarece aici, pe acest teritoriu, în diferite perioade istorice, în special cele de dominație a imperiului rus și apoi sovietic, s-au stabilit reprezentanți ai mai multor etnii și popoare, oameni de diferite origini, ceea ce i-a imprimat, atunci când a devenit stat suveran și independent, o fizionomie de care e imposibil să nu se țină cont la soluționarea unor probleme politice, sociale și în special naționale, reieșind din modelele corespunzătoare existente în alte țări.

Normal ar fi fost, desigur, că într-o țară de sine stătătoare să se instaureze orânduirii adecvate unei țări adevărate (ca în România, Bulgaria, Polonia sau Ungaria, dacă ne-am referi numai la țările din imediata vecinătate, dar și în Austria, Germania, Franța, Italia și multe altele). În țările nominalizate funcționează o singură limbă oficială, limba statului respectiv, și, de regulă, nu apar nici un fel de disensiuni (în afară de cazuri izolate, ieșite din comun).

În Republica Moldova însă, în virtutea unei serii întregi de circumstanțe, limba de stat, recunoscută ca atare în Constituție, funcționează în condiții neobișnuite, departe de normalitate. Căci cum poate fi instaurat un mediu propice pentru limba oficială de stat, când o parte a populației țării utilizează în comunicare o limbă (singura pe care o posedă!), iar altă parte a ei folosește în uzul curent două limbi (chiar dacă vorbitorii nu cunosc la nivelul convenit nici una dintre ele)?

De fapt, când în cadrul unui stat funcționează oficial două (eventual, mai multe) limbi, vorbite de diferite etnii (e tocmai cazul situației lingvistice

din Republica Moldova), ele intră în interacțiune, polarizându-se și pierzându-și (parțial sau chiar total) identitatea. De cele mai multe ori una dintre limbile aflate în contact îndelungat devine dominantă, iar cealaltă (sau celelalte) subordonată (subordonate). Romanistul rus R. Piotrowski le numește pe prima imperială, iar pe cealaltă (celelalte) indigenă (indigene) sau aborigenă (aborigene).

Limba, ca metasistem natural, dinamic, neechilibrat, deschis, își păstrează intactă coerența internă numai în procesul funcționării nestingherite, fără confruntări permanente și fără influențe reciproce. Coerența internă îi este asigurată limbii de acțiunea mecanismelor ei de autoreglare și autoorganizare, numite în lingvistica modernă sinergetică sau sinergie¹.

Confruntările și concurența dintre limbile ce funcționează concomitent și paralel în condițiile aceleiași societăți (comunități sociale), adică în limitele aceluiași stat, zdruncină și pun în pericol anume coerența internă a mecanismelor sinergetice în cauză. Conflictele (situațiile conflictuale) dintre limbile vorbite de diferite etnii capătă deseori un caracter dur, lipsit de compromisuri, ele derulându-se într-o societate organizată în stat după scenarii ce contravin, de regulă, preceptelor politico-culturale ale puterii statale existente.

Drept exemplu ar putea servi marginalizarea de către limba germană din Elveția a limbii retoromane, care este a patra limbă de stat a țării și e protejată pe toate liniile de autorități. Un exemplu și mai paradoxal îl constituie corelația (interacțiunea) dintre limbile irlandeză și engleză în Republica Irlanda. Aici irlandeza, care e recunoscută de puterea oficială în calitate de limbă de stat, se prezintă în realitate, din punct de vedere socio- și psiholingvistic, ca o limbă indigenă (aborigenă), oprimată energetic de limba engleză imperială.

Un material copios pentru interacțiunea sinergetică bifurcațională dintre limba imperială și limbile indigene oferă fosta U.R.S.S. Aici se disting net trei perioade: în prima (1917 - începutul anilor '30) așa-zisa „construcție a limbilor” încuraja dezvoltarea limbilor naționale locale, marginalizarea lor de către limba rusă (marginalizare, moștenită din timpurile țariste) slăbind simțitor; în a doua perioadă (anii '30-'80), când s-a

¹ R. Piotrowski, *Sinergetica și ocrotirea limbii române în Republica Moldova*, în „Revistă de lingvistică și știință literară”, 1997, nr. 3, p. 92-94

considerat necesară o limbă unică în stat, rolul acesteia putând să-l joace numai limba imperială - rusă; în cea de a treia perioadă, cea postsovietică (anii '90), în noile republici naționale și în autonomiile rusești (din Federația Rusă) apar din nou tentativele de revigorare a limbilor indigene. Cea mai interesantă sub aspect teoretic este interacțiunea sinergetică a limbilor din ultimele două perioade.

Creșterea prestigiului politico-economic și cultural al limbii ruse imperiale în condițiile U.R.S.S.-ului din cea de-a doua perioadă a dus la aceea că în majoritatea cazurilor sferele de utilizare a limbilor naționale și repertoriul lor de stiluri au rămas până la începutul anilor '90 incomplete, iar uneori pur și simplu deteriorate. Astfel, în Georgia, Armenia, în republicile turcice, în Ucraina de Vest limbile naționale își mențineau cu tărie pozițiile doar datorită faptului că purtătorii lor aveau foarte dezvoltat încă simțul apartenenței la altă etnie. Și totuși, limbile locale aveau circulație numai în sferele de comunicare vorbită, literar-artistică și publicistică. Cât privește comunicarea administrativ-cancelărească, în speță cea juridică și militară, precum și cea tehnico-științifică, aici era întrebuințată în mod obișnuit limba rusă; urmarea acestui fapt a fost nedeveloparea totală sau rusificarea puternică a terminologiilor naționale în aproape toate domeniile de activitate publică. Identitatea etnică n-a fost suficientă pentru a menține și aici identitatea lingvistică.

În celelalte republici naționale și autonomii din Federația Rusă (Caucazul de Nord, autonomiile de pe Volga, Karelia, regiunile centrale și de Est ale Ucrainei și Bielorusiei), limbile naționale au funcționat – și mai funcționează încă – în cel mai bun caz doar la nivel de vorbire populară sătească (foarte rar și orășenească). Întrebuințarea limbii naționale la nivel oficial statal purta și mai poartă aici, de obicei, un caracter de paradă.

Reținerile în dezvoltarea sistemului de stiluri, precum și a terminologiilor tehnico-științifice naționale, anihilarea lor artificială poate să pară, la prima vedere, un factor ce se manifestă numai extralingvistic. În realitate, însă, ele dezechilibrează esențial și acțiunea mecanismelor de autoreglare a limbii, ceea ce cauzează dezorganizarea sistemelor ei funcționale.

Dezechilibrarea și dezorganizarea sistemelor funcționale ale limbii indigene încep o dată cu împrumuturile masive din limba imperială. Întrucât prima nu dispunea, după cum e și firesc, de resurse lexicale

proprii pentru asigurarea varietății de stiluri pe care trebuie să le dezvolte orice limbă în legătură cu progresul social și cultural, nici pentru formarea terminologiilor administrativ-cancelărești și tehnico-științifice necesare unei societăți civilizate, purtătorul limbii date este obligat să apeleze, în procesul comunicării administrative sau profesionale, la limba prestigioasă imperială, ce posedă mijloace gata adaptate pentru astfel de situații comunicative.

În modul acesta, lexicul curent al limbilor naționale din fostele republici sovietice, ca limbi indigene subordonate ce erau de facto, s-a pomenit împestrițat cu elemente de tot felul, cu termeni și cu îmbinări terminologice rusești pentru toate cazurile vieții. Purtătorii limbilor indigene, numai înarmați cu aceste mijloace absolut indispensabile pentru mediul monolingv rusesc din jur, erau (și mai sunt) în stare să facă față procesului de comunicare din societate.

Ilustrații în acest sens găsim la orice pas și în Republica Moldova.

Degradarea progresivă a sinergiei limbilor subordonate (indigene) produsă prin împrumuturi din limba dominantă (imperială), compensarea golurilor lexicale, simplificarea structurii sintactice a propoziției, denaturarea unor raporturi gramaticale normative - sunt caracteristici practice pentru toate limbile naționale din fosta U.R.S.S. Acest proces continuă, după cum s-a subliniat deja, și în zilele noastre, căci prestigiul politico-cultural și tehnico-științific al limbii ruse în majoritatea formațiunilor statale postsovietice este și în prezent extrem de înalt.

Împrumuturile lexicale din limba dominantă sunt folosite de cele mai dese ori fără asimilare fonetică (întrucât cu fonetismul original ele sună, cum se crede, mai prestigios!), iar aceasta duce la dereglarea multor legități fonetico-fonologice și lexico-gramaticale ale limbilor subordonate (în limba română se omite foarte des, de exemplu, articolul enclitic, care în rusă nu există, sau copula, obligatorie în română, dar nefirească în rusă, repriza pronominală, normativă în limba română, dar străină pentru rusă etc.).

Prestigiul limbii dominante (imperiale) parecă ar juca rolul unui „virus lingvistic” ce paralizează sinergia „imunitară” a limbii subordonate (indigene) prin pătrunderea acestuia în lexic, de aici în fonetică și fonologie, iar apoi în sintaxă și morfologie. Drept urmare, limbile subordonate sunt întâi coborâte la nivelul unor jargoane casnice, apoi,

peste numai câteva generații, vine perioada așa-zisei „irlandizări”, cum afirmă același R. Piotrowski, adică a trecerii etnosului purtător inițial al limbii subordonate la limba dominantă (acest lucru s-a întâmplat, de exemplu, cu germanii din Povoljje, Siberia și Ucraina și, pe arii restrânse, cu multe etnii din alte zone).

Utilizarea limbii dominante, ca limbă oficială de stat într-o comunitate mixtă de vorbitori, conduce în mod inevitabil la dereglări majore ale vorbirii reprezentanților etniilor subordonate, a purtătorilor de limbi indigene, ce devin impracticabile la un nivel superior de cultură.

Prin acest fapt se explică de ce printre purtătorii acestor limbi sunt atâția necunoscători ai limbilor proprii, atâția „bâlbâiți”, cum li se spune în batjocură, atâția taciturni, retrași în sine, ce preferă să tacă atunci când se vorbește corect în limba lor maternă, în loc să se exprime și ei liber și dezinvolt, ca vorbitorii limbilor ce n-au suportat efectele dereglării mecanismelor sinergetice.

Această situație îi afectează puternic pe purtătorii limbilor subordonate, creându-le serioase (în foarte multe cazuri, ireversibile) complexe de inferioritate națională și etnică și determinându-i, în cele din urmă, să abandoneze limba maternă, trecând la cea dominantă.

Este o tragedie cu urmări catastrofale, pe care multă lume n-o conștientizează la scara ei reală și de care nu e deloc ușor să scapi, căci bilingvismul național-rus unilateral (care este, mai degrabă, „semilingvism”) se soldează, cel puțin, cu oprimarea psihologico-lingvistică a reprezentanților unei etnii de către reprezentanții alteia.

Spunem că fenomenul bilingvismului este unilateral deoarece bilingvi nu sunt toți membrii societății, ci doar indivizii vorbitori ai limbilor subordonate în stat, care au devenit bilingvi în mod forțat, prin condițiile în care au fost puși (purtătorii limbii dominante sunt, de regulă, monolingvi).

În aceste condiții, a fi bilingv înseamnă, de fapt, a nu cunoaște în măsura cuvenită nici una din cele două limbi folosite. De aici vocabularul extrem de sărac și extrem de concret al maselor populare, zise „bilingve”, fapt ce ilustrează subdezvoltarea lor lingvistică. Reprezentanții acestora aproape că nu utilizează denumiri de noțiuni abstracte.

În lumina celor expuse mai sus se explică, fără dificultăți, și situația actuală din Republica Moldova.

Pentru păturile largi ale populației românești din Basarabia, ruptă de matca lingvistică firească, elementele din limba rusă, legate de dezvoltarea culturii și a civilizației în genere, erau un fel de ieșire din impas. Aceste elemente, fiind mereu la îndemână, de vreme ce toate procesele administrative, economice, politice și sociale se efectuau în limba dominantă a statului, adică în rusă, intrau neforțat în vorbire, contribuind la exprimarea noțiunilor noi, în special abstracte, pe care cei din Țară le exprimau deja ușor, fără efort special, cu ajutorul împrumuturilor din limbile europene (în primul rând, din franceză).

În modul acesta s-a constituit acel „volapük”, care le este și în prezent caracteristic maselor largi de vorbitori din Republica Moldova și care se datorește deteriorării substanțiale a mecanismelor sinergetice la purtătorii de limbă română ai Basarabiei, ca reprezentanți ai unei limbi ce a fost timp îndelungat limbă indigenă subordonată limbii imperiale ruse.

În concluzie, se poate afirma cu toată convingerea că problema identității lingvistice, ca și cea a identității etnice, în cursul ultimului deceniu și ceva de „renaștere națională” (cum ne place nouă să spunem), nu numai că n-a fost soluționată definitiv în Basarabia, ci nici nu s-a apropiat de soluționare și nici nu are șanse reale să fie soluționată într-o perioadă previzibilă de timp.

Cauza principală este următoarea: caracterul regional al realităților locale (specific basarabene) a continuat să fie interpretat, după mai bine de un secol (și ceva) de încorporare în statul rus și de dominație rusească pe toate liniile, așa cum îi convenea acestui stat, adică de pe poziții antiromânești.

Specificul regional al tradițiilor populare, al culturii și, în special, al graiului vorbit pe teritoriul noii formațiuni statale, Republica Moldova, a fost exploatat aici la maximum de politicienii ce urmăreau desprinderea definitivă a acestui meleag de trupul Țării.

Acest lucru a fost posibil deoarece basarabenilor li s-a inoculat mulți zeci de ani și prin mijloace dintre cele mai variate (unele de-a dreptul monstruoase!), că ar fi altceva decât întregul din care istoricește făceau parte organică. Tocmai de aceea basarabenii au încetat treptat să mai simtă și să mai cugete românește, adică să se conceapă pe sine ca parte

componentă a întregului original. Ei s-au lăsat convinși cu timpul că s-au rupt de la matcă, că basarabenii constituie, totuși, o entitate aparte ce nu se include organic în neamul românesc, că sunt amplasați nu în interiorul neamului unic, ci în afara lui, undeva alături și paralel cu acesta, că formează, deci, un alt neam, fie el și înrudit cu primul. Așadar, basarabenii nu se identifică, de regulă, cu neamul românesc, ceea ce ne dă dreptul la afirmația că e vorba de o comunitate etnică ce și-a pierdut, de fapt, identitatea.

Diriguitorii rusofili (și românofobi ca structură psihică) ai populației din fosta Republica Socialistă Sovietică Moldovenească (R.S.S.M.), ajunsă (sau adusă) la această stare de spirit, au continuat s-o manipuleze, făcând-o să exteriorizeze pretenții manifeste de independență, nu față de cei străini, ci față de întregul etnic și național, independență nu numai politică și teritorială, dar și culturală, spirituală, conceptuală.

Lucrul e foarte grav, pentru că în felul acesta s-a realizat o subminare a conștiinței etnice și naționale a românilor din regiune.

În ultimul timp s-a purces, după cum bine se știe, la o serie de măsuri coercitive în această direcție, ca cea de readucere a limbii ruse în primul planul procesului de comunicare din republică (alături de limba oficială a statului); s-au făcut propuneri de a o declara a doua limbă de stat (ceea ce înseamnă, în fapt, prima și unica), de a o introduce în programul școlilor naționale ca obiect obligatoriu de studiu, începând cu clasa a II-a primară (lucru de-a dreptul revoltător).

Altă măsură de acest fel a fost tentativa foarte insistentă de a înlocui în învățământ cursul de istorie a românilor prin cel de istorie a Moldovei, cu scopul de a dezorienta populația, astfel încât aceasta să nu poată să-și dea seama până la urmă ce e cu ea, de unde se trage, cu cine se înrudește, ce limbă vorbește.

Or, populația din Republica Moldova urmează să conștientizeze că, spre deosebire de situațiile de analogie fictivă la care se recurge, de obicei, în cazul nostru e vorba de același popor, de același neam și de aceeași limbă ce are în diverse zone de întrebuințare caracteristici locale ce nu depășesc statutul de particularități dialectale, specifice pentru majoritatea limbilor lumii.

În cazul nostru, așadar, nu e vorba de înrudire, ci de identitate, atât etnică și națională, cât și lingvistică. Este necesar ca masele largi ale

populației din Republica Moldova să ajungă la această conștiință identitară. Căci doar conștiința națională servește drept bază pentru denumirea adecvată a limbii și a poporului ce o vorbește.

Formarea conștiinței naționale pierdute este, însă, o sarcină foarte grea, chiar cu totul utopică, mai cu seamă în condițiile bilingvismului păturilor largi de băștinași, care, în majoritate, nu cunosc în măsură suficientă nici una din cele două limbi ce se confruntă în societate.

Un lucru, însă, este foarte clar: până nu vom avea formată conștiința națională, nu ne vom putea regăsi identitatea.

VASILE PAVEL

GRAIURILE ROMÂNEȘTI DE LA EST DE BUG

Politica lingvistică dusă de țarismul rus și regimul sovietic în Basarabia a avut repercusiuni grave asupra nivelului de cunoaștere a românei literare de către populația băstinașă și majoritară din ținut. Limba rusă a strâmtorat sfera de utilizare a limbii române. A fost sărăcit, mai ales, vocabularul. Dar „catastrofa” devenise totuși „nu calitatea internă a limbii”, ci „abandonarea ei totală” de către unii vorbitori¹.

Vom aminti cu recunoștință de rezistența opusă, în condițiile unei istorii vitrege, de către țăranii din Basarabia pentru păstrarea graiului strămoșesc, a datinilor și tradițiilor. Graiurile limbii române de la est de Prut și Nistru n-au evoluat în sens diferit în raport cu celelalte graiuri românești. Ele nu reprezintă o frontieră lingvistică la Prut, de-a lungul căruia nu avem izofone și izomorfe, iar, în majoritatea covârșitoare a cazurilor, nici izolexe.

Graiul vorbit are un rol primordial în păstrarea unității poporului român. Într-un studiu consacrat graiurilor din Basarabia, Bucovina și Transnistria, Sever Pop afirma că forța limbii noastre se manifestă în direcția unei *unități* lingvistice remarcabile, a unei *reacțiuni* puternice împotriva limbilor înconjurătoare, a unei *conservări* a patrimoniului lingvistic, transmis pe cale orală din generație în generație, și în direcția *asimilării* elementelor străine din teritoriul locuit de români².

Opiniile expuse de Sever Pop nu și-au pierdut actualitatea. Despre graiul țăranilor, al mamelor țărance de la est de Prut s-ar putea spune ceea

¹ Mioara Avram, *Limba română în Republica Moldova (Analogii istorice generatoare de optimism)*, în „Revistă de lingvistică și știință literară”, nr. 3, 1962, p. 59.

² Sever Pop, *Importanța graiurilor românești din Bucovina, Basarabia și regiunea transnistreană*, în „Revista Fundațiilor Regale”, VIII, nr. 8-9, 1941, p. 427.

ce afirmase Sfinția sa, regretatul Vasile Țepordei, despre Basarabia: „Taina rezistențelor noastre în calea furtunilor năvălitoare e taina bradului crescut în stânca muntelui”³.

Dar cu totul alta este situația limbii române vorbite de către etnicii români din zonele aloglote, îndepărtate geografic de arealul românesc.

În enclavele din sud-estul Ucrainei, Caucaz, Asia Centrală și Extremul Orient al Federației Ruse, comunitățile românești trec astăzi prin grele și fatale încercări ale înstrăinării de limba maternă și de neam. În prezent, în aceste enclave, conaționalii noștri sunt în mare parte asimilați. Se rup astfel firele memoriei între generații, sunt date uitării rădăcinile lor, datinile, locurile sfinte ale strămoșilor.

Enclavele românești de la est de Nistru și Bug, din sud-estul Ucrainei și Caucaz au fost investigate sub aspect istoric (Ion I. Nistor, V. F. Șismariov), etnofolcloric, etnosociologic (T. Burada, A. Rațiu etc.), demografic (Ș. Meteș) și lingvistic (vezi *infra*).

Documentele istorice atestă că păstori români ardeleni (ungureni) au venit în ținuturile de peste Nistru încă de la sfârșitul sec. al XIII-lea, au format acolo sate românești, iar unii păstori au pornit cu timpul mai departe, ajungând până în Caucaz. Mai târziu, mai ales în sec. al XVIII-lea, peste primele valuri de coloniști s-au suprapus alți români din Principatele române, unii venind tocmai dinspre Arad⁴.

După opinia lui Ion I. Nistor, în cursul sec. al XV-lea și al XVI-lea, grupuri de români s-au strămutat în zonele de peste Nistru ca păstori și agricultori, ca ostași sau pribegi politici⁵. Tot I. I. Nistor susține că în urma războiului ruso-turc din 1737-1739, când generalul rus Munnich „ocupă Moldova”, mulți moldoveni „erau transportați în Rusia” și că „cetele mai numeroase formau sate românești în regiunile de dincolo de Bug”. Numărul sloboziilor românești de acolo sporea în deceniile următoare prin așezarea de coloniști „veniți de bună voie” din Principate sau aduși „din Moldova”, între anii 1753-1765, de polcovnicul Vasile Lupu, zis Zverov, „regiunea transbugiană formând un fel de graniță militară contra atacurilor turcești și tătărești”⁶.

³ Apud N. Dabija, *Legende care nu mor*, în „Literatura și arta”, din 23 mai 2002, p. 8.

⁴ Ștefan Mateș, *Emigrări românești din Transilvania în secolele XIII-XX. (Cercetări de demografic istoric)*, Ediția a II-a, București, 1997, p. 59-65.

⁵ I. I. Nistor, *Românii transnistreni*, în „Basarabia”, nr. 10, 1990, p. 158.

⁶ *Idem*, în „Basarabia”, nr. 11, 1990, p. 98-99.

Acad. V. F. Șîșmariov susține ideea unor „strămutări spontane de moldoveni” (mai rar, și de transilvăneni și munteni) în câmpiile semipustii de dincolo de Bug, până spre coasta Mării Azov și Crimeea, datate de prin sec. al XVI-lea și al XVII-lea. Savantul rus vorbește pe larg și de așezările militare și civile de „volohi” la hotarul din sudul Rusiei, fondate mai ales pe la mijlocul secolului al XVIII-lea, și relatează că în Serbia Nouă de dincolo de Bug, în 1752, s-a stabilit cu regimentul său de husari (aceștia erau „volohi”) colonelul Harvat (Horwath ot Kurticz)⁷.

Discipol al prof. Dimitrie Gusti (1880-1955), ca și Anton Golopenția (1909-1951), care a murit la închisoarea de la Jilava, Henri H. Stahl (1901-1991), Traian Herseni (1907-1981) și alții, Anton Rațiu ne prezintă în lucrarea sa, *Românii de la est de Bug*, publicată de Editura Fundației Culturale Române, rezultatele uneia dintre cele mai interesante cercetări etnosociologice și folclorice (desfașurate în perioada 1941-1943), cu informații de o excepțională valoare privind viața, tradițiile și spiritualitatea românilor de la est de Bug⁸.

În rețeaua de 240 de puncte cartografice din *Atlasul lingvistic moldovenesc* (ALM)⁹ și *Atlasul lingvistic român pe regiuni. Basarabia, nordul Bucovinei, Transnistria* (ALRR.Bas.), care este o continuare directă a ALM, o reluare – sub un titlu revăzut, adecvat – a unui material necartografiat în ALM¹⁰, au intrat următoarele șapte localități românești transbugiene („moldovenesti”), din cele zece la care urmează să ne referim în studiul de față, și anume: *Bolșaiia Serbulovca* (pct. 48), *Novogrigorievca* (pct. 165), *Martonosa* (pct. 213), *Gruzkoie* (pct. 232), *Subbotî* (pct. 233) și *Dikovka* (pct. 234), anchetate în 1960, și *Alexandrovka* (pct. 210), anchetat în 1964. Comunei Martonoșa i se mai spune până în prezent, și *Osima* (< rus. *Vosimaia rota* „compania a opta”), iar fostei comune, tot românești, i se mai spune *Kanij Deseata* (< rus. *Deseataia rota* „a zecea companie”).

⁷ В. Ф. Шишмарев, Романские поселения на юге России, Ленинград, 1975, p. 12-90

⁸ Anton Rațiu, *Românii de la est de Bug. Cercetări etno-sociologice și culegere de folclor*, prefată de acad. Vladimir Trebici, București, 1964.

⁹ *Atlasul lingvistic moldovenesc*, Chișinău, 1968, vol. I, partea I: *Fonetica*, de R. Udler, partea a II-a: *Fonetica*, de R. Udler, *Morfologia*, de V. Melnic; Chișinău, 1972; vol. II, partea I: *Lexicul*, de V. Comarnițchi, Chișinău, 1973, partea a II-a: *Lexicul*, de V. Melnic și V. Pavel.

¹⁰ *Atlasul lingvistic român pe regiuni. Basarabia, nordul Bucovinei, Transnistria*, de V. Pavel, vol. I, Chișinău, 1993, vol. II, Chișinău, 1998.

Menționăm aici că, în conformitate cu recensământul oficial al U.R.S.S. din anul 1989 (ultima numărătoare a celor „care au rămas în viață”, după ce, numai pe teritoriul actualei Federații Ruse, începând cu 28 iunie 1940, „au fost masacrați circa un milion de români”, unica „vină” a lor fiind aceea că „s-au născut români”)¹¹, în Ucraina locuiesc 134.825 români și 324.525 „moldoveni” (tot români), iar în Rusia 5.996 români și 172.671 moldoveni.

Observațiile prealabile de mai jos privind situația sociolingvistică actuală și unele particularități ale graiurilor din zonele cu enclave românești de dincolo de Bug, mai exact, din regiunile actuale Kirovograd și Nicolaev ale Ucrainei, rezultă doar din materialele unei recente anchete de tipul *arhivă fonogramică*, efectuate, între 8 și 17 iunie 1998, în 10 localități (în afara celor 7 sate comune cu punctele cartografice din ALM, cercetările s-au mai desfășurat în comunele *Kanij*, *Konstantinovka* și *Serbani*), de către Maria Marin, Iulia Mărgărit, Victorela Neagoe (București), Vasile Pavel și Valeriu Scifos (Chișinău), grație relațiilor științifice interacademice dintre România și Republica Moldova¹². În conformitate cu același recensământ din 1989, în regiunea Kirovograd locuiesc 10.694, iar în regiunea Nicolaev - 16.673 moldoveni.

Motivul invocat pentru continuarea cercetărilor dialectale de teren din ariile laterale și izolate, precum sunt cele de peste hotarele de nord și de est, îl constituie „pericolul real” al politicii de deznaționalizare duse decenii de-a rândul și chiar secole de către statul în care, date fiind împrejurările istorice, comunitățile românești au fost nevoite să evolueze. Totodată, studierea graiurilor românești din mediile alogene menționate reprezintă o sursă de fapte lingvistice inedite, de importanță deosebită pentru dialectologia sincronică și istorică românească, pentru istoria limbii române și pentru romanistică¹³.

¹¹ Mihai Prepeliță, *Din Gulagul Românilor. Spovedanii*, București, 1998, p. 174.

¹² Mai semnalăm că, în perioada 27 septembrie -7 octombrie 1998, anchete similare au continuat în comunele *Voloșskoie* (reg. Dnepropetrovsk) de pe malul drept al Niprului, *Novoignatieca*, *Bairak* (reg. Donetsk), *Troïtkoie*, sat cu numele mai vechi *Purcari* (reg. Lungansk), situate la răsărit de Nistru. Din echipă au făcut parte Iulia Mărgărit, Victorela Neagoe, de asemenea, Liubov Lazarenco (Kiev) și Vasile Pavel. A se vedea studiul nostru, *Graiurile românești de pe cursul inferior al Niprului, din Donbas și Caucaz*, în RLSL, nr. 5, 1998, p. 60-66.

De la anchetele realizate pentru ALM (respectiv, ALRR. Bas.) în regiunile de sud-est ale Ucrainei au trecut mai bine de patru decenii. Situația graiurilor românești din aceste zone se schimbă simțitor. Scade încontinuu numărul vorbitorilor de grai românesc. Mulți dintre conaționalii noștri sunt asimilați. Copiii, adolescenții, tinerii (doar cu unele excepții pentru fiecare localitate) nu mai vorbesc românește. Întrebându-i pe interlocutorii noștri de vârstă a treia în ce limbă vorbesc în casele lor, ei răspund că vorbesc moldoveneste, dar părinții vorbesc cu copiii în ucraineste ca să învețe mai bine la școală¹⁴. Menționăm în acest context că în localitățile avute în vedere nu există școli în limba română (ele au existat, cu intermitențe, doar prin deceniile '20-'50 ale secolului trecut). Cu atât mai mult, aflându-te la românii de la Bug sau Nistru, prin satele fondate de ei cu aproximativ două-trei secole în urmă, încerci, totuși un sentiment tulburător de revelație pentru faptul de a lua act, pe viu, de persistența graiului românesc, arhaic sub mai multe aspecte, deși îndepărtat geografic de metropolă, ba încă de atâta amar de vreme. Mulți dintre intelectuali înțeleg că fără școală națională conaționalii noștri de prin acele ținuturi „se vor topi pe zi ce trece...”. O profesoară de istorie din Gruzkoie, fiind întrebată: „Ce credeți că se mai poate întreprinde pentru salvarea moldovenilor de aici?”, a răspuns: „Am fost uitați de toți..., nimeni nu se interesează de soarta noastră. Ne topim pe zi ce trece... Lipsesc învățători, n-avem literatură”¹⁵. La Martonoșa, mai ales, am constatat că părinții, cadrele didactice, autoritățile își doresc revenirea la școala românească („moldovenească”), care a existat până în 1952 (după spusele sătenilor).

În localitățile cercetate, româna literară, bineînțeles, nu este cunoscută. Conversațiile au fost întreținute cu informatori de ambele sexe, dar aproape în exclusivitate cu subiecți din generația vârstnică. Motivele sunt cunoscute.

¹³ Maria Marin, Iulia Mărgărit, Victorela Neagoe, Vasile Pavel, *Graiuri românești din Basarabia, Transnistria, nordul Bucovinei și nordul Maramureșului. Texte dialectale și glosar*, București, 2000, p. IX.

¹⁴ Gh. Gorda, *Oul pascal*, Timișoara, 1999, p. 54. Jurnalistul și scriitorul Gh. Gorda, originar din nordul Bucovinei și care, acum câțiva ani a cutreierat prin satele românești din regiunile Kirovograd și Nikolaev, punând apoi în largă circulație această interesantă și prețioasă carte-document, susține că „o asemenea poruncă răsună și la adunările părinților” din mai multe sate românești din nordul Bucovinei, în care lipsese școli cu predarea disciplinelor în limba română, ceea ce „se pare a fi o indicație de sus”. *Ibidem*, p. 54.

¹⁵ Gh. Gorda, *op. cit.*, p. 55.

Graiurile descrise din zona transbugiană sunt de tip moldovenesc. Ele se caracterizează printr-o serie de trăsături, care în multe privințe sunt comune cu particularitățile altor graiuri „insulare” din sud-estul Ucrainei¹⁶, în parte, și cu cele din aria laterală, precum este Transnistria¹⁷.

Prin poziția lor izolată de arealul dacoromân, graiurile de la est de Bug se disting, în primul rând, prin vocabularul împănat cu unități lexicale și expresii împrumutate din limbile de contact (ucraineană și/sau rusă) și prin varietatea lor lexicală, manifestată în multiple planuri:

- conservarea unor cuvinte, expresii, forme vechi sau mutații de sens:

fanină „făină”, *anină* „nisip”, *prost* „simplu”, *acolé* „aici, de aici, prin aceste locuri”, *ciolan* „carne”, *vac* „viață”, „secol”, *vornic* „vornicel (la nuntă)”, *bărbătoi* „bărbat”, *adăuga* „a doua oară”, *carte* „scrisoare”;

- dezvoltarea unor „serii heteronimice” [de „sinonimie geografică”] din împrumuturi de proveniență ucraineană și rusă, din unități lexicale regionale (dialectale), specifice aceluși ținut, din calcuri lingvistice: *híriș* „numaidecât”, „mereu”, *femeie încărcată* „femeie gravidă”, *zburătoriu*, *domovic* „strigoi”, *hulene* „petrecere, distracție”, *súșă*, *jarótă* „secetă”, *cuharcă* „bucătăreasă”, *búcvă* „literă”, *púhă* „bici”, *jórnă* „râșniță”, *a jirnui* „a râșni”, *a-i sta (cuiva) rău*: «i-o stat rău» „a i se face rău”, *trăiește* „locuiește”, *se aude miros* „miroase”, *la trei ceasuri de noapte* „la ora trei noaptea”;

- utilizarea construcțiilor rusești sau ucrainești în exprimarea anului: *la noi în soroc pervîi god*, *cîn s-anceput voinaua*; *în tridțati tretii ni-o stricat biserica*;

- utilizarea din abundență a expresiilor rusești sau ucrainești de tipul: *primerno* „aproximativ”, *tocino* „(în mod) exact, precis, fix”, *abó* „deoarece”, „sau”, *gde-to* „unde, pe undeva”, *dopustim* „admitem”;

- lipsa neologismelor de tipul *tren*, *gară*, *oraș*, *creion*, *caiet*, *literă*, *spital*, *stradă*, *sincer*, *subtil*, *a traversa* și multe altele.

Vorbirea dialectală a românilor statorniciți la est de Bug își găsește multe afinități cu graiurile de pe malul stâng al Niprului, iar în anumite privințe și cu alte graiuri românești de tip nordic: *ministérgură* „șervet”,

¹⁶ V. Pavel. *Graiuri românești de pe cursul inferior al Niprului, din Dombas și Caucaz*, p. 63-64.

¹⁷ Maria Marin, Iulia Mărgărit, Victorela Neagoe, *Graiuri românești din Ucraina și Republica Moldova*, în „Fonetică și dialectologie”, XVII, București, 1998, p. 69-155.

sănti, vornic, ciolan (vezi: *supra*), *os, muiere* „femeie, nevastă”, *liubește* „iubește”. Notăm doar în această ordine de idei câteva particularități din domeniul foneticii și morfologiei: (cu) *uiît* (tu) *uiîti*, (cl) *uiîta* (lat. *oblito*), (cu) *puu* „(cu) *pui*”, (cu) *spuu*, „(cu) *spun*”, (cu) *viu* „(cu) *vin*”, *pâr* (*pâr baietu sála vîni*) „până”, fenomenele acestea având o frecvență deosebită atât la est de Bug, cât și în Transnistria.

Expunând în cele de mai sus câteva observații cu caracter general, rezervăm îndatorirea de a descrie altă dată mai pe larg rezultatele cercetărilor de teren atât din regiunile Kirovograd și Nikolaev, cât și din alte regiuni din sud-estul Ucrainei, pe unde comunitățile românești, deși tot mai puțin numeroase, continuă să supraviețuiască ca neam, prin graiul străbun. Câteva lucruri însă pot fi desprinse, fără dificultăți, și în lumina celor relatate.

Cunoașterea și cercetarea comunităților românești din mediile aloglote de peste hotarele de nord și răsărit reprezintă o obligație a oamenilor de știință, o datorie a științei și conștiinței românești. Pentru dialectologii și lingviștii români în genere, probele de grai românesc din momentul înregistrării pe banda magnetică și a depozitării lor în arhivele fonogramice ale limbii române devin, într-un fel sau altul, un *viu document de limbă*, pus cu deplină încredere alături de arhivele istorice.

Graiul românilor din enclavele de la est de Bug, ca și cel al comunităților românești din alte regiuni ale uriașului spațiu slav de răsărit, mai este utilizat în calitate de grai casnic, în principal, doar de generația vârstnică sau de reprezentanți ai acestei generații. Cauzele sunt cunoscute: funcționarea graiurilor vreme îndelungată în medii cu totul deosebite (în medii alogene), lipsa școlilor cu predarea disciplinelor în limba maternă, prestigiul limbii dominante și degradarea progresivă a mecanismelor de autoreglare a graiului strămoșesc în urma împrumuturilor masive din rusă și/sau ucraineană, politica de deznaționalizare dusă secole de-a rândul de către imperiul rus și cel sovietic. În consecință, are loc abandonarea de către etnicii români a graiului matern, ceea ce înseamnă o adevărată tragedie. E drama înstrăinării românilor de români.

Mulți conaționali din enclavele răsăritene au un sentiment de lamentare resemnată în fața sortii lor nedrepte. Să nu mai existe oare șanse de redresare? Și apoi, ce soartă vor avea, peste ani, românii din nordul Tisei și din nordul Bucovinei, din părțile Hotinului, ale Cetății Albe și din Transnistria, pe unde, cu siguranță, conaționali noștri aspiră să-și păstreze graiul străbun, datinele și obiceiurile străvechi. E o problemă majoră și o obligație pentru oamenii de știință, pentru cultura românească de a le acorda fraților de sânge, oriunde s-ar afla, sprijinul necesar de a fi laolaltă cu noi în spirit, prin limbă și cultură.

RODICA ALBU, SIMONA SPINARU, LUCIA CRISTINA ALBU

LIMBA ROMÂNĂ, LIMBA ENGLEZĂ ȘI INTEGRAREA EUROPEANĂ. PERSPECTIVĂ TERMINOLOGICĂ

1. Limba română, limba engleză și Uniunea Europeană

Deși tema simpozionului la care participăm ar justifica-o, aceasta nu este încă o comunicare despre invazia anglicismelor¹ în limba română, ci despre problemele practice cu care se confruntă cei angajați în medierea comunicățională – traducători și interpreți, redactori de documente tehnice și instituționale și terminologii – sub presiunea creată de actualul context globalizant.

Cum ascultătorii/cititorii noștri sunt mult mai în măsură să definească profilul limbii române actuale și din alte vremi, îngăduiți-ne să zăbovim asupra celei de-a doua sintagme din titlu și a relaționării acesteia cu cea de-a treia.

„Engleza este limba dezvoltată din anglo-saxonă de către locuitorii Angliei, de unde s-a răspândit începând din secolul al XVII-lea și a devenit limba maternă comună sau prima limbă a mai multor națiuni și rase răspândite pe toate continentele pământului” (Allsopp 1996: LIV). Este o limbă analitică, morfologia căreia îi conferă o mare putere de adaptare, putând îngloba, practic, orice la nivelul lexiconului, iar sensul oricărui enunț continuu este guvernat de o ordine fixă a cuvintelor (subiect + predicat + complement). A fost supusă unui proces complex de hibridizare și creolizare, dar, la nivelul vorbirii cultivate, prezintă un grad înalt de omogenitate. Datorită vastei sale distribuții geografice, există, totuși, astăzi mai multe varietăți standard sau în curs de standardizare în diferite zone ale globului.

¹ Pentru problema anglicismelor în limba română vezi Mioara Avram, Andrei Bantaș, Maria Bota, Georgeta Ciobanu, Florica Dimitrescu, Mariana Gruită, Teodora Hristea, Hortensia Pârlog, Luiza Seche, Mircea Seche, Adriana Stoichițoiu-Ichîm, Aurel Trofin.

Dacă până la Declarația de Independență a Statelor Unite standardizarea o dicta moda londoneză, iar după aceea au apărut discrete zone de tensiune între engleza britanică și cea americană, astăzi se vorbește de: (1) *British and Irish Standard English*; (2) *American Standard English*; (3) *Canadian Standard English*; (4) *Caribbean Standard English*; (5) *Australian, New Zealand and South Pacific Standard English*; (6) *West, East and South African Standard(izing) English*; (7) *South Asian Standard(izing) English*; și (8) *East Asian Standard(izing) English*. Răspândirea și diferențierea au avut inițial o motivație demografică (migrarea populației) și una „imperială” (impunere prin politica lingvistică a colonizatorului); astăzi dominantă este motivația „econoculturală”². Răspândirea limbii ține mai mult de răspândirea unor idei decât de mișcarea demografică. Așa cum latina s-a menținut ca limbă a comunicării elevate multe secole după căderea Romei, la fel, astăzi, informația științifică, tehnologia computațională și ... muzica pop au ca principal vehicol engleza. Latinei medievale îi corespunde astăzi o formă supranațională numită *World Standard English* (Crystal 1995), *International English* (Trudgill 1994/1982), *Global English* (Crystal 1999) sau, cu un termen foarte elegant lansat de un lingvist specializat pe engleza din zona Mării Caraibelor, *Internationally Accepted English* (Allsopp 1996: LIV).

Inevitabil, acest fenomen de globalizare a modelat limba engleză însăși. Ceea ce s-a petrecut la nivelul vocabularului este grăitor. S-a constatat apariția unui nou val de împrumuturi în anii '50, adică după căderea Imperiului Britanic. Devenind limbă internațională, engleza a venit în contact cu un număr nemaiîntâlnit de limbi și culturi, iar împrumuturile și-au făcut apariția imediat în mod dramatic. Fauna și flora, grupări și instituții politice, produse industriale, produse alimentare, invenții, activități distractive și alte forme de comportament uman au generat și generează mii de lexeme noi.³ Așa se face că unele din „anglicisme” de azi sunt originare, de fapt, din Australia, Noua Zeelandă, India sau Indiile de Vest. În 1992, OED (Oxford English Dictionary) înregistra 500.000 de cuvinte (desigur că acest număr este

² Quirk 1995: 3, p. 2-41.

³ Crystal 1995: 126. Așa cum remarcă acesta, „dezvoltarea formelor de naționalism local a avut, de asemenea, urmări, deoarece s-au căutat noi moduri lexicale de a indica identitatea locală în cadrul domeniului nediferențiat al englezei standard internaționale”. Să adăugăm că englezii înșiși se simt „invadați” lexical, cultural și chiar fizic de foștii colonizați, care au modificat radical peisajul demografic al Marii Britanii, încât la ora actuală, mai în glumă mai în serios, un englez se definește ca acel locuitor al Marii Britanii care nu se mai identifică cu nici un grup etnic.

relativ, depinzând de criteriile stabilite pentru cuvintele-titlu). Unii spun că, de fapt, s-a depășit un milion⁴.

Raportându-ne strict la documentația Uniunii Europene, merită să semnalăm două aspecte: (1) în ciuda „egalității” proclamate dintre limbile oficiale ale Uniunii, engleza domină; (2) asistăm la un proces de contaminare și omogenizare lexicală între limbi și chiar la conturarea unui „Eurosprachbund”. De altfel, un consistent dicționar recent de acronime și abrevieri se intitulează *Eurojargon. A Dictionary of European Union* (editat de Anne Ramsay FLA, Fitzroy Dearborn Publishers, Chicago-London, 2000).

2. De ce „abordare terminologică”?

În timp ce savanții continuă să argumenteze imposibilitatea traducerilor perfecte sau, dimpotrivă, faptul că orice este, în ultimă instanță, traductibil, țările candidate la integrarea în Uniunea Europeană **trebuie** să-și traducă și să prezinte – măcar în limbile engleză și franceză – legislația și diversele normative. Între altele, aceasta înseamnă crearea unor baze de date lingvistice care să îngăduie omogenizarea și standardizarea diferitelor tipuri de discurs specializat. Fundamentală este definirea și echivalarea termenilor cheie, pe domenii semantice restrânse.

Din asemenea necesități practice s-au născut noi discipline academice, ca terminologia și redactarea textelor specializate, tehnice (*technical writing*), care creează specialiști în domeniile respective. La Iași, terminologia se predă ca disciplină universitară în cadrul modulului de traducere-interpretariat de doi ani, urmând ca din anul universitar 2002-2003 această disciplină să se introducă și în semestrele III și IV ale masteratului în traducere-interpretariat, iar la București va funcționa un program de masterat pe terminologie. În prezent, terminologii folosesc tot mai mult principiile și tehnicile ingineriei lingvistice în extragerea și elaborarea termenilor, ceea ce presupune colaborarea între terminolog, specialistul în IT și un reprezentant din zona de interes a clientului, adică un specialist pe domeniul abordat.

Terminologia s-a născut din motive „sociolingvistice” pe baza altor domenii, mai ales a semanticii, lexicologiei și lexicografiei. Progresele

⁴ Astăzi este și mai greu de știut ce trebuie numărat și ce nu. În prezent există circa o jumătate de milion de abrevieri (BA, FBA, NATO), iar fauna și flora determină existența unui alt set lexical vast. Se spune că există deja circa un milion de insecte descrise.

senzaționale ale științei și tehnologiei au creat probleme în privința denumirii și a clasificării sistematice, precum și nevoia de standardizare la nivelul limbii – în sensul reglementării terminologice – în domenii noi ca genetica, explorarea spațiului cosmic, informatica și telecomunicațiile, dar și în unele de mai lungă tradiție, a căror dinamică recentă impune inventarea unor „etichete” noi pentru concepte noi sau revizuite.

La origine, terminologia se referea la termenii și expresiile tehnice folosite în arte, științe sau domenii specializate. Acest sens se menține și astăzi atunci când se face disocierea dintre *termeni* și *cuvinte*. Unitățile lexicale care se referă în mod caracteristic la ceva anume în cadrul unei discipline formează împreună *terminologia* acesteia; cele care funcționează cu referire generală și cu aplicație la o varietate de zone și situații codificate lingvistic se numesc cuvinte, iar totalitatea lor reprezintă *vocabularul*.

Ulterior, noțiunea și-a lărgit sensul, ajungând să desemneze (și) cercetarea termenilor speciali și tehnici. În acest sens, **terminologia** înseamnă cercetarea și identificarea sistematică a termenilor specifici unui domeniu pornind de la conceptele pe care aceștia le denumesc. Abordarea terminologului este una onomasiologică – preocuparea sa este cea de a găsi termenul ce reprezintă un anume concept („Cum se numește acel obiect care...?”). În acest fel, terminologul poate ajunge să codifice concepte, cu alte cuvinte, le găsește sau le identifică numele; în timp ce lexicograful, angajat pe direcția semasiologică, decodează cuvinte, adică le explică sensul („Ce înseamnă X?”).

Comunicarea monolingvă în grupuri sociale bine definite și, cu atât mai mult, comunicarea multilingvă și schimbul de informație între comunități diverse au o influență profundă asupra vocabularului unei limbi în ansamblu. O asemenea situație de comunicare atrage cercetătorul prin aspecte ca: locul ocupat de împrumuturi, locul așa-ziselor „cuvinte internaționale”, formarea unităților de desemnare complexe, precum și numeroasele probleme cognitive și sociologice pe care le ridică aclimatizarea unui domeniu conceptual nou sau importat (de exemplu, competiția între *calculator* și *computer*, iar pe teritoriul Republicii Moldova și între *computator* și *ordinator*).

În general, asemenea schimbări în uzul unei limbi se fac, mai întâi, simțite în discursul științific, tehnic și instituțional, cu regulile lor specifice. Acestea afectează, apoi, alte forme de discurs, care împrumută

elemente de la cele dintâi și le folosesc retoric în discursul ideologic (comercial, jurnalistic, publicitar, propagandistic). În fine, se ajunge și la crearea modalităților de transmisie „neutră” a acestui discurs prin învățământ și alte forme de popularizare.

Discursul științific dezvoltă în mod necesar un corp de definiții și descrieri care convertesc vocabularul unei limbi în terminologii propriu-zise, ale căror utilizare poate fi controlată. În acest punct intervine terminologia înțeleasă ca disciplină de lingvistică aplicată și, iată, acum introdusă și ca disciplină academică, din necesități cât se poate de practice.

3. Terminologie, terminografie și ... terminautică

Astăzi vorbim de o terminologie practică, numită și *terminografie* (evident, urmându-se modelul *lexicologie-lexicografie*), și de o terminologie teoretică sau *metaterminologie*, ca disciplină de cercetare. Atunci când intervine și utilizarea calculatorului, se mai vorbește și de *terminautică* (în chiar această clipă am adaptat la sistemul limbii române un termen din vocabularul „internațional”). Un efect secundar al preocupărilor academice și practice în domeniul terminologiei este faptul că aceasta începe să fie văzută și ca modalitate de standardizare, având, deci, ca scop impunerea unor termeni și descurajarea altora, deși, prin definiție, terminologului îi revine rolul neutru de creare a unor dosare terminologice dinamice, de preferință *on-line*⁵. Acestea, spre deosebire de dicționarele „clasice”, înregistrează terminologia unui domeniu semantic limitat în dinamica sa, scopul primordial fiind cel de mediere, de facilitare a comunicării între specialiști, numai aceștia având calitatea necesară pentru luarea de hotărâri în privința standardizării terminologice⁶. În fine, să menționăm că unii pun semnul egal între *terminologie* și *lexicografia*

⁵ A se vedea băncile de date existente, între care: BTQ (Banque de terminologie du Quebec), Euriodicautom (Termbank of the Commission of the European Union), LEXIS (The termbank of the Federal German Government), NORMATERM (The termbank of the French Standards Institute AFNOR), TEAM (The termbank of Siemens A. G., Munich), TERMIUM (The Termbank of the Canadian Federal Government), TermRom (coordonator Dan Matei). Deosebit de interesantă pentru terminologi este și consultarea bazei de date lexicale multilingve EuroWordNet, organizată în jurul noțiunii de *sinset*. (V. www.hum.uva.nl/~ewn).

⁶ Se mai vorbește de *terminologie situațională*, care este descriptivă, spre a o deosebi de standardizare, care este prescriptivă.

*tehnică*⁷. În mod obișnuit, însă, se încearcă o diferențiere între *terminologie* și *lexicografie* conform schemei de mai jos (Dubuc 1997):

Terminologie („Cum se numește obiectul care...?”) /vs/ **lexicografie** („Ce înseamnă X?”).

PUNCTE DE COMPARAȚIE	TERMINOLOGIA	LEXICOGRAFIA
Natura disciplinei	Disciplină lexicală	Disciplină lexicală
Materialul	Vocabular specializat	Lexicon
Obiectivul	Codare	Decodare
Nomenclatura	Specifică	Globală
Unitățile identificate	Termeni simpli, termeni complecși și expresii terminologice	Unități lexicale cu un grad înalt de lexicalizare, de obicei un singur cuvânt
Trăsături analizate	Trăsături semantice evidențiate de context	Toate trăsăturile semantice
Definiția	Un singur concept	Toate sensurile

Așadar, terminologia este o disciplină dinamică, având ca obiectiv cercetarea limbii vii în contextele în care este utilizată. Problema comună este cum se numește ceva sau cum să se numească ceva, iar orientarea lor fermă este către utilizator (client). Să recurgem din nou la schemele didactice ale lui Robert Dubuc:

Natura	Metode	Obiect	Scop	Media
Disciplină lingvistică	Identificarea, analizarea, crearea și standardizarea (de)	Termeni	Pentru a-i satisface utilizatorului nevoia de mijloace de expresie	Dosare terminologice, glosare, bănci de date terminologice

⁷ Două sunt atribuțiile centrale ale terminologului: (1) *identificarea termenilor*: termeni simpli, termeni complecși și expresii. Principalele probleme la acest nivel sunt: cum diferențiem cuvintele din vocabularul general de termenii din domeniul avut în vedere; când devine termen un cuvânt din vocabularul general; în cazul termenilor complecși și al expresiilor – unde începe și unde se termină un termen; (2) *analiza contextuală*, adică delimitarea contextului în care apare un termen și care precizează trăsăturile semantice ale conceptului respectiv. În funcție de calitatea și cantitatea trăsăturilor semantice conținute, contextul este considerat a fi definitiv, explicativ sau doar asociativ. Numai primele două tipuri de contexte sunt acceptate în documentația terminologică.

Crearea de termeni nu intră în atribuțiile de bază ale terminologului. Rolul acestuia este să depisteze termenii existenți, iar crearea unui termen se face numai în colaborare cu specialistul din domeniu atunci când există siguranța că pentru conceptul avut în vedere nu există un termen în limba-țintă. În ce privește standardizarea – pentru unii specialiști aceasta merge mână în mână cu cercetarea terminologică. Contribuția terminologilor poate fi aceea de a-i ajuta să ia hotărâri mai puțin arbitrare în standardizarea unor termeni. Terminologii vor fi, deci, consultați, dar nu implicați direct în standardizare.

În terminologia comparativă, al cărei rezultat practic îl reprezintă documentele terminologice⁸ bilingve sau multilingve, pentru stabilirea echivalenței dintre termeni se impune stabilirea unor corespondențe textuale, adică echivalarea trăsăturilor semantice în contexte în limba-sursă și în limba-țintă. Vom ilustra problemele – uneori insurmontabile – cu două exemple: cel al terminologiei juridice și cel al terminologiei utilizatorilor de calculatoare.

4. Terminologia juridică

Psihoza unificării, a uniformizării ce bântuie Europa prezentă se face simțită acut în domeniul dreptului. O Europă unită juridic presupune o omogenizare instituțională care ar trebui să meargă mână în mână cu o omogenizare terminologică în cadrul „aquis-ului comunitar”. Noi înșine, ca țară, suntem în curs de traducere a legislației și a documentelor oficiale în ambele sensuri.

Pentru prima dată cele două tradiții ce compun configurația juridică europeană, una de origine romană („tradiția romanistă”), care înscrie pe harta juridică a lumii sistemul de drept romano-german și cealaltă de sursă engleză („tradiția common law”), sunt obligate la o interacțiune efectivă în cadrul parametrilor definiți de Institutul de la Roma. Dreptul anglo-saxon – cutumiar – are ca izvor de drept precedentul judiciar, iar judecătorul este legiuitor. Dreptul român – din marea familie de drept romano-german, legist – are ca izvor de drept legea (ansamblul normelor), judecătorul fiind doar interpret al legii. Comparația drepturilor ca acțiune de hermeneutică juridică trebuie să preceadă și să însoțească orice demers terminologic. Este un domeniu în care specialistul în drept comparat e singurul îndreptățit să funcționeze și ca terminolog. Dar și acesta va întâmpina serioase dificultăți.⁹

⁸ Documentul terminologic trebuie să cuprindă următoarele rubrici: Termenul (subst.: N sing.; verb: inf.; termeni complecși în ordinea naturală, de ex., *a încărca o baterie*); Sursa (una sau mai multe, citată după normele internațional acceptate: International Standard ISO 690); Domeniul (subject field) (conform cu sistemul de clasificare privind organizarea datelor terminologice); Definiție sau explicație; Sinonime; Forme prescurtate; Note.

⁹ Pierre Legrand, profesor eminent al Universității Pantheon – Sorbonne, vorbea în cartea sa de drept comparat de o teorie a traducerii cu care trebuie să se înarmeze comparatistul traducător pentru a evita pe cât posibil capcanele pe care i le întinde întrepătrunderea limbajului din domeniul dreptului cu limba comună. Recomandăm, ca bază de pornire în cercetarea comparată a dreptului, volumul lui Raymond Youngs (1998).

În cele ce urmează, încercăm o schematizare a principalelor probleme. Când un termen acoperă o realitate din lumea anglo-saxonă fără echivalent în limba română sau invers, se împrumută termenul limbii traduse și se înserează ca atare în limba țintă. În timp, fie că termenul este „înfiat” de limba ce nu-l poate traduce, fie că se traduce definiția instituției juridice sau un segment din definiția instituției juridice ce nu-și găsește echivalent în limba țintă. Termenii complecși sunt uneori traduși prin calc. Iată și câteva ilustrări.

Englezescul *trust* este echivalat cu *fundatie*. Se face, astfel, o apropiere de suprafață între cele două instituții juridice, căci modul de a gândi instituțiile este diferit. Instituția juridică „trust” (o formă de asociere juridică) nu există într-o formă reglementată în dreptul românesc și este asimilată adesea cu „fundatia” din dreptul român. Pe de altă parte, termenul *trust* ca atare a fost „înfiat” de limba română.

Sensul unui termen din limba engleză se atribuie unui cuvânt din limba română în afara sensului său obișnuit, urmând a fi folosit cu acest sens precizat. *Contract* este o bună ilustrare a acestui caz. Cei doi termeni – cel englezesc și cel românesc – nu denotă aceeași realitate, ne fiind vorba de instituții similare. Contractul englez e înțeles de englezi ca un schimb de promisiuni, în sensul unui târg (*bargain*). Contractul român, de inspirație franceză, e perceput ca un acord de voință (în sensul de convenție).

Invers, există instituții de drept românești fără echivalent în lumea anglo-saxonă. Aceste „etichete” se traduc „lingvistic”, folosind termeni echivalenți din limbajul comun, dar fără să existe echivalență conceptuală, de exemplu, *căsătorie putativă* – *putative marriage*. În engleza comună există echivalentele pentru cuvintele *căsătorie* și *putativ*, dar instituția juridică ca atare nu există. Acesta rămâne, totuși, un caz fericit. Termenii românești *nulitate relativă* și *nulitate absolută* se redau prin *relative nullity* și *absolute nullity* chiar dacă dreptul anglo-saxon nu cunoaște instituțiile respective. În mod asemănător, *vocație succesorială* devine *title of inheritance*, din nou o instituție necunoscută dreptului anglo-saxon, în cadrul căruia figurează numai succesiunea testamentară.

Un exemplu de traducere a instituției juridice ce nu-și găsește echivalent în limba-țintă printr-un segment din definiția acesteia este *leziunea* ca viciu de consimțământ, care se echivalează în engleză cu *the fraud towards children* sau *the fraud towards minor people*. Propunem ca alternativă *juridical lesion*, pentru a reduce complexitatea termenului echivalent și a diferenția fenomenul juridic de cel medical.

Să observăm și faptul că mai multe etichete terminologice intrate în fondul comun al limbii române actuale au, în fond, o bază de definire juridică. Așa sunt *manager*, *training*, *consulting* sau hibrizi de genul *contract de consulting* (și nu de *consultantă*, cum ar fi fost mai firesc).

5. De la limbajul informaticii la technobabble

Deși poate părea paradoxal, avalanșa terminologică determinată de progresele fabuloase ale tehnologiei informației pune mai puține probleme de echivalare sau, mai bine zis, dificultățile sunt de altă natură. Cum conceptele înseși sunt de dată recentă, nu se mai pune, ca în cazul limbajului juridic, problema nepotrivirii instituționale, deci conceptuale, care face imposibilă sau îngreunează mult stabilirea unor echivalențe, fie și aproximative. Sublimbajul „informatic” este de dată recentă și în limba engleză, iar cel românesc corespunzător nu face de cele mai multe ori decât să-l copie pe primul, cu eforturi ocazionale de adaptare la sistemul limbii române. Putem vorbi, atât în engleză cât și în română, de un set lexical ce apare ca reflectare (consecință?) a tehnologiei.

Dezvoltarea informaticii a dus la apariția unei terminologii specifice (apelându-se la diversele moduri de îmbogățire a vocabularului cunoscute), cu ecouri și efecte, greu de imaginat cu câțiva ani în urmă, la nivelul discursului cotidian al unui segment al populației. Generațiile ce utilizează calculatoare personale, numite de americani „infochildren”, vorbesc astăzi *technobabble* (E. to babble; F. babiller; G. babbeln; It. babollare; R. a bolborosi), indiferent în ce țară. Acest termen, lansat de John A. Barry în cartea sa cu același titlu, a apărut prin anii '80 după modelul mai vechiului *psychobabble* (titlul unei cărți de Richard Rosen, 1977). *Technobabble*, cel puțin în accepția lui Barry, se referă la un tip de discurs folosit (1) de profesioniști să descrie tehnologia și alte fenomene legate de calculatoare; (2) să servească drept *lingua franca* pentru descrierea a orice, de la interacțiunea umană la starea lumii (Barry 1993: 5). Jargonul informaticii ajunge să se transforme în bolboroseală atunci când este folosit ca element decorativ; intenționat, pentru a ofusca; obsesiv; ori de către cei nefamiliarizați cu domeniul pentru a simula că „știu despre ce e vorba”. Cum se realizează, concret, echivalarea în limba română? Pentru a nu plictisi auditoriul, vom oferi o schemă concentrată, urmată de câteva comentarii:

<p>1.1 application – aplicație mașină (= calculator) protocol – protocol</p> <p>1.2.1 keyboard – tastatură network – rețea machine code – cod mașină operating system – sistem de operare</p> <p>1.2.2 motherboard – placă de bază engine – motor de căutare drive – unitate de disc</p>	<p>2.1 browser – browser (browsere, browserului) device – device (device-uri) directory – director (directoare) (V. și client, editor, terminal)</p> <p>2.2 boot – a încărca, a boota share – a partaja, a „șerui” (!!!) click – a face click/clic, a clica search – a da search</p>
--	--

Coloana 1 conține termeni care au echivalente românești. 1.1 conține exemple de termeni cu aceeași rădăcină, care au primit întrebuintări specializate echivalente în ambele limbi. Exemplele de la 1.2 ilustrează formarea echivalentelor prin traducere. Rezultatul poate fi foarte apropiat de termenul (fie simplu, fie complex) din engleză (1.2.1) sau reprezintă rezultatul unui efort de creare a unei unități terminologice echivalente, de regulă termen complex (1.2.2).

În coloana 2 apar exemple de „anglicisme”, care manifestă dificultățile de adaptare fonetică, ortografică și morfologică cunoscute. Probleme se pun diferit la substantive (2.1) și la verbe (2.2). La substantive apare dificultatea pluralizării, inclusiv ca ortografie. La verbe se remarcă în română existența unor soluții duble, funcțional diferite. Pentru *boot* și *share*, apar în registrul formal *a încărca* și, respectiv, *a partaja*, iar în comunicarea orală *a boota* (pron. [buta]) și, uneori, *a șerui*, care, de fapt, nu poate fi redat în scris. Adesea se folosesc locuțiuni verbale formate din *a da* sau *a face* plus termenul englez corespunzător. Să mai adăugăm un exemplu: *download* se traduce cu *a descărca* sau *a transfera din rețea*, dar în comunicarea curentă apare și *a face download* sau chiar „*a downloada*”.

O situație aparte o au abrevierile și acronimele, pe care le vom numi mai jos *prescurtări*.

Prescurtări pronunțabile:	Prescurtări nepronunțabile:
<i>AT/ATX</i> pron. „a te” [sursa electrică]	<i>BTW</i> (by the way)
<i>UPS</i> pron. „iupies” (Uninterruptible Power Supply)	<i>AFK</i> (away from keyboard)
<i>ASCII</i> pron „ascii” (American Standard Code for Information Interchange)	<i>ROTFL</i> (rolling over the floor laughing)
<i>AVI</i> pron. „avi” (Audio Visual Interleave)	<i>LOL</i> (laughing on loudly)
	<i>BBS</i> (be back soon)

În coloana întâi, cea a prescurtărilor pronunțabile, remarcăm, în cazul abrevierilor, oscilația între folosirea denumirilor literelor din română (*AT*) și a celor din engleză (*UPS*). Uneori sunt posibile două pronunții, ca în exemplul: *IP* (Internet Protocol), pronunțat și „aipi” și „ipe”. Acronimul *ASCII* are pronunție românică, în engleză fiind pronunțat /aski:/. Acestea țin, toate, de limbajul specializat. Coloana a doua conține prescurtări folosite cu precădere în „bolboroseala” de pe Internet. Se folosesc doar în convorbiri prin intermediul calculatorului, în „chat language” („Netspeak” o numește Crystal, 2001), cu iz de jargon, dar și de globalizare asumată și nu au nici o legătură cu limbajul informaticii. Presupunem că utilizatorii

IRC (pron. [irece]), definit ca „serviciu de discuții prin Internet” (Naftanailă 2000), au fiorul unui autentic ritual inițiativ la primul contact cu misterele comunicării prin „web”. Acest tip de *technobabble* merită o abordare sociolingvistică și funcțional-stilistică, dar este de interes periferic pentru terminolog.

Evident, aici nu mai este vorba de uniunea lingvistică europeană, ci de mondializarea unui anumit tip de discurs, pidgin cu baza în limba engleză, dar nemairespectând strict nici regulile acesteia, nici ale vreunei alte limbi în afara propriilor convenții ad-hoc. Probabil antropologii, lingviștii și istoricii viitorului vor studia textele care vor fi supraviețuit, vor încerca să ne evalueze modul de trai, vor remarca, desigur, influxul de *technobabble* în limba română (ca și în alte limbi) în a doua jumătate a secolului XX și îl vor considera, poate, ca pe o dovadă privind rolul tehnologiei computaționale în societatea umană a acestor vremuri. În ce ne privește, subscriem la concluzia de ansamblu cu care își încheie excelenta conferință *Anglicismele în limba română actuală* Mioara Avram: „anglicismele din limba română trebuie privite și studiate – în toată complexitatea lor – ca orice alte categorii de cuvinte, măcar ca toate cele împrumutate mai mult sau mai puțin recent. Cultivarea/apărarea limbii sau ecologia lingvistică nu se face cu prejudecăți și intoleranță, cu purism și discriminări” (Avram 1997: 29).

În ce ne privește, considerăm că, în condițiile în care standardizarea terminologiilor pe domenii semantice restrânse pe baza unor studii comparative, a unei perspective integratoare și cu respectarea normativelor internaționale (v. ISO¹⁰) reprezintă o prioritate pentru România¹¹, filologul-terminolog devine un membru indispensabil al echipei interdisciplinare. Tot el ar trebui să-și asume și poziția critică în echipă, în speranța unei convergențe de interese – interesul specialistului pentru exactitatea echivalărilor terminologice și cel al filologului pentru cultivarea limbii în domeniul științific, tehnic și instituțional. Și cultivarea limbii române cea de toate zilele este de stringentă actualitate, dar aceasta este o altă problemă...

¹⁰ ISO 10241:1992 (*International terminology standards. Preparation and layout*) descrie informațiile ce trebuie incluse în standardele terminologice internaționale și forma de prezentare a acestora, (V, și <http://www.iso.ch>)

¹¹ Menționăm că prima asociație de terminologie, InfoTerm, a fost creată de către UNESCO, cu sediul la Viena, în anii '70. În România Asociația de Terminologie TermRom a luat ființă în 1991 cu sprijinul Direcției de Terminologie și Inginerie Lingvistică (DTIL) a Uniunii Latine. La Chișinău funcționează Asociația Națională de Terminologie „TermRom Moldova” sub aceleași auspicii.

Referințe

Allsopp, R., *Dictionary of Caribbean English Usage*. Oxford University Press, Oxford, 1996.

Avram, Mioara, *Anglicismele în limba română actuală*, Editura Academiei Române, București, 1997.

Barry, J. A., *Technobabble*, The MIT Press, Cambridge, Massachusetts; London, England, 1993.

Crystal, D., *The Cambridge Encyclopedia of the English Language*, Cambridge University Press, 1995.

Crystal, D., *English as a Global Language*, Cambridge University Press, 1997.

Crystal, D., *Language and the Internet*, Cambridge University Press, 2001.

Dubuc, R., *Terminology: a Practical Approach*, Linguattech, Quebec, 1997.

Legrand, P., *Drept comparat*, Lumina Lex, București, 2001.

Năftănăilă, Ion, Năftănăilă Ionel, *Dicționar de Internet și Telecomunicații*, Editura Tehnică, București, 2000.

Quirk, R., *Grammatical and Lexical Variance in English*, Longman, London and New York, 1995.

Trudgill, P., Hannah J. 1994. *International English. A Guide to the Varieties of Standard English*. Third Edition. London etc., Edward Arnold. (Prima ediție, 1982).

Youngs, R., *English, French and Roman – Comparative Law*, Covendish Publishing Limited, London, 1998.

ADRIAN PORUCIUC

OBSERVAȚII ASUPRA MODELULUI CONFLUENȚIAL ȘI ASUPRA GENEZEI LIMBII ROMÂNE

În 1972, la *Colocviul Internațional de Albanologie* organizat la Innsbruck (în memoria lui Norbert Jokl), lingvistul italian Vittore Pisani prezenta comunicarea „Sulla genesi dell'albanese”, care avea să devină unul dintre articolele incluse în consistentul volum de lucrări ale colocviului respectiv (Ölberg 1974). În acel articol, Pisani se autocita, revenind la o lucrare a sa, în franceză, publicată cu două decenii înainte (1952). Voi da, pentru început, un citat bilingv din Pisani 1974: 346 (cu unele scurtări și sublinieri, care îmi aparțin):

„[O]n ne peut pas faire l'histoire d'une langue, mais seulement l'histoire d'éléments particuliers: et c'est cela que nous faisons, même quand nous nous donnons l'illusion de faire l'histoire d'une langue. Mais s'il en est ainsi, à chaque moment nous nous trouvons en présence d'une langue nouvelle constituée par *la confluence et le mélange toujours divers d'éléments de provenance diverse* [...], et parenté linguistique n'est autre chose que la communauté d'éléments que l'on constate entre langue et langue”.

Così concludevo io, una ventina d'anni fa [...], dopo aver suggerito, in luogo della immagine dell'*albero genealogico*, quella d'un *sistema idrico*, in cui corsi d'acqua di origine diversa confluiscono insieme formandone uno solo, il quale a sua volta può biforcarsi [...]

După cum se vede în fragmentul de mai sus, Pisani, înainte de a aborda spinoasa problemă a genezei albanezei, își exprima propria opinie în câteva probleme teoretice care i-au preocupat și pe alți importanți lingviști contemporani lui (vezi, de exemplu, Coșeriu 1997: 209-246, sau Ivănescu 2000: 21-22). Dintre acele probleme, mai importante ar fi: (a) cum se abordează istoria unei limbi; (b) cum se definește înrudirea dintre limbi; (c) care ar fi cel mai credibil mod de reprezentare a fenomenelor glotogenetice.

De la început trebuie observat că, în enunțurile citate, Pisani omite să spună că numai unele din acele „elemente de proveniență diversă” sunt organic legate de însăși identitatea „râului”, acesta fiind reprezentarea metaforică a idiomului particular al unui *ethnos*, adică al unei unități identitare istoricește constituite. De asemenea (tot cu privire la afirmațiile lui Pisani), se cuvine să observăm că, deși în orice limbă istorică apar „înnoiri” succesive, nu se poate vorbi de o adevărată *langue nouvelle* (deci și de o nouă „conștiință de limbă”) decât atunci când au loc și radicale transformări în identitatea etnică a celor care vorbesc limba respectivă¹. Printre altele, nu știm cu exactitate când și în ce condiții strămoșii noștri *glotici* (balcanici vorbitori de *lingua romana*) nu s-au mai considerat romani (sau măcar aparținători de Imperiul Roman), ci români.

În ce privește legătura dintre limba și identitatea românilor istoricește cunoscuți, merită citat următorul enunț al lui Ivănescu (2000: 28): „Deoarece românii au avut întotdeauna un sistem morfotic propriu, oricâte cuvinte străine au împrumutat, ei n-au putut avea niciodată conștiința că și-au părăsit limba părinților lor; dimpotrivă, ei au fost mereu conștienți că și-au păstrat limba învățată de la străbuni”. Trebuie să fac aici o observație: românul medieval analfabet (deci cel de a cărui „încăpățânarea etnică” a depins în mod fundamental păstrarea unei forme de *romanesca* în Balcani) știa foarte bine ce identitate are, fără a fi însă neapărat *conștient* că stăpânește un anume „sistem morfotic” de sorginte predominant latină, sau că unele dintre cuvintele lui sunt latinești, iar altele nu. Mereu trebuie să avem în vedere marea diferență dintre postura vorbitorului nativ ne-lingvist (sau chiar ne-educat) și cea a lingvistului. La acest aspect se referă, chiar dacă indirect, romanistul H. - M. Gauger, într-un articol în care își propune să prezinte „particularitățile limbii române” dintr-un punct de vedere dominant sincron. Din acel articol al lui Gauger (1996: 4) voi reda următorul pasaj: „[L]es éléments d'une langue, pour qui sont-ils particuliers? Ils le sont pour le linguiste romaniste qui est comme l'inspecteur général de langues romanes.” Așadar, decizii cu privire la specificități glotice și la gradul de înrudire dintre limbi iau doar „inspectorii” academici, nu vorbitorii de rând, pentru care ceea ce savanții numesc „conștiință de limbă” (*Sprachbewusstsein*) este mai degrabă o formă de „credință”.

¹ Alunecări de identitate, implicate de anumite fenomene etno- și glotogenetice pe care azi le putem socoti reprezentabile pe baza modelului confluențial, au fost observate încă de Herodot (vezi amănunte în Poruciuc 1995: 31-32). Părintele Istoriei făcea, de exemplu, fine observații asupra relațiilor dintre „sânge”, „neam” și „limbă”, atunci când arăta (I, 57-58) cum vechii pelasgi din Attica au devenit eleni.

Cu privire la etichetarea, mai ales de către lingviștii diacronici, a unor elemente glotice ca „străine” în cadrul unor anume limbi, tot Gauger (1996: 1) observă că, cel puțin din punct de vedere sincron, termeni precum *orgeuil* și *haine* (nelatini ca origine) sunt la fel de tipic francezi ca *fierté* și *amour*, moșteniți din latină. Romanistul german adaugă ironic: „D’ailleurs, comme tout le monde sait, le nom même de la France est un nom germanique ...”. O asemenea observație capătă greutate într-o discuție ca cea de față, care nu poate să nu atingă complicata relație dintre confluență glotogenetică și identitate etnică. Pe lângă cazul francez, mai sunt și altele în care etnonime „originare” au fost înlocuite de unele impuse de dominante socio-politice temporare. De exemplu, bulgarii de azi „se știu” slavi, dar etnonimul și numele limbii lor trimit la o anume elită războinică turcică (venită de pe Volga), care a dominat temporar teritoriul actualei Bulgarii, așa cum francii germanici au dominat (înainte de a fi asimilați de galo-romanicii autohtoni) importante teritorii ale actualei Franțe.

Ca să revenim la Pisani, este de remarcat că (asemeni înaintașului criticat de el, A. Schleicher, de la care se trage modelul arborelui genealogic, propus în 1861-1862), a trebuit să recurgă și el la metaforă. Lingvistul italian și-a spațializat opinia proprie asupra glotogenezei într-o schemă denumită „sistem hidric”, model pe care, în conformitate cu unii termeni folosiți chiar de Pisani, l-am etichetat drept „confluențial”. De fapt, dacă reprezentăm în spațiu cele două modele, adăugând și niște rădăcini (proto-indoeuropene) arborelui genealogic indoeuropean al lui Schleicher, putem observa că imaginea aceluia arbore se poate suprapune peste cea care ar reprezenta, după Pisani, un râu (= limbă istorică) în care se varsă mai mulți „afluenți” și care se împarte apoi în „brațe” (precum râul latinei), formând o „deltă”. Principala deosebire sistemică ar fi că arborele crește în sus, iar râul curge în jos (deci rădăcinile adăugate arborelui schleicherian ar corespunde deltei imaginate pentru râul lui Pisani).

Nu se poate neglija că, între arborele lui Schleicher și râul lui Pisani, s-a mai propus (de către J. Schmidt, în 1872) un alt model-metaforă de succes, cel „al valurilor”², cu accent principal pe ideea răspândirii „inovației” dintr-un anume punct (de pe „lacul” reprezentat de o limbă istorică, sau de un „continuum” glotic) pe o zonă tot mai extinsă. Tot până la Pisani, fusese lansată (în 1928, la *Primul Congres Internațional al*

² Acea *Wellentheorie* a fost formulată de J. Schmidt în 1872, ca reacție la modelul arboriform al lui Schleicher. Interesante comentarii la teoria lui Schmidt sunt de găsit în Coșeriu 1999: 83, precum și în Steinke/Vraciu 1999: 47-48.

Lingviștilor), de către Trubetzkoy³, ideea că o grupare de limbi precum cea indoeuropeană nu se formează doar prin *divergență* (deci prin simplă ramificare a tulpinii unei unice limbi preistorice originare, cum credeau Schleicher și unii neogramaticieni germani), ci și prin *convergență* a unor fonduri glotice neînrudite la origine. Se pare că ideea de confluență a lui Pisani a fost inspirată și de ideea de convergență a lui Trubetzkoy.

Spuneam altundeva (Poruciuc 1998: 23) că ideea centrală a modelului confluențial se poate reda prin formula *poligeneză diacronic structurată*. Mai concret, „noutăți” de sorginte diversă curg în râul lui Pisani în anume puncte (= momente istorice), după care elementele respective se integrează în acea curgere mai mare. Manifestări mai ușor detectabile ale confluenței glotice sunt de găsit în domeniul formării cuvintelor. Pentru lingvist, un cuvânt precum rom. *puternic* este evident un derivat românesc de la o temă latină și un sufix de origine slavă (*-nic*), așa cum engl. *eatable* arată o temă germanică și un sufix vechi francez (dezvoltat din lat. *-abilis*). Desigur, în ce privește etapele unor asemenea confluențe, trebuie să ne imaginăm că mai întâi, de exemplu, o serie întreagă de slavisme cu *-nic* (cf. rom. *netrebnic*, *pustnic*, *războinic*) au devenit cunoscute românilor timpurii (în cadrul unor arii de bilingvism slavo-romanice), pentru ca, după ce acel sufix a fost perceput de români ca formant, el să devină productiv și în combinație cu material lexical de origine latină (cf. rom. *amarnic*, *casnic*, *datornic*). La fel, în engleza medie au „curs” mai întâi (în condițiile bilingvismului perioadei anglo-normande) numeroși termeni francezi conținători ai sufixului *-able* (cf. engl. *adorable*, *portable*, *valuable*), pentru ca apoi acel sufix să fie atașat unor teme germanice ale englezei (cf. *drink* > *drinkable*, *like* > *likable*, *wash* > *washable*)⁴. La anumite momente din evoluția celor două limbi avute în vedere aici (româna și engleza), derivate precum *puternic*, respectiv *eatable*, au reprezentat „noutăți”, pentru ca apoi ele să fie interpretabile ca specificități.

Ar fi nevoie de o lucrare separată, care, în plan noțional, să abordeze exclusiv dificila noțiune de „inovație” folosită de diverse școli lingvistice. Voi spune aici doar că multe schimbări socotite a fi inovații („interne”) în terenul anumitor limbi istorice, pot fi dovedite a fi de fapt „resurecții” de

³ Se știe că Trubetzkoy nu a fost cu precădere preocupat de domeniul indoeuropean. Totuși, la modelul divergent-convergent el a mai revenit, în articolul „Gedanken über das Indogermanenproblem”, publicat în 1939 (*Acta Linguistica*, I, 2, 81-89).

⁴ Multe dintre exemplele date la acest punct pot fi socotite a fi nu doar derivate interne (cu sufixe „imigrate”), ci și calchieri - cf. engl. *washable* față de fr. *lavable*.

substrat, sau calchieri după modele adstratice. Merită analizat în detaliu modul de preluare, de către lingviști mai recenti, a noțiunii de inovație de la Schmidt. Modelul arboriform al lui Schleicher trebuia, desigur, înlocuit cu altceva (el nefiind, din păcate, abandonat de Saussure - cf. Coșeriu 1997: 38-39). Se impun însă importante nuanțări și pentru părerea lui Schmidt conform căreia inovațiile lingvistice (care „se difuzează dintr-un punct al unui teritoriu, prin imitație”) ar fi „la origine creații individuale” (cf. Coșeriu 1999: 83). Printre altele, dacă avem în vedere doar pronunția, fenomene într-adevăr semnificative, precum *gorgia toscana* (adică apariția unui sistem de aspirări și spirantizări de tip „etruscoid” în vorbirea italienilor din Toscana - cf. Tagliavini 1977: 81-82), nu sunt generate de conformații fizice particulare ale anumitor vorbitori, nici de capricii individuale. Schimbări de acel tip se datorează în cea mai mare măsură transferării „naturale” a unor obișnuințe articulatorii din limba muribundă în limba impusă (deci din etruscă în latină, în cazul menționat de Tagliavini), în condiții de continuitate demică, măcar parțială, în teritoriul avut în vedere.

Viziunea lui Pisani (așa cum se reflectă ea în citatul dat la început) mai are ceva care, cred, reflectă păreri ale unor predecesori mai timpurii decât Trubetzkoy. Este vorba de ecouri din opiniile lingviștilor care vorbeau de „limbi mixte”, unul dintre ei, H. Schuchardt, considerând chiar că *toate* limbile sunt mixte. Să amintim că, după Ivănescu (2000: 27), părerea lui Schuchardt este valabilă „numai în ce privește lexicul, și prea puțin în ce privește sistemul morfotic și cel sintactic”. După câteva rânduri, Ivănescu intră în detalii, afirmând că „nu trebuie să se scape din vedere că sistemul morfotic nu-și are originea decât în latină, că deci amestecul limbilor are loc numai în lexic și sintaxă [!]⁵, deloc sau puțin în morfome (pronunțarea e altă situație: ea este o expresie a bazei articulatorii și deci, deși nu se împrumută, nu arată nici originea limbii)”. O formulare complicată, așa cum este de fapt fenomenul glotogenetic.

Modelul confluențial, în varianta Pisani, este acceptabil și perfectibil. Nu am obține însă nimic într-adevăr semnificativ, dacă, pentru ceea ce Pisani vedea ca „elemente de origini diverse”, am lua în considerație doar „afluenți” reprezentați de simple împrumuturi lexicale, specifice diverselor etape din evoluția unei limbi. Confluența fundamental importantă este cea care se întrevede din enunțul lui Ivănescu cu privire la „amestec”. Din acel enunț ar

⁵ Semnul exclamării, care marchează o anumită auto-contrazicere în enunțul lui Ivănescu, îmi aparține.

rezulta că, dacă vrem să avem o viziune coerentă asupra fenomenului de confluență din punct de vedere glotogenic, trebuie să luăm în considerație (în discuții privitoare la facerea unei anume limbi istorice) originea posibil diversă a unor nivele fundamentale precum baza articulatorie (sau, mai degrabă obișnuințele articulatorii ale comunității avute în vedere)⁶, modelele gramaticale specifice și fondul lexical, o atenție specială trebuind acordată onomasticii, alt domeniu în care confluența este destul de ușor de detectat⁷.

Natura și proporțiile amestecului de elemente substratice și superstratice care au ajuns „să curgă” într-o anume limbă istorică necesită și explicații demografice, nu doar lingvistice. În această ordine de idei, este de admirat modul simplu și direct în care Z. Goľab (1997: 13)⁸ și-a argumentat idei proprii precum cele expuse în următorul pasaj cu privire la contribuția unui substrat aromân la „balcanizarea” slavei macedonene:

The structural influence of one language upon another can be effected normally under conditions of bilingualism, i.e., through linguistic calques, so consequently the main question is whether there was Slavic-Arumanian bilingualism in Macedonia in earlier times sufficient for the spread of Arumanian grammatical models in the Slavic dialects of that region.

⁶ Ivănescu l-a continuat pe maestrul său, Philippide, într-o anume exagerare a importanței conformației fizice a organelor articulatorii în schimbările glotice de natură fonetic-fonologică. Cred totuși că, în acel sector, mult mai importantă este moștenirea, de la o generație la alta (chiar în condiții de pierdere treptată a unei limbi în favoarea alteia), a unui anume „accent”, adică a unui număr semnificativ de obișnuințe de vorbire (speech habits), din categoria celor pe care Coșeriu le consideră „norme”. Este vorba de elemente care, deși nu sunt neapărat „funcționale”, dau coloratură specifică unei limbi istorice, sau unor grupări de limbi. Aș putea da exemplul „normei” introducerii prin stop glotal a cuvintelor cu vocală inițială în limbile germanice, față de introducerea prin proteză semivocalică în situații similare din limbile slave de est (fenomenul fiind prezent și în română, deși la un mod mai puțin pregnant - cf. rom. *este* [jeste], sau *om* [wom]).

⁷ În articolul Poruciuc 1992 am scos în evidență perpetuarea unor paleobalcanisme (nu doar teme, ci și formanți), de găsit în sistemul antroponimic românesc, precum și în cel albanez. Cu privire la corespondențe albano-române reflectate și în onomastică, o remarcabilă contribuție a avut G. Brâncuș (vezi Brâncuș 1995, mai ales capitolul „Transferul în onomastică al cuvintelor de substrat”).

⁸ Cu slavistul și balcanistul Z. Goľab am avut onoarea să fiu coleg temporar, la University of Chicago, în anii 1990-1992, perioadă în care am avut cu el câteva discuții mai lungi în domeniul glotogeneticii balcanice. Din păcate, volumul în care a apărut articolul lui Goľab privitor la relația aromâno-macedoneană a trebuit să fie unul dedicat memoriei reputatului lingvist polono-american, decedat între timp. Am avut măcar mulțumirea de a fi publicat în același volum tocmai un articol privitor la aromână (Poruciuc 1997). În articolul respectiv abordez unele „alternate” consonantice și unele elemente de vocabular (precum termenii *afingă*, *bragană*, *carabeu*) pe care le arătăm a fi transferate din substratul paleobalcanic în aromână.

Concluzia de bază a lui Goiaș este că trăsăturile „balcanice” (unele chiar paleobalcanice) prin care slava macedoneană a ajuns să se deosebească de alte idiomuri slave se explică în mare măsură prin „slavizarea lingvistică a unei populații balcano-romanice (adică aromânești) originare” (*op. cit.*, p. 15).

De la acest punct al discuției, socotesc oportună o trecere în revistă a celor mai importante modele conform cărora au fost interpretate originea și evoluția limbii române. Putem vedea un început în secolul al XVII-lea, bine reprezentat, în registrul cărturăresc, de purismul roman (cu ecouri renascentiste) al lui Miron Costin. Printre altele, cronicarul moldovean, ca apărător al ideii de neîntinată sorginte romană a limbii și a neamului românilor, considera că are argumente prin care să desființeze opinia unui anume interpret străin (cf. *De neamul moldovenilor*, ed. 1984: 242):

Iară ieste altul, de neamul său leah, Iane Zamovschii, care orbu năvălește, zicînd că nu sîntu moldovenii, nici muntenii din rîmleni, ci, trecîndu pre aicea [...] Traianu-împăratul și lăsîndu slujitori de pază, au apucat o samă de dachi limba rîmlenească. Vei vedea apoi și a cuvintelor lui răspunsul și ocara nu de la mine, ci de la istoricii, povățile, la rîndul său.

Oricâte „povețe istorice” ale timpului său putea Miron Costin folosi în a-l combate pe acel Zamowski (?), cunoștințele pe care le avem azi înclină mai mult balanța în favoarea celui din urmă. Mai către vremea noastră, doar reprezentanții Școlii Ardelene și urmașii lor extrem-latinizanți au mai crezut (sau și-au impus să creadă) că românii sunt romani puri, în sânge și limbă⁹. Dar, de fapt, mult mai mulți decât românii de descendență genetic-romană sunt cei care se trag din autohtoni care „au apucat” limba coloniștilor și veteranilor romani împământenii, așa cum sugera și leahul persiflat de Miron Costin.

Deja la începutul veacului următor, Dimitrie Cantemir (în a sa *Descriptio Moldaviae*, scrisă „pentru uz extern”), chiar dacă înclină evident spre părerera celor care „zic că graiul latinesc ar fi muma cea dreaptă și adevărată a graiului moldovenesc” (vezi ed. 1973: 274), menționează și păreri potrivit cărora limba vorbită în Moldova ar fi „graiul latinesc stîlcit” (*loc. cit.*). Mai mult, Cantemir, prefigurând școala substratistă de mai târziu, enunță și ideea că „în graiul moldovenesc se

⁹ Putem avea tot respectul pentru consecvența cu care reprezentanții Școlii Ardeleneau creat o ideologie „romană”, ce a jucat un rol extrem de important în emanciparea românilor ca popor modern. Asta nu înseamnă că toate argumentele acelor cărturari trebuie acceptate și azi, din patriotism, sau din motive politice.

găsesc vorbe rămase pesemne din graiul cel vechi al dacilor”¹⁰. Chiar dacă exemplele date de Cantemir ca dacisme (*stejar, pădure, cărare* etc.) sunt greșite, el poate fi socotit a fi înaintaș direct al lui Hasdeu, cel care avea să pună fundament cu adevărat academic studiului substratului autohton al limbii române. Dar, pentru a reveni la secolul lui Cantemir, trebuie neapărat menționat suedezul (de expresie germană) J. Thunmann, primul neromân modern care a abordat în paralel limbile albaneză și română (limbi despre a căror înrudire „de substrat” avea să se scrie mult în secolele următoare). Pentru scopurile acestui articol, din *Über die Geschichte und Sprache der Albaner und Wlachen* (1774) a lui Thunmann merită citat fragmentul în care, departe de a susține vreo idee de puritate romană a „vlahilor”, respectivul cărturar face un enunț ce amintește de Zamowski, precum și de ideea de „grai latinesc stâlcit” menționată de Cantemir. Iată, așadar (după ed. 1976: 15), cum credea Thunmann că s-a tras româna din latină, prin „stâlcire” și „amestecare”:

Die Thracischen Einwohner Thessaliens, Macedoniens und des eigentlichen Thraciens haben, wie es scheint, sehr früh die Sprache der Römer, ihrer Herren, zu reden angefangen: *aber der gemeine Mann sprach sie niemals rein, verstümmelte die Wörter, und vermengte sie mit Wörtern und Redensarten aus der Muttersprache*. So that man auch in Gallien, in Spanien, und überall, wo die Römer lange herrschten. Die Römische Bauersprache war eigentlich die Sprache der Provinzen, wo sie mit den Kolonien hinkam. Daher auch so viele Wörter in der Sprache de Wlachen, die man für Neu-Italienische, aber unrecht, aus der Ursache hält, weil man sie in der Römischen Bürgersprache nicht findet.

De remarcat este că, în estimarea contribuției autohtonilor romanizați la transformarea latinei balcanice în română, Thunmann se referă nu doar la o pronunție „cu accent”, ci și la cuvinte și expresii transferate din idiomuri indigene în neo-latină. În această ordine de idei, nu trebuie uitat că și latina se formase tot printr-o confluență a unor elemente de fond indoeuropean și a unora de fond autohton-mediteran. Iar Pisani (care a fost și un remarcabil mediteranist) făcea - tot pe linie confluențială, în articolul deja citat (p. 347) - următoarea remarcă cu privire la specificitatea limbii latine: „[S]e non fossero stati gli elementi mediterranei e altri - e non solo lessicali, ma fonetici, di struttura, morfologici, sintattici -, il latino non sarebbe quello che è”¹¹.

¹⁰ Citatele sunt după *Descrierea Moldovei* (cap. IV), ed. 1973.

¹¹ Cu privire la elementele confluenței din care a rezultat latina (și pentru că am pomenit deja de cazul etnonimului germanic prin care au ajuns să se denumească galo-romanicii Franței), să observăm și că *romanus*, care avea să devină *român*, se trage de la numele Romei, un toponim de origine etruscă!

În mare măsură, viziunea (simplă și realistă) a lui Thunmann se apropie de cea a lui Pisani. Dar între ei s-a interpus veacul al XIX-lea, cu aplicarea modelelor „naturaliste” (chiar darwiniste) la fenomenele glotogenetice, o tendință care a mers cumva mână în mână cu miturile romantice (post-herderiene), care exaltau străbuni „indogermanici” pur-sânge, precum și cu naționalismele post-napolconiene visând la state monoglotice. Mai târziu, după cum am menționat deja, Saussure (ca părinte al structuralismului) a perpetuat modelul glotogenetic schleicherian (doar deviind naturalismul în sociologism - cf. Coșeriu, 1997: 38). Iar în perioada dominată de structuralism și universalism a luat naștere și un anume tipologism lingvistic simplificatoriu. Acesta din urmă a afectat, printre altele, interpretarea uniunii glotice balcanice și a limbii române ca limbă balcanică. Tipică în această privință este viziunea din volumul Schaller 1975. Acolo (vezi mai ales pp. 118-119) toate trăsăturile comune ale unor limbi genealogic neînrudite, dar cu importante asemănări la mai multe nivele (precum limbile albaneză, română și bulgară), sunt explicate, comod, doar prin vecinătate, contact istoric și adstraturi comune.

Nu se spusese însă ultimul cuvânt în domeniul uniunii glotice balcanice. La doar cinci ani după cartea lui Schaller, apărea (tot în mediu academic german) cea a lui Solta (1980), care, încă din titlu, expunea relația reprezentată de *Substrat und Balkanlatein* ca aspect de interes fundamental pentru domeniul desemnat ca *Balkanlinguistik*. În sfârșit, în anul de grație 1989 (în Berlinul încă neunit!), R. Sternemann și K. Gutschmidt publicau o introducere în lingvistica comparată, în care abordarea aceluiași *Sprachbund* balcanic se face într-o manieră în mare măsură conformă unui model confluential. În pasajul redat mai jos, cei doi autori concentrează opiniile lor privitoare la factorii care pot duce la nașterea unei comunități glotice de tipul celei balcanice: Este de observat mai întâi că, deși Sternemann și Gutschmidt fac și ei apel la ideea de „contact între limbi” (în explicarea elementelor comune unor „uniuni” precum cea balcanică), viziunea lor este mult mai nuanțată decât cea a lui Schaller:

Die Entstehung von Sprachbünden ist das Ergebnis von intensiven Sprachkontakten, die sich in Entlehnungen, Substratwirkung und wechselseitiger Anpassung von Sprachen äussern. Die Bedeutung dieser drei Wege der Entstehung von Übereinstimmungen kann in der einzelnen Sprachbünden unterschiedlich sein. (p. 327)

La ideea de simplu *Sprachkontakt* s-ar cuveni adăugată și una de suprapunere și amestec demic, așa cum o vedea Gołąb în cazul aromân-macedoncan. În prelungirea părerilor celor doi lingviști germani citați mai sus, voi afirma că nu doar o uniune glotică, ci și o limbă istorică (fie latina, fie româna, sau engleza) se formează printr-un proces confluențial, în care un rol primordial îl are interacțiunea dintre (ca să folosesc o ordine inversă față de cea din citatul de mai sus): (1) *ajustarea reciprocă* (de exemplu, între latina imigrată și idiomurile pre-romane autohtone, în cazul românei), (2) *acțiunea substratului* (manifestată, de exemplu, în transferarea, prin mecanisme bilingvismului, a unor elemente glotice din vorbirea autohtonilor în cea a coloniștilor prin care s-a implantat latina în Balcani); în sfârșit, (3) *împrumutul* propriu-zis.

Acest restrâns articol nu se vrea a fi decât o punere în discuție. Ar fi de scris mult mai multe pagini privitoare nu doar la posibilitățile de îmbunătățire ale modelului confluențial și ale interpretării etno- și glotogenezei românești, ci și la unele noțiuni lingvistice (care apar în diverse puncte ale acestui text), precum „identitate”, „specificitate”, „inovație”, sau „acțiune a substratului”. Cu privire la fenomenul românesc, a studia (în măsura în care avem suficiente *realia*) evoluția limbii și credințele vorbitorilor de rând este cu totul altceva decât a studia ideologiile academice (și pseudo-academice) reprezentate de diverși savanți, români și străini, preocupați de soarta românilor și a românei. Printr-o definiție bazată pe modelul confluențial, limba română poate fi arătată a fi o limbă istorică ce perpetuează un important fond glotic latin (de care se leagă direct și identitatea romanică a românilor), acel fond fiind, însă, indestructibil combinat cu unul pe care româna îl are în comun cu limbi ale uniunii glotice balcanice. În concluzie, faptul că românii sunt definitiv atașați de identitatea romană și faptul că moștenirea glotică latină este definitorie pentru limba română nu înseamnă cumva că geneza românei nu ar fi la fel de „confluențială” ca a oricărei „surori” romanice¹², sau, în ultimă instanță, ca a oricărei limbi a lumii.

¹² Să nu-l uităm pe înaintașul Thunmann, care, chiar în pasajul citat în acest articol, observa că latina a trecut în romanică prin „stâlcare” și „amestec” nu doar în Balcani, ci și „în Galia, în Spania și peste tot unde romanii au domnit mai îndelung”.

Bibliografie

Brâncuș, G., 1995, *Cercetări asupra fondului traco-dac al limbii române*, Bibliotheca Thracologica, VIII, București, Institutul Român de Tracologie.

Cantemir, D., 1973, *Descrierea Moldovei* (ed. M. Popescu), București, Minerva.

Costin, M., 1984, *Letopisetul Țării Moldovei. De neamul moldovenilor* (ed. E. Sorohan), Iași, Junimea.

Coșeriu, E., 1997, *Sincronie, diacronie și istorie* (trad. N. Saramandu), București, Editura Enciclopedică.

Coșeriu, E., 1999, *Introducere în lingvistică* (trad. E. Ardeleanu, E. Bojoga), Cluj, Editura Echinox.

Gauger, H. - M., 1996, *Les particularités de la langue roumaine*, în vol. *Rumänisch: Typologie, Klassifikation, Sprachcharakteristik* (ed. M. Iliescu/ S. Sora), *Balkan-Archiv*, 11 (p. 1-17), Wissenschaftlicher Verlag A. Lehmann.

Gołąb, Z., 1997, *The Ethnic Background of the So-Called Balkanization of Macedonian*, „*Balkanistika*”, vol. 10 (p. 13-19).

Ivănescu, G., 2000, *Istoria limbii române*, (ed. M. Paraschiv), Iași, Junimea.

Ölberg, H. M. (ed.), 1974, *Akten des internationalen albanologischen Kolloquiums (zum Gedächtnis an Norbert Jokl)*, 1972, Innsbruck.

Pisani, V., 1974, *Sulla genesi dell'albanese*, în vol. Ölberg 1974, p. 345-350.

Poruciuc, A., 1992, *Observații asupra filonului paleobalcanic din antroponimia românească*, „*Thraco-Dacica*”, tom XIII, nr. 1-2 (p. 15-23).

Poruciuc, A., 1995, *Archaeolinguistica - Trei studii interdisciplinare*, București, Bibliotheca Thracologica, IX, Institutul Român de Tracologie.

Poruciuc, A. 1997, *Paleo-Balkan Elements in Macedo-Romanian*, „*Balkanistika 10 - Studies Dedicated to the Memory of Zbigniew Gołąb*” (p. 325-334), The South East European Studies Association.

Poruciuc, A., 1998, *Confluente și etimologii*, Iași, Polirom.

Schaller, H. W., 1975, *Die Balkansprachen - Eine Einführung in die Balkanphilologie*, Heidelberg, Winter.

Solta, G. R., 1980, *Einführung in die Balkanlinguistik mit besonderer Berücksichtigung des Substrats und des Balkanlateinischen*, Darmstadt, Wissenschaftlichen Buchgesellschaft.

Steinke, K., Vraciu, A., 1999, *Introducere în lingvistica balcanică*, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”.

Sternemann, R., K. Gutschmidt, *Einführung in die vergleichende Sprachwissenschaft*, Berlin, Akademie-Verlag.

Tagliavini, C., 1977, *Originile limbilor neolatine* (ed. A. Niculescu), București, Editura Științifică și Enciclopedică.

Thunmann, J., 1976 (1774), *Über die Geschichtae und die Sprache der Albaner und der Wlachen* (ed. H. Haarmann), Hamburg, Buske.

LINGVISTICĂ

II. UNITATE ȘI DIFERENȚIERE

MARTIN MAIDEN

UNICITATEA STRUCTURALĂ A LIMBILOR ROMANICE ȘI ROLUL LIMBII ROMÂNE ÎN DETERMINAREA EI

În lingvistica contemporană are o deosebită importanță aflarea fenomenelor universale și e de netăgăduit că lingvistica romanică joacă un rol central în astfel de cercetări, ca un tezaur deosebit de bogat în date lingvistice care permite alcătuirea și verificarea teoriilor generale ale mecanismelor schimbării lingvistice. Dar din acest punct de vedere lingvistica romanică poate rămâne la nivelul unei «slujnice» a lingvisticii universale, ale cărei caracteristici nu sunt interesante decât în măsura în care coroborează sau dezmint principiile generale. Încercarea de-a căuta trăsături distinctive ale limbilor romanice, care să le deosebească de celelalte limbi ale lumii și, în același timp, să le unească între ele, ne-ar pune în primejdia de-a cădea într-un banal descriptivism, trecând cu vederea chestiunile fundamentale ale lingvisticii generale. Totuși, trebuie să ținem minte cuvintele lui Edward Sapir (1921:120):

„Fiecare limbă are un plan fundamental, o croială [*în englezeste* ‘cut’] particulară. Acest tip, sau plan, sau «geniu» structural al limbii este mult mai important, mult mai pătrunzător, decât oricare caracteristică singură a ei”.

Conform celor scrise de marele lingvist american, o teorie cu adevărat globală a lingvisticii ar trebui să se ocupe și de «geniul» structural al limbilor, ceea ce m-a îndemnat să cercetez în ultimii ani anumite aspecte morfologice cu totul idiosincraticice nu numai ale unei limbi, ci și ale unei întregi familii de limbi. Am descoperit caracteristici care depășesc de mult hotarele strâmte ale descriptivismului, astfel încât alcătuiesc un factor de o importanță centrală în evoluția sistemului morfologic romanic. Și totuși e vorba de fenomene idiosincraticice, care nu corespund nici unui principiu

general al morfologiei, fiind mereu (dar nu întotdeauna) rămășițele cazuale ale unor schimbări pur fonetice și, de aceea, 'oarbe' în ceea ce privește eventualele lor consecințe pentru structura morfologică a limbii. Eu am identificat cel puțin *trei* fenomene ale limbilor romanice din așa-zisa „Romania continua” (adică în varietățile italo-, galo- și ibero-romanice) care se pot considera mărci distinctive ale sistemului morfologic romanice și care, chiar dacă au origini istorice destul de nesurprinzătoare, reprezintă o fizionomie unică a familiei limbilor romanice care le deosebește net de toate celelalte limbi ale lumii.¹ Aceste caracteristici, pe care le voi numi aici «scheme», sunt următoarele:

Schema 1. «Rădăcina perfectivă latină». Rădăcina care exprima *perfectivitatea* în verbul latin era deja extrem de eterogenă din punct de vedere fonologic (cf. Sihler 1995:579-90). Să ne gândim numai la gama foarte bogată a alternanțelor aspectuale ca FACIT - FECIT; UIDET - UI:DIT, UENIT - UE:NIT, LEGIT - LE:GIT, MITTIT - MI:SIT, SCRIBIT - SCRIPSIT, DICIT - DIXIT, REMANET - REMANSIT, PONIT - POSUIT, PLACEO - PLACUIT, PREMIT - PRESSIT, COQUET - COXIT, TRAHIT - TRAXIT, FUNDIT - FU:DIT; EST - FUIT. În formarea limbilor romanice, fostele rădăcini perfective nu numai că își păstrează eterogeneitatea fonologică, ci își pierd și antica omogenitate *funcțională*. Căci, în afară de preterit, care își menține caracterul perfectiv în toate limbile romanice, celelalte forme tind să abandoneze valoarea perfectivă, luându-și funcții gramaticale noi și regional diferite. De pildă, vechiul mai mult ca perfect devine în dialectele italiene sudice, ca și în unele varietăți galoromanice, un fel de condițional, pe când în spaniolă el devine un imperfect subjonctiv (deși în unele varietăți el mai are un sens de mai mult ca perfect). Vechile forme de viitor perfect și subjonctiv perfect, aproape identice deja în latină, se contopesc complet în unele limbi, dând fie un subjonctiv viitor (în Iberia), fie un indicativ viitor (în dalmată – Bartoli 1906:§§482/3), fie, în varietățile «rotacizante» ale românei din secolul al XVI-lea, ca și în istroromâna și macedoromâna moderne, un condițional (e.g., *fecere*), folosit, după Ivănescu (1980:155), numai în protaza frazelor condiționale a căror apodoză conține un verb la viitor, la imperativ sau la subjonctiv. Cât privește mai mult ca perfectul

¹ O demonstrație mai detaliată a «unicității» acestor fenomene între limbile indoeuropene (și, eventual, între toate limbile lumii) va apărea într-un capitol scris de mine și intitulat *Morphophonological Innovation*, în vol. *The Cambridge History of the Romance Languages*, îngrijit de M. Maiden, J. C. Smith și N. Vincent.

subjonctiv latin, acesta a devenit un imperfect subjonctiv în marea majoritate a limbilor romanice, deși, după cum se știe, în românește el mai manifestă o valoare de mai mult ca perfect (dar la indicativ!). Fărămarea aceasta a unității funcționale a formelor perfective lasă rămășițele perfectivului latin într-o dublă incoerență, atât formală, cât și funcțională.

Studiind dezvoltarea acestor forme în istoria limbilor din «Romania continua», ajungem la o constatare destul de surprinzătoare: în ciuda incoerențelor lor formale și funcționale, fostele forme perfective și-au menținut neatinsă distribuția originală. Ele rămân coerente astfel încât prezența unei astfel de rădăcini într-una din părțile paradigmei în trecut perfective implică întotdeauna, și fără excepție, prezența aceleiași rădăcini în toate celelalte părți respective ale paradigmei. Aici nu e vorba de o simplă «inertie» diacronică. Ceea ce dovedește că «schema» aceasta rămâne un factor activ, și psihologic real, în limbile romanice este fenomenul «convergenței». Se produc schimbări analogice, care întăresc identitatea schemei, astfel încât în diferite feluri rădăcinile tind să semene din ce în ce mai mult una cu alta. În spaniolă, ca și în franceză, aproape toate rădăcinile au adoptat în ultimele șase-șapte secole o vocală închisă; în varietățile italiene, ca și în unele iberice vestice, s-a stabilit accentul tonic ca fiind o caracteristică comună a tuturor fostelor rădăcini perfective; în anumite varietăți iberice occidentale s-a generalizat consoana [s], limitată inițial numai la două sau trei verbe, ca fiind consoana finală a marii majorități a rădăcinilor (Maiden 2000, 2001).

Totuși, fiindcă româna s-a despărțit devreme de celelalte limbi romanice, ar putea fi de așteptat ca tendințele acestea – deja atât de abstracte și idiosincratice – să nu se manifeste în această ramură răsăriteană a romanității. Dar dacă aceleași tendințe s-ar manifesta și aici, ar însemna că ne aflăm în prezența unei mărci cu adevărat intrinseci și unice a limbilor romanice. Și, de fapt, ele se văd și în română. Mai întâi, rădăcina anterior perfectivă și-a păstrat pretutindeni coerența: de pildă, în limba secolului al XVI-lea mai existau (după cum s-a pomenit mai sus) un condițional ca *fecere*, un preterit ca *fece* și un mai mult ca perfect *fecese*. Dar când rădăcina acestui verb a fost înlocuită analogic de rădăcina *fac-*, se pare că înlocuirea s-a produs uniform în toate formele anterior perfective (cf. *făcu*, *făcuse*), și nu ar exista nici o dovadă istorică sau dialectală a unei faze de «incoerență», cum ar fi de pildă *fece* – perfect față de *făcuse* – mai mult ca perfect. De asemenea, mai avem *coapse*, *copsese*, și niciodată **coapse coacese* sau **cocu copsese*. Mărturisesc că aceasta este o impresie care va trebui coroborată pe baza unui studiu mai intensiv

asupra nașterii formelor ca *făcu* în loc de *fece*, cu toate că până acum n-am descoperit nici un exemplu dialectal sau istoric care să contrazică ipoteza «integrității» rădăcinii. În plus, româna dă și semne de «convergență». După cum au dovedit Siadbei (1930), Frâncu (1980) și Rothe (1957:103), limba a avut tendința să generalizeze [s] drept consoana finală a rădăcinii (de pildă, *rupe* > *rupse*), pe când și [ps] din X (*coxit* > *coapse*, *frixit* > *fripse*) tindea să se răspândească, în limba secolului al XVI-lea (*fece* > *fepse* – Densusianu 1938:157). Dar sunt și mai multe cazuri în care [s] înlocuiește pe [ps]: *dixit*, *dixisset* > *zise*, *ziseșe*, *duxit*, *duxisset* > *duse*, *duseșe*, *intellexit*, *intellexisset* > *înțeleșe*, *înțeleșese*, *traxit*, *traxisset* > *trase*, *traseșe* (față de aromânul *zipse*, *dupse*, *trapse*). Meglenoromâna (Capidan 1925:131;166) are și *feasi* etc., sigmatic, lângă așteptatul *feți* etc. În concluzie, se pare că limba română, împreună cu toate celelalte limbi romanice, păstrează integritatea paradigmatică a vechiului sistem perfectiv, în ciuda eterogenității funcționale și formale a acestor forme în faza romanică.

Schema 2. Aceasta este în legătură cu faptul că verbul român, ca și al tuturor limbilor romanice, cunoaște efectele anticelor palatizări romanice, care au produs două feluri de alternanțe. Unul (numit și «iotacizare») în care persoana întâi a prezentului împarte cu subjonctivul (prezent) o rădăcină distinctivă care le deosebește de celelalte părți ale paradigmei, și alta în care acestora li se adaugă și a treia persoană a pluralului prezent. Să subliniez că efectele acestea sunt rezultate fonetice normale din punct de vedere istoric.

Româna (veche)

văz	vezi ^a	Vede	Vedem	Vedeți	Văz
—	—	Vază	—	—	Vază

a. Acest [z] în persoana a doua singular (ca și în persoanele 1 și 2 plural ale verbelor de conjugarea a treia) este rezultatul altei palatalizări istorice a lui [d] înainte de [i].

auz	auzi	Aude	Auzim	auziți	Auz
—	—	Auză	—	—	Auză

țiu	ții	Ține	Ținem	țineți	Țiu
—	—	Ție	—	—	Ție

zic	zici	Zice	Zicem	ziceți	Zic
—	—	Zică	—	—	Zică

împing	împingi	Împinge	Împingem	împingeți	Împing
—	—	Împingă	—	—	Împingă

S-a dovedit (Maiden 2001b) că alternanțele de acest tip, moștenite, cu diferențe locale, în toate limbile romanice, urmează să fie factori «activi» ai structurii morfologice a acestor limbi, deoarece s-au produs, mai ales în spaniolă și în italiană, dar și în alte limbi și sub forme diferite, schimbări analogice care presupun și întăresc această «croială» paradigmatică produsă inițial de schimbări fonetice.

De pildă, în spaniolă și în italiană a fost generalizată consoana velară [g] ca element final al rădăcinilor care se opun celorlalte părți ale verbului în subjonctivul prezent cu persoana întâi singular a prezentului. De asemenea, în istroromână (Pușcariu 1926:109; 173; 186) creația alternanțelor [g] - [z], datorată unei depalatalizări locale a lui [ɟ] (e.g., *trag* - 'traɟe > *trag* - 'traze), permite ca verbul *a cuteza* să aibă 1sg. prez. *cuteg* 3pl. *cutegu*, față de *cutez* - în restul paradigmei. Verbul *a ucide* în româna veche, ca și în unele dialecte moderne, are 1sg. *ucig* (dar 3pl. etc. *ucid*), cu subj. *ucigă* (contra *ucid* - în celelalte forme; vezi și Maiden 1996; Wilkinson 1981:80; 1982:115), unde, pe de o parte, alternanța [g] - [d] este cu totul nouă, pe când, pe de alta, distribuția ei este cea produsă inițial de palatalizare. Kovacec (1971:140; 152; v. și Pușcariu 1926:173; 192) descrie fenomene asemănătoare cu extinderea consoanei velare și în istroromână: *pok*, *potsi*, 'pote etc.; *jeg*, 'jeʃi, 'jese etc.

Să nu trecem cu vederea și faptul că în româna din secolul al XVI-lea (Densusianu 1938:205-07) africaterle /dz/ sau /ts/ se generalizează la alte verbe cu rădăcina dentală, dar până atunci nevariabilă. De aceea avem *prin(d)z*, *prin(d)ză* pentru *prind*, *prindă*; *trimiț*, *trimiță* pentru *trimit*, *trimită*. Iarăși se sporește «imperiul» unei alternanțe sincronice idiosincratice dar create, istoric, de palatalizare.

Schema 3. Aceasta, datorată și ea unor schimbări fonetice antice și comune tuturor limbilor romanice, deosebește formele singulare și cea de persoana a treia plural ale prezentului de toate celelalte forme ale paradigmei. Pricina inițială a acestui fenomen a fost diferențierea calitativă dintre vocalele accentuate și cele neaccentuate.

Se știe că româna a participat, ca și celelalte limbi romanice, la o serie de diferențieri ale vocalelor accentuate și neaccentuate, cu consecințe previzibile pentru structura paradigmatică a verbului. De pildă:

<i>mor</i>	<i>Mori</i>	<i>Moare</i>	<i>murim</i>	<i>muriți</i>	<i>Mor</i>
<i>vin</i>	<i>Vii</i>	<i>Vine</i>	<i>venim</i>	<i>veniți</i>	<i>Vin</i>
<i>plac</i>	<i>Placi</i>	<i>Place</i>	<i>plăcem</i>	<i>plăceți</i>	<i>Plac</i>
<i>mănânc</i>	<i>Mănânci</i>	<i>Mănâncă</i>	<i>mâncăm</i>	<i>mâncați</i>	<i>Mănâncă</i>
<i>usuc</i>	<i>Usuci</i>	<i>Usucă</i>	<i>uscăm</i>	<i>uscați</i>	<i>Usucă</i>
<i>iau</i>	<i>Iei</i>	<i>Ia</i>	<i>luăm</i>	<i>luați</i>	<i>Iau</i>

Impf. ind. *muream, veneam, plăceam, mâncam, uscam, luam*.

Așadar, celelalte limbi romanice (cu excepția unor dialecte sarde centrale, care sunt singurele dialecte romanice ce nu au cunoscut diferențierea vocalică decât la un nivel alofonic) dovedesc «vitalitatea» schemei acesteia, astfel încât s-au produs numeroase schimbări pur analogice – nu fonologice – care presupun aceeași schemă: să ne gândim, printre altele, la un verb italian ca *uscire*, în care s-au contopit două cuvinte etimologic cu totul diferite, *escire* ‘ieși’ și *uscio* ‘ușă’, conform schemei abstracte create de diferențierea vocalică (cf. Maiden 1995). Dar cum reacționează româna în ceea ce privește schema aceasta?

Faptul că româna a extins alternanța caracteristică a unui verb ca a *purta* (*port - purtăm* etc.) la altul ca a *măsura* (*măsor - măsurăm*, în loc de așteptatul *măsur - măsurăm*) poate să nu fie decât o banală replică analogică a unei alternanțe existente. Dar mult mai interesantă este crearea, ca și în câteva alte limbi romanice, a unei alternanțe în sufixele verbale *-esc-* și *-ez-*, potrivit schemei a treia. Subliniez că sufixele acestea, care provin, respectiv, dintr-un afix ingresiv latin și din altul iterativ-intensiv grec, nu cunoșteau inițial nici un fel de diferențiere după timp, număr sau persoană. Totuși, în română, ca și altundeva, ele s-au redistribuit după schema a treia.

catalană	gasconă	Sursilvană	italiană	Istriană	română
<i>aparéix</i>	<i>orbéishi</i>	<i>Finéschel</i>	<i>finisco</i>	<i>fî·nisi</i>	iubesc
<i>aparéixes</i>	<i>orbéishes</i>	<i>Finéschas</i>	<i>finisci</i>	<i>fî·nisi</i>	iubești
<i>aparéix</i>	<i>orbéish</i>	<i>Finéscha</i>	<i>finisce</i>	<i>fî·niso</i>	iubește
<i>aparím</i>	<i>orbím</i>	<i>Finín</i>	<i>finiámo</i>	<i>fî·nimo</i>	iubim
<i>aparíu</i>	<i>orbítz</i>	<i>Finís</i>	<i>finite</i>	<i>fî·ni</i>	iubiți
<i>aparéixen</i>	<i>orbélshen</i>	<i>Finéshan</i>	<i>finiscono</i>	<i>fî·niso</i>	iubesc
Impf. ind. 1sg. (cu alte timpuri)					
<i>aparía</i>	<i>orbívi</i>	<i>Finével</i>	<i>finivo</i>	<i>fî·nivi</i>	iubeam

Tursi (Italia)	Valle d'Istria (Italia)	româna
matè'·ki:j	maze·neji	<i>lucréz</i>
matè'·ki:j's'	maze·neji	<i>lucrézi</i>
matè'·ki:j't'	maze·neja	<i>lucreáză</i>
matè'·kœ:m'	maze·nemo	<i>lucrăm</i>
matè'·ka:s'	maze·ne	<i>lucrați</i>
matè'·ki:j'n'	maze·neja	<i>lucreáză</i>
Impf. ind.		
matè'·kœB'	maze·navi	<i>lucrám</i>

Analogiile de acest tip nu se restrâng la sufixele verbale. Româna seamănă cu mai multe limbi romanice, așa încât rezultatele verbului latin **habere** își pierde consoana labială exclusiv la singular și la formele de persoana a treia plural ale prezentului:

port.					
<i>hei</i>	<i>has</i>	<i>Ha</i>	<i>habemos</i>	<i>habeis</i>	<i>hão</i>
			Inf. <i>haver</i>		
franc.					
<i>ai</i>	<i>As</i>	<i>A</i>	<i>avons</i>	<i>avez</i>	<i>ont</i>
			Inf. <i>avoir</i>		
ant. it.					
<i>ho</i>	<i>Hai</i>	<i>Ha</i>	<i>avemo</i>	<i>avete</i>	<i>hanno</i>
			Inf. <i>avére</i>		
rom.					
<i>am</i>	<i>Ai</i>	<i>Are</i>	<i>avem</i>	<i>aveți</i>	<i>au</i>
			Inf. <i>aveá</i>		

Concluzie

Prea des s-a neglijat importanța cercetărilor despre caracteristicile structurale distinctive ale limbilor romanice, poate pentru că o astfel de cercetare ar părea să implice o perspectivă anecdotică și științific nesperioasă. Totuși, la întrebarea «Ce este o limbă romanică?» răspundem de obicei în termeni «genetici»: limbile romanice ar fi cele care descind din latină. Dar întrebarea trebuie pusă și în termeni structurali. Lingvistica contemporană se consacră cu deosebire cercetării universalilor lingvistice, și de aceea lingviștii tind să treacă cu vederea aspectele idiosincraticale ale unei limbi sau ale unei familii de limbi. Cercetările mele despre varietățile romanice din «Romania continua» au arătat că anumite fenomene ale sistemului morfologic, cu totul abstracte și lipsite de

funcție pe planul sincron, constituie, totuși, o adevărată forță în evoluția structurală a acestor limbi, care se manifestă mai ales sub forma «coerenței» și a «convergenței» paradigmatic. Am vrut să arăt în această scurtă schiță că astfel de manifestări, cu toate că nu sunt frecvente, există atât în limba, cât și în dialectele române, ceea ce ne autorizează să vorbim despre o «croială» morfologică unică și diacronic activă a întregii romanități.

Bibliografie

- Bartoli, M., *Das Dalmatische*, Vienna, Hölder, 1906
- Capidan, T., *Meglenoromânii, I. Istoria și graiul lor*, București, 1925.
- Densusianu, O., *Histoire de la langue roumaine. Le seizième siècle*, Paris, 1938.
- Frâncu, C., *Din istoria verbelor neregulate: perfectul sigmatic al verbelor a fi, a avea și a vrea*, „Limba română”, 29 (1980), p. 55-67.
- Ivănescu, G., *Istoria limbii române*, Iași, Junimea, 1980.
- Kovacec, A., *Descrierea istroromânei actuale*, București, Editura Academiei, 1971.
- Maiden, M., *Irregularity as a determinant of morphological change*, „Journal of Linguistics”, 28 (1992), p. 285-312.
- Maiden, M., *A proposito dell'alternanza esce, usciva, in italiano*, „Lingua Nostra”, 56 (1995), p. 37-41.
- Maiden, M., *The Romance gerund and System-Dependent Naturalness in morphology*, „Transactions of the Philological Society”, 94 (1996), p. 167-201.
- Maiden, M., *Di un cambiamento intramorfologico: origini del tipo dissi dicesti ecc., nell'italoromanzo*, „Archivio glottologico italiano”, 85 (2000), 137-71.
- Maiden, M., *A strange affinity: perfecto y tiempos afines*, „Bulletin of Hispanic Studies”, 58 (2001a), p. 441-64.
- Maiden, M., *Di nuovo sulle alternanze velari nel verbo italiano e spagnolo*, „Cuadernos de filología italiana”, 8 (2001b), p. 39-61.
- Pușcariu, S., *Studii istroromâne*, București, Cultura națională, 1926.
- Rothe, W., *Einführung in die Laut- und Formenlehre des Rumänischen*, Halle, Niemeyer, 1957.
- Sapir, E., 1921. *Language*, New York.
- Siadbei, I., *Le sort du prétérit roumain*, „Romania”, 56 (1930), p. 331-360.
- Sihler, A., *New Comparative Grammar of Greek and Latin*, Oxford, OUP, 1995.
- Wilkinson, H., *Palatal vs. velar in the stem of the Romance present*, „Ronshu” 19 (1978), p. 19-35; 20 (1979), p. 19-35; 21 (1980), p. 41-62; 22 (1981), p. 67-85; 23 (1982), p. 115-36; 24 (1983), p. 177-99.

Wolf Dietrich

INDIVIDUALITATEA LIMBII ROMÂNE ÎNTEMEIATĂ PE INFLUENȚA MORFOSINTACTICĂ A LIMBII GRECEȘTI VECHI ȘI BIZANTINE ASUPRA LATINEI VULGARE BALCANICE

1. Introducere

Conferința mea tratează problema individualității limbii române ca limbă neolatină balcanică. Româna este, fără îndoială, o limbă romanică, neolatină, dar între limbile romanice are o poziție cu totul particulară din cauza geografiei și istoriei sale, și mai ales din cauza izolării populației romanizate de centrele latine și romanice din Occident.

Scopul contribuției mele la acest simpozion constă, în primul rând, în discuția importanței numeroaselor elemente grecești în formarea limbii române, elemente nu numai lexicale, ci și, în primul rând, morfologice și sintactice, împrumutate din greaca veche în epoca romanizării Peninsulei Balcanice, adică a Moesiei și a Daciei. Rosetti (1968, 206-207) confirmă că „anumite regiuni ale Peninsulei Balcanice, ca Dacia mediteraneană [sic] sau Macedonia, au fost bilingve” și descrie, mai departe, unde s-au așezat coloniștii greci în Dacia: „în Dobrogea, civilizația greacă a fost adusă de coloniștii greci așezați pe malul Mării Negre încă din secolul al VII-lea î.e.n., la Tomis, Bisericuța și Histria, iar în interiorul țării, grecii pătrunseseră prin navigația comercială pe Dunăre, la Bărboși (confluența Siretului cu Dunărea, la vest de Galați), Poiana (confluența Trotușului cu Siretul), Piscul Crăsanilor, pe Ialomița, Grădiștea Mare și Spanțov (vărsarea Argeșului)”. Niculescu (1970, XVII) scoate în evidență influența limbii grecești în Orient după anul 395: „La civiltà greca esercita un'influenza sempre più forte dopo il 395 e conquista gradualmente l'Impero romano d'Oriente, che dopo l'epoca di Giustiniano (527-656) abbandona gli studii latini” („Civilizația greacă exercită o influență din ce

în ce mai mare după anul 395 și, cu timpul, cucerește Imperiul roman oriental, care, după epoca lui Justinian, abandonează studiile latinești.”).

2. Influența limbii grecești

2.1. Lexicul grecesc

În formarea limbii române, influența limbii grecești este foarte importantă. Greaca a fost un adstrat pentru limba latină vorbită în regiunile dunărene din epoca augustiniană, când se vorbea koiné, până la sosirea slavilor. Cu asta am intrat deja în epoca bizantină. Bizantina a existat ca adstrat cel puțin între secolele I-VI după Hristos. Nu vorbim aici despre influența fanariotă din secolul al XVIII-lea, ci despre antichitate și despre prima epocă bizantină, în cursul căreia s-au transmis populației romanizate – albanezilor și, mai târziu, bulgarilor – multe structuri morfologice, gramaticale și sintactice, pe lângă elemente lexicale. Aceste structuri gramaticale au format așa-zisa uniune lingvistică balcanică.

Greaca a fost, precum a scos în evidență în special Eugen Coșeriu (Coseriu 1971), limba cea mai răspândită, pe lângă limba latină, la Roma și în alte centre ale Imperiului roman în epoca împăraților. Multe elemente lexicale, morfologice și sintactice au fost atât de populare încât au intrat în latina vorbită. Totuși, limba română se caracterizează prin faptul că s-a format pe baza latinei vulgare în care n-au pătruns încă grecismele populare tipice ultimelor secole ale Imperiului roman ca, de exemplu, (1) *colaphus* (fr. *coup*, it. *colpo*, sp. *golpe*), *thius*, *thia* (it. *zio*, *zia*, sp. *tío*, *tía*, port. *tio*, *tia*), *platea* (fr. *place*, sp. *plaza*, port. *praça*, it. *piazza* > rom. *piață*, un cuvânt împrumutat târziu), *bursa* (it. *borsa*, sp. port. *bolsa*, fr. *bourse* > rom. *bursă*, cu sensuri derivate de 'pungă' (de bani)). *Piatră* în loc de lat. *lapis*, *lapidem* este singurul cuvânt popular de origine greacă care a fost transmis în dacoromână. Pe de altă parte există niște elemente lexicale de origine greacă pe care româna le are comune cu albaneza și bulgara, dar nu cu alte limbile romanice, ca de exemplu (2) *a amăgi*, derivat de gr. μαγία 'magie'; *broatec* < βρόταχος în loc de βάρταχος (dar, desigur, există legături etimologice și cu *broască* < lat. **broasca*), *drum* < δρόμος 'drum, stradă', *frică* < φρίκη 'fior, groază', *martor* < μάρτυρα, baza materială de la *martor* și *martir*, mic < μικρός, μικρός (în măsura în care nu vine din lat. *mica* 'fărâmitură'), *a mirosi* < μυρίζω 'a mirosi' < μύρον 'esență, ulei parfumat', *zeamă* < ζέμα 'fiert, gătit'.

Terminologia creștină grecească a fost transmisă fie prin latina vulgară, ca de exemplu (3) *înger* < *angelus*, *biserică* < *basilica*, *preot* < *pre(s)byter*, *a boteza* < *baptizare*, *creștin* < *christianu(m)*, *Păști* < *Paschas*, *cimitir* < *coemeterium*, *apostol* < *apostolu(m)*, fie a fost împrumutată de la slavi ca, de exemplu, *icoană*, *liturgie*, *călugăr* < slav. *kalugerŭ* < *καλόγερος*. Creștinarea românilor este, în orice privință, o mare enigmă. Creștinarea se pare că s-a făcut în forma latină, formă atestată prin latinisme ca, de exemplu, *Dumnezeu* < *Dominu(m) Deu(m)*, *drac*, *păresimi*, *păgân*, dar observăm și multe elemente grecești iar, mai târziu, slave. Așadar, putem constata că se poate ca românii să fi fost creștinați de mai multe ori, adică în diferite epoci și prin diferiți mediatori.

Elemente lexicale profane moștenite din greacă sunt, de exemplu, (4) *pat*, *hârtie* (prin mijlocire slavă), *felie*, *a pedepsi*, *pedeapsă* < *ἐπαίδεψα* < *ἐπαίδευσα* (aoristul verbului *παιδεύω* 'a educa'), *a sosi* < *ἔσωσα* (aoristul verbului *σώζω* 'a (se) salva'), *a lipsi* < *ἐλειψάμην* (aoristul verbului *λείπομαι* 'a lăsa, a părăsi'), *ieftin* < *εὐφθηνός* 'convenabil, ieftin'.

2.2. Gramatica grecească

Corespondențele morfologice și gramaticale între română, limba greacă koiné și limba greacă de la începutul epocii bizantine au și mai mare însemnătate decât corespondențele lexicale. Aceste corespondențe le putem explica numai prin pătrunderea profundă a limbii grecești în protoromână. Când vorbim despre limba greacă, ne referim la limba greacă postclasică vorbită, adică limba vorbită care s-a dezvoltat în epoca de koiné și pe care o numim greaca vulgară. Greaca vulgară este baza limbii grecești medievale și moderne și a dialectelor grecești moderne, după cum latina vulgară este baza limbilor neolatine. Ca și latina vulgară, și greaca vulgară este parte atestată, parte reconstruită. În cartea mea, *Limba greacă și limbiile romanice*, apărută în limba germană în 1995, am încercat să demonstrez că faptele gramaticale sunt cele pe care le voi expune în continuare. Aceste fapte se observă parțial atât în dialectele italiene meridionale, cât și în limba sardă, amândouă teritorii ce au suferit o puternică influență grecească:

1) Sistemele cazuale ale limbii române și ale limbii grecești corespund din punctul de vedere al genitivului și al dativului. În ambele limbi s-a păstrat numai o singură formă comună pentru cele două cazuri. În limba greacă originea formei unice este genitivul în funcția atributivă ((5) *το σπίτι του αδερφού* 'casa fratelui'), o formă care poate prelua și funcția dativului ((6) *έδωσε τούτο του αδερφού* 'l-a dat fratelui'), pe când forma

dativului din greaca veche (τῷ ἀδελφῷ) a dispărut. Limba română cunoaște forme morfologice diferite pentru a exprima cazurile numai la singularul substantivelor feminine (*o casă - unei case*).

Această formă comună pentru genitiv și dativ corespunde la singular dativului latin (*casae illi, *fratre illui*), dar la plural corespunde genitivului latin (*caselor* din lat. vulg. **casas illorum* pentru lat. clas. *casarum [illarum]*; *fraților* din lat. vulg. *fratres illorum* pentru *fratrum [illorum]*). Nici o altă limbă romanică n-a păstrat cazurile în acest fel, așa încât putem constata că atât morfologia, cât și semantica corespund tradiției elene și nu celei latine.

Limba greacă bizantină și greaca modernă cunosc opoziția morfologică între nominativ și acuzativ, în timp ce limba română are numai o singură formă pentru funcția de subiect și de obiect, funcții care se deosebesc, ca și în alte limbile romanice, prin poziția lor înaintea verbului sau după verb. Ambele limbi (greaca și româna) au și un dativ analitic, care corespunde unei determinări locale ((7) (în greacă εἰς, σ 'în', în română cu *la < illac*, ca, de exemplu, în *am dat cărți la doi copii, îți spun ca la un frate*, dar și cu *pe < per*, pentru ca să exprimăm un obiect personal, de exemplu *am văzut pe Maria*, span. 'he visto a María').

Limba bulgară are și ea un singur caz genitiv/dativ analitic, care se exprimă prin prepoziția locală на, dar n-are nici un caz sintetic. Bulgara nu poate să fie punctul de plecare al acestui fenomen aproape balcanic, construcția genitiv-dativului bulgar fiind tot o construcție locală, precum în limbile romanice și în limba greacă. Nu corespunde unui genitiv sau dativ propriu, ci, în realitate, funcția atributivă, în bulgară, se exprimă în mod local, ca și în latină și în limbile romanice: (8) аз седя на земята 'eu sed pe pământ' cu aceeași prepoziție на ca la așa-numitul dativ, bulg. ще то дава на мой брат, vezi lat. *illud dabo ad fratrem meum*, fr. *je le donnerai à mon frère* 'am să-l dau la fratele meu', gr. το δώσω στον αδερφό μου.

2) În contrast cu alte limbi romanice, numai româna, împreună cu așa numitele limbi balcanice, face o deosebire, la pronumele personale de obiect, între un obiect direct și unul indirect la toate persoanele de singular ((9) *mă duc, te duci, se duce* față de *mi-e foame, ți-e foame, i-e foame*), pe când franceza și italiana fac deosebirea numai la persoana a treia (fr. *il me/te voit, il me/te donne le livre*, it. *mi/te vede, mi/ti da il libro* față de fr. *il le/la voit - il lui donne le livre*, it. *lo/la vede - gli/le da il libro*). Greaca face deosebirea ca româna ((10) με/σε βλέπει 'mă/te vede', μου/σου δίνει το βιβλίο 'îmi/îți dă cartea' - βλέπει αυτόν/αυτή 'il/o vede',

αυτού/αυτής δίνει το βιβλίο 'îi dă cartea'. Accastă deosebire specifică limbii române, comună cu greaca, poate să fi fost întărită mai târziu și prin influența slavă (vezi (11) sârbo-croată *me/mi, te/ti, ga/mu – je/joj, nas/nam, vas/vam, ih/im*).

3) Ca și greaca postclasică, și româna cunoaște formarea adverbului prin forma neutră a adjectivului. Derivarea adverbului cu sufixul *-mente*, normală în alte limbile romanice, e foarte rar întâlnită (*altminteri, actualmente, eminentemente*).

4) Viitorul limbii române se formează, la fel ca în limba greacă, în mod analitic, adică printr-o variantă a verbului *a avea* și conjunctivul: (12) *O să mergă în oraș; are să mergă în oraș*, sau din formele de auxiliar ale indicativului prezent al verbului *a vrea*: (13) *voi merge în oraș*. În greacă, viitorul se formează, de asemenea, din morfemul auxiliar θα al verbului θέλω 'a vrea' și conjunctivul prezent al verbului de conjugat: θα πάει στη πόλη. Elementele comune celor două limbi sunt formarea cu semantemul 'a vrea' și morfologia analitică.

5) Împreună cu dialectele italiene din sudul extrem al Peninsulei Apeninice, româna este singura limbă romanică fără concordanța timpurilor. În timp ce în altele limbi romanice imperfectul este timpul simultaneității în discursul indirect ((14) fr. *il m'a dit qu'il était malade*), în română, ca și în greacă, simultaneitatea se exprimă prin prezent. Pentru expresia viitorului se întrebuintează viitorul sau prezentul în discursul indirect ((15) *mi-a spus că nu vine, mi-a promis că va veni*), și nu condiționalul, ca în alte limbile romanice (fr. *il m'a dit qu'il viendrait*, it. *mi ha detto che sarebbe venuto*).

6) Condiționalul român este un mod al irealității, la fel ca în bizantina populară și în greaca modernă, pe când în majoritatea limbilor romanice este un timp indirect, inactual după Coseriu (1976, 92-93), el reprezentând imperfectul viitorului în concordanța timpurilor. În limba română, condiționalul se folosește, după cum indică și termenul, numai în propoziții condiționale ireale, chiar cu valoare de optativ: (16) *Dacă aș avea bani, aș cumpăra mașina aceasta. Dacă aș ajunge mai repede acasă!* În greacă, condiționalul se formează cu morfemul θα din care se formează și viitorul și imperfectul verbului de conjugat. Condiționalul se întrebuintează numai în propoziția principală, pe când în cea subordonată se află imperfectul: (17) Αν είχα λεφτά, θα ηγόραζα αυτό το αυτοκίνητο. Trăsăturile tipologice comune ale limbii române și ale celei grecești sunt formarea analitică a condiționalului și valoarea sa exclusiv modală și nu temporală.

7) Conjunctivul român, atât din punct de vedere morfologic, cât și semantic, se deosebește fundamental de cel al altor limbi romanice, cu excepția unor dialecte italiene meridionale extreme. În primul rând, nu există imperfectul conjunctivului, un fapt care rezultă din lipsa concordanței timpurilor. În al doilea rând, formarea conjunctivului românesc printr-o sintagmă formată cu morfemul *să*, < lat. *si* este analogă conjunctivului grec, caracterizat prin morfemul *να*, care corespunde conjuncției finale a limbii grecești vechi *ἵνα* 'ca să'. Din acest fapt rezultă, în al treilea rând, că și conjunctivul românesc, ca și cel grecesc, exprimă exclusiv finalitatea verbului, în contrast cu celelalte limbi romanice, unde conjunctivul exprimă orice acțiune inactuală, intenționată, dorită, aprecierea afectuoasă, generalizarea și restricția, ca, de exemplu, negarea, condiția, îndoiala, nesiguranța etc. Această trăsătură tipologică a limbii române, precum și a dialectelor italiene din sudul extrem, se explică prin influența sintaxei grecești asupra limbilor vorbite în antichitate în aceste regiuni.

8) La fel ca în limba greacă, și în română și în dialectele italiene meridionale cu substrat grecesc se disting două conjuncții hipotactice: una cu valoare declarativă, corespunzătoare latinei *quod* ((18) *sper că ați sosit bine*, gr. ελπίζω πως φτάσατε καλά), și una corespunzătoare latinei *ut*, pentru exprimarea unei propoziții subordonate finale ((19) *sper să pot veni*, gr. ελπίζω να μπορώ νάρθω). A doua conjuncție este identică cu morfemul conjunctivului (din lat. *si*). Sintaxa românească nu coincide exact cu cea grecească, dar deosebirile sintactice urmează același principiu. Chiar și dialectele italiene meridionale disting între două conjuncții ((20) Calabria meridională *pensu ca vèni* 'cred că vine', gr. νομίζω πως θάρθει - *vogghiu mu mangia* 'vreau să mănânce', gr. θέλω να φάω (Rohlf 1969, §§ 786-789). Modelul sintaxei limbii române nu este nici greaca veche nici latina, ci sintaxa care s-a dezvoltat din greaca koiné și din cea bizantină. În greaca veche, propoziția enunțiativă se forma cu conjuncțiile (21) ὅτι, ὥς cu indicativ sau din acuzativul cu infinitiv, pe când propoziția finală, optativă se forma cu conjuncțiile ὥς, ὅπως, ἵνα cu optativ sau conjunctiv. Greaca modernă are mai multe variante pentru formarea propozițiilor enunțiative: (22) ὅτι, που, πως cu indicativ, corespunzătoare românei *că*, dar numai una pentru propoziția optativă: (23) (για) να cu conjunctiv, corespunzătoare românei *să*. În alte limbi romanice avem o singură conjuncție *que*, *che*, cu indicativ sau conjunctiv.

9) La fel ca în greacă, și în română există modul presumptiv, care exprimă o presupunere: (24) *Ar fi dormind*, gr. θα κοιμάται. În greacă coincide cu viitorul sau cu condițional, dar dacă θα se combină cu aoristul

verbului, rezultă un mod diferit în greacă ((25) θα το κατάλαβες 'vei fi înțeles'), dar nu în română, unde coincide cu viitorul anterior. Acest mod, destul de puțin gramaticalizat, nu există în alte limbi romanice.

10) Limitarea infinitivului sintactic este o caracteristă comună limbilor română și greacă. Greaca modernă nu cunoaște infinitivul, pe când în română întrebuințarea i se limitează la construcții cu verbe caracterizatoare (tradițional: modale) cu subiect identic (*poate vine* alături de *poate să vină*). Întrebuințarea infinitivului român ca un substantiv, de exemplu: *eliberarea, mâncarea, limitarea* etc., nu este un procedeu sintactic.

2.3. Uniunea lingvistică balcanică

S-ar mai putea adăuga numeroase exemple și trăsături comune limbilor română și greacă, dar cantitatea faptelor gramaticale și sintactice comune pomenite până acum ne convinge că poligeneza lor este exclusă. Caracteristicile limbii române pe care le întâlnim într-o mare măsură atât în albaneză, cât și în bulgară și în slavomacedonă, după părerea mea, se bazează pe limba greacă, dominantă în cultura Peninsulei Balcanice în epoca primelor secole după Hristos. Existența trăsăturilor comune ale limbilor balcanice se bazează, în primul rând, pe influența grecească, care cuprinde atât limbile autohtone, ca protoalbaneza și protoromâna, cât și limbile slave imigrate mai târziu. Nu trebuie să admitem că limba română a împrumutat în orice caz morfologia greacă, ci că aceasta a fost, în general, categoria gramaticală sau structura morfologică care a servit ca model.

În concluzie, după multe fapte evidente, aș vrea să vă confrunt cu problema articolului enclitic, a cărui origine nu se explică în mod simplu și direct prin greaca veche. Pare că numai articolul hotărât enclitic este o trăsătură a limbilor balcanice, originile acestuia aflându-se în limba albaneză: (26) alb. *vëllau* rom. *fratele*; alb. *populli* rom. *poporul* < lat. *populu(m) (il)lu(m)*; alb. *qyteti* 'orașul' rom. *cetatea* < lat. *civitate(m) (il)la(m)*). Greaca nu cunoaște articolul enclitic, de aceea româna n-a putut să-l moștenească direct din limba greacă. Articolul hotărât al limbilor romanice s-a format de la adjectivul demonstrativ *ille*, care, în latina clasică, se pune după substantiv dacă este accentuat (*homo ille* 'omul acesta'). Articolul limbii române nu este un demonstrativ și de aceea nu poate continua acea construcție latină. Româna continuă folosirea adjectivului demonstrativ atenuat, care s-a generalizat în latina vulgară. În orice caz, numai albaneza a putut să întărească o trăsătură deja existentă în latina transmisă în Răsărit, adică poziția enclitică, poziție nefuncțională din punct de vedere al reliefării. Bulgara și macedoneana nu puteau să împrumute

articolul enclitic nici din limbile slave, nici din turcă, însă amândouă au putut să-l dezvolte numai prin influența areală a albanezei și a românei.

Bibliografie

Academia RSR (1966), *Gramatica limbii române*, III, București, Editura Academiei.

Arvinte, Vasile, (1980), *Die Rumänen. Ursprung, Volks und Landesnamen*, Tübingen, Narr.

Banfi, Emanuele, (1985), *Linguistica balcanica*, Bologna, Zanichelli.

Brad Chisacof, Lia, Kondoghiorghi, Margarita, Stupca, Ștefan, Augustopoulos Jucan, Anțița, (1996), *Dicționar neogrec-român*, București, Demiurg.

Büchi, Eva, (2000), *Le point de vue onomasiologique en étymologie. Réflexions méthodologiques à partir de roumain vreme et timp*, in RLiR 64, p. 347-378.

Caragiu Marioteanu, Matilda, (1989), *Les aires linguistiques I. Dacoroumain*, in Holtus, Günter, Metzeltin, Michael, Schmitt, Christian, (Hrsg.), *Lexikon der Romanistischen Linguistik (LRL)*, vol. III, Tübingen, Niemeyer, p. 405-423.

Coseriu, Eugenio, (1971), *Das Problem des griechischen Einflusses auf das Vulgärlatein*, in Stempel, Wolf Dieter (redactor), *Sprache und Geschichte*, Festschrift für Harri Meier zum 65. Geburtstag. München, Beck, p. 135-147. Versiune spaniolă: *El problema de la influencia griega sobre el latín vulgar*, in Eugenio Coseriu, *Estudios de lingüística románica*, Madrid, Gredos, 1977, p. 264-280.

Coseriu, Eugenio, (1976), *Das romanische Verbalsystem*, Tübingen, Narr.

Cvasnîi Cătănescu, Maria, (1996), *Limba română. Origini și dezvoltare. Studiu, antologie de texte românești vechi, explicații, glosar și bibliografie*, București, Humanitas.

Dahmen, Wolfgang, (1989a), *Rumänisch: Areallinguistik III. Meglenorumänisch*, in Holtus, Günter, Metzeltin, Michael, Schmitt, Christian, (redactori), *Lexikon der Romanistischen Linguistik (LRL)*, vol. III, Tübingen, Niemeyer, p. 436-447.

Dahmen, Wolfgang, (1989b), *Rumänisch: Areallinguistik IV. Istrorumänisch*, in Holtus, Günter, Metzeltin, Michael, Schmitt, Christian, (redactori), *Lexikon der Romanistischen Linguistik (LRL)*, vol. III, Tübingen, Niemeyer, p. 448-460.

DEX = Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan” (1998), *Dictionarul explicativ al limbii române*, Ediția a II-a, București, Univers enciclopedic.

Dietrich, Wolf, (1995), *Griechisch und Romanisch. Parallelen und Divergenzen in Entwicklung, Variation und Strukturen*, Münster, Nodus.

Dietrich, Wolf, (1997), *Grec populaire et latin vulgaire. Etude de lexicologie historique comparée du grec et des langues romanes*, in RLiR 61, p. 540.

Dietrich, Wolf, (1998), *Griechisch und Romanisch*, in Holtus, Günter, Metzeltin, Michael, Schmitt, Christian, (redactori), *Lexikon der Romanistischen Linguistik. (LRL)*, vol. VII, Tübingen, Niemeyer, p. 121-134.

Dietrich, Wolf, (1997) [2002]), *L'influence grécobyzantine dans la formation de la morphologie et syntaxe roumaines*, in SCL XLVIII, 12, volum omagial pentru Marius Sala, p. 119-127.

Ferro, Teresa, (1992), *Latino e lingue balcaniche nella formazione del romeno*, Catania, Cooperativa Universitaria Editrice Catanese di Magistero.

Frâncu, Constantin, (1995), *Rumänisch*, in Holtus, Günter, Metzeltin, Michael, Schmitt, Christian, (redactori), *Lexikon der Romanistischen Linguistik. (LRL)*, vol. II, Tübingen, Niemeyer, p. 132.

Ivănescu, Gheorghe, (1980), *Istoria limbii române*, Iași, Junimea.

Kramer, Johannes, (1989), *Rumänisch: Areallinguistik II. Aromunisch*, in Holtus, Günter, Metzeltin, Michael, Schmitt, Christian, (redactori), *Lexikon der Romanistischen Linguistik. (LRL)*, vol. III, Tübingen, Niemeyer, p. 423-435.

Niculescu, Alexandru, (1965), *Individualitatea limbii române între limbile romanice*, vol. I, *Contribuții gramaticale*; (1978) vol. II, *Contribuții socioculturale*, București: Editura științifică și enciclopedică; (1999) vol. III, *Noi contribuții*, Clusium.

Niculescu, Alexandru, (1970), *Introduzione*, in Niculescu, Alexandru, Dimitrescu, Florica, *Testi romeni antichi (secoli XVI-XVIII), con introduzione, studio linguistico e glossario*, Padova, Antenore, p. XLVI.

Rohlf, Gerhard, (1969), *Grammatica storica della lingua italiana e dei suoi dialetti*, I-III, Torino, Einaudi.

Rosetti, Alexandru, (1968), *Istoria limbii române de la origini până în secolul al XVII-lea (ILR)*, București, Editura pentru literatură.

Ruge, Hans, (1986), *Grammatik des Neugriechischen*, Köln, Romiosini.

Sala, Marius, (1999a), *Introducere în etimologia limbii române*, București, Univers Enciclopedic.

Sala, Marius, (1999b), *Du latin au roumain*, traducere de Claude Dignoise, Paris, L'Harmattan - Bucarest, Univers Enciclopedic [originalul: *De la latină la română*, București, Univers Enciclopedic, 1998].

Sandfeld, Kristian, (1930), *Linguistique balkanique. Problèmes et résultats*, Paris, Klincksieck.

Τριανταφυλλίση, Μ., (²1991), Νεοελληνική Γραμματική, reajustare, Αθήνα, ΟΕΔΒ.

Tuțescu, Maria, (1999), *Recenzie la Niculescu, Alexandru, Individualitatea limbii române între limbiile romanice*, vol. III, *Noi contribuții*, in *RLiR* 64, 2000, p. 482-487.

EUGEN MUNTEANU

CÂTEVA REFLECȚII ASUPRA STATUTULUI ACTUAL AL CERCETĂRII FILOLOGICE ROMÂNEȘTI

Tematica propusă spre dezbateri de sesiunea jubiliară a Institutului de Filologie Română „A. Philippide” confirmă, prin actualitatea și importanța ei, locul distinct și inconfundabil ocupat de această instituție în viața științifică a țării. În cele ce urmează voi formula câteva reflecții privitoare la unele priorități ale cercetării filologice românești, așa cum îmi apar ele în lumina problematicii propuse spre dezbateri.

Uniformizarea socială și masificarea culturii, fenomene secundare nedorite, pe care le aduce după sine mondializarea, pun în discuție statutul limbilor de cultură naționale, așa cum s-au constituit și au funcționat ele de câteva sute de ani. Ne-am obișnuit să privim ca pe un dat aprioric posibilitatea de a ne manifesta într-o limbă a tradiției cu caracter comunitar-național, dar acum ne dăm seama că limbile de cultură naționale nu sunt eterne, iar decadența și, eventual, dispariția lor nu mai sunt o simplă potențialitate teoretică, ci o realitate, dacă nu iminentă, cel puțin previzibilă. Desigur, limbile au resursele lor interne de auto-apărare și regenerare, care țin mai ales de coeziunea socială a comunității statale și de nevoia de performanță a indivizilor care o compun. Or, știut fiind că, în ordine spirituală, nu ești performant decât în limba maternă și că, din punct de vedere demografic, împuținarea milioanei de indivizi care vorbesc limba română ca limbă maternă nu este inerentă, dispariția românei ca limbă de cultură este, chiar după o eventuală dispariție a statului român, din fericire, imprevedibilă. Sunt, însă, unele semne în societățile europene moderne care atestă o vie preocupare pentru viitorul marilor limbi de cultură. Să ne amintim în acest sens de recente prevederi legale din Franța și Germania care impun însușirea perfectă a limbii statului respectiv ca pe o *conditio sine qua non* a acordării cetățeniei noilor veniți! Să mai invocăm, de asemenea, acerba concurență în plan organizatoric și diplomatic dintre marile națiuni culturale europene pentru ocuparea unui

loc cât mai avantajos pe „piața lingvistică” a Europei (stimularea prin burse și alte forme de sprijin financiar a învățării limbii respective, finanțarea unor forme propagandistice directe, cum sunt centrele culturale, bibliotecile, mass media etc.). Să ne mai întrebăm acum ce șanse de supraviețuire onorabilă are limba română, limbă lipsită de vocația unei „limbi federatoare” (*langue federatrice*, Hagège), în aspra confruntare europeană (și, în curând, mondială)? Răspunsul se impune de la sine: nici una! Alături de limbi de cultură cu istorie și statut comparabile, precum olandeza, maghiara, bulgara, ceha, slovena, letona, finlandeza etc., româna își va reduce treptat funcțiunile specifice unei limbi de cultură și, în câteva generații, va re-deveni, probabil, un idiom popular regional, cum a fost în urmă cu câteva sute de ani. Istoria nu se va închide, însă, în mod ciclic și mecanic, întrucât, în cele mai bine de patru secole de existență, româna literară a produs o tradiție scrisă, o literatură relativ complexă și suficient de diversificată. Rațiunea de a fi a românisticii este azi, mai mult ca în trecut, aceea de a conserva și gestiona această tradiție, iar menirea noastră de filologi este aceea de a încerca să întârziem un proces oricum implacabil.

Privită din afară, să zicem din unghiul de vedere al unui tânăr specialist în formare care intră într-o bibliotecă universitară și dorește să se informeze sistematic cu privire la limba noastră, românistica apare ca un teritoriu insuficient explorat, o hartă cu imense goluri și zone necunoscute. Conștient că mă adresez publicului celui mai avizat, care cunoaște în amănunt topografia exactă a filologiei românești, voi numi în cele ce urmează câteva din posibilele dosare necercetate sau insuficient cercetate ale românisticii, din perspectiva unei dinamici ideale.

Doresc mai întâi să dau glas unei îngrijorări personale, poate subiectivă, dar nu mai puțin acută în ceea ce mă privește: transferul natural al ștafetei între generații mi se pare primejduit. Epoca pe care o traversăm, vitregă din punct de vedere economic, poate conduce la un hiatus total între acumulările de cinci-șase generații ale românisticii moderne și asumarea lor de eventuale viitoare generații de cercetători. Pentru studiul sistematic al limbii române optează din ce în ce mai puțini tineri dotați. Aceasta mi se pare, așadar, o prioritate elementară a filologiei românești: evitarea declinului și asigurarea propriei supraviețuiri prin cultivarea unei noi generații de cercetători.

Punând în paranteză discuția asupra măsurilor cu caracter politic și legislativ care ar trebui întreprinse, constat că pe umerii decidenților aflați în posturi de conducere la Academie, universități și institute de cercetare apasă sarcina specializării noii generații de cercetători. Este un obiectiv care nu se poate realiza prin stadii de cercetare și burse în străinătate, ci doar

acasă, printr-un proiect național, instituțional sau nu, de cultivare a unor discipline „orhidee”, fără impact practic imediat. Urgentă nevoie are cercetarea filologică românească de specialiști în paleografie românească, slavonă și grecească, de latinisti, elenisti, albanisti și slavisti. Fără specialiști tineri care să abordeze problematica românisticii în cadru nu doar romanic, ci și balcanic și slav, cu alte cuvinte, fără cunoașterea limbilor latină, greacă, albaneză, slavonă și a limbilor balcanice și slave moderne, românistica românească va fi în curând o amintire și un moment istoric clasat.

Nimeni nu poate pune la îndoială legitimitatea și utilitatea activităților pe care obișnuim să le numim „cultivarea limbii”, care cad în sarcina școlii și care ar trebui continuate cu o energie sporită. Necesare vor rămâne în continuare și formele tradiționale de învățare ale limbii române ca limbă vie (lectoratele de limbă română din străinătate, cursurile de vară din țară). În acest punct, fac o constatare care poate părea paradoxală în perspectiva afirmațiilor de mai sus. Interesul tinerilor occidentali pentru limba română, așa cum am avut prilejul să-mi dau seama în ultimii cinci ani în Franța și Germania, este mai mult de natură practică decât științifică. Cu alte cuvinte, puținii tineri care vor să învețe limba noastră au în vedere necesități de comunicare concretă, ca turiști sau simpatizanți ai poporului nostru, eventual se gândesc la un auxiliar util într-o carieră pe piața muncii, și mult mai puțin la o carieră științifică, în domeniul romanisticii sau al istoriei sud-est europene, de exemplu.

Cunoașterea și prelucrarea critică a textelor este un domeniu de preocupări care merită atenția actualei și a viitoarei generații de cercetători. Dacă, pe de o parte, prin relativa puținătate a textelor și, pe de altă parte, datorită eforturilor din ultimele decenii ale școlii filologice bucureștene din jurul lui I. Gheție, secolul al XVI-lea ne este relativ bine cunoscut din acest punct de vedere, secolele următoare, al XVII-lea și mai ales al XVIII-lea, sunt, din punct de vedere filologic, *terrae quasi-ignotae*. Un generos câmp de cercetare ar fi, așadar, editarea principalelor texte, tipărite și manuscrise din aceste două secole. Defrișările parțiale efectuate de N. A. Ursu în sec. al XVIII-lea pot constitui un bun punct de pornire.

O bază filologică mult mai largă decât cea de care dispunem ne-ar permite inițierea unor cercetări cu caracter monografic asupra dinamicii istorice a stilurilor funcționale ale românei literare. Limitate la epoca veche, contribuțiile publicate mai recent de Gh. Chivu în ultimii ani sunt stimulative. Când vom putea consulta, de exemplu, o corectă monografie asupra evoluției istorice a stilului bisericesc al limbii române? Perspectiva diacronică în ceea ce se numește *lingvistica varietăților* ar fi, așadar, un alt câmp de cercetare fertil care își așteaptă combatanții.

Domeniul *interlingvisticii* sau al contactelor lingvistice este și el unul față de care românistica românească a rămas datoare. Neuitând să menționăm contribuțiile stimulative mai vechi, de orientare filologică, ale lui Vasile Grecu și Demostene Russo, sau lingvistică, ale lui Ladislau Galdi și H. Mihăescu, sau cele mai recente ale lui Wolf Dietrich, constatăm că domeniul vast al raporturilor inter-lingvistice greco-române este ca și neexplorat. De asemenea, o sinteză asupra relațiilor istorice ale limbii române cu limbile turcice se lasă încă așteptată. Suntem apoi siguri că, în ciuda cunoscutelor contribuții ale lui Ilie Bărbulescu, I. Pătruț, Gh. Mihăilă, D. Gămulescu ș.a. în câmpul atât de vast și de complex al relațiilor slavo-române, problematica specifică a fost epuizată? Este oare situația mai bună în ceea ce privește contactele lingvistice atât de extinse între română și limba maghiară? Dar între română și bulgară? Sunt de părere că generațiile următoare de româniști vor fi datoare să redescopere vecinii noștri direcți și să repună românistica în contextul ei firesc, care este cel al balcanisticii. Cea mai flagrantă lacună în acest conext afectează sfera relațiilor lingvistice româno-albaneze. Sondajele în acest vast teritoriu practicate de B. P. Hasdeu, I. Pătruț, C. Poghirc și mai recent de Gr. Brâncuș și Cătălina Vătășescu (*Vocabularul de origine latină din limba albaneză în comparație cu româna*, București, 1997) reprezintă doar un început. Nici contactele lingvistice mai recente ale românei, cu franceza, germana sau italiana, de exemplu, nu beneficiază încă de sinteze cu caracter monografic. Pentru a încheia cu acest capitol al interlingvisticii, mai menționez și că sfera problematică a transferului lingvistic în actul traducerii, la nivelul textului, cu fenomenologia sa fascinantă, își reclamă stringent specialiștii.

Câteva cuvinte despre obiectivele prioritare ale lexicografiei. În ipoteza fericită că în 2-3 ani vor fi publicate și ultimele volume din DLR, încheindu-se astfel fericit epopeea ce a durat mai mult de un secol, lexicografia română ar avea de îndeplinit, în opinia mea, două sarcini ideale. Mai întâi, să constituie un colectiv stabil, în jurul unui fel de „Trésor de la langue roumaine”, colectiv relativ restrâns dar dotat cu mijloace de stocare și editare ultramoderne, care să urmărească dinamica lexicului și progresele cercetării filologice, să înregistreze noile date, să le prelucreze lexicografic și să le insereze în corpul dicționarului, care ar urma să fie reeditat măcar o dată la 25 de ani. În al doilea rând, lexicografilor li se oferă în sfârșit posibilitatea ca, pornind de la materialul DLR, să redacteze dicționare speciale, după diverse criterii: pe epoci, pe stiluri sau varietăți regionale etc.

Menționez doar în treacăt absența unui dicționar etimologic complet al limbii române, ca și absența dicționarelor onomastice. În domeniul dialectologiei, publicarea în ultimele decenii a atlaselor regionale nu a

determinat încă studiile monografice așteptate, în stare să producă necesarele clasificări de istoria limbii, privitoare mai ales la repartitia și evoluția istorică a dialectelor și graiurilor românești.

Am lăsat anume la urmă o temă de reflecție care mă preocupă de câțva timp: necesitatea de a repune în discuție dosare de cercetare care par clasate și închise. În această serie includ problema originilor limbii române, mai precis a destinului timpuriu al romanității balcanice și pe cea a originilor și specificului slavonismului cultural la români, ambele probleme-cheie ale istoriei limbii și poporului român, ambele probleme abordate aproape întotdeauna într-un cadru ideologic sau ideologizant.

De aproape două sute de ani, adepții teoriei continuității nord-dunărene, în general români, și adepții teoriei migraționiste, în general maghiari, bulgari sau germani, promovează cu privire la același subiect și, practic, pe baza aceluiași material factual două discursuri paralele, etanșe și suficiente sîși! Se pare că este greu să ne mai putem pune întrebarea: Cum este cu putință ca presupusa obiectivitate științifică să conducă la două teze atât de radical diferite?

Departate de o atitudine strict științifică, dezbateră a fost, cred, viciată întotdeauna de un subtext, de cele mai multe ori nemărturisit, ideologico-politic, mai exact spus, naționalist! Ceea ce mi se pare ciudat, însă, este că această cantonare pe poziții naționaliste mai persistă încă și astăzi, când eventualele implicații politice sau strategice ale uneia sau alteia dintre teze sunt total lipsite de consistență și de suport în realitate. Într-un moment istoric ca cel de acum, cel al epocii post-moderne, în care ideea națională își pierde treptata relevanță ideologică și forța politică, cedând locul ideii-forță a integrării europene și planetare, un moment în care granițele dintre state aproape că dispar, în care drepturile individului au prioritate față de drepturile națiunilor, iar protecția minorităților pare mai importantă decât cea a coeziunii statelor naționale, a rămâne cantonat într-un tip de discurs pasional și național-părtinitor înseamnă, după părerea mea, a opta pentru o marginalizare dramatică, pradă unor fantasme naționaliste retrograde care ar putea fi formulate astfel: „teza migraționistă este fundamentul teoretic al unei conspirații (internaționale) împotriva românilor și a României” (cum ar spune un naționalist român), sau „obstinația românilor de a susține și promova teza continuității nord-dunărene exclusive este rezultatul unor decenii de îndoctrinare la care românii sunt incapabili să renunțe în ciuda evidenței” (cum ar spune un adept al migraționismului pur). Susțin că ambele poziții sunt anacronice și contra-productive.

Pentru a ieși din acest impas istoric și a da discuției o eventuală nouă legitimitate, socot că este de făcut o distincție necesară între problema

științifică în sine (unde, când și în ce condiții istorice s-a format poporul român), pe de o parte, și problema, să-i spunem „meta-științifică” (ce relevanță (mai) are faptul dacă poporul român s-a format exclusiv la sudul Dunării și a migrat ulterior spre nord, dincolo de fluviu sau s-a format pe un teritoriu mult mai amplu, care include zone atât la sudul cât și la nordul Dunării). Dacă problema științifică în sine ar trebui să preocupe exclusiv pe specialiști, mai ales pe filologi și pe istorici, „meta-problema” ar trebui abordată în mod interdisciplinar, prin utilizarea convergentă și complementară a metodologiei și a instrumentarului de lucru proprii dreptului internațional, politologiei și filosofiei politice, sociologiei și imagologiei mai ales dar și, nu în ultimul rând, ale logicii și epistemologiei.

Aș remarca apoi că promotorii unui nou tip de abordare a acestei teme vor trebui să renunțe la poziția de confruntare (*ori* continuitate / *ori* migrație) în favoarea uneia de complementaritate (*și* migrație / *și* continuitate), poziție maximală care ar oferi avantajul metodologic capital de a putea examina cu aceeași unitate de măsură, cea a obiectivității științifice, toate argumentele invocate în timp de adepții celor două teze. Acestea ar deveni deopotrivă nu *teorii* sau *axiome*, ci simple *ipoteze de lucru*. O dată dispărut interesul politic, se va putea cu relativă ușurință distinge între ceea ce a fost (și este încă!) prejudecată, idee primită sau convingere indusă prin educație, pe de o parte, și evidența rațională bazată pe argumentația logică, istorică sau lingvistică, pe de altă parte. Argumentele valabile enunțate până acum de pe o poziție sau alta ar căpăta atunci o forță de convingere mult mai mare, o dată eliberate de scoriile exagerărilor, manipulărilor și omisiunilor interesate. Se va putea constata atunci că atât ipoteza unei continuități masive, compacte și neîntrerupte, „timp de două mii de ani”, a românității nord-dunărene, cât și ipoteza migraționistă pură, care postulează migrația târzie a românilor din sudul Dunării în spațiul carpatic, sunt deopotrivă de insuficiente și contradictorii, dar că amândouă tezele conțin în inventarul lor argumentativ fapte și dovezi irefutabile și de nezdruccinat.

Nu-mi rămâne, în încheierea acestor sumare considerații, decât să-mi exprim speranța că transferul simbolic de responsabilitate între actuala generație de filologi români și cea care ne va urma se va face sub semnul necesarei demistificări și dezideologizări a discursului istoric și lingvistico-ideologic, așa încât scrierea unei noi istorii a limbii române, mai completă și mai exactă, să fie posibilă.

PETRU ZUGUN

ETIMOLOGIE MULTIPLĂ INCLUSIV ROMÂNEASCĂ

Subdiviziunea etimologică propusă aici poate fi înțeleasă, eventual și acceptată, dacă sunt admise următoarele premize:

1. existența etimologiei multiple (există un singur cuvânt românesc, **cobză** de exemplu, nu trei, după cele trei etimoane - unul ucrainean, altul polon și altul rus, omonime, **kobza**);

2. fiecare sunet din radicalul împrumutului trebuie explicat;

3. **implicarea** unei limbi în forma radicalului împrumutului este ceva deosebit de **adaptare**, limitată la aspect fonetic explicabil prin corespondență de sunete, la încadrare morfosintactică și la menținerea / reducerea / sporirea polisemiei; în rest, cel mai adesea în cazuri de analogie constând în amplificarea/reducerea/modificarea, în general, a radicalului, trebuie să vorbim de o implicare a limbii împrumutătoare, deci de etimologie multiplă inclusiv limba împrumutătoare, româna, în situația de față.

Capricioasa și deci puțin previzibilă analogie face ca, în structura radicalilor mai multor cuvinte românești moștenite sau împrumutate – adică în structura părții de cuvânt purtătoare a informației lui semantic lexicale –, fie să apară, fie să dispară sunete sau grupări de sunete, inexistente, respectiv existente, în etimonul străin/etimoanele străine, iar, altele, să se producă înlocuiri de sunete, fapte care pot fi explicate numai prin invocarea implicării altui etimon/altor etimoane, care poate/pot explica aceste modificări. Astfel, radicalul **palton-** al substantivului românesc **palton**, **paltoane** etc. își datorește **-n** final etimoanelor românești – aparținând aceluiași câmp semantic, „obiecte de îmbrăcăminte” – **pantalon** < fr. **pantalon**, **veston** < fr. **veston** ș. a., care au etimologic această consoană finală în structura radicalilor lor, etimonul francez [paltó], ortografiat **paletot**, explicând restul radicalului de până la acest **-n** final, exclusiv acesta. Fără implicarea analogiei pe terenul limbii

române, radicalul cuvântului românesc în discuție ar fi fost **palto-**, forma de singular ar fi fost ***paltou**, iar aceea de plural ***paltouri**, tot așa cum **lingou** < fr. (lingó), ortografiat **lingot**, are radicalul **lingo-**, iar, între forme flexionare, **lingou** și **lingouri**. În consecință, despre **palton**, ca și despre alte cuvinte aflate în situații similare, trebuie să se spună că au etimologie multiplă inclusiv românească, pe când **pantalón**, **veston** ș. a., în cazul cărora nu a funcționat nici o analogie și radicalul lor este identic structural cu radicalul etimoanelor lor, au, fiecare, etimon unic, francez (tot etimon unic, francez, au rus. **pal'to**, alb. **palto** ș. a.).

Din punct de vedere etimologic, nu putem pune în aceeași categorie atât **palton**, cât și **pantalón**, **veston** ș. a., ci trebuie să propunem subcategorii, în cadrul categoriilor etimologice. De altfel, în unele dicționare, în cazuri de analogie, se indică, nu sistematic însă, și cuvântul românesc/cuvintele românești care au stat la baza analogiei generatoare de modificări ale radicalilor; nu este și cazul cuvântului **palton**, pentru etimologia căruia în dicționare (DLR, DEX, Ciorănescu 6055 ș. a.) se trimite numai la etimonul francez. Etimologia multiplă inclusiv românească a cuvântului românesc **palton** este: fr. **paletot**, după rom. **pantalón**, **veston** ș. a., în care **-n** este etimologic.

În urma unei analogii specifice limbii române, radicalii **buric** - < lat. (pop.) ***umbulicu(s)** și **strachin** - (sg. neart. **strachină**) < ngr. **ostrakina**, se prezintă cu redușii ale etimoanelor lor, așteptate a fi ***umburic**, respectiv ***ostrachin-**, deci cu **um-**, respectiv **o-** la începutul lor, segmente eliminate, mai întâi, în structuri cu articole nehotărâte proclitice, în care ele apăreau în reduplicări cu acestea, astfel că eliminarea lor, pentru evitarea reduplicărilor, a fost firească, neputând fi eliminate articolele. Dacă analogia n-ar fi funcționat, formele lor articulate ar fi fost ***un umburic**, ***o ostrachină** etc., în care s-ar fi putut constata și acum reduplicările primare. **Unchi-**, inclusiv în structura **un unchi**, **oaie**, inclusiv în structura **o oaie**, au însă etimologie unică, lat. **avunculus**, respectiv **ovem**; dacă același tip de analogie ar fi funcționat și în cazul lor, s-ar fi spus ***un chi**, respectiv ***o aie** etc. Și despre **buric**, **strachină** ș. a. trebuie să se spună că au etimologie multiplă inclusiv românească: lat. (pop.) ***umbulicus**, respectiv ngr. **ostrakina**, după rom. **un unchi** ș. a., **o oaie** ș. a. **Buric** și **strachină** sunt exemple reiterate aici (explicația structurii fonetice a radicalilor lor fiind dată de mult), exemplificarea noastră justificându-se prin propunerea de încadrare a lor într-un concept lingvistic specific, necesar ca orice concept, pentru ordonarea și explicarea categorială a faptelor, conceptul denumit în titlul articolului.

Și derivatul **pescui** are etimologie multiplă inclusiv românească, fiindcă radicalul lui, **pescu-** este explicabil nu numai prin baza de derivare **peșt-**, a substantivului **pește**, ci și prin analogia cu **pescar** < lat. **piscarius**, în care grupul de sunete **-sc-** din **pesc-** (cu aparență de bază de derivare în română) a impus înlocuirea, în radicalul verbului, a grupului **-șt**; fără analogia cu **pescar** și ca derivat de la **pește**, verbul ar fi avut radicalul ***peștu-** și, între forme flexionare, ***peștui**, ***peștuind** etc. Etimologia derivatului **pescui** este: **pește** + suf. **-u(i)** după rom. **pescar** < lat. **piscarius**, fapt consemnat în dicționare; ordinea este română + latină.

Împrumutate din română (sau și din română) în alte limbi, cuvintelor **palton** ș. a., **buric** ș. a., **pescui** ș. a. li s-ar acorda etimologie românească (sau și românească) și cu atât mai mult este firesc ca etimologii români să le acorde etimologie multiplă inclusiv românească. Au etimologie unică, exclusiv românească, formațiile lexicale specifice limbii române. Este necesar ca atât în dicționarele etimologice, cât și în studiile lingvistice indicarea etimologiei multiple inclusiv românești să fie sistematică, nu ocazională sau opțională.

Conceptul propus diferențiază cuvintele având etimologie multiplă extraromânească (latină + franceză; italiană + germană ș. a.) de cuvintele cu etimologie multiplă inclusiv românească, cuvintele din prima subcategorie explicându-se numai prin etimoane străine, iar cele din a doua subcategorie atât prin etimon străin/etimoane străine, cât și prin etimoane românești.

Limitarea, aici, la radical a discuției despre etimologia multiplă se justifică prin faptul că limbile își împrumută radicali, nu cuvinte, adică forme flexionare, acestea fiind continuate, obișnuit, numai din limba-strat, de bază; există, însă, alături de forme flexionare, majoritare, explicabile numai prin moștenire, și forme flexionare având etimologie multiplă inclusiv românească, cum sunt, între altele, formele flexionare nominale conținând articole hotărâte enclitice conjuncte – nu și cele fără articol, explicabile numai prin moștenire –, articolul fiind, cum se știe, în totalitate, o inovație a limbii române și a limbilor romanice, în general.

Categoria cuvintelor cu etimologie multiplă inclusiv românească este extrem de largă și de variată, ea cuprinzând și alte subcategorii decât aceea prezentată sintetic aici: aceea a cuvintelor explicabile prin calc de structură (total sau parțial), aceea a cuvintelor explicabile prin calc semantic ș. a. Subcategoria la care ne referim cuprinde numai cuvintele al căror radical a suferit analogie modificări ale structurii acustice, în raport cu etimonul străin invocat; în nici un caz ea nu cuprinde cuvintele,

majoritare, al căror radical se explică fără analogie, adică prin evoluție fonetică normală potrivit „legilor fonetice de evoluție a limbii latine în română” – sau adaptării împrumuturilor la acestea –, în primul rând, și, eventual, prin modificări fonetice condiționate, în al doilea rând.

Definiția noțiunii precizate în titlul articolului și bazată numai pe examinarea structurii acustice a radicalilor raportați la etimoanele lor străine și la analogii cu etimoane românești este: etimologia multiplă inclusiv românească este etimologia care impune explicarea structurii fonetice a radicalilor cuvintelor românești atât prin etimon străin/etimoane străine, cât și prin etimoane românești.

În continuare, indicăm o parte dintre cuvintele cărora le acordăm etimologie multiplă inclusiv românească, identificate în DLR, DEX și în alte dicționare, precum și într-una dintre importante lucrări ale lui N. A. Ursu, *Formarea terminologiei științifice românești*, Editura Academiei, București, 1962.

A. Cuvinte cu radical amplificat

- cu finala (etimologică, aici și în continuare) **-at**: **cadrilat** < fr. **quadrillé** + rom. **pătrat**, **inelat**, **curățat** ș. a.; fără implicarea limbii române, radicalul ar fi fost ***cadrilé-** (și între forme flexionare ***cadriléu**, ***cadrilée** etc.); **ferată** (cale ferată) < fr. **ferré** (voie ferrée + rom. **lucrată**, **reparată** ș. a.); **elevat** < fr. **élevé** + rom. **ridicat**, **supărat** etc.; **campanulat** < fr. **campanulé** + rom. **înflorat** ș. a.; **tractat** < fr. **tracté** + rom. **purtat** ș. a. adjectivele principiale în **-at**, în general;

- cu finala **-ate**: **egalitate** < fr. **égalité**, **fraternitate** < fr. **fraternité**, **fatigabilitate** < fr. **fatigabilité**, **spongiozitate** < fr. **spongiosité**, **spontaneitate** < fr. **spontanéité**, **școlaritate** < fr. **scolarité** (exemplele sunt foarte numeroase) + rom. (în toate cazurile) **libertate**, **activitate** ș. a., în care finala **-ate** este etimologică < lat. **libertate (m)**, **activitate(m)** etc.; fără etimoane românești, am fi avut (în unele cazuri, chiar am avut) **egalitea**, **fraternitea** etc.;

- cu finala **-ea**: **giubea** < tc. **čup** + rom. **feregea**, **perdea** ș. a.; fără limba română s-ar fi spus ***giub**; cu semivocala interioară **-i** în **faimă** < lat. **fama** + rom. **defăima** < lat. **difammiare**; rom. **spaimă** ș. a.; fără implicarea analogiei, am fi rămas la **famă**;

- cu finala **-i(u)** – **giulgiu** < magh. **gyolcs** + rom. **doliu** ș. a.; fără analogie am fi rămas la **giulg**; **memoriu** < fr. **mémoire** + rom. **obligatoriu**,

rogatoriu ș. a.; fără analogie s-ar fi spus **memoar**, așa cum din fr. **patinoire** în limba română a rezultat **patinoar** (cu analogie ar fi fost ***patinoriu**);

- cu finala **-e**: în **canceloc** < magh. **kancsó** + rom. **cioc** ș. a.; fără analogie s-ar fi spus ***canciou**;

- cu finala **-n**: **palton** < fr. **paletot** (vezi *supra*); **somn** „pește” < sl. **som** (fără analogie ***som**, **somi** ș. a.) + rom. **somn** „adormire”, **domn** ș. a.; **spilhozen** < germ. **Spielhose** + etimoanele românești indicate *supra*; **tomberon** < fr. **tombereau** + rom. **bidon** (< fr. **bidon**), **baston** (< fr. **baston**) ș. a.

B. Cuvinte cu radical etimologic străin redus

- cu reducere la inițială a vocalei **o-** în **strachină** < ngr. **ostrakina** (vezi *supra*);

- a grupului **um-**, în **buric** < lat. ***umbulicus** (vezi *supra*);

- a consoane inițiale **s-** în **feștilă** < sl. **svěštilo** (păstrat însă în **sfat** < sl. **svat**), după probabil, **feșteli** ș. a.; fără analogie, s-ar fi spus ***sfeștilă** (și respectiv, ***fat**);

- cu reducere în interiorul radicalului a vocalei **-i-**, în **lance** < it. **lancia**, după rom. **falce** ș. a.; consoanei **-r-**, în **tunet** < lat. (pop.) **tonitru** (**m**), după **sunet** ș. a.;

- cu reducere a grupului final **-el** în **stadă** < germ. **Stadel** + rom. **sfadă**, **stradă** ș. a.;

- cu reducere a grupului **-um** final în **prezidiu** < lat. **praesidium**, **stern** < fr. **sternum**; **stronțiu** < fr. **strontium**, **suburbie** < lat. **suburbium** ș. a.; **-um** nu a fost eliminat însă în **sumum** < lat. **summum**;

- cu reducerea vocalei inițiale **e-** în **scamator** < fr. **escamateur** + rom. **seamă** ș. a.

C. Cuvinte cu înlocuiri de sunete în radical

- **ț-** în loc de **-č-**, în **brațetă** (după **braț**) < it. **bracetto**; cu **ț** în loc de **s** în **fațadă** < fr. **façade** + rom. **față** < lat. **facia**; **tandrețe** < fr. **tandresse** + rom. **ca frumusețe**, **tinerete** ș. a.;

- **r-** în loc de **-v-**, în **ceasornic** (după **ornic**) < bg. ser. **ceasovnic**;

- **u-** în loc de **-o-**, în **cruciadă** (după **cruce**) < it. **crociata**, fr. **croisade**; **umbrelă** (după **umbră**) < fr. **ombrelle**; **sumbriu** (după **umbră**) < fr. **sombre**;

- e- în loc de -i-, în **curtezan** (după **curte**) < fr. **courtisan**;
- a- în loc de -ca- în **datină** (după **da**) < sl. **dědina** „moștenire”;
- o- în loc -a- în **locui** (după **loc**) < magh. **lákni**;
- i- în loc de -îm-, în **răstimp** (după **timp**) < sl. **rastompŭ**;
- l- în loc de -r-, în **palmac** (după **palmă**) < tc. **parmak**.

Zeci de alți radicali românești intră în această categorie: cei ai cuvintelor **roura** < lat. **rorare** + rom. **rouă**; **sunătoare**, **cincinal**, **zecimal** ș. a.; alteori, a fost modificat parțial sufixul: **-ar-** în loc de **-er-**, în **canicular** (după derivatele cu **-ar**) < fr. **caniculaire**. Și compuse intră în discuție: **sud-vest** își explică forma nu numai prin fr. **sud-ouest**, ci și rom. **vest** < germ. **West**; punct din **punctaveraj** a luat locul lui **gol** din **golaveraj** < engl. **goalaverage**.

Se poate observa că etimologia multiplă inclusiv românească este variată sub raportul limbilor combinate (latină + română, slavă + română, franceză + română ș. a.) și a părților de vorbire cărora le aparțin cuvintele intrate în proces.

Fiind un proces lingvistic general, o „universalie lingvistică”, analogia impune conceptul de etimologie multiplă cu implicarea limbii în care are loc modificarea analogică a moștenirii și a împrumutului. Conceptul¹ are implicații teoretice multiple și specifice, iar legitimitatea lui ni se pare a fi neîndoielnică. Se dovedește astfel că limba este nu numai un **ergon**, un dat, ci și o **energeia**, un agent transformator care tinde la realizări ale formei interne a unităților ei semnificative, cuvinte, în primul rând.

¹ Numai conceptul este nou, constatarea existenței acestui (sub) tip de etimologie fiind mai veche: în *Limba română*, vol. I, *Privire generală*, Sextil Pușcariu a constatat românizări ale neologismelor *conduct* < fr. *conduit*, *clină* „o latinizare a it. *china*, *frână* < fr. *frein* apropiat de pluralul românesc *frâne*”, *pătrat* e „o modulară a lui *quadratus* după rom. *patru* (...). În *zetar* din germ. *Setzer*, sufixul românesc înlocuiește pe cel străin”; alte exemple, nereluate de noi: **combativ**, **amplolat** (p. 403, în ediția 1940).

CRISTINA FLORESCU

ELEMENTE LEXICALE ALE LIMBAJULUI FAMILIAR ROMÂNESC ÎN CONTEXT ROMANIC

1. Termenul românesc *familiar* circulă în arealul disciplinelor lingvistice în relație cu termeni ca: *popular*, *oral*, *colocvial*, *conversațional*, *familial*, *vulgar*, *argotic*. Analiza fiecărei dintre aceste relații pune probleme de tip special. Ele au fost dezvoltate cu altă ocazie, într-un cadru extins¹. Menționăm pe scurt faptul că în literatura de specialitate contemporană noțiunea „familiar” este utilizată oarecum implicit. Cele mai sugestive considerații în acest sens rămân acelea din prima ediție a celebrului *Dictionnaire de linguistique*²: „Se spune că un stil, o limbă, un cuvânt sunt familiare când utilizarea lor implică un oarecare grad de intimitate între interlocutori și, de comun acord, un refuz al raporturilor ceremonioase cerute de limba distinsă ori academică”.

Cele mai multe studii ample de semantică-lingvistică, aplicate la istoria limbii române, se referă, într-o formă sau în alta, la limbajul ori la stilul familiar. Este adevărat că mai totdeauna acest *familiar* nu este complet disociat de o suită de noțiuni. Realitatea lingvistică respectivă devine vizibilă numai prin introducerea ei în ori **alături de** alt concept cu care, foarte adesea, se suprapune. Frecvent, *familiar* înseamnă mai ales *popular*, ca în *Stilistica limbii române* a lui Iorgu Iordan³ și în *Stilistica funcțională a limbii române* a lui Ion Coteanu⁴, lucrări în care nedisocierea se produce la

¹ Cf. Cristina Florescu, *În căutarea sensului pierdut. Gândire specifică și gândire europeană în semantismul românescului a lăsa* (Editura Document, Iași, 1999), *Introducere*, § 2, p. 29-37. Vezi și considerațiile anterioare despre acest aspect în articolul *Familiar ca tip de conotație*, LL, nr. III-IV, București, 1994, p. 22-27.

² Cf. Jean Dubois ș.a., *vol.cit.*, Paris, 1973, s.v. *familier*.

³ Cf. Iorgu Iordan, *op.cit.*, Institutul de lingvistică română, București, 1944, cf. p. 24 ș.u.

⁴ Cf. Ion Coteanu, *op.cit.*, vol.I, Editura Academiei**, București, 1973, p. 50, 97, 103 etc.

nivel teoretic, pentru că, practic, elementul concret este desemnat de multe ori prin termenul *familiar*.

După cum se observă, din perspectiva analizei noastre punctul de vedere relevant este acela al stilisticii. Aici familiarul este mereu avut în vedere ca realitate disociată lingvistic, aflată pe scala: stil vulgar – stil neutru – stil înalt, invocată (în circumstanțe diferite) încă de Demetrios în *Tratatul despre sublim*. În lucrările contemporane de stilistică, familiarul are poziționări nuanțat diversificate. Pentru limba română ne referim, de exemplu, la *Introducere în stilistică* a lui Dumitru Irimia (ultima lucrare în acest domeniu, apărută la Iași, Editura Polirom, în 1999) în care *familiarul* este încadrat gradual în: limba populară (în sens larg), limbajul oral, stilurile conversaționale (registrul dialogic, așadar).

Analizele stilistice practice includ frecvent în *familiar* limbajele argotice, termenii tabu și pe cei injurioși⁵. De multe ori *familiar* este utilizat chiar cu sensul pe care cuvântul îl are în limba curentă: „ceea ce este cunoscut, obișnuit, banal”. În felul acesta, limbajul familiar desemnează, de fapt, ceva între conceptul de „uz” (în accepția lui Hjelmslev) și acela de „normă” (în accepția lui Eugen Coșeriu din studiul clasic *Sistema, norma y habla*). Ne permitem să reamintim formularea conform căreia norma poate fi identificată în cadrul fiecărei limbi, în cadrul fiecărui limbaj, norma este *familiară* vorbitorilor respectivei limbi, dar nu este una și aceeași cu *limbajul familiar*, specializat ca atare, ca nivel al limbii.

În ideea relațiilor terminologice menționate la început, insistăm asupra distincției *familiar* – *familial* care s-a încheat în prima jumătate a secolului al XIX-lea în limba franceză. Atunci s-a impus neologismul *familial* venit dinspre latină în limbajul științelor politice. *Familial* este atestat în sintagme de tipul *organisation familiale, liens familiaux*; prima ocurență apare în 1820, la Fouretier⁶. Respectiva diferențiere, relativ recentă din perspectiva istoriei limbii, există ca atare în toate limbile romanice. În franceză acționează sistemic. De aici a fost preluată în română unde a devenit deosebit de operativă în limba contemporană.

⁵Cf. și Dumitru Irimia, *Structura stilistică a limbii române contemporane*, București, 1986, p. 84-85 (în *Introducere în stilistică*, autorul va disocia diferit aceste aspecte, cf. p. 122-124, 126, 129-131), Rodica Zafiu, *Figurile de stil în limba vorbită*, în LR XLII, 1993, nr. 5, p. 305, 306.

⁶Cf. TLF, 8 (1980) s.v. *familial*.

2. Subliniem (reluând câte ceva din considerațiile cuprinse în monografia semantică despre verbul românesc *a lăsa*) că prima trăsătură a limbajului familiar este **(1) oralitatea**. Se consideră, de cele mai multe ori în mod implicit, că oralitatea *familiarului* este dialogică. Lucrurile nu stau întotdeauna astfel pentru că **monologul interior**, ca act extrovertit de exprimare lingvistică, este dominant familiar în sensul dat de noi acestui termen.

În al doilea rând, limbajul în discuție se axează, conform celor spuse înca de Ch. Bally⁷, pe elemente proprii comunicării cotidiene, *banale*. Această **(1) banalitate** trebuie disociată de „neutralitatea” așa-numitului *nivel, strat etc. zero* („stil neutru” - noțiune confuză la nivel stilistic), pentru că în cazul *familiarului* există, ca trăsătură esențială, **(3) coloratura afectivă slabă și medie**. În mod practic am eliminat afectivitatea maximă din cadrul acestui limbaj: a) afectivitatea poetică intensivă, b) injuria.

Este vorba de o doză de afectivitate care poate deveni și ușor vulgară câtă vreme *familiarul* presupune obligatoriu **(4) lipsă de autocenzură** a exprimării (a patra trăsătură caracteristică). Ne găsim în fața unei comunicări eliberatoare, degajate spre sâmburele primordial al existentului lax, netensionat, necenzurat, suficient de depărtat totuși de agresivitatea injurioasă a exprimării enervate. Acest fapt este în întregime valabil la nivelul limbii literare; în graiurile populare, de exemplu acelea ale limbii române de tip oltenesc și muntenesc, înjurătura „banală” este un aspect specific familiarității, conținând indici bine dozați ai rangului social.

Conform acestei ultime caracteristici, argoul nu poate aparține limbajului în discuție. Elementele expresive din cadrul argoului au, ca și în cazul jargoanelor, funcția de a „masca”, de a încifra, a camufla tehnica „meseriei”. Caracterul expresiv nu justifică includerea în stilul familiar. De ce argoticul *sticlete* „politist” (utilizat inițial numai în lumea interlopă a „șuților”) ar fi mai expresiv decât *mulțime poroasă* (termen matematic definit: „Spunem că o mulțime A este poroasă într-un punct x dacă $\limsup. \gamma(x, R, A)/R$, când $R \rightarrow 0+$, este strict pozitivă”)? Aici faptele depind de universul cultural al referentului: mai toți vorbitorii limbii române știu cine este *sticletele*, însă numai matematicianul știe ce este „ $\limsup. \gamma(x, R, A)/R$ ”. Deci, în ceea ce privește argoticul *sticlete*, ne aflăm în fața unui cuvânt cu care suntem **familiarizați** aproape toți vorbitorii unei

⁷ Cf. Ch. Bally, *Traité de stylistique française*, vol. I, Librairie C. Klincksieck, Paris, 1909, p. 108 ș.a.

limbi și pe care ajungem să-l folosim banal, relaxant etc., în *limbajul familiar*. Limbajul argotic reprezintă pentru cei care-l utilizează efectiv un limbaj a cărui funcție caracteristică este de încifrare, funcție incompatibilă cu limbajul familiar.

Oralitatea, banalitatea, afectivitatea minimă, relaxarea determină a cincea coordonată a limbajului în discuție: este vorba de caracterul (5) *conservator* al acestuia. Banalitatea, refuzul oricărei tensiuni afective sau intensiuni conceptuale creează familiarului o relativă impermeabilitate la nou; este un limbaj protector care ocolește factorii de stres. Conservatorismul asigură și rezultă din funcționarea limbajului în discuție conform unor parametri lingvistici străvechi.

3. *Familiarul* ca registru al vorbirii pune deosebite probleme perspectivelor strict contemporane asupra limbii. Teoria actelor vorbirii, în diversele sale variante, nu are cum utiliza explicit termenul în discuție. De exemplu, Grice⁸, preocupat de logica conversației, atunci când introduce noțiunea principiului de cooperare are o cu totul altă viziune asupra vorbirii decât aceea a unui lingvist clasic.

În mod evident, încercând o corespondență (contra curentului am putea zice, pentru că teoriile pragmatice asupra limbajului se conturează ca atare tocmai printr-o altă viziune decât cea lingvistică asupra limbii – de fapt nu asupra limbii ci asupra actului vorbirii, comunicațional) cu structurile codului lingvistic din perspectiva celor patru maxime conversaționale⁹, remarcăm faptul că limbajul familiar poate fi implicat ca realitate a vorbirii numai în ceea ce privește primele două maxime: cea de **cantitate** [intervenția unui vorbitor va conține numai cantitatea de informații necesară] și cea de **calitate** [sinceritatea afirmației și motivația ei temeinică]; maxima de **pertinență** [vorbirea strict la subiect] și cea de **mod** [exprimare clară, neambiguă] fac improbabilă o încercare de corelare cu limbajul familiar. Ne interesează aceste conexiuni pentru că multe dintre exemplele punctuale, devenite deja celebre în respectiva teorie, glisează pe cazuri cuprinse limbajului familiar. **De altfel, direcția de cercetare pe care o avem în vedere se dorește o pledoarie a nevoii de a recupera lingvistic limbajul în discuție.** Revenind la exemplele

⁸ Cf. Paul Grice, *Logique et conversation*, „Communications”, 1979, nr. 30, p. 57-73.

⁹ Cf. Anne Reboul, Jaques Moeschler, *La pragmatique aujourd'hui. Une nouvelle science de la communication*, Editions du Seuil, 1998, în versiune românească (alcătuită de Liliana Pop) *Pragmatica azi*, Echinoux, Cluj, 2001, p. 47-49.

punctuale, remarcăm faptul că ades menționatul caz de implicatură conversațională se corelează modular cu limbajul familiar. Astfel, avem prima situație, când nu există implicatură: *Englezii sunt curajoși*; a doua situație, implicatura convențională: *John e englez, deci este curajos*; a treia situație, implicatura conversațională: *John e englez, ...e curajos!* În mod evident, din punct de vedere lingvistic, se remarcă o deplasare treptată spre familiar atât în ceea ce privește structura gramaticală, cât și cea semantică sau intonația.

4. Se pot face, în aceeași idee recuperatorie, o sumă de corelații între noțiunea în discuție și o altă perspectivă asupra limbii, cea a semanticii cognitive sau a prototipului. Reamintim faptul că există o sumă de semantici cognitive care se diferențiază temporal, dezvoltându-se pe parcursul a peste treizeci de ani, și care cuprind școli cu principii uneori substanțial diferite¹⁰. Din punctul nostru de vedere, cel mai semnificativ demers este cel cuprins în varianta numită de Kleiber¹¹ „variantă standard sau restrânsă”. Aici, în stabilirea gradului de prototipie a unui cuvânt în cadrul categoriei, sau, în termeni clasici, în căutarea celui mai bun exemplu referențial al categoriei, se activează ca ipoteză de lucru principiul *familiarității* care are ca punct îndepărtat de plecare formularea wittgensteiniană „asemănarea de familie” [*family resemblance*]. Perspectiva corespunde lingvisticii cognitive care dezvoltă un cadru exegetic ce iese, de fapt, în bună parte, în afara lingvisticii; această direcție de cercetare este indiferentă față de distribuția stilistică și dialectală a limbajelor. Tocmai din această cauză, preocuparea pentru *familiar*, deși văzut în cu totul alți parametri, ni se pare semnificativă

¹⁰ Trimitem (în ideea disocierilor pe care le facem) la problematica acestui curent interdisciplinar și la bibliografiile amănunțite care se găsesc mai ales în lucrările: Eugenio Coseriu, *Semántica estructural y semántica „cognitiva”*, în „Jornadas de Filología”, Universidad de Barcelona, 1990, p. 239-282; Georges Kleiber, *La sémantique du prototype*, Presses Universitaires de France, Paris, 1990, F. Rastier, *Sémantique et recherches cognitives*, Presses Universitaires de France, Paris, 1991, *Sémantique et cognition* [coordonată de Danièle Dubois], Centre National de la Recherche Scientifique, Paris, 1991, Dirk Geeraerts, *Des deux cotés de la sémantique historique: sémantique historique et sémantique cognitive*, în „Histoire Epistémologie Langage”, 15/1 (1993), Augusto Soares da Silva, *A Semântica de 'Deixar'. Uma Contribuição para a Abordagem Cognitiva em Semântica Lexical*, Fundação Calouste Gulbenkian, Braga, 1999 (Introdução, p. 1-76).

¹¹ Cf. Georges Kleiber, *vol. cit.*, cap. II, D, p. 59-69.

dovedind că ne găsim în fața unei realități verbale care reprezintă o sursă de prospecții analitice¹².

Pentru lexemele limbajului în discuție (în mod evident alcătuit din noțiuni pe care le-am putea numi în mod superficial „simple”) o explicație analitică de tip lexicografic (indiferent cărei direcții cognitive se înscrie respectivul lexicon – tipărit sau introdus în memoria computerului) are un caracter clarificator redus, atingerea condiției de pertinentă fiind deosebit de dificilă. Se petrece acest fapt independent de experiența sau abilitatea lexicografică a lingvistului; aspectul ține deja de folclorul disciplinei¹³. Cunoscutele polemici din cadrul diverselor teorii ale definiției se referă în special la CNS [= condiția necesară și suficientă] și este relevant faptul că adepți ai unor direcții diferite își axează disputele, în multe cazuri, asupra unor serii sinonimice care glisează în demonstrația propriu-zisă pe un element lexical familiar. Celebrul exemplu al engl. *bachelor* a fost cuprins în dispute de zeci de pagini. Contra-argumentele vin mai totdeauna din arealul lingvistic al limbajului familiar. Exemplul-fetiș (cum îl numește Kleiber), *bachelor*, dă prilejul lui Fillmore să dovedească insuficiența trăsăturilor CNS pentru explicarea unui număr de cazuri exemplare printre care acela al Suveranului Pontif care poate fi *unmarried* [„necăsătorit”], *single* [aprox. „singur”] dar nu *bachelor* [aprox. „celibatar” + „holtei”]. Dacă proiectăm exemplul într-o comparație cu limba română, engl. *bachelor* cuprinde în fasciculul său de seme atât denotatul românesc

¹² Pentru a crea o imagine asupra acestor diferențieri conceptuale și suprapuneri nu numai terminologice, semnificative din punctul de vedere al aspectului prezentat în articolul de față, vom reda un fragment din lucrarea lui Kleiber: „L'explication en termes de familiarité est écartée, même s'il est souvent dit que le prototype est généralement aussi l'exemplaire le plus familier... Si la familiarité était directement à l'origine de la notion de meilleur exemplaire, alors un poussin, par exemple, devrait être un meilleur exemplaire d'oiseau que l'aigle. Or, l'aigle occupe sur le gradient de prototypie une meilleure place que le poussin. L'hypothèse de la familiarité finit ainsi par contredire l'idée même de la structuration en **resemblance de famille** et ne permet donc plus la catégorisation par similitude avec le prototype. Est-ce toutefois suffisant pour renoncer totalement à l'hypothèse de la familiarité? Nous verrons ci-dessous qu'elle s'avère **indispensable** pour expliquer les prototypes des catégories superordonnées”[s.n.] (p. 62).

¹³ Cf. observațiile făcute, în acest sens, și de Umberto Eco, *La ricerca della lingua perfetta*, Gius. Laterza & Figli Spa, Roma-Bari, 1993, în traducere românească de Dragoș Cojocaru, *În căutarea limbii perfecte*, Polirom, Iași, 2002: „Dacă primitivele sunt înțelese ca niște concepte „simple”, un concept simplu este, din păcate, foarte dificil de definit... De altfel, s-a observat că, pentru un dicționar, definirea unor termeni precum *infarct* e mult mai ușoară decât cea a unor verbe precum *a face*”(p. 178) (sau precum *a lăsa* ne-am lua noi îndrăzneala de a completa).

*celibatar*¹⁴, cât și familiarul *burlac*; de aici incompatibilitatea termenului englez cu referentul *Pope* „Papă”, incompatibilitate care poate fi vizualizată distinct în limba română tocmai prin discernerea registrului familiar conform căruia termenul *burlac*, marcat familiar (ca și *holtei* sau *flăcău*), nu intră în relație cu convenționalitatea denotativă a celibatului papal.

5. În ideea pledoariei invocate la început, vom prezenta în continuare trei cazuri semnificative categorial.

Primul caz este acela al elementelor lexicale comune întregii Romanii, moștenite din latină și cu respectiva încărcătură familiară. Exemplul clasic este lat. *laxare*, căruia îi corespund rom. *a lăsa*, fr. *laisser* (indirect *lacher*), sp. *dejar*, port. *deixar* etc. Am descris amănunțit în monografia semantică a verbului românesc¹⁵ structurarea semică a mărcilor familiare în limba română, marcând, în măsura posibilităților, puncte de specificitate românească și puncte de incidență romanică. Ex.: imperativul absolut rom. *lasă!* „încetează! oprește!”, fr. *laisse!*, sp. *deja!*, ori *lasă-mă!* (cu toată seria romanică), sau sensul „a micșora prețul inițial al unui lucru (produs, aliment, de predilecție: *mi-a lăsat grâul la cinci lei kilu*)” care circulă neîntrerupt în tot arealul panroman, păstrându-și încă din latină conturul semic și valoarea familiară: *laxare annonam* = „a ieftini alimentele”¹⁶.

¹⁴ Menționăm că engl. *celibater* are, conform *The Oxford English Dictionary* s.v., o circulație extrem de restrânsă, periferică, răspândire care-l scoate în afara șirului de sinonime menționat mai sus (*unmarried, single, bachelor*). În arie romanică (cf., de exemplu, fr. *célibataire*, v. TLF s.v., sau românescul *celibatar*, v. DA s.v. *celibat*) echivalentul fonetic al engl. *celibater* are o cu totul altă distribuție stilistică, diferită de la o limbă romanică la alta. Compară, în acest sens, perechea franceză de sinonime *célibataire* - *garçon* cu perechea seriei românești *celibatar* - *flăcău* - *holtei*.

¹⁵ Cf. Cristina Florescu, vol. cit., capitolul al III-lea, *Descrierea*, p. 73-74, 98, 100, 110 ș.a. Subliniem faptul că, independent și aproape simultan cu monografia semantică a verbului românesc *a lăsa*, la o diferență de două luni a apărut o monografie a echivalentului semantic și etimologic portughez *deixar*: este mai sus menționatul volum, *Uma Contribuição para a Abordagem Cognitiva em Semântica Lexical*. Cu toate că materialul semantic portughez analizat în cartea lui Augusto Da Silva are puncte de suprapunere spectaculoasă cu verbul românesc (datorate originii comune latine), teoriile și principiile complet diferite care stau la baza celor două monografii le fac aproape incompatibile; fac excepție nivelele care presupun puncte de tangență cu investigația etimologică. Deosebit de semnificativ pentru considerațiile legate de limbajul familiar este faptul că lucrarea portugheză, deși teoretic se bazează pe scheme de prototipicitate („prototipização”), fiind încadrată semanticii cognitive „în sens larg”, practic „prototipicizează” mai ales elemente care, într-o analiză lingvistică de tip clasic, corespund limbajului familiar.

¹⁶ Cf. G. Guțu, *Dicționar latin - român*, Editura științifică și enciclopedică, București, 1983, s.v. *laxo*.

Al doilea caz este reprezentat de perechea latină *vendo*, *-ere* și *trado*, *-ere*¹⁷.

Trado este termenul propriu utilizat încă din dicționarele latine pentru explicarea imediată, sinonimică a verbului figurat și familiar *vendo*. Aceeași situație se regăsește în toate limbile romanice occidentale. Începând cu secolele XI și XII avem, cu o serie de mici diferențe, atât fr. *vendre* cât și *traire*, perechea sp. *vender* și *traer*, it. *vendere* și *tradire*¹⁸. Structurarea diacronică a acestor elemente reprezintă o altă problemă care se pune ca atare încă din latină. Ceea ce contează acum este faptul că în secolul al XII-lea, în Romania Occidentală se generalizase deja, conform atestărilor, paralelismul semantic sinonimic între denotativul „a trăda” și familiarul figurat „a vinde”. În limba română literară veche nu există decât *a vinde* cu ambele sensuri, cel propriu și cel figurat, acesta din urmă nemarcat familiar: prima ocurență a sensului (a. 1550, Hasdeu, *Cuvente din bătrâni*, II, p. 453): *Au doară ai obidit vrun om mișel, sau ai ucis, sau ai furat, sau dară ai vândut pre cineva, sau n-ai lăcuit bine cu vecinul tău?* Românescul *a trăda* (neologism din lat. *tradere*) este atestat la începutul secolului al XIX-lea. Ocurențele lui cresc exponențial în această primă jumătate de secol când putem spune că se instaurează și paralelismul: *a trăda* (neutru, denotativ) – *a vinde* (familiar, conotativ). Perechea de sinonime devine extrem de activă prin traduceri și calcuri succesive mai ales din franceză și italiană, astfel încât putem spune că, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, limba română, în acest caz punctual, era complet integrată semic respectivului câmp stilistico-lexical romanic.

Cel de-al treilea caz asupra căruia ne oprim în mod special este rom. *a holba* / *a se holba* din lat. *volvere*. Valoarea familiară a structurii semantice a întregului cuvânt românesc este evidentă. Din punct de vedere etimologic, evoluția fonetică a originarului latin nu pune nici un fel de probleme. Sextil Pușcariu (în DR IV, p. 705) explică schimbarea conjugării și compunerea cu prefixul *în* (*înholba*, formă veche și populară). Explicația evoluției semantice nu este pe de-antregul satisfăcătoare: (DA s.v.) „Din lat. *volvere* ‘a întoarce, suci, rostogoli’. Sensul originar era deci: a întoarce ochii (astfel ca să se vadă albul lor)”.

¹⁷ Analiza structurii lingvistice, semantice și etimologice comparative a celor două verbe în areal latin și romanic am întreprins-o în studiul *La structure connotative des mots de la langue roumaine* (partea a II-a) „Revue roumaine de linguistique”, tome XLI, 1996, nr. 3-4, paragraful 3, p. 104-117.

¹⁸ Cf. Cristina Florescu, *art. cit.*, p. 115.

A holba corespunde sensului „a privi insistent, fix” și, mai ales, „a face ochii mari, rotunzi (de spaimă, de uimire)”¹⁹. Răsucirea ochilor în ideea dării lor peste cap iese în afara sferei semantice a cuvântului românesc, este un gest colateral, eventual ulterior. Interesant este faptul că evoluția romanică a lat. *volvere* confirmă această aparentă incompatibilitate semantică între privirea holbată, cu ochii mari, fixă, nemișcată, neclintită și toate celelalte elemente semice latinești, italienești, vechi franceze și iberice. În italiană, de exemplu, *volgere gli occhi, lo sgoardo* înseamnă „a-și răsuci, îndrepta ochii, privirea într-o anumită direcție”; *a un volger d'occhi* = rapidamante, „cât ai clipi din ochi”²⁰.

Așadar, acțiunea descrisă este aceea a unei priviri care urmărește, perie un anume câmp vizual, o privire care se deplasează cu rapiditate, nu fixă, nemișcată, „holbată”. Sensurile it. *volgere*, sp. *volver* corespund (simplificând faptele semantice) românescului *a reveni* și *a (se) întoarce*, *a (se) răsuci*, toate cuvintele din acest areal semantic presupunând o mișcare de aproximativă rotație în jurul unui ax, al unui centru care poate fi eventual ființa privitoare. De aici presupunerea lui Pușcariu care încearcă să facă o legătură etimologică semantică logică.

Pe de altă parte, tot la nivel romanic, lat. *volvo, -ere* stă la baza cuvântului *volumen* care desemnează „ceea ce se rulează, răsucește” – mișcare circulară, sinuoasă (a unui șarpe), curbă (a picioarelor), în particular – rulourile de papirus pe care se scria o carte, un text. A. Ernout și A. Meillet²¹ consideră acest ultim sens („carte”) drept „uzual și clasic” (s.v. *uoluo*). Ceea ce are importanță în cazul nostru este că structura semantică ulterioară a compuşilor lui *volvo*, în special *volumen*²², apoi *voluminosus* relevă posibilitatea verbului latinesc de a desemna o acțiune legată de un

¹⁹ Alături de menționatul DA, trimitem la toată seria dicționarelor limbii române, începând, de exemplu, cu August Scriban, *Dicționarul limbii românești* (București, Institutul de arte grafice „Presa bună”, 1939) s.v., continuând cu cele două ediții ale lexiconului lui H. Tiktin, *Rumänisch-deutsches Wörterbuch* (București, vol. al II-lea, 1911, respectiv (a doua ediție) Wiesbaden, 1983-1988) s.v. și terminând cu ultima ediție a *Dicționarului explicativ al limbii române*, Univers Enciclopedic, București 1998, s.v.

²⁰ Vezi G. De Stefano, *Vocabolario della lingua italiana già compilato su quello degli accademici della Crusca da G. Manuzzi*, Napoli, 1863, s.v., Enrico Mestica, *Dizionario della lingua italiana*, Torino, 1941, s.v., Nicola Zingarelli, *Vocabolario della lingua italiana*, Bologna, 1942, s.v., Giacomo Devoto ș. a. *Dizionario della lingua italiana*, Firenze, 1971, s.v.

²¹ În *Dictionnaire étymologique de la langue latin*, Librairie C. Klincksieck, Paris, 1967.

²² În limba română neologismul *volum* < fr. *volume*, it. *volume*, germ. *Volum*; există, tot în română, și forma, tot neologică, *volumen* < lat. *volumen*, germ. *Volumen*. Cf. DLR XIII/III (în pregătire pentru tipar).

anume aspect al mărimii spațiale, mișcarea de dus-venit, acțiunea de întoarcere, deplasarea desfășurată pe o anumită circumferință, **ori**: ceva ce capătă circumferința mare, care-și mărește circumferința precum papirusurile răsucite în jurul bețișorului care ținea lipită fila manuscrisului.

Să revenim la rom. *a holba*. Să-i vizualizăm structura semantică evident familiară, să facem această corelație cu filonul latin îndepărtat, mai puțin vizibil, al corespondentului originar al sensului dimensional. Se impune ideea „cu circumferință mare”, „cu volum mare”²³. Așadar, sensul originar al cuvântului românesc putea să nu fie „a întoarce ochii astfel încât să se vadă albul lor”, ci familiarul etimologic, activ în diverse forme în toate evoluțiile romanice ale cuvântului latin, „a avea o circumferință mare”, „a-și mări volumul globului ocular”.

6. Ne-am restrâns discuția de față la elementele moștenite, de origine latină. Urmărirea pe serii sinonimice a lexemelor din perspectiva vizualizării unor structuri semice familiare creează disocieri care pun în evidență factori explicativi, logico-semantic și etimologici.

Cu certitudine studiul lingvistic și stilistic al acestui limbaj relevă posibilități noi de corelare a limbii române cu Romania Occidentală.

Categoriile semantice evidențiate prin această realitate lingvistică înlesnesc taxinomii operative nu numai din punctul de vedere al unei lingvistici în sens clasic, ci și din punctul de vedere al unei analize pragmatice sau de tip cognitivist limpezind, punctual, corelații reciproce. Cel puțin sistemul de exemple și contra-exemple s-ar nuanța în ideea unui dublu profit, lingvistic și pragmatic.

²³ Cf. și structura semantică a cuvântului românesc *volum* în DLR vol. cit.

STELIAN DUMISTRĂCEL

TEXTUL JURNALISTIC: UN TEREN EXPERIMENTAL DE AMBIGUITATE

0.1. Ca teren propice pentru o sumară analiză a temei anunțate, presa se impune întrucât, ca de obicei, limbajul, stilul publicistic reflectă, direct și imediat, tendințele generale și trăsături aparte ale vorbirii într-o anumită etapă. În cazul presei, al *mass-media* contemporane românești, trebuie să avem în vedere, pe de o parte, ceea ce reprezintă competența idiomatică (dar și performanța expresivă) a jurnaliștilor, iar, pe de altă parte, intenția și capacitatea acestora de a prelua, reproduce și transmite fidel textul discursului public, în primul rând al reprezentanților administrației, al politicienilor, dar și al interlocutorilor parteneri ai jurnaliștilor la actul de comunicare, respectiv, subiecți ai actului de administrare/guvernare.

0.2. Confruntarea cu exigențe ale exemplarității, privind respectarea normelor unei limbi cultivate, nu trebuie interpretată ca expresia unei anumite rigidități, de inspirație eventual didactică, a lingviștilor, ci trebuie raportată la plasarea comunicării prin *mass-media* într-un context de civilizație și la considerarea evoluției unei limbi, cadru general în care una dintre primele considerări majore ale jurnalismului îi aparține filozofului și esteticianului german Karl Vossler. Pentru acesta, secolul al XVIII-lea al limbii literare franceze se caracterizează prin *jurnalism*, nu numai pentru că acum au câștigat teren publicațiile periodice, ci și pentru că, prin specificul acestora, de a aborda cele mai variate domenii ale societății și ale cunoașterii, în vederea informării unui public larg, limba literară s-a impus pe întregul teritoriu național (în dauna dialectelor); aceasta a însemnat, însă, respectul față de normele gramaticale și stilistice, paralel cu îmbogățirea (fără precedent) a vocabularului, prin neologisme (de origine latină savantă și greacă) și alte împrumuturi (printre care, deja,

cuvintele de origine engleză), ca termeni tehnici sau ca „exotisme”, și prin stimularea creației lexicale proprii¹.

Am invocat aceste considerații deoarece Karl Vossler a fixat, după cum putem constata, câteva repere privind perspectiva din care trebuie evaluat jurnalismul și, totodată, vocabularul presei: factor de cultură și de cultivare, inclusiv la nivelul exprimării, pe de o parte, mediu predilect al împrumutului lexical, chiar prin enciclopedismul din sfera informației, pe de altă parte.

Iată, așadar, exigențe dincolo de circumspecții de pragmatică a cultivării limbii, agravate de (nu doar eventuale) efecte, reduționiste, ale globalizării. S-ar părea, astfel, că, în vechiul cadru, național, jurnalismul putea fi considerat un factor de coeziune lingvistică, pe când, în cel transfrontalier, el ar putea cuprinde germeni ai reducerii importanței funcției de comunicare a limbilor naționale.

0.3. Tot ca precizare liminară, subliniem faptul că, în titlul și în textul acestei comunicări, una de analiză a discursului jurnalistic în interferare cu cel public, termenul *ambiguitate* nu este utilizat cu semnificațiile tehnice din terminologia științei limbii, cu aplicație la domeniul paradigmelor lexico-semantică sau al stilisticii, ci cu sensul comun, „lipsă de precizie, de claritate”.

Trecând peste deficiențe de acest tip ca efecte ale grabei ce a caracterizat dintotdeauna producerea textului jurnalistic, făcând loc translării în scris a oralității și preluării de construcții din enunțul, în alte limbi, al izvoarelor de știri și chiar al comentariilor, observațiile de față urmăresc, dintr-o anumită perspectivă, abandonarea clarității exprimării pe care o implică respectarea mărcilor caracteristice unui idiom, în cazul de față limba română, la nivelul manifestării exemplare, literare, începând cu grafia (și ortografia), normele gramaticale, mai ales la nivel sintactic, și opțiunile în materie de lexic. Perspectiva ad-hoc este, firește, aceea a influențelor exercitate, în domeniile numite și în condițiile internaționalizării mijloacelor de comunicare prin scris, de „modelul” pe care îl propune suportul electronic și reproducerea, cuvânt cu cuvânt, a unui enunț (respectiv, folosind cuvintele modelului direct) tradus (de obicei din engleză), ca efecte ale intrării într-un larg circuit politic și cultural, informațional și de

¹ După Iorgu Iordan *Lingvistica romanică. Evoluție, curente, metode*, Editura Academiei, București, 1962, p. 100, cu referire la *Frankreichs Kultur und Sprache. Geschichte der französischen Schriftsprache von den Anfängen bis zur Gegenwart* (Heidelberg, 1929).

acces la produse și servicii oferite de companii transnaționale, toate, domenii pentru care engleza constituie mijlocul de comunicare curent.

1.1. Pentru o anumită viziune privind „descreșterea” limbii române actuale în discursul public, reflectat de mass-media, dar mai ales în discursul jurnalistic, dincolo de „nemulțumirile” profesorilor de specialitate, ale gramaticienilor sau lexicologilor, adesea suspectați de conservatorism, inertial (dacă nu chiar de un oarecare ... purism), un obiect de meditație interesant ni-l oferă impresia pe care vorbirea și scrierea de astăzi le-o provoacă unor conaționali care au trăit mai mult timp în străinătate, la întoarcerea în țară, ba chiar unor oameni de litere străini care traduc literatură română în alte limbi. La fel ca și în cazul scriitorului Joaquín Garrigás, din cea de a doua categorie, trebuie să precizăm că observațiile aparțin unor personalități preocupate însă de performanța discursului și de expresivitate în diferite stiluri funcționale.

Dacă impresia generală a lui Liviu Ciulei este că „tineretul, pe stradă, a stricat limba. Și foarte rar auzi vorbindu-se o limbă intelectuală, chiar la emisiunile de radio”, interesul special al cineastului și regizorului se dirijează spre limba scenei. În ceea ce privește teatrul, Liviu Ciulei face următoarea mărturisire: „Mi s-a părut că limba este foarte stricată. Că se vorbește o limbă urâtă, cu «uo» și «uă» («frumuoaso», în loc să spună «frumoaso!»), cu diftongări multe; se vorbește prea repede”. După marele om de teatru, actorii trebuie „să redescopere vorbirea”, întrucât „scena trebuie să fie o tribună a vorbirii, de afirmare a frumuseții limbii”, chiar dacă filmului i s-ar putea face unele concesii².

Impresia dirijorului Ion Marin (fiul lui Marin Constantin) este că „începe să se schimbe însăși muzicalitatea limbii române”, el însuși, la întoarcerea în România, socotindu-se ca aparținând unui „grup de păstrători ai limbii române din perioada postbelică până prin anii '80”, grup în descreștere, dar intervievatul nu se simte încă exclus: „ceea ce aud pe stradă și la tv, ba chiar și în filmele noastre ... încă mai înțeleg” (subl. n.)³.

De-a dreptul șocantă, însă convenind registrului senzational pe care îl cultivă, dar dintr-o orientare general ecologistă, și „Formula AS” (ce i-a publicat răspunsuri la întrebări adresate de un reporter), ne poate apărea declarația unui scriitor israelian. Schaul Carmel, plecat din România la vârsta de 28 de ani, când revine, după trei decenii, este uimit de cât este de

² În textul unui interviu din anul 1993, publicat în vol. *Întâlniri la Ierusalim*, organizate și consemnate de Costel Serafim și Leon Volovici; Editura Fundației Culturale Române, București, 2001, p. 33-34.

„stâlcită și pervertită limba română de limbajul ziarelor” (limbajul mass-media fiind „pocit”, prin „vulgaritate” și prin „americanizare”) și consideră, nici mai mult nici mai puțin, că „*adevărata limbă românească, foarte frumoasă și foarte curată, se vorbește astăzi la Tel Aviv*” (textul evidențiat prin italice a fost ales pentru titrare)⁴.

Această nouă înfățișare, strict contemporană, a limbii române constituie un motiv de ironie și pentru un traducător în limba spaniolă al operelor lui Mircea Eliade, Emil Cioran, Liviu Rebreanu, Camil Petrescu, dar și ale lui Norman Manea, Joaquín Garrigás, dezinteresat de producțiile literare ale reprezentanților ultimelor valuri, al căror scris îi apare „contaminat mai ales de literatura americană. Se scrie într-un soi de *romanglish*.” Aceeași este caracterizarea pentru limba presei („limbajul în care se scrie azi în presa românească este cel mai adesea ilizibil”, limba fiind „contaminată de cea engleză”), iar alte observații privesc jargonul internaționalizat al administrației, inclusiv aproximările fonetice, de pronunție, ale convertiților de ocazie, pe care îi provoacă pentru scurte exerciții de onomasiologie și de sinonimie: „Acum câțiva ani, când am venit în România, a trebuit să plătesc viza și am vrut să fac un cec, iar funcționarul de la vamă mi-a spus: «Nu primim decât *cash*». Iar eu i-am răspuns: «Domnule, nu am *caș* la mine. N-am știut că trebuie să plătesc viza în natură, și nu am brânză cu mine». Am înțeles că voia numerar, dar m-a enervat, ce-i aia *cash*?”⁵.

1.2. Ilustrarea aceleiași idei, într-o abordare măcar aparent detensionată, cea pe care o putem concede tonalității pamfletului literar, cu referire la supralicitarea anglicismului *termen tehnic* propriu-zis, o găsim la un scriitor, Radu Paraschivescu. Traducător din engleză (și atent, în speță, la „reconstrucția lingvistică”), redactor într-o editură și romancier, acesta este caracterizat de criticul literar Alex. Ștefănescu drept remarcabil prin „virtuozitatea de stilist”, nefiindu-i străin „nimic din ceea ce înseamnă

³ „Cred că România este o țară a fiilor risipitori”, interviu publicat în Rl, 11.05.02, p. 8. Folosim următoarele sigle pentru (a) titluri de periodice, respectiv, (b) pentru canale radio și de televiziune: (a) AS = „Formula AS” (București); D = „Dilema” (București); EZ = „Evenimentul zilei” (București); M = „Monitorul” (Iași); Ob = „Obiectiv” (Iași); Rl = „România liberă” (București); RL = „România literară” (București); Z = „Ziua” (București); ZI = „Ziarul de Iași”; (b) Pro Tv – canal de televiziune (București); Rom 1 = „România 1”, canal de televiziune (București); RRC = „Radio România Cultural” (București).

⁴ Vezi interviul în AS, nr. 487/2001, p. 20.

⁵ „Domnule, nu am caș cu mine!”, interviu publicat în D, nr. 479/2002, p. 14.

fantezie și îndrăzneală în folosirea limbii române actuale”, ceea ce îl pune la adăpost de bănuiala că „s-ar putea speria de invazia de englezisme de la noi”.

În povestirea *Omagiu supliciatului pasiv*, Radu Paraschivescu conturează caricatura noii limbi de lemn, „o păsărească ridicolă”, numită și „romgleză”, atribuită, nu fără motive, oamenilor de afaceri titrați din România contemporană, începând de la textul (real) al unor anunțuri, ce ar trebui să ofere informații, în limbaj accesibil, publicului („Bancomatul dispensează doar bills-uri de mare denominație”), până la comunicarea la nivelul „castei” specialiștilor. Iată, de exemplu, o posibilă măsură a sofisticării terminologice a enunțului, marcând prestigiul „dealerului”: „Avem o agendă extrem de încărcată și, dacă nu prioritizăm cum trebuie, pierdem bani și clienți. Azi mai mult ca oricând e nevoie să ne customizăm relațiile și să ne punem toate skills-urile în slujba challenge-ului pe care l-am identificat: creșterea market share-ului și implicit a turnover-ului, minimizarea riscurilor și dezvoltarea performanței. Pentru asta ne sunt necesare mai multe lucruri: expertiză, drive, commitment, dedicație și gestionarea targetului. E o chestiune de eficientizare și de standing. Nu putem fi principalii jucători din business environment dacă ignorăm updatarea și dacă nu reușim să ne fidelizăm clienții ... Aici nu e nici showbiz, nici modelling, nici entertainment, continuă blonda ... Aici e o junglă în care nici dintre cei puternici nu supraviețuiesc chiar toți. E un fel de all star game unde fiecare vrea să fie MVP. În fond, e nu atât o problemă de feeling, cât mai ales de *striving*” (subl. n.).

În aceeași viziune este prezentată și nomenclatura unor „joburi” ale firmei: „Într-o oră și jumătate, cât dură turul companiei, Dumitriu se întâlnește cu publisher-ul și senior editor-ul newsletter-ului intern, brokerage analyst-ul, head dealer-ul, copywriter-ul, art director-ul, chief accountant-ul, business consultant-ul și assistant manager-ul. În mintea lui pusă deja la grea încercare își făcură loc câteva ponturi de bun-simț referitoare la joint-uri, overdraft-uri, liabilități, dumping, deal-urile de marjă și pachetele de relocare ...”⁶.

1.3. Din reflecțiile prezentate, rețin atenția două aspecte: subiectivismul în recuperarea altei vârste, respectiv, în apărarea unei achiziții lingvistice socotite sigure și demne de respect (în cazul scriitorului spaniol), sentiment ușor de înțeles, pe de o parte, și, pe de altă parte, trecerea cu vederea a faptului, pe care nu-l poate ignora nici un observator de ocazie, că există împrumuturi nu numai necesare, ci

⁶ Prezentarea autorului și textul integral al povestirii, în RL, nr. 16/2002, p. 18-19.

indispensabile în toate domeniile tehnice, conform principiului „Wörter und Sachen” (altfel existând riscul real al unor dificultăți, al unor disfuncționalități de exprimare și de comunicare: și cineastul, și muzicianul în activitatea lor cotidiană, ba chiar și scriitorul, în relațiile cu o editură și cu tipografia, utilizează „jargonul” tehnic al profesiei, cuprinzând numeroși termeni internaționali). Dar impresiile trecute în revistă se impun considerate pentru sintetizarea imaginii unui idiom autohton măcar inefficient, la care contribuie felurite „cedări”, ca abdicare în diverse zone ale comunicării.

Firește, nu ne propunem prezentarea unor mostre de „invadare” de către anglicisme a vocabularului presei românești sau a discursului public: faptele sunt evidente atunci când deschidem un ziar oarecare, când urmărim buletinele de știri sau comunicate oficiale la televiziune sau la radio.

2. O analiză lucidă și subtilă a fenomenului, cultural, social și lingvistic, i-o datorăm reputei lingviste Mioara Avram, într-o conferință pe această temă, prezentată la Academia Română, în anul 1997. Pornind de la constatarea că „a devenit un loc comun protestul sau numai lamentația cu referire la ceea ce unii numesc *anglomanie*, influența engleză fiind văzută ca un act de invazie lingvistică în tulburea noastră tranziție ..., ce ar pune în pericol existența limbii române, în orice caz specificul ei național”, Mioara Avram consideră că acestea sunt doar „interpretări și profeții sumbre” și, după o cercetare competentă și amănunțită a problemei din perspectiva istoriei și a structurii limbii române, dar și a actului propriu-zis al comunicării, ni se propune interpretarea cu moderație: „cultivarea/apărarea limbii sau ecologia lingvistică nu se face cu prejudecăți sau intoleranță, cu purism și discriminări”. Se recomandă normarea, pentru utilizarea corectă și unitară a anglicismelor; sunt obligatorii distincții privitoare la statutul acestor împrumuturi; mai mult, autoarea apreciază că „respingerea violentă” ar fi, ca și în cazul altor momente din istoria vocabularului limbii române, chiar semnul „unui conflict între generații”⁷.

3. Dacă, într-o primă secvență, am prezentat nivelul abordării laxe a problemei, prin subiectivismul nostalgic ori sarcastic, notă a pamfletului literar, iar, în cea precedentă, apare punctul de vedere al științei limbii, se impune analizată o altă ipostază a (supra)încărcării cu anglicisme a vocabularului limbii contemporane, prezentă în textul discursului public. Ne referim la aspecte privind pragmatica propriu-zisă a comunicării într-

⁷ *Anglicisme în limba română actuală*, Editura Academiei Române, București, 1997, p. 7, 29 și passim.

un anumit stil funcțional, abordare ce vine dinspre o atitudine responsabilă a structurilor instituționalizate și care poate fi interpretată și ca posibilă replică la permisivitatea expresivă a mass-media, reprezentând dintotdeauna terenul experimentului (chiar involuntar).

3.1. Este vorba de legiferările ce încearcă să stimuleze „rezistența”, la presiunea internațională, a limbilor naționale, precauție ce nu caracterizează (ar putea exista această impresie) doar instituțiile statelor foste comuniste, intrate recent în circuite mondiale diverse, din care interesează, în primul rând, relațiile economico-financiare.

Iată reglementări de acest gen de care am luat cunoștință. În 1998, guvernul polonez adoptă un „proiect de lege asupra limbii”, urmărind să protejeze de degradare și să *promoveze* limba națională ca „bun cultural”. Dacă nu este pierdută din vedere nici înlocuirea polonezei cu alte limbi (ușor de presupus care) în inscripții și chiar în publicitate (tendință a cărei „frânare” este dorită), accentul cade pe domenii ale relațiilor publice: obligația funcționarilor de a folosi „o exprimare corectă și comprehensibilă”, folosirea limbii naționale în activitatea economică, inclusiv redactarea în limba polonă a contractelor încheiate cu parteneri străini etc.⁸

Așadar, pe fondul problematicei elaborării „Cartei limbilor regionale sau minoritare” ori a proiectului „Balkanet”, recenta „lege Pruteanu”, de la noi, ca expresie a voinței de *promovare* a limbii naționale, nu este nici o apariție singulară și, cu atât mai puțin, nici neavenită sau excentrică, cum sună unele din incriminările prin care au încercat s-o discrediteze adversari de ocazie⁹. Nu intrăm în ceea ce nu face obiectul discuției de față, dar reluăm, dintr-un răspuns polemic al lui George Pruteanu, citate care subliniază o constantă: este avut în vedere discursul *public*, atunci când se stipulează că „Orice text scris sau vorbit în limba română, având caracter de interes public... trebuie să fie corect din punctul de vedere al proprietății termenilor, precum și, după caz, sub aspect gramatical, ortografic, ortoepic, ca și sub aspectul punctuației...”; tot așa, sancționarea cu amendă a dezacordului gramatical privește un „text, care, în cadrul unor atribuții de serviciu, este afișat, expus, difuzat sau rostit în locuri publice sau prin mijloace de informare în masă, având ca scop aducerea la cunoștința publicului a unei denumiri, a unei informații sau a unui mesaj ...”¹⁰.

⁸ Cf. *Proiect de lege asupra limbii polone*; RL, nr. 40/1998, p. 23.

⁹ Vezi, de exemplu, calificările de „periculoasă în idee, aberantă în detalii și inaplicabilă în practică”, acordate de Tudor Călin Zarojanu; RL, nr. 18/2002, p. 3.

3.2. În linii mari, este evidentă consonanța cu reglementarea anterior citată, privind folosirea limbii poloneze și, ceea ce este foarte important, un aspect care îi preocupă și pe români și pe polonezi, *promovarea*, ca modalitate de „apărare” a limbii (în cazul la care ne referim în continuare, al portughezei, după un critic al proiectului de lege asupra „purității limbii” în discuție chiar în această perioadă în Brazilia), ar fi singura măsură în materie de „politică lingvistică” ce îi pare acceptabilă profesorului José Luiz Fiorín, de la Departamentul de Lingvistică al Universității din São Paulo.

Câteva detalii. Date fiind discuțiile recente de la noi pe tema legiferării cu privire la folosirea limbii române, în revista „România literară” se publică (în traducerea Micaelei Ghițescu) un interviu pe care lingvistul brazilian l-a acordat publicației „Jornal do Brasil”, în legătură cu proiectul numit mai sus, care își propune eliminarea „străinismelor”, efect al „invaziei yankee pe teritoriul limbii patriei”, după limbajul promotorilor și sprijinitorilor legii.

Perspectiva de analiză Mioara Avram se regăsește și la José Luiz Fiorín: împrumuturile fac parte din istoria unei limbi; ele nu periclitează sistemul fonetic și gramatical, nici „fondul lexical comun” al unui idiom ce se resimte de influența lingvistică a „unui popor hegemonic într-o anumită perioadă istorică”, în speță limba engleză, „din cauza rolului exercitat de Statele Unite în lume”. Pentru a pune diagnosticul, printr-un enunț provocator, „Limba portugheză OK”, lingvistul brazilian rezumă situația prin următoarea distribuție funcțională: „engleza este circumscrisă la *shopping centers*, la informatică”, reflectând „hegemonia nord-americană”, dar portugheza nu riscă nimic cât timp este folosită „în momentele mai importante și mai intime ale vieții”, adică „în cuvintele de dragoste, de rugăciune, de poezie, de tandrețe și de consolare”¹¹.

4. Nici că se putea o mai bună caracterizare a fazei în care, înainte chiar de bilingvism, o limbă oarecare, confruntată cu cea a unei culturi materiale superioare, ce exercită și o atracție deosebită de multiplă

¹⁰ George Pruteanu, *Despre limba română pe necltite*; RL, 24/2002, p. 14. O noutate semnificativă: legea de protejare a limbii ruse, ce interzice „cuvintele și expresiile străine pentru care există un echivalent în limba rusă”, combătând jargonul *rusenglez* (RL, nr. 30/2002, p. 28).

¹¹ „Limba portugheză OK”; RL, nr. 18/2002, p. 28.

identificare cu vorbitorii acesteia din urmă, începe să se „retragă” în domeniul privat al exprimării și comunicării.

Pe de altă parte, nu este deloc sigur că, în confruntarea ce face obiectul discuției de față, *nu are de suferit structura gramaticală* a limbii care cedează în diferite segmente ale comunicării. În nici un caz această afirmație nu se poate face cu privire la textul jurnalistic, căci la producerea acestuia nu se împrumută doar cuvinte, ci se translează secvențe și chiar lungi enunțuri din textul sursă (în limbi străine, în primul rând engleza) din care se preia informația, numai uneori citată ca „discurs raportat”.

La propunerea Consiliului Național al Audiovizualului, sesizat asupra greșelilor de limbă în transmisiile de radio și de televiziune, a fost pus în practică un proiect de monitorizare a discursului jurnalistic și a celui public difuzate pe aceste canale, în scopul, desigur limitat, de „stimulare a vorbirii corecte la radio și TV”¹². Printre constatările analizei prezentate în cadrul unui simpozion academic (investigatori și raportori au fost Mioara Avram și Theodor Hristea) apare, frecvent, conform relatării dintr-o cronică, referirea la „degradarea exprimării”, și prin „ignorarea și ... încălcarea normelor gramaticale” (cf. și concluzia acestei relatări: „atacată în vocabular, prin cantitatea [?] de cuvinte noi, atacată, în gramatică, prin nestăpânirea normelor, limba literară lasă încet-încet locul unei limbi «familiare», «triviale» și fundamental incorecte”)¹³.

4.1. De abaterile gramaticale, se susține, s-ar face vinovată școala, „din ce în ce mai neatentă în privința corectitudinii vorbirii românilor” (*ibidem*). În școală, însă, nu se învață o altă limbă (să nu revenim la „nedumeririle” pe care Creangă, în *Amintiri din copilărie*, i le atribuie lui Trăsnea!), ci, prezentând lucrurile extrem de sumar, sunt corectate manifestări, pe acest teren, ale unor tendințe dialectale, regionale și populare, confruntate cu exigențele limbii exemplare.

De altfel, comentând dezbaterea de la Academia Română, la care ne-am referit (din 20 iunie, a. c.), Valeria Guțu Romalo susține, argumentat, translația rolului propagării normelor limbii literare dinspre școală spre „media electronică”. Instruirea școlară, limitată în timp, și prestigiul social superior al celor instruiți, redus ca eficacitate, cedează locul „modelului”

¹² Vezi „CNA cu ochii pe agramati”; Z, nr. 2336/20.02.02, p. 12.

¹³ „Un simpozion incendiar, concluzii devastatoare”, în RL, nr. 27/2002, p. 30, titlu prin care semnatarul cronicii („Telefil”) ironizează calificative de care se abuzează în enunțul jurnalistic actual.

oferit de discursul public și oficial difuzat de audiovizual, mijloc important ca posibilități de receptare, chiar și prin frecvență. Or, serviciile publice de această factură furnizează constant „exemple negative de exprimare”, preluate mimetic. Situația este agravată atât de absența conștientizării faptului în sine, cât și a responsabilității, „profesioniștii media” excluzându-se chiar din categoria celor cărora li se adresează emisiunile de „cultivare” a limbii. De aceea, consideră Valeria Guțu Romalo, numai prin ridicarea competenței lingvistice (idiomatice) a acestora ar putea fi atinse obiective ale „promovării” limbii române¹⁴.

Dar nu toate abaterile de la exigențele limbii exemplare își au explicația în tendințele numite anterior; de exemplu, nu în această sferă trebuie căutată explicația pentru dereglarea sintaxei prin frecvente încălcări ale spiritului limbii datorită absenței conectorilor (conjuncții, prepoziții, adverbe), ce face ca relațiile dintre cuvinte și enunțuri să se stabilească ireferențial, prin alăturare hazardată; modelul este propulsat prin școala... presei!

Iată un exemplu al cărui model este enunțul din engleză; în reluarea declarației unei sportive, Jennifer Capriati, exclusă din echipa SUA de Cupa Federației de tenis feminin: „*am informat căpitanul că mi-am programat o ședință cu propriul meu antrenor*” (ZI, 29.04.02, p. 4B). Nu numai consultarea textului original (pe Internet) ne justifică afirmația, ci și formulări similare, frecvente, din compuneri în limba română ale studenților (străini) participanți la Cursurile de vară ale Universității „Al. I. Cuza”.

Invocăm această sursă, sigură, de modelare, căci ar părea exagerat să considerăm că jurnaliștii s-ar afla la nivelul spontaneității discursului unui oarecare manager din lumea sportului (poreclit, se pare, „Pinalti”), care, în intervenția la o discuție dintr-o emisiune tv, se exprima astfel: „Domnu’ Pițurcă, eu nu mă pun cu mintea dumitale, care n-o ai” (Pro Tv, 1.05.02, ora 8,30). Deși același agramatism apare, în scris, și la un gazetar - scriitor (G.P.): „Mircea M. Ionescu face parte dintre aceia care, personal, îi prețuiesc în mod deosebit”¹⁵. De aici, după regula dominoului, poate fi ignorat și acordul: „Voi saluta cei *noi veniți* la concurs...” (RRC, 8.10.01, ora 9,30).

Pe un asemenea teren, aproape că nu mai surprinde împletirea ignorării mărcii genului personal pentru acuzativul complement direct cu absența anticipării și reluării, prin forme neaccentuate ale pronumelui personal, a

¹⁴ *Media electronică, model de exprimare*; RL, nr. 28/2002, p. 3, 13.

¹⁵ Caz semnalat de Alex. Ștefănescu, *Acuzativul pronumelui „care”*; RL, nr. 38/1999, p. 4.

complementului direct: „Preotul Viorel Crișan a convocat toți enoriașii” (EZ, 7.05.02, p. 3). Fără îndoială, și „ghilotina” spațiului tipografic, mai ales când este vorba de titluri, îndeamnă spre asemenea formulări: „Rugăciunile ajută pe femei să rămână însărcinate” (Ob, 16.10.01, p. 3B); „Reforma lui Ion Caramitru neliniștește actorii români”, cum își titrează Olivia Chirvasiu o relatare, într-un număr al „Evenimentului zilei” din anii ministeriatului la Cultură al celui în discuție (vezi și în text: „Invitând, ieri, la Teatrul Național, actorii și directorii de teatru la o întâlnire...”).

Încercând traducerea acestui titlu în engleză, ne convingem că, prin ceea ce îi lipsește, enunțul respectă întru totul chiar impresia grafică a textului, de fapt regulile sintactice ale acestei limbi: „The reform of I. C. troubles/worries Romanian actors”, respectiv „Ion Caramitru's reform troubles/worries Romanian actors”.

De altfel, lingviștii chișinăueni afirmă că omisiuni similare în textul publicațiilor din Republica Moldova se explică prin preluarea construcțiilor din limba rusă.

4.2. La imaginea de ansamblu de îndepărtare de mărcile determinării din limba română contribuie tehnica de inserție în text a numelor de instituții ne-supuse regulilor flexiunii, de tipul „SRI sare la gâtul agentului italian al *Interpol*” (EZ, 18.10.01, p. 2), ambiguitate provocată, la citarea numelor de firme sau a titlurilor unor ziare etc., și de elipsa substantivelor care urmau să primească desinența cazuală: „Proprietarul Elcond Zalău și Phoenix Baia-Mare a dat faliment” (titlu, în EZ, 7.05.02, p. 1; în textul articolului, p. 7, se precizează: „Compania RBG Resources, care controlează două companii românești din industria metalurgiei neferoase Elcond Zalău și Phoenix..., a dat faliment”; cf. și „Patronul Elcond și Phoenix arestat de poliția britanică”, id., 13.05.02, p. 8). Sau: „Potrivit «Ha'aretz», Corneliu Vadim Tudor a...”; „Șefii «Amal» susțineau că...” (nume de ziar, respectiv, denumirea unei organizații fundamentaliste libaneze; EZ, 19.07.02, p. 7). Evident, nu ignorăm reflectarea unor probleme specifice sintaxei în „corpusuri particulare”, cum sunt *titlurile* din ziare, enunțuri „telegrafice”, care suferă frecvent suprimări (renunțarea la verb în primul rând), aspecte ce au făcut, de altfel, obiectul unor studii de specialitate¹⁶.

5. Anunțăm, la început, că una din manifestările ușor recognoscibile ale globalizării cu efecte în ceea ce privește „descreșterea” prestigiului

¹⁶Cf. *Aplicație: metataxele în titlurile din presă*; Grupul μ, *Retorică generală*, Editura „Univers”, București, 1974, p. 125-131.

cultural și social, dar și (în subsidiar) diminuarea statutului de mijloc de comunicare eficient al limbii române este difuzarea textului pe suport electronic. Nu pot fi contestate unele implicații de solicitare a intelectului, dar mai ales de manifestare a spiritului, în ipostaza ludică (prin analogie, am putea vorbi de „Spiel und Scherz in der... Schrift”!), pe care le atestă transmiterea de mesaje și alte modalități de comunicare prin Internet, competent analizate și subtil caracterizate de Rodica Zafiu¹⁷. Și, tot fără a ignora riscul frizării pateticului, să examinăm, sumar, câteva situații din perspectivă strict funcțională.

5.1. Este știut că sistemul de scriere, prin adoptarea alfabetelor „clasice” (de exemplu a celui latin pentru notarea românei moderne) este un criteriu de identificare și chiar de clasificare a limbilor. S-a constatat că scrierii limbii române îi sunt caracteristice doar grafemele ă, î, și ț, (ș apare în scrierea cu litere latine și a limbii turcești)¹⁸.

Astfel de „markeri” de identificare, prezenți și pentru numeroase limbi din Europa Centrală, pe care le constituie semnele diacritice¹⁹, dispar în textul transmis prin poșta electronică, dar, pe canalul numit, aceasta este o convenție acceptată. Lipsa de perspectivă privind dimensiunile comunicării trebuie luată în discuție când considerăm difuzarea textului discursului public, în special a celui oficial.

Desigur, este de mică importanță renunțarea deliberată la semnele diacritice atunci când o firmă se prezintă STEFANEL (pe „plăci” expuse în Iași și în București, cu apariții și în presă: M, 23.02.02, p. 5), sau faptul că excentrismul grafiei este preluat sonor: „firma ieșeană *Stefanel*” (ProTv, 23.02.02, ora 19,30). Iată însă că, datorită suportului electronic al transmiterii unor știri, se pronunță MOTCA și VLAHITA, pentru numele *Moțca* și *Vlăhița* (Rom1, 20.05.02, ora 20).

Se pare chiar că s-a descoperit „farmecul” unei asemenea scrieri exotice, provocatoare a abilităților de deciptare; unele firme difuzează

¹⁷ Vezi, de exemplu, *Mesaje moldovenesti*; RL, nr. 17/2002, p. 21; „Tsii shiuda?”, id., nr. 18/2002, p. 15, sau *Câteva observații lingvistice*, o prezentare a cărții lui David Crystal, *Language and the Internet*, idem, nr. 24/2002, p. 15.

¹⁸ O mai veche analiză, valabilă, în studiul lingviștilor (ex-) sovietici S. Ghilearevski și V. S. Grivnin, *Определитель языков по письменностям*, Moscova, 1961, recenzată de fostul nostru profesor de lingvistică generală Ariton Vraciu, în „Studii și cercetări științifice. Filologie”, Iași, XIV, 1963, fasc. 2, p. 310-312.

¹⁹ În ceea ce privește referirea la limbi slave care folosesc alfabetul latin, vezi Stelian Dumistrăcel, *Scrierea e-mallată*; M, 18.10.01, p. 6 A.

texte de... reclamă, în fond contraproductive, care ne informează, de exemplu, că „Ne-am dorit si acum *capatam independenta...*”, după cum se recomandă o firmă de turism, în pliante difuzate prin poștă. Celor considerați „*clientii nostri*”, li se oferă servicii cum ar fi „*inchirieri de masini*”, „*rezervari la hoteluri in tara si strainatate*” și li se provoacă emoții: „*Daca vom esua, vom fi mai saraci si mai tristi. Daca vom reusi...*” (cf. articolul citat în nota precedentă).

5.2. În asemenea cazuri, lectura fiind facultativă, rămâne la discreția emitătorului opțiunea pentru formulele de „*captatio benevolentiae*” la care recurge. Când însă această scriere derizorie se regăsește în instrucțiuni de punere în funcțiune sau de folosire a unor aparate ori diverse obiecte de producție internă sau din import, dar mai ales în prospecte ce însoțesc produsele farmaceutice, ea reprezintă măcar un gest de desconsiderare, unele pericole nefiind de neglijat.

În acest registru de atitudine poate fi încadrată și utilizarea scrierii de tip e-mail, inducând lectura într-o limbă „pășărească”, în adrese și notificări oficiale. De exemplu, în „Decizia de impunere **anuala** pentru veniturile realizate pe **anul** (subl. n.) 2001” (ca și în cea pe 2000), emisă de „Administrația Finanțelor Publice a Municipiului Iași” (singura secvență în a cărei „*tehnoredactare*” s-au folosit semne diacritice – sedilele autorității!), găsim și următoarele titluri de rubrici: „*Obligatii privind platile anticipate*”; „*venituri salariale in afara functiei de baza*” etc. Decizia, ce conține diverse amenințări („se vor calcula *majorari de intarziere*”), se încheie cu notificarea „*Prezenta constituie instiintare de plata conform legii*”.

Dincolo de efectele comice provocate, acest tip de scriere, care, sub influența utilizării calculatorului cu renunțarea la taste suplimentare, apare de acum frecvent în lucrările manuscrise ale studenților, antrenând și... detașarea de ortografie și de punctuație, contribuie, de asemenea, la deteriorarea statutului de limbă cultivată a românei. Concursul, salutar, al presei (propriu-zise) pe acest teren constă în faptul că nici o publicație nu poate cocheta cu o astfel de scriere, ce i-ar reduce drastic vânzarea.

5.3. Cu toate că punerea în relație ar prezenta interes, nu ne ocupăm, aici, de efecte, socotite charismatice, ale pronunțării neajutorate (a sunetelor specifice autohtonilor) din tot felul de reclame sau din emisiuni (obligatoriu... distractive, chiar dacă subiectul este revista presei) susținute de vorbitori ai unor limbi străine, care nu au „competența idiomatică” românească (de exemplu, o emisiune matinală a canalului „Realitatea TV”).

6. Ne-am oprit, pe scurt, doar la câteva probleme cu care se confruntă (și) limba română din perspectiva diferitelor manifestări în procesul comunicării, datorate fenomenului de globalizare: marele aflux de anglicisme (în vocabular), simplificarea sintaxei și amputarea, într-o anumită măsură, a scrierii, toate, cu referire la discursul jurnalistic în interferare cu cel public.

Dar, considerarea ansamblului temei abordate ne obligă să reamintim, tot sumar, și alte trăsături ce caracterizează discursul jurnalistic actual, într-o reală efervescență (implicând și debusolarea), la care ne-am referit anterior: distorsionarea, în audiovizual, a pronunției (prin forme hipercorecte pe terenul limbii române, hiperanglicisme, hipergermanisme etc.) și afectarea, apariția, parazitară, a unor deictice textuale și personale, clișeul, în general, ca și cel al unei noi limbi de lemn etc.²⁰ Limbajul presei, fenomenul publicistic ocupă un loc important într-o analiză complexă, luând în considerație și acțiunea „tendințelor”, pe care Rodica Zafiu o consacră limbii române actuale sub raport stilistic²¹. Autoarea tratează, în speță, și alte produse ale excesului de „libertate de exprimare”, cum sunt „neaoșismele” (într-o stridentă mezialianță cu anglicismele), agramatismele, limbajul violenței și vulgaritatea ș.a., aspecte asupra cărora s-a oprit, în mai multe articole, din perspectivă socio- și psiholingvistică, și profesoara Tatiana Slama - Cazacu.

Se impune însă o precizare: în aprecierea discursului jurnalistic, trebuie să ținem seama de apartenența textelor la două categorii bine definite pentru specialiști în jurnalistică, clasificare trecută cu vederea, frecvent, de stilisticienii numai lingviști: cele de „informare”, pe de o parte, și, pe de alta, cele de „opinie”, de „comentariu”, acestea din urmă caracterizate de limbajul *emotiv* (exprimat în „idiostiluri”). Așadar, în orice evaluare a „deteriorării” limbii române în procesul c o m u n i c ă r i i, trebuie avute în vedere, aproape exclusiv, textele de informare, al căror limbaj se impune să se păstreze *enunțiativ*, servind funcției referențiale (cognitive sau denotative), condiție de bază și a discursului oficial, public.

7. Numeroși jurnaliști, foarte puțin profesionalizați, cultivă ambiguitatea, confundând, la rândul lor (uneori poate involuntar), cele două mari specii

²⁰ Vezi secvențele, publicate sub titlul *Discursul jurnalistic și discursul public din perspectivă ecolingvistică*, în vol. *Comunicarea și schimbarea culturală* (coord. Monica Spiridon), Editura „Ars Docendi”, București, 2001, p. 40-77.

²¹ *Diversitate stilistică în româna actuală*, Editura Universității din București, 2001.

ale domeniului; astfel, orice informație poate fi antrenată pe panta divertismentului (cel puțin), dacă nu chiar direct a senzationalului. Ca urmare, limbajul însuși devine ambiguu, ignorându-se proprietatea termenilor, claritatea enunțului și funcționalitatea ansamblului.

Se conturează o dihotomie: textul strict tehnic, denotativ (din „Capital”, „Bursa”), dominat de termeni specifici (majoritatea anglicisme), și textul „despre noi și despre ale noastre”, curent pe ton pamfletar. În aceste împrejurări, limba română a textului jurnalistic tinde să devină doar una a exprimării pitorești și, în scurt timp, acest idiom ar putea fi socotit insuficient, prea puțin convenabil și chiar impropriu pentru o discuție de idei și pentru comunicarea performantă a românilor ca locuitori ai „satului global” (cum decăzuse, în anumite medii socio-profesionale, limba moldovenilor din fosta U. R. S. S.), o zonă în care alții observă criterii de păstrare a identității. O asemenea grijă, din perspectiva *performanței* discursului, se manifestă, de exemplu, în îndrumarul pentru ziaști ai agenției „Reuters” prin una din recomandările din șirul: „preferă cuvântul scurt celui lung și cuvântul simplu celui compus; preferă cuvântul concret celui abstract; *preferă cuvântul saxon celui de origine latină...*”²².

Nici prin lamentații, nici prin revoltă nu ne putem sustrage tendinței generale, pe termen lung, de dispariție a celor mai multe limbi²³ și, probabil, nu putem contribui nici la frânarea acestui proces în ceea ce privește propriul nostru idiom, ceea ce nu înseamnă că, pentru zilele noastre, ne poate rămâne indiferentă protejarea limbii române. Cu atât mai mult cu cât nu suntem numai noi în această situație. Un reputat etnolog francez, Jean Cuisenier, apreciază că, prin instalarea în universul mediatic a unui „soi de jargon universal”, convenabil tehnicienilor, cu resurse minime de exprimare (ilustrat, de exemplu, de traducerea automată), care reduce și aplatizează semnificațiile, „riscăm să pierdem din ce în ce mai mult stăpânirea mijloacelor noastre conceptuale, de expresie”, cele pe care le asigură limbile naționale²⁴.

²² Ap. Neagu Udriou, *Angroșiști în piața informației*, Editura Niculescu, București, 1999, p. 215.

²³ Lingvistul John McWhorther, profesor la Universitatea Berkeley, California, în lucrarea *The Power of Babel: A Natural History of Language*, estimează că, supunându-se tendințelor normale, în următorii o sută de ani vor dispărea 5500 de limbi (unele tribale!), astfel că, în secolul al XXI-lea, „va muri câte o limbă pe săptămână”! (RL, nr. 28/2002, p. 29).

²⁴ Vezi interviul „Nu putem proiecta în viitor integralitatea culturilor vechi” (II); RL, nr. 29/2002, p. 29.

Tocmai de aceea suntem datori să depunem o mărturie asupra „stării” limbii române în contemporaneitate și să ne procupe, și în comunicarea publică, ceea ce regretatul Ștefan Augustin Doinaș numea „justa administrare a logosului”²⁵. Un concept care, în situația de criză a limbii provocată de înnoire, cu referire la limbajul jurnalistic, poate fi interpretat chiar prin condițiile pe care eminentul filosof al culturii Adrian Marino le pretinde discursului social-politic: „un mesaj inteligibil, cât mai coerent, cât mai clar, simplu și larg difuzabil cu putință”, de vreme ce este adresat „păturii intelectuale medii”, în curs de formare²⁶.

Sau vor fi experimentând jurnaliștii români trecerea grabnică la mondializare, prin periodice tehnoredactate doar în engleză?

²⁵ Apud Constantin Țoiu; RL, nr. 16/2002, p. 11.

²⁶ *Al treilea discurs*, Cultură, ideologie și politică în România, Adrian Marino în dialog cu Sorin Antohi; „Polirom”, Iași, 2001, p. 138.

EVA BUCHI

CONVERGENCES ET DIVERGENCES ENTRE LES RUSSISMES DU ROUMAIN ET CEUX DES AUTRES LANGUES ROMANES*

1. Les russismes d'après la Révolution de 1917

Dans ce qui suit, nous nous proposons d'élucider, sur la base de la documentation réunie pour notre monographie sur les emprunts des langues romanes au russe¹, la question de savoir dans quelle mesure l'influence lexicale du russe sur le roumain est semblable ou dissemblable de celle exercée par cette langue sur les autres grandes langues romanes (l'italien, le français, le catalan, le castillan et le portugais).

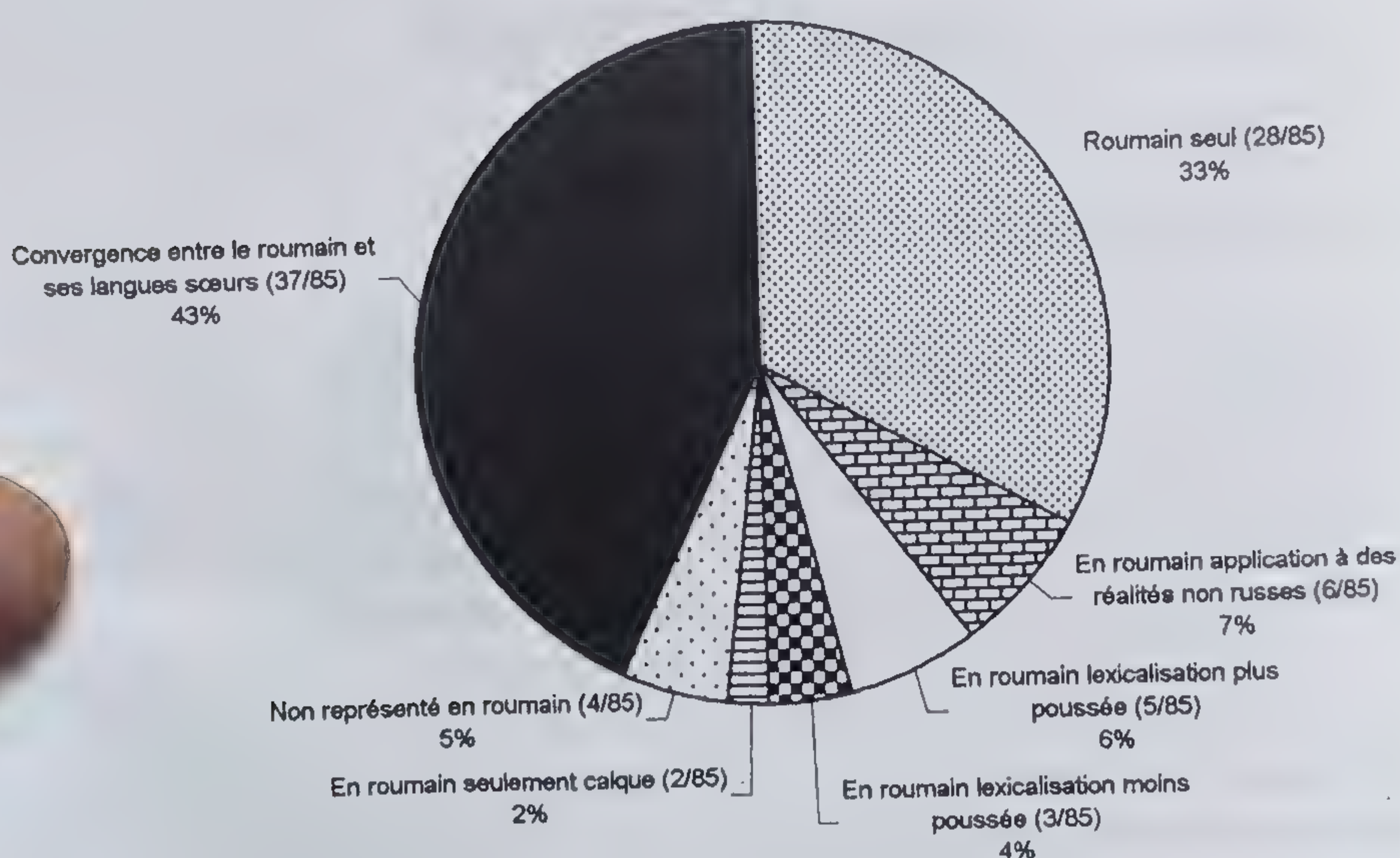
Nous avons déjà eu l'occasion de nous pencher sur un premier aspect de ce problème lors du Congrès de linguistique romane de 2001 à Salamanque (v. Buchi à paraître): il s'agissait alors de comparer le sort des seuls «soviétismes» (et «post-soviétismes»), à savoir les emprunts entrés depuis la Révolution russe de 1917, dans les différentes langues romanes. Cette première recherche nous avait permis de délimiter 85 russismes post-révolutionnaires, qui se répartissent comme suit: pour 37 emprunts, on observe une convergence totale entre le roumain et ses langues sœurs; quatre ne sont pas représentés en roumain; deux seulement sous la forme de calques; pour huit cas, la lexicalisation est nettement plus ou moins

* Nos remerciements s'adressent à Cristina Florescu et à la direction de l'Institutul de Filologie Română de Iași de m'avoir invitée au Symposium, à Reina Bastardas (Barcelone) pour ses nombreuses attestations catalanes et castillanes, à Alain Fagot (Nancy) pour ses dépouillements de dictionnaires à la bibliothèque Eminescu de Iași, à Ion Florea (Iași) pour ses indications sur *zemsivd*, enfin à Anne Berche (Nancy) pour sa relecture critique d'une première version de ce texte.

¹ Il s'agit d'une étude en cours d'élaboration; une version provisoire, s'étendant sur 260 pages, des 180 articles rédigés pour l'instant, a été présentée lors du Symposium.

poussée en roumain que dans les autres langues; six russismes s'appliquent en roumain à des réalités indigènes; enfin 28 emprunts ne sont connus que du seul roumain. Le graphique de la page suivante schématise ces résultats.

Les russismes d'après 1917 du roumain comparés à ceux des autres langues romanes

2. Les russismes d'avant la Révolution de 1917

Dans la continuité de notre recherche présentée à Salamanque, notre intérêt s'est porté sur les russismes entrés dans les langues romanes avant la Révolution russe de 1917. Les principes méthodologiques observés pour l'établissement de la nomenclature sont restés les mêmes: concentration sur les russismes clairement lexicalisés au moins dans une langue romane; exclusion des emprunts seulement représentés par des calques; exclusion des déonomastiques; rejet des emprunts à *etimologie multiplă* (ce qui écarte un nombre assez important de slavismes roumains qui remontent au russe et à l'ukrainien, au polonais, au bulgare etc.); non prise en compte des dérivés romans des russismes (pour plus de détails, v. Buchi à paraître).

Idéalement, ce second volet de notre recherche devrait permettre d'établir le même type de statistique que celle présentée pour les seuls «soviétismes». Or notre monographie sur les russismes romans étant en cours d'élaboration, nous avons dû renoncer à une telle entreprise. Nous nous sommes donc proposé, plus modestement, de chercher à mettre en évidence, dans le corpus actuellement disponible de 95 articles consacrés à des russismes entrés dans les langues romanes avant 1917, les mêmes catégories que celles relevées précédemment pour les «soviétismes». On constate en effet une large concordance entre les catégories dégagées par la typologie des russismes post-soviétiques et celles que l'on retrouve pour les russismes d'avant 1917²:

I. Convergence entre le roumain et ses langues sœurs

+ Institutions politiques et économiques

Roum. *altîn* n. „monnaie russe valant trois kopecks” (DiacEncRom 1898, *altin*; 1952, GrecovȚăranii 558; 575) < russ. алтын (*alty'n*) n.m. „id.” (dp. 14e s., Vasmer)

= it. *altino* n.m. „id.” (1550, RamusioMilanesi 3,780; v. Orioles, MélGiammarco 254; 'vieux', DEI 1950; < nlat.), fr. *altin/altyn* (1607-Lar 1960; Cunha, RAFL 8,234; < nlat.), cast. *altino* (EncEspasa 1908/1958), port. *altim* (1794-1955, *altino*; Cunha, RAFL 8,234; DicDicPort; DELP 1952).

Roum. *copeică* n.f. „kopeck” (dp. env. 1710, Tiktin³) < russ. копейка (*kopéjka*) n.f. „id.” (dp. aruss., копяика, SSRLJ)

= it. *copeco* n.m. „id.” (dp. 1657, *copechi* pl., DELI²), fr. *kopek* (dp. 1607, *Copek* pl., Arveiller, MélDauzat 27), cat. *copec* (dp. 1887, *copek*, IECPortal; < fr.), cast. *kopek* (dp. 11/5/1969, DEA; < fr.), port. *copeque* (dp. 1873, < fr., DELP)

Roum. *dumă* n.f. „assemblée russe” (dp. DiacEncRom 1900) < russ. дума (*dúma*) n.f. „conseil, notamment assemblée législative de la Russie tsariste” (dp. aruss., SSRLJ)

² Sigles et conventions: all.: allemand; angl.: anglais; aruss: ancien russe; aslav.: ancien slave; cast.: castillan; cat.: catalan; dp.: depuis; fr.: français; it.: italien; [ital.]: en italique dans la source; [guill.]: entre guillemets dans la source; nlat.: latin de la Renaissance; NP: nom propre; polon.: polonais; port.: portugais; roum.: roumain; russ.: russe; slavÉgl.: slavon d'Église; tchq.: tchèque; ukr.: ukrainien; <: provient de; =: correspond à; ⇔: s'oppose à.

= it. *duma* n.f. „assemblée russe” (1652, DEI; dp. 1892, Gradit), fr. *douma* (11-23/8/1831 [ital.], DDL 21; 1863 [ital.], DDL 15; dp. 1867, DDL 1), cat. *Duma* (dp. 1921, IECPortal), cast. *duma* (dp. 22/10/1917, Vanguardia 11), port. *duma* (dp. 1906, Cunha, RAFL 9,289; < fr., MachadoEstr 1994)

Roum. *mir* n.n. „organisme russe de propriété collective rurale d'avant la révolution” (dp. 1898 [ital.], Drăghiceanu Rusia 1,23) < russ. мир (*mir*) n.m. „id.” (dp. av. 1886, SSRLJ)

= it. *mir* n.m. „id.” (dp. av. 1909, GDLI), fr. *mir* (1847 [ital.], DDLMS; dp. 1859, DDL 16), cat. *mir* (dp. 1937, IECPortal), cast. *mir* (dp. 1900/1902, CORDE), port. *mir* (1935 [ital.], Cunha, RAFL 8,236 s.v. *artel*)

Roum. *rublă* n.f. „unité monétaire russe” (dp. env. 1640, *rublă de argint*, DLR) < russ. рубль (*rubl'*) n.m. „id.” (dp. aruss., SSRLJ)

= it. *rublo* n.m. „id.” (dp. 1550, RamusioMilanesi 3,785), fr. *rouble* (dp. 1606, Suchy, FM 22,211), cat. *ruble* (dp. 1918, IECPortal), cast. *rublo* (dp. 1779/1780, CORDE), port. *rublo* (dp. 1717, *ruble*, Cunha, RAFL 7,226)

Roum. *tzar* n.m. „empereur de Russie” (dp. 24/12/1597, carül [NP], DERS) < russ. царь (*car'*) n.m. „id.” (dp. 1267, „souverain”, Vasmer; SSRLJ) = it. *czar* n.m. „tsar (russe, plus rarement bulgare)” (dp. 1550, RamusioMilanesi 3,732; < lat.), fr. *tsar* (dp. 1561, *Czar* [en mention], Suchy, FM 22,213), cat. *tsar* (dp. 1843/1852, DiccFrequ), cast. *zar* (dp. Autoridades 1739; < prob. all.), port. *czar* (dp. 1651, *Czar*, Cunha, Letras 3,116; < fr., DELP)

Roum. *țarevici* n.m. „fils aîné du tsar de Russie et prince héritier” (dp. DiacEncRom 1904) < rus. цареви́ч (*carévič*) n.m. „id.” (dp. aruss., цареви́чь, SSRLJ)

= it. *zarevic* n.m. „id.” (dp. 1895, DELI²), fr. *tsarévitch* (dp. 1678, *czaroidg*, Lar 1978), cat. *tsarevitx* (dp. DCVB 1977), cast. *zarevitz* (dp. Autoridades 1739; prob. < all.), port. *czareviche* (dp. 1739, *czarafiz*, Voltaire, Cunha, RAFL 6,184 n.62; < fr.)

Roum. *țarevnă* n.f. „fille du tsar” (dp. DiacEncRom 1904; 'vieilli', DLR 1994) < russ. царе́вна (*carévna*) n.f. „id.” (dp. aruss., царе́вна, SSRLJ)

= it. *czarevna* n.f. „id.” (Panzini 1905-1950), fr. *tsarevna* (1725, *Czarennas* [ital.] pl., DDL 45–Lar 1949), cat. *id.* (dp. DLC 1983), port. *czarevna* (Silva 1951; < fr.)

Roum. *ucaz* n.n. „édit promulgué par un tsar en vertu de son pouvoir autocratique” (dp. env. 1710, 'vieilli', Tiktin² 1989) < russ. указ (*ukáz*) n.m. „id.” (dp. aruss., SSRLJ)

= it. *ukaz* n.m. „id.” (dp. 1785, < fr., DELI²), fr. *ukase* (dp. 1733, DDLMS), cat. *ucàs* (dp. FigueraDiccMallorquí 1840, *ucàs*; < fr., DECAt), cast. *ucase* (dp. FigueraDiccMallorquí 1840 s.v. *ucàs*; < fr., DCECH), port. *ukase* (dp. 1877 [trad. du fr.], Cunha, RAFL 9,308; < fr., DELP)

+ Enseignement, culture et loisirs

Roum. *balalaică* n.f. „instrument de musique russe à cordes, comprenant un manche et une caisse triangulaire” (dp. DiacEncRom 1898) < russ. балалайка (*balalájka*) n.f. „id.” (dp. 1780, SSRLJ)
= it. *balalaica* n.f. „id.” (dp. 1836, *balalaika* [ital.], NicolaiParole 38), fr. *balalaïka* (dp. 1768, *balalaïca*, 1768, Suchy, FM 22,206), cat. *balalaika* (dp. 1932, IECPortal), cast. *balalaika* (dp. EncEspasa 1910; prob. < fr.), port. *balalaica* (dp. 1871, *balaleiga*, < fr., Cunha, RAFL 8,238)

+ Sciences de la nature

Roum. *beluga* n. „grand esturgeon (*Acipenser huso*)” (DiacEncRom 1898) < russ. белуга (*belúga*) n.f. „id.” (dp. 16e/17e s., б луга, SSRLJ)
= it. *beluga* n. „id.” (1550, < nlat., ManciniEsotismo 144; Gradit 1999), fr. *béluga* m. (dp. 1607, *Bellouga*, Arveiller, MélDauzat 23; prob. < nlat.), cast. *beluga* (dp. 23/4/1979, „caviar de bélouga”, DEA), port. id. f. (1871/1874, *beluca*, Cunha, RAFL 8,239; 1955, Cunha, RAFL 8,239)

Roum. *cernoziom* n.n. „sol caractérisé par sa couleur noire et la présence, dans la partie la plus basse, de concrétions accumulées de carbonate de chaux, d'un type courant en Russie” (dp. DiacEncRom 1898, *cernosion*) < russ. чернозём (*černozëm*) n.m. „id.” (dp. 1782, чернозем, SSRLJ)

= it. *cernozëm* n.m. „id.” (dp. 1892, ZolliStraniere 158), fr. *tchernoziom* (dp. 1847, *tschernosem*, DDLMS), cat. *txernozem* (dp. 1938, IECPortal), cast. *chernozem* (dp. 1933, *chernosiem*, CORDE), port. *tchernoziom* (1954, aussi *chernoziom*, Cunha, RAFL 7,228)

Roum. *mamut* n.m. „gigantesque éléphant fossile de l'ère quaternaire caractérisé par une toison à longs poils et de longues défenses recourbées” (dp. 1834, < fr., DLR) < russ. мам(м)ыт (*mám[m]ut*) n.m. „id.” (1847-1880/1882, SSRL)

= it. *mammut* n.m. „id.” (dp. 1802, < fr., DELI²), fr. *mammouth* (dp. 1718, *mammut*, TLF), cat. *mamut* (dp. 1868, < fr., DECAt), cast. *mamut* (dp. 1876/1880, *mammuth*, CORDE; < fr.), port. *mamute* (dp. 1815, *mammouth*, Cunha, RAFL 7,226; < fr.)

Roum. *morsă* n.f. „grand mammifère marin (*Odobænus rosmarus*)” (dp. 1926/1931, < fr., DLR) < russ. морж (morž) n.m. „id.” (dp. 1731, SSRLJ)

= it. *morso* n.m. „id.” (dp. 1550, *mors* [ital., en mention], ManciniEsotismo 146; < nlat.), fr. *morse* (dp. 1540, *mors* [en mention], Suchy, FM 22,307; < nlat.), cat. *morsa* f. (dp. 1877, *morses* pl., IECPortal; < fr., DECAt), cast. id. (dp. 1884, NTLLE; < fr., DCECH), port. id. (< fr., dp. DELP 1952)

Roum. *stepă* n.f. „espace géographique couverte d'une formation végétale constituée de plantes xérophiles herbacées ou ligneuses, le plus souvent en touffes espacées, qui croissent sous un climat continental sec en été ou un climat tropical semi-aride” (dp. 1832/1833 [trad. du russe], DLR) < russ. степь (step') n.f. „id.” (dp. 1704, SSRLJ)

= it. *steppa* n.f. „id.” (dp. 1773, Buffon [trad. du fr.], GDLI), fr. *steppe* (dp. 1679, *Step* [trad. de l'angl.; en mention; genre indécidable], Arveiller, Méldaizat 30; < angl., TLF), cat. *estepa* (dp. 1915, IECPortal; < fr., DECAt), cast. *estepa* (dp. 1865, CORDE; < fr., DCECH), port. *estepe* (dp. 1865, *steppe* n.m., Cunha, RAFL 9,308; < fr., DELP)

Roum. *tundră* n.f. „type d'espace géographique correspondant à une formation végétale de climat froid, composée de mousses, de lichens et de quelques arbres nains” (dp. 1901, DLR) < russ. тундра (tundra) n.f. „id.” (dp. 1794, SSRLJ)

= it. *tundra* n.f. „id.” (dp. 1886, „végétation typique de la toundra”, DEI), fr. *toundra* (dp. 1843, Arveiller, RLiR 55,246), cat. *tundra* (dp. 1915, IECPortal), cast. *tundra* (dp. 1926, CORDE), port. *tundra* (dp. 1953, Cunha, RAFL 6,167; < fr., DELP)

+ Agriculture et technique

On ne compte pas de russisme d'avant 1917 relevant de cette catégorie.

+ Domaine militaire

Roum. *sotnie* n.f. „escadron de cavalerie cosaque” (dp. 1900, Brüske, JIRS 26-29,39) < russ. сотня (sotnja) n.f. „id.” (dp. 1704, „centaine”, SSRLJ)

= it. *sotnia* n.f. „id.” (dp. 1846, *Ssotnia* pl., BonomiStampa 472), fr. *sotnia* (dp. 1776, *sotna* pl., DDLMS), cat. *sòtnia* m. (SalvatDiccEnc 1988), cast. *sotnia* f. (1855, *sotnias* pl.; 1936 [4 att.]; CORDE), port. *sotnia* (1907, PortextBrés)

+ **Alimentation** [cette catégorie n'était pas représentée parmi les «soviétismes»]

Roum. *blinie* n.f. „crêpe russe” (dp. 1836, Tiktin³; 'rare', DEX¹⁻²) < russ. блин (blin) n.m. „crêpe” (dp. av. 16e s., БЛИНЪ, SSRLJ)
= it. *blinis* n.m.pl. „crêpes russes” (dp. 1913, < fr., Gradit), fr. *blini* (dp. Lar 1875 s.v. *Russie* [ital.], vol. 13, p. 1534b), cat. *blinis* (dp. 1985 [ital.], RoigAgulla 75; < fr.), cast. *blinis* sg. (dp. 24/12/1989, DEA; < fr.)

Roum. *cașă* n.f. „plat à base de gruau ou de mil, ressemblant à du pilaf, avec beaucoup de graisse” (dp. Damé 1893; 'seulement dans les dictionnaires', DA 1940) < russ. каша (káša) n.f. „id.” (dp. 1704, SSRLJ)
= it. *kacha* n.f. „id.” (dp. 1886, Orioles, MélGiammarco 263; < fr., DEI), fr. *kacha* (dp. 1768, *cacha*, DDL 26), cast. *kascha* n. (av. 1956, GarcíaGallarínLéxico 181; < all.), port. *kasha* (2002, ABCCozinhaRusa; < angl.)

Roum. *cvas* n.n. „boisson alcoolique russe obtenue par la fermentation du seigle, de l'orge ou de fruits acides” (dp. 1814, Tiktin²) < russ. квас (kvas) n.m. „id.” (dp. aruss., квасъ, SSRLJ)
= it. *kvas* n.m. „id.” (dp. 1550, *kwas* [ital., en mention], ManciniEsotismo 146), fr. *kvas* (dp. 1656, *Quas* [ital.], Suchy, FM 22,210), cast. *kvas* (Moliner 1992)

Roum. *samovar* n.n. „bouilloire à thé russe” (dp. 1832, Tiktin²) < russ. самовар (samovár) n.m. „id.” (dp. 1789, SSRLJ)
= it. *samovar* n.m. „id.” (dp. 1867, < fr., DELI²), fr. *samovar* (dp. 1829, *samowars* pl., DDL 16), cat. *samovar* (dp. 1932, BrugueraDiccEtim), cast. *samovar* (dp. 1948, CORDE; < fr., Moliner), port. *samovar* (dp. GEPB 1940/1945)

+ **Unités de mesure** [cette catégorie n'était pas représentée parmi les «soviétismes»]

Roum. *arșin* n.m. „mesure de longueur russe valant 0,71 mètre” (dp. 1705, Tiktin³; 'rare, surtout Moldavie; toujours employé en Dobroudja', DA 1913; 'vieilli' dp. Tiktin² 1986); n.n. ('Dobroudja', Damé 1894; Tiktin³ 2001) < russ. аршин (aršin) n.m. „id.” (dp. 15e s., NicolaiParole)
= it. *arscina* n.f. „id.” (DEI 1950), fr. *archine* (1699, *arschin* m., BIWartburg; dp. 1768, Suchy, FM 22,206), cast. *archina* (EncEspasa 1908/1958), port. *archina* (dp. 1827, *Archina*, < fr., Cunha, RAFL 8,236)

Roum. *pud* n.n. „unité de poids russe valant 16,38 kg” (dp. 1827, 'vieilli', Tiktin² 1989; DEX² 1996) < russ. пуд (pud) n.m. „id.” (dp. 1627, СІДЪ, SSRLJ)

= it. *pud* (1550 [guill., en mention], Ramusio, Mancini *Esotismo* 147; dp. 1829/1840, GDLI), fr. *poud* (dp. 1659, *pudd*, DDLMS), cast. *pud* (1932, *puds* pl. [ital.; 2 att.], Gurian *Bolchevismo* 108)

+ **Religion** [cette catégorie n'était pas représentée parmi les «soviétismes»]

Roum. *kurgane* n.pl. „sépultures recouvertes d'un tumulus apparaissant à l'âge du bronze ancien en Russie, dans les steppes au nord du Caucase” (Diac *EncRom* 1904) < russ. курган (*kurgán*) n.m. „tertre funéraire” (dp. 15e s., кургань, Vasmer)

= it. *kurgan* n.m. „id.” (dp. 1892, Gradić), fr. *kourgan* (dp. 1836, DDLMS), cat. *kurgan* (GranLarCat 1990), cast. *kurgan* (1971, *kurganes* [ital.] pl., DEA), port. *kurgane* (1738, *Kurgan*; av. 1923-1956; < all.; Cunha, RAFL 9, 287)

Roum. *uniat* n.m. „chrétien de rite oriental qui reconnaît l'autorité du pape” (dp. env. 1710, adj., Tiktin²; < fr., DEX²) < russ. униат (*uniát*) n.m. „id.” (dp. 1794, униаты pl., SSRLJ)

= it. *uniate* n.m. „id.” (dp. 1895, Gradić), fr. *uniate* (dp. 1843, DDL 16), cat. *uniat* (dp. DLC 1983), cast. *uniata* (dp. 8/12/1962, DEA), port. *uniata* (dp. GEPB 1940/1945)

+ Divers

Roum. *knut* n.n. „knout (fouet)” (dp. env. 1743, Tiktin²)/„id. (supplice)” (DA 1940) < russ. икыт (*knut*) n.m. „fouet composé de lanières de cuir aux extrémités garnies de crochets ou de boules de métal” (dp. 13e s., Vasmer)/„supplice infligé avec ce fouet” (dp. 1842, SSRLJ)

= it. *knut* n.m. „knout (fouet)” (1713 [ital.], Nicolai *Parole* 131; dp. 1874, DEI)/„id. (supplice)” (1822 [ital.], Orioles, Méli *Giammarco* 261; dp. 1844, GDLI), fr. *knout* „id. (fouet)” (dp. 1717, DDLMS)/„id. (supplice)” (1681 [ital., en mention], Suchy, FM 22,209; dp. 1747, Bruno *HLF* 6,1240), cat. *knut* „id. (fouet)” (dp. DCVB 1976; < fr. [v. graphie de la première attestation])/„moyen d'oppression” (1907, *knout*, IECPortal), cast. *knut* „id. (fouet)” (dp. 19/12/1917, *SolidObrera* 2)/„id. (supplice)” (dp. 1950, CORDE), port. *knut* „id. (fouet)” (dp. 1718, *Knout* [ital.], < fr., Cunha, RAFL 8,260)/„id. (supplice)” (dp. 1789, *Knout*, Cunha, RAFL 8,260)

Roum. *izbă* n.f. „maison en bois de sapin des paysans du nord de l'Europe et de l'Asie, et plus particulièrement de la Russie du Nord” (dp. 1898, *isbas* pl., Drăghiceanu *Rusia* 2,64) < russ. изба (*izbá*) n.f. „id.” (dp. 1704, SSRLJ)

= it. *isba* n.f. „id.” (dp. 1895, < russ., DELI²; < fr. selon DEI), fr. *isba* (1669 [en mention], Suchy, FM 22,209; dp. 1797, TLF), cat. *isba* (dp. 1965, IECPortal), cast. *isba* (dp. 1889, CREA; < fr., DCECH), port. *isbá* (dp. 1950, SequeiraRol 137; < fr., DELP)

Roum. *nagaică* n.f. „fouet de cuir des cosaques” (dp. 1882/1889, 'rég.', DLRLC 1957; 'vieilli', DLR 1971) < russ. нагайка (*nagájka*) n.f. „id.” (dp. 1780, SSRLJ)

= it. *nagaika* n.f. „id.” (dp. 1906, GDLI), fr. id. (1845 [ital.]; dp. 1861; DDL 16), cast. id. (EncEspasa 1908/1958)

Roum. *progrom* n.n. „soulèvement populaire contre une minorité, notamment les juifs” (1914, RusiaTaristă 5; 1934, SahiaURSS 175; 181) < russ. погром (*pogróm*) n.m. „id.” (dp. 1789, SSRLJ)

= it. *pogrom* n.m. „id.” (dp. Panzini 1908; < angl., DELI²), fr. *pogrom* (dp. 13/10/1903, DDL 26), cat. *pogrom* (dp. 1925 [ital.], PlaRússia 49), cast. *pogromo* (dp. 1940/1947, CORDE), port. *pogrom* (dp. GEPB 1940/1945, *pogrome*; < fr., MachadoEstr 1994).

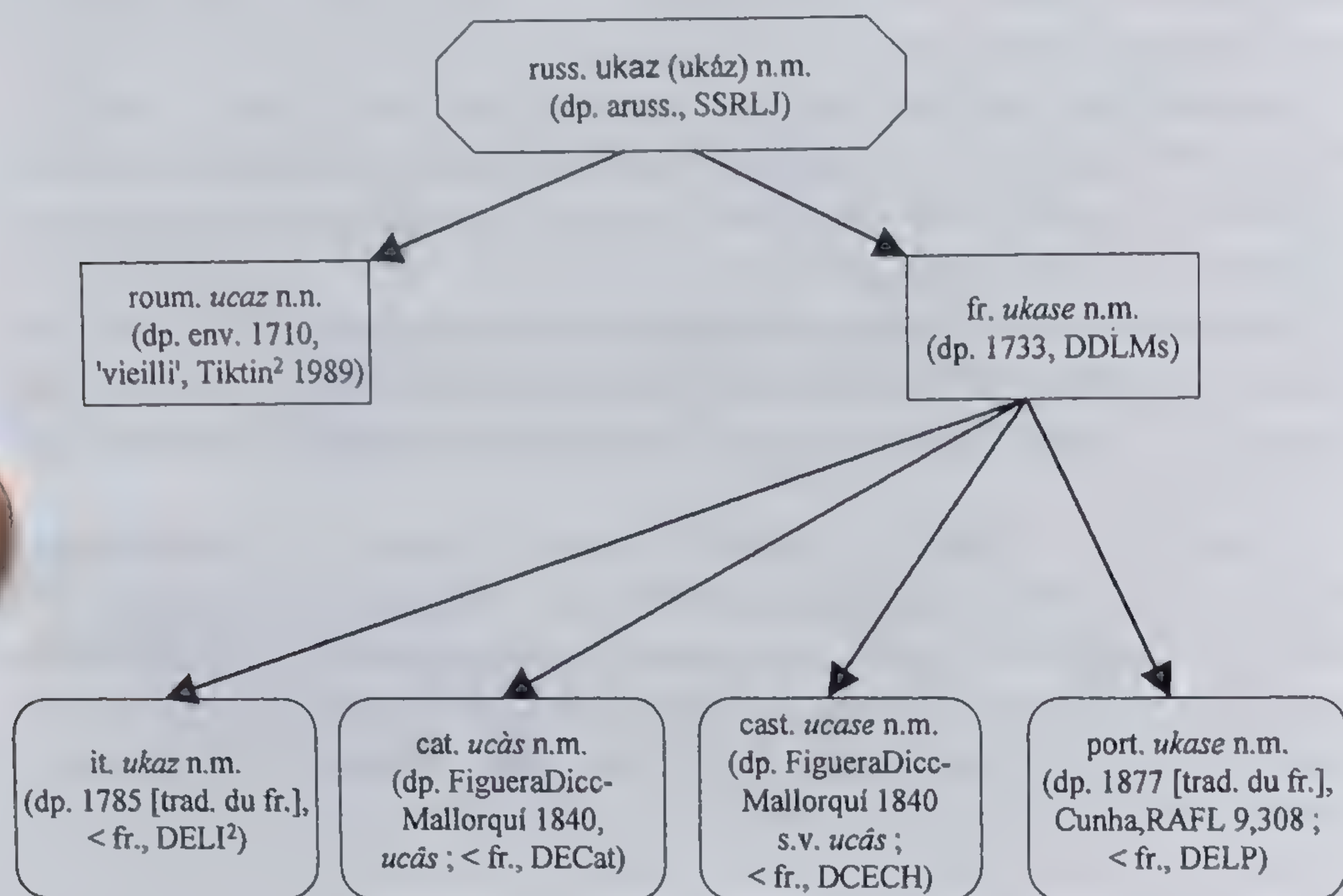
Roum. *troică* n.f. „véhicule (grand traîneau ou landau) tiré par trois chevaux attelés de front (Russie)” (dp. 1894, Tiktin²) < russ. тройка (*trójka*) n.f. „attelage composé de trois chevaux attelés de front” (dp. 1771, SSRLJ)

= it. *troica* n.f. „attelage composé de trois chevaux attelés de front (Russie)” (dp. 1895, ZolliStraniere 158), fr. *troïka* (dp. 1845 [ital.; n.m.], DDL 16), cat. *troica* „véhicule (grand traîneau ou landau) tiré par trois chevaux attelés de front (Russie)” (dp. 1972, IECPortal), cast. *troika* (dp. 1969 [guill.], DEA), port. *troika* (dp. 1954, *troica*, Cunha, RAFL 7,226; < fr., DELP)

Note de mi-parcours

Avant de passer aux divergences entre les russismes d'avant 1917 du roumain et ceux de ses langues sœurs, nous voudrions attirer l'attention sur une particularité de certains russismes traités jusqu'ici que les présupposés de notre typologie a complètement occultée: nous avons en effet négligé les voies de transmission, directe ou indirecte, des emprunts au russe, mêlant sans distinction aucune les russismes directs et ceux passés par une langue tierce (ces derniers étant seulement marqués par le signe „<” suivi du sigle de la langue de transition présumée). Les raisons qui nous ont conduite à procéder ainsi sont multiples (appartenance évidente, d'un point de vue purement sémantico-référentiel, même des emprunts indirects à la catégorie des russismes; souci d'une typologie

suffisamment simple pour rester lisible; impossibilité, dans bien des cas, de déterminer avec certitude les langues de passage) et nous paraissent toujours valables. Il convient néanmoins de souligner que ce parti pris conduit à négliger un aspect particulier des russismes romans qu'il serait peut-être intéressant de mettre en évidence dans une future étude. À titre de piste de recherche, nous mentionnerons l'existence de cas où le roumain s'apparente plus particulièrement au français, puisque ces deux langues sont les seules à avoir emprunté le terme directement au russe. C'est le cas de *ukase* qui nous servira d'exemple (v. page suivante), mais il nous semble qu'il n'est pas isolé.

II. Divergences: particularités du roumain

II.1.a. Emprunts non représentés en roumain

It. *dacia* n.f. „maison de campagne située à proximité d'une grande ville, en Russie” (dp. 1892, DELI²), fr. *datcha* (1843 [en mention], DDL 26; 1902 [en mention], DDL 12; dp. 1912, Frantext), cat. *datxa* (dp. 1968, IECPortal), cast. *dacha* (dp. 1970, DEA), *datcha* (dp. 1994, < fr., MachadoEstr) < russ. *дача* (dáča) n.f. „petite maison de campagne” (dp. 1771, SSRLJ)

II.1.a. bis. Emprunts non représentés en roumain, mais présents sous la forme de slavismes anciens [cette catégorie n'était pas représentée parmi les «soviétismes»]

It. *pope* n.m. „prêtre de l'Église orthodoxe slave” (1611, *Poppi* pl. [en mention], DELI²; 1690, *popi*, GDLI; dp. 1875, DELI²; < fr., Orioles, MélGiammarco 258]), fr. *pope* (dp. 1586, *paupe* [ital.], DDLMs), cat. *pope* (dp. 1889, IECPortal; < fr.?), cast. *pope* (dp. 1906, *popes* pl., CORDE; < fr. ?), port. *pope* (< fr., dp. DELP 1952) < russ. попи (pop) n.m. „prêtre” (dp. aruss., попи, SSRLJ)

⇔ roum. *popă* n.m. „prêtre” (dp. 1435, Tiktin²; < slavÉgl. попи n.m. „id.”, SJS)

It. *starec* n.m. „dans l'ancienne Russie, moine ou ermite considéré comme thaumaturge ou prophète, et souvent choisi comme maître spirituel” (dp. 1967, *starez*, VaccaroDizionario 3), fr. *staretz* (1849, Rob 1987; dp. Lar 1923; Frantext), cat. *starets* (dp. SalvatDiccEnc 1988, *staret*), cast. *staretz* (dp. 2/12/1917 [ital.], *starez*, Vanguardia 13), port. *staretz* (GEPB 1940/1945 - Silva 1957) < russ. старец (stárec) n.m. „vieillard; ermite” (dp. 1627, старецъ, SSRLJ)

⇔ roum. *stareț* n.m. „prieur, abbé” (dp. 1576, < slavÉgl. старъцъ, Tiktin²; DLR)

It. *starosta* n.m. „dans la Russie tsariste, chef d'une communauté de village” (1550, ManciniEsotismo 148; dp. 1838, Gradit), fr. *staroste* (dp. 1782; Frantext), cat. *starosta* (dp. SalvatDiccEnc 1988), cast. *estaroste* (EncEspasa 1964), port. *estaroste* (1839, *starostis* [pl., ital., en mention]; 1956; Cunha, RAFL 9,307) < russ. староста (stárosta) n.m. „chef d'une communauté villageoise” (dp. 1704, SSRLJ)

⇔ roum. *staroste* n.m. „maître d'une corporation; capitaine municipal; ermite; conseiller matrimonial” (dp. 1473, vieilli, prob. < aslav. староста, Tiktin²)

It. *telega* n.f. „charrette à quatre roues, utilisée en Russie pour le transport des marchandises” (dp. 1880 [ital.], NicolaiParole 262), fr. *téléga* (dp. 1812 [n.m.; ital.], DDL 18), cat. *telega* (SalvatDiccEnc 1988), cast. *telega* (dp. 1985, NTLLE), port. *telega* (dp. 1891, Cunha, RAFL 9,308 s.v. *estepe*; < fr., SilvaEstr) < russ. телега (teléga) n.f. „chariot de paysan à quatre roues” (dp. 1704, телега, SSRLJ)

⇔ roum. *teleagă* n.f. „petit chariot à quatre roues” (dp. 16e s., < aslav. телега, Tiktin²)

II.1.a. ter. Emprunt non représenté en roumain, mais présent sous la forme d'un ukrainianisme [cette catégorie n'était pas représentée parmi les «soviétismes»]

It. *bortsch* n.m. „plat populaire russe à base de choux et de betteraves, relevé avec des épices, additionné de crème aigre et enrichi de viande” (dp. Panzini 1942, *borsc*), fr. *bortsch* (dp. 1863, *borstch* [ital.], DDL 16), cast. *borscht* (dp. 1963, *borsch*, CORDE) < russ. борщ (boršč) n.m. „id.” (dp. 1704, борщъ, < ukr., SSRLJ)

⇔ roum. *borș* n.n. „eau aigrie par la fermentation du son; sorte de soupe aigre” (dp. 1760, *borșar* n.m. „cuisinier de soupes”, Kramer, BANF 24/25, 288; < ukr. борщ n.m. „bortsch; heracleum”, dp. 18e s., борщъ, Rudnyc'kyj, Robciuc, SCL 34, 62)

It. *droschki* n.pl. „voitures hippomobiles découvertes, utilisées autrefois en Russie, basses et suspendues par des ressorts, servant de cabriolet de place” (1832 [ital.], NicolaiParole 83), fr. *drochky* m.sg. (dp. 1797, *Droszky*, DDLMs), cast. *drochki* (EncEspasa 1908/1958; < fr.), port. *droschki* (1840 [ital.]; dp. av. 1923; Cunha, RAFL 9, 288; < fr.) < russ. дрожки (dróžki) n.pl. „voiture légère” (dp. 1790, SSRLJ s.v. drogi)

⇔ roum. *droșcă* n.f. „fiacre” (dp. 1834, Tiktin²; 'vieilli et pop.', DEX²) < ukr. дрожка (dróžka) n.f. „id.” („voiture légère” (Rudnyc'kyj s.v. drogi)³

II.1.b. Étymons représentés en roumain exclusivement par des calques

It. *grifna* n.f. „pièce de dix kopecks” (1550 [ital.], RamusioMilanesi 3, 757; 'vieux', DEI 1952; < nlat.), fr. *grivny* m. (1607-Lar 1962; *grivène* [ital.], DDLMs) < russ. гривна (grívna) n.f. „sorte de pièce de monnaie” (dp. aruss., гривьна, SSRLJ; dp. 1701, nom d'une pièce de dix kopecks, NicolaiParole 101)

⇔ roum. *grivnă* n.f. „pièce de dix kopecks” (DicEncRom 1900; 1921, Brüske, JIRS 26-29, 25), calque par adjonction de sens à roum. *grivnă* n.f. „sorte de monnaie” (dp. 1408, Tiktin²; < aslav. гривьна n.f. „id.”, SJS)

It. *schapka* n.f. „coiffure de fourrure russe, à rabats pour les oreilles” (1550 [en mention], Ramusio, LIZ; 1919, ZaccariaRacc 24), fr. *chapka* (1575,

³ Ce sont des raisons morphologiques (rattachement à un singulier plutôt qu'à un pluriel) qui nous font suivre cette étymologie de DEX¹⁻², malgré l'avis de Brüske, JIRS 26-29, 23, ȘtefănescuElementele 95, Tiktin¹⁻² et SDELM, pour lesquels il s'agit d'un russisme (Cioranescu: < russ./tchq./polon.).

schapka [ital.] m., Suchy, FM 22,207; dp. 1859, GrèveVoyage 1058), cat. *xapka* (1974, IECPortal; 1997 [ital.], FerriCròn 92), cast. *shapka* (1981 [3 att.], CREA; 16/12/1997 [guill.], Vanguardia 29; < angl.), port. *chapka* (29/12/1997 [guill.], JNotícias) < russ. шапка (šápka) n.f. „coiffure sans bord, en général mou et doux” (dp. 1327/1328, Vasmer; v. SSRLJ)

⇒ roum. *șapcă* n.f. „coiffure de fourrure russe, à rabats pour les oreilles” (1934, SahiaURSS 7), calque par adjonction de sens à roum. *șapcă* n.f. „coiffure masculine de toile ou de cuir, à visière, portée en général par des militaires, des élèves, des travailleurs et présentant des signes distinctifs” (15e/16e s.; dp. 1822; Tiktiⁿ²), dont l'origine précise est discutée (Cioranescu et Tiktiⁿ² : ancien slave [mais Ø *шап- SJS], russe, bulgare, serbe/croate; SDELM : russe [mais pour quel(s) sens?]; DLR : hongrois et russe)

II.2.a. Lexicalisation moins poussée en roumain

Roum. *zemstvă* n.f. „assemblée provinciale élue par trois collèges (nobles, citadins, paysans) en Russie, à partir d'Alexandre II et jusqu'à la Révolution de 1917” (1898, *zemstvo*, DrăghiceanuRusia 1,153; 1967, *zemstve* pl., Constantinescu Revoluție 87) < russ. земство (zémstvo) n.n. „id.” (dp. 1780, SSRLJ)

⇒ it. *zemstvo* n.m. „id.” (dp. Panzini 1908; < fr.), fr. *zemstvo* (1881 [ital.], LeroyEmpire 1,374; dp. 1882, LeroyEmpire 2,172 n.2), cat. *zemstvo* (dp. 1917, *zemstvos* pl., IECPortal), cast. *zemstvo* (3/10/1917 [ital.], Vanguardia 12; 1917, EndérizRev 10; 1932, *semstvos* [ital.] pl., GurianBolchevismo 25), port. *zemstvo* (dp. 1953, Cunha, RAFL 6,160)

II.2.b. Lexicalisation plus poussée en roumain

Roum. *iuft* n.n. „cuir de Russie” (dp. 1847, Tiktiⁿ²) < russ. юфть (juft') n.f. „cuir de Russie” (dp. 1731, SSRLJ)

⇒ fr. *youfte* n.[m.] „cuir de Russie” (DictRusseFr 1983)

II.2.c. Extension de sens en roumain: application à des réalités indigènes

Roum. *cinovnic* n.m. „fonctionnaire, administrateur (Roumanie)” (dp. 1683, Tiktiⁿ³; 'vicilli' dp. Damé 1894) < russ. чиновник (čínóvnik) n.m. „fonctionnaire” (dp. aruss., чиновникъ, SSRLJ)

⇒ fr. *tchinovnik* n.m. „fonctionnaire russe occupant un rang dans la

hiérarchie du tchine" (1845 [ital.], DDL 16 s.v. *tchine*; 1845-1899 [en partie ital.], DDL 45; Lar 1904-1933; 1938, Frantext)

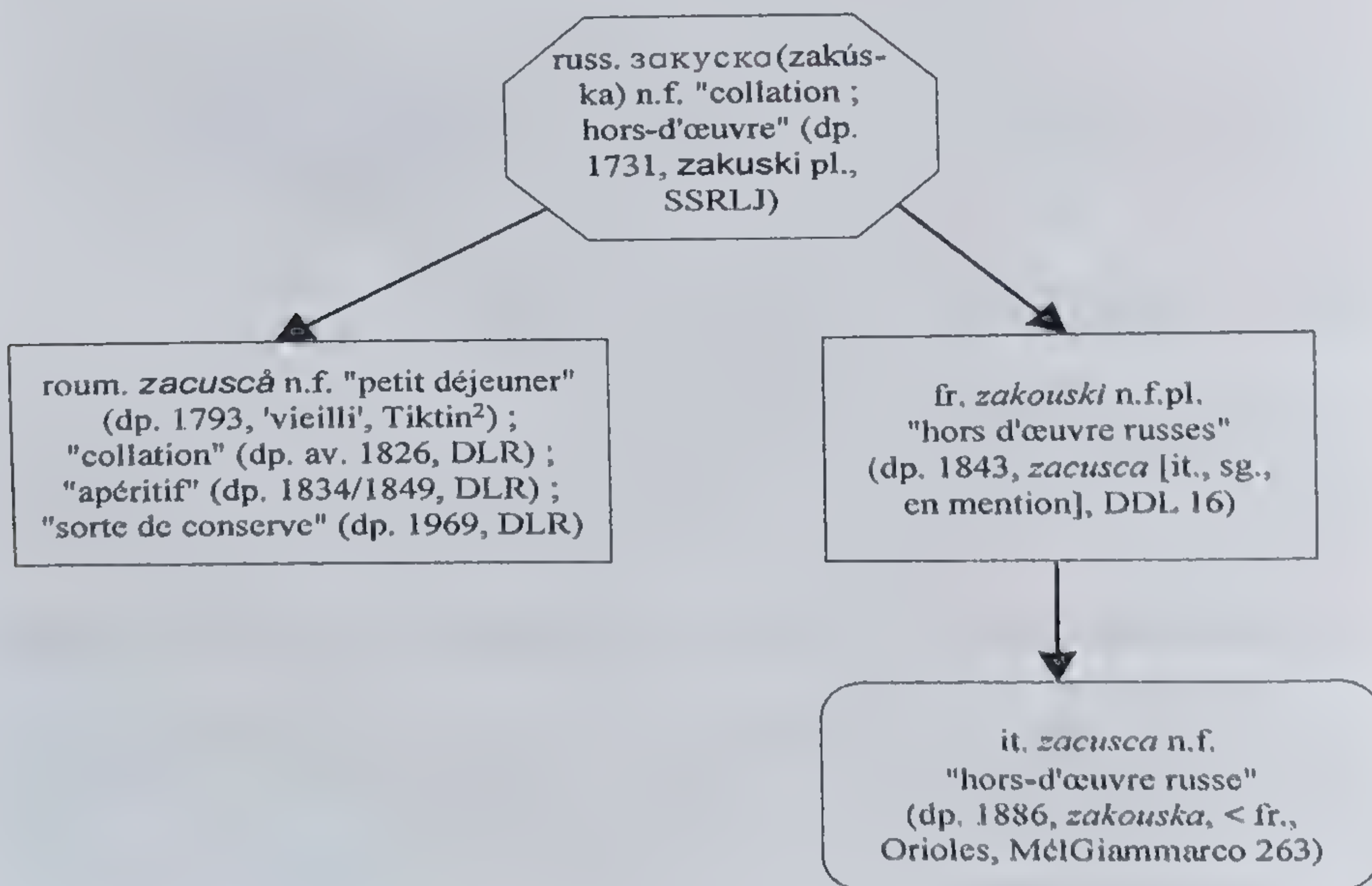
Roum. *mojic* n.m. „paysan” (1640, „goujat, rustre”, Tiktin²; 1645, *mujic* „paysan”, DLR; dp. 1648, GCR 1,133; 'vieilli' dp. DLRLC 1957); *mujic* „paysan russe (d'avant la Révolution d'Octobre)” (dp. 1898, *mujik* [ital.], DrăghiceanuRusia 1,20) < russ. мужик (*mužík*) n.m. „paysan” (dp. 1704, мужикъ, SSRLJ)

⇔ it. *mugik* n.m. „paysan russe (d'avant la Révolution d'Octobre)” (1785, Orioles, MélGiammarco 261; dp. 1878, < fr., DELI²), fr. *moujik* (1727, *mousique*, Suchy, FM 22,210; dp. 1729/1732, JubéMervaud 133), cat. *mujik* (dp. 1916, IECPortal), cast. *mujik* (dp. 1900, *mujiks* pl., CORDE; < fr.), port. *moujick* (1893, < fr., Cunha, RAFL 7,226)

Roum. *zacuscă* n.f. „petit déjeuner” (dp. 1793, Tiktin²; 'vieilli', dp. Tiktin¹ 1925); „apéritif” (dp. 1834/1849, DLR) < russ. закуска (*zakúska*) n.f. „collation; hors-d'œuvre” (dp. 1731, *zakuski* pl., SSRLJ)

⇔ it. *zacusca* n.f. „hors-d'œuvre russe” (dp. 1886, *zakouska*, < fr., Orioles, MélGiammarco 263), fr. *zakouski* pl. „hors d'œuvre russes” (dp. 1843, *zacusca* [ital., sg., en mention], DDL 16)

La représentation schématique des emprunts à russ. закуска (*zakúska*) de la page suivante illustrera ce type d'emprunt, qui est caractérisé par une extension de sens particulière en roumain: tandis que l'emprunt désigne une réalité clairement russe en français et en italien, il en est venu à désigner un plat indigène en roumain, témoignant par là d'une intégration sémantique remarquable.

11.3. Emprunts exclusivement représentés en roumain

Pour l'instant, la catégorie des russismes exclusivement représentés en roumain comporte 51 emprunts, mais on devine d'ores et déjà qu'elle sera bien plus étoffée une fois notre monographie terminée. En même temps, il convient de ne pas surestimer la place de ce type de russismes à l'intérieur du diasystème roumain: nombreux sont les emprunts de cette section qui appartiennent soit à un état ancien, soit à une variété régionale.

Roum. *ahotnic* n.m. „amateur, passionné de quelque chose” (dp. env. 1830, 'Moldavie; vieilli', Tiktin²; 'presque sorti d'usage', Brüske, JIRS 26-29,12; 'Moldavie', DLRLC 1955; 'rég.', DEX¹⁻²) < russ. охотник (ochótnik) n.m. „id.” (dp. 1704, SSRLJ)

Roum. *baraban* n.m. „tambour (instrument)” (1852/1853, DA; 1895/1903, Tiktin³; 'rare, vieilli, inconnu au-delà des montagnes', DA 1913); > *barabancă* n.f. „id.” (dp. 1834, Tiktin³; 'vieilli et rég.', DLRLC 1955 - DLRM 1958) < russ. барабан (barabán) n.m. „id.” (dp. 17e s., барабанъ, SSRLJ)

Roum. *barâșnic* n.m. „courtier, usurier” (dp. 1890, 'Mold., fam., rare', Tiktin³) < russ. барышник (bary'snik) n.m. „maquignon; revendeur” (dp. 17e s., SSRLJ)

Roum. *birjă* n.f. „fiacre” (dp. 1836, Tiktin³) < russ. биржа (bírža) n.f. „emplacement pour fiacres” (dp. 1833, 'vieilli', SSRLJ 1950)

Roum. *bumașcă* n.f. „billet de banque (notamment russe)” (dp. 1789, 'fam.', Tiktin³; 'vieilli' dp. DLRLC 1955) < russ. бумажка (bumážka) n.f. „billet de banque” (fam. [sens général : „bout de papier”, dp. aruss.], SSRLJ)

Roum. *cazon* adj. „de caserne, militaire” (dp. 1868, Tiktin³; 'vieilli', DLRLC 1955) < russ. казённый (kazënnyj) adj. „d'État” (dp. 1731, SSRLJ)

Roum. *ceahol* n.n. „housse de protection d'une voiture” (dp. Cihac 1879) < russ. чехол (čechól) n.m. „fourreau, housse, étui” (dp. 1731, SSRLJ)

Roum. *ceai* n.n. „thé” (dp. 1770, Tiktin³) < russ. чай (čaj) n.m. „id.” (dp. 1762, SSRLJ)

Roum. *ceaină* n.f. „salon de thé” (1921, Brüske, JIRS 26-29,18; 'rare, Mold.', Cioranescu 1966; 'anciennement'; Tiktin²⁻³; DEX²) > roum. *ceainărie* n.f. „id.” (dp. 1835, Tiktin³) < russ. чайная (čajnaja) n.f. „id.” (dp. 1940 seulement [mais cf. чайный (čajnyj) adj. „relatif au thé”, dp. 1771], SSRLJ)

Roum. *ceainic* n.n. „théière” (dp. 1779, Tiktin³) < russ. чайник (čajnik) n.m. „id.” (dp. 1762, SSRLJ)

Roum. *cească* n.f. „tasse” (dp. 1749, Tiktin³) < russ. чашка (čáška) n.f. „id.” (dp. 1704, SSRLJ)

Roum. *chivără* n.f. „shako (ancienne coiffure militaire rigide, à visière, imitée de celle des hussards hongrois)” (dp. 1509, Tiktin³) < russ. кивер (kíver) n.m. „id.” (dp. aruss., SSRLJ)

Roum. *ciornă* n.f. „brouillon” (dp. 1840, Tiktin²) < russ. чёрный (čěrnýj) adj. „noir; en forme de brouillon” (dp. 1704, черныи, SSRLJ)

Roum. *cozoroc* n.n. „visière” (dp. 1838, Tiktin³) < russ. козырёк (kozyrěk) n.m. „id.” (dp. 1792, SSRLJ)

Roum. *cvartal* n.n. „quartier d'une ville” (dp. 1834, 'vieilli, Mold.', DA 1940; 7/9/1930, DA; 'vieilli', DLRLC 1955; dp. DEX¹ 1975) < russ. квартал (kvartál) n.m. „id.” (dp. 1792, SSRLJ)

Roum. *delă* n.f. „acte, dossier” (dp. 1789, Tiktin²; 'vieilli' dp. DLRLC 1956) < russ. дело (délo) n.n. „id.” (dp. aruss., дѣлю, SSRLJ)

Roum. *dopros* n.n. „interrogatoire” (dp. av. 1859, DLRLC) < russ. допрос (doprós) n.m. „id.” (dp. 28/4/1835, SSRLJ)

Roum. *droagă* n.f. „corbillard” (dp. 1822, Tiktin²) < russ. дрога (dróga) n.f. „chariot; corbillard” (1790; 1834; SSRLJ s.v. drogi pl. [= forme moderne])

Roum. *goarnă* n.f. „clairon, cor, trompette” (dp. 1868, Tiktin²) < russ. горн (gorn) n.m. „id.” (dp. 1847, SSRLJ)

Roum. *gornist* n.m. „personne (souvent soldat) qui joue du cor” (dp. 1853, Tiktin²) < russ. горнист (gorníst) n.m. „id.” (dp. 1847, SSRLJ s.v. горн)

Roum. *gvardie* n.f. „garde” (1713, Tiktin² s.v. *gardă*; 1851, VariotMoment 240; 'vieilli et pop.', Tiktin¹ 1911; 1921, 'vieilli dans la langue littéraire, mais en usage dans la langue populaire', Brüske, JIRS 26-29,25; 1949, 'vieilli', DLRLC 1956 s.v. *gardă*) < russ. гвардия (gvárdija) n.f. „garde” (dp. 1771, SSRLJ)

Roum. *hod* n.n. „marche” (1815, Tiktin²; Cihac 1879; 'Mold., rare', Cioranescu 1966) < à russ. ход (chod) n.m. „id.” (dp. 1704, ходъ, SSRLJ)

Roum. *lampas* n.n. „bande en couleur des pantalons d'uniforme” (dp. 1896, Tiktin²) < russ. лампас (lampás) n.m. „id.” (dp. 1847, SSRLJ)

Roum. *lentă* n.f. „ruban de soie large porté en diagonale sur la poitrine par les rois, les dignitaires, etc.” (dp. 1851, Tiktin²) < russ. лента (lénta) n.f. „ruban” (dp. 1731, SSRLJ)

Roum. *lotcă* n.f. „barque de pêcheur” (dp. 1782, 'Mold. et Bess.', Tiktin²) < russ. лодка (lódka) n.f. „barque” (dp. aruss., SSRLJ)

Roum. *manișcă* n.f. „plastron de chemise” (dp. Cihac 1879, *manescă*) < russ. манишка (*maniška*) n.f. „id.” (dp. 1771, SSRLJ)

Roum. *nădpis* n.n. „réponse (administrative)” (dp. 1846, 'ancienne langue', Tiktin²) < russ. надпись (*nădpis'*) n.f. „inscription” (dp. 1731, SSRLJ)

Roum. *niznai* adv. „en agissant comme si rien ne s'était passé, en affectant l'innocence, l'indifférence, l'oubli” (dp. 1878, Tiktin²; 'pop. et fam.', DEX² 1996) < russe не знаю (*ne znáju*) „je ne sais pas”, énoncé construit avec russ. знать (*znat'*) v.tr./intr. „savoir” (dp. 1704, SSRLJ) et ne (ne) adv. „ne... pas” (dp. 1771, SSRLJ)

Roum. *opis* n.n. „inventaire, registre” (dp. 1829, 'ancienne langue', Tiktin²; 'vieillissant', Tiktin¹ 1911; 'vieilli', dp. 1921, Brüske, JIRS 26-29, 34) < russ. опись (*ópis'*) n.f. „id.” (dp. 1704, SSRLJ)

Roum. *ostafcă* n.f. „congé du service militaire” (1832-av. 1854; Tiktin²; DLR; Cihac 1879; Tiktin¹ 1911; 1921, 'vieilli', Brüske, JIRS 26-29,34) < russ. отставка (*otstávka*) n.f. „destitution; démission” (dp. 1731, SSRLJ)

Roum. *otcup* n.n. „bien (ou rente d'État) donné à bail” (dp. 1833, DLR; 'vieilli', dp. Tiktin¹ 1911) < russ. откуп (*ótkup*) n.m. „ferme donnée à bail” (dp. aruss., SSRLJ)

Roum. *otcupcic* n.m. „preneur à bail” (dp. 1833, DLR; 'vieilli', dp. Tiktin¹ 1911) < russ. откупщик (*otkupščník*) n.m. „id.” (dp. 1731, SSRLJ)

Roum. *otnoșenie* n.f. „rapport, communiqué, lettre officielle (terme de chancellerie)” (dp. 1830, Tiktin²; 1887, DLR; 'vieilli', dp. 1911, Tiktin¹) < russ. отношение (*otnošénie*) n.n. „rapport” (dp. 1704, SSRLJ)

Roum. *ovolni* v.tr. „destituer, congédier” (1833; 1867/1868; Tiktin²; 1921, Brüske, JIRS 26-29,34; 'vieilli', DLR 1969) < russ. увольнять (*uvol'njat'*) v.tr. „id.” (dp. 1762, SSRLJ)

Roum. *palcă* n.f. „bâton, verge servant à donner des coups (d'abord en Russie)” (dp. 1878, Tiktin²) < russ. палка (*pálka*) n.f. „bâton” (dp. 1704, SSRLJ)

Roum. *pensie* n.f. „allocation périodique versée régulièrement à une personne” (dp. 1741, Tiktin²) < russ. пенсия (*pénsija*) n.f. „id.” (dp. 1793, SSRLJ)

Roum. *pereviză* n.f. „cartouchière portée en bandoulière” (20/12/ 1860, *perevize* pl., Cihac; Cihac 1879; 1921, 'vieilli', Brüske, JIRS 26-29, 35; 'vieilli', DLR 1974) < à russ. перевязь (*pérevjaz'*) n.f. „bandoulière” (dp. 1731, SSRLJ)

Roum. *petliță* n.f. „bordure en couleur distinctive du col des vestes d'uniformes” (dp. env. 1660, Tiktin²) < russ. петлица (petlíca) n.f. „patte de col, patte de parement” (dp. 1627, SSRLJ)

Roum. *padnoșcă* n.f. „sous-pied” (dp. Cihac 1879, *padnoști* pl.; 1921, Brüske, JIRS 26-29,34; 'vieilli', Tiktin¹⁻² 1925-1989; 'Mold.', DLR 1972) < russ. подношка (podnóžka) n.f. „marchepied” (dp. 1771, SSRLJ)

Roum. *pomojnic* n.m. „adjoint du sous-préfet (t. d'histoire)” (dp. env. 1710, Tiktin²; 'vieilli', dp. Tiktin¹ 1925) < russ. помощник (pomóščnik) n.m. „adjoint” (dp. 1704, SSRLJ)

Roum. *poșlină* n.f. „droit de douane à l'exportation” (dp. 1826, Tiktin²; 'vieilli', dp. DLR 1980; Ø DEX¹ 1975) < russ. пошлина (póšlina) n.f. „droit, taxe” (dp. av. 1861, SSRLJ)

Roum. *prapurcic* n.m. „porte-drapeau (russe)” (dp. 1775, 'ancienne langue', Tiktin²) < russ. прапорщик (práporščik) n.m. „officier subalterne de l'armée tsariste” (dp. 1704, SSRLJ)

Roum. *setcă* n.f. „sorte d'ustensile employé par les pêcheurs du Danube pour la pêche de l'esturgeon et du hareng” (dp. 1902, Tiktin²; 'rég.', dp. DLRLC 1957) < russ. сетка (sétka) n.f. „petit filet pour la pêche, pour capturer des oiseaux, des animaux” (dp. 1627, сятка, SSRLJ)

Roum. *smirna* interj. „garde à vous, fixe!” (dp. 1789, Tiktin²) < russ. смирно ! (smírno !) interj. „id.” (dp. 1704, SSRLJ)

Roum. *spirt* n.n. „alcool” (dp. 1826, Tiktin²) < russ. спирт (spirt) n.m. „id.” (dp. 1782, SSRLJ)

Roum. *șfertac* n.m. „pièce de vingt-cinq kopecks” (dp. 1904, 'Bess.', Tiktin² 1989; Ț DEX² 1996) < russ. четвертак (četverták) n.m. „pièce de vingt-cinq kopecks” (dp. 1794, SSRLJ)

Roum. *șmotru* n.n. „exercice, manœuvre (militaire)” (dp. 1839, 'vieilli, fam.', Tiktin²) < russ. смотр (smotr) n.m. „inspection, revue” (dp. 1731, SSRLJ)

Roum. *șleapcă* n.f. „tricorne (sorte de chapeau)” (dp. 1868, Tiktin²; 'Mold.', ȘtefănescuElementele 97; 'rég.', dp. DLRM 1958; 'vieilli et rég.', DLR 1978) < russ. шляпка (šljápka) n.f. „chapeau (de femme)” (dp. 1731, SSRLJ)

Roum. *vipușcă* n.f. „bande en couleur des pantalons d'uniforme” (dp. 1852, Tiktin²) < russ. выпушка (vy'puška) n.f. „passepoil” (dp. 1847, SSRLJ)

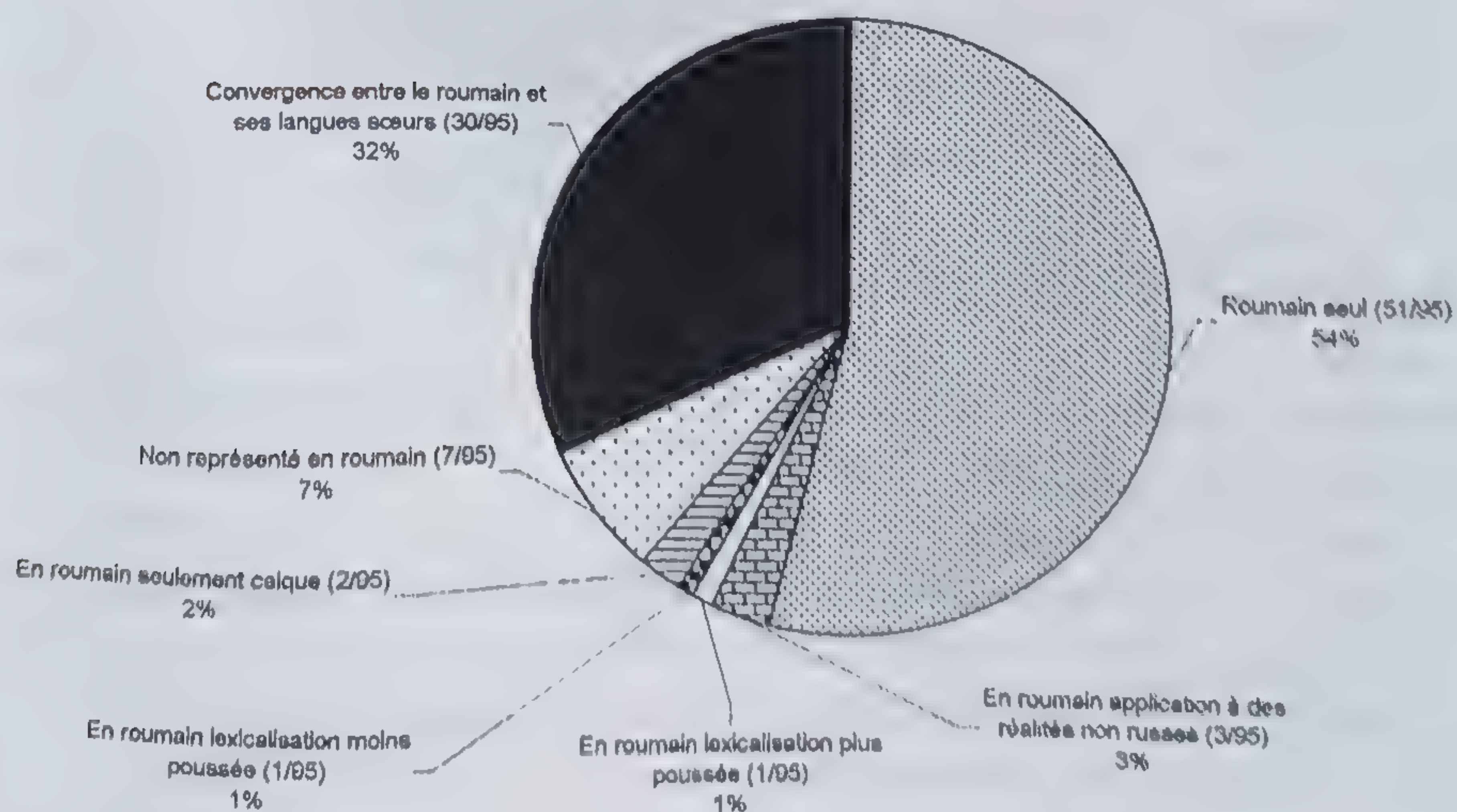
Roum. *zăvod* n.n. „établissement temporaire de pêcheur avec tous les accessoires” (dp. 1884 [?], 'Munt. et Dobr.', DLR) < russ. завод (zavód) n.m. „usine” (dp. 1789, SSRLJ)

Roum. *zdelcă* n.f. „contrat (notamment contrat de vente foncière)” (dp. 1826, 'vieilli', Tiktin²) < russ. сделка (*sdélka*) n.f. „marché, transaction” (dp. 1780, сделка, SSR LJ)

3. Conclusion (provisoire)

Il est évident que le caractère inachevé de notre monographie sur les russismes romans concernant les emprunts d'avant 1917 – ceux de la période soviétique et post-soviétique étant, en principe, rédigés – rend vaine toute tentative de conclusion chiffrée. Ce qui paraît toutefois raisonnable, c'est une comparaison des résultats *relatifs* obtenus pour la période pré-soviétique avec ceux de la période soviétique. Il apparaît que sur 95 russismes romans relevés pendant la période d'avant la Révolution russe, 32 % (30 items) sont représentés tant en roumain que dans les autres langues romanes, 7 % (7 items) manquent en roumain, 2 % (2 items) y vivent uniquement en tant que calques, 1 % (1 item) est moins lexicalisé (et 1 % [1 item] plus lexicalisé) en roumain que dans ses langues sœurs, 3 % (3 items) ont subi un élargissement de sens notable en roumain, de façon à désigner maintenant des réalités de la vie roumaine, 54 % (51 items) enfin sont exclusivement représentés en roumain. Le schéma suivant synthétise ces résultats:

Les russismes d'avant 1917 du roumain comparés à ceux des autres langues romanes (chiffres provisoires)

De la comparaison entre la situation pour la période soviétique (v. le premier graphique) et celle d'avant 1917 se dégage une constatation assez nette, que d'aucuns trouveront peut-être paradoxale: la position particulière du roumain par rapport aux russismes ne remonte pas tant à l'époque soviétique (33 pourcent d'emprunts inconnus par ses langues sœurs) qu'à celle de la Russie tsariste (plus de la moitié des russismes concernés, 54 pourcent, ont été empruntés par le seul roumain), notamment du 18e et du 19e siècles. De façon un peu étonnante, l'époque soviétique aura donc plutôt eu tendance à augmenter le stock de russismes communs au roumain et à ses congénères (32 pourcent avant 1917, 43 pourcent après).

4. Bibliographie

ABCCozinhaRusa = Minha (A.), 2000/2002. *ABC da Cozinha Rusa*, consultable sur Internet (<http://gastronomia.oninet.pt>).

Arveiller, MélDauzat = Arveiller (Raymond), 1951. „Mots orientaux. Notes lexicologiques”, in: *Mélanges de linguistique offerts à Albert Dauzat par ses élèves et ses amis*, Paris, D'Artrey, 23-32.

Arveiller, RLiR 55 = Arveiller (Raymond), 1991. Comte rendu DDL 34, *Revue de Linguistique Romane* 55, 242-50.

Autoridades = Real Academia Española, 1990 [1726-1739]. *Diccionario de Autoridades*, edición facsímil, 3 vol., Madrid, Gredos.

BlWartburg = Bloch (Oscar)/Wartburg (Walther von), 1968^s [1932^l]. *Dictionnaire étymologique de la langue française*, Paris, PUF.

BonomiStampa = Bonomi (Ilaria) et al., 1990. *Il Lessico della stampa periodica milanese nella prima metà dell'Ottocento*, Florence, La Nuova Italia.

BrugueraDiccEtim = Bruguera i Talleda (Jordi), 1996. *Diccionari etimològic*, Barcelone, Enciclopèdia Catalana.

BrunotHLF = Brunot (Ferdinand)/Bruneau (Charles), 1905-1972. *Histoire de la langue française des origines à nos jours*, 13 vol., Paris, Colin.

Brüske, JIRS 26-29 = Brüske (Hermann), 1921. „Die russischen und polnischen Elemente des Rumänischen”, *Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache* 26-29, 1-69.

Buchi (Éva), à paraître. „*Bolševic, colhoz, stahanovist*: les «soviétismes» du roumain comparés à ceux des autres langues romanes”, *Zeitschrift für romanische Philologie* 2003.

Cihac = Cihac (A. de), 1978 [1870/1879]. *Dictionnaire d'étymologie daco-romane*, 2 vol., Osnabrück, Biblio.

Cioranescu = Cioranescu (Alejandro), 1958-1966. *Diccionario etimológico rumano*, Tenerife/Madrid, Universidad de la Laguna/Gredos.

ConstantinescuRevoluție = Constantinescu-Iași (Petre) *et al.*, 1967. *Marea Revoluție socialistă din octombrie. Schiță istorică*, Bucarest, Editura Politică.

CORDE = Real Academia Española, *Corpus Diacrónico del Español*, base de données lexicologique consultable sur Internet (<http://www.rae.es>).

CREA = Real Academia Española, *Corpus de Referencia del Español Actual*, base de données lexicologique consultable sur Internet (<http://www.rae.es>)

Cunha, Letras 3 = Cunha (Antônio Geraldo da), 1955. „Os eslavos num clássico português do século XVII (Considerações sobre o que deles diz Fr. Manoel dos Anjos na sua *História Universal*)”, *Letras* [Paraná] 3, 112-9.

Cunha, RAFL 6-9 = Cunha (Antônio Geraldo da), 1953-1956. „Influências eslavicas na língua portuguesa”, *Revista da Academia Fluminense de Letras* [Rio de Janeiro] 6, 159-189; 7, 195-231; 8, 233-275; 9, 273-310.

DA = Academia Română, 1913-1949. *Dictionarul limbii române [A-I]*, București, Librăriile Socec.

Damé = Damé (Frédéric), 1893-1895. *Nouveau dictionnaire roumain-français*, 4 vol., București, Imprimerie de l'État.

DCECH = Corominas (Joan)/Pascual (José A.), 1980-1991. *Diccionario crítico etimológico castellano e hispánico*, 6 vol., Madrid, Gredos.

DCVB = Alcover (Antoni Ma)/Moll (Francesc de B.), 1975-1977². *Diccionari català-valencià-balear*, 10 vol., Palma de Mallorca, Miramar.

DDL = Quemada, Bernard (dir.), 1970-1998. *Matériaux pour l'histoire du vocabulaire français. Datations et documents lexicographiques*, 2e série, 48 vol., Besançon/Paris, Centre d'Étude du Vocabulaire Français/Didier/Klincksieck.

DEA = Seco, Manuel *et al.*, 1999. *Diccionario del español actual*, 2 vol., Madrid, Aguilar.

DECat = Coromines (Joan), 1980-1991. *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, 9 vol., Barcelona, Curial Edicions Catalanes.

DEI = Battisti, Carlo/Alessio, Giovanni, 1975 [1950-1957]. *Dizionario etimologico italiano*, 5 vol., Florence, Barbèra.

DELI² = Cortelazzo (Manlio)/Zolli (Paolo), 1999² [1979-1988¹]. *Dizionario etimologico della lingua italiana*, Bologne, Zanichelli.

DELP = Machado, José Pedro, 1977³. *Dicionário etimológico da língua portuguesa com a mais antiga documentação escrita e conhecida de muitos dos vocábulos estudados*, 5 vol., Lisboa, Livros Horizonte.

DERS = Bolocan (Gheorghe) (dir.), 1981. *Dictionarul elementelor românești din documentele slavo-române 1374-1600*, Bucarest, EARSR.

DEX = Academia Republicii Socialiste România¹/Academia română², 1975¹/1996². *Dictionarul explicativ al limbii române (DEX)*, Bucarest, EARSR¹/Univers enciclopedic².

DiacEncRom = Diaconovich (Constantin), 1898/1900/1904. *Enciclopedia română*, 3 vol., Sibiu, W. Krafft.

DiccFrequ = Rafel i Fontanals (Joaquim) (dir.), 1996. *Diccionari de freqüències. 1. Llengua no literària*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.

DicDicPort = Messner (Dieter) (éd.), 1994. *Dicionário dos dicionários portugueses*, Salzbourg, Institut für Romanistik.

DictRusseFr = Werba (L. V.)/Matusevič (M. I.), 1983¹¹. *Russko-francuzskij slovaræ*, Moskva, Russkij Äzyk.

DLC = Carreras i Martí, Joan (dir.), 1983². *Diccionari de la llengua catalana*, Barcelone, Enciclopèdia Catalana.

DLR = Academia Republicii Populare Române/Academia Republicii Socialiste România/Academia Română, 1965. *Dictionarul limbii române (DLR)*, Serie nouă [M- -], București, Editura Academiei Române.

DLRLC = Academia Republicii Populare Române, 1955-1957. *Dictionarul limbii române literare contemporane*, 4 vol., București, EARPR.

DLRM = Academia Republicii Populare Române, 1958. *Dictionarul limbii române moderne*, București, EARPR.

DrăghiceanuRusia = Drăghiceanu (Mathei M.), 1898. *Rusia contemporană. Studii comparative asupra mișcării științifice și economice cu ocaziunea congresului geologic din St-Petersburg*, 2 vol., București, Göbl.

EncEspasa = 1908-1958. *Enciclopedia Universal ilustrada europeo-americana*, Madrid, Espasa-Calpe.

EndérizRev = Endériz (Ezequiel), s.a. [1917]. *La Revolución Rusa. Sus hechos y sus hombres (primera fase)*, Madrid, Ediciones «MATEU».

FerriCròn = Ferri (Llibert), 1997. *Chroniques postsoviétiques*, Barcelone, Magrana.

FigueraDiccMallorquí = Figuera (Pere Antoni), 1991 [1840]. *Diccionari mallorquí-castellà*, Valencia, Librerías «París-Valencia».

Frantext = Base de données (*Frantext*, textes français du 16e au 20e siècles) de l'ATILF/CNRS (consultable sur Internet: <http://atilf.inalf.fr/frantext.htm>).

GCR = Gaster (Moses), 1991 [1891]. *Chrestomație română. Texte tipărite și manuscrise (sec. XVI-XIX), dialectale și populare cu o introducere, gramatică și un glosar româno-francez*, 2 vol., Hambourg, Buske.

GDLI = Battaglia (Salvatore), 1961-. *Grande dizionario della lingua italiana*, Turin, Unione Tipografico-Editrice.

GarcíaGallarínLéxico = García Gallarín (Consuelo), 1998. *Léxico del 98*, Madrid, Editorial Complutense.

GEPB = 1940-1945. *Grande enciclopédia portuguesa e brasileira ilustrada com cerca de 15.000 gravuras e 400 estampas a cores*, 40 vol., Lisbonne/Rio de Janeiro, Editorial Enciclopédia.

Gradit = De Mauro, Tullio (dir.), 1999-2000. *Grande dizionario italiano dell'uso*, 6 vol., Turin, UTET.

GranLarCat = 1990. *Gran Larousse Català*, 10 vol., Barcelone, Edicions 62.

GrecoVȃrării = Greco (B. D.), 1952 [trad. du russe]. *Țărării în Rusia din timpurile cele mai vechi și până în secolul al XVII-lea*, București, EARPR.

GrèveVoyage = Grève (Claude de) (éd.), 1990. *Le Voyage en Russie. Anthologie des voyageurs français aux XVIIIe et XIXe siècles*, Paris, Laffont.

GurianBolchevismo = Gurian (Waldemar), 1932 [original allemand 1931]. *El Bolchevismo. Estudio histórico y doctrinal*, trad. de l'allemand par E. M. Martínez Amador, Barcelone, Herder.

IECPortal = Institut d'Estudis Catalans, *Portal de dades lingüístiques*, base de données lexicologique consultable sur Internet (<http://pdl.iec.es>).

JNotícias = JNotícias = *Jornal de Notícias* (Lisbonne; consultable sur Internet : <http://www.jnoticias.pt>).

JubéMervaud = Mervaud (Michel) (éd.), 1992. *Jacques Jubé, La Religion, les mœurs et les usages des Moscovites [ms. 1719-1732]*, Oxford, The Voltaire Foundation.

Kramer, BANF 24/25 = Kramer (Johannes), 1999/2000. Compte rendu R. Rohr, *Kleines Rumänisches Etymologisches Wörterbuch (KlRuEW)* 1, *Balkan-Archiv. Neue Folge* 24/25, 277-95.

Lar 1866-1876 = Larousse (Pierre), 1866-1876. *Grand Dictionnaire Universel du XIXe siècle*, 15 vol., Paris, Administration du Grand Dictionnaire Universel.

Lar 1897-1907 = Augé (Claude) (dir.), 1897-1907. *Nouveau Larousse illustré. Dictionnaire universel encyclopédique*, 8 vol., Paris, Larousse.

Lar 1922/1923 = Augé (Claude) (dir.), 1922/1923. *Larousse universel en deux volumes. Nouveau dictionnaire encyclopédique*, Paris, Larousse.

Lar 1928-1933 = Augé (Claude) (dir.), 1928-1933. *Larousse du XXe siècle*, 6 vol., Paris, Larousse.

Lar 1948/1949 = Augé (Paul) (dir.), 1948/1949. *Nouveau Larousse universel. Dictionnaire encyclopédique*, 2 vol., Paris, Larousse.

Lar 1960-1964 = 1960-1964. *Grand Larousse encyclopédique*, 10 vol., Paris, Larousse.

Lar 1971-1978 = Guilbert (Louis) *et al.* (dir.), 1971-1978. *Grand Larousse de la langue française*, 6 vol., Paris, Larousse.

LeroyEmpire = Leroy-Beaulieu (Anatole), 1988 [1881/1882/1888]. *L'Empire des tsars et les Russes*, 3 vol., Lausanne, L'Âge d'Homme.

LIZ = Stoppelli (Pasquale)/Picchi (Eugenio), 2001^{4.0}. *Letteratura Italiana Zanichelli* (cédérom), Bologne, Zanichelli.

MachadoEstr = Machado, José Pedro, 1994. *Estrangeirismos na língua portuguesa*, Lisbonne, Notícias.

ManciniEsotismo = Mancini (Marco), 1992. *L'Esotismo nel lessico italiano*, Rome, Herder.

Moliner = Moliner (María), 1992. *Diccionario de uso del español*, 2 vol., Madrid, Gredos.

NicolaiParole = Nicolai (Giorgio Maria), 1982. *Le Parole russe. Storia, costume, società della Russia attraverso i termini più tipici della sua lingua*, Rome, Bulzoni.

NTLLE = Real Academia Española, *Nuevo Tesoro Lexicográfico de la Lengua Española* (<http://buscon.rae.es/ntlle/SrvltGUILoginNtlle>).

Orioles, MélGiammarco = Orioles (Vincenzo), 1990. „Lingua e cultura russa in Italia prima della rivoluzione d'ottobre”, in : *Studi in memoria di Ernesto Giammarco*, Pise, Giardini, 251-70.

Panzini = Panzini (Alfredo), 1905¹ [...] -1950⁹. *Dizionario moderno. Supplemento ai dizionari italiani*, Milan, Hoepli.

PlaRússia = Pla (Josep), 1990 [1925]. *Viatge a Rússia. Notícies de l'URSS. Una enquesta periodística*, Barcelone, Destino.

PortextBrés = Maciel (Carlos) (dir.), 2001. *Portext. Littérature brésilienne* (cédérom), Nice, CNRS/Faculté des Lettres.

RamusioMilanesi = Milanesi (Marica) (éd.), 1980/1983. *Giovanni Battista Ramusio, Navigazioni e viaggi*, vol. 3/4, Turin, Einaudi.

Rob 1987 = Robert (Paul)/Rey (Alain), 1987 [1985²]. *Le Grand Robert de la langue française. Dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française*, 9 vol., Paris, Robert.

Robciuc, SCL 34 = Robciuc (Ion), 1983. „În legatură cu unele cuvinte de origine ucraineană în limba română”, SCL 34, 62-3.

RoigAgulla = Roig (Montserrat), 1985. *L'Agulla daurada*, Barcelone, Edicions 62.

Rudnye'kyj = Rudnye'kyj (Jaroslav B.), 1962-. *An Etymological Dictionary of the Ukrainian Language*, Winnipeg, Ukrainian Free Academy of Sciences.

RusiaTaristă = Editura Uniunii pentru liberarea Ucrainei, 1914. *Rusia Taristă. Asupritoarea popoarelor*, București, Göbl.

SahiaURSS = Sahia (Alexandru), 1934. *U.R.S.S. azi*, București, Editura Ramuri.

SalvatDiccEnc = 1985-1988. *Diccionari enciclopèdic*, 10 vol., Barcelone, Salvat.

SDELM = Раевский (Н.)/Габинский (М.), 1978. *Скюрт дикционар етимоложик ал лимбий молдовенешть*, Chișinău, Redacția Principală a Enciclopediei Sovietice Moldovenești.

SequeiraRol = Sequeira (F. J. Martins), 1950. *Rol de estrangeirismos e respectivas correspondências em português de lei*, Lisbonne, Livraria Popular de Francisco Franco.

Silva = Silva (António de Moraes), 1949-1959¹⁰. *Grande Dicionário da Língua Portuguesa*, 12 vol., Lisbonne, Confluência.

SilvaEstr = Silva (António de Moraes), 1959., „Vocabulário de palavras e frases latinas e estrangeiras usadas na linguagem das escolas, no foro, na tribuna parlamentar, no jornalismo, no comércio e também no convívio social e na conversação íntima e familiar”, in: *Grande Dicionário da Língua Portuguesa*, Lisbonne, Confluência, vol.: 12, 121-98.

SJS = 1959. *Slovník Jazyka Staroslovenského. Lexicon Linguae Paleoslovenicae*, Prague, Nakladatelství Československé Akademie Ved.

SolidObrera = *Solidaridad Obrera* (Barcelone).

SSRLJ = Akademiä Nauk SSSR, Institut Russkogo Äzyka, 1950-1965. *Slovar' sovremennogo russkogo literaturnogo äzyka*, 17 vol., Moskva/Leningrad, Izdatel'stvo Akademii Nauk SSSR.

Ștefănescu Elementele = Ștefănescu (Margareta C.), 1924. *Elementele rusești-rutene din limba românească și vechimea lor*, Iași, Tipografia Lumina Moldovei.

Suchy, FM 22 = Suchy (Joseph), 1954. „Mots relatifs aux pays slaves. Nouvelles dates”, *Le Français moderne* 22, 206-14.

Tiktin¹ = Tiktin (Hariton), 1903-1925¹. *Rumänisch-Deutsches Wörterbuch*, 3 vol., Bucarest, Staatsdruckerei.

Tiktin²⁻³ = Tiktin, Hariton † et al., 1986-1989²/2001³. *Rumänisch-Deutsches Wörterbuch*, 3 vol., Wiesbaden, Harrassowitz.

TLF = Imbs (Paul) (dir.), 1971-1994. *Trésor de la langue française. Dictionnaire de la langue du XIXe et du XXe siècle (1789-1960)*, 16 vol., Paris, Éditions du CNRS/Gallimard.

Vaccaro Dizionario = Vaccaro (Gennaro), 1966-1968. *Dizionario delle parole nuovissime e difficili: neologismi, solecismi, esotismi, barbarismi, regionalismi, dialettalismi, locuzioni. Supplemento annuale a tutti i Vocabolari della lingua italiana*, 3 vol., Rome, Romana.

Vanguardia = *La Vanguardia* (Barcelone).

VariotMoment = Variot (Estelle), 1996. *Un moment significatif de l'influence française sur la langue roumaine: le dictionnaire de Teodor Stamati (Iassy, 1851)*, 3 vol., Villeneuve d'Ascq, Presses Universitaires du Septentrion.

Vasmer = Vasmer (Max), 1976-1980. *Russisches etymologisches Wörterbuch*, 3 vol., Heidelberg, Winter.

ZaccariaRacc = Zaccaria (Enrico), 1919. *Raccolta di voci affatto sconosciute o mal note ai lessicografi ed ai filologi*, Marradi, Bavagli.

ZolliStraniere = Zolli (Paolo), 1991² [1976¹]. *Le Parole straniere*, Bologne, Zanichelli.

DAN TUFÎȘ

BALKANET - TEZAUUR LINGVISTIC MULTILINGV PENTRU LIMBILE DIN BALCANI

1. Introducere

Cercetarea în domeniul tehnologiilor limbajului este un domeniu ce are deja istorie în știința calculatoarelor, dar actualmente motivațiile sale depășesc sfera interesului pur științific sau comercial. Păstrarea identității limbilor și culturilor naționale în cadrul globalizant al societății informaționale și a cunoașterii readuce în actualitate avertismentul lui Alain Danzin (1992): „În era electronică, este esențial pentru supraviețuirea unei limbi ca ea să fie folosită în sistemele de informare electronică.” Avansul științific și tehnologic obținut în cei 10 ani scurși de la raportul prezentat de Danzin Comisiei Europene a condus la maturizarea unor teorii, tehnologii, metode și la dezvoltarea altora noi, dar mai ales a permis definirea unor standarde pentru realizarea unitară a ceea ce generic se numește *resurse lingvistice fundamentale* ale unei limbi. Caracterul multilingual al societății cunoașterii, în care conceptul de „unitate prin diversitate” se referă în primul rând la prezervarea limbilor și culturilor actuale, a generat o deosebită efervescentă, puternic stimulată de organismele internaționale – în primul rând Comisia Europeană – asupra cercetării în domeniul resurselor multilingve. Metodologic, tehnologia limbajului natural creează o distincție netă între prelucrări și date, între „mașinăria software de prelucrare a limbajului”, numită și *lingware*, și cunoștințele lingvistice, numite, cum arătam, *resurse lingvistice*, necesare funcționării acestei mașinării. Dihotomia *lingware* – *resurse lingvistice*, susținută de standardele de reprezentare și codificare a cunoștințelor lingvistice permite dezvoltarea independentă a celor două componente ale unui sistem de prelucrare a limbajului. *Lingware*-ul este independent de limbă și intră tot mai pregnant în zona ingineriei software. El poate fi

dezvoltat de specialiști de oriunde fără ca aceștia să fie preocupați de limba pentru care va fi folosit. Resursele lingvistice, însă, sunt de competența specialiștilor vorbitori nativi ai limbii respective. În condițiile în care aceste resurse lingvistice sunt realizate în conformitate cu standardele sau practicile internaționale, ele pot fi integrate în sistemele de comunicare electronică, și nu doar pentru prelucrare monolingvă, ci, mai ales, pentru prelucrări multilingve. Beneficiile alinierii la standardele internaționale în realizarea resurselor lingvistice sunt enorme, și am să dau un singur exemplu foarte simplu. Să presupunem că suntem interesați de un anumit subiect și folosind imensul ocean informațional care este Internet-ul, apelăm la un așa numit „motor de căutare”, un program a cărui funcționalitate asigură identificarea documentelor electronice ce conțin informații potențial relevante pentru subiectul nostru de interes. Acest gen de serviciu informațional este asigurat de „motoare de căutare” precum Google, Altavista, Excite și multe altele. Documentele interesante din punctul nostru de vedere ar putea să fie scrise în limba engleză, franceză, germană, română sau orice altă limbă. Dar pentru a le regăsi pe toate, indiferent în ce limbă am formulat cererea noastră de regăsire, motorului general de căutare îi sunt necesare resursele lingvistice specifice limbilor în care documentele ar putea exista. Dacă aceste resurse lingvistice există pentru engleză, franceză, germană, italiană etc. și ele sunt reprezentate în același format standardizat, rezultatul cercetării noastre documentare va fi o colecție de documente tratând subiectul de interes în oricare dintre aceste limbi. Un astfel de serviciu, numit regăsire documentară multilingvă, este o realitate pentru toate limbile „mari”, o calificare ce nu are acoperire în substratul cultural, ci doar în ceea ce se numește „nivelul de informatizare al limbii”. Procesul de informatizare a unei limbi naturale permite potențarea și diseminarea ei prin mijloacele tehnologice ale societății informaționale.

2. WordNet, conceptul „wordnet” și EuroWordNet

Lexicul este, fără îndoială, cea mai importantă resursă lingvistică a unei limbi. Marea majoritate a cercetării actuale, atât în lingvistica formală, cât mai ales în tehnologia limbajului, plasează componenta lexicală în centrul modelelor de limbă, sub influența a ceea ce a fost numită abordarea *lexicalizată* sau *lexicalistă* a studiului limbii. Nu este de mirare, deci, enormul interes pentru dezvoltarea de resurse lexicale

multilingve. Studiul computațional al dicționarelor electronice, natura informației ce trebuie inclusă în ele și tipul de prelucrări pe care le poate facilita o anumită structurare a unui mare volum lexical a fost, fără îndoială, fundamental influențat de proiectul WordNet, lansat în urmă cu mai mult de 25 de ani la Universitatea din Princeton, sub conducerea reputatului psiholingvist George Miller. WordNet, resursă publică, este o uriașă rețea semantică lexicală în care peste 100.000 de *înțelesuri* lexicalizate în limba engleză prin mai mult de 130.000 de cuvinte sunt asociate între ele prin relații semantice (Fellbaum 1998). Fondul lexical este distribuit în patru rețele semantice corespunzând categoriilor gramaticale deschise: substantive, verbe, adjective și adverbe. Noțiunea de *înțeles* (meaning) este în WordNet echivalată cu cea de *concept* și este reprezentată printr-o serie sinonimică în care fiecare cuvânt al seriei are asociat un număr ce identifică sensul în care cuvântul respectiv are înțelesul asociat conceptului. Seria sinonimică ce identifică un înțeles se numește *sinset*. Relațiile existente între *sinset*-uri sunt de diferite tipuri, depinzând de categoria gramaticală a cuvintelor ce alcătuiesc un anumit *sinset* (antonimie/sinonimie, hiponimie/hiperonimie, holonimie/meronimie, troponimie etc). Influența proiectului WordNet a fost enormă în domeniul tehnologiei limbajului (exprimată, poate, și prin faptul că acum, în limbajul tehnic cel puțin, cuvintele „wordnet” și „synset” au devenit substantive comune, importate prin calchiere în mai toate limbile), iar beneficiile acestui concept sunt atât de evidente, încât Comisia Europeană a decis finanțarea unui proiect de mare anvergură numit EuroWordNet (Bloksma et alii 1996). Acest proiect, extrem de ambițios, și-a propus nu numai realizarea concertată de wordnet-uri monolingve pentru limbile europene de circulație internațională (engleză, franceză, germană, italiană, olandeză, spaniolă), dar a introdus o cerință fundamental nouă, anume, corelarea multilinguală a celor șase tezaure lexicale, astfel încât dintr-un *sinset* al unei limbi să se poată ajunge în echivalentul de traducere din oricare din celelalte cinci limbi. În plus, față de relațiile originale din WordNet, EuroWordNet propune un inventar mult mai bogat (90) de relații, cum ar fi cele tematice de tip causal (Agent, Patient, Instrument, Location, Direction) sau cele corelând sensurile derivaților lexicali (XPOS-SYNONYMY: a adora - adorație).

Soluția tehnică pentru corelarea multilinguală a tezaurelor lexicale monolingve a fost definirea unui index interlingual (ILI), independent de limbă, conținând reprezentări conceptuale ale înțelesurilor lexicalizabile în limbile proiectului. Fiecare înțeles din oricare din limbile reprezentate

În rețeaua semantică multilingvă este pus în corespondență cu un singur concept al indexului interlingual. Aceste corespondențe se realizează prin intermediul a 20 de tipuri distincte de relații binare. Sinseturile (seriile sinonimice) din două sau mai multe limbi care sunt puse în corespondență cu același concept din ILI sunt considerate echivalenți de traducere, natura echivalenței de traducere fiind definită de tipul relațiilor ce definesc corespondența dintre sinseturile respective și conceptul comun.

Inițial, indexul multilingual a fost constituit ca o mulțime nestructurată a tuturor înțelesurilor lexicalizate în WordNet (cu alte cuvinte, în engleză). Ulterior, prin dezvoltarea tezaurelor monolingve, ILI a fost îmbogățit cu reprezentări conceptuale cu lexicalizare și în celelalte limbi. O prezentare în detaliu a proiectului EuroWordNet se poate găsi în (Vossen 1998).

După trei ani proiectul EuroWordNet inițial a fost extins pentru o perioadă de încă doi ani (EuroWordNet II) și a încorporat încă patru limbi: bască, catalană, cehă și estoniană. Proiectul EuroWordNet II s-a încheiat în anul 2000 cu realizarea unor nuclee a căror extensie a rămas în exercițiul financiar al autorităților naționale.

3. BALKANET – extensie a proiectului EuroWordNet cu limbile arealului balcanic

În septembrie 2001, a fost lansat proiectul european BALKANET (IST – 2000 – 29388), o continuare firească a proiectului EuroWordNet II, care aduce, alături de cele 10 limbi europene, alte cinci limbi din zona balcanică: bulgară, greacă, română, sârbo-croată, turcă (Stamou et alii 2002). Ca și în EuroWordNet, ontologiile lexicale monolingve sunt corelate printr-o mulțime de concepte interlinguale, corespondențele fiind stabilite cu ajutorul unor relații de echivalență complexe (*eq-synonymy*, *eq-near-synonymy*, *eq-has-hyperonym*, *eq-has-hypernym* etc.).

Reprezentanții din România în acest proiect, care va dura trei ani, sunt: Institutul Academiei Române de Cercetări pentru Inteligența Artificială din București (coordonator Dan Tufiș) și Facultatea de Informatică a Universității „Al. I. Cuza” din Iași (coordonator Dan Cristea). În realizarea obiectivelor proiectului sunt implicați numeroși specialiști, atât informaticieni, cât și lingviști. Desigur, participarea românească în acest proiect și angajarea față de obiectivele proiectului nu s-a bazat doar pe entuziasm, ci pe activități și rezultate anterioare

importante, pe *surse lingvistice* primare (Tufiş 2001) de referință ale limbii române, implementate ca *resurse lingvistice* (ibidem) în format standardizat și pe o multitudine de programe de prelucrare dezvoltate de-a lungul a mulți ani de cercetare, în cea mai mare parte prin finanțare internațională.

3.1. Corpusuri

În cadrul proiectelor europene Multext-East și TELRI (Erjavec et alii 1997), (Dimitrova et alii 1998), (Tufiş, Bruda 1997), (Tufiş et alii 1997, 1999) a fost creat un corpus paralel în șapte limbi, foarte detaliat adnotat, bazat pe binecunoscutul roman al lui Orwell – *1984*, și un alt corpus paralel în 25 de limbi, bazat pe *Republica* lui Platon. Adnotarea folosită inițial a fost conformă cu TEI, dar ulterior, odată cu cristalizarea standardului CES (Ide 1998), corpusurile au fost readnotate (automat) în conformitate cu CES. Acestea sunt două corpusuri relativ mici (câte aproximativ 110.000 cuvinte în fiecare limbă) dar, datorită acurateței proceselor de etichetare și de aliniere (validate manual), au fost extrem de folositoare pentru diverse aplicații, de la construirea modelelor lingvistice pentru etichetare morfo-sintactică (Tufiş 1999) și clasificarea documentelor (Tufiş et alii 2000) până la discriminarea automată a sensului (Erjavec et alii 2001). Pe lângă corpusurile multilingve, am construit alte două corpusuri monolingve mult mai mari: un corpus literar bazat pe diverse romane (conținând aproximativ 1.500.000 cuvinte) și un corpus jurnalistic (conținând peste 100.000.000 cuvinte). Ambele corpusuri au fost segmentate, etichetate și lematizate automat.

3.2. Lexicoane și dicționare

Unul dintre rezultatele proiectului Multext-East este un lexicon de formă ocurență (peste 450.000 de intrări), care conține triplete de tipul <cuvânt, leamnă, cod_morfo-sintactic>. Codificarea folosită este compatibilă cu recomandările Eagles pentru adnotarea morfo-sintactică și este documentată pe larg în (Tufiş et alii 1997).

Din corpusurile paralele menționate mai sus și folosind programul ce implementează metodologia noastră de extragere a echivalențelor de traducere (Tufiş, Barbu 2001a, 2001b, 2002) s-a construit un lexicon bilingv Român – Englez (de asemenea, transpus în format XML). Acest

lexicon bilingv a fost validat manual și îmbogățit cu noi intrări din diverse surse publice.

Principalul dicționar pe care l-am folosit în analiza noastră este Dicționarul Explicativ al Limbii Române (DEX, 1996), realizat de Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan”¹ al Academiei Române. Această sursă lingvistică, importantă referință lexicografică pentru limba română contemporană, a fost parțial digitizată și convertită într-o bază de date lexicală în cadrul proiectului CONCEDE (Tufiș et alii 1999).

Codificarea conținutului DEX s-a realizat folosind limbajul de adnotare XML. Implementarea, ce explicitează toate convențiile tipografice precum și informațiile implicite, a condus la un volum textual de date de circa 8-10 ori mai mare față de conținutul primar al DEX-ului. Întrucât adnotarea XML este independentă de convențiile tipografice utilizate la tipărirea pe hârtie a dicționarului și independentă de limba dicționarului, este posibilă căutarea multi-criterială a informației după semnificație și structură, în unul, două sau mai multe dicționare explicative ale unor limbi diferite. De pildă, un exemplu de căutare multi-criterială ar putea fi parafrizat astfel:

Găsește și afișează toate intrările din dicționar ce corespund substantivelor feminine, de origine neo-greacă și al căror cuvinte titlu încep cu ZA.

O astfel de căutare va avea ca rezultat tipărirea intrării corespunzătoare cuvântului titlu ZA²:

ZA², zale, s.f. 1. Fiecare dintre ochiurile unui lanț; *p. gener.* (la pl.) lanț. ♦ Lănțisor de metal întrebuințat uneori ca podoabă. ♦ Cusătură în formă de lănțisor, executată de obicei la broderii. 2. (La pl.) Împletitură executată din inele mici de fier legate unul de altul; *p. ext.* armură făcută din această împletitură, cu care se îmbrăcau oștenii în antichitate și în evul mediu, spre a se apăra de loviturile dușmanilor. [Var.: (reg.) zălă, zea s.f.] - Cf. ngr. záva.

O altă sursă lexicală esențială a fost Dicționarul de Sinonime al Limbii Române – DSLR (Seche, Seche 1997), care a fost transpus în formă electronică de grupul de cercetători în prelucrarea limbajului natural din Universitatea „Al. I. Cuza” Iași. Forma electronică a RDS a fost convertită în format XML astfel încât aceeași interfață pe care am dezvoltat-o pentru XML-DEX funcționează și cu XML-DSLR.

¹ Între timp, prin unirea cu Institutul de Fonetica și Dialectologie „Al. Rosetti”, instituția respectivă a devenit Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan-Al. Rosetti”.

În sfârșit, o resursă extrem de valoroasă a fost și Indexul Interlingual al EuroWordNet, exportat în format XML cu editorul VisDic, produs de Universitatea Masaryk din Brno (Pavelek, Pala 2002).

3.3. Selectarea stocului lexical

Vom da câteva definiții ale unor noțiuni pe care le vom folosi în cele ce urmează.

Când ne plasăm într-un context monolingv, vorbim despre *sensuri*, *înțelesuri* și *sinseturi*. Un cuvânt are unul sau mai multe *sensuri*. Un sens referă un *înțeles*. În EuroWordNet sensurile unui cuvânt sunt numerotate în funcție de frecvența lor, iar sensul unei leme este denotat adăugând numărul sensului la forma ortografică a acesteia. O mulțime de sensuri astfel specificate (ex. *action2*, *activity1*, *activiteness1*) care referă același înțeles este numit *sinset* și constituie el însuși denotația înțelesului sensurilor din *sinset*. Cu alte cuvinte, un *sinset* reprezintă *lexicalizarea unui înțeles* în contextul monolingv curent.

Dacă abstractizăm noțiunea de *înțeles*, definită ca mai sus, astfel încât să nu mai facem referire la un anumit context monolingv, vom vorbi despre *concepte* care sunt referite de *înțelesurile* lexicalizate în diferitele limbi. Așadar, putem vorbi despre *concepte* care au sau nu realizare lingvistică într-o limbă sau alta. Un concept este un construct cognitiv, independent de limbă, care în EuroWordNet este totdeauna lexicalizat cel puțin într-una dintre limbi. Un concept este mai departe rafinat în termeni de distincții semantice elementare (trăsături semantice), deci putem vorbi despre gruparea conceptelor în funcție de trăsăturile lor semantice.

În EuroWordNet și, deci, și în BalkaNet, ILI este definit ca o colecție nestructurată de intrări de forma: <ILI-index> <descriere ontologică> <glosă> [domeniu]. Indexul interlingual inițial a fost construit din versiunea 1.5 a WordNet-ului și, deci, glosele pentru fiecare concept au fost importate direct din sinsetul englezesc care se referă la înțelesul conceptualizat în ILI.

Pentru a facilita o cât mai bună intercorelare a wordnet-urilor monolingve din cadrul proiectului BALKANET și pentru a înlesni extensia lor ulterioară, consorțiul proiectului a decis ca procesul implementărilor paralele să fie centrate pe concepte (independente de limbă) selectate, de comun acord, la momente succesive de timp.

O primă selecție a constituit-o mulțimea așa-numitelor „concepte de bază”, definite în EuroWordNet ca fiind acele concepte din ILL lexicalizate în limba engleză (în WORDNET) prin sinseturi plasate pe un nivel ierarhic cât mai sus și, în plus, care au un număr mare de hiponimi direcți. Rațiunea acestei decizii a constatat în faptul că, aceste concepte fiind foarte generale și, totodată, productive în definirea unor concepte particulare, este foarte probabil ca ele să fie lexicalizate în majoritatea limbilor de interes. Acest lucru a fost probat atât în EuroWordNet, cât și în BALKANET. Mulțimea *conceptelor de bază* (o motivație mai detaliată a selecției lor este prezentată în (Vossen 1998) în raport cu obiectivele EuroWordNet) conține 1310 concepte, fiecare dintre ele fiindu-i atașată o glosă explicativă și o *descriere ontologică* (vezi Rodriguez et alii 1998).

După implementarea, în toate cele cinci limbi ale proiectului, a nucleelor de ontologii lexicale corespunzând conceptelor de bază, s-a făcut o nouă selecție, de data aceasta conținând 4000 de noi concepte interlinguale.

Selecția a avut în vedere, pe de o parte, maximizarea compatibilității cu EuroWordNet, iar, pe de altă parte, relevanța stocului lexical pentru fiecare limbă din perspectivă monolingvă. Primul criteriu a fost operaționalizat alegându-se acele concepte lexicalizate în cele mai multe limbi din EuroWordNet. Limita inferioară a numărului de limbi a fost fixată la cinci, astfel încât, după implementarea acestor concepte în BALKANET, ele să fie lexicalizate în cel puțin 10 limbi.

Criteriul relevanței monolingve a condus la propunerea mai multor mulțimi candidate de concepte. Pentru fiecare limbă a proiectului au fost efectuate analize cantitative în context strict monolingv. Metodele de analiză au diferit de la partener la partener, în raport cu datele și instrumentele disponibile pentru limbile în cauză. După analiza acestor mulțimi, au fost incluse în mulțimea finală acele concepte ce au apărut în cel puțin două propuneri. Mulțimea finală a conceptelor a fost ordonată după numărul de limbi din EuroWordNet care le lexicalizează și după numărul de limbi din BALKANET care le-au propus. Primele 4000 de noi concepte în această listă au fost, de comun acord, alese ca țintă comună pentru cea de a doua etapă a proiectului.

În continuare prezentăm metodologia folosită pentru limba română privind selecția stocului lexical în cadrul BALKANET.

Analiza cantitativă s-a efectuat asupra unui corpus foarte mare, format din mai multe romane și dintr-o colecție de texte jurnalistice culese de pe web. Corpusul (conținând mai mult de 100 de milioane de cuvinte)

a fost supus unor prelucrări statistice, fiind etichetat și lematizat automat, iar cuvintele care prezentau interes (substantive comune, verbe, adjective și adverbe) au fost sortate în funcție de frecvența lor în texte. Am extras în acest fel o listă de mai mult de 30.000 de leme. În funcție de frecvența acestora în textele din corpus, această listă a fost împărțită în trei părți, corespunzând celor mai frecvente 10.000 de leme(I), următoarele cele mai frecvente 10.000 (II) și restul (III).

Frecvența dintr-un corpus este considerată de mulți lexicografi un criteriu subiectiv. Printre cele mai puternice argumente critice se numără volumul și reprezentativitatea textelor incluse în corpusul folosit la analiza cantitativă. Luând în calcul faptul că un număr din ce în ce mai mare de texte sunt disponibile pe web, mărimea corpusului nu mai reprezintă o problemă semnificativă, însă reprezentativitatea rămâne în continuare un punct slab. Definirea exactă a naturii textelor care trebuie incluse într-o analiză cantitativă face obiectul unei îndelungi polemici și nu vom insista asupra ei. Având în vedere că datele noastre constau în cea mai mare parte din texte jurnalistice, problema reprezentativității poate fi cu îndreptățire ridicată. Dicționarul de Frecvențe ale Cuvintelor Românești – FDRW (Julliard et alii 1965), publicat cu mult timp în urmă, conține cele mai frecvente 5.000 de cuvinte. Ele au fost extrase dintr-un corpus bine echilibrat de circa 500.000 de cuvinte, incluzând texte literare, texte de legi, poezie și jurnalistică. Chiar dacă este destul de controversat, este încă folosit de mulți lingviști români ca o referință. Comparația pe care am făcut-o a arătat că cele mai multe cuvinte din cele 5.000 inventariate de FDRW se găsesc și în lista obținută de noi, chiar dacă nu cu aceleași scoruri de frecvență. Pe lângă frecvența în corpus am apelat și la alte două criterii mai puțin controversate și care au putut fi operaționalizate în raport cu resursele lingvistice disponibile și instrumentele noastre de analiză a corpusurilor. Primul este numărul de sensuri pe care un cuvânt îl are într-un dicționar. Al doilea este numărul de definiții din dicționar în care apare un anumit cuvânt. Al treilea criteriu, neinclus încă în analiză, ar putea fi numărul de derivate ale unui cuvânt (acest ultim criteriu este preferat de mai mulți etimologi români). Dicționarul pe care ne-am bazat analiza a fost XML-DEX prezentat anterior.

În această fază a proiectului BalkaNet, ne-am concentrat atenția pe substantivele din limba română, iar datele experimentale raportate mai jos se referă doar la acestea. Având, însă, în vedere că procedurile tehnice nu

depind de categoria gramaticală, metodologia și procedura va fi aceeași și pentru verbe, adjective și adverbe.

Considerând doar primele două clase de frecvență descrise mai sus (primele 20.000 cele mai frecvente din corpusul jurnalistic), am extras din XML-DEX mai mult de 8.000 de intrări de substantive și substantive compuse (care însumează aproximativ 35.000 de sensuri), astfel încât productivitatea definițională PD (numărul de definiții de sens în care un substantiv participă) să fie cel puțin trei. Lista a fost sortată în funcție de productivitatea definițională și numărul de sensuri ale fiecărui cuvânt titlu. Pentru toate aceste substantive am extras traduceri englezești din dicționarul de echivalenți de traducere. Procedurile pentru extragerea automată a echivalenților de traducere din corpusuri paralele ca și procedura de discriminare a sensurilor sunt descrise pe larg în (Tufiș, Barbu 2001a,b), (Tufiș 2002), (Erjavec et alii 2001). Fiecare substantiv românesc a fost pus în corespondență cu lista tuturor conceptelor din ILI corespunzătoare traducerilor sale în engleză. Conceptele astfel identificate au fost sortate după rangul corelat al substantivelor românești de la care s-a pornit.

Interesant de remarcat că dintre cele 4000 de concepte selectate în final prin armonizarea propunerilor tuturor partenerilor, circa 2600 s-au regăsit și în primele 4000 de concepte ale ierarhiei noastre. Toate cele 4000 de concepte selectate de consorțiu se regăsesc printre primele 6000 de concepte ale ierarhiei noastre.

Toate substantivele reprezentând potențiale lexicalizări ale celor 4000 de concepte din cea de a doua selecție au fost automat puse în corespondență cu toate definițiile lor din XML-DEX. De asemenea, ele au fost corelate cu lexicalizările din limba engleză ale celor 4000 de concepte. Prin intermediul dicționarului de echivalenți de traducere englez-român fiecare concept a fost asociat cu lexicalizarea din limba engleză (extrasă din WORDNET) și cu potențialele lexicalizări în limba română.

Dicționarul de Sinonime al Limbii Române (DSLRL), digitizat și codificat în XML, a fost folosit pentru a extrage seriile sinonimice pentru cuvintele românești selectate. În XML-DSLRL unii membri ai seriilor sinonimice sunt arhaisme sau regionalisme. Discuțiile preliminare au condus către ideea de a elimina toate cuvintele care fac parte din aceste clase (ne-am bazat pe cerința de a construi un stoc lexical de uz general în limba română contemporană). Totuși, pentru eventualitatea în care aceste cuvinte filtrate (împreună cu informațiile despre uz) vor fi necesare mai târziu, s-a asigurat recuperabilitatea lor. Seriile sinonimice românești au

fost considerate ca posibile sinseturi și adăugate la asociațiile descrise mai sus.

4. Instrumente software dezvoltate pentru proiectul BALKANET

Materialul lingvistic de bază descris în secțiunea anterioară a fost asamblat prin intermediul unor programe unitare astfel încât toată această informație este disponibilă într-o interfață „prietenoasă”, prin care utilizatorul alege echivalențele corecte de sens dintre cele potențiale. Această interfață este generată și „personalizată” automat în funcție de mulțimea conceptelor interlinguale, furnizată ca parametru de intrare unui generator de interfețe. Printr-un astfel de model arhitectural a fost posibil ca sarcina construirii WordNet-ului românesc să fie distribuită între membrii celor două colective românești participante la proiect și judicios controlată. Pentru fiecare dintre aceștia s-a generat o interfață personalizată pentru o submulțime distinctă de concepte dintre cele agreeate de consorțiul proiectului. Utilizatorul acestei interfețe, pe care generic îl numim în continuare *lexicograf*, va lucra în mod independent de ceilalți, construind, ca urmare a interacțiunii, fragmente ale WordNet-ului românesc. La un moment dat, lexicograful alege un concept din mulțimea ce i-a fost repartizată, căruia dorește să-i atașeze un sinset românesc. El are la dispoziție, simultan, sinsetul ce lexicalizează în limba engleză conceptul respectiv și, pentru fiecare cuvânt englezesc din acest sinset, toate potențialele lui traduceri în limba română, aceste traduceri având atașate toate definițiile conținute în XML-DEX. În plus, fiecare cuvânt românesc are atașate toate seriile sinonimice din XML-DSLR în care el este prezent. Ceea ce trebuie să decidă lexicograful este:

- a) care este cea mai adecvată traducere în limba română și care definiție a sa este cea mai apropiată de definiția conceptului lexicalizat în limba engleză;
- b) care este cea mai bună serie sinonimică a acestui cuvânt;
- c) care dintre definițiile atașate cuvintelor dintr-o serie sinonimică este cea mai adecvată pentru a fi aplicabilă tuturor cuvintelor din seria respectivă.

În marea majoritate a cazurilor, definițiile extrase din XML-DEX, corespunzând sinonimelor dintr-un sinset, nu sunt identice, așadar, lexicografii trebuie să aleagă soluția optimă, cea mai apropiată de semnificația conceptului corespunzător. Merită menționat că în faza asocierii dintre sinseturi și definiții a devenit evidentă incorectitudinea

alcătuirii unor sinseturi, ele fiind modificate corespunzător. În alte cazuri, Dicționarul Explicativ al Limbii Române include în aceeași definiție două sensuri care sunt demarcate în ILI ca două concepte diferite. În astfel de situații strategia generală a fost să se despartă definiția românească și să se atașeze ca glosă partea relevantă.

Fragmentele create de fiecare lexicograf au fost și vor fi în continuare agregate în mod incremental în structuri din ce în ce mai complexe și mai acoperitoare din punct de vedere lexical. Acest proces de agregare se realizează în mod centralizat, astfel încât corectitudinea structurilor rezultate să poată fi controlată și, în cazul conflictelor, să se poată identifica și corecta sursele de conflict (de exemplu: același sens pus în corespondență cu concepte diferite, sensuri diferite ale aceluiași cuvânt puse în corespondență cu același concept, literalii fără identificatori de sens etc.). Corectarea unor conflicte între două porțiuni ale structurii agregate poate să genereze conflicte între alte părți ale sale și, pentru evitarea acestui pericol, au fost proiectate mecanisme de control centralizat ce gestionează efectul global al oricăror modificări locale și al unificării subseturilor de WordNet.

Construcția sinseturilor și punerea lor în corespondență cu conceptele interlinguale reprezintă doar una din cele două dimensiuni fundamentale ale procesului de construire a unei rețele semantice lexicale pusă în corespondență cu indexul interlingual, respectiv, cea de implementare a nodurilor și echivalarea acestora cu conceptele interlinguale. Cea de a doua dimensiune o constituie definirea relațiilor (intralinguale) între nodurile create și echivalate în prima fază.

Stabilirea relațiilor intralinguale între sinseturile WordNet-ului românesc s-a făcut automat (urmată de validarea umană) în baza principiului „echivalenței ierarhice interlinguale” (Tufiș, Cristea 2002). În esență, acest principiu afirmă că:

- 1) dacă sinsetul S_{1LA} din limba LA și sinsetul S_{1LB} din limba LB sunt echivalate cu același concept C_1 din ILI,
- 2) dacă sinsetul S_{2LA} din limba LA și sinsetul S_{2LB} din limba LB sunt echivalate cu același concept C_2 din ILI,
- 3) dacă în limba A sinseturile S_{1LA} și S_{2LA} sunt într-o relație ierarhică R^+ (R^+ denotă compunerea de un număr de ori cel puțin egal cu 1 a relației R),
atunci: în limba B sinseturile S_{1LB} și S_{2LB} sunt într-o relație ierarhică similară R^+ .

Ultima etapă a construirii unui grup de sinseturi este transformarea rezultatelor interacțiunii lexicografului cu interfața descrisă anterior într-un

format independent de limbă (codificare XML) și specific editorului multilingual de ontologii lexicale, numit VisDic (Pavelek, Pala 2002).

5. Concluzii

A fost construită o platformă software de dezvoltare incrementală a rețelei semantice ce permite implementarea independentă de regiuni ale rețelei și integrarea ulterioară a acestora. Acest concept arhitectural a permis ca peste 20 de specialiști să lucreze în mod independent și rezultatele produse să fie agregate imediat. Mediul *lingware* de dezvoltare conține un modul special de verificare a corectitudinii deciziilor lingvistice la crearea sinseturilor românești sau la punerea lor în corespondență cu conceptele indexului interlingual. După cum era de așteptat, procesul de integrare a rezultatelor parțiale furnizate de fiecare membru al celor două echipe de realizare a evidențiat o serie de inconsistențe cu explicații diverse:

- neatenție în asignarea sensurilor, generată de oboseala expertului decident uman;
- granularitate semantică diferită între sensurile explicitate în XML-DEX și sensurile conceptelor din ILI;
- erori existente în resursele lingvistice primare folosite în implementare.

Avantajul acestei abordări, pe lângă faptul că permite distribuția sarcinilor între un număr foarte mare de experți umani precum și integrarea rapidă (cu verificarea imediată și obiectivă) a rezultatelor produse de fiecare dintre ei, constă și în identificarea acelor concepte din ILI care au un grad de rafinare mult prea fin chiar și pentru un subiect uman. Utilitatea acestor distincții din perspectiva prelucrării automate este limitată și, printre direcțiile importante de cercetare actuale în comunitatea WORDNET, una este destinată aproape exclusiv identificării lor prin metode statistice. Analiza inconsistențelor interumane privind proiecția înțelesurilor dintr-o anumită limbă peste conceptele interlinguale din ILI poate furniza informații calitative mult mai interesante (cel puțin din perspectiva psiho-lingvisticii) și mai demne de încredere decât o analiză statistică.

Obiectivul final prevăzut pentru cei trei ani de derulare ai proiectului BALKANET (septembrie 2004) este realizarea unui nucleu de câte 8.000 de sinseturi în fiecare din limbile proiectului.

În acest moment, la mai puțin de un an de la începerea proiectului, WordNet-ul românesc se află cu mult înaintea graficului prevăzut, având

format independent de limbă (codificare XML) și specific editorului multilingual de ontologii lexicale, numit VisDic (Pavelek, Pala 2002).

5. Concluzii

A fost construită o platformă software de dezvoltare incrementală a rețelei semantice ce permite implementarea independentă de regiuni ale rețelei și integrarea ulterioară a acestora. Acest concept arhitectural a permis ca peste 20 de specialiști să lucreze în mod independent și rezultatele produse să fie agregate imediat. Mediul *lingware* de dezvoltare conține un modul special de verificare a corectitudinii deciziilor lingvistice la crearea sinseturilor românești sau la punerea lor în corespondență cu conceptele indexului interlingual. După cum era de așteptat, procesul de integrare a rezultatelor parțiale furnizate de fiecare membru al celor două echipe de realizare a evidențiat o serie de inconsistențe cu explicații diverse:

- neatenție în asignarea sensurilor, generată de oboseala expertului decident uman;
- granularitate semantică diferită între sensurile explicitate în XML-DEX și sensurile conceptelor din ILI;
- erori existente în resursele lingvistice primare folosite în implementare.

Avantajul acestei abordări, pe lângă faptul că permite distribuția sarcinilor între un număr foarte mare de experți umani precum și integrarea rapidă (cu verificarea imediată și obiectivă) a rezultatelor produse de fiecare dintre ei, constă și în identificarea acelor concepte din ILI care au un grad de rafinare mult prea fin chiar și pentru un subiect uman. Utilitatea acestor distincții din perspectiva prelucrării automate este limitată și, printre direcțiile importante de cercetare actuale în comunitatea WORDNET, una este destinată aproape exclusiv identificării lor prin metode statistice. Analiza inconsistențelor interumane privind proiecția înțelesurilor dintr-o anumită limbă peste conceptele interlinguale din ILI poate furniza informații calitative mult mai interesante (cel puțin din perspectiva psiho-lingvisticii) și mai demne de încredere decât o analiză statistică.

Obiectivul final prevăzut pentru cei trei ani de derulare ai proiectului BALKANET (septembrie 2004) este realizarea unui nucleu de câte 8.000 de sinseturi în fiecare din limbile proiectului.

În acest moment, la mai puțin de un an de la începerea proiectului, WordNet-ul românesc se află cu mult înaintea graficului prevăzut, având

deja create peste 6.000. Se poate estima că, în condiții normale, în cei peste doi ani care au mai rămas WordNet-ul românesc va ajunge la peste 20.000 de sinseturi, acoperind peste 40.000 de literalii.

Continuarea proiectului și după încheierea BALKANET, în principal cu finanțare internă, este unul dintre dezideratele participanților români la acest proiect. Operaționalizarea acestui obiectiv poate fi facilitată de contextul organizatoric creat de curând prin înființarea la Academia Română a Comisiei de Informatizare pentru Limba Română (CILR), precum și a Consorțiului de Informatizare pentru Limba Română (CONSILR: www.consilr.info.uaic.ro), for executiv al CILR. Distribuția WordNet-ului românesc se va face (prin CILR/CONSILR) fără restricții pentru activitatea de cercetare/dezvoltare publică.

Referințe bibliografice

Bloksma, L., Diez-Orzas, Vossen, P. (1996), *The User Requirements and Functional Specification of the EuroWordNet-project* „EWN-deliverable D.001”, LE-4003.

Danzin, A. (1992), *Towards a European Language Infrastructure*, raport al Comisiei Europene.

DEX (1996), Coteanu, I., Seche, L., Seche, M. (coord.), *Dictionarul Explicativ al Limbii Române*, Ediția a II-a, Univers Enciclopedic, București.

Erjavec, T., Ide, N., Tufiș, D. (1997), *Encoding and Parallel Alignment of Linguistic Corpora in Six Central and Eastern European Languages*, in Levison, M. (ed.), *Proceedings of the Joint ACH/ALL Conference*, Queen's University, Kingston, Ontario, June 1997 (also on <http://www.qucis.queensu.ca/achallc97>).

Erjavec, T., Ide, N., Tufiș, D. (2001), *Automatic Sense Tagging Using Parallel Corpora*, in *Proceedings of the 6th Natural Language Processing Pacific Rim Symposium*, Tokyo, Japan, pp. 212-219.

Fellbaum, Ch. (ed.) (1998), *WordNet: An Electronic Lexical Database*, MIT Press, 423 p.

Ide, N. (1998), *Corpus Encoding Standard: SGML Guidelines for Encoding Linguistic Corpora*, First International Language Resources and Evaluation Conference, Granada, Spain. See also <http://www.cs.vassar.edu/CES/>.

Ide, N., Erjavec, T., Tufiș, D. (2002), *Sense Discrimination with Parallel Corpora*, in *Proceedings of the SIGLEX Workshop on Word*

Sense Disambiguation: Recent Successes and Future Directions. ACL2002, Philadelphia, 7p.

Julliard, A., Edwards, P. M. H., Julliard, I. (1965), *The Frequency Dictionary of Rumanian Words*, Mouton & CO., London-The Hague-Paris.

Miller, G. A., Beckwith, R., Fellbaum, C., Gross, D., Miller, K. J. (1990), *Introduction to WordNet: An On-Line Lexical Database*, in „International Journal of Lexicography”, vol. 3, no. 4 (winter), pp. 235-244.

Pavelek, T., Pala, K. (2002), *VisDic: A new Tool for WordNet Editing*, in *Proceedings of the 1st International Wordnet Conference*, Mysore, pp. 21-25.

Rodriguez, H., Climent, S., Vossen, P., Bloksma, L., Peters, W., Alonge, A., Bertagna, F., Roventini, A. (1998), *The Top-Down Strategy for Building EuroWordNet: Vocabulary Coverage, Base Concepts and Top Ontology*, in Vossen P. (ed.), *EuroWordNet: A Multilingual database with lexical semantic networks*, Computers and Humanities, vol. 32, no. 2-3.

Seche, L., Seche, M. (1997), *Dicționarul de sinonime al limbii române*, Univers Enciclopedic, București.

Stamou, S., Oflazer, K., Pala, K., Christoudoulakis, D., Cristea, D., Tufiş, D., Koeva, S., Totkov, G., Dutoit, D., Grigoriadou, M. (1997), *BALKANET. A Multilingual Semantic Network for the Balkan Languages*, in *Proceedings of the International WordNet Conference*, Mysore, India.

Tufiş, D., Bruda, Șt. (1997), *Structure Markup in CES and Preliminary Statistics on Romanian Translation of Plato's „Republica”*, in *Proceedings of International Seminar on Encoding*, Ljubliana, also in *TELRI News*, nr. 5, May, 1997.

Tufiş, D. (1999), *Tiered Tagging and Combined Classifiers*, in Jelinek, F., Nöth, E. (eds.), *Text, Speech and Dialogue. Lecture Notes in Artificial Intelligence 1692*, Springer.

Tufiş, D., Barbu, A. M., Pătrașcu, V., Rotariu, G., Popescu, C. (1997), *Corpora and Corpus-Based Morpho-Lexical Processing*, in Tufiş, D., Andersen, P. (eds.), *Recent Advances in Romanian Language Technology*, Editura Academiei.

Tufiş, D., Rotariu, G., Barbu, A. M. (1999), *TEI-Encoding of a Core Explanatory Dictionary of Romanian*, in Kiefer, F. and Pajzs, J. (eds.), *Papers in Computational Lexicography*, Hungarian Academy of Sciences, pp. 219-228.

Tufiş, D., Popescu C., Roșu, R., *Automatic classification of documents by random sampling*, in *Proceeding of the Romanian Academy, Series A*, vol. 1, no. 2, pp. 18-28.

Tușiș, D. (2001), *Promovarea Limbii Române în SI-SC*, in *Societatea Informațională - Societatea Cunoașterii: concepte, soluții și strategii pentru România*, Filip, F. Gh. (coord.), Editura Expert, București, ISBN 973-8177-42-1, pp. 131-142.

Tușiș, D., Barbu, A. M. (2001a), *Computational Bilingual Lexicography: Automatic Extraction of Translation Dictionaries*, in „International Journal on Science and Technology of Information”, Romanian Academy, ISSN 1453-8245, vol. 4, no. 3-4, pp. 325-352.

Tușiș, D., Barbu, A. M. (2001b), *Extracting multilingual lexicons from parallel corpora*, in *Proceedings of the ACH-ALLC conference*, New York, USA.

Tușiș, D., Barbu, A. M. (2002), *Lexical token alignment: experiments, results and applications*, in *Proceedings of LREC2002*, Las Palmas, Spain, 8 p.

Tușiș, D. (2002), *A cheap and fast way to build useful translation lexicons*, in *Proceedings of the 19th International Conference on Computational Linguistics, COLING2002*, Taipei, 25-30 August, 2002, 7 p.

Tușiș, D., Cristea, D. (2002), *Methodological issues in building the Romanian Wordnet and consistency checks in Balkanet*, in *Proceedings of LREC2002*, Las Palmas, Spain, 7 p.

Vossen, P. (ed.) (1998), *A Multilingual Database with Lexical Semantic Networks*, Kluwer Academic Publishers, Dordrecht.

DAN CRISTEA, DAN TUFÎȘ

RESURSE LINGVISTICE ROMÂNEȘTI ȘI TEHNOLOGII INFORMATICE APLICATE LIMBII ROMÂNE

1. Un pericol al societății moderne

Atașați, așa cum suntem, ideii de globalizare și deschidere spre Europa și lume, nu putem, însă, neglija pericolul, datorat imixtiunii abuzive prin mediile electronice (televiziune, internet) a limbilor intens mediatizate asupra celorlalte. Amenințate în acest mod sunt dialectele locale, deluvionate de tăvălugul lingvistic al limbilor oficiale, dar și limbi ale unor națiuni relativ mari dar, temporar, defavorizate economic, ce pot fi impurificate prin importuri abuzive în anumite registre tehnice sau segmente ale jargonului.

Într-un recent schimb de mesaje între membrii Comitetului Program al conferinței filialei europene a Asociației de Lingvistică Computațională¹, ce urmează să fie găzduită anul viitor de Budapesta, Claire Gardent – președinta Comitetului Program – propunea organizarea unui atelier de lucru cu titlul *Resurse și instrumente lingvistice pentru limbile est-europene*. În încercarea de a face acest atelier de lucru de interes și pentru participanții ce vin din alte zone decât estul Europei, sintagma „limbi mai puțin studiate”² a putut doar cu greu fi evitată prin iterări succesive asupra titlului, în final ajungându-se la formularea „limbi de densitate mai mică”³. E lesne de înțeles de ce formulări de acest tip, aplicate unei arii lingvistice din care face parte și româna, sună atât de neplăcut pentru orice lingvist român, care cunoaște îndelungata strădanie a Academiei Române pentru construirea de dicționare, pentru definirea regulilor de gramatică românească și pentru crearea tezaurelor

¹ *European Chapter of the Association for Computational Linguistics (EACL).*

² *less-studied languages.*

³ *low density languages.*

lingvistice ale limbii noastre. Cu toate acestea, veninoasele sintagme sunt, din păcate, justificate, pentru că tipul de tratament pe care îl insinuează ele ca fiind insuficient este cel de natură informatică.

Societatea contemporană are acum mijloace pentru a împiedica dispariția limbilor mici, pentru a încetini „dizolvarea” lor în limbile mari, ori pentru a stopa deteriorarea lor prin importuri abuzive. Limbile au în ele tot atâta creație divină ca și speciile. O limbă este, într-un anumit fel, un „jurnal de bord” al unui popor, pentru că limba unui popor păstrează urme ale trecerii lui prin timp, așa cum o formă de relief memorează uneori, în straturile geologice, istoria unei specii. A pierde o limbă e la fel de dureros cu a pierde o specie. Dar, așa cum selecția naturală, cu sacrificiile ei, a întărit speciile, poate că procesul de „nivelare” a limbilor, pe care noi îl resimțim ca fiind o tragedie, trebuie, de fapt, privit cu detașare. Pentru că, ar putea spune cineva, el nu reprezintă altceva decât un act de selecție naturală cu care ne-a obișnuit evoluția, actul numit „cel mai tare rezistă”, exercițiul eschimos de a izola în noaptea polară un bătrân neputincios și nefolositor pentru ca cei tineri și utili să aibă o îmbucătură în plus, să ducă mai departe făclia speciei. Aceasta a fost evoluția firească a naturii de la facerea ei și e posibil ca fără această „ladă de gunoi” a speciilor extinse ori a limbilor dispărute nici noi să nu fi fost atât de inteligenți și de bine făcuți și nici o limbă atât de frumoasă precum italiana, ca să luăm un exemplu, să nu fi existat.

În acest calcul liniștitor nu putem însă să lăsăm la o parte angosta ca nu cumva societatea modernă, prin noile canale de comunicație create, capabile de diseminare planetară și instantanee, să fi denaturat într-un fel compoziția supei primordiale în care se coace dintotdeauna evoluția limbilor. Pentru ca o entitate colectivă (specie sau limbă) ce se supune unor legi compoziționale (de încrucișare sau de comunicare) să evolueze natural spre o identitate „remarcabilă” (singura formă care ne interesează), e nevoie să fie respectate simultan: o dimensiune minimă, care să împiedice o proliferare a raporturilor incestuoase, dacă vorbim de specie, sau o plafonare a formei și a lexicului datorată placidității imaginative a unei colectivități redusă numeric, dacă vorbim de limbă, dar, credem noi, și o dimensiune maximă, care e totuna cu o anumită izolare geografică sau comunicațională, pentru a împiedica o diluare a trăsăturilor genetice, dacă vorbim de specie, sau o impurificare lingvistică, dacă vorbim de o limbă naturală.

Fortărea dimensiunii maxime poate duce la pierderea identității unei limbi „năcăjite” prin agresiunea arogantă a limbilor tari, a celor ce fac

ocolul globului în mediile electronice. În ziua întâi a globalizării, această perspectivă sumbră este cunoscută și guvernele statelor lumii devin din ce în ce mai conștiente de necesitatea apărării identității lingvistice autohtone. Globalizarea nu trebuie să conducă la o amestecătură lingvistică amorfă, un fel de *new-speak* planetar, ci, dimpotrivă, la cultivarea limbilor proprii prin ușurarea folosirii lor în comunicarea în mediile electronice. Or, este evident că acest lucru nu poate fi realizat fără aportul tehnologiilor informatice aplicate limbajului natural.

2. Comisia și Consorțiul de Informatizare pentru Limba Română

În octombrie 2001, a fost creată în Academia Română, în cadrul Secției de Știința și Tehnologia Informației, Comisia de Informatizare pentru Limba Română (CILR). Scopul acestei comisii îl constituie apărarea identității limbii române prin promovarea studiilor dedicate ei dintr-o perspectivă informațională. Ulterior, la Adunarea Generală a CILR, din martie 2002, s-a hotărât împărțirea activității Comisiei în patru sectoare: lingvistică teoretică și formală, prelucrarea limbajului natural, prelucrarea vorbirii și terminologie.

Rezultat al unor întâlniri și discuții desfășurate între lingviști și informaticieni ce au avut loc succesiv în București, Iași, și Chișinău, încă înainte de apariția Comisiei se prefigura necesitatea creării unui Consorțiu care să asigure un cadru organizat de comunicare între cercetătorii lingviști și informaticieni și de depozitare de informații în domeniile de lucru promovate de Comisie. Momentul decisiv în crearea Consorțiului de Informatizare pentru Limba Română (ConsILR) poate fi considerat eliberarea unei finanțări, în primăvara anului 2002, din partea proiectului național Societatea Informațională – Societatea Cunoașterii, finanțare care a permis construirea unui sit electronic dedicat acestui aspect⁴.

Explozia de informații pe Internet, necesitatea tot mai mare de a accede la ele prin mijloace inteligente utilizând limba naturală proprie, indiferent de limba de depozitare a informațiilor, face astăzi ca domeniul Prelucrării Limbajului Natural să fie considerat prioritar în Comunitatea Europeană. Tot mai multă lume recunoaște că Tehnologia Limbajului va deveni domeniul primordial al Tehnologiei Informației în secolul nostru. Tot mai multe limbi sunt astăzi extrem de bine studiate și reprezentate în

⁴ Adresa acestui sit este <http://consilr.info.uaic.ro>.

mediile electronice. Rămânerea în urmă în acest domeniu înseamnă un handicap tehnologic cu urmări care nu se limitează numai asupra limbii proprii, ce poate fi grav afectată, dar poate avea și consecințe economice greu de recuperat. Se manifestă, ca urmare, o necesitate stringentă de a ridica limba română, în privința resurselor și a tipurilor de prelucrări automate, la nivelul altor limbi europene. Acesta este scopul principal al creării Consorțiului.

În al doilea rând, limba română dispune de fonduri de date lingvistice impresionante (dicționare explicative, tezaure terminologice, bilingve etc.) care, din păcate, din cauza unei politici de protecție deficitară ori a neînțelegerii posibilităților de exploatare oferite de informatică, sunt puțin ori deloc cunoscute publicului larg ori cercetătorilor din lingvistica computațională. Alte tipuri de resurse în limba română, în special corpusuri lingvistice, în stare neprelucrată ori adnotate, există într-un număr insuficient încă în comparație cu alte limbi europene. De crearea lor depinde accederea la tehnologia lingvistică modernă și este neîndoios că acest proces trebuie accelerat.

În al treilea rând, doar puțini cercetători lingviști sunt astăzi conștienți de avantajele enorme pe care le-ar putea avea în munca lor apelând la modalități de prelucrare automată a datelor lingvistice sau slujindu-se de calculator ca de un instrument de lucru. Conștientizarea în rândul lingviștilor a posibilităților de utilizare a tehnologiilor informatice în cercetarea lingvistică este încă un motiv în favoarea creării Consorțiului.

În al patrulea rând, puțini cercetători care lucrează în lingvistică computațională ori în prelucrarea limbajului natural ori a vorbirii, în România și Republica Moldova, și care au un fundament informatic, dispun de cunoștințe lingvistice suficiente care să le permită o integrare la un nivel înalt a cunoștințelor din cele două domenii. Atragerea lingviștilor de formație clasică în colective mixte de cercetare alături de informaticieni, cât și promovarea studiilor post-universitare, de masterat ori doctorat în domeniul lingvisticii computaționale și al prelucrării limbajului natural, este un alt argument în favoarea creării Consorțiului.

Activitatea ConsILR este caracterizată, în principal, de următoarele trăsături:

- partenerii la Consorțiu se pot asocia pentru alcătuirea de proiecte adresate unor instituții finanțatoare naționale ori internaționale, în vederea solicitării de granturi de cercetare și mobilitate;

- Consorțiul se dorește să devină un forum al ideilor de cercetare teoretică și aplicativă asupra limbii române, inclusiv pentru dezvoltarea de resurse dedicate limbii române;

- Consorțiul se preocupă de includerea pe situl său, într-un format electronic care să permită exploatarea facilă, a acelor componente ce se consideră că au o valoare covârșitoare pentru limba română (dicționare, enciclopedii, corpusuri textuale sau fonetice, gramatici, terminologii etc.). Orientarea generală trebuie să fie una de transparentă, militându-se pentru obținerea acordului de acces public asupra a cât mai multe componente considerate de interes național și internațional;

- rezultatele eforturilor de cercetare, prin consensul autorilor, pot fi depozitate (și) pe situl Internet al Consorțiului, autorii contribuțiilor urmând să-și păstreze neștirbite drepturile de autor. Membrii Consorțiului, în nume individual sau colectiv, pot utiliza componente aflate pe sit pentru a le exploata în scopuri didactice ori științifice, sau în scopuri ce se pot finaliza cu profit, după obținerea acordului autorilor și, dacă e cazul, reglementarea cu aceștia a manierei de participare la profit;

- Consorțiul își propune să identifice surse de finanțare (obținute din contracte de cercetare/dezvoltare, exploatarea componentelor de pe sit, cotizații etc.), pe care să le poată folosi pentru cercetare și dezvoltare, inclusiv pentru creșterea resurselor de calcul și depozitare electronică a datelor, sprijinirea participării membrilor săi la conferințe naționale și internaționale, organizarea de întruniri, școli de scurtă durată, cursuri de utilizare a calculatoarelor pentru prelucrări lingvistice, cursuri de masterat și doctorat în domeniul tehnologiei limbajului uman și al lingvisticii computaționale, reclama componentelor sitului în vederea valorificării lor, activități de editare etc.;

- Consorțiul va trebui să ajungă la confortul financiar care să facă posibilă editarea cel puțin a unui periodic științific propriu (inclusiv în format electronic), eventual înființarea unei edituri care să publice cercetările și realizările membrilor săi ca serii de cărți și CD-uri.

3. Resurse, instrumente, arhitecturi și standarde lingvistice și fonologice computaționale pentru limba română

3.1. Metodologie

În versiunea finală, situl ConsLLR va trebui să reflecte patru teme mari: **Resurse – R, Standarde – S, Instrumente – I și Arhitecturi – A.** Fiecare dintre aceste teme va fi divizată în subteme, corespunzând componentei **Textuale – T și Fonologice – F**, rezultând subtemele:

RT - Resurse Textuale,

RF - Resurse Fonologice,

ST - Standarde Textuale,

SF - Standarde Fonologice,

IT - Instrumente Textuale,

IF - Instrumente Fonologice,

AT - Arhitecturi Textuale,

AF - Arhitecturi Fonologice

AM - Arhitecturi Mixte (aplicații care integrează atât componente de prelucrări textuale, cât și ale vorbirii).

Tema de **Resurse** urmărește colectarea unui eșantion semnificativ sub aspect lingvistic (textual și fonologic) al limbii române. Ea va ținti colectarea și/sau crearea de colecții de date scrise și vorbite care să se constituie într-un depozit informațional care să susțină aplicațiile de prelucrare a limbii scrise și vorbite, sau din care să se infereze colecții de reguli și modele statistice pentru limba română. Ca metodologie generală se recomandă un echilibru între utilizarea corpusurilor pentru inferarea colecțiilor de reguli, structuri sintactice ori modele ale limbii și introducerea lor de mână de către experți lingviști. Atragem atenția asupra faptului, în general, recunoscut că o inferare automată din corpusuri a regulilor este rapidă, inducând descrieri consistente, dar prea generale (ceea ce se poate traduce în acceptarea unor construcții agramaticale), în timp ce compunerea lor manuală este consumatoare de timp, poate provoca inconsistențe, poate duce la respingerea unor construcții uzitate dar încă neincluse în normă, pentru că sunt greu de găsit mecanisme adecvate de control, dar poate genera reguli mult mai compacte. Alinierea prin mijloace tradiționale a normei la uz este un proces lent și imperfect, care poate fi îmbunătățit numai prin mijloace automate.

Tema de **Standarde** urmărește codificarea formatelor intermediare în lanțul de prelucrări. Prin crearea acestui set de standarde se urmărește compatibilizarea în intrare/ieșire a modulelor de prelucrări textuale și fonologice. Formatul de codificare promovat este XML (<http://www.w3.org/XML/>), în cadrul căruia se pot adopta standarde internaționale (parțial) acceptate precum TEI (Barnard&Ide 1997), XCES (Ide&Romary 2000) Parole (Ruimy et alii 1998) etc. Pentru formatele pentru care nu există standarde sau practici general acceptate se are în vedere propunerea de noi scheme de adnotare și documentarea lor (sintaxă și semantică). În mod normal, detalierea tipurilor de codificări ar trebui să preceadă elaborarea instrumentelor și a arhitecturilor, deși un proces de

rafinare a standardelor ulterior elaborării modulelor componente ale aplicațiilor ar putea, de asemenea, fi acceptat în anumite situații. Ideea generală este ca, prin standardizare, diverse module ale aplicațiilor să se poată cupla în lanțuri alternative de prelucrări. Pe de altă parte, ori de câte ori o nouă schemă de codificare se propune, ea trebuie să fie însoțită de o descriere formală (sintaxă și semantică), care să permită conversia (semi-) automată și deterministă ulterioară din/spre scheme de adnotare viitoare sau compatibilizarea cu scheme existente.

Tema de **Instrumente** urmărește realizarea unor capacități de prelucrare textuală și fonologică a limbii române grupate într-un set de module software. Acestea pot fi realizate în totalitate în cadrul Consorțiului dar și preluate din surse externe (eventual adaptate). În principiu, instrumentele – componente software – trebuie să fie independente de limbă, utilizarea lor în tandem cu resurse românești atribuindu-le funcționalitatea specifică prelucrării limbii române.

Tema de **Arhitecturi** urmărește realizarea unui sistem inteligent, capabil să asiste construirea de aplicații complexe de prelucrare a limbii române în formă scrisă, vorbită sau mixtă. Strategia de dezvoltare trebuie să sprijine utilizatorul (informat) în procesul de construire a unei aplicații pentru limba română prin combinații de module din sfera prelucrării textuale/fonologice (independente de limbă), oferită de tema de **Instrumente**. Alinierea la standarde atât a realizării instrumentelor, cât și a resurselor este o premisă esențială pentru realizarea efectivă a obiectivelor Consorțiului.

Vom detalia în cele ce urmează câteva componente din domeniul textual.

3.2. Resurse Textuale (subtema RT)

Se urmărește crearea următoarelor resurse textuale pentru limba română:

- **RT-CorpusText**: o colecție structurată de texte românești în format electronic, independent de platforma hardware sau software de prelucrare, acoperind o arie largă de registre lingvistice (ziaristic, beletristic, științific, e-mail etc.), arii geografice (Ardeal, Moldova, Banat, Moldova românească, Basarabia etc.), origini în timp (secolul trecut, limba dintre cele două războaie, limba actuală) ori origini sociale (livrese, limbajul cult, limbajul suburban ori de argou etc.). Textele incluse în această colecție trebuie să conțină obligatoriu informația de identificare a

criteriilor de clasificare (sursă, autor, registru, arie geografică, perioadă etc.). Pe baza acestor criterii, explicit codificate, pot fi extrase oricând corpusuri speciale (tematice) sau balansate (de referință), corpusuri diacronice (monitor) etc. Dimensiunea unei astfel de colecții, pentru a fi reprezentativă, trebuie să fie cât mai mare, conținând cel puțin 500 milioane de cuvinte ocurență. O tipologie a corpusurilor general acceptată de comunitatea științifică din domeniul prelucrării limbajului natural este prezentată în (Sinclair, Ball 1995) și comentată în (Teubert 1997).

- **RT-CorpusAnnotXXX**⁵: o colecție de corpusuri românești, adnotate în conformitate cu diverse scheme. Adnotarea trebuie realizată în format XML (elementar și din ce în ce mai complex, în diverse formate – v. și TEI/CES). Adnotarea se va realiza fie prin proceduri semi-automate (asistată de calculator), fie complet automată. Tipul abordării depinde de natura și granularitatea informației adăugată textelor (care în fond definesc dificultatea procesului de adnotare). În acest proces vor putea fi folosite instrumente din categoria **IT-Annot** (v. subtema **IT**). Diversele componente ale acestor corpusuri vor constitui sursele principale de antrenare a componentelor temei **IL**. Este recomandabil ca diferitele componente ale resursei **RT-CorpusAnnotXXX** să utilizeze într-o măsură cât mai mare aceleași texte de origine, pentru a facilita în acest fel coeziunea unor lanțuri de antrenare a componentelor din **IT**. Din punct de vedere tehnic, este de asemenea de dorit ca adnotările la diferite niveluri, aplicate aceluiași text, să poată fi separate oricând prin filtre, lucru ce poate fi realizat ușor prin transpunerea adnotărilor în baze de date. Codificările folosite în **RT-CorpusAnnot** trebuie să fie în concordanță cu standardele descrise în secțiunea **ST** a proiectului.

- **RT-CorpusAnnotMSD**: corpusuri adnotate la nivel morfo-lexical;

- **RT-CorpusAnnotNP**: corpusuri adnotate la nivelul grupurilor nominale;

- **RT-CorpusAdnotSyn**: corpusuri adnotate la nivel sintactic, având specificate atât structurile sintactice, cât și dependențele dintre ele; astfel de corpusuri adnotate se mai numesc și *bănci de arbori* (*tree-banks*);

- **RT-CorpusAnnotArg**: corpusuri adnotate la nivel semantic, având specificate structurile de tip predicat-argument, cu identificarea statutului (opțional sau obligatoriu) și a rolului fiecărui argument (agent, beneficiar,

⁵ Sufixul **XXX** adăugat numelui unei componente, aici cât și mai departe, semnifică posibilitatea de împărțire a unei componente în mai multe subcomponente din aceeași clasă.

loc, mod etc); astfel de corpusuri se mai numesc și *bănci propoziționale* (*prop-banks*), propoziția fiind considerată în accepțiunea ei din logica predicatelor: o expresie logică de predicate *n*-are, fiecare predicat fiind descris de o schemă semantică precizând atât numărul și tipul argumentelor sale, cât și numele lor;

- **RT-CorpusAnnotSeg**: corpusuri adnotate la segmente (propoziții în cadrul frazelor, unități de discurs, adesea confundate);

- **RT-CorpusAnnotAna**: corpusuri adnotate la relații anaforice: coreferința (echivalența referențială), referințe meronimice explicite (parte-întreg, obiect-proprietate, posesor-obiect posedat etc.) sau implicite (*bridge anaphora*) (ce pot fi de aceleași tipuri ca și cele explicite);

- **RT-CorpusAnnotWSD**: corpusuri adnotate la sensuri ale cuvintelor, ce pot fi folosite pentru inferarea regulilor de identificare a sensurilor cuvintelor (*word sense disambiguation*);

- **RT-CorpusAnnotDS**: corpusuri adnotate la structură de discurs, de exemplu, *structura relațiilor retorice* (*Rhetorical Structure Theory - RST*).

Adesea, corpusurile adnotate cuprind niveluri diferite de adnotare. De exemplu, un corpus din categoria **RT-CorpusAnnotDS** trebuie să cuprindă, cel puțin, următoarele niveluri de adnotare: morfo-lexicală, grupuri nominale, unități de discurs și relații retorice. Clasificarea noastră trebuie înțeleasă ca identificând o listă a elementelor specifice de adnotare, încât un corpus adnotat anumit să poată aparține simultan mai multor tipuri.

- **RT-CorpusParallel**: un corpus de texte paralele (română – o limbă străină) aliniate. Alinierea poate fi realizată la nivel de paragraf, propoziție, sau chiar cuvânt. Un astfel de corpus este extrem de util pentru antrenarea componentelor de traducere automată (v. **IT-TradXXX**).

- **RT-RegSegm**: o colecție de reguli/șabloane pentru segmentarea textelor românești. Segmentarea poate fi făcută la diverse niveluri, incluzând un nivel morfologic, un nivel sintactic și un nivel al discursului. O componentă a acestei resurse va putea fi integrată instrumentului **IT-Tokenizer** (v. subtema **IT**), ce urmărește recunoașterea articolului lexical de prelucrare primară; noțiunea de articol lexical depinde de natura aplicațiilor ce folosesc prelucrarea limbajului natural și, în acest sens, specificarea regulilor de segmentare trebuie să fie parametrizabilă în raport cu finețea și profunzimea prelucrărilor. Regulile de segmentare (cel mai adesea exprimate prin *expresii regulate*) permit recunoașterea abrevierilor, datelor calendaristice, numerelor, valorilor financiare, formulelor, tabelor etc. De asemenea, pe baza unor resurse lexicale

specifice, pot fi descrise structuri multi-cuvânt ce urmează să fie tratate ca un singur articol lexical (*de+jur+împrejur => de_jur_imprejur*, *de-a+dreptul => de-a_dreptul*, *verde+de+Paris => verde_de_Paris*) sau, dimpotrivă, forme cliticizate ce trebuie interpretate ca două sau mai multe articole lexicale (*dându-mi-le => dând+mi+le*). Un segmentator mai special este cel ce recunoaște numele proprii și, în plus, le atribuie o etichetă semantică dintr-o mulțime specificată apriori (persoană, instituție, loc etc.)⁶. Alte colecții de reguli/expresii regulate de segmentare urmăresc identificarea grupurilor nominale nerecursive, a propozițiilor componente ale frazelor sau a unităților de discurs⁷. Drept surse pentru această resursă se pot folosi: dicționare de abrevieri, dicționare de cuvinte compuse, lista cliticelor limbii române, liste de nume proprii (*gazetteers*) etc.

- **RT-DictMorphLex**: dicționar morfo-lexical conținând colecția cuvintelor flexionate românești cu descrieri morfo-lexicale atașate incluzând obligatoriu lema, ca structuri de caracteristici nerecursive sau codificate pe câmpuri (*Morpho-Syntactic Description – MSD*). Identificarea unui model de codificare standardizată din punct de vedere morfo-lexical, aplicabil cât mai multor limbi, a fost unul din obiectivele mai multor proiecte europene (EAGLES, MULTEXT, MULTEXT-EAST), pentru limba română, o instanțiere a acestui model fiind descrisă în (Tufiș et alii 1997).

- **RT-MorphPara**: o descriere paradigmatică a morfologiei românești, care să cuprindă colecția completă a paradigmelor flexionare românești (terminații, rădăcini de cuvinte și asocieri valide rădăcini-terminații). Un instrument de analiză care ar lucra cu această componentă ar trebuie să fie capabil să „spargă” un cuvânt flexionat în rădăcină și terminație prin încadrarea lui într-o paradigmă cunoscută. În cazul cuvintelor necunoscute componenta ar trebui să „ghicească” categoria morfo-lexicală cea mai plauzibilă. Alegerea celei mai plauzibile interpretări este o problemă contextuală, de multe ori rezolvabilă printr-o analiză strict distribuțională (v. și **RT-Guesser**).

- **RT-Guesser**: o colecție de reguli de inferență (statistică) a celei mai probabile interpretări morfo-lexicale a unui cuvânt necunoscut.

⁶ Engl. *name entity recognizer*.

⁷ Secvențe lexicale ce se constituie în unități atomice ale structurii de discurs, cel mai adesea propoziții de sine stătătoare sau propoziții constitutive ale frazelor. Uneori, însă, o unitate de discurs poate fi mai largă decât strict o propoziție din constituția unei fraze.

- **RT-LangModel**: un model al limbii române scrise, adică o rețea de probabilități a grupărilor (bigrame, trigrame) de categorii morfo-sintactice, obținută prin antrenare pe un corpus. **RT-LangModel** poate avea realizări specifice, în funcție de registrul lingvistic, autor etc.

- **RT-WordNet**: un *wordnet* românesc. Într-un *wordnet* (Miller et alii 1990) seriile sinonimice (*sinset-uri*), caracterizate de un înțeles comun, sunt noduri ale unei rețele semantice. Relațiile ce corelează nodurile rețelei sunt de natură lexicală sau semantică. Nodurile mai multor rețele semantice monolingve pot fi puse (în mod independent) în relații de echivalență conceptuală cu reprezentări independente de limbă. Folosind proprietățile relațiilor de echivalență, se pot identifica, pornind de la reprezentările conceptuale, lexicalizările acestora în diverse limbi. Realizarea *wordnet*-ului pentru limba română, aliniat la nucleul comun european, constituie un obiectiv însemnat pentru abordarea traducerii automate având limba română la un pol, cât și pentru generarea de dicționare electronice bilingve spre/dinspre limbi pentru care astfel de resurse lipsesc (Tufiş 2002).

- **RT-DictColocat**: un dicționar de colocații pentru limba română. El trebuie să cuprindă, pentru fiecare sens al unui verb sau substantiv derivat din verb, exemple de colocatori frecvenți sau minimali.

- **RT-DictSubcat**: un dicționar de subcategorizare al limbii române (pentru limba engleză v. Beth Levin). Acest dicționar trebuie să cuprindă (în varianta sa completă) pentru fiecare sens al fiecărui verb (inclusiv derivatele sale nominale) din limba română structura sa de subcategorizare (argumentele obligatorii, cu restricțiile sintactice și semantice). Construcția dicționarului se poate automatiza într-o mare măsură în condițiile existenței unei corpus reprezentativ adnotat la nivel sintactic și semantic (*tree-bank*, *prop-bank*).

- **RT-DictParalelXXX**: un număr de dicționare paralele care pot fi realizate (semi-)automat din momentul în care va fi finalizată componenta **RT-WordNet**, aliniată cu alte limbi.

3.3. Standarde Textuale (subtema ST)

Principalele standarde aplicate resurselor textuale pe care le avem în vedere sunt:

- **ST-Txt**: este notația noastră pentru text neadnotat.

- **ST-CorpusAnnotXXX**: o colecție de standarde de adnotare a corpusurilor ca și a textelor preluate automat. Includerea în aceeași

categorie a acestor două clase de documente este voită și exprimă tendința de uniformizare a codificărilor atașate corpusurilor (de obicei, interactiv, de către experți, prin utilizarea instrumentelor de adnotare) cu cele generate automat de mașină, în urma proceselor de analiză. Trebuie avută în vedere posibilitatea ca mai multe adnotări, cu destinații diferite, să fie combinate pe același corpus sau text, ceea ce impune necesitatea ca un standard să reflecte doar o soluție elementară de adnotare, iar nu o combinație de codificări. O astfel de concepție ar permite compunerea liberă a adnotărilor elementare, dacă restricțiile limbajului XML sunt respectate (de exemplu, neintersectarea etichetelor) – v. (Cristea et alii 1998a), (Cristea et alii 1998b). Din acest motiv, unei componente din **RT-CorpusAdnotXXX** îi pot corespunde una sau mai multe componente din **ST-CorpusAdnotXXX**. Exemple de componente din această categorie sunt:

- **ST-CorpusAnnotTok**: formatul de după **IT-Tokenizer** (v. secțiunea **IT**). El marchează cu etichete distincte: cuvinte, clitice, semne de punctuație, date calendaristice, formule, tabele etc.

- **ST-CorpusAnnotMSDXXX**: formate pentru descrieri morfo-sintactice, în care fiecărui element lexical (*token*) i se atașează una sau mai multe interpretări morfo-sintactice. Aceste formate pot cuprinde și marcaje pentru cuvinte necunoscute (necuprinse în dicționar). Variante, pot fi:

- **ST-CorpusAnnotMSDk**: una sau mai multe interpretări pentru fiecare *token*, posibil și *token*-uri nemarcate;

- **ST-CorpusAnnotMSDk+**: una sau mai multe interpretări pentru fiecare *token*, absolut toate *token*-urile marcate;

- **ST-CorpusAnnotMSD1+**: o unică interpretare pentru fiecare *token*, toate *token*-urile marcate.

- **ST-CorpusAnnotNP**: standard de codificate a grupurilor nominale de recursivitate limitată (în sensul că nu conțin subgrupuri verbale; de exemplu, în *Omul pe care l-am văzut conducând mașina este directorul firmei* se notează ca grup nominal *omul*, iar nu *omul pe care l-am văzut conducând mașina*).

- **ST-RegSegmXXX**: format de codificare a regulilor de segmentare la diferite niveluri.

- **ST-DictSubcat**: formatul de codificare a dicționarelor de subcategorizare.

- **ST-WordnetXXX**: formatul de codificare a diferitelor componente ale unei baze de date de tip *wordnet*.

3.4. Instrumente pentru prelucrări textuale (subtema IT)

Modulele temei **I** sunt componente software a căror caracteristică esențială este independența de limbă. Aceasta înseamnă că aplicarea lor la limba română trebuie să se facă prin utilizarea de resurse specifice, componente ale temei **RT**. Fiecare modul realizează o funcție dată, fiind cuplat într-un sistem prin intermediul a trei tipuri de porți: intrări, ieșiri și resurse (v. Figura 1).

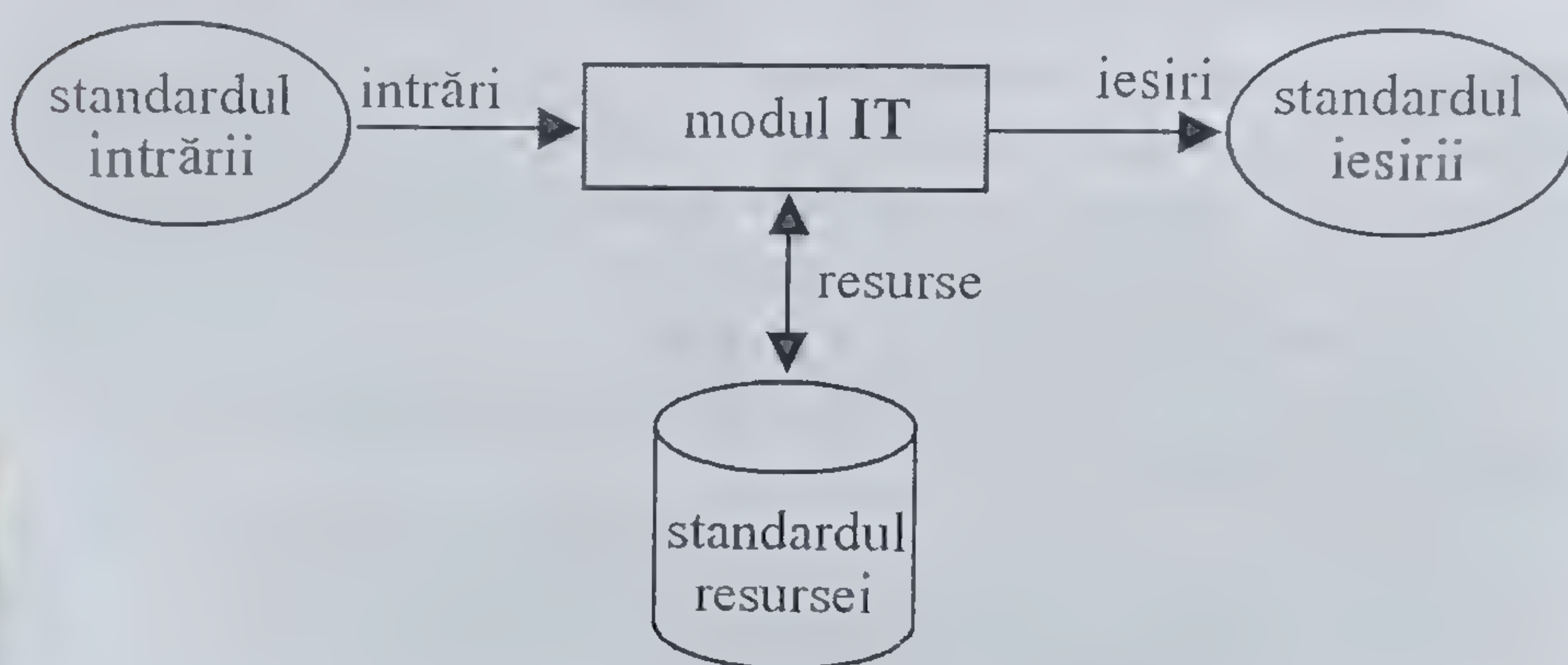

Figura 1: Interfața unui modul cu sistemul

Pentru simplificarea notării interfețelor modulelor temei **I**, vom utiliza în cele ce urmează o convenție de desemnare a acestora (semnături) de forma:

<nume modul> (**I**:<listă standarde intrări>, **R**:<listă resurse>, **O**:<listă standarde ieșiri>).

Intrările și ieșirile vor fi compatibilizate astfel prin componentele temei de standarde – **S**.

Dăm în continuare o listă a câtorva dintre cele mai semnificative tipuri de instrumente de prelucrări lingvistice:

- **IT-Tokenizer**: modul de depistare a granițelor dintre cuvinte, de recunoaștere a formulelor, tabelelor, cliticelor, abrevierilor, datelor calendaristice, numerelor, valorilor financiare, compuşilor și a numelor proprii. Acest modul primește în intrare un text sursă (format **ST-Txt**), accesează **RT-RegSegm** și produce în ieșire un format **ST-Tok**, sau, în convenția noastră:

IT-Tokenizer (**I**:ST-Txt, **R**:RT-RegSegm, **O**:ST-Tok).

- **IT-LookUpMSD**: modul de depistare a interpretărilor morfo-lexicale ale cuvintelor prin căutare în dicționar. Semnătura propusă este:

IT-LookUpMSD (I:ST-Tok, R:RT-DictMorphLex, O:ST-CorpusAnnotMSDk).

- **IT-LookUpPar**: modul de depistare a interpretărilor morfo-lexicale ale cuvintelor prin analiză paradigmatică. Rezultatul trebuie să fie analog lui **IT-LookUpMSD**:

IT-LookUpPar (I:ST-CorpusAnnotTok, R:RT-MorphPara, O:ST-CorpusAnnotMSDk).

- **IT-Guesser**: modul de tratare a cuvintelor necunoscute. Trebuie să furnizeze o clasă de interpretări posibile pentru un cuvânt necunoscut, important aici fiind să nu se piardă interpretări. Este de presupus că, la ieșirea din **IT-Guesser**, formatul **ST-CorpusAnnotMSD** nu mai conține *token*-uri neetichetate. În subtema S acest format este notat **ST-CorpusAnnotMSDk+**. Semnătura propusă:

IT-Guesser (I:ST-CorpusAnnotMSDk, R:RT-Guesser, O:ST-CorpusAnnotMSDk+).

- **IT-TaggerXXX**: un set de module de dezambiguizare morfo-sintactică. O componentă de acest tip presupune existența unui model al limbii **RT-LangModel** și a unei funcții de optimizare (un criteriu de decizie). Se pot adopta mai multe soluții: soluția „lacomă” (*greedy*) **IT-TaggerGre** – în care se atribuie o unică interpretare pentru fiecare *token*; soluția celor mai bune *k* etichete (*k-best tagging*) **IT-TaggerkBT** – în care se acceptă cel mult *k* interpretări atunci când probabilitățile etichetelor posibil de atribuit unui token nu sunt suficient departajate, maniera etichetării pe niveluri (*tiered-tagging*) (Tufiș, 1999), algoritmul Welch Baum (Baum, 1972), algoritmul Brill (Brill, 1994) etc. Câteva semnături posibile sunt:

IL-TaggerGre (I:ST-CorpusAnnotMSDk+, R:RT-LangModel,
O:ST-CorpusAnnotMSD1+)

IL-TaggerkBT (I:ST-CorpusAnnotMSDk+, R:RT-LangModel,
O:ST-CorpusAnnotMSDk+).

- **IT-ChunkerXXX**: module de depistare a grupurilor nominale, prepoziționale etc. utilizând reguli de parsare de suprafață (*shallow-parsing*) (Aït-Mokhtar&Chanod 1997). O semnătură posibilă este:

IT-NPChunkerNP (I:ST-CorpusAnnotMSD1+,
R:RT-RegSegm, O:ST-CorpusAnnotNP).

- **IT-ChuRulesInducerXXX**: module de inferențiere a regulilor de depistare a grupurilor simple (nerecursive) din corpus. Aceste module prelucrează componente ale corpusurilor adnotat la grupurile respective pentru a genera resurse de folosit de către instrumente de parsare. Un exemplu de modul din această clasă îl reprezintă un inferențiator de reguli de depistare a grupurilor nominale:

IT-ChuRulesInducerNP (I:ST-CorpusAnnotNP, R:Ø, O:ST-RegSegmNP).

- **IT-ConcordXXX**: instrumente de găsimă a concordanțelor lexicale și gramaticale într-un corpus. Lexicograful (pe post de utilizator) poate dispune de facilități de alegere a criteriilor de selecție atât pentru elementul central căutat, cât și a celor folosite ca filtre adiționale (contexte ale elementului central). Un concordanțier lexical (**IT-ConcordLex**) lucrează pe un corpus textual (**RT-CorpusText**), pe când unul gramatical (**IL-ConcordGra**) lucrează pe un corpus adnotat la componente sintactice (o componentă a **RT-CorpusAnnotXXX**). Cu instrumente din această clasă se pot forma dicționare de colocații (**RT-DictColocat**) și de subcategorizare (**RT-DictSubcat**). Un concordanțier gramatical ar trebui, în principiu, să permită lexicografului consultarea interactivă a caracteristicilor diverselor elemente de context. Semnături propuse:

ITConcordLex (I:ST-Txt, R:Ø, O:{Ø, ST-DictColocat})

ITConcordGra (I:ST-CorpusAnnotXXX, R:Ø, O:{Ø, ST-DictSubcat}).

Ieșirile vide ce apar în semnăturile de mai sus se referă la utilizarea programelor concordanțiere pentru obținerea de liste.

- **IT-StatistXXX**: pachet de instrumente pentru generarea de estimări statistice pe corpusuri. Exemple de astfel de estimări sunt informațiile mutuale (astfel, dacă frecvența de co-apariții a unui verb împreună cu un grup nominal depășește un anumit prag se poate genera concluzia unei utilizări tranzitive).

- **IT-TradXXX**: pachet de instrumente pentru ajutorarea traducerii în/din limba română.

- **IT-SpellXXX**: pachet de instrumente pentru corectarea ortografiei românești.

- **IT-DiscourseXXX**: pachet de instrumente pentru prelucrări ale discursului ș.a.m.d.

3.5. Arhitecturi pentru prelucrări textuale (subtema AT)

Maniera de conectare a unui modul prin cele trei tipuri de porți (v. tema I) permite realizarea de interconexiuni de prelucrare complexe. Unul dintre acestea este cel în cascadă (*pipe-line*) (v. Figura 2):

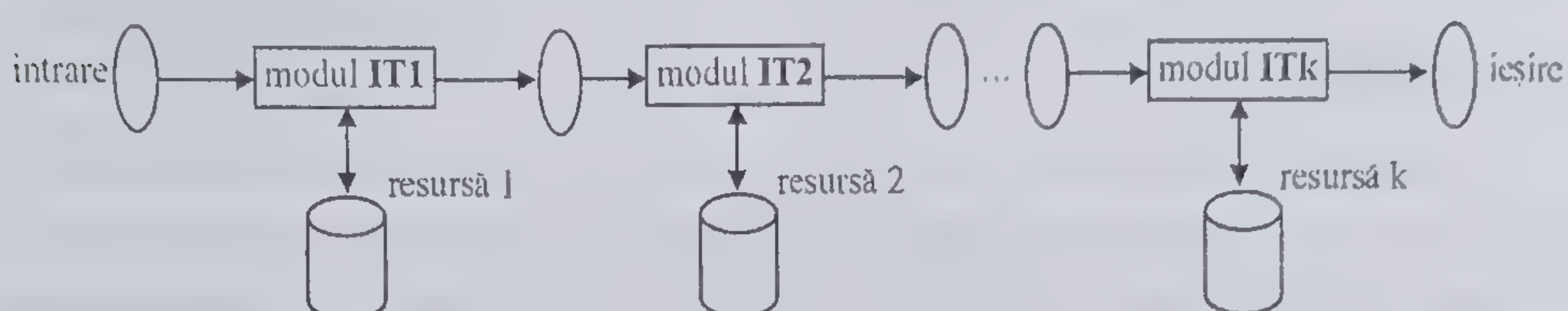

Figura 2: Arhitectură în cascadă (ovalurile reprezintă standarde)

Aceeași schemă de proiectare individuală a modulelor poate asambla, de asemenea, arhitecturi *tablă neagră* (*blackboard*), prin utilizarea unor ieșiri specializate să scrie pe o resursă temporară comună, care este tabla (v. Figura 3):

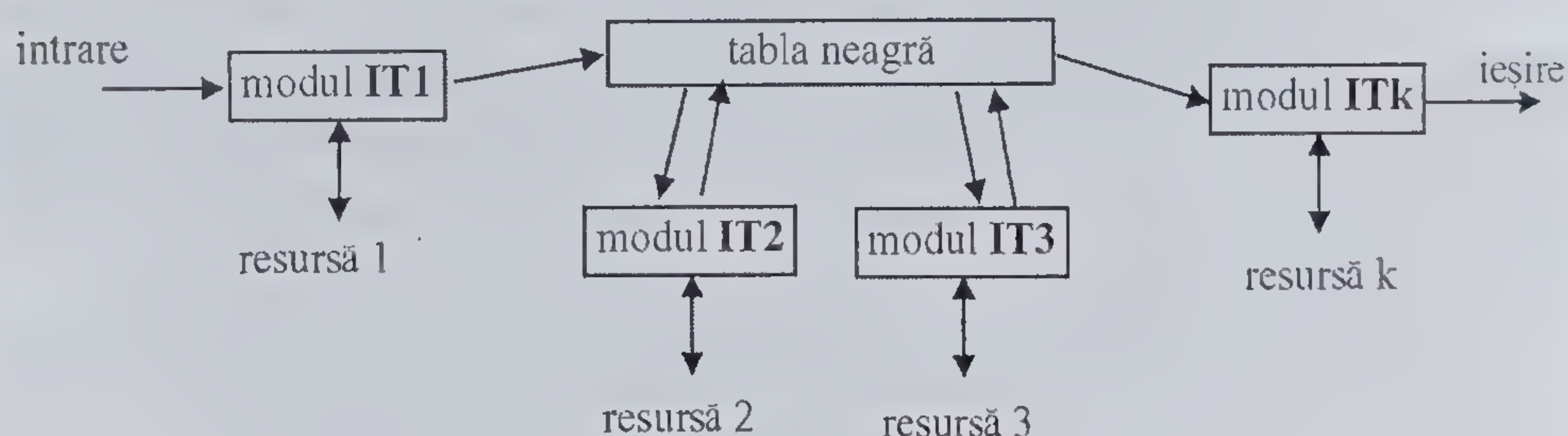

Figura 3: O arhitectură *tablă neagră*

Pentru realizarea de configurații mobile, este recomandabil ca modulele să poată lucra în două maniere: intrare completă (sincron) sau intrare incrementală (asincron). În varianta cu intrare completă, tot textul este consumat de primul modul, înainte ca ieșirea acestuia să constituie intrare pentru al doilea modul ș.a.m.d. (v., de exemplu, arhitectura GATE – (Tablan et alii 2002)). Într-o variantă incrementală, intrarea ar putea fi fragmentată, un modul trebuind să rezolve doar o parte din intrare. Acest tip de prelucrare poate fi utilă în conceperea arhitecturilor *tablă neagră*.

Problema asigurării portabilității aplicațiilor este deosebit de importantă. Neglijarea ei poate transforma o aplicație de succes într-un eșec comercial prin imposibilitatea de a se adresa unei mase de utilizatori ce nu au acces la platforma de calcul pentru care a fost ea construită.

Pentru asigurarea portabilității aplicațiilor, recomandăm asigurarea accesului la distanță, pentru execuție de pe orice platformă utilizator, prin intermediul unor interfețe de compatibilizare (v. Figura 4):

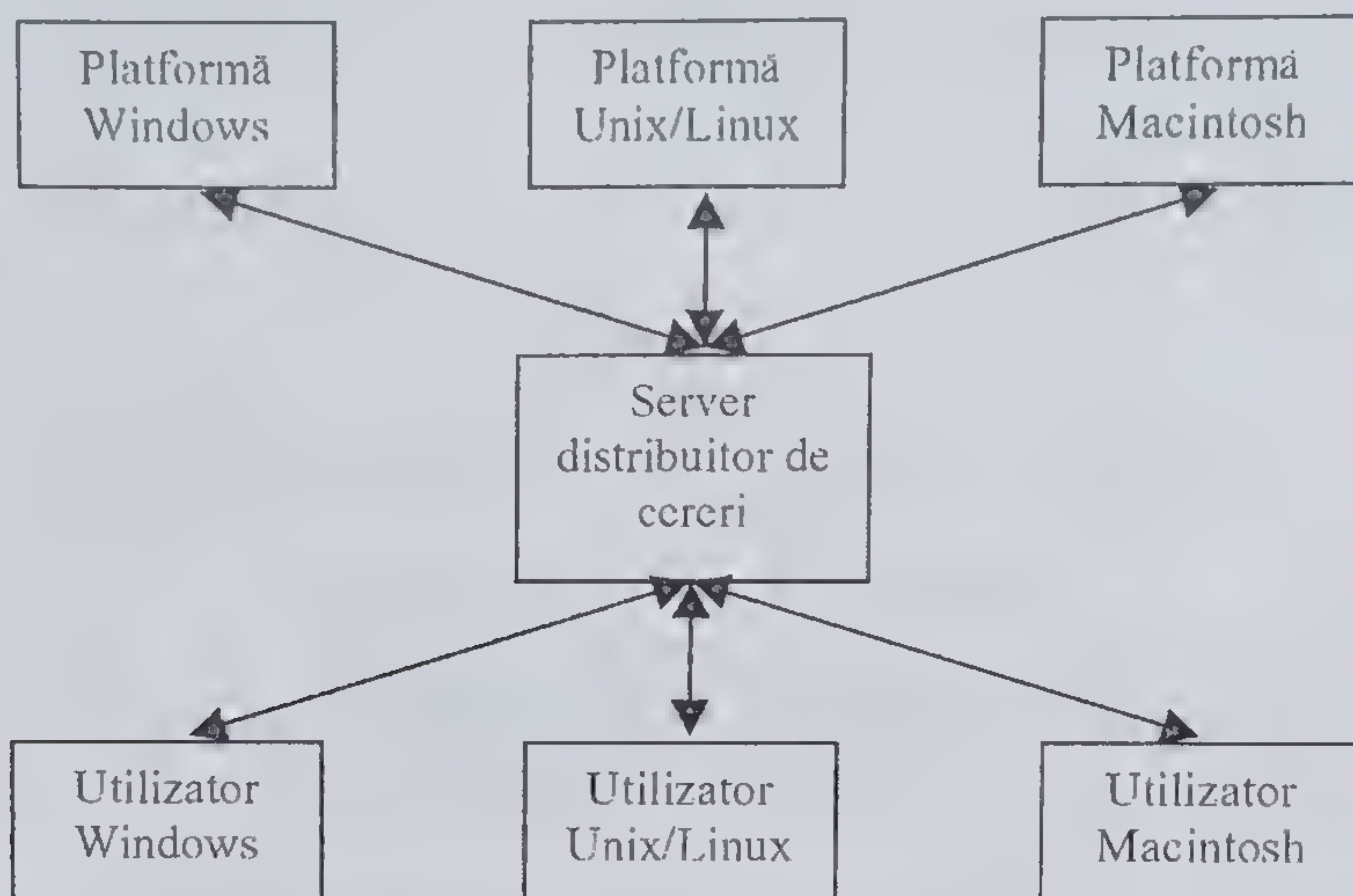

Figura 4: Arhitectură de comutare, transparentă, pentru asigurarea portabilității aplicațiilor

Zona aplicativă a sitului va trebui să permită și interogări *on-line*, inclusiv configurarea dinamică într-un timp scurt a unor aplicații de prelucrare a textelor sau vorbirii pentru limba română.

Referințe bibliografice

Aït-Mokhtar, S., Chanod, J.-P. (1997), *Incremental Finite-State Parsing*, in *Proceedings of the Fifth Conference on Applied Natural Language Processing*.

Barnard, D., Ide, N. (1997), *The Text Encoding Initiative: Flexible and Extensible Document Encoding*, in *Journal of the American Society for Information Science*.

Baum, L. E. (1972), *An Inequality and Associated Maximization Technique*, in *Statistical Estimation of Probabilistic Functions of Markov Processes*, „Inequalities”, 3, pp. 1-8.

Brill, E. (1994), *Some Advances In Rule-Based Part of Speech Tagging*, in *Proceedings of the AAAI*.

Cristea, D., Ide, N., Romary, L. (1998a), *Marking-up multiple views of a Text: Discourse and Reference*, in *Proceedings of the First*

International Conference on Language Resources and Evaluation, Granada, Spain.

Cristea, D., Crăciun, O., Ursu, C. (1998b), *GLOSS-A Visual Interactive Tools for Discourse Annotation*, in *Proceedings of the Workshop on Annotation Tools, ESSLLI'98*, Saarbruecken, Germany.

Ide, N., Bonhomme, P., Romary, L. (2000), *XCES: An XML-based Standard for Linguistic Corpora*, in *Proceedings of the Second Language Resources and Evaluation Conference (LREC)*, Athens, Greece.

Miller, G. A., Beckwith, R., Fellbaum, C., Gross, D., Miller, K. J. (1990), *Introduction to WordNet: An On-Line Lexical Database*, in „*International Journal of Lexicography*”, vol. 3, no. 4 (winter 1990).

Ruimy, N., Corazzari, O., Gola, E., Spanu, A., Calzolari, N., Zampolli, A. (1998), *LE-PAROLE project: The Italian Syntactic Lexicon*, in *Proceedings of EURALEX'98*, Université de Liège, Proceedings vol. I.

Sinclair, J., Ball, J. (1995), *Text typology (External Criteria)*, Eagles Report.

Tablan, V., Ursu, C., Bontcheva, K., Cunningham, H., Maynard, D., Hamza, O., McEnery, T., Baker, P., Leisher, M. (2002), *A Unicode-based Environment for Creation and use of Language Resources*, in *Proceedings of the Third International Conference on Language Resources and Evaluation*, Las Palmas, Spain.

Teubert, W. (1997), *Language Resources for Language Technology*, in Tufiș, D., Andersen, P., *Recent Advances in Romanian Language Technology*, Romanian Academy Publishing House.

Tufiș, D., Barbu, A. M., Pătrașcu, V., Rotariu, G., Popescu, C. (1997), *Corpora and Corpus-Based Morpho-Lexical Processing*, in Tufiș, D., Andersen, P. (eds.), *Recent Advances in Romanian Language Technology*, Editura Academiei, București.

Tufiș, D. (1999), *Tiered Tagging and Combined Classifiers*, in Jelinek, F., Nöth, E. (eds.), *Text, Speech and Dialogue. Lecture Notes in Artificial Intelligence 1692*, Springer.

Tufiș, D. (2002), *BALKANET - Tezaur lingvistic multilingv pentru limbile din Balcani*, în acest volum.

ION A. FLOREA, VASILE APOPEI,
FLORIN-TEODOR OLARIU, SILVIU BEJINARIU

EDITAREA ASISTATĂ DE CALCULATOR
A ATLASELOR LINGVISTICE
ȘI A TEXTELOR DIALECTALE

La aproximativ jumătate de secol de la efectuarea anchetelor dialectale pentru **Atlasul lingvistic român** (ALR I, realizat de Sever Pop, și ALR II, realizat de Emil Petrovici), ca urmare a evoluției firești a graiurilor populare sub influența modelatoare și unificatoare a limbii literare, după 1960, s-a simțit nevoia unei noi cercetări a graiurilor populare. Proiectul **Noul Atlas lingvistic român, pe regiuni** (NALR sau ALRR) a fost inițiat de regretații Emil Petrovici și Boris Cazacu. Cu o rețea de cca. 1000 de localități anchetate (mult mai mare față de rețelele de anchetă ale ALR I și ALR II, luate împreună) și cu un chestionar de anchetă de 2543 de întrebări, NALR este lucrat de colectivele de dialectologi ai centrelor academice din București (care au încheiat publicarea NALR-Olt., 5 volume, și au publicat primele două volume din NALR-Munt.Dobr.), din Cluj-Napoca (autori ai ALRR-Maram., 4 volume, ai ALRR-Trans., 2 volume și ai NALR-Ban., 2 volume), din Iași (autori ai NALR-Mold.Bucov., 2 volume) și din Timișoara (autori ai NALR-Crișana, un volum). Alte două atlase lingvistice, unul consacrat studierii graiurilor românilor sud-dunăreni și altul graiurilor de la răsărit de Prut (din care au apărut, sub titlul **Atlasul lingvistic moldovenesc**, 2 volume, fiecare cu 2 părți, și, cu titlul **Atlasul lingvistic român pe regiuni. Basarabia, nordul Bucovinei, Transnistria**, alte două volume, în 1993 și 1998), fac parte din seria atlaselor lingvistice românești

regionale. Importanța acestei lucrări pentru lingvistica românească și romanică, faptul că datele din atlas folosesc și istoricilor, geografilor sau etnologilor, explică de ce **NALR** este înscris ca temă prioritară a Academiei Române. Din această poziție privilegiată decurge, însă, și obligația urgentării publicării tuturor volumelor aflate încă în stadiu de redactare.

Pentru început, am avut ca model **Atlante linguistico italiano**, vol. I, **Il corpo umano**, editat de prestigiosul Istituto dell'Atlante linguistico italiano, Centro di ricerca dell'Università degli Studi di Torino, și apărut în 1995, la Istituto poligrafico e Zecca dello Stato, Roma. Dar **NALR-Mold.Bucov.** conține, în plus, hărți sintetice și materiale necartografiate, ceea ce sporește complexitatea operațiilor efectuate cu calculatorul.

În aceste condiții, soluția ideală pentru accelerarea publicării acestor lucrări a fost găsită la Iași prin colaborarea interdisciplinară dintre dialectologi și informaticieni, care a început în anul 2000 sub forma proiectului **Cercetări în domeniul foneticii și fonologiei limbii române, cu aplicații la atlasele lingvistice românești regionale**, la care au participat cercetătorii Horia N. Teodorescu, m. c. al Academiei (coordonator), Florin Rotaru, Silviu Bejinariu, Mariana Roman, Vasile Apopei, Florin Grigoraș, Doina Jitcă și Daniela Nica, de la Institutul de Informatică Teoretică, și Ion. A. Florea, de la Institutul de Filologie Română „A. Philippide”. În anul 2001, ca urmare a perspectivelor de aprofundare a cercetării (de exemplu, analiza sistemului vocalic românesc sau studiul teoretic privind stadiul actual în fonologia metrică sau naturală), tema a fost menținută și amplificată, prin cooptarea cercetătorilor dialectologi Stelian Dumistrăcel, Florin-Teodor Olariu, Adrian Turculeț și Ion-Horia Bîrleanu.

Varianta asistată de calculator a atlaselor lingvistice are o serie de avantaje, dintre care enumerăm: înlătură copierea manuală (deficitară din cauza lipsei specialiștilor desenatori); este economică sub aspectul costurilor și al timpului de execuție; este mai lizibilă (în sensul că se poate schimba, după necesități, corpul de literă) în comparație cu scrierea manuală. Cel mai important avantaj este, însă, că acest mod de lucru permite – ca fază premergătoare redactării – și stocarea unei cantități mari de informație, care poate constitui baza unor lucrări interdisciplinare viitoare. Totodată, se va realiza o bază de date cu transcrierea fonetică a unui număr însemnat de cuvinte, ce vor putea fi corelate cu semnalul achiziționat la pronunția lor. Aceste lucrări pot avea un impact

semnificativ asupra metodelor de analiză a caracteristicilor fonetice și fonologice ale limbii române și pentru compararea, sub aceste aspecte, a limbii române cu alte limbi romanice sau cu limbile popoarelor învecinate.

S-au realizat deja, ca părți ale temei de cercetare: stabilirea cadrului general, prin modelarea din punct de vedere informatic a informațiilor grafice (conturul hărților, rețeaua de puncte de anchetă, poziția răspunsurilor în raport cu punctul de anchetă corespunzător); lista localităților anchetate (numărul cartografic, numele localității, comunei și județului din care face parte) și corespondența cu numărul cartografic al rețelelor atlaselor lui Sever Pop (ALR I), Emil Petrovici (ALR II) și Gustav Weigand (WLAD); a fost inițiat **Dicționarul „Cuvinte de bază”**, ce conține fondul de cuvinte (titlurile hărților din vol. III, în lucru), traducerea în franceză a cuvintelor-titlu, numărul întrebării din **Chestionarul NALR** și textul întrebării (însoțit uneori de un desen, o schiță a obiectului al cărui nume este solicitat prin întrebare), ca și corespondența cu alte atlase românești și romanice. Toate aceste informații se introduc în calculator cu scriere normală.

1. Clasificarea simbolurilor grafice pentru editarea transcrierilor fonetice

De cea mai mare importanță s-a dovedit a fi organizarea familiei de fonturi pentru transcrierea fonetică. Evident, s-a optat pentru continuitate, adică pentru acele litere, însoțite de semne grafice speciale (sedile, linioare orizontale sau verticale, semicercuri, cercuri, puncte, unghiuri ascuțite, tilde ș.a.), cu care, în atlasele lingvistice românești (ALR și NALR) se marchează sunetele vorbirii, așa cum se realizează ele în graiurile populare.

Date fiind aceste cerințe, s-a trecut la realizarea unui font de bază (ALR_Baza) care să cuprindă simbolurile grafice pentru toate sunetele primare. Poziția în „font” a simbolurilor grafice pentru diacritice, a fost stabilită urmărind păstrarea poziției implicite din familiile de fonturi uzuale (Arial, Times New Roman). Pentru realizarea sunetelor marcate cu un fenomen fonetic sau mai multe am realizat familii de fonturi ale căror denumiri le-am dat cu ajutorul fenomenelor fonetice aplicate (ex. ALR_Semivocale, ALR_Nazalizate, ALR_Seminazalizate, ALR_ScurteNazalizate, ALR...etc.). Această organizare

a fonturilor a fost făcută cu scopul de a permite scrierea textelor cu transcrieri fonetice cu orice editor de text (**Microsoft Word**), iar textul scris cu aceste fonturi să poată fi citit chiar dacă fonturile proiectate de noi nu sunt instalate (în acest context se vor pierde numai fenomenele fonetice aplicate sunetelor primare).

Pentru generarea acestor fonturi am folosit programul **FontLab 3.1**, care permite definirea de simboluri grafice compuse, pornind de la o familie de fonturi **TrueType** existentă în sistemul de operare **Windows**. Pentru familiile de fonturi pe care le-am realizat am convenit să folosim ca model de plecare fontul **Arial**.

Facem precizarea că fenomenele fonetice și modul lor de aplicare este diferit pentru cele două tipuri de sunete: vocale și consoane.

În ceea ce privește vocalismul, am optat pentru selectarea a 17 vocale: a, ä, å, ă, â, e, ë, ě, i, î, î, o, ö, ȳ, u, ü, û, pe care le-am numit „primare”, adică „sunete primare a căror imagine grafică se găsește în fontul de bază (realizat pe tastatură)”. Față de semnele folosite curent în transcrierea **NALR-Mold.Bucov.** și definite fonetic în introducerile volumelor (de hărți sau de texte), apar în plus ȳ, „vocală posterioară delabializată, cu apertură medie, între ă și o”, și û, „vocală posterioară delabializată închisă, între î și u”, semne preluate din **NALR- Munt.Dobr.** (și din alte volume de hărți și de texte). Aceste semne redau sintetic valoarea fonetică a grafemelor suprapuse (întâlnite în **NALR-Mold.Bucov**) o/ă, ă/o, respectiv u/î, î/u.

Tot vocale primare se consideră și cele trei variante accentuale ale fiecărei vocale din seria de mai sus, astfel că seria completă este formată din $17 \times 4 = 68$ vocale. Tote acestea se regăsesc în fontul de bază. Exemplificăm cu varietățile vocalei [e]: e, é, è, ě, ë, ẽ, ẽ̂, ẽ̃, ẽ̄, ẽ̅, ẽ̆.

Transformările fonetice care, în principiu, pot modifica cele 17 vocale de bază (68 împreună cu variantele lor accentuale) pot fi, succesiv sau simultan, următoarele:

I. Modificarea duratei vocalei:

- a) scurtime [de exemplu]: ẽ, ẽ̂, ẽ̃, ẽ̄;
- b) semilungime [de exemplu]: ẽ̅, ẽ̆, ẽ̇, ẽ̈;
- c) lungime [de exemplu]: ẽ̉, ẽ̊, ẽ̋, ẽ̌;

II. Rostirea nazală:

- d) seminazalizare [de exemplu]: ẽ̍, ẽ̎, ẽ̏, ẽ̐;
- e) nazalizare [de exemplu]: ẽ̑, ẽ̒, ẽ̓, ẽ̔;

Aşa cum se observă din succesiunea de mai sus, cele 12 fenomene fonetice înregistrate sub a) – l) se grupează, prin subordonare, la cinci serii de fenomene distincte, I – IV. Al treilea fenomen, III. *coup de glotte*, are o singură varietate de realizare, toate celelalte patru serii grupând două, trei sau patru grade de realizare unuia şi aceluiaşi fenomen. Astfel, durata vocalei, afară de cea normală, poate avea trei grade (scurtă, semilungă, lungă), apertura, afară de cea normală, poate avea patru grade (închisă, semideschisă, deschisă, foarte deschisă) iar nazalizarea şi afonizarea, două grade. Este exclusă orice combinaţie între două nuanţe

fonetice, diferite doar ca grad, ce fac parte din aceeași serie de transformări fonetice. Astfel, o vocală nu poate fi în același timp scurtă / semilungă / lungă sau în același timp închisă / semideschisă / deschisă / foarte deschisă etc., cu alte cuvinte, fiecare membru al unei serii exclude prezența concomitentă a celorlalți membri ai aceleiași serii.

Tot relativ la aceste transformări fonetice (a) – l), grupate în seriile I – IV) are pot modifica cele 68 vocale de bază (17 x 4 variante accentuale), am subliniat că acestea se realizează *în principiu*. De fapt, datorită trăsăturilor fonetice (apertura) ale unor vocale, există varietăți care nu se pot realiza tocmai *în principiu*. Astfel, toată seria vocalei celei mai deschise – a, ä, å – (și cu varietățile accentuale) nu pot primi „caracteristica” semideschidere / deschidere / deschidere mare, după cum vocalele închise prin modul lor de articulare – seriile i, î, û, u, ü, û – nu pot primi „caracteristica” închidere. Pentru aceste situații, ca și pentru variantele lor accentuale, nu se creează grafeme.

Combinațiile de două fenomene fonetice se pot realiza doar între membrii a două serii diferite. Redăm mai jos combinațiile de două fenomene, cu precizarea că asemenea notații se regăsesc în mod obișnuit în materialele NALR, în care s-a folosit fie notarea sintetică (propusă și acum), fie cea analitică (cu grafeme suprapuse):

- a + d [scurtime + seminazalizare]
- a + e [scurtime + nazalizare]
- a + f [scurtime + coup de glotte]
- a + g [scurtime + închidere]
- a + h [scurtime + semideschidere]
- a + i [scurtime + deschidere]
- a + j [scurtime + deschidere mare]
- a + k [scurtime + semiafonizare]
- a + l [scurtime + afonizare]
- b + d [semilungime + seminazalizare]
- b + e [semilungime + nazalizare]
- b + f [semilungime + coup de glotte]
- b + g [semilungime + închidere]
- b + h [semilungime + semideschidere]
- b + i [semilungime + deschidere]
- b + j [semilungime + deschidere mare]
- b + k [semilungime + semiafonizare]
- b + l [semilungime + afonizare]

c + d [lungime + seminazalizare]
c + e [lungime + nazalizare]
c + f [lungime + coup de glotte]
c + g [lungime + închidere]
c + h [lungime + semideschidere]
c + i [lungime + deschidere]
c + j [lungime + deschidere mare]
c + k [lungime + semiafonizare]
c + l [lungime + afonizare]
d + f [seminazalizare + coup de glotte]
d + g [seminazalizare + închidere]
d + h [seminazalizare + semideschidere]
d + i [seminazalizare + deschidere]
d + j [seminazalizare + deschidere mare]
d + k [seminazalizare + semiafonizare]
d + l [seminazalizare + afonizare]
e + f [nazalizare + coup de glotte]
e + g [nazalizare + închidere]
e + h [nazalizare + semideschidere]
e + i [nazalizare + deschidere]
e + j [nazalizare + deschidere mare]
e + k [nazalizare + semiafonizare]
e + l [nazalizare + afonizare]
f + g [coup de glotte + închidere]
f + h [coup de glotte + semideschidere]
f + i [coup de glotte + deschidere]
f + j [coup de glotte + deschidere mare]
f + k [coup de glotte + semiafonizare]
f + l [coup de glotte + afonizare]
g + k [închidere + semiafonizare]
g + l [închidere + afonizare]
h + k [semideschidere + semiafonizare]
h + l [semideschidere + afonizare]
i + k [deschidere + semiafonizare]
i + l [deschidere + afonizare]
j + k [deschidere mare + semiafonizare]
j + l [deschidere mare + afonizare].

Iată acum câteva exemple de vocale ce conțin două fenomene fonetice: \bar{a} , \bar{a} , \bar{a} , \bar{e} , \bar{e} , \bar{e} , \bar{e} etc., precum și variantele lor accentuale: \bar{a} , \bar{a} , \bar{a} , \bar{e} , \bar{e} , \bar{e} , \bar{e} , \bar{a} , \bar{a} , \bar{a} , \bar{e} , \bar{e} , \bar{e} , \bar{e} , \bar{a} , \bar{a} , \bar{a} , \bar{e} , \bar{e} , \bar{e} , \bar{e} .

După aceleași reguli de combinare se obțin grafeme cu semne ce pot marca trei serii de schimbări fonetice vocalice, ba chiar și cu patru sau cinci, cel puțin teoretic. Oricum, necesitatea de a apela la astfel de grafeme combinate cu multe semne ce indică transformări fonetice apare în practica redactării foarte rar (nu doar la **NALR-Mold.Bucov.**, ci și la toate celelalte atlase regionale). Aceste imagini grafice complexe au fost totuși prevăzute, deoarece sunetele reprezentate de ele pot apărea lesne în texte dialectale.

În realizarea semnelor ce notează semivocale, am rămas la soluția clasică, încetățenită în dialectologia românească: obișnuitul semicerc așezat sub grafemele vocalice. Grafemele semivocalice astfel obținute pot fi, dacă situația o cere, așezate „în rând” cu celelalte semne: $\bar{i}es$, $\bar{d}o\bar{i}$ etc., sau „la umăr”, pentru a evidenția slaba perceptibilitate: $\bar{u}om$, $\bar{l}^i eg$ etc. Tot așa, „la umăr” se pot nota și sunetele nesilabice ultracurte finale din: $\bar{v}ez^i$, $\bar{v}as^u$, $\bar{c}ap^u$ etc., ca și alt sunet vocalic sau consonantic slab perceptibil: $\bar{m}o^h or$, $\bar{c}res^c$, $\bar{m}ătú\bar{s}^a$ etc.

S-a păstrat, pentru cazurile absolut necesare, și posibilitatea transcrierii sunetelor „intermediare”, prin scrierea suprapusă a două simboluri grafice, de exemplu: două vocale cu localizare diferită, o vocală și o semivocală, o semivocală și o consoană, sau două consoane diferite ca mod de articulație (o oclisivă și o africată, o africată și o fricativă ș. a. m. d.).

În ceea ce privește consonantismul, au fost selectate, după aceleași criterii ca și la vocalism, un număr de 49 de consoane „primare”, pentru a căror realizare grafică este folosită exclusiv tastatura calculatorului: b, c, \acute{c} , \acute{e} , \acute{c} , \acute{c} , \acute{c} , d, \bar{d} , \bar{d} , \bar{d} , f, g, \bar{g} , \bar{g} , \bar{g} , \bar{g} , h, \bar{h} , \bar{h} , \bar{h} , \bar{h} , j, k, l, \bar{t} , m, \bar{m} , n, \bar{n} , \bar{n} , \bar{n} , \bar{n} , p, r, \bar{r} , \bar{r} , \bar{r} , s, \bar{s} , \bar{s} , \bar{s} , t, \bar{t} , \bar{t} , v, w, z, \bar{z} , \bar{z} , y. Același principiu al continuității în transcrierea fonetică a materialului dialectal a fost respectat și în cazul consoanelor, caracterele folosite fiind cele ale alfabetului latin, la care au fost adăugate câteva caractere preluate din alfabetul grec (γ , \bar{d} , \bar{p} , \bar{h} , \bar{t}). În spiritul transcrierii fonetice alfabetice, pentru sunetele ce nu au corespondent în alfabetul latin s-a recurs la „suplimentări” grafice (tilde, puncte, sedile, liniuțe, unghiuri ascuțite etc.) ale caracterelor latinești: \bar{t} , \bar{g} , \bar{r} , \bar{n} , \bar{s} , \bar{s} , \bar{z} , \bar{d} , precum și la unele modificări grafice ale acestor caractere: \bar{h} , \bar{n} .

Aceste consoane „primare” pot fi modificate, *în principiu*, prin intermediul unor transformări fonetice ce au loc în actul concret al vorbirii. Fenomenele fonetice aferente inventarului consonantic pot fi grupate în cinci serii, după cum urmează:

I. Modificarea duratei consoanei:

- a) semilungime [de exemplu]: \bar{l} , \bar{m} , \bar{s} ;
- b) lungime [de exemplu]: \bar{l} , \bar{m} , \bar{s} ;

II. Gradul de palatalizare:

- c) semipalatalizare [de exemplu]: d^{\vee} , l^{\vee} , \check{n} ;
- d) palatalizare [de exemplu]: d^{\prime} , l^{\prime} , \acute{n} ;
- e) palatalizare mare [de exemplu]: $d^{\prime\prime}$, $t^{\prime\prime}$;

III. f) Caracterul exploziv; p^{ϵ} , t^{ϵ} , c^{ϵ} ;

IV. g) Caracterul silabic [de exemplu]: l_{\circ} , m_{\circ} , r_{\circ} , s_{\circ} ;

V. Modificarea sonorității consoanei:

- h) semiafonizare [de exemplu]: b_{\circ} , d_{\circ} , r_{\circ} ;
- i) afonizare [de exemplu]: b_{\circ} , d_{\circ} , r_{\circ} .

Am menționat mai sus că sunetele consonantice pot suporta *în principiu* aceste transformări fonetice pentru că, la fel ca și la vocale, există consoane care prin natura lor nu pot fi modificate prin intermediul unor fenomene fonetice. Astfel, o consoană care este surdă nu va putea primi „caracteristica” afonizat / semiafonizat, după cum nici o consoană oclusivă nu va putea fi menținută mai mult timp în procesul vorbirii, deci nu va putea primi „caracteristica” lungime / semilungime.

Pe lângă transformările fonetice datorate unui singur fenomen, consoanele pot fi supuse simultan acțiunii a două fenomene fonetice. Posibilitățile de combinare între subclasele de fenomene care se pot realiza în vederea modificării sunetului consonantic „primar” sunt următoarele:

- a + c [semilungime + semipalatalizare]
- a + d [semilungime + palatalizare]
- a + g [semilungime + caracter silabic]
- a + h [semilungime + semiafonizare]
- a + i [semilungime + afonizare]
- b + c [lungime + semipalatalizare]
- b + d [lungime + palatalizare]
- b + g [lungime + caracter silabic]
- b + h [lungime + semiafonizare]
- b + i [lungime + afonizare]

c + h [semipalatalizare + semiafonizare]
 c + i [semipalatalizare + afonizare]
 d + h [palatalizare + semiafonizare]
 d + i [palatalizare + afonizare]
 e + h [palatalizare mare + semiafonizare]
 e + i [palatalizare mare + afonizare]
 f + h [explozie + semiafonizare]
 f + i [explozie + afonizare]
 g + h [caracter silabic + semiafonizare]
 g + i [caracter silabic + afonizare].

Iată în continuare câteva exemple grafice ale unor asemenea transformări fonetice: d' , d' , ř , ř , m , m , z , z , l , m , ř , l' , g' , l , ř , l etc.

Spre deosebire de vocale, unde s-au putut defini reguli generale pentru realizarea combinațiilor de fenomene fonetice, în cazul consoanelor primare transformările fonetice se aplică numai unor consoane specifice. În plus, consoanelor primare le pot fi aplicate numai cel mult două transformări și numai în anumite combinații.

Datele prezentate până acum au arătat, în mare, principiile după care ne-am orientat în stabilirea unor familii de fonturi cât mai complete, ținând cont de întreaga tradiție în acest sens din dialectologia românească. În cele ce urmează vom face o descriere în linii mari a modalității efective de punere în practică a rezultatelor obținute în urma elaborării fonturilor.

2. Mediu pentru editarea transcrierilor fonetice

Interfața realizată pentru editarea transcrierilor fonetice poate fi folosită în mai multe moduri:

- editarea Dicționarelor Atlasului Lingvistic;
- editor stand-alone sau ca aplicație de tip server pentru inserarea de obiecte de tip „transcriere fonetică” în alte editoare de text.

Funcționalitatea acestei interfețe va fi exemplificată pentru situația Atlasului Lingvistic, ale cărui componente sunt prezentate pe scurt în continuare.

Dicționarele ALR sunt componente care realizează colectarea informațiilor primare despre titlul hărților (cuvinte de bază), punctele de anchetă, speech (colecție audio), transcrieri fonetice și notele asociate transcrierilor fonetice (Figura 1).

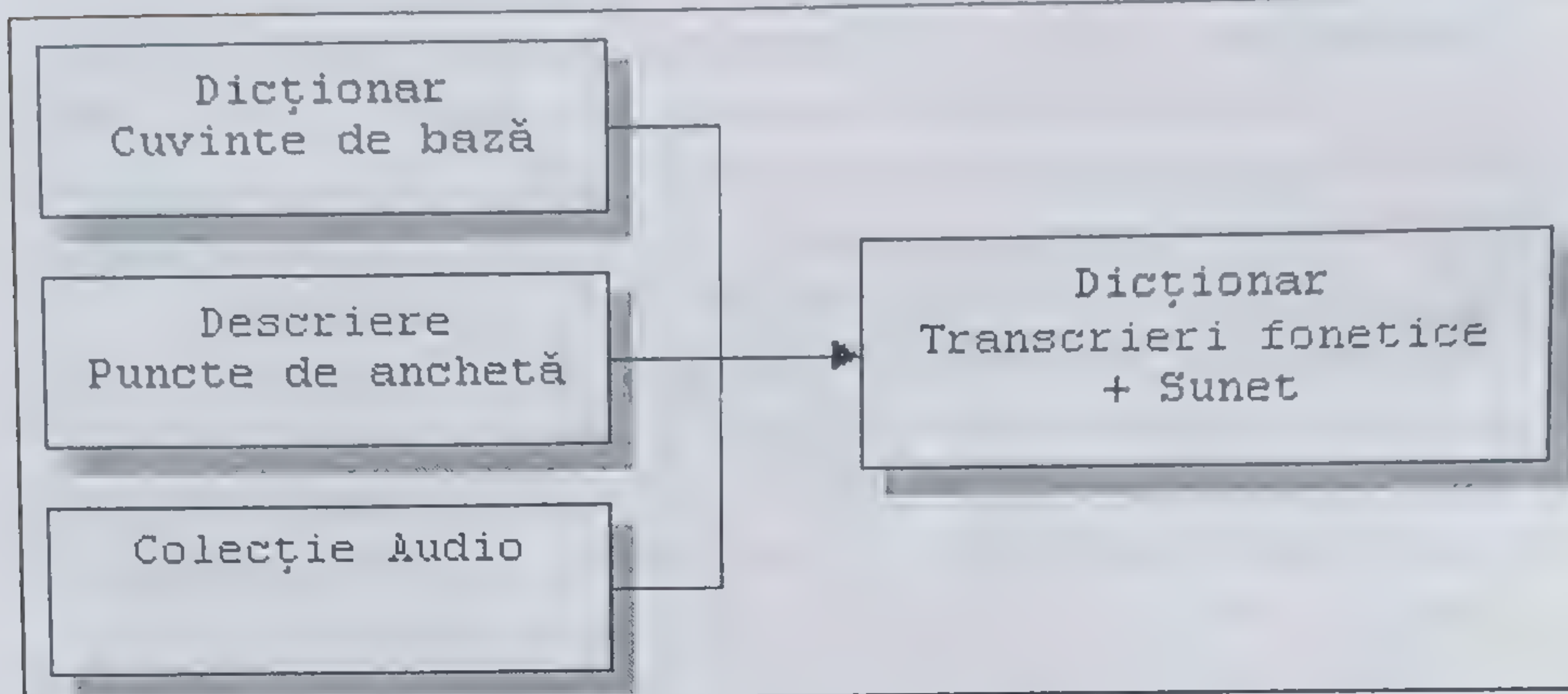

Figura 1. Conexiunile dintre informațiile stocate în dicționarele ALR

Dicționarul „Cuvinte de bază” conține fondul de cuvinte (titlul hărților) din atlasul lingvistic electronic, întrebările care au fost puse la anchetă, note, observații, și, eventual, imagini. Pentru fiecare cuvânt este indicată și întrebarea corespunzătoare care este pusă în momentul anchetei.

În momentul completării acestui dicționar, utilizatorul poate vedea lista completă a cuvintelor de bază introduse, le poate sorta după diferite criterii, poate modifica articolele introduse anterior, după cum este prezentat în Figura 2.

Atlas Lingvistic Românesc [Dic]

Fișier Editare Articole Vizualizare Unele Fereastră Ajutor

Cuvinte de bază | Puncte anchetă | Dicționar | Taste asociate

Nou Cuvânt: OBADĂ, pl. "jante"

2/5 Nr.întrebare: [820] Întrebare: [Întrebare indirectă]. INDIC. (Figura, detaliul a).

Imagine 1/1 Observații I. ALF 1602, AIS 1230*, ALG 363, ALL 175, ALMC 862, ALFCo 363, BI 413, BI 675, NALR: Oit III ?

Observații III.

Nr	Cuvânt	Nr Întrebare	Întrebare	Observații 1	Observații 3
1	CAR, pl. "char"	[818]	Întrebare indirectă Cum îl sp	ALR II s n. 1340.	
2	OBADĂ, pl. "jante"	[820]	Întrebare indirectă INDIC. (F	ALF 1602, AIS	
3	LOITIA, pl. "pifelle"	[823]	Întrebare indirectă Cum îl zi	ALR II s n. 1134	
4	COVILTIR, pl. "couve .."	[831]	Întrebare indirectă Cum nu...	NALR: Oit II MN	
5	CRUCE "traverse de l...	[835]	Întrebare indirectă Cum se ...	ALR II s n. 358,	

Disponibil...

Figura 2. Fereastra de editare a listei cuvintelor de bază

Dicționarul „Puncte de anchetă” conține informații (cod, nume, observații) despre punctele de anchetă prezentate în cadrul atlasului lingvistic. La fel ca la dicționarul anterior, și aici utilizatorul poate vedea lista completă a punctelor de anchetă introduse, le poate sorta după diferite criterii, poate modifica articolele introduse anterior.

Dicționarul „Transcrieri fonetice” conține transcrierea fonetică a răspunsului la întrebarea pusă în etapa de interviu pentru fiecare cuvânt din **Dicționarul „Cuvinte de bază”** în fiecare din **Punctele de anchetă**, iar acolo unde este posibil și înregistrarea audio corespunzătoare din **Colecția Audio**.

Pentru claritatea hărților lingvistice, răspunsurile din punctele de anchetă sunt însoțite de note și comentarii (**Figura 3**).

Atlas Lingvistic Românesc [Dic]

Fișier Editare Articole Vizualizare Unelte Fereastră Ajutor

Cuvinte de bază | Puncte anchetă | **Dicționar** | Taste asociate

Cuvânt: OBADĂ, pl. "jante" Transcriere: O Notă: čolán; pš [ε] šuolániě+ Punct anchetă: 465 - Brodina Sunet: Comentariu:

Nr	Punct anchetă	Nume punct anchetă	Transcriere	Notă	Comentariu
1	461	Prăleni	uobiéd[pl.]; uobádă+	[nu se zice] [d] šoláni.	
2	462	Coșna	uobiéd[pl.]; uobádă		
3	463	Cîrlibaba	obádă, uobét		
4	464	Izvoarele Sucevei	čolán; -láni+	[h]čolanié, čolánié[pl.]; čolán; čolă...	
5	465	Brodina	čolán; pš [ε] šuolániě+	[h]čolaniě [d.]; -lánc; -laníu [pl.];	
6	466	Straja	šuołáne[pl.]; -lán		
7	467	Argel	pčolán, čolani		
8	468	Deluț	čolán; -láni, [ii]čoláni+; -lán	"sunt cinci-șapte ciolane".	
9	469	Ciocănești	obádă; uobéd		
10	470	Argestru	uobádă; uobéd		
11	471	Șaru Dornei	uobéz[pl.]; uobádă		
12	472	Cartinari	uobádă; uobéz		
13	473	Pojorîta	uobádă; uobéd, [r] čoláni		
14	474	Vatra Moldoviței	uobádă+; uobiéd; čuołán	ai înkedicál la ~. "când o faci [roa...	
15	475	Sucevița	čoláni[pl.]; -lán		

Listă transcrieri fonetice

Figura 3. Editarea Dicționarului „Transcrieri fonetice”

Pentru transcrierea fonetică a cuvintelor din atlasul lingvistic românesc este folosit un număr mare de fonturi, rezultat din numărul mare de combinații posibile ale fenomenelelor fonetice prezentate în capitolul 1. Aceste fonturi au fost definite astfel încât, toate „variantele fonetice” ale unui anumit caracter să fie obținute prin selectarea caracterului respectiv într-un anumit font.

Deoarece un fișier text normal nu păstrează informații despre fonturile folosite și, în plus, transcrierile fonetice sunt realizate și prin diferite poziționări ale caracterelor, s-a folosit un mod propriu de codificare a acestora.

Transcrierile fonetice sunt codificate cu ajutorul unor obiecte de tip **CAIString**. Acestea sunt, de fapt, șiruri de obiecte de tip **CAIChar**, care, la rândul lor, au următoarea descriere:

- caracterul corespunzător sunetului primar (pe 16 biți, codificare **UNICODE**);

- attribute:

- poziționare: normal, deasupra sau „în umăr”;

- mod de subliniere:

- linie sau zigzag;

- cursiv;

- îngroșat;

- fenomene:

- tip sunet: vocală sau consoană;

- fenomene specifice aplicate (codificate pe biți).

Fontul folosit pentru desenarea caracterului din transcrierea fonetică este ales dinamic din lista de fonturi a aplicației, în momentul afișării. Dăm în continuare listele cu caracterele de bază, „primare”, ce se obțin exclusiv cu ajutorul tastaturii, precum și combinațiile de taste ce trebuie realizate pentru a ajunge la aceste caractere (**Figura 4**).

În momentul în care este deschis dicționarul de transcrieri fonetice, se fac două tipuri de verificări:

- se verifică corespondența dintre fonturile folosite la ultima editare a dicționarului și lista curentă recunoscută de program;

- se verifică dacă toate fonturile folosite sunt instalate în **Windows**.

Datorită cantității mari de informație care trebuie stocate pentru **Atlasul Lingvistic Român**, descrierea fiecărui cuvânt este compresată folosind un algoritm de compresie **LZW**. La selecția unui cuvânt de bază, descrierea sa este decompresată în memorie și, dacă se fac modificări ale transcrierilor fonetice, aceasta este compresată și rescrisă în fișier la selectarea unui alt cuvânt sau la închiderea dicționarului.

Pentru scrierea informațiilor în dicționar am proiectat o interfață utilizator prietenoasă, la care operatorul trebuie să parcurgă următorii pași:

- selectează cuvântul titlu;

- selectează punctul de anchetă;

- editează transcrierea fonetică, nota și comentariul asociat cuvântului pentru punctul de anchetă respectiv.

Listă taste asociate
14:09 15-07-2002

Nr.	Caracter	Taste asociate
1	ä	Ctrl + ;, a
2	å	Ctrl + ;, a
3	Ä	Ctrl + ;, A
4	Å	Ctrl + ;, A
5	ä	Ctrl + @, a
6	å	Ctrl + 2, a
7	Ä	Ctrl + @, A
8	Å	Ctrl + 2, A
9	ä	Ctrl + ^, a
10	á	Ctrl + 6, a
11	À	Ctrl + ^, A
12	Á	Ctrl + 6, A
13	ä	Ctrl + (, a
14	ä	Ctrl + 9, a
15	ä	Ctrl + (, A
16	ä	Ctrl + 9, A
17	á	Ctrl + ', a
18	ä	Ctrl + ', A
19	à	A
20	a	a
21	b	B
22	b	b
23	č	Ctrl + ^, c
24	Č	Ctrl + ^, C
25	č	Ctrl + (, c
26	č	Ctrl + ', c
27	č	Ctrl + #, c
28	c	C
29	c	c
30	č	Ctrl + -, d
31	č	Ctrl + &, d
32	d	D
33	d	d
34	ë	Ctrl + :, e
35	é	Ctrl + ;, e
36	È	Ctrl + :, E
37	É	Ctrl + ;, E
38	ë	Ctrl + (, e
39	ë	Ctrl + 9, e
40	ë	Ctrl + (, E
41	ë	Ctrl + 9, E
42	é	Ctrl + ', e
43	ë	Ctrl + ', E
44	ε	Ctrl + &, e
45	è	E
46	e	e
47	f	F
48	f	f
49	ġ	Ctrl + ^, g
50	Ġ	Ctrl + ^, G
51	ġ	Ctrl + (, g
52	ġ	Ctrl + #, g
53	g	G
54	g	g
55	χ	Ctrl + &, h
56	χ	Ctrl + 7, h
57	γ	Ctrl + &, H
58	h	H
59	h	h
60	ı	Ctrl + ^, i
61	İ	Ctrl + 6, i
62	ı	Ctrl + ^, I
63	İ	Ctrl + 6, I

Ctrl + Shift + ;, a
Ctrl + Shift + ;, Shift + a
Ctrl + ;, Shift + a
Ctrl + Shift + 2, a
Ctrl + Shift + 2, Shift + a
Ctrl + 2, Shift + a
Ctrl + Shift + 6, a
Ctrl + Shift + 6, Shift + a
Ctrl + 6, Shift + a
Ctrl + Shift + 9, a
Ctrl + Shift + 9, Shift + a
Ctrl + 9, Shift + a
Ctrl + ' , Shift + a
Shift + a
Shift + b
Ctrl + Shift + 6, c
Ctrl + Shift + 6, Shift + c
Ctrl + Shift + 9, c
Ctrl + Shift + 3, c
Shift + c
Ctrl + Shift + 7, d
Shift + d
Ctrl + Shift + ;, e
Ctrl + Shift + ;, Shift + e
Ctrl + ;, Shift + e
Ctrl + Shift + 9, e
Ctrl + Shift + 9, Shift + e
Ctrl + 9, Shift + e
Ctrl + ' , Shift + e
Ctrl + Shift + 7, e
Shift + e
Shift + f
Ctrl + Shift + 6, g
Ctrl + Shift + 6, Shift + g
Ctrl + Shift + 9, g
Ctrl + Shift + 3, g
Shift + g
Ctrl + Shift + 7, h
Ctrl + Shift + 7, Shift + h
Shift + h
Ctrl + Shift + 6, i
Ctrl + Shift + 6, Shift + i
Ctrl + 6, Shift + i

Figura 4. Listă taste asociate

Listă taste asociate
14:09 15-07-2002

Nr.	Caracter	Taste asociate	
64	î	Ctrl +), i	Ctrl + Shift + 0, i
65	í	Ctrl + 0, i	
66	ì	Ctrl +), I	Ctrl + Shift + 0, Shift + i
67	ï	Ctrl + 0, I	Ctrl + 0, Shift + i
68	i	Ctrl + ', i	
69	ī	Ctrl + ', I	Ctrl + ', Shift + i
70	∞	Ctrl + &, i	Ctrl + Shift + 7, i
71	i	I	Shift + i
72	i	i	
73	{	Ctrl + 0, j	
74	{	Ctrl + =, j	
75	{	Ctrl + -, j	
76	j	J	Shift + j
77	j	j	
78	k	K	Shift + k
79	k	k	
80	l	Ctrl + -, l	
81	l	L	Shift + l
82	l	l	
83	m	M	Shift + m
84	m	m	
85	n	Ctrl + ., n	
86	n	Ctrl + &, n	Ctrl + Shift + 7, n
87	n	N	Shift + n
88	n	n	
89	ö	Ctrl + :, o	Ctrl + Shift + :, o
90	ô	Ctrl + ;, o	
91	õ	Ctrl + :, O	Ctrl + Shift + :, Shift + o
92	ö	Ctrl + ;, O	Ctrl + ;, Shift + o
93	ö	Ctrl + (, o	Ctrl + Shift + 9, o
94	ó	Ctrl + 9, o	
95	ò	Ctrl + (, O	Ctrl + Shift + 9, Shift + o
96	õ	Ctrl + 9, O	Ctrl + 9, Shift + o
97	ó	Ctrl + ', o	
98	õ	Ctrl + ', O	Ctrl + ', Shift + o
99	ò	O	Shift + o
100	o	o	
101	p	P	Shift + p
102	p	p	
103	q	Q	Shift + q
104	q	q	
105	r	Ctrl + ., r	
106	r	Ctrl + -, r	
107	p	Ctrl + &, r	Ctrl + Shift + 7, r
108	r	R	Shift + r
109	r	r	
110	ŝ	Ctrl + ^, s	Ctrl + Shift + 6, s
111	ŝ	Ctrl + ', s	
112	ŝ	Ctrl + ., s	
113	ŝ	Ctrl + &, s	Ctrl + Shift + 7, s
114	s	S	Shift + s
115	s	s	
116	t	Ctrl + ., t	
117	ŝ	Ctrl + &, t	Ctrl + Shift + 7, t
118	t	T	Shift + t
119	t	t	
120	ü	Ctrl + :, u	Ctrl + Shift + :, u
121	û	Ctrl + ;, u	
122	ü	Ctrl + :, U	Ctrl + Shift + :, Shift + u
123	û	Ctrl + ;, U	Ctrl + ;, Shift + u
124	ü	Ctrl + ^, u	Ctrl + Shift + 6, u
125	ú	Ctrl + 6, u	
126	û	Ctrl + ^, U	Ctrl + Shift + 6, Shift + u

Figura 4. Listă taste asociate (continuare)

Listă taste asociate
14:09 15-07-2002

Nr.	Caracter	Taste asociate		
127	Ń	Ctrl + 6, U	Ctrl + 6	, Shift + u
128	Ų	Ctrl + ', u		
129	Ų	Ctrl + ', U	Ctrl + '	, Shift + u
130	Ų	U	Shift + u	
131	u	u		
132	v	V	Shift + v	
133	v	v		
134	w	W	Shift + w	
135	w	w		
136	x	X	Shift + x	
137	x	x		
138	y	Y	Shift + y	
139	y	Y		
140	z	Ctrl + ^, z	Ctrl + Shift + 6, z	
141	z	Ctrl + ', z		
142	z	Z	Shift + z	
143	z	z		

Figura 4. Listă taste asociate (continuare)

La editarea transcrierilor fonetice trebuie avute în vedere două aspecte:

- selectarea sunetului primar;
- selectarea fenomenelor asociate.

Selectarea sunetului primar se face prin apăsarea tastei respective, dacă sunetul are un corespondent pe tastatură, sau prin apăsarea unei combinații de taste, dacă sunetul nu are corespondent pe tastatură. Combinațiile de taste sunt prestabilite în aplicație (la stabilirea combinațiilor de taste am folosit recomandările de la **Microsoft Word**), și, cel puțin deocamdată, nu pot fi modificate de utilizator. Pentru a veni în ajutorul celui ce editează dicționarul, aplicația dispune de o fereastră în care sunt afișate combinațiile de taste predefinite.

Pentru selectarea fenomenelor asociate sunetelor, aplicația prezintă două grupe de butoane cu imaginile tuturor fenomenelor posibile pentru vocale și, respectiv, consoane. Prin apăsarea pe unul din aceste butoane se va selecta simbolul grafic corespunzător în transcrierea fonetică. Cele două grupe de butoane sunt împărțite în subgrupe corespunzătoare grupărilor de fenomene (vezi capitolul 1). Pot fi selectate mai multe fenomene, dar, cel mult câte unul din fiecare subgrupă. Selectarea unui fenomen produce dezactivarea selecției anterioare din subgrupa respectivă.

După selectarea caracterului dorit, utilizatorul va specifica și poziționarea acestuia (deasupra, „în umăr”) prin folosirea comenzilor **Pg Up / Pg Down**.

Fereastra de editare a transcrierilor fonetice este prezentată în **Figura 3**.

Dicționarul cu transcrieri fonetice poate conține înregistrările audio în format **WAV** ale răspunsurilor la întrebările din anchetă pentru cuvintele incluse în dicționarul lingvistic. Acest lucru este posibil dacă la realizarea anchetei pentru atlasele lingvistice se face și înregistrarea pe bandă a răspunsurilor.

3. Realizarea Atlasului lingvistic român, pe regiuni

Sistemul software care modelează atlasul lingvistic electronic conține module care realizează gestionarea următoarelor grupe de informații:

- simbolii pentru editarea transcrierilor fonetice;
- dicționarele atlasului lingvistic (cuvinte de bază, puncte de anchetă, transcrieri fonetice);
- informații grafice pentru descrierea hărților organizate în fișiere **DXF**;
- hărțile atlasului lingvistic, care pot fi consultate și/sau tipărite;

Din punct de vedere funcțional, atlasul lingvistic electronic este structurat în două componente principale:

- proceduri pentru pregătirea datelor primare;
- interfața multimedia.

Aceste componente sunt prezentate în **Figura 5**.

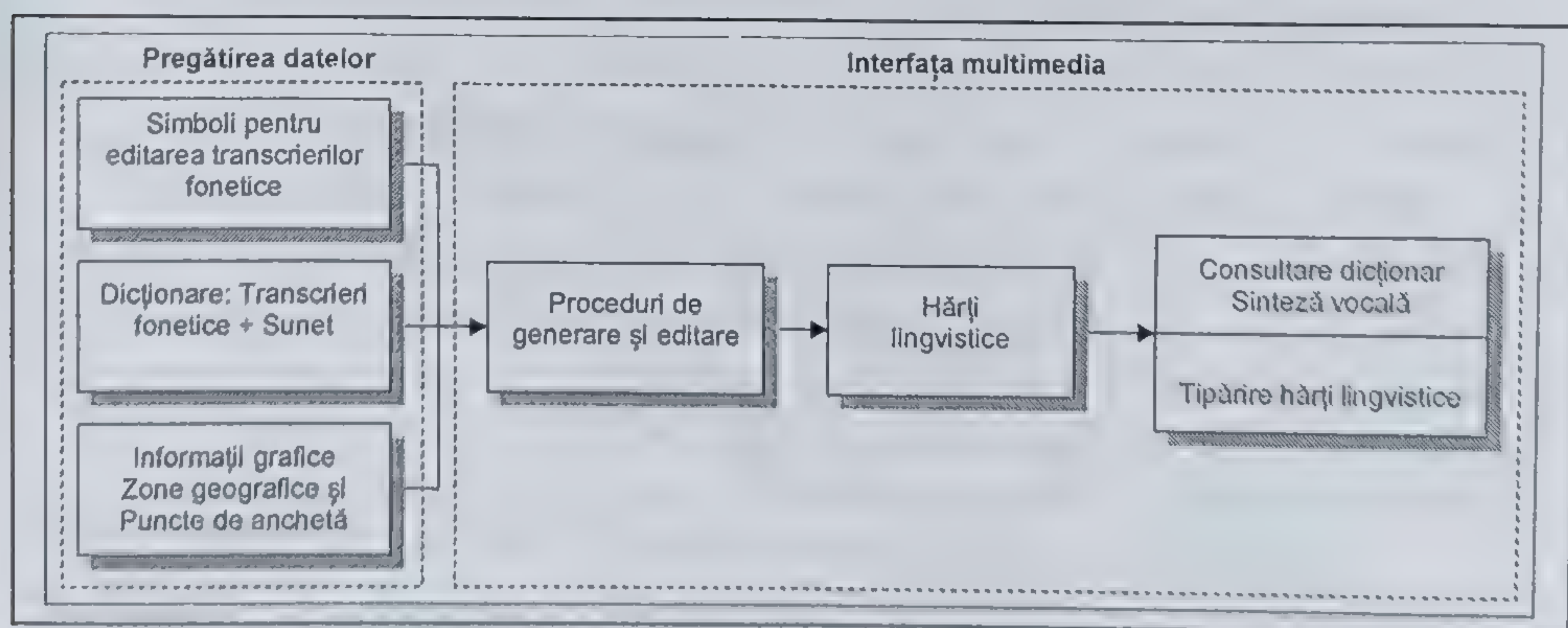

Figura 5. Componentele Atlasului lingvistic electronic

În acest capitol ne vom referi la facilitățile pe care le oferă modulul software ce realizează generarea și consultarea hărților lingvistice. În etapa de proiectare a acestui modul, am avut în vedere modelul interfețelor multimedia. Din această analiză a rezultat necesitatea existenței unui modul care să permită:

- generarea unei hărți noi pe baza informațiilor din dicționarele ALR și a informațiilor grafice primare cuprinse în fișiere **DXF**;
- editarea, aranjarea în pagină și selectarea informațiilor care vor fi vizibile implicit;
- salvarea într-un fișier, numit „hartă lingvistică”, a selecțiilor și modificărilor din faza de editare;
- consultarea atlasului electronic;
- vizualizarea și ascultarea informațiilor din punctele de anchetă;
- tipărirea hărților lingvistice.

3.1. Modulul pentru generarea și editarea hărților lingvistice

Pentru reprezentarea hărților lingvistice s-au proiectat structuri de date bazate pe obiecte suficient de flexibile pentru a permite dezvoltări ulterioare. În cele ce urmează vom face o trecere în revistă a principalelor structuri de date realizate.

Pentru organizarea informațiilor grafice primare am avut în vedere cerințele impuse de tehnologia de realizare a atlaselor lingvistice. Astfel, am apelat la formatul **DXF**, care permite o organizare a obiectelor primare pe straturi. Am realizat fișierul **NALRB.DXF**, care conține următoarele tipuri de obiecte (straturi):

Chenare	- limitele paginii și chenarele hărții;
Frontiere	- conturul zonei studiate (Moldova și Bucovina);
Mijloc	- indică locul de pliere al hărții, la legarea în volum;
Municipii	- localitățile importante afișate pe hartă;
Puncte anchetă	- dreptunghiurile în care se scriu codurile punctelor de anchetă;
Transcriere fonetică	- conține dreptunghiuri pentru transcrierea fonetică;
note	- dreptunghiuri cu pozițiile predefinite pentru Titlu, Nota I, Nota II, Nota III;
zone	- delimitări zonale în jurul punctelor de anchetă.

Pentru editarea și salvarea hărților lingvistice din conținutul ALR s-a creat o structură de date flexibilă, care să permită în viitor extinderea editării asistate de calculator a atlaselor lingvistice românești regionale la nivel național. Astfel, a rezultat o structură de date, numită „harta lingvistică”, de forma următoare:

- header fișier;
- listă cu descrieri obiecte.

Descrierile de obiecte au un antet, care este comun pentru toate tipurile de obiecte, și un corp, care este un obiect specific fiecărui tip în parte. Obiectele pot fi simple sau compuse. Un obiect compus conține, la rândul lui, alte obiecte simple sau compuse.

Au fost definite următoarele tipuri de obiecte:

- text;
- AlrString (obiectul a fost definit pentru editarea dicționarului cu transcrieri fonetice);
- dreptunghi;
- harta cu transcrierile fonetice;
- harta sintetică (lingvistică sau fonetică);
- notă referitoare la continuarea transcrierilor fonetice (vezi Nota II din **NALR-Mold.Bucov.**);
- notă sintetică referitoare la cuvântul titlu (vezi Nota III din **NALR-Mold.Bucov.**);
- legendă pentru harta sintetică;
- simbol pe harta sintetică;
- zonă hașurată pe harta sintetică;
- bitmap;
- strat **DXF**.

3.2. Modulul pentru consultarea Atlasului lingvistic electronic

Componenta pentru consultarea atlasului permite încărcarea unei hărți lingvistice generate - editate în etapa anterioară. Sistemul va afișa harta regiunii respective (în situația studiată este vorba de Moldova și Bucovina) pe care va plasa transcrierea fonetică a răspunsurilor din

punctele de anchetă împreună cu notele și observațiile introduse anterior în dicționarele ALR sau de operatorul care a realizat harta (Figura 6).

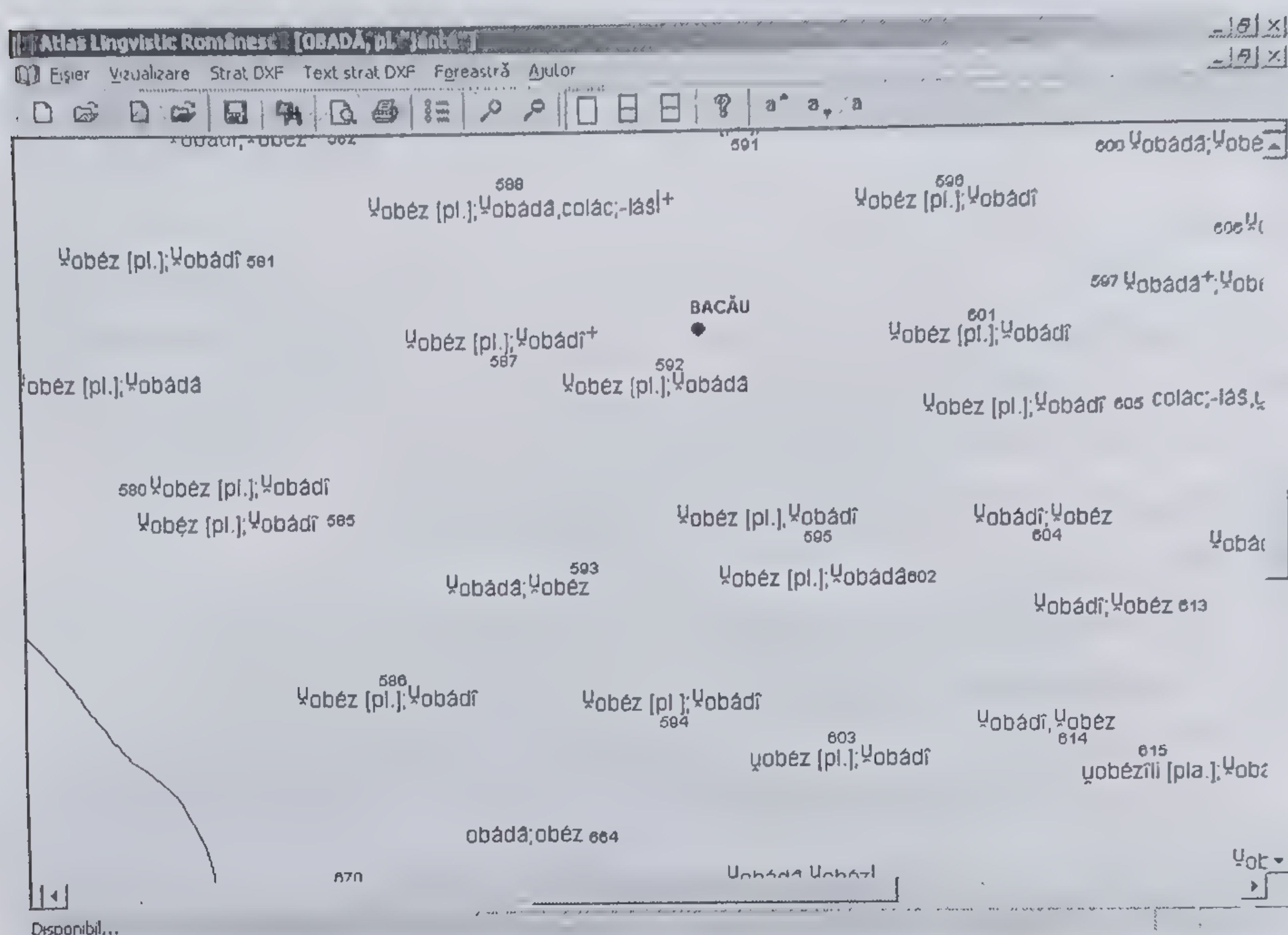

Figura 6. Fereastra de editare – consultare a Atlasului lingvistic electronic

Dacă utilizatorul dorește să analizeze un cuvânt pentru care nu s-a realizat, în prealabil, o hartă, dar care există în dicționarele ALR, se realizează generarea automată a hărții pe care se vor plasa transcrierile fonetice ale răspunsurilor din punctele de anchetă împreună cu notele și observațiile introduse anterior în dicționarele ALR. La activarea modulului apare prezentată harta regiunii cu punctele de anchetă și numele localităților pe care acestea le reprezintă, după care poate fi selectat cuvântul de bază dorit.

După ce harta lingvistică a fost încărcată / generată prin selecția unui punct de anchetă, este posibilă și redarea audio corespunzătoare transcrierii fonetice asociate acestuia (înregistrarea audio sau cuvântul sintetizat).

Tot cu ajutorul acestei componente se realizează tipărirea automată a hărților atlasului lingvistic românesc în vederea includerii lor în volum (Figura 7).

Pentru tipărirea hărților au fost prevăzute următoarele facilități:

- posibilități de selectare a informațiilor ce se vor tipări;
- tipărirea pe o pagină sau tipărirea pe două pagini cu respectarea locului de pliere al hărții indicat prin linia „mijloc”.

Dacă utilizatorul dorește tipărirea într-un mod sintetic (fără hartă), modulul poate asigura crearea unor pagini de tip MN (Material Necartografiat). Folosind această opțiune, va fi tipărită numai lista cu transcrierile fonetice corespunzătoare cuvântului selectat, ordonate după criterii de similaritate.

Trebuie să specificăm în final că, pe măsură ce programul de față va fi perfecționat, vom avea posibilitatea să dublăm transcrierile din punctele de anchetă cu o **Colecție Audio** – înregistrarea audio a unor forme mai puțin obișnuite din punct de vedere fonetic. La ora actuală se depun eforturi pentru a depăși obstacolele ce mai apar la scrierea materialului necartografiat pe coloane, în planșele ce încheie volumul de hărți, la transcrierea textelor dialectale ca și la realizarea hărților interpretative și sintetice, iar rezultatele obținute în aceste direcții ne dau speranța că, în final, programul va răspunde la toate exigențele științifice ale editării în cele mai bune condiții ale atlaselor și textelor dialectale.

NOUL ATLAS LINGVISTIC ROMÂN PE REGIUNI
MOLDOVA ȘI BUCOVINA

Figura 7. Imaginea unei pagini tipărite din modulul de consultare

*ISTORIE LITERARĂ
ȘI
ETNOLOGIE*

**I. IDENTITATE
ȘI
DIFERENȚIERE**

MIHAI CIMPOI

ORIZONT ROMÂNESC, ORIZONT EUROPEAN, ORIZONT UNIVERSAL

Exponenții culturali ai ginteii latine sunt modele excepționale de **interculturali**, în sfera interculturalității intrând atât elementele de spiritualitate europeană, cât și elemente de spiritualitate caracteristice altor zone. Un exemplu ilustrativ este personalitatea lui Mircea Eliade, în structura căreia R.J. Zwi Werblowsky, cunoscut profesor de istoria religiilor de la Universitatea din Ierusalim, vedea „o fecundă dispersie a informației”. Se adună în ea elemente asociate ale românității, balcanității, slavofilismului și francofilismului și ale germanității. Însuși Mircea Eliade vorbea despre participarea la o comunicare interfrontistă dintre culturi, despre situarea „aux confins des empires morts”: „Mă simțeam descendentul și moștenitorul unei culturi interesante pentru că e situată între două lumi: cea occidentală, pur europeană, și cea orientală.

Participăm la aceste două universuri. Occidental prin limbă, latină, și prin moștenirea Romei în moravuri. Dar participăm, de asemenea, la o cultură influențată de Orient și înrădăcinată în neolitic. E o realitate valabilă pentru orice român, dar sunt sigur că e la fel și pentru un bulgar, un sârbocroat și, în general, pentru toți Balcanii, pentru Europa de Sud-Est și pentru o parte a Rusiei... Dar această tensiune creatoare e, poate, ceva mai complexă la noi, pentru că suntem **aux confins des empires morts**, cum a spus un scriitor francez. A fi român e, pentru mine, a trăi și a exprima și a valoriza acest mod de a fi în lume. De o astfel de moștenire trebuia profitat!...” (*L'épreuve du labyrinthe*).

Brâncuși este, de asemenea, o personalitate interculturală, care a stimulat atât relațiile din interiorul ginteii latine cât și a acesteia cu Europa și întreaga lume. Tendința sculptorului român spre esență, spre compactizare, spre concentrare, spre formele-nucleu electrizează întreaga

artă modernă. În arta sa primatul **naturalității**, care este o dimensiune prin excelență caracteristică spiritului latin meru iubitor de organicism, nu pune în umbră aspectul intelectualizat al viziunii asupra lumii. Eugen Ionescu spunea că „viziunea creatoare care stă în spatele artei sale extrem de intelectualizată” a asimilat întreaga istorie a culturii, stăpânind-o cu siguranță, respingând-o, ca până la urmă, să se întoarcă la ea, s-o purifice și s-o reînnoiască („*Secolul 20*”, nr. 3, 1967, p. 33-34).

Omul pare la Brâncuși, după cum spune poetul francez Jean Follain, „dinafara timpului și făcând parte din toate timpurile”. După expresia poetului argentinian Hector P. Agasti, el este însuși în lume și el însuși în sine „în totalitatea lui de ființă totală”, iar după cea a poetului englez Francis Scarfe, graiurile tuturor triburilor se amalgamează într-o „gramatică unică a existenței”.

Brâncuși impune un model al armoniei, al echilibrului geometric clasicist în spirit latin. Omul lui e modelat după înseși legile și structura universului. Symbolismul bate în retragere în fața elanului vital codificat; setea de geometrie e umilită de **setea de organic**, instinctul de abstractizare de instinctul de intropatie (termenii sunt ai morfologului culturii Worringer). Perfecțiunea organică este superioară celei geometrice, Brâncuși rămânând, așa cum afirmă memorabil Paul André, „un anatomist în căutarea misterelor de ordin ontologic”. Această asociere miraculoasă de geometric și organic o remarca și englezul Herbert Read: „De fiecare dată când sculpta un cap de om, o pasăre, un pește, Brâncuși încerca să exprime forma **organică** în acea despuire a sa care semnifica prin ea însăși modul de existență a subiectului, realitatea sa esențială. Că în cursul acestei întreprinderi a ajuns adesea la forme care sunt **geometrice** sau chiar abstracte arată pur și simplu înrudirea scopurilor lui Brâncuși cu cele ale lui Cézanne” (*Histoire de la peinture moderne*, Paris, 1960).

Brâncuși a exercitat o influență puternică și asupra poeziei moderne care, în ciuda faptului că e pusă sub semnul zeului Hermes, adică al obscurității, tensiunii, contradicției „închiderii”, a promovat în linii mari cultul **mișcării**, al **zborului**, al **deschiderii** ființei spre „realități esențiale” (cum va zice Brâncuși). Gaëtan Picon afirmă că forța poetică nu mai vine de la izolarea limbajului, ci din viața însăși, de la „adeziunea la o conștiință deschisă spre o lume inepuizabilă” (Gaëtan Picon, *Panorama de la nouvelle littérature française*, Editure, Gallimard, Paris, 1988, p. 39).

Dinamismul, dimensiunea esențială a artei lui Brâncuși, devine o categorie estetică programatică și pentru întreaga poezie modernă, fiind legată de durata bergsoniană, de timp. Bachelard observa că la Mallarmé

clipa poetică, ce se vrea o clipă metafizică, este în contrasens cu timpul orizontal. De la Mallarmé încolo, după cum se știe, limbajul simbolic al poeziei este un limbaj autarhic, care face abstracție de limbajul realului.

Poezia lui Apollinaire, intimul Atelierului brâncușian de la Paris, potențează mișcarea în sens avangardist: în *Subt podul Mirabeau*, planările avioanelor ființelor aeriene, ale păsărilor, îngerilor se asociază agitației tumultuoase ale străzii. Hristos apare ca un „prim aviator”. În *L'esprit nouveau et les poètes*, actul poetic este identificat mecanicii de precizie și căutării de formule rare în spiritul matematicii, avântării în „imensitatea necunoscută”, unde „luminează focurile de bucurie ale semnificațiilor multiple” precum și în zonele tenebroase ale inconștientului. Dar nu călătoriile pe orizontală sunt importante la Apollinaire, ci căderea în adâncimile abisale ale ființei. Alain Bosquet elogia într-un poem dedicat lui Brâncuși mișcarea gândului, zborul, freamătul spiritului: „Partir de l'esprit qui bouge. / Habiller l'abstrait d'un poids concret. / Donner du mouvement à une pensée. / Inventer le vol” (*Pour Brâncuși*). Am putea invoca drept exemplu și relațiile dintre Brâncuși, ca exponent al spiritului latin, și scriitori ce reprezintă diferite arealuri culturale: Rainer Maria Rilke, Ezra Pound și James Joyce. Rilke, secretar și monografist al lui Rodin și bun cunoscător al sculpturii lui Brâncuși, este un mare poet al **perspectivelor cinetice**, investite cu sensuri existențiale. Știința lui poetică este vastul cuprins al lumii, denumit Largul (Offene), pe care ființa îl străbate, alcătuindu-se, dezmembrându-se și realcătuindu-se (*Elegia a opta duineză*).

Ezra Pound, cu care Brâncuși întreține conversații intelectuale frecvente, consideră că menirea artei este să dea mărturie despre natură și condiția umană, să ordoneze lucrurile, să dinamizeze prin muzicalizare, vizualizare și ludizare. În finalul ciclului *Cantos*, poetul aduce un elogiu lui Brâncuși.

James Joyce și Brâncuși au un anumit crez comun: încredințarea misterului, vitalismului (de esență nietzscheană), personalizarea, impersonalizarea și supra-personalizarea creației. „Imaginea estetică exprimată dramatic este viața purificată în imaginația omului și reproiectată. Misterul creației rămâne în interior înapoi și înainte, deasupra operei sale, invizibile (*Portretul artistului în tinerețe*, ed. franceză, Dedalus, p. 214). Dialogul multicultural de azi este de neconceput, mai cu seamă în context european, fără clarificarea a ceea ce reprezintă „geniul latin”. Bineînțeles că el este pluridimensional și, în virtutea imposibilității de a defini clar un specific național, foarte greu de prins într-un singur concept. Virgiliu, Ovidiu, Dante,

Rabelais, Hugo, Baudelaire, Balzac, Cervantes, Lope de Vega, Petrarca, Voltaire, Leopardi, Racine, Eminescu sunt personalități diferite, care pot fi evocate doar sub semnul eterogenului. Dincolo de anumite trăsături particulare s-a încercat, totuși, să se întrevadă un model al „geniului latin” care ar aduna într-un singur conținut echilibrul, claritatea, organicitatea, rafinamentul. Pornind de la încercările de a prinde culturile într-o concepție monovalentă (conform *malentendu*-ului din secolul al XIX-lea), am putea atribui latinității cultul echilibrului, măsurii și clarității, anglo-saxonismului preferința pentru empirism, germanismului predilecția pentru metafizic și așa mai departe. Mircea Eliade preciza că în asemenea definiții trebuie să se pornească de la ambianțe și de la faptul că „geniul latin” se caracterizează printr-o extraordinară capacitate de schimbare de caracter și de viață în valorile lui spirituale: „În aceasta se vede o mare asemănare între misiunea istorică a Romei și a geniului latin; asimilarea lumii și transformarea ei în valori spirituale de circulație universală. Roma transforma pe barbari în cetățeni romani, transforma o cultură locală în cultură ecumenică: geniul latin schimbă în cultură «peisagiile» cele mai variate, dă o semnificație spirituală experiențelor celor mai obscure, celor mai aride, celor mai insipide” (Mircea Eliade, *Despre Eminescu și Hasdeu*, Iași, 1987, p. 26). Demonstrația lui Mircea Eliade se axează pe punerea în comparație a doi poeți reprezentativi ai gintei latine: Camoëns și Eminescu. Camoëns aduce în cultura universală „o geografie” transformată în valoare spirituală, un tărâm „barbar” care capătă semnificație superioară. „Marea Tenebroasă”, cunoscută până atunci doar de pescari și marinari, devine obiect de inspirație poetică și de contemplare estetică. Tot astfel, la Eminescu, Dacia cu mitul reînvierii ei, devine tărâm poetic, realitate geografică estetică. *Rugăciunea unui Dac*, din care Cioran zicea că se trage „întreaga sa filosofie”, *Luceafărul* cu substratul său metafizic foarte ciudat, susținut de dialogul dintre pământ și cer, dintre viu și realitate, dintre geniu și „cercul strâmt” al contingentului, *Melancolie*, *Mortua est*, *Scrisoarea I*, *Doina*, *Glossă* aduc în patrimoniul cultural comun al omenirii o concepție asupra vieții și Cosmosului, o Weltanschauung particulară, o paradigmă nouă a dialogului omului cu Dumnezeu (cu Demiurgul). Pesimismul eminescian se contopește într-o viziune tragică a existenței, în care e resemnare calmă, dispreț pentru moarte, caracteristice dacilor, dar și valorizare în pozitiv a suferinței: „O dulce resemnare față de devenirea universală, o melancolică dorință de reintegrare în Cosmos, de a reface unitatea primordială (când individul era încă încorporat în Tot), un sentiment de singurătate metafizică și în mod special inefabilul dor

românesc, sunt atâtea sporiri ale repertoriului spiritual latin". (*Ibidem*, p. 31). Având calitatea de a fi receptiv la nou, de a fi deschis către valorile create pe diferite meridiane, spiritul latin intră fără probleme în dialogul multicultural al lumii postmoderne. Lucian Blaga, filosoful culturii, gândește relațiunea de fenomene în istorie ca având anumite legi, căci există o reversibilitate care nu poate să nu le dea. Problema e privită din unghiul raporturilor dintre ideile date și spiritul omenesc. Un atare raport se constituie tocmai în temeiul procesului repetabilității fenomenelor. Ce reprezintă acest proces? „E cel definit prin legea valorilor maxime: spiritul omenesc are tendința de-a stabili pentru ideile sale *date* acele funcțiuni în cari ideile își ajung valoarea maximă. E un proces care nu are de-a face cu nașterea ideilor; un proces ce se începe abia după ce ideile în conținutul lor sunt fixate (*Cultură și cunoștință*, citat după vol. *Zări și etape*, București, 1990). Blaga se referă la procesele postgenetice care, după cum el însuși precizează, „au de multe ori o însemnătate reformatică în istoria culturii”. Procesul de după naștere cunoaște o întreagă odisee, o dinamică sporită a contradictoriului. Intrând în contact cu atitudinile creatoare ale omului, are loc o provocare reciprocă: ideea care conține nenumărate valori virtuale le dobândește prin actualizare și investire cu funcțiuni noi. Omul seamănă cu miticul Cronos: el mănâncă ideile pe care le naște, așa cum zeul își devoră proprii copii: „Atitudinile creatoare ale omului sunt un fel de zei care își mănâncă copiii: ele plăsmuiesc idei și apoi și le distrug. Atitudini creatoare străine de geneza lor le mântuie însă de părinteasca distrugere. Ideile se altoiesc asupra unor nevoi creatoare străine și, în felul acesta, câștigă valori din ce în ce mai mari, fără a-și schimba conținutul” (*Ibidem*, p. 280). Acest proces, surprins în planul evoluției culturilor, își vedește o legitate paradoxală: valorile ideii se pot afla pe o scară a unei continue creșteri și atunci fenomenele care au loc în trecut pot avea o rezonanță valorică deosebită în viitor. În virtutea unei asemenea dezvoltări și îmbogățiri valorice perspectivice, culturile vechi cunosc etape de renaștere și revigorare. Blaga ne propune, astfel, o nouă filosofie a istoriei culturii, care se deosebește de cea a istoriei propriu-zise pe care o configurează Hegel sau Wundt. Cursului hegelian, axat pe dialectica negării negației, i se opune cursul blagian al (re)afirmării afirmației. Ideea, în plan axiologic cultural, nu-și suprimă mișcarea și nu-și neantizează prin suprimare antitetică valorile, ci le proiectează într-o sferă a posibilităților regenerate a funcțiunilor noi imprevizibile. Spectacolul afinității dintre om și ideile sale este cu adevărat un spectacol al paradoxurilor: „Cultura unei epoci oarecare e însărcinată cu posibilități de

neprevăzut. Culturi vechi sau elemente constitutive ale acestora se pot reîmprospăta - sporindu-și valoarea - prin mutațiuni funcționale; în sensul acesta riscăm paradoxul că tradiția are importanță reformatorică, că trecutul poate avea o mai mare valoare în viitor decât în trecut, că afinitatea dintre spiritul omenesc și ideile sale crește cu timpul (subl. în text - n.n.). Paradoxul acesta conține sâmburele unei noi filosofii a istoriei" (*Ibidem*). Lucian Blaga preia de la Fouillé conceptul de idee-forță, care cunoaște un avânt constant spre „excelsior”. Dinamismul și productivitatea ideii nu relevă o mișcare liniară în albia perfectibilității, la Blaga, ci o creștere paradoxală pe bază de schimbare a funcțiunilor din punctul de vedere al spiritului omului, care le tot împinge pe linia evoluției spre un **maximum valoric**. Acest aspect paradoxal al creșterii ideii în baza atribuirii unei noi funcții, pe care îl observă Blaga ca filosof al culturii, se poate depista și în raporturile dintre „artă” și „etnic”. Etnicismul este „în general cam cazon din fire” și impune neapărat o legătură strânsă cu viața istorică a poporului. Blaga își reia, în discuția despre un atare raport, considerațiile despre rolul categoriilor abisale în „constituția estetică a artei”. Artă nu se poate dispensa în nici un caz de acestea, precizează el, iar acestea (nu toate) îl coboară pe creator în domeniul etnicului. Aici se va întâlni în mod firesc cu înconștientul colectiv, care se manifestă atât de organic în elementele etnice. Abordarea subiectelor cu caracter etnic nu constituie un impediment pentru creatorul de artă, care nu poate scăpa de fatala determinare a anumitor coordonate ale stilului: „Fatalmente etnice sunt unele coordonate stilistice de primă importanță, ale oricărei adevărate opere de artă” (Lucian Blaga, *Opere*, 10, *Trilogia valorilor*, ed. Dorli Blaga, București, 1987, p. 618). Lucian Blaga insistă asupra nevoii de a face o delimitare netă între etnicismul de substanță și etnicismul convențional, idealizat, „dulceag diluat”, „școlăresc” și „sentimental-siropos” pe care îl promovează sămănătorismul. Deși recunoaște meritele sociale și politice ale curentului, și, în special, cel pedagogic, de a fi sensibilizat lumea asupra realităților naționale, nu lipsește o anumită îndârjire polemică, certificatul de naștere al sentimentalismului siropos este considerat ca „etichetă de șerbet de trandafiri” și chiar un protest împotriva revendicării lui Eminescu drept precursor al esteticii sămănătoriste. Se precizează în continuare ideea conform căreia creatorul de artă este legat de etnic prin unele categorii abisale modelatoare, având libertatea deplină de a alege subiectele cu caracter național și de a apela la mitologiile naționale. Ceea ce îl determină să valorifice miturile este „existența noastră în orizontul misterului și revelării”. Blaga deschide acum

un alt plan polemic, constatând mai întâi că raportul artei cu etnicul apare în diferite interpretări ca fiind înțeles drept inexistent de Hegel, care crede că arta este expresia mitologiei antice, ori ca realizator al unui stil unitar (Nietzsche); în unele state, unitatea de cultură este obținută prin impunerea dictatorială a unui singur mit. Toate acestea i se par eronate lui Blaga și el redeschide apoi polemica cu Hegel, care consideră că opera lui Klopstock, *Niebelungii* nu mai au nimic comun cu realitățile germane. Întâmplările *Niebelungilor* nu sunt, în viziunea hegeliană, decât „o istorie trecută, curățită cu mătura”. Ideea absolută este înfățișată, în chip ideal, doar în mitologia greacă. Postularea lui Hegel este spulberată cu simplul argument că „pe plan metafizic, toate stilurile sunt echivalente” și că artistul poate dispune de orice coordonate stilistice continentale, regionale, etnice și personale. Se dă, apoi, o amplă explicare a recrudescenței mitului ca replică la raționalismul academizant (și epigonic) al secolului al XVIII-lea, însuși Hegel, alături de Hölderlin și Schelling, elaborând un program de realizare a unității culturale germane și germanice pe temeiul valorificării unei noi mitologii, care va fi și obiectivul esențial al romantismului literar, reprezentat de Friedrich Schlegel. „Mitul central” nietzschean este „jertfa unei epoci fundamentale” cât privește concepția despre mit și cultură, căci unitatea de cultură nu poate fi condiționată decât de inconștientul stilistic colectiv. Recunoscând, totuși, existența unui „mit central” grec, Blaga atrage atenția că în cazul culturii grecești este vorba de un orizont limitat și de o tipizare extraordinară. Orizontul stilistic german e, însă, mai divers, mai puțin unitar și individualizat după regiuni. Este, prin urmare, un orizont deschis, „infinit”. Nietzsche vede lucrurile, precizează Blaga, pe de-a-ndoaselea, foarte strâmt, adevărul fiind nu existența unui „mit central” dător de unitate, ci însăși existența „matricii stilistice”, inconștiente și de un pronunțat caracter colectiv: „De altă parte unitatea stilistică a unei culturi nu o vedem deloc primejduită prin diversificare mitologică. A impune deci cu forța un mit, nu înseamnă a favoriza creația și unificarea culturii, ci înseamnă mai degrabă a steriliza matricea stilistică și puterea creatoare. Tentativele de a îndruma creația pe scocul unui mit central, le socotim dezastruoase. Creația n-are nimic de câștigat prin limitarea la o singură mitologie, promulgată prin articole de lege drept centrală, dar totul de pierdut, căci prin fixare duhul creator se anulează singur”. (*Ibidem*, p. 624). Acesta este, în definitiv, argumentul blagian pentru integrarea noastră în Europa, pentru globalizare și dialogul multicultural pe care astfel de procese îl presupun. Europocentrismul nu poate impune, prin urmare, și un

ctnoeuropocentrism, căci creația de valori nu poate cunoaște o limitare la o singură mitologie și la o singură sau la câteva coordonate stilistice. Toate mitologiile și toate individualitățile creatoare participă la dialogul multicultural în mod concertat și organic. Europeanizarea și globalizarea nu pot anihila fondul inepuizabil al inconștientului colectiv prin care orizontul misterului și revelării se reactivează mereu, ajutat și de legea valorilor maxime. Prin dialogul multicultural valorile intră într-o relație de provocare și afirmare dinamică, relație de intervalorizare, am zice noi în spirit blagian.

SABINA ISPAS

EMBLEME SAU STEREOTIPII. PLEDOARIE PENTRU O ABORDARE DIVERSIFICATĂ A CULTURILOR ORALE

„Iar gheografii despre altă parte, după ce arată pre cele patru părți ale lumii în Gheografiile lor, voesc ca să povestească și însușirile cele firești ale fieștecăria părți, ei zic cum că oamenii Evropei au minte ascuțită, sunt nepregetători, și viteji; și cum că într-ânsa s-au născut atâte înțelepți, atâte puitori de pravile, doftori, ritori și voevozi aleși, carii au dumenticit, au învățat și au biruit pre toate celelalte nēmuri ale lumii cu puterea minții lor, a limbii și a mâinii... într-ânsa au înflorit și înfloresc științele, meșteșugurile, bunele obiceiuri și buna nemurare; și cum că iaste cu cuviință ca aciastă Evropă să se numescă podoaba lumii.

Eu luând sema acestor socoteli ale Gheografilor, mă îndemnez a arăta mai jos, pentru ce pricină oare acele însușiri firești ce dau ei la Evropa, nu fac și la noi pre toate acele săvârșiri câte fac la alți Evropeni” – *Triod*, 1798, în *Bibliografia românească veche* 1508-1830, de Ioan Bianu și Nerva Hodoș. Tomul I, 1508-1716, București, 1903.

Cercetarea academică modernă care exploatează domeniile etnologiei ridică, din ce în ce mai acut, problema eticii cercetării și a felului în care rezultatele oferite de investigațiile științifice sau pseudo-științifice – acestea din urmă invadând aproape piața publicațiilor în ultimul deceniu – sunt folosite ca bază teoretică pentru diverse strategii ale dezvoltării sau ameliorării socialului de către variați factori ai puterii. După o perioadă de timp în care cercetării etnologice (folosim termenul într-o accepțiune particulară, în care înglobăm folcloristica, etnomuzicologia, etnocoreologia, etnografia, în concordanță cu tradiția cercetării românești) i se solicita, mai ales, să identifice cât mai multe date care puteau fi asociate componentelor „tradiționale”, „arhaice” ale culturii, capabile să devină elemente semnificative ale unui fond „străvechi”, presupus a fi conservat numai în memoria, practicile și credințele straturilor neinstruite ale populației, la

începutul secolului al XX-lea, prin influența unor filologi luminați cum au fost: Ov. Densusianu, I. Bianu, I.A. Candrea, D. Caracostea, P. Caraman sau a unei personalități excepționale cum a fost savantul muzicolog C. Brăiloiu, viziunea pascistă s-a modificat și folcloriștii au devenit tot mai interesați de aspectul modern, contemporan al fenomenului culturii profunde. Tot în această perioadă s-a acordat o atenție binemeritată și absolut necesară cercetării valorilor medievale ale culturii românești, specificului și rolului acesteia în Europa timpului. A început o nouă perioadă, semnificativă, de importanță crucială pentru înțelegerea proceselor caracteristice culturii orale, imateriale, profunde, cum i se spune folclorului astăzi, care a fost brutal întreruptă de cel de al doilea război mondial; acesteia i-a urmat aproape o jumătate de secol de revenire la teoria „maselor creatoare de cultură” orală, populară, entități percepute ca niște identități amorfe, cu rădăcini cât mai adânc implantate într-un trecut nebulos, creat ad-hoc din fragmente de informații arheologice, istorice, lingvistice, ordonate din perspectiva socialismului științific și a materialismului dialectic. Cu alte motivații decât cele ale secolului al XIX-lea, un domeniu de importanță vitală pentru înțelegerea culturii, creativității, spiritualității românești, cel al cunoașterii și studierii religiei creștine și a rolului acesteia în edificarea românității, este nu numai abandonat, ci chiar negat cu vehemență. Un număr de ani, marile centre monahale, literatura de inspirație creștină, capitole largi din cartea populară cu conținut hagiografic, de edificare, „exemplum”, broderia, ferecătura cărților de cult, miniatura, prelucrarea metalelor devin exclusiv domenii ale artei „medievale”, îndepărtarea lor de mesajul creștin fiind un comandament impus și poate, de multe ori, aplicat cu asupra de măsură de cenzori obedienți. Așadar, din rațiuni care nu țin de esența fenomenelor, ci de o comandă a unei suprastructuri ideologice, s-a ignorat, unidirecționat și, prin intermediul sistemelor de instrucție instituționalizate, a fost eradicat sensul creștin al unora dintre componentele culturii românești, între care așa numita cultură „populară”, „tradițională”, folclorul, numit, recent, „cultură profundă”, ocupă un loc de frunte. Urmarea cunoașterii acestor experiențe și aderării programate a multor specialiști la asemenea puncte de vedere ne face să observăm cu atenție peisajul actual în care se exprimă tematicile amintite și să constatăm că aproape în nici o altă cultură nu s-a căutat și nu se caută, în continuare, să se elimine orice legături cu baza creștină, religia practică de locuitorii teritoriului românesc de mai mult de un mileniu și jumătate; aceasta, prin mijlocirea câtorva intelectuali, cei mai mulți formați la școala activismului cultural, dar și

autodidacți ai disciplinelor etnologice, proveniți din domenii variate. „Piața cărții”, din ultimii zece ani, oferă o varietate de sisteme culturale, cele mai multe obsedant ancorate în viziunea numită „mitologică”. Este o resuscitare a mitologismului secolului al XIX-lea a cărei explicație nu o mai putem argumenta prin abordarea complexelor identitare induse de perioada ce a premers formarea statelor naționale. Dar nici nu putem face abstracție de caracteristicile care apropie epoca de mare efervescență culturală, ce a premers cu un secol și jumătate realizarea statului național unitar la 1918, și momentul acesta numit de cei mai mulți comentatori „de tranziție” spre o societate postindustrială, care, ca și cea de la sfârșitul secolului al XIX-lea, ridică probleme de identitate, acum din ce în ce mai acutizate de procesele mondializării și ale diversificării grupurilor sociale. Dacă problema identității a fost percepută în secolul al XIX-lea ca o materie ce trebuie mai mult prezentată și, într-un fel, demonstrată „în afara” granițelor României, acum mesajul se adresează de preferință românilor dinspre cei care își simt amenințată coeziunea de grup, într-un alt complex cultural decât cel oferit de schema gândită de predecesori, orice ameliorare și îmbogățire a cunoașterii de până acum un secol fiind privită ca un atentat la propria identitate. Această grupare poate oferi viziuni de-a dreptul primejdioase pentru valorile culturii românești, pentru că își selectează argumentele dintr-un trecut atât de îndepărtat și imposibil de controlat științific, încât oferă adevărate lucrări de ficțiune, creații personale în care sursele documentare sunt selectate și cenzurate în așa fel încât să se închidă în complexe procustiene, alcătuite în urma unor lecturi în care se ignoră necesitatea cunoașterii competente a surselor primare. Acești autori oferă scenarii ademenitoare, mai ales pentru tinerii dornici să trăiască un moment cultural asemănător filmelor ușoare pe care le văd pe ecranele televizoarelor, în care comunicarea nu depășește gestul dictat de instinct și nu se desprinde de gândirea „primitivă” cu care ne-au familiarizat etnologii secolului al XX-lea care au studiat culturile din Trobriand, Zimbabwe, din lungul fluviului Amazon sau ale băștinașilor australieni. Complexul identitar pare a fi resimțit acum la nivele foarte inegale; de o parte este o categorie a elitelor parțial alienate sau care își doresc o desprindere radicală de tradiția pe care nu o mai înțeleg și nu o mai apreciază, în primul rând pentru că o percep prin aceste interpretări mitologice, care se situează în sfera unui primitivism jenant pentru secolul al XXI-lea și, de altă parte, este o grupare fixistă, recrutată din amatorii de lecturi pseudo-științifice, care își simte primejduită viziunea egocentristă,

izolaționistă, care oferă un anumit tip de siguranță celor nedeprinși să comunice cu lumea exterioară și să accepte alteritatea.

Pentru a înțelege aceste preocupări permanent actuale pentru mulți oameni de cultură români, adesea spirite enciclopedice, educate în spațiul occidental, ar fi necesară o sumară trecere în revistă a câtorva direcții de interpretare familiare unora dintre curentele folcloristice recunoscute mondial: mitologismul, difuzionismul însoțit de viziunea monogenetică, indianismul, mito-ritualismul, antropologismul și viziunea plurigenezei.

Oricât de generos ar fi spațiul de editare oferit unei lucrări, atunci când se urmărește o anumită demonstrație, se elimină, deliberat, comentarea critică a bibliografiei care oferă baza teoretică, pentru a lăsa cale deschisă interpretării directe fenomenelor analizate. Sursele bibliografice se consideră cunoscute, de aceea nu vom face referiri directe decât în situații speciale. De asemenea, nu ne permitem să facem comentarii asupra calității surselor și informațiilor pe care le preluăm din alte discipline, și pentru că, adesea, domeniile de referință depășesc competențele noastre. Vom selecta numai acele informații care apreciem că slujesc în argumentarea opiniilor noastre.

Trebuie amintită, mai întâi, revoluția pe care a provocat-o, în cercetarea culturilor orale, la începutul secolului al XIX-lea, descoperirea textelor Orientului antic și progresele spectaculoase dobândite în domeniile istoriei limbilor, indo-europenismului, gramaticii istorice. Complexul de evenimente care au generat explozia informațională și apariția unor sisteme culturale cu bază mitologică este rezultatul unor procese sociale mult prea ample pentru a le putea comenta. De altfel, nu acesta ar fi scopul acestei lucrări. Cele câteva comentarii pe care le vom face în continuare sunt o simplă introducere la ceea ce ne-am propus să elaborăm sau, mai onest, să ne străduim să descifrăm, în lucrările noastre ulterioare: sistemul creștin al culturii populare românești și câteva embleme ale acesteia.

Pe continentul european cultura antică greco-latină a fost, și continuă să fie, privită ca o culme a gândirii și creativității, la care oamenii se reîntorc periodic și pe care, aproape ciclic, o redescoperă și o regândesc. Acestei cunoașteri mereu actualizate și rediscutate de inițiați și savanți i se adaugă o alta, directă, concretă, care este rezultatul marilor mișcări de populații care au străbătut Europa și Asia în timpul marilor migrații care au premers constituirea etniilor europene cunoscute din perioada medievală. Lor li se adaugă o constantă și intensă mișcare sezonieră, de tip transhumant sau pendulatoriu, deplasările negustorilor și caravanelor lor pe drumurile practice încă din neolitic, de-a lungul cursurilor mari de

apă, pe plaiuri, pe țărmurile navigabile ale mărilor sau prin văile munților. Imaginea generală a pământurilor Europei, departe de a fi una închisă sau izolată, amintește de un uriaș amfiteatru sau hipodrom pe care se încălcesc rețele de comunicare arhaice, mijloace de transport medievale, sisteme de legături moderne, toate dând naștere unor cadre favorabile cunoașterii, familiarizării cu modele culturale, limbi și sisteme de organizare dintre cele mai diverse, o cunoaștere în permanentă mișcare, îmbogățire, ascendentă, un progres fără de care nu ar fi putut exista nici una dintre țările civilizate ale Europei de astăzi, nu s-ar fi putut nici măcar imagina existența unui popor numeros cum este cel al României moderne.

Epoca marilor descoperiri geografice și a constituirii imperiilor coloniale a deschis europenilor noi porți ale cunoașterii, de data aceasta exploratorii, călătorii – pe care astăzi i-am numi folcloriști, etnografi, geografi, lingviști, arheologi – aducând dovezi tulburătoare despre culturi, civilizații, sisteme religioase, mitologii tot atât de fascinante ca și cele cu care locuitorii vechii Europe erau familiarizați. „Istoria globului pământesc este, fără doar și poate, făcută din cuceriri și înfrângeri, din colonizări și din descoperirea celorlalți /.../ chiar dacă orice dată menită a separa două epoci este arbitrară, nici una nu pare mai potrivită pentru a marca începutul erei moderne decât anul 1492, atunci când Colon traversează oceanul Atlantic./.../ Începând cu această dată lumea se închide (chiar dacă universul devine infinit) /.../ iar oamenii au descoperit totalitatea din care fac parte căci, până atunci, ei formau o parte fără de întreg” (Tzvetan Todorov, *Cucerirea Americii. Problema Celuilalt*, Iași, 1994, p. 9). Este ceea ce lumea de acum patru sute, trei sau două sute de ani a perceput, poate fără să o numească ca atare, ca fiind „ imaginea celuilalt”. Angajați portughezi ai prințului Henric Navigatorul călătoresc cu corăbiile lor în lungul țărmului nord-vestic al Africii, descoperă gurile fluviului Senegal și Capul Verde (prima jumătate a secolului al XV-lea). În a doua jumătate a aceluiași secol sunt descoperite gurile fluviului Congo și Capul Bunei Speranțe. Între 1497-1498 Vasco da Gama înconjoară Africa și deschide linia de navigație din Europa spre Asia, ajungând în India. Între 1519-1522 portughezul Fernando Magellan face prima călătorie în jurul lumii. Acceași a doua jumătate a secolului al XV-lea îi duce pe locuitorii Rusiei în insulele Novaia Zemlea, vestul Siberiei, expedițiile urmând și în secolul al XVI-lea și al XVII-lea, când sunt atinse cursul mijlociu al fluviului Obi, Lena, Angara, peninsula Taimîr, Marea Ohoțk, Marea Behring. Tot atunci un român, moldovean prin naștere, trăit în Țara Românească alături de domnul pe care îl slujea, Nicolae Milescu Spătarul

a fost un neobosit călător și explorator, „a poposit în Germania, la Paris, unde îndeplinește o misiune diplomatică, în Suedia, de unde scrie pentru janseniști un tratat de teologie în latinește, în Rusia, la curtea țarului, în Siberia, unde face operă de descoperitor geograf, în China, pe care o descrie în limba slavonă” (*Istoria literaturii române*, I, București, p. 458). Definirea acelor identități semnalate, descrise și înțelese, mai mult sau mai puțin, de către acei „descoperitori”, era necesară nu numai pentru a se elabora ceea ce astăzi am numi o strategie a comunicării (colaborării, exploatării, valorificării!) cu purtătorii acelor culturi, ci, mai ales, pentru constituirea unui arsenal de atitudini și acțiuni pe care trebuia să le adopte europenii care intrau în contact cu „ceilalți”. Dacă „cunoașterea înseamnă putere”, atunci științele valorificate fac lumea manipulabilă. Nu întâmplător între cei dintâi implicați în asemenea lucrări au fost teologi, preoți, misionari, mesageri, soli, dar și botaniști, medici, farmaciști și militari. În 1724 abatele Joseph François Lafitau publică lucrarea *Moeurs des sauvages ameriquains comparées aux mœurs des premiers temps*, în care atrage atenția asupra asemănărilor frapante dintre obiceiurile primitivilor și cele cunoscute ale lumii greco-latine. S-au descoperit și evaluat componente ale culturii materiale și spirituale apreciate drept produse de excepție ale creativității umane, importante pentru toți locuitorii planetei.

A doua jumătate a secolului al XX-lea, cea de după a doua mare conflagrație mondială, care a oferit omenirii cadre pentru trăirea unor experiențe zguduitoare, la nivel fizic și spiritual, a adus ceea ce am numi „democratizarea” practicii călătoriilor. Ceea ce până atunci a fost rezervat unui număr restrâns de căutători – savanți dornici de cunoaștere sau persoane care dispuneau de mijloace materiale mult peste medie – călătoriile de lungă sau scurtă durată, cu trenul, vaporul, avionul sau atelaje tradiționale, pentru cunoașterea directă a altor oameni și locuri, a devenit o realitate obișnuită pentru toată lumea. „Turismul cultural” devine o preocupare a tuturor vârstelor, profesiilor, categoriilor sociale. Au existat și excepții, în acea parte a lumii integrată „lagărului comunist”. Sunt cei care recuperează, astăzi, spectaculos, handicapul de o jumătate de secol, împânzind planeta cu diverși „reprezentanți” înzestrați cu o remarcabilă capacitate de asimilare, adaptare și mobilitate. Instruirea pentru cunoașterea „celuilalt” pe care generațiile anterioare o dobândeau cu ajutorul atlasului geografic și cărții de istorie devine, datorită „democratizării” sistemului de călătorie, o obișnuință a vieții cotidiene. Acum se impune discutarea „ofertei” celui care se lasă cunoscut. Exotismul continuă să ne fascineze și

turismul cu specific „etnic” se dezvoltă. Responsabilitățile legate de procesul cunoașterii nu mai sunt atribuite profesorilor și lucrărilor savante, ci celor ce organizează călătoriile și gazdelor care se lasă vizitate. Oferta pentru contactarea „celorlaltî” este gândită și asamblată după alte criterii decât cele ale societăților savante. Se elaborează și se vehiculează „embleme” specifice, identitare, care pot avea mare grad de generalitate, pot fi speciale, individuale, locale, pot fi caracteristice întregului grup care se lasă cunoscut, unei structuri etnice sau naționale, sunt alese pentru a se adresa turiștilor oarecare, politicienilor, savanților etc. Alegerca acestor forme de prezentare implică multă responsabilitate și mult risc.

O premisă de la care pornim de obicei în analizele pe care le întreprindem asupra secvențelor care ne interesează din cultura românească este cea referitoare la caracteristica omului cu pregătire medie, al societăților: medievală, premodernă și, în bună parte, chiar al celei moderne, de „a fi religios”. Calitatea de *homo religiosus* este cu atât mai specifică celor care au trăit în vremea când s-a desfășurat procesul de formare a limbii și culturii românești. Dacă plasăm această perioadă în prima jumătate a primului mileniu al erei creștine, atunci nu încapem îndoială că nu vom putea aborda cultura acelei vremi altfel decât prin prisma unei gândiri modelate de credința religioasă care, conform datelor furnizate de sursele documentare, era cea creștină.

Sistemul gândirii religioase reglementează întregul set de atitudini, viața însăși, raporturile dintre oamenii răspândiți pe toate continentele planetei, pe care circumstanțele istorice i-a pus în contact. Primele cunoștințe pe care ni le transmit acei întâi mesageri europeni aparțin, într-o proporție covârșitoare, domeniilor lingvisticii, folclorului, etnografiei, teologiei. Înainte de a deveni discipline științifice, acestea au fost avangarda cunoașterii empirice a omului în toate „variantele” oferite de culturile planetei. „Unitatea originară dintre poezia orală primitivă și doctrinele sacre – care face inițial ca tradiția literară și religioasă să se confunde (în hinduism, iudaism, creștinism) – este bine pusă în lumină. Sunt scoase în evidență două niveluri. Stratul cel mai profund este antropologic. Religia și literatura au aceeași rădăcină: sacralitatea definită ca o categorie originară a conștiinței. Ceea ce duce la concluzia că «imaginația literară este prelungirea creativității mitologice și a experienței onirice»” (Adrian Marino, *Literatura sacră*, I, în „Revista de istorie și teorie literară”, nr. 1, 1995, p. 27).

Sub înrâurirea umanismului Renașterii se realizează o desprindere treptată de dominanta religioasă și se deschid căile pentru ceea ce va

deveni marca răscruce pentru cunoașterea seculară, epoca luminilor. În spațiul românesc aceasta „înseamnă o afirmare științifică în cadru european /.../ față de literatura veche avem de-a face cu o treaptă nouă de cultură, corespunzătoare întru totul enciclopedismului din Europa timpului. Cei mai de seamă luminiști sunt spirite «enciclopedice», erudite. Problemele care îi preocupă sunt diferite: istorice, lingvistice, literare, chiar filozofice” (*Istoria literaturii române*, II, București, 1968, p. 26). Desprinderea de cunoașterea prin transcendent netezește calea spre un „antropologism” care plasează omul în centrul preocupărilor, în timp ce rațiunea devine mijlocul prin care iluminiștii tind să descopere adevărurile fundamentale. Cel mai grăitor exemplu este dat de inegalabila *Enciclopedie franceză*, acel dicționar rațional al științelor, artelor și meseriilor în ale cărui articole, autori cunoscuți sau necunoscuți, nu se sfiau să manifeste un spirit critic accentuat împotriva miracolelor, credințelor și practicilor considerate simple superstiții de care omul trebuie să se depărteze; asemenea comentarii erau efectuate chiar și asupra textelor sacre. Noua viziune asupra lumii a fost cunoscută românilor chiar de la început. Exemplare ale unor volume ale lucrării amintite au fost identificate în biblioteca unui Ianache Cantacuzino sau a învățatului episcop Chesarie Râmnicănean. Spiritul luminilor se regăsește, însă, cu deosebire, în lucrările cărturarilor pe care istoria culturii românești îi grupează în așa numita Școală ardeleană.

„/.../ în veacul al XVIII-lea, pentru europeni, timpul a început brusc să curgă, și din ce în ce mai repede/.../. Nou, la europenii atenți la actualitate, nu este numai sentimentul singularității, al originalității acesteia, dar și acela că de ei, de modul în care vor descifra prezentul, depinde configurația de mâine a lumii. Nou, cu alte cuvinte, este sentimentul pe care îl au că nu sunt simpli actori pe scena lumii, într-o piesă de nenumărate ori jucată, ci agenții devenirii ei: dacă, pentru ei, până atunci, «istoria» a ceea ce avea să se petreacă aici pe pământ fusese deja scrisă și complet «acolo sus», de acum înainte ea rezultă din voința lor singulară, voință ce se sprijină pe modul lor singular de a înțelege lumea. Or, pentru ca istoria umană să rezulte din voința oamenilor, pentru ca ea să devină deci autonomă de voința divină, era nevoie ca Dumnezeu să moară, sau cel puțin să fie evacuat din treburile lumesti: «într-un gest spectaculos, spune Odo Marquard, omul își ia în propriile mâini destinul istoric. Prin această revendicare a autonomiei, omul /.../ lua locul subiectului și artizanului istoriei (cu aproape tot ceea ce revenea acestui rol), ocupat de Dumnezeu în teologia istoriei, de la Sfântul Augustin cel puțin până la Bossuet»/.../. După ce, până către 1750, Omul

Luminilor l-a absolvit pe Dumnezeu continuând să vorbească despre «cea mai bună lume cu putință», Omul Luminilor încetează pur și simplu să mai vorbească despre el: nici o teodicee nu mai este publicată după această dată, spune Marquard, în schimb apar noi tipuri de discurs, între altele *filosofia istoriei și antropologia*. Această tăcere despre Dumnezeu echivalează cu un deicid: din dragoste pentru un Dumnezeu demn de numele ce-l poartă, Omul Luminilor sfârșește prin a-l omorî pe Marele Arhitect și prin aceasta se pune la cârma istoriei, cu speranța că va reuși să alunge sau cel puțin să diminueze sensibil răul din lume./.../ Și n-am fi existat nici noi, căci gândurile noastre, ale celor de la sfârșitul veacului XX, nu sunt în cea mai mare parte decât variații pe teme impuse gândirii de Omul Luminilor” (*Omul Luminilor*, volum coordonat de Michael Vovelle, Polirom, 2000, p. 314, 315, 316). Am apelat la acest citat, prezentat extins, pentru că îl considerăm o sinteză a ceea ce ar fi trebuit să demonstrăm, în cuprinsul mai multor pagini, ca fiind originea gândirii moderne despre folclor și exegezele de orice tip efectuate asupra lui. În Epoca Luminilor descoperim rădăcinile celor mai multe dintre teoriile referitoare la folclor, funcțiile acestuia și identitățile creatorilor lui și, adoptând această perspectivă, am putea înțelege mai ușor de ce în momentul actual se încearcă o desprindere, mai mult sau mai puțin violentă, de folclorul tradițional, privit ca un tip de ofertă artizanală a unor intelectuali care s-au străduit să articuleze o perspectivă teoretică fără a deține datele empirice în întregime lor.

În 1983 apare lucrarea editată la Cambridge de Hobsbawm Eric-Ranger, Terence, *The Invention of Tradition*. În 1986 N. Belmont publică la Paris *Paroles païennes. Mythe et folklore des frères Grimm à P.Saintyves*. Tot N. Belmont semnează în *Dictionnaire de l'ethnologie et de l'anthropologie* (1991) un articol pe care nu credem că exagerăm dacă îl caracterizăm drept tendențios și superficial argumentat, în care tratează caracteristicile disciplinei *folclor*! – folcloristică, am numi-o noi, asemeni tuturor specialiștilor informați – de pe poziții de superioritate, afirmând că „în a doua jumătate a secolului al XIX-lea școala antropologică engleză, mai mult sau mai puțin urmată de folcloriști francezi, se străduiește să confere fundamentări teoretice folclorului ca disciplină” (!n.n.). Autoarea acceptă, concesiv, că „materialele folclorice există încă, iar studiarea acestora poate beneficia de teorii și de metode contemporane (lingvistică, antropologie, psihanaliză). Deși termenul a dispărut din limbajul științific (afirmația autoarei), faptul că există producție de folclor nu poate fi negat îndată ce două culturi, una dominantă, cealaltă dominată, coexistă”

(*Dictionar de etnologie și antropologie*. Volum coordonat de Pierre Bonte și Michel Izard, Polirom, 1999).

Nu comentăm aceste puncte de vedere care ar trebui să constituie materie de reflecție pentru alcătuirea unui răspuns științific oferit de folcloriști europeni; subliniem prezența unor opinii asemănătoare în discursul multor intelectuali preocupați de un anumit tip de standardizare culturală astăzi (Părerile noastre privitoare la conceptul de folclor, procesualitatea, universalitatea, mecanismele de funcționare și modalitățile de manifestare ale acestuia în epoca contemporană le-am prezentat în: *Cultură orală și informație transculturală*, în „Anuarul Arhivei de folclor”, Cluj, 1994-1996; *Some considerations of the ethical issues in folkloristic today*, în „Oltenia. Studii și comunicări”, IX, Craiova, 1999; *Folclorul – dimensiune a istoriei naționale*, în „Academica”, anul II, 3, 1992; *Folclorul – proces viu de creație*, în „Academica”, anul III, nr. 8, 1993).

Se ignoră faptul că în intervalul acesta de trei sute de ani s-au format specialiști care au descoperit, ca și în cercetările din științele exacte, mecanismele reale ale unui fenomen care există prin oameni, dar independent de voința lor, o componentă a culturii universale care este *folclor* și care va continua să existe indiferent dacă savanții vor dori să o cunoască sau nu. Înțelept ar fi, poate, să acceptăm evidențele și să nu ne asumăm responsabilitatea să abandonăm nisipurilor pustiului „sfînxul” cu infinite fețe care este cultura populară orală.

Două au fost perspectivele care au oferit argumente pentru teoretizarea folcloristicii: cea filologică, al cărei centru de interes era concentrat asupra metodei de cercetare comparată, gramaticii istorice și studiului limbilor indo-europene, alături de care s-a dezvoltat, spectaculos și autoritar, folosind din belșug rezultatele lingvisticii comparate, studiul religiilor arhaice indo-europene, mitologiile și reprezentările religioase ale vechilor culturi.

După descoperirea primelor două cărți ale *Vedelor*, în cea de a treia decadă a secolului al XVIII-lea, englezul William Jones, orientalist, susține că limba sanscrită, greaca veche, celta și gota ar avea un „strămoș” comun. Un cunoscut sanscritolog de origine germană, Franz Bopp va publica *Vergleichende Grammatik* (2 volume), cunoscută mai ales prin traducerea în limba franceză *Grammaire comparée des langues indo-européennes*; lucrarea deschide perspective unor viitoare cercetări asupra religiei lumii indo-europene și a felului în care aceasta poate fi descifrată prin studiul morfologiei unor părți de vorbire cum ar fi verbul și substantivul. Rolul filologiei comparate în studiul religiilor arhaice devine tot mai evident pentru cei care aderau la această viziune. Johann Gottfried

Herder, a cărui contribuție la dezvoltarea studiului culturilor orale este bine cunoscută – pentru el poezia populară constituie „arhivele popoarelor” care nu atinseseră nivele ridicate ale civilizației, „glasurile” acestora exprimându-se în cântecele lor – a publicat în 1774 *Aelteste Urkunde des Menschengeschlechts*, căutând să convingă lumea științifică a vremii că originea istoriei omenirii poate fi descifrată prin studiul poeziei arhaice orientale. După publicarea lucrării *Fragmente über die neuer deutsche Literatur* (1767) și a antologiei *Volkslieder* (1778-1779), în Germania s-a dezvoltat un puternic curent al studierii comparate a mitologiei germane și indo-europene. Adalbert Kuhn, format în spiritul ideilor lui Fr. Bopp și ale fraților Grimm, a publicat, în 1845, *Zur altesten Geschichte der indogermanischen Volker*, un studiu comparat asupra mitologiei germane. Puțin mai târziu, în 1858, Johann Wilhelm Mannhardt a publicat *Germanische Mythen*; tezele lui vor fi dezvoltate, ulterior, cu precădere, în direcția argumentării originii tradițiilor populare germane în mituri.

Pentru dezvoltarea preferențială a interesului pentru folclor, momente de răscruce sunt: apariția lucrărilor fraților Wilhelm și Jakob Grimm, *Kinder und Hausmarchen* (1812-1814) și *Deutsche Mythologie* (1835) și seria de lucrări a lui Friedrich Max Müller din care amintim *Essay on comparative Mythology*, apărută la Oxford în 1856. Dacă lucrările fraților Grimm sunt considerate „actul de naștere” al folcloristicii, cele ale lui M. Müller stau la temelia „istoriei comparate” a religiilor. Având formație de sanscritolog (a tradus și comentat *Vedele*), el a publicat 51 de volume – *The Sacred Book of the East*. „Müller now offered a key to the understanding of Arian traditions, whether myths of the gods, legends of heroes, or tales of the people, through the science of comparative philology and the new revelation of Vedic Sanscrit” (Dorson, p. 59). Prin mijlocirea lingvisticii comparate, el ajunge la interpretarea solară a miturilor. A „postulat” existența unei epoci „mitopoetice” în istoria ariană; limba nu putea exprima conceptele abstracte; polinomia și omonimia au rol dominant. Metafora este un apelativ și formează substanța mitului. Omul perioadei mitopoetice a construit panteonul în jurul soarelui și cerului. Folclorul, cu cele mai semnificative categorii narative, intră în atenția savantului. Eroii basmelor și legendelor, ca și cei ai miturilor, sunt simple reprezentări antropomorfe ale fenomenelor naturii. Odată cu migrarea indo-europenilor spre Europa, din patria lor de origine, cuvintele care indicau fenomene ale naturii au început a fi considerate nume de divinități datorită unei așa numite „maladii a limbii” în urma căreia metaforele și imaginile poetice au fost înțelese în sensul

propriu. Legende nou create pierd suportul religios, dând naștere literaturii populare, cu deosebire basmului. Am prezentat mai detaliat această teorie pentru că, deși ea a fost combatută și s-a scris chiar despre „eclipsa” mitologiei solare, dacă studiem cu atenție diverse perspective din care este analizată cultura populară pretutindeni în lume, regăsim, până astăzi, nu numai ecouri ale acestei teorii mitologice, ci chiar forme de prezentare foarte asemănătoare, deși, de multe ori, autorii nu par a cunoaște, în vreun fel, lucrările lui M. Müller sau ale adeptilor lui. Nu credem că este numai o fascinație a unui insolit arhaic idealizat, ci urmarea firească a limitării perspectivei folcloristice spre tradiție, spre trecut, o viziune „primitivă” și, în orice caz, necreștină asupra lumii care s-ar fi perpetuat până în epoca modernă, fără actualizări sau schimbări de semnificație. Adepți ai teoriei lui Müller au fost A. Kuhn, despre care am amintit și Michel Breal, autorul studiului *Mélanges de mythologie et de linguistique* (1877). O personalitate a cărei lucrare este des invocată de folcloristi, adeptă a teoriei monogenetice privind narațiunea populară și a „indianismului”, este Th. Benfey. După ce a tradus textele vechi indiene și a publicat *Panchatantra* (1859), cei ce i-au acceptat opinia au continuat, până astăzi, să considere poveștile indiene texte cu valoare arhetipală. Pentru completarea comentariilor legate de această temă, facem referire la studiul *Legenda populară românească tradițională între „canonic” și „apocrif”* (1997), intenția noastră fiind numai aceea de a sublinia autoritatea, constanța și periodicitatea cu care mitologismul este prezent în analizele și teoriile despre originea categoriilor folclorului, obiceiurilor și tradițiilor populare europene, din secolul al XVIII-lea până astăzi.

Se ignoră faptul că memoria colectivă funcționează numai de-a lungul a două-trei generații și că limba în care sunt consemnate documentele etnologice cu care se lucrează nu este mai veche de sfârșitul secolului al XVIII-lea; documentele însele trebuie privite cu circumspecție de către specialist, cele mai sigure provenind abia de la începutul secolului al XX-lea. Informații cu răspândire în arii limitate sunt generalizate fără argumente științifice. Specularea informației provenite din aceste texte (poetice sau în proză, rituale și nerituale, relatări despre credințe etc.) creează un cadru ce pare imobil, pietrificat, nereceptiv la procesualitatea culturii care este, evident, contrazis de factorul real.

Asemeni tuturor oamenilor de cultură europeni ai tuturor timpurilor, și intelectualii români au căutat să fixeze repere identitare și valorice în care fiecare membru al națiunii să se regăsească.

Originea românilor și a limbii pe care ei o vorbesc a constituit ceea ce se poate numi, cu oarecare malițiozitate, „constanta tematică identitară” care i-a preocupat pe savanți din vremea primelor consemnări cronicărești până astăzi. În secolul al XVIII-lea sunt fixate câteva probleme care vor genera, până în vremurile noastre, aprinse dispute pe care le considerăm nu numai nesolvabile, ba chiar dăunătoare prin exclusivismul și imobilismul abordării. Pentru depășirea unor limite ale definiției identitare, de statut, față de celelalte națiuni europene, s-a dus și se mai duce încă, justificat de multe ori, „bătălia asupra originilor latine”, alături de care s-a ridicat, mai agresivă, pentru că nu dispune de același complex de argumente, cea a „originilor traco-dace”. Amândouă direcțiile abordau o viziune arhaizantă, puristă și exclusivistă, care, cu bună știință, ignorând situația reală a culturii românești de-a lungul secolelor, priveau istoria și cultura românească precum o continuare directă, fără evoluție, fără dinamică, a unei antichități păgâne, greco-romane sau traco-dace. Atât și nimic altceva. Orgoliul de a fi descendenți direcți ai locuitorilor capitalei marelui imperiu, care s-a întins pe trei continente, se ciocnea de orgoliul de a fi descendenți, tot atât de direcți, ai regelui erou dac. Între Traian și Decebal, două sinteze emblematice, istoria, limba, cultura României par a se fi oprit. Pentru a demonstra vechimea, noblețea, continuitatea, autohtonitatea, unitatea, se face apel la păgânismul antic și se ignoră secole de evoluție ulterioară.

Marile lucrări românești ale secolului al XVIII-lea armonizau cerințele: politică, ideologică, identitară cu viziunea luminilor, perspectivele tuturor abordărilor folosind date cunoscute din cultura antichității păgâne pentru realizarea demonstrațiilor savante ale aceluși timp. Limba a fost, alături de religie și folclor, una dintre pârghiile principale ale păstrării identității naționale. Asimilarea lingvistică a dus, de cele mai multe ori, la dizolvarea specificului unui popor. Popoarele s-au unit în jurul limbii și, odată cu viziunea umanistă și deschiderea oferită de ideologia luminilor, au căutat să o protejeze, prin implicarea oamenilor de cultură, care nu au apelat totdeauna la mijloace științifice. Cehii husiți, de exemplu, au introdus limba națională în oficierea serviciului religios în secolul al XV-lea, iar în cel de al XVIII-lea în școli și universitate pentru a se proteja de tendințele germanizante. „Purismul la popoarele subjugate s-a manifestat însă nu numai în limbă, ci și în alte domenii. Poporul polon a dus o viață independentă până în 1795 și nu s-a pus problema apărării limbii naționale. Nici după împărțire nu s-a ridicat o asemenea problemă, limba literară fiind constituită durabil /.../ Pentru salvarea existenței

poporului s-a ivit însă ideea întăririi fenomenelor culturale interne prin întoarcerea la elementele de cultură etnografică pur autohtone din vremea păgânismului, ca poporul polon să existe în granițele unei culturi autohtone, dacă granițele de stat se prăbușiseră” (*Istoria literaturii*, vol. cit., p. 27). Avantajul lumii slave, în reconstituirea mitologiei păgâne, ca și al lumii germane, în bună parte, este prezența unor documente suficiente și clare din care să poată fi reconstituit sistemul religios politeist precreștin, în etape. Astfel de informații oferă Tacit în *De moribus Germanorum*, Procopius din Cezareea, în cartea a treia despre războiul cu goții, Thietmar, în secolul al X-lea, scrie despre slavii baltici, *Cronica lui Nestor*, cronicile medievale germane ale lui Adam de Bremen, Saxo Gramaticus (*Gesta Hemmaburgensis*, *Gesta danorum*), Helmhold (*Chronicon slavorum*); sunt cunoscute sursele bogate care stau la dispoziția celor ce doreau să reconstituie cultura latinilor, care i-au premers pe români și a romanității răsăritene. Nu același lucru se poate afirma despre divinitățile, panteonul, limba, credințele traco-dacilor. Dincolo de revolta unor mari personalități cum au fost: I. Budai-Deleanu care în lucrarea *De originibus populorum Transylvaniae* nu acceptă teza după care dacii au fost exterminați, iar din cultura lor nu ar mai fi rămas nimic, B.P. Hasdeu care și-a făcut un crez din descoperirea vestigiilor de limbă și cultură ale dacilor (*Perit-au dacii ?*) și de Cezar Bolliac care, cu o informație haotică din domeniul istoriei antice căuta să argumenteze *Unitatea româniei* (1853), o bază științifică pentru viziunea autohtonistă traco-dacistă nu poate fi obținută decât în urma cercetărilor arheologice ulterioare; dar acestea nu se pot substitui, în nici un fel, acelui mileniu de istorie românească, pe care îl identificăm numai cu ajutorul istoriei limbii și a datelor furnizate de etapa paleo creștină pe care o descoperim, prin analiză, în sistemul credințelor populare, păstrate prin unitatea religioasă, dogmatică și cultică. Apreciem că este necesară o adevărată restituire a valențelor și implicațiilor valorilor gândirii creștine așa cum este exprimată în folclorul românesc, în simboluri, modele de gândire, tipuri, structuri calendaristice, sistem juridic și de viață comunitară, coduri și limbaje etc.

Multe generații de savanți iluminați, intelectuali entuziaști, devotați națiunii, oameni politici destoinici, dascăli generoși au cercetat, ocrotit, valorificat, au exploatat, în discursuri de diferite feluri, au transmis generațiilor ce le-au urmat ceea ce se numește, cu un termen mult prea general astăzi, *tradiția*, formele de manifestare ale acesteia, aprecieri despre rolul ei social și despre sarcinile cărora trebuie să le facă față în definirea profilului unei națiuni. Ei s-au străduit, în fapt, să ofere românilor

de pretutindeni acele repere identitare în care ei să se regăsească, de care să fie ataşați, pentru care să accepte, conștient și croic, să se sacrifice, față de care să fie generoși. Dintre valorile de patrimoniu ale culturilor planetei, cele care aparțin secvenței imateriale, folclorului, sunt nu numai de o complexitate și profunzime de excepție, ci sunt și purtătoarele mărcilor identitare acceptate ca norme de către grup. Calitățile care sunt proprii fenomenelor folclorice în sine și sunt acceptate și asimilate ca atare în sistemul caracteristic de transmitere a informației de tip oral, pentru a deveni semne de identificare concise, punctuale, sunt identificate și conceptualizate de către intelectuali instruiți, profesioniști ai disciplinelor etnologice, în dese situații. Putem spune, fără să greșim prea mult, că identificarea, evaluarea și înscrierea categoriilor culturii profunde în setul identitar este o acțiune conștientă a intelectualilor. Oferta de valoare este selectată și propusă de către savanți, ideologi, patrioți. Ea trebuie, însă, să fie validată, acceptată și însușită de grup, care trebuie să se regăsească în fiecare secvență culturală oferită.

Toate societățile își creează o imagine a trecutului în cadrul unui proces care are în vedere actualizarea acestei imagini prin deschiderea spre noile generații care trebuie să se regăsească în acest proces istoric. Este o restructurare, revalorizare, reformulare, resistemalizare a datelor și valorilor care alcătuiesc existența, sub toate aspectele ei, prin care se identifică un grup uman, un segment de populație, după normative comune, acceptate din interior și din exterior. Datele au o funcție referențială și socială, totodată.

Noțiunea de patrimoniu cultural este folosită mai mult în discursurile politice decât în cele savante și este, în fapt, un inventar de obiecte sau structuri imateriale cărora comunitățile le acordă importanță și chiar se identifică prin referire la apariția și semnificațiile acestora. Patrimoniul este strâns legat de memoria colectivă și este o componentă importantă a reperelor identitare. „Le patrimoine culturel est en effet l'inventaire des objets, ou des entités immatérielles symbolisées par des objets, auxquels la communauté attache une importance. Ces objets sont collectés, mis en inventaire, examinés, exposés au grand public, conservés et restaurés par les institutions appropriées qui, si cela est nécessaire, déchiffrent et comprennent les codes secrets et en tirent les conclusions. Lors de ce processus, le contenu original s'enrichit d'un nouvel élément: l'interprétation donnée par l'institution qui prend l'objet en possession. Ainsi, le patrimoine se relie à la mémoire, les deux faisant partie intégrante de l'identité qu'il convient de rechercher, de retrouver, de préserver ou de redécouvrir” (Gabor Sonkoly, *Les niveaux d'interprétation et d'application*

de la notion de patrimoine culturel, în *Parcours anthropologiques*, CREA, Université Lumière, Lyon 2, 2001, p. 21).

Se poate observa cum lumea modernă își structurează sărbătorile sau comemorările punând în centru fapte și obiecte de patrimoniu local, zonal, regional, continental sau chiar universal, oricum, supranațional. Acestea înlocuiesc, treptat, sărbătorile condiționate de credințe sau confesiuni religioase, sfinți patroni ai locurilor, evenimente semnificative din istoriile sacre. Este un proces legat direct și determinant pentru secularizarea mentalităților. „Dans l'Europe occidentale d'aujourd'hui, la commémoration s'organise de plus en plus autour du patrimoine, ce qui va de pair avec la multiplication et, dans un certain sens, la dénationalisation des formes de commémoration. De même, cette discipline née en tant qu'histoire nationale perd de son attraction aux yeux d'une communauté dont la mémoire se fonde sur le patrimoine culturel. Dans certains cas, la nation même peut se transformer en patrimoine” (*Ibidem*, p. 21).

În studiul amintit, G. Sonkoly consemnează câteva observații importante pentru tema în discuție: noțiunea de patrimoniu cultural se dezvoltă progresiv, antichitatea și Evul Mediu încorporând numai monumentele; după opinia lui Ed. Pommier, în 1790 a apărut necesitatea definirii unui patrimoniu național când a trebuit să fie clasificate cărțile, manuscrisele, medaliile, tablourile, gravurile și alte obiecte confiscate bisericii (*Ibidem*, p. 20). Încă de la începutul preocupărilor pentru constituirea Comunității Europene, în statutul Consiliului Europei semnat în 1949 se menționează „salvarea și promovarea idealurilor și principiilor care sunt patrimoniu comun”. Acest patrimoniu, material, profund sau imaterial, al instituțiilor și valorilor democratice etc. preocupă organisme recunoscute, cum ar fi UNESCO. Prin câteva dintre acțiunile sale de mare amploare, a inițiat programe pentru conservarea patrimoniului imaterial al umanității și deja eposul eroic este o specie recomandată pentru conservare și salvare.

Un program de interes deosebit este cel legat de identificarea și consacrarea a ceea ce se numește *Living human treasure*, persoane sau grupuri de persoane care dețin, practică și conservă tehnici de creație sau de interpretare a tradițiilor culturale orale și sunt unici sau foarte rari posesori ai acestor abilități. Astfel, în paralel, se dezvoltă un amplu program de identificare, studiere și conservare a „capodoperelor umanității” „chefs d'oeuvre du patrimoine orale et immatériel de l'humanité”, în care sunt încorporate produsele culturii orale profunde, respectiv ale folclorului. Lituania a obținut, de exemplu, o asemenea recunoaștere pentru meșterii care sculpează cruci în lemn, așadar pentru arta prelucrării lemnului, într-un

anume sens. Ne amintim, la rândul nostru, de vechile sate de cruceri, de cei care fac și astăzi pristornice și cruci și care s-ar fi putut integra, de drept, în familia acestor cioplitori lituanieni, care au știut să-și facă recunoscute calitățile în fața comunității internaționale de experți.

Patrimoniul cultural recunoscut se bazează pe principiul acceptării alterității și respectarea valorilor minorităților. Această perspectivă generoasă oferă noi posibilități, dar și noi capcane. Nevoia acreditării unui corp de experți pentru domenii foarte speciale se impune. Patrimoniul este un fenomen supradisciplinar, dar specialiștii trebuie să aibă o perspectivă interdisciplinară. Problema patrimoniului care definește și consacră etnicitatea este una dintre cele mai complexe. Ea depășește posibilitățile noastre de definire și comentariu, dar ni se pare obligatoriu să o semnalăm.

Preocupările pentru fixarea unor repere identitare și, mai apoi, consacrarea acestora, transformarea lor în însemne și embleme este cunoscută din antichitate. Pentru a nu face apel numai la antichitatea greco-latină, care ne este familiară, amintim o simbolică pe care o evocăm mai rar, dar care are legătură cu istoria umanității din ultimii 2000 de ani; este vorba despre tradiția consemnată în Biblie despre simbolurile triburilor lui Israel: de exemplu, leul era simbolul tribului lui Iuda, „lupul răpitor” al lui Benjamin, „șarpele la drum și vipera la potecă”, Dan, „ramură de pom roditor”, Iosif, sabie, Simeon și Levi etc.

Mesteșugarii aveau propriile însemne cu care marcau obiectele pe care le executau. Mai târziu, breslele și diferitele asociații de lucrători vor dezvolta un întreg sistem de semne de identificare.

Migratorii care au cucerit Europa aveau, la rândul lor, însemne după care se recunoșteau. Europa secolului al XII-lea a dezvoltat ceea ce se va numi, până astăzi, arta heraldicii. Rezultată din nevoia de a identifica rapid grupurile de luptători pe câmpul de luptă, însemnele proprii imprimate pe scut, în creștetul căștii, pe toca sabiei, pe epoletii sau pe acoperământul calului” (M. Dogaru, *Din heraldica României*, București, 1994, p. 7), heraldica va trece, în timp, odată cu declinul rolului militar al stemelor și extinderea adoptării lor de către diverse categorii sociale, prin perioade în care a decăzut și perioade în care a suferit o revitalizare, cum s-a întâmplat în secolul al XIX-lea (*Ibidem*, p. 8-11).

Anul 1848 a avut un rol fundamental pentru evoluția istorică a tuturor statelor europene. Alături de preocupările pentru fixarea unor strategii eficiente în vederea sprijinirii nașterii națiunilor, a conștientizării proceselor istorice legate de apariția statelor naționale, s-au creat condițiile pentru proiectarea și definitivarea unor însemne prin care respectivele națiuni, state sau grupuri de state să se identifice. Aceleași perioade datorăm marele

interes pentru publicarea folclorului, în primul rând a celui literar, textul poetic fiind, de cele mai multe ori, cel mai direct și accesibil purtător de mesaj. Acest act cultural nu s-a desfășurat întâmplător și accidental. Urmând traseul marcat de intelectualii luminilor, '48-iștii au fost printre cei dintâi care au înțeles nevoia alcătuirii unui set de creații de valoare care să aparțină patrimoniului imaterial și în care națiunea să se regăsească, prin care să fie reprezentată, care să ofere grupurilor cu istorii diverse și idealuri comune posibilitatea să se unească și să se simtă reprezentate egal și plenar. Acest comandament se regăsește în întreaga activitate și atitudine a patrioților români. Atunci s-au precizat câteva asemenea repere valorice pe care le-am numi „embleme” culturale, imagini (sau obiecte) care poartă, în mod convențional, un anumit interes, care simbolizează o anumite idee, o figură alegorică.

Faptul că V. Alecsandri a preferat să culeagă și să publice mai întâi balade (în termeni moderni, epos eroic și baladă familială) nu credem că este întâmplător, balada fiind specia care conserva cel mai evident filonul național și eroic, în primul rând. Din această specie privilegiată au fost alese două embleme pe care românii, în cea mai mare parte, le recunosc până astăzi, indiferent dacă se află în tabăra celor care susțin nevoia păstrării lor sau în a celor care doresc să renunțe la ele în favoarea nu se știe bine cărui alt însemn spiritual, mai puțin individualizat național; este vorba, desigur, de cele două mult disputate motive: al *Mioriței* și al *Mășterului Manole*. Acestora li se alătură alte fapte culturale, care folosesc alte limbaje, dar în care spiritualitatea românească se regăsește încă: hora închisă mixtă, fluierul, cobza, iia, marama, doina.

Toate au constituit „oferta” intelectualilor români, concepută și dezvoltată nu spontan și aleatoriu, ci procesual și cu strădania celor care au întocmit studii bine argumentate, la nivelul acelor timpuri. Oferta a fost preluată, îmbogățită, actualizată în perioada interbelică și, parțial acceptată, uneori deformată, în anii comunismului. Dacă urmărim răspândirea și frecvența motivelor centrale ale celor două cântece epice putem lesne observa că ele sunt răspândite pe tot arealul în care trăiesc vorbitori de limbă română, la nord și la sud de Dunăre, la nord, sud și est de Carpați, exprimate într-un număr de variante care depășește cifra 1000, în două specii majore, una rituală și alta ceremonială, colinda și balada, cu atestări în secolul al XVIII-lea. Cât de semnificative sunt ele pentru spiritualitatea românească o dovedesc coordonatele spațiale și temporale care stau la baza celor două studii de geografie folclorică ce furnizează argumente elocvente despre aceasta: Adrian Fochi, *Miorița*. Tipologie, circulație, geneză, texte, cu un

studiu introductiv de Pavel Apostol, București, 1964; Ion Taloș, *Mășterul Manole*. Contribuție la studiul unei teme de folclor european, București, 1973.

Ce i-a determinat pe intelectuali generației '48-iste să facă această alegere, care nu este o simplă opțiune făcută pe criterii estetice sau cu intuiție măiastră, este prezența și cunoașterea acelui element de cultură comun tuturor categoriilor sociale, unitar, recunoscut și acceptat de toți membrii grupului care constituie componenta sistemului folcloric normativ, același pentru boieri și țărani, târgoveți, meșteșugari, dascăli și citeți etc. care poate fi oferit și acceptat ca *emblemă*.

În cadrul proceselor de transmitere a informațiilor și criteriilor de valoare intervin tipuri de prelucrare pe care le-am defini prin intermediul unui termen preluat dintr-un alt domeniu, al cărui sens s-a specializat și nuanțat în contexte asemănătoare celui discutat anterior. Este vorba despre ceea ce fiziologia numește *stereotip dinamic*: o sistematizare a proceselor neurocerebrale, care se produc datorită repetării aceleiași succesiuni a condițiilor din mediul înconjurător, care atrage după sine adaptarea organismelor la condiții relativ constante, un mecanism neurofiziologic al deprinderilor și memoriei care explică acțiunile automatizate ale omului care reduc efortul, ale structurilor gramaticale din limbaj și altor fenomene psihice. Un asemenea proces are loc atunci când preluăm, prin învățare sau imitare, nu numai informațiile despre culturile grupurilor, ci și felul în care acestea au fost interpretate cândva. Preluarea fără actualizare, fără implicarea propriei personalități în interpretare, însușirea sau respingerea unui dat, fără preluare critică, este cel mai comod mijloc de a *adera* la nașterea și perpetuarea unui stereotip cultural. Acceptăm, ni se induce, ni se modelează gândirea într-un singur profil, ignorând sau împiedicând să se manifeste dinamica ascendentă a regândiri valorilor, nu a demolării lor programate, ci a asumării lor conștiente și actualizate, după profilul generației. Stereotipia intervine când perenitatea nu mai este privită ca un proces spiralic ascendent. Astfel modelați, și astăzi mulți afirmă că în *Miorița* eroul acceptă moartea ca fatalitate (în nici o variantă a textului poetic nu este prezentată moartea ciobanului) și că *Mășterul Manole* descrie uciderea unei ființe nevinovate. (O analiză a textelor poetice ale celor două balade am publicat în volumul *Povestea cântată*. Studii de etnografie și folclor, București, 2001, p. 151-182).

'48-iștii au știut că o națiune are nevoie de concepte-embleme în care asumarea conștientă a apartenenței la grup trebuie să aibă în centru un ideal asemănător celui care îi îndemna la luptă pe cavalerii medievali, dar

care să nu mai fie onoarea prințesei iubite și venerată, ascultarea datorată seniorului sau un ideal transcendent exclusiv. Emblemele acestea au fost emanații ale unor grupuri care gândesc și acționează în perfectă armonie, pornind de la un sistem de inițiere comun.

Citându-l pe Ernst Kantorowicz cu *Les deux corps du roi. Essai de théologie politique au Moyen Age* (1957), Denis Cerclet readuce în discuție, în studiul său *Folklore et patrimoine, peuple et territoire* (publicat în *Parcours anthropologiques*, CREA, Université Lumière Lyon 2, 2001), conceptul de „corp mistic al națiunii”. Pornind de la Thomas d’Aquino, din secolul al XIII-lea, noțiunea ar găsi o relevanță în ceea ce numim, de obicei „biserica biruitoare”, sintagmă familiară creștinismului ortodox. Dintr-o asemenea perspectivă, balada Mănăstirii Argeșului ar fi expresia artistică profundă a acestui „corp mistic”, care încorporează strămoșii, recunoașterea lor, comemorarea și actualizarea actelor lor sacrificiale, reprezentați prin biserica construită de meșterul-arhitect Manole, în timp ce *Miorița* este expresia lirică a „dragostei responsabile, nevoia omului de cunoaștere, a asumării responsabilității ce decurge din aceasta, a acceptării pozitivului și negativului ca posibile rezolvări ale stărilor conflictuale”. Din perspectiva societății moderne, acel „corp mistic” ar alcătui un arbore cu mai multe brațe unite într-o coroană comună, strămoșii cinstiți, comemorați în confesiuni și religii care se cunosc și se înțeleg mutual, în care se integrează succesiv generațiile unite printr-un același normativ de viață. Nu putem ignora prezența, în toate culturile tradiționale, a unor „modele emblematice”, cele mai deschise, grupul de referință fiind cel al strămoșilor neamului.

În actualul moment istoric, când continentul european, poate chiar întreaga planetă participă la elaborarea unor modele comune pentru cultura viitorului, credem că este obligatoriu să reformulăm, pentru actualizare, valorile culturii profunde, imateriale, să le protejăm, să le conservăm și mai ales să le facem cunoscute, într-un sistem modern și deschis. Totodată, credem că ar trebui să ne preocupe „oferta de embleme” pe care trebuie să o facă patrimoniului cultural continental sau planetar cultura românească actuală.

LUCIA BERDAN

CULTURA POPULARĂ. MODE, PREJUDECĂȚI ȘI PRIORITĂȚI LA ÎNCEPUT DE MILENIU

*„Orice sentiment am avea față de
poporul nostru, acest sentiment real nu-l
poți avea până nu cunoști viața altor
popoare.”*

(N. Iorga)

Comunicarea înscrisă sub acest titlu în programul Simpozionului Internațional **Identitatea limbii și literaturii române în perspectiva globalizării**, organizat de Institutul de Filologie Română „A. Philippide” din Iași, România, 17-18 mai 2002, la secțiunea *Istorie literară și etnologie*, propune a evidenția raportul între mode, prejudecăți și priorități la acest început de mileniu, care stă sub semnul unei dorite globalizări de unii, și a unei spaimă de a se pierde identitatea națională, în viziunea altora.

Câteva precizări metodologice se impun, mai întâi, pentru a defini mai bine termenii cu care operăm: *identitate, alteritate, globalizare, universalitate*. Unii dintre cei care folosesc acești termeni nu fac, de pildă, suficient de bine distincția între *identitatea națională* și *identitatea culturală* a unui popor, aceasta din urmă fiind, de fapt, un rezultat firesc al cunoașterii și înțelegerii celor patru factori de bază, constitutivi ai oricărei identități naționale. Aceștia au fost definiți foarte clar în volumul *Identitate/alteritate în spațiul cultural românesc*, volum colectiv apărut la Editura Universității „Al. I. Cuza” din Iași, 1999, sub coordonarea academicianului Al. Zub:

1. *numele*, ca popor individualizat, ceea ce în planul culturii populare românești se traduce prin formularea: „român sunt, român, îmi zice, român sunt pe und-m-oi duce”;
2. *limba* (acești doi factori sunt asociați permanent și semnificativ în definirea oricărei identități);
3. *comunitatea de religie*, adică, în ce ne privește, „rumâni creștini”, cum se exprima Coresi la 1559;
4. *statul și conștiința istorică*. Toți acești patru factori au fost creatori de

cultură; ei au transformat identitatea națională românească într-o identitate culturală, după cum demonstrează istoricul și marele om de cultură Andrei Pippidi în studiul *Identitatea etnoculturală în spațiul românesc*, din volumul colectiv citat anterior.

Identitatea culturală, purtătoare a identității naționale, înseamnă, apoi, deschiderea spre *universalitate* ca popor și aceasta nu se poate face niciunde dacă nu se cunoaște ceea ce cronicarul Grigore Ureche numea „povestea și tocmeala altor țări”. Astfel că, identitatea culturală se formează și se îmbogățește treptat, vine în contact cu diverse culturi, curente și influențe pe care le asimilează într-o cultură românească proprie. Ca orice cultură specifică, ea rămâne aparent neschimbată în matricea sa constitutivă, dar, în realitate, este în permanentă mișcare, schimbare, tocmai pentru că asupra ei se exercită continuu mode și influențe care o obligă să-și stabilească prioritățile pentru fiecare epocă.

Alteritatea, pe care Mircea Eliade a definit-o foarte bine în formularea: „celălalt, prin însuși faptul de a fi diferit, distruge omului imaginea pe care și-a făcut-o despre sine”, vine să precizeze și mai bine, la nivelul intraetnic și extraetnic, anumite caracteristici identitare. Această problemă a alterității culturale din perspectivă etnologică, adică prin ceea ce cultura populară induce culturii naționale în ansamblu, ne-a preocupat și pe noi în studiul publicat în revista „*Echidistanțe*”, Iași, 1994, nr. 3 (34) martie.

Cât privește *globalizarea*, se poate pune întrebarea dacă aceasta nu este o formulare modernă, cu evidente conotații politice și în planul culturilor, a ceea ce s-a numit, până acum, *universalitate* la nivel global.

Cultura populară, segment originar și constitutiv al oricărei culturi naționale și nu *cultura de popularizare*, sau *cultura de masă*, care însoțește fiecare epocă, este supusă și ea în permanență modelor, prejudecăților, și este nevoită să-și stabilească prioritățile în funcție de ceea ce evoluția mentalităților și a comportamentelor umane o cere. Pentru a explica acest fenomen evolutiv vom încerca, în continuare, să punctăm cum s-au conturat prioritățile în acest important segment al culturii în ultimele două secole și vom începe cu epoca a cărei deviză a fost, după formularea foarte nimerită a lui D. Brătianu, „Să ne românim !”.

La vremea descoperirii și punerii ei în valoare în cultura românească, romanticii noștri au creat după moda în vogă în secolul al XIX-lea în toată Europa, moda unei culturi populare suavă, proaspătă, capabilă prin frumusețile ei poetice să impulsioneze crearea unei literaturi naționale cu un grad înalt de specificitate. „Poezia populară – scria Alecu Russo într-un articol din „*România literară*” de la 1855 – este românească până în cap... de aceea e frumoasă în limbă, limpede în idei, adâncă în gândire folositoare... și nu vrea să fie alta”. Nu mai prejos, limba și istoria

națională se îmbogățeau, în concepția romanticilor, prin contact cu acest „izvor pururea reîntineritor”. „Nevoia de a-și recunoaște identitatea – a unui popor – seria Andrei Pippidi în studiul citat – este, de fiecare dată un semn că (poporul respectiv, n.a.) a ajuns la o răscruce a drumului său în istorie”. Despre o asemenea răscruce vorbeam și noi în studiul *Folclorul. La răscrucea mileniilor*, susținut drept comunicare la una din sesiunile de comunicări lunare din cadrul Institutului de Filologie Română „A. Philippide” din Iași, în luna martie 2002, considerând că o asemenea răscruce este și un semn al vremurilor noastre de început de mileniu și de secol.

Pentru romantici, *moda* de care vorbeam a creat și o *prejudecată*, care persistă până în zilele noastre, privind iminența culegerii a tot ce se poate găsi, ca mărturii ale unei culturi populare de excepție, pentru că altfel totul se poate pierde în câțiva ani și am rămâne pe veci „săraci în cuget și-n simțiri”. Însuși marele Alecsandri, descoperitorul poeziei populare românești, cel care a introdus-o în circuitul european și universal prin traducerea colecției sale de *Poezii populare ale românilor* și răspândirea ei în străinătate a tras, printre primii la noi, semnalul de alarmă, à propos de Barbu Lăutaru, personificarea depozitului unui întreg tezaur spiritual, prin celebrul vers „Eu mă duc, mă prăpădesc, ca un cântec bătrânesc”. Barbu Lăutaru s-a dus, firește, dar cântecele bătrânești nu s-au pierdut toate odată cu el pentru că s-au descoperit, din fericire și alți depozitari, mai puțin faimoși, dar deosebit de valoroși ca transmițători ai acestor inestimabile valori tradiționale, cum au fost: Petrea Crețul Șolcanul al lui G. Dem. Teodorescu, Teodor Mihai Buchilă al lui Al. Vasiliu-Tătăruși sau cântărețul orb Gh. Avasiloeaie al lui Mihai Costăchescu și atâția alții ale căror nume se păstrează în memoria culegerilor. Pe de altă parte, această modă ne-a creat baza documentară a studiilor despre cultura populară, pentru că acest tezaur poetic a fost pus la adăpost în colecții, culegeri, periodice, broșuri și cărți scrise în această perioadă.

La vremea marilor clasici, cultura populară românească s-a așezat bine în temeliile sale, atât documentare, cât și de studiere cu spirit critic a acestui tot mai numeros material, pentru că tocmai începuse să se dezvolte spiritul critic în cultura românească, și în asemenea circumstanțe nici cultura populară nu a putut scăpa unui astfel de examen. Faptul acesta a dus, evident, la o îmbunătățire a mijloacelor de investigare a culturii populare, la decantarea cu mai mare atenție a ceea ce este cu adevărat valoros, deci, cum s-ar spune cu un termen apărut mai târziu în etnologie, din domeniul juridic, a ceea ce este *autentic*.

A venit apoi vremea modernismului, care prin teoreticieni și îndrumători faimoși, precum Ovid Densusianu, Constantin Brăiloiu, Dimitrie Gusti ș.a., a deschis calea receptării și culegerii *folclorului*

contemporan (a ceea ce în Franța, marele etnolog european Arnold Van Gennep numea, la începutul secolului al XX-lea „le folklore vivant”), viziune modernă care a schimbat prioritățile, a pus în balanță ceea ce aveam, ca folclor tradițional, cu ceea ce se crea în permanentă, ca într-un perpetuum mobile. S-a văzut că așa-zisul „primitivism” al culturii populare coexistă foarte bine cu „actualitatea” ei și din această punere față în față au avut de câștigat generațiile următoare. Prin celebra sa lecție de deschidere a cursului de folclor de la Universitatea din București din 1909, *Folklorul. Cum trebuie înțeles* (publicată în anul următor, 1910, și în broșură) Ovid Densusianu revizua și reformula conceptul de folclor ca atare, a cărui accepție, până atunci, fusese de *folclor tradițional, vechi*, propunând ieșirea din inerție și noi deschideri. Peste un deceniu de la apariția broșurii incendiare a lui Ovid Densusianu, Constantin Brăiloiu în cercetările sale în Gorj și în alte zone ale țării, demonstra avantajele culegerii și studierii deopotrivă a folclorului contemporan, alături de cel tradițional, pentru că, adeseori, prin forme așa-zis contemporane, se transmit, până în zilele noastre, structuri arhaice ale unor specii dispărute, sau pe cale de dispariție, care au rămas înglobate în structuri poetice deosebite. Școala sociologică a lui Dimitrie Gusti a demonstrat prin cercetările sale aplicative păstrarea în contemporaneitate a arhaității unor zone geografice ce conserva un fond stabil de valori. Pe măsura dezvoltării unei literaturi naționale solide, atenția spre ceea ce s-a numit atâta timp, cu un termen generalizator, „folclor” (denumire care includea atât fenomenul ca atare cât și disciplina care îl studia, folcloristica) în cultura noastră, s-a dirijat spre periferia acestei literaturi așa-zis rafinată, în care creației orale îi revenea, de drept, un rol major prin câteva din formele ei clasice de manifestare. Și această viziune și interpretare generală, am zice, s-a putut impune pentru că *civilizația oralității* este considerată un fel de *preistorie* a literaturii române. S-a creat o modă în felul de a privi cultura populară, modă care a creat, la rândul ei, prejudecăți de interpretare. Pe de o parte, ne place să credem și așa am fost învățați s-o facem, că avem un folclor românesc unic, nemaipomenit, deasupra scurgerii timpului, durabil în veșnicia sa și a valorilor pe care le-a dat culturii universale. Aceasta ar fi ipostaza „sacră” în care ne prezentăm cultura populară. Ne raportăm la ea, indiferent dacă suntem specialiști sau nu, ca la un tabu. Pe de altă parte, este ușor de observat de către toată lumea, și nu are rost să ne ascundem în dosul frazelor bombastice și gongorice de adulare a culturii noastre populare, pentru că, în realitate, ca atitudine generală, cultura populară vine într-o înșiruire de factori ce ne marchează identitatea, alături de limbă, literatură, istorie, religie, cam la coada șirului. Ne amintim de ea când vine moda, atunci când „dă bine”. Aceasta ne ține de cald orgoliului

etnic rănit de mizerabile probleme economice, de schimbări sociale și istorice pe care nu le putem adeseori controla sau împiedica și atunci recurgem la acest clișeu de gândire cvasipatriotică, care funcționează foarte bine când facem referire la *popor* („țărișoara mea”, vorba conului Caragiale). În realitate, în orice societate bine așezată pe temelia valorilor sale, *cultura populară* trebuie să fie respectată și, mai ales cunoscută și înțeleasă. Și în acest sens, până vom ajunge la globalizare (și vom ajunge și noi, dar în ritmul specific, cu decalajul aferent față de alte popoare) mai avem multe de făcut în propria casă. Nu putem trece cu vederea, à propos de prejudecăți, indiferența cu care, chiar unii intelectuali de elită, privesc *cultura populară* („a cincea roată la căruță”, într-o exprimare populară plină de înțelepciune) și din această indiferență decurge mai mult ca sigur și faptul că nici până astăzi *cultura populară* nu constituie obiect de studiu de cultură generală. Așa se face că, apar acum jurnaliști care, după ce „s-au școlit”, nu posedă noțiunile de bază din acest domeniu și își bat joc, în „compunerile” lor, cu o nonșalanță cauzată de ignoranță, de valorile clasice pe care le-a dat culturii românești și nu numai, cultura populară. Este adevărat că în ultimii zece ani, indivizi din această specie și-au bătut joc și de valorile clasice ale literaturii române. Eminescu, Caragiale sau Sadoveanu au fost aduși în fața judecății unor minți prea puțin cuprinzătoare pentru cunoștințele ce ar fi trebuit să le aibă. Desigur că n-au lipsit ripostele celor în drept să le facă. Dar, vorba aceea, astăzi nu se mai poartă deviza „deștept și cultivat”, ci poate că „deștept și bogat”. În toți acești ani, care au adus o avalanșă de mode, doar la Simpozioanele de Etnologie, organizate în toată țara (și în străinătate, la Roma, Italia, 1995) de către Institutul de Etnografie și Folclor „Constantin Brăiloiu” din București, se mai discutau gravele probleme legate de receptarea culturii populare, de interpretarea ei și de necesitatea predării în școală, așa cum trebuie și cum o merită cultura noastră, a noțiunilor esențiale din domeniul culturii populare. Specialiștii au publicat cărți tot mai numeroase, în care propuneau și alte abordări, care nu s-au făcut în ultimii cincizeci de ani, unii dintre ei au inițiat în diverse publicații teme-dezbateri în legătură cu cultura populară. Multe din aceste dezbateri au rămas la nivel de bune intenții, deoarece până acolo „sus”, la factorii decizionali, ecourile n-au ajuns, n-au fost auzite, sau nu s-a vrut a fi auzite pentru că, nu-i așa, „țara arde și baba se piaptână!”. Și módele au continuat să ne invadeze, iar românii, în ciuda conservatorismului lor, recunoscut ca popor, au fost dintotdeauna receptivi la mode în toate domeniile. Din nevoia de originalitate și de a fi în pas cu vremea, au apărut și în perimetrul domeniului de studiu al culturii populare românești tot felul de mode. Se studiază astfel: mitologii politice, mitologii sexuale, etnologii urbane cu ai

lor „zei de asfalt”, culturi industriale etc. Orientarea recentă a etnologiei, pe plan mondial, spre studiul societăților complexe (rurale-urbane-industriale) a dus inevitabil spre reconsiderarea obiectului etnologiei, care fusese limitat, cu prioritate, la studiul societăților tradiționale (*primitive culture*). Etnologii au fost obligați să constate, pe de o parte, o anumită relativizare a metodelor de cercetare, iar pe de altă parte, s-a impus necesitatea regândirii obiectului cercetării din perspectiva spațiului etnologic, ceea ce impune, mai mult decât evident, o reinterpretare a spațiilor. De aceea, la început de mileniu, această extindere a spațiilor a dus la formularea conceptului de *globalizare*. Bombardamentul informațional la care suntem supuși, în ritmul pe care tehnica modernă ni-l schimbă aproape în fiecare zi, este tot mai mult o amenințare pentru „barierele” identitare intraetnice. Nimic nu mai poate fi ocultat, totul se știe, multe diferențe par a se atenua, pentru că omul tehnicizat, robotizat, nu mai are nevoie de embleme, ci de coduri de acces. În ce măsură culturile populare, componente ale culturilor naționale rezistă unui asemenea iureș, rămâne de văzut. Deocamdată, specialiștii, reconsiderându-și din mers conceptele, obiectele de studiu, merg în pas cu vremea pentru a împlini, cu fiecare generație, ceea ce este de făcut în contextul dat. Într-o asemenea tensiune, provocată de schimbarea, mai bine zis, de îmbogățirea rapidă a obiectului de studiu al etnologiei cu discipline care sunt studiate și separat: antropologie, etnoestetică etc. persistă încă prejudecăți conservatoare, precum că nimic nu e nou sub soare, după ce Densusianu dixit, Brăiloiu dixit, Caraman dixit, fiecare la timpul său, dar și pentru viitorime. Aceasta înseamnă a te ancora într-o evidență care nu mai trebuie demonstrată, a te așeza în succesiunea unor mari învățați, despre care nu se știe dacă ei înșiși te-au ales ca discipol, a privi schimbările cu detașarea celui care știe că orice modă trece. Dar, ca și în proverbul cu „apa trece”, moda trece, prejudecățile rămân. Din fericire, întotdeauna se va găsi cineva care, citind și recitind ceea ce s-a spus la vremea respectivă și a fost valabil un timp, să vadă lucrurile știute deja într-o nouă perspectivă, să propună și să dea noi abordări, noi formulări care să ducă știința mai departe. Aceștia sunt, cum spunea Mircea Eliade, „purătorii faclelor” din vatra sacră, și, atâta timp cât acest *foc viu* nu se stinge, există șansa ca nici „lumina” culturii populare să nu se disperseze într-un „întuneric” de ignoranță, snobism, fals elitism. Așa cum nimeni, într-o viață de om, nu poate alunga copilul din sine, nimeni nu-și poate scoate din mentalul său ceea ce tradiția i-a lăsat moștenire prin generații, oricât de modern și de cetățean universal ar fi. Cultura populară își va urma cursul său firesc, pentru că aici, mai mult decât în oricare alt domeniu, se verifică butada că trebuie să cunoști bine trecutul pentru a trăi în prezent și, mai ales, pentru a anticipa viitorul.

ELISABETA FAICIUC, ELENA DRĂGAN

PROBLEME ACTUALE ALE ABORDĂRII PATRIMONIULUI RURAL

0. Marile frământări social-politice și economice din Europa Centrală și Estică ce au caracterizat ultimul deceniu al secolului al XX-lea au marcat trecerea la o nouă etapă în construirea Comunității Europene. Forurile acesteia studiază și sprijină în permanență spațiile fostelor țări comuniste, aflate în plin proces de schimbare și ale căror societăți în tranziție sunt caracterizate de fenomene interesante. În planul culturii populare tradiționale se constată opoziția dintre tradiție (care este sortită dispariției) și **módele culturale** (provenite din societățile occidentale). Acestora li se adaugă și alte **mode spirituale și religioase** (în general de factură orientală sau extrem orientală) a căror pătrundere este facilitată de sărăcie și de nevoia de ajutor. Astfel se explică și căutările unor membri ai acestor societăți pentru găsirea soluțiilor necostisitoare în rezolvarea unor situații economice existente în unele zone, în special cu o sănătate publică precară. Este vorba de acel potențial ascuns de **energie cosmică** (utilizată de popoarele primitive, dar pierdută de cele occidentale) care ar avea menirea de a reîncărca omul cu putere și încredere în acțiunile proprii, reorientându-l spre tradiție și credință, mobilizându-l la cursuri și practici terapeutice în tratarea unor suferințe, boli, slăbiciuni etc., deci, la acceptarea **medicinii alternative** (cu rădăcini în practicile părinților și străbunilor noștri), a **alimentației natural-vegetariene** (un alt exemplu de tradiție în lumea rurală) și la schimbarea **atitudinii** față de mediul în care trăiește. Astfel, treptat, se va reveni la acel echilibru de altădată între un spațiu și locuitorii lui. De aici încercările popoarelor europene de a-și redescoperi acel **specific național**, acea **identitate națională** (concretizată în particularitățile modului de viață, de gândire și de creație a etniei respective, etnie formată pe baza vorbirii aceleiași limbi într-un

anume spațiu). **Identitatea culturală** e o componentă a identității naționale, ea fiind o expresie a etnicității izvorâte din mentalitatea unei comunități (ca nucleu social și spiritual). În cadrul acesteia, **cultura populară tradițională** este un factor definitoriu al individualității etnice a unui popor.

În condițiile **globalizării**, ale extinderii Comunității Europene, este important să se cunoască identitățile naționale; pe de o parte, de către fiecare etnie (o autocunoaștere prin întoarcerea spre trecut, prin comparație cu prezentul și cu ceilalți, dar fără manifestări naționaliste și supraevaluări ridicole), iar pe de altă parte, de celelalte etnii cu care conviețuiesc. Această cunoaștere are ca scop înțelegerea „celorlalți” ce trăiesc în diferite țări sau zone sau a „celorlalți” cu care se conviețuiește, fapt ce va duce la o atitudine civilizată, de toleranță, de apreciere a valorilor fiecărui neam, la deschidere spre comunicare și dialog, la o bună conviețuire și conlucrare a tuturor popoarelor din **Europa multiculturală**.

1. Problema sincronizării României cu realitățile europene i-a preocupat pe marii învățați ai acesteia încă de la începutul secolului trecut. Noi ne vom opri asupra interesantelor și actualelor opinii ale savantului Sextil Pușcariu (primul reprezentant al României la Liga Națiunilor, patronul spiritual și științific al Institutului de Lingvistică și Istorie Literară din Cluj, ce-i poartă numele, și de la a cărui naștere s-au împlinit anul acesta 125 de ani).

1.1. Această personalitate de formație europeană, cu realizări superlative în foarte multe domenii de activitate¹, a avut răbdarea, puterea, înțelegerea și responsabilitatea de a se apleca asupra poziției neamului său între popoarele lumii, trăgând unele concluzii interesante și actuale, legate de **particularitățile românilor aflați mereu în tranziție** (căci mai întâi poporul nostru a dus o viață patriarhală, sătească, apoi a trecut la o viață complicată de stat) **încercând mereu reforme sociale neexperimentate îndeajuns**².

Cunoscând bine realitățile românești, pe care le raporta mereu la cele europene, Pușcariu constată că de-a lungul timpului românii au luptat în permanență pentru apărarea gliei străbune și a națiunii noastre, că, orbiți de mirajul civilizației apusene au fost imitatorii servili ai clișeeilor aduse din vestul Europei și că au întemeiat un stat pe baza unui liberalism de o democrație exagerată ce a ridicat la posturi de conducere elemente

¹ Elisabeta Faiciuc, *Sextil Pușcariu: bibliografie*, Cluj-Napoca: Clusium, Muzeul Limbii Române, 2000.

² *Brâul Crucii Ortodoxe*, în „Renașterea”, XV, 1937, nr. 48, p. 2

îndoielnice, profitori abili ai vremurilor tulburi. Observă, de asemenea, o emancipare a românilor, în deceniul 4 al secolului al XX-lea, de sub prestigiul exagerat al civilizației apusene, aceștia conștientizând tot mai mult valoarea culturii autohtone, rezultate din românism și legea strămoșească³.

1.2. Cu ocazia celor 5 congrese ale Frăției Ortodoxe Române (F.O.R) (1934-1938) al cărei președinte era, Sextil Pușcariu, în cuvântările⁴ sale de deschidere a acestora, face adevărate radiografii ale societății românești interbelice, exprimându-și, totodată, opiniile asupra direcției în care ar trebui să se îndrepte România. Obsedat de pericolul bolșevic, îngrijorat de criza economică profundă și de valurile de imoralitate și satanism ce bântuiau România, el va încerca, prin F.O.R. și sub cupola Bisericii Ortodoxe, să unească toate forțele pozitive pentru redresarea țării și pentru alăturarea lor popoarelor lumii ce se vor ridica în apărarea civilizației bazate pe creștinism.

1.3. Ca mare diplomat și filolog, cu aceste ocazii dă și câteva explicații asupra conținutului unor cuvinte la modă atunci în practica integrării europene. Cuvântul **internațional**, propovăduit de Liga Națiunilor (la care Pușcariu era, după cum am mai menționat, delegatul României) înseamnă „colaborare între popoarele lumii, dar fiecare să fie stăpân acasă la el, ca națiune încheagată, conștientă de misiunea ei istorică și de aportul pe care îl poate aduce la progres, prin specificul ei, fapt ce-i asigură apreciere și respect între popoarele lumii”. Acest sens este opus celui al cuvântului **internaționalism**, văzut ca „nivelare socială”⁵. Apoi, Pușcariu - exemplu de cooperare și colaborare internațională în plan științific, diplomatic și cultural - atenționează că „mai întâi trebuie să ne îndeplinim misiunea istorică față de acest pământ și față de acest popor și, în locul abolirii granițelor, el propune refuzul hotărât de a se face altă politică decât cea dictată de interesele neamului, de a nu ne lăsa atrași în conflicte externe și de a nu îngădui altora să se amestece în treburile

³ *Rostul bisericii noastre*, în „Renașterea”, XIII, 1935, nr. 21, 26 mai.

⁴ Cuvântare ... (la deschiderea Congresului Frăției Ortodoxe Române (FOR) ... Sibiu, 26-29 oct, 1934), în „Transilvania”, LXXXII, 1934, nr. 46-47, p. 1; Cuvântare ... (la deschiderea Congresului FOR ... Caransebeș, oct. 1935), în „Renașterea”, XIII, 1935, nr. 42, 2 oct, p. 1; Cuvântare ... (la deschiderea Congresului FOR, Arad, 1936), publicată sub titlul *Înarmarea sufletească* în „Renașterea”, XIV, 1936, nr. 47-48, p. 2-3; Cuvântare (la deschiderea Congresului FOR, Oradea, 1937, 7-8 nov.), publicată sub titlul *Brâul Crucii Ortodoxe* în „Renașterea”, XV, 1937, nr. 48, p. 2; Cuvântare ... (la deschiderea Congresului FOR, Tg. Mureș, 1938), publicată sub titlul *Veac nou* în „Renașterea”, XVI, 1938, nr. 48, 27 nov., p. 2.

⁵ Cuvântare la Congresul II FOR, 1935, cf. supra, nota 4.

noastre, dictându-ne politicile interne, căci a trecut vremea când prețuirea popoarelor se făcea după atestate de bună purtare, eliberate de marile puteri, azi fiind respectat cel ce știe să-și impună voința”⁶. În ce privește cuvântul **egalitate**, el precizează că „veacul XX nu este pentru egalizare forțată, ci e **veacul diferențierii** **căci valoarea noastră în ochii străinătății nu e dată de bunurile comune, ci de ceea ce ne diferențiază de alt popor, de aportul de originalitate cu care intrăm în Europa (s.n.)**, căci străinul nu va fi entuziasmat de confortul și luxul de la oraș, ci de satele noastre, unde prin puritatea moralei creștine, va găsi o comoară de omenie, inteligență, simț pentru frumos și armonie - calitățile etniei noastre”⁷.

1.4. Gândindu-se la poziția românilor între popoarele Europei, Pușcariu constată⁸ că un pas important a fost acela al acceptării lor în rândul popoarelor romanice. Următorul pas esențial a fost cel declansat de actul Marii Uniri de la 1918, de fiecare dată aceștia (românii) cuplându-se rapid la civilizația apuseană, lucru posibil datorită marii puteri de adaptare a românilor (pe un fond latin) la această cultură. Dar, față de aceasta, ei au mai moștenit și o cultură străveche de la dacii băștinași (ce credeau într-o singură Divinitate și în viața de apoi). Acestor elemente daco-romane ortodoxia (legea noastră strămoșească) le-a adăugat unele elemente orientale (fantezia, bucuria de oaspeți etc.), dând **românismului** o notă prețioasă și originală cu care ne putem prezenta în marea concurență a culturilor naționale ca **singurul popor latin ortodox**.

El ne reamintește că „legea strămoșească împreună cu limba sunt elemente distinctive față de oricare alt neam, ca distincție exterioară, dar care atinge și structura sufletească, căci - spune mai departe - limba noastră se deosebește de a vecinilor nu numai prin cuvinte, ci și prin îmbinările lor, prin construcții și expresii în care se reflectă sufletul nostru, cu însușirile noastre de rasă. Tot așa și B.O.R. se deosebește de alte culte, nu numai prin portul preoților și ritul ca fiind altul, ci și pentru că duhul ce stăpânește această biserică e altul decât al celorlalte, cu nuanțe ce nu pot fi șterse din sufletul nostru, noi dezvoltându-ne în strânsă legătură cu B.O.R. un anume caracter”⁹.

⁶ Cf. *Brâul Crucii Ortodoxe*, cf. supra, nota 4.

⁷ Cf. *Veac nou*, cf. supra, nota 4.

⁸ Cf. supra, nota 4.

⁹ *Românism și Ortodoxie* în „Renașterea”, 1934, 30 aprilie.

Încercând să explice apropierea românilor de ortodoxism, el arată¹⁰ că „începuturile acestui proces se află în timpuri străvechi, neconsemnate”, în „biserițele de lemn în care slujba păstra poezia și puritatea cultului întâilor creștini, la altar slujind țărani atât de apropiați de sufletul turmei pe care o păstoreau”, unde „preoții - părinți erau adevărați conducători ai obștei la care mulțimea găsea sfatul unei bogate experiențe și reconfortare bazată pe credință. Acest ortodoxism apropiat de simplitatea creștinismului era mai accesibil strămoșilor noștri sub dominații străine. El ne-a ajutat să ne păstrăm ființa etnică și să întindem romanitatea din Munții Pindului până în Carpați”, limba română extinzându-se „prin puritatea virtuților celor ce o vorbeau, prin frumusețea fizică, agerimea intelectului și noblețea sufletului lor”.

Iată ce răspuns¹¹ dă Pușcariu celor ce cred că ar fi fost o fericire pentru români dacă din lupta celor două influențe ar fi ieșit biruitor **catolicismul** și nu Biserica Ortodoxă, care ne-a legat de Orient, lăsându-ne afară de valul puternic al Renașterii și mult în urma altor popoare. „Din punct de vedere național, catolicismul ar fi fost o primejdie pentru Transilvania, ortodoxia de aici scutindu-ne de deznaționalizare, izolându-ne în mijlocul altor neamuri, iar pe de altă parte, a menținut legăturile cu celelalte principate române”. El recunoaște că „civilizația apuseană, prin catolicism ar fi ajuns mai devreme la noi, dar din cauza greutăților materiale și a condiției națiunii române din Transilvania, într-o anumită perioadă, noi am fi ajuns doar niște imitatori ai culturii apusene, fără a ne putea ridica la înălțimea modelelor occidentale. E de recunoscut că prin catolicism, sașii au ridicat la Cluj, Brașov, Sibiu, câteva biserici mari de piatră - respectabile monumente de arhitectură, dar - spune în continuare - există minunatele biserițele ale lui Ștefan cel Mare, Petru Rareș, cu picturi de o rară frumusețe, precum și biserițele de lemn din nordul Ardealului, originale în concepție, nobile în linii, ale căror planuri au fost născocite de simpli meșteri de la țară”. Acestea i se par mai interesante decât imitațiile după modelele străine, de piatră, și în articolul *Biserici maramureșene în ruină*¹² cere „restaurarea bisericuțelor de lemn din această zonă (cea din Ieud, de peste 600 ani, cea din Moisei, de peste 300 ani), poate cele mai interesante din această țară [...] neprețuite comori arhitectonice - mărturiile vieții noastre de veacuri ce se ruinează sub ochii noștri”.

¹⁰ Cf. supra, nota 9.

¹¹ Cf. supra, nota 9.

¹² Publicat în „*Drumul Nou*”, I, 1931, nr. 37, 25 iunie.

Dar Pușcariu recunoaște că și **cultura orientală** legată de B.O.R. este la noi împrumutată, însă el consideră că „în **componenta cultural românească** intră fantezia exuberantă a Orientului, unită cu simțul de armonie și echilibru al rasei latine, producând la noi manifestări ce au întrecut modelele bizantine”¹³.

Cum Bisericii Ortodoxe Române i s-a recunoscut contribuția acesteia de-a lungul timpului în apărarea ființei noastre etnice și rolul său de îndrumătoare a culturii românești¹⁴, Pușcariu crede că această instituție ar trebui să fie numită ca biserică națională a cărei practică spirituală să răspundă și în continuare nevoilor imediate ale românilor. Pentru a-și îndeplini, însă, acest rol, ea trebuie să fie bine organizată și activă, implicată în viața socială și publică, astfel ca, prin prestigiul ei și al păstorilor - slujbași ai acesteia, să contribuie la însănătoșirea economică a țării, urmată, apoi, de însănătoșirea vieții morale, publice și sociale din țară. Practic, această contribuție se realizează prin promovarea responsabilității în aplicarea unor reforme reale în toate domeniile, prin mobilizarea tuturor forțelor spre un efort unit, eroic și disciplinat (puțin obișnuit la noi pe vremuri de pace) observă el - și renunțând la șovăiri și ambiții vanitoase, cultivate de regimul dărâmat. De asemenea, Pușcariu consideră că „**tradiționala tolerantă**, care ne caracterizează ca ortodocși și români nu are voie să se prefacă în indolență, a fi tolerant nu înseamnă a fi neactiv și nepăsător și că biserica, prin preoții ei, de curăție sufletească, pilduitoare, „trebuie să acționeze ca factor neutru și necesar în comunitățile unde atmosfera devine tot mai otrăvită, tulbure și periculoasă ce ne îngrozește cu dramatismul asasinatelor și a valurilor de imoralitate”¹⁵.

Prin urmare, biserica ortodoxă (dar nu numai ea) ar avea două mari obiective spirituale: unul național, de pace și înfrățire a locuitorilor acestei țări și al doilea, de apărare a patrimoniului bisericesc, dar și cel cultural, tradițional, în general (material și spiritual), lăsat de strămoșii noștri nouă, tuturor locuitorilor acestei țări.

2. Cum, după evenimentele din 1989, România a devenit tot mai preocupată de integrarea ei în structurile NATO și ale Comunității Europene, să vedem cu ce ar putea contribui ea la patrimoniul european. Dacă în mai toate domeniile ea va trebui să se armonizeze cu realitățile și valorile europene, România va putea aduce o contribuție interesantă

¹³ Cf. supra, nota 9.

¹⁴ Cf. supra, nota 9.

¹⁵ Cf. supra, nota 3.

patrimoniului cultural european prin cultura sa în general și, mai ales, prin cultura populară tradițională, ca factor definitoriu al specificității (identității) noastre etnice, în spațiul ei mai păstrându-se încă (dar nu pentru mult timp) relieve ale unei societăți tradiționale în destrămare, ce se vor valorifica eventual în turism, România beneficiind și de un spațiu geografic generos.

În continuare, vom supune atenției câteva observații rezultate din legăturile permanente pe care, ca localnică, le am cu zona Maramureșului (respectiv Valea Izei, cunoscută fiind ca o zonă conservatoare, unde turismul a început să prindă viață).

2.1. Localitățile care nu au fost colectivizate (Săcelul și celelalte de pe cursul inferior al Izei) sunt mai conservatoare în ceea ce privește practicarea curentă a tradițiilor.

2.2. S-a schimbat înfățișarea satelor prin construirea în perioada 1965-1990 a unor noi **tipuri de gospodării** (circa 75% din total) cu case etajate, ridicate după aceleași planuri - tip ale Direcției de Sistemizare a Satelor, (planuri existente la Primării) în care avea să locuiască „același om de tip nou, eliberat de prejudecăți și superstiții și înarmat cu o concepție materialistă despre lumea înconjurătoare”. Din structura gospodăriei, în mare parte, au fost excluse celelalte acareturi, terenul de 30 ari primit de la C.A.P. nepermițându-le țăranilor culturi cu plante folosite în industria casnică (în, cânepă) și nici creșterea unui număr de animale.

2.3. În această situație, și **ocupațiile** maramureșenilor s-au schimbat, puțini mai rămânând ca buni crescători de animale și agricultori la ei acasă, în general bătrânii, ceilalți fiind lucrători mineri, „butinari” (lemnari) sau muncitori navetiști în orașele apropiate (Sighet, Vișeu, Borșa și Baia-Mare). Migrațiile sezoniere ale sătenilor la muncă agricolă în Bărăgan, Insula Mare a Brăilei, Satu-Mare și mai ales în zona Banatului, azi tot mai mulți tineri plecând peste hotare (Belgia, Franța, Italia, Anglia) au pus tot mai mult problema rentabilității muncii țăranului pe terenurile sărăcăcioase ale zonei Maramureșului, ceea ce a produs și schimbarea structurii culturilor. Odată cu acestea și gospodina a fost eliberată de povara industriei casnice, prin care trebuia „să-și îmbrace casa și familia”, produsele de fabrică fiind mai ieftine, ușoare și mai practice. Apariția obiectelor de uz fabricate a dus la dispariția, în mare, a meșteșugurilor populare legate de confecționarea din lemn a diferitelor obiecte de uz sau unelte: rotăritul, dogăritul, butnăritul etc. menținându-se cojocăritul și țesutul pieselor ornamentale și de uz pentru interior.

2.4. Astfel, mobilierul tradițional a fost înlocuit cu cel de fabrică, iar țesăturile decorative specifice pe localități au abandonat elegantele motive

geometrice (în crengi, greblute, cârlige etc.) realizate în cromatică tradițională cu culori obținute din plante în favoarea motivelor religioase sau florale executate din lână sau fibre sintetice din comerț, strident colorate. O revitalizare a țesăturilor tradiționale, dar numai din motive comercial-turistice se realizează acum doar în Botiza și Șieu.

2.5. Din motive economice și practice, **costumul popular** „de tăte zilele” (purat zilnic) a fost abandonat total și înlocuit cu piese fabricate, asemănătoare celor de la oraș, iar în structura **costumelor de sărbători** s-au produs mari schimbări: abandonarea aproape totală, în general de către tinere, a cămășii tradiționale (azi nemaibrodând nimeni manual) înlocuite cu bluzele din comerț; generalizarea fustelor de cașmir; încălțăminte total schimbată și înlocuită cu cea fabricată; adăugându-se în portul fetelor cojoacele de iarnă scurte, confecționate local după model moldovenesc. Foarte puțini tineri mai poartă cămășile tradiționale, peste pantaloni.

2.6. Este schimbată total alimentația (zilnică și festivă) a localnicilor, produselor tradiționale adăugându-li-se preparate mai noi.

2.7. În sistemul popular de denotație personală se constată abandonarea prenumelor vechi, calendaristice, date după criteriul genealogic sau al sărbătorii din preajma nașterii cu nume noi, la modă (fără nici o deosebire pe etnie).

2.8. Excluderea din viața curentă a obiceiurilor și producțiilor folclorice legate de ocupații și de viața de familie (botezuri, nuntă, înmormântare) ca fiind prea complicate, costisitoare și depășite, sătenii fiind receptivi doar la lucrurile noi, a dus până la înlocuirea obiceiurilor și folclorului tradițional zonal cu producții bănățene și sârbești, promovându-se un folclor nou, de import, poluat cu stiluri balcanico-orientale și muzică țigănească. Aceasta a prins repede la noi prin muzicanții țigani ce i-au grăbit răspândirea, iar după 1990 această muzică s-a extins prin comercializarea casetelor audio.

2.9. Explozia de aparatură radio și video de care dispune majoritatea sătenilor, i-a transformat pe aceștia din practicanți ai diferitelor obiceiuri tradiționale și din creatori de folclor sau de alte bunuri materiale și spirituale în consumatori de cultură populară, preferând, spre exemplu, în locul colindatului (tot mai rar) ascultarea colindelor la aceste aparate sau în locul jocului ritual duminical (dispărut azi) barul de noapte și disco.

Astfel, chiar dacă vom mai găsi sporadic în practică unele rămășițe ale obiceiurilor tradiționale, acestea au fost golite de conținutul ritual de altădată, ele fiind consumate acum doar ca divertisment (în spectacolele artistice ale mișcării de amatori cf. Botejunea, Nepoatele etc.).

3. 1 a diminuarea patrimoniului rural au contribuit și înstrăinările peste hotare a diferitelor obiecte vechi de mobilier, de port, de uz casnic, icoane pe sticlă și țesături, de către localnici (și aici nu credem că se poate interveni decât prin educație) precum și a unor obiecte de cult, inclusiv cărți vechi, de către preoți, fără pregătirea necesară pentru a le evalua, hotărârile lor fiind abuzive, dacă ne gândim că donațiile sunt legate de bisericii prin aspre blesteme la adresa celor ce ar îndrăzni să le înstrăineze, fie el preot sau urmaș. Cum ar fi putut fi clasificate acțiunile: a) de radere (până la cărămidă) a picturii unei biserici, executate pe la 1906 și înlocuirea cu sfînți, unii îmbrăcați în costum național, și chiar local (cu opinci, catrințe, cămăși și tricolor); b) de vânzare a unui **iconostas** cu sculpturi în lemn de tisă, a unui **candelabru** foarte vechi, și el sculptat în lemn, a unui **chivot** cu pictură naivă de un pictor zugrav local foarte cunoscut în zonă (pe la 1800), a unor **icoane pe sticlă și țesături vechi**, cu prețul acestora de, 7 milioane, cumpărându-se covoare de iută în biserică; c) refuzul de a proteja aceste obiecte pe plan local, într-o capelă amenajată sau d) de a le preda Muzeului Satului pentru biserica de lemn adusă aici, din aceeași localitate în anul 1935.

3.1. Se pare că nici cărțile vechi de cult, apărute până în 1830 n-au avut o soartă mai bună, căci după 1990 nu s-au mai întors în patrimoniul bisericii de la Protopopiatul unde au fost adunate conform Legii Patrimoniului din 1974.

3.2. Biserițele de lemn (majoritatea declarate monumente istorice) din jurul noilor catedrale ridicate în satele de pe valea Izei, fie că sunt lăsate în paragină, fie că li se grăbește sfârșitul prin utilizarea lor ca loc de oficiere a parastaselor, unde mii de lumânări aprinse deodată, în sămbetele morților, distrug rapid interioarele acestora.

4. Atitudinea intelectualilor satelor față de problemele patrimoniale, ridicate de noi, variază de la indiferență la calitatea de autori ai unor schițe monografice ale diferitelor localități, realizate în general ca lucrări de grad didactic, fără demersuri practice, educative pe această linie.

5. Organele administrației publice locale sau județene ar trebui să fie responsabile de recuperarea, conservarea și valorificarea tezaurului patrimonial rural, dincolo de spectacolele și festivalurile mișcării artistice de amatori. Dar ele nu au timp, nu au bani, nu au răbdare și interes și mai ales, nu au simțul responsabilității, considerând studiul vieții tradiționale depășit, iar, pe de altă parte, un lux.

6. Credem că în această situație se cere o intensificare a activității de educare și de conștientizare a valorii culturii populare tradiționale, fără pretenția de revitalizare a diferitelor obiceiuri și practici în lumea actuală a

satelor, ce acum se reasează după alte coordonate. Această educare s-ar putea face, pe de-o parte, de către biserică, dar mai ales în școală, mărindu-se numărul orelor prevăzute în programele școlare din ciclul gimnazial.

7. Tot pe linia educării, dar și a conservării scriptice a materialului documentar, ni se par meritorii monografiile celor opt localități din Maramureșul istoric: Săcel, 2000; Șieu, 2000; Dragomirești, 1998, 2001; Rozavlea, 2002; Ieud, 1995; Bârsana, 1978; Vișeu de Sus (Între Râuri), 2001; Borșa, 2001¹⁶. Fără a avea ambiția unor abordări exhaustive ale acestor așezări, scrise uneori de oameni fără pretenții de specialiști în etnologie și antropologie, ei aparținând comunităților respective, este de lăudat interesul, răbdarea, responsabilitatea și eforturile fizice și financiare ale autorilor lor pentru salvarea și conservarea, cât se mai poate, de la vârstnici, a unui material documentar prețios pentru conștientizarea specificității noastre românești în conglomeratul european în care, oricum, vom intra.

8. Apariția acestor monografii a responsabilizat, într-un fel, pe săteni (inclusiv intelectuali și primari, consilieri) mobilizându-i la adunarea și conservarea oarecum muzeală a unor materiale în niște case mai vechi, denumite, impropriu, muzee sătești (la Săcel, Dragomirești, Ieud etc.).

9. Meritorii sunt, de asemenea, și înregistrările audio sau acțiunile de conservare pe peliculă, de către lucrătorii Radioului și Televiziunii în condiții nu ușoare, a unor producții autentice, existente doar în repertoriul pasiv al celor foarte bătrâni și sortite dispariției. Astfel, materialele adunate și conservate pe plan local, adăugate imensului tezaur documentar cules, conservat și prelucrat (în parte) de cercetătorii institutelor și muzeelor specializate, reperate în spațiul românesc și comparate cu realități din alte zone ale continentului nostru vor contribui la conturarea imaginii identității noastre etnice văzute prin prisma culturii populare tradiționale și va releva aportul României la cultura europeană.

¹⁶ Elena Grad, *Săcel*, Cluj-Napoca, „Dragoș-Vodă”, 2000; Elisabeta Faiciuc, *Dragomirești, I, II*, Cluj-Napoca, „Dragoș-Vodă”; „Todesco”, 1998, 2001; Năstaca Bota-Vlad, *Sieul Maramureșului*, Satu-Mare, 2000; Vasile Vetîșanu-Mocanu, *Cartea Ieudului*, 1995; ?, *Rozavlea*, 2002; I. Lenghel-Izanu, *Daina mândră pân' Bârsana*, Baia-Mare, 1978; Coman, *Înter Râuri*, (Vișeu de Sus), Sighet, 2001; Nicoară Timiș, *Cartea munților* (Borșa), Cluj-Napoca, „Dragoș-Vodă”, 2001.

ION H. CIUBOTARU

UN STRĂVECHI RIT EUROPEAN, AVÂND CA SUBSTRAT BAGHETA PROPIȚIATOARE

O formă arhaică a obiceiului colindatului, întâlnită în aproape toate satele catolicilor moldoveni, asupra căreia s-a atras atenția abia în anii din urmă¹, se practica în a patra zi de Crăciun, sporadic și în cea de a cincea sau în intervalul dintre Crăciun și Bobotează. Pentru credincioșii catolici, cea de a patra zi a Crăciunului coincidea cu sărbătoarea închinată *Pruncilor nevinovați*, amintirea martiriului Inocenților supraviețuind și în denumirea datinii pe care o vom prezenta în continuare, intitulată pretutindeni *Prunci nevinovați*, *Sfinți mărunți* sau *Opru sentek*, sintagma din urmă nefiind altceva decât transpunerea celei dintâi în graiul local al satelor cu populație bilingvă. Așa după cum se va vedea, datina în discuție este una profund laică și nu relevă decât interferențe vagi cu sărbătoarea religioasă care o patronează, semn că juxtapunerea s-a produs relativ târziu, iar elementele biblice nu s-au armonizat decât în mică măsură cu cele folclorice.

Performerii obiceiului, aflat astăzi în continuă regresie, erau în primul rând *copiii*, grupurile lor fiind alcătuite cândva numai din băieți (Cleja, Faraoani, Gioseni, Luizi-Călugăra, Valea Seacă – Bacău), apoi *flăcăii* care nu aveau armata făcută (majoritatea localităților din județul Bacău), *însurăteii* ce se duceau, în ziua respectivă, la nași ori la părinți „să le ducă sănătate” (Bijghir și Văleni – Bacău) și, în sfârșit, *bătrânii*, care își dădeau unul altuia *Opru sentek*, lovindu-se cu nuielușa și adresându-și urări de sănătate, atunci când se întâlneau pe ulițele satului (Fundu Răcăciuni – Bacău). Obiectele rituale pe care le foloseau erau *ramurile de măr dulce*

¹ Vezi Ion H. Ciubotaru, *Catolicii din Moldova, Universul culturii populare*, vol. I, Iași, Editura Presa Bună, 1998, p.12-13.

ION H. CIUBOTARU

UN STRĂVECHI RIT EUROPEAN, AVÂND CA SUBSTRAT BAGHETA PROPIȚIATOARE

O formă arhaică a obiceiului colindatului, întâlnită în aproape toate satele catolicilor moldoveni, asupra căreia s-a atras atenția abia în anii din urmă¹, se practica în a patra zi de Crăciun, sporadic și în cea de a cincea sau în intervalul dintre Crăciun și Bobotează. Pentru credincioșii catolici, cea de a patra zi a Crăciunului coincidea cu sărbătoarea închinată *Pruncilor nevinovați*, amintirea martiriului Inocenților supraviețuind și în denumirea datinii pe care o vom prezenta în continuare, intitulată pretutindeni *Prunci nevinovați*, *Sfinți mărunți* sau *Opru sentek*, sintagma din urmă nefiind altceva decât transpunerea celei dintâi în graiul local al satelor cu populație bilingvă. Așa după cum se va vedea, datina în discuție este una profund laică și nu relevă decât interferențe vagi cu sărbătoarea religioasă care o patronează, semn că juxtapunerea s-a produs relativ târziu, iar elementele biblice nu s-au armonizat decât în mică măsură cu cele folclorice.

Performerii obiceiului, aflat astăzi în continuă regresie, erau în primul rând *copiii*, grupurile lor fiind alcătuite cândva numai din băieți (Cleja, Faraoani, Gioseni, Luizi-Călugăra, Valea Seacă – Bacău), apoi *flăcăii* care nu aveau armata făcută (majoritatea localităților din județul Bacău), *însurăteii* ce se duceau, în ziua respectivă, la nași ori la părinți „să le ducă sănătate” (Bijghir și Văleni – Bacău) și, în sfârșit, *bătrânii*, care își dădeau unul altuia *Opru sentek*, lovindu-se cu nuielușa și adresându-și urări de sănătate, atunci când se întâlneau pe ulițele satului (Fundu Răcăciuni – Bacău). Obiectele rituale pe care le foloseau erau *ramurile de măr dulce*

¹ Vezi Ion H. Ciubotaru, *Catolicii din Moldova. Universul culturii populare*, vol. I, Iași, Editura Presa Bună, 1998, p.12-13.

sau *de gutui*, împodobite cu fire de lână colorată, betele de alun, crestate și decojite în spirală sau ornamentate de fete, și *nuielusele* simple, de alun sau de salcie, acestea fiind utilizate numai de colindătorii căsătoriti.

Luca Vătășel, din satul Izvoarele – Iași, își amintea că, atunci când era copil, tatăl său pregătea din vreme *vărguțele* cu care se colinda în ziua *Pruncilor nevinovați*: „Mama li lega cu ați di lână colorată, cu canafuri, și li pune pi masî, în odaia cei curată. Fiicari avé lamura lui di măr dulce. În zorii zălei, tata și scula și o colinda pi mama, după cari îl colinda și mama pi dânsu, apu vineu cu vărguțali și ni luau pi noi cam din somn, noi îi colindam pi ii, și cân și făcé zâua bini începém și umblăm pi la vecini”². Într-o localitate apropiată de Izvoarele, la Răchiteni, micii colindători spuneau că au venit „Cu lăstari lăstăriți, / Cu lamuri de meri înfloriți”³. Vărguțele mai puteau fi „din *mlada mărului*, nuiăua ceea dreaptă, cari crești la rădăcina copacului” (Călugăreni – Bacău), „di *măr odrăslit* prima oară” (Vladnic – Bacău), „*măr sântiliesc*” (Corni – Huși), „*măr urzâu*” (Adjudeni – Neamț) sau chiar „*din urzan*” (Butea – Iași), adică dintr-un măr aflat în primul an de rodire. În localitatea Bărați – Bacău, copiii foloseau tot „lamuri di măr urzâu”, cuvântul întâlnindu-se și în satul Pădureni, din comuna Luizi-Călugăra, cu sensul de „pom tânăr, care rodește de timpuriu”.

Folosirea ramurii de măr de către copiii care umblau sau mai umblă și astăzi cu colindatul în cea de a patra zi a Crăciunului este atestată în cele mai multe sate din Dieceza de Iași. Mai mult decât atât, la Lespezi și Prăjești – Bacău se spune că darurile ce li se ofereau acestora erau în primul rând *merele*. Ei mergeau la fiecare casă și îi loveau ușor cu ramura de măr pe toți cei întâlniți în cale, adresându-le, totodată, urări de sănătate și de belșug în gospodărie: „Noi n-am venit / Cu săbii ascuțite, / Ci cu crengi de măr / Abia înflorite, / Să vă urăm sănătate / Și noroc în toate!” (Vizantea – Vrancea)⁴. La Vladnic – Bacău, nu erau loviți cu nuielușă doar oamenii, ci „și vitili, și oili, tăti animalili. Apu și băte pisti fântâni, pisti grajd, pisti poartă, pisti cornurili di la casă, pisti tăt”⁵. La fel se proceda și în satul Valea Mică, din același județ, unde copiii-colindători erau puși să

² Inf. Luca D. Vătășel, 90 de ani, 5 clase, agricultor. (Înregistrare mg. făcută la 6 septembrie 1996).

³ Inf. Aguda M. Doboș, 95 de ani, nu știe carte, agricultoare. (Înregistrare mg. făcută la 14 noiembrie 1996).

⁴ Inf. Catrina M. Sandru, 93 de ani, nu știe carte, agricultoare. (Înregistrare mg. făcută la 20 octombrie 1997).

⁵ Inf. Anica St. Pogar, 66 de ani, 4 clase, agricultoare. (Înregistrare mg. făcută la 31 august 1996).

lovească și pomii din livadă, motivându-se că „sărbătoarea nu-i numa pentru oameni; îi pentru tot ci sî aflî în gospodărie”⁶. Darurile primite de copii constau în fructe, dulciuri, covrigi, colăcei și, mai rar, în sume mici de bani. Peste tot, gazdele mulțumeau pentru urare, în câteva localități folosindu-se formula, cu rezonanță transilvăneană, „Dumnezău să vă trăiască!” (Galbeni, Nicolae Bălcescu, Valca Seacă – Bacău).

În cunoscuta sa lucrare asupra colindatului, Petru Caraman supune unei atente analize străvechiul obicei al *Streniilor* romane, având ca reflex, peste timp, variatele forme ale *Sorcovei*, precum și alte obiceiuri, de aceeași sorginte, circumscrise unor cicluri de sărbători ce depășesc anotimpul hibernal. Luând în discuție contribuțiile lui Wilhelm Mannhardt, pe această temă, etnologul român conchide: „Practica magică în chestiune constă în aceea că oameni, vite și plante sunt loviți cu o *vargă*, de obicei verde sau chiar înmugurită”. Lovirea are scopul de a provoca sănătatea, rodnicia, norocul și fericirea, dar și de a alunga bolile, puterea vrăjitoarelor, nenorocirile de orice fel⁷. Problema *streniilor* – a ramurilor verzi în toată multitudinea și complexitatea lor semantică – l-a preocupat și pe Ludwig Preller, acesta încercând să vadă, în diversele ipostaze ale obiceiurilor moderne, folclorizarea și permanentizarea practicilor cunoscute la romani. Și de această dată, cărturarul ieșean are un punct de vedere ceva mai nuanțat, atrăgând atenția că această practică magică, a atingerii sau lovirii cu ramuri sau nuiele verzi – obicei cunoscut la foarte multe popoare europene și chiar la unele de pe alte continente – este cu mult mai veche decât cultul zeiței romane, în unele părți ale globului având o sorginte independentă de sursa latină.

În aceeași ordine de idei, atunci când se ocupă de refrenul *Florile dalbe* sau *Florile dalbe ler de măr*, profesorul Caraman îi subliniază vechimea considerabilă și marea răspândire pe care o cunoaște în spațiul nostru etnocultural, ajungând la concluzia că acest refren de colinde se întâlnește numai la români. Și, completează autorul, lucru foarte important, „acest refren nu poate fi interpretat altfel decât că, odinioară, în cele dintâi timpuri, colindatul la români era însoțit, ca și la *Sorcovă*, de lovirea cu *mlădițe de măr* înflorite”⁸. La obârșiile acestui obicei el identifica o practică magică autohtonă, independentă de *Sorcovă*, o practică pe care cărturarul o

⁶ Inf. Ferent Șt. Malnaș, 72 de ani, 3 clase, agricultor. (Înregistrare mg. făcută la 15 octombrie 1995).

⁷ Petru Caraman, *Colindatul la români, slavi și la alte popoare*. Ediție îngrijită de Silvia Ciubotaru, București, Editura Minerva, 1983, p. 366.

⁸ *Ibidem*, p. 369.

considera dispărută, dar pe care, iată, datina conservată în satele catolicilor moldoveni o pune în lumină în chipul cel mai convingător.

Referitor la textul poetic ce însoțește acest obicei, trebuie spus că în nici una din localitățile investigate nu s-a putut culege o versiune coerentă, care să releve, așa cum ar fi fost de așteptat, simbioza dintre sărbătoarea religioasă și practica magică asumată. Această realitate pare să fi fost constatată și de cercetătorii maghiari care au urmărit fenomenul, textele publicate de ei neaducând nimic nou față de cele peste cincizeci de variante înregistrate de noi. Absolut toate aceste formule ritual-ceremoniale, indiferent dacă sunt spuse în limba română sau în graiul ceangăiesc, debutează cu două versuri ce nu au nici o legătură cu *urările* care urmează: „Prunci nevinovați, / Din oastea Sfântului David, / Purtați cu sănătate / Și cu pace, / Bunăstarea / Și fericirea noului an!”⁹ Sau: „Prunci nevinovați, / Sfântul David, / Purtați cu sănătate, / Pace, / Și cu mult noroc, / Bunăstarea acestui an!”¹⁰ Fără îndoială, așa cum se prezintă astăzi, textul poetic pe care îl discutăm nu suscită interes decât din perspectiva urărilor adresate gazdei, cu toate că și acestea au suferit prefaceri de-a lungul timpului. În orice caz, textul religios a fost cu siguranță unul mai amplu, cel puțin concludent pentru evenimentul evocat, însă dintr-un motiv sau altul nu a supraviețuit.

Nu este cu totul exclus ca una din cauzele disoluției textului religios să fi fost determinată de faptul că acesta a fost pus în circulație într-un grai pe care nu-l înțelegea decât o mică parte a populației, iar concurența formulelor de urare și felicitare îndătinată a rămas un prag greu de depășit. Par să pledeze în acest sens formele corupte ale primelor versuri și chiar ale denumirii obiceiului, ce continuă să fie colportate și în zilele noastre. Astfel, un interlocutor din Adjudești – Neamț spunea că în cea de a patra zi de Crăciun se umbla cu *O, prea Sfânta*, ceea ce voia să însemne *Opru sentek*: „îmbla un om cu o vârguți di măr dulci, îi lové ușor pe-acii din casî și tot zîcé: Domnu sî-l păzascî, / Bătu sî slujascî, / La mulți ani sî trăiascî!”¹¹ La Horgești – Bacău se obișnuia ca în ziua de *Prunci nevinovați* să se facă horă pe medean. Flăcăii rupeau câte „o mladă di la

⁹ Inf. Ștefan F. Sabău, 75 de ani, 4 clase, agricultor, satul Nicolae Bălcescu, județul Bacău. (Înregistrare mg. făcută la 7 octombrie 1995).

¹⁰ Satul Cleja, județul Bacău. Vezi Ferenc Pozsony, *Szeret vize martján*. Moldvai csángó-magyar népköltészet. A Klézsei Lőrinc Györgyné Hodorog Lucától gyűjtötte, bevezetővel és jegyzetekkel ellátta. A dallamokat hangszalagról lejegyezte Török Csorja Viola, Kolozsvár, 1994, p.244.

¹¹ Inf. Anton P. Mihăică, 90 de ani, 4 clase, agricultor. (Înregistrare mg. făcută la 12 noiembrie 1996).

rădăcina mărului, cât mai curată și dreaptă” și când se întâlneau cu fetele îndrăgite își lovea fiecare prietena, spunând: „Oprosânta, / Sandavid, / Am vinit și ti colind, / Și trăiești, / Și-nflorești, / Și ai parti / Di sanatați!”¹² În alte sate băcăuane, cum ar fi Mărgineni și Trebeș, „umblă copiii pe la case cu vârguța, da nu știu și spun dicât atât: Oprosânta / Ș-on David, / Dă-ni o nucă / Ș-on covrig!”¹³ Alteori, degradarea textului inițial este atât de accentuată, încât formele rezultate se încadrează în categoria parodiilor.

De larg interes se bucură și colindatul flăcăilor, care se practica pretutindeni, începând de la orele amiezii și până seara târziu. În satele Buda și Cleja, județul Bacău, grupul acestora era format din trei sau cinci persoane și umbla numai în ziua a patra de Crăciun. Colindătorii purtau în mâini bețe lungi de alun, împodobite cu fire de arnici de mai multe culori, și nu mergeau decât la fetele aflate în preajma măritişului. Colindatul se practica numai în casă, beneficiarii ritului augural fiind toți membrii familiei, pe care flăcăii îi loveau ușor cu bețele și le adresau urări de sănătate, folosind cuvintele ce se întâlnesc și în repertoriul copiilor. Într-o localitate alăturată, la Faraoani, alaiul colindătorilor era ceva mai mare, ajungând să numere adesea opt sau zece persoane. Ei purtau în mâini bețe de alun, lungi de un metru, pe suprafața cărora erau crestate ornamente în formă de spirală. Uneori, foloseau nuiele groase de măr dulce, având aceleași dimensiuni, dar care nu mai erau împodobite cu crestături, ci cu fire de lână colorată, astfel încât aceste obiecte rituale semănau cu toiegele *vorniceilor* din cortegiul nunții¹⁴.

Ca și la Buda sau Cleja, tinerii spuneau aceleași urări de sănătate, belșug și noroc, lovindu-i ușor peste spate ori peste picioare pe cei colindați. Pe alocuri, acolo unde purtarea fetelor pe parcursul anului mai lăsa de dorit, loviturile colindătorilor se aspreau, semănând mai curând cu o corecție decât cu un gest augural. Era, de fapt, o formă de *descolindare*, pe care mesagerii noului an o înfăptuiesc și în alte zone ale țării, nu neapărat prin pedepsirea directă a gazdei, ci prin lovirea cu putere a pereților casei, a gardului curții și, mai ales, a porților, ceea ce înseamnă o mare ofensă pentru gospodarul respectiv. Când terminau de colindat, tinerii din cele trei sate catolice erau răsplătiți cum se cuvine, fiind așezați la masă, serviți cu băutură și ospătați, printre mâncărurile oferite numărându-se, obligatoriu, *nucile* și

¹² Inf. Anton E. Pătrășcanu, 76 de ani, 4 clase, agricultor. (Înregistrare mg. făcută la 30 august 1996).

¹³ Inf. Petru M. Herciu, 92 de ani, 1 clasă, agricultor. (Înregistrare mg. făcută la 13 mai 2000).

¹⁴ Inf. Ștefan I. Antal, 86 de ani, 4 clase, agricultor. (Înregistrare mg. făcută la 29 septembrie 1995).

alunele. Odinioară, flăcăii umblau însoțiți de muzică: „Le cânta un fluier, o trișcă, o vioară sau o cobză. Le cânta tot timpul, și pe uliță și când erau la casa omului. Acum nu se mai umblă așa”¹⁵.

La Luizi-Călugăra, Bacău, cetele feciorilor erau și mai numeroase: „cân apăreau pe drum, gândei că vine alaiul urătorilor de la Anu Nou; atâta că n-aveau clopiti și *buhai*, îmblau cu *bețali*. Da la fel di frumos îmbracați”¹⁶. Și aici mergeau tot numai la casele cu fete, dar dacă îi invitau și alți oameni, nu refuzau să-i colinde. Darurile primite erau cele îndătinate la Crăciun sau la Anul Nou, singura deosebire înregistrându-se doar la fetele de măritat, unde, printre altele, tinerii primeau *nuci* sau *alune*. În satele Galbeni și Nicolae Bălcescu, tot din județul Bacău, bețele colindătorilor erau de alun și depășeau lungimea de un metru. Toate aveau aceleași ornamente: „Era un om cari știé și li faci. Tăie coaja, cu cutâtașu, așa ca și cum ar ci făcut un *șarpi*. După ci dăde gios coaja tăietî, vopsă partea albî cu roșu și pi urmî cojă bătu di tăt și rămîneu două rînduri di ineli de-acelea: unu alb și unu roșu. Așa aveu bețali tăti”¹⁷. Ștefan Sabău, din localitatea Nicolae Bălcescu, spunea că, la *Prunci nevinovați*, „colindatu începea cu *Lăudat să fie Isus* și se termina cu *Purtați-o cu sănătate*, adică bătaia pe care ți-o da”. Departe de a se supăra, gazdele astfel colindate răspundeau întotdeauna: „Mulțumim. Dumnezeu să vă țină în viață!”¹⁸ La Galbeni și Nicolae Bălcescu, bețele colindătorilor se împodobeau pe toată suprafața, rămânând libere doar părțile ce urmau să fie apucate cu mâna.

În satul Sărata – Bacău, tinerii umblau în costume populare, și tot în astfel de straie îi așteptau fetele. Când intrau într-o casă, rosteau în cor: „Oprosânta / Și Sfântul David, / Să vă fie casa binecuvântată / De urarea noastră, / Și să aveți parte / De belșug și sănătate!” În timp ce colindau, spune Paraschiva Bogdan, „îi loveau pe cei din casă cu bețele lor de măr dulce, acupiriti cu flori di sus până gios”. Uneori, se întâmpla ca flăcăii să lovească ceva mai tare, însă nimeni nu se supăra, întrucât „era un motiv de bucurie. Cum să te superi pentru așa ceva?”¹⁹ Nu departe de satul Sărata, la Valea

¹⁵ Inf. Ștefan I. Antal, Faraoani – Bacău.

¹⁶ Inf. Petru M. Solomon, 68 de ani, 7 clase, agricultor și funcționar. (Înregistrare mg. făcută la 27 aprilie 2000).

¹⁷ Inf. Dumitru P. Benedic, 75 de ani, 5 clase, agricultor. (Înregistrare mg. făcută la 5 februarie 2000).

¹⁸ Inf. Ștefan F. Sabău, 75 de ani, 4 clase, agricultor. (Înregistrare mg. făcută la 7 octombrie 1995).

¹⁹ Inf. Paraschiva Bogdan, 83 de ani, nu știe carte, agricultoare. (Înregistrare mg. făcută la 19 septembrie 1996).

Seacă, se constituia și o ceată a flăcăilor cu armata făcută, care pornea pe la casele fetelor o dată cu lăsatul serii: „Vencau *să ne bată* cu bețe de alun sau cu nuiele de măr dulce. Cărdul lor îmbla întotdeauna cu muzică și era cel mai așteptat. Dacă și-ntâmpla și nu intri la o casă cu fete, isă mari supărări”²⁰.

La fiecare casă, înainte de a începe să colinde, flăcăii se apropiau de primul membru al familiei și îi spuneau: „– Ți-am adus *Opru sentek!*” La rândul lui, acesta răspundea: „– Dă-mi *Opru sentek!*” Un dialog asemănător cu cel de la Valea Seacă se purta și în satul Vizantea – Vrancea, numai că aici se spunea „Ți-am adus sănătatea!” și „Dă-mi sănătatea!” Și într-un caz și în celălalt, versurile care urmau, însoțite de loviturile flăcăilor, erau cele general cunoscute: „S-o porți cu bucurie, / Cu pace, / Cu mult noroc, / Anu ista și / La mulți ani!”²¹ Printre urările care le adresau în final, feciorii din Valea Seacă – Bacău obișnuiau să strecoare și câte o aluzie mai transparentă la darurile și băutura ce trebuiau pregătite de către fată. Aceasta se conforma de îndată, oferindu-le „colaci, pălincă, o oală cu vin, prăjituri și două-trei castroane cu nuci sau cu alune”²².

Pe Valea Tazlăului, în satul Pustiana din comuna Pârjol, obiceiul se desfășura la fel ca în toate localitățile menționate până acum. Și aici flăcăii le colindau pe fete mai întâi în curtea bisericii, imediat după ce se termina *Liturghia* cea mare. Mergea fiecare la fata cu care se avea bine și o lovea ușor „cu o vargă de măr dulce sau de alun”, spunându-i, totodată, urările îndătinate, pe care le rostea în grai secuiesc. Fetele mulțumeau pentru ritualul săvârșit în văzul lumii și îi poșteau pe tineri să le viziteze acasă în cursul după-amiezei. Cetele flăcăilor de la Pustiana nu depășeau patru-cinci persoane. Cu toate acestea, este una din puținele așezări din Dieceză unde s-au practicat *descolindările* de tip tradițional. Acolo unde părinții fetei refuzau să-i primească, flăcăii ofensați „așteptau să se înnopteze bine și le făceau râs la casă. Luau căruța sau poarta sau un alt lucru din gospodărie și le duceau cine știe unde”²³.

Deosebit de importante sunt și alte aspecte ale obiceiului prezentat. Vom lua în discuție doar unul singur, acela privitor la *betele* sau *vergile* folosite de colindători pentru lovirea celor augurați. Acestea nu se utilizează decât o singură dată, fiecare debut al sărbătorii impunând confecționarea

²⁰ Inf. Verona P. Pătrașcu, 65 de ani, 4 clase, agricultoare. (Înregistrare mg. făcută la 29 septembrie 1995).

²¹ Inf. Catrina M. Șandru, 93 de ani, nu știe carte, agricultoare. (Înregistrare mg. făcută la 20 octombrie 1997).

²² Inf. Verona P. Pătrașcu (vezi nota 20).

²³ Inf. Ștefan A. Ignat, 85 de ani, 4 clase, agricultor. (Înregistrare mg. făcută la 14 aprilie 2000).

unor obiecte rituale noi. *Vergile* sau *bețele* colindătorilor, care umblă prin sat în cea de a patra zi de Crăciun, sunt însă foarte căutate, fiind râvnite de toată lumea, pentru calitățile magice cu care sunt investite. De aceea, nimeni nu le abandonează la întâmplare, ci le pune într-un loc sigur, fiind păstrate cu toată grija, până la sărbătoarea *Pruncilor nevinovați* din anul următor.

În majoritatea localităților cercetate, *bețele* și, mai ales, *vârguțele* colindătorilor erau puse sub streșinile grajdurilor sau la staulele oilor. Oamenii spun că atunci când animalele fătau greu erau mângâiate sau lovite ușor cu *bețele* de alun ori cu mlădițele de măr dulce și neplăcerile dispăreau ca prin minune. Dacă, totuși, efectul nu era cel scontat, gestul lovirii animalelor se repeta, de data aceasta fiind însoțit și de rostirea versurilor cunoscute, ceea ce conducea la sporirea eficacității actului magic. Același interes se manifesta, față de *bețele* colindătorilor, și în satul Răcăciuni – Bacău, unde obiectele respective căpătau și altă întrebuințare: „Dacă se-ntâmpla ca o oaie sau o vacă să se umfle, îi dădeai ușor cu bățul acela înflorit, de la *Opru sentek*, tot dădeai așa, în cruce, peste burta animalului și scăpa”²⁴.

Într-un alt sat băcăuan, la Pustiana, gospodarii păstrau aceste nuiele în casă, după icoană, și le foloseau în cazul îmbolnăvirii copiilor. Atunci când boala era mai grea și simpla atingere cu varga sau rostirea versurilor nu-și dovedea eficacitatea, se rupea o bucățică din bățul respectiv, se aprindea și se afuma copilul suferind, asigurându-se astfel depășirea necazului. Prin alte sate, *bețele* colindătorilor se păstrau, la loc sigur, pentru că „erau norocul casei” (Lărguța – Bacău), „păzau di primejdii” (Lespezi – Bacău), „erau bune pentru sănătate” (Ploscuțeni – Vrancea) etc. Alte implicații ale practicii sunt relevate în localitatea Sărata, din comuna Nicolae Bălcescu, unde *vergile* colindătorilor se păstrau pentru a fi mânate vitele primăvara, când se ieșea întâi la arat²⁵. Toate exemplele de mai sus – și încă multe altele, asupra cărora nu vom stărui, – dezvăluie conotațiile magico-rituale ale acestui străvechi obicei, aproape necunoscut în literatura noastră de specialitate. Un rit menit să alunge forțele nocive, să apere sănătatea, norocul și prosperitatea, un rit de inițiere, purificator și, în același timp, cu largi implicații fertilizatoare.

Variante aproape identice ale datinii se regăsesc în nord-estul Franței, sud-estul Belgiei și în Luxemburg, unde circulă sub numele *Le fouettage des filles*²⁶, adică *flagelatul fetelor*. Practica are loc tot după Crăciun, iar

²⁴ Inf. Jancu A. Gheorghe, 85 de ani, nu știe carte, agricultor. (Înregistrare mg. făcută la 13 octombrie 1995).

²⁵ Inf. Paraschiva Bogdan (vezi nota 19).

²⁶ Vezi Roger Pinon, *Le fouettage des filles en Gaume, Lorraine, Champagne et Wallonie*, în „Enquêtes du Musée de la vie Wallonne”, numerele 209-212, 1993.

colindătorii, care adesea sunt flăcăi buni de însurat, umblă mai ales la casele cu fete și primesc în dar *nuci* sau *alune*²⁷: „În ziua de 26 decembrie, tinerii trec pe la toate casele cu fete. Ei merg în grupuri, înarmați cu *nuiele de alun*. Intrând în casă, rostesc formula *Bună ziua, am venit după fouettage!* și dansează o sarabandă în jurul fetei, plesnind aerul cu *nuielele* și lovind-o ușor peste fuste. Scena ia sfârșit în momentul în care mama aduce, drept răscumpărare, un sac cu *nuci și alune*”²⁸. În alte zone, tinerii colindători erau însoțiți de muzică (o vioară sau un acordeon), iar practica pe care o săvârșeau se numea *bătaie*. Nimeni nu se supăra însă pe cei care îi loveau, considerând actul ritual drept o mare cinste²⁹.

Ca și în localitățile catolicilor moldoveni, copiii din Gaume umblau la colindat dimineața, iar flăcăii mai ales seara. Tinerii intrau în casele unde erau fete, schimbau câteva amabilități cu părinții acestora, apoi începeau *flagelarea*. Mamele se prefăceau că le apără pe fete, dar în realitate toată lumea era foarte mulțumită. Motive de supărare aveau doar fetele care rămâneau neflagelate. În satele din Ardennes, „puțin înaintea Anului Nou, tinerii cu *nuiele* în mâini mergeau pe la toate casele unde erau fete. Gazdele se arătau surprinse de această vizită. Se schimbau formulele de politete obișnuite, după care, din senin, flăcăii se năpusteau la tinerele fete și începeau să le lovească. În acel moment, mamele le săreau fetelor în ajutor, aducând coșuri cu prăjituri și alune pentru flagelatori. Aceștia se linișteau imediat, iar reconcilierea avea loc într-o mare veselie. Marcă de respect, flagelarea sau *bătaia* era suportată de toate fetele, iar a nu avea «*fouetteurs*» zeloși însemna o mare ofensă”³⁰.

Folosind o foarte bună documentare de teren, precum și informații bibliografice dintre cele mai concludente, Roger Pinon distinge, în studiul menționat mai sus, patru ipostaze ale obiceiului în discuție: *Tipul din Gaume*, în care datina are loc la Sfântul Ștefan. Tinerii poartă în mâini bete de alun sau de mestecăn, colindă fetele lovindu-le peste picioare, iar mamele acestora îi recompensează cu *nuci*, *alune*, dulciuri și băutură; *Tipul din Ardennes*, unde obiceiul se desfășoară între Crăciun și Bobotează, așa cum se întâmpla, pe vremuri, în satele Florești – Bacău și Vizantea – Vrancea. Sunt flagelate îndeosebi fetele foarte tinere, cărora li se solicită insistent daruri și băutură, așa cum procedau, de altfel, și flăcăii de la Valea Seacă – Bacău, atunci când cereau imperativ recompense și pălincă; *Tipul din Champagne*, ce se individualizează prin aceea că tinerii poartă în mâini

²⁷ Încărcătura semantică benefică a *nucilor*, *alunelor* și *vergilor de alun* poate fi urmărită și în contextul obiceiurilor nuptiale.

²⁸ Roger Pinon, *lucr. cit.*, p. 91.

²⁹ *Ibidem*, p.94-95.

³⁰ *Ibidem*, p.93.

ramuri înflorite, colindă casele cu fete selectiv și primesc în dar *alune* sau alte fructe uscate și băutură, și *Tipul din Entre-Sambre-et-Meuse*. Aici, obiceiul se practică în cea de a doua zi de Crăciun, iar colindătorii, cu nuiele în mâini, vizitează toate fetele din localitate, flagelându-le, ba uneori se opresc și la casele gospodinelor tinere, cărora le aplică același tratament. Peste tot sunt primiți cu cea mai aleasă cinstire³¹.

Asemănările dintre practicile ce se desfășurează în satele catolicilor moldoveni, la sărbătoarea *Pruncilor nevinovați*, și cele prezentate de etnologul Roger Pinon sunt atât de pregnante, încât obârșia lor comună din *Streniile* romane nu poate fi pusă la îndoială. De asemenea, obiceiul nu poate fi disociat nici de alte rituri similare, cum ar fi *sorcovitul* la români și bulgari, sau de unele obiceiuri calendaristice și familiale, în contextul cărora se recurge la atingerea cu nuiele înverzite. Faptul că în câteva localități valone obiceiul *flagelării* se practica și la Paști, nu indică neapărat un transfer dinspre sărbătorile hibernale, întrucât sunt și alte popoare care îl practică în cadrul ciclului pascal, cehii și slovacia fiind doar două dintre acestea³². La cehi, de exemplu, loviturile cu nuiaua înverzită sunt însoțite de formule laconice, care amintesc încă o dată de obiceiul românesc. Fata care urmează să fie lovită cu vârguța spune „– *Dă-mi noroc!*” iar băiatul îi răspunde „– *Na-ți noroc!*”³³, adică întocmai ca la Vizantea -Vrancea, unde formulele sânt „Ți-am adus sănătatea!” și, respectiv, „Dă-mi sănătatea!”

Din cele prezentate mai sus, rezultă că obiceiul practicat de catolicii moldoveni, în cea de a patra zi a Crăciunului, este o formă arhaică de colindat, a cărei arie de răspândire a fost cândva, cu siguranță, mult mai întinsă, de vreme ce ipostazele ei contemporane relevă atâtea puncte de convergență cu practicile similare din mai multe regiuni ale țării. Organizarea grupurilor de colindători în cete, împărțirea acestora pe categorii de vârstă, absența totală a fetelor din rândul actanților, folosirea obiectelor rituale cu implicații magice, urările pozitive cu valoare de *omen* și, nu în ultimul rând, prezența *descolindărilor*, toate aceste elemente pledează pentru vechimea considerabilă a datinii și, în unele privințe, pentru autohtonismul acesteia. Mai puțin clară este problema textului poetic declamat, adesea compozit și, din această cauză, incoerent. Această chestiune, însă, trebuie privită ca o consecință a insuficienței osmoze dintre bătrâna datină și sărbătoarea creștină a *Pruncilor nevinovați*.

³¹ *Ibidem*, p. 101-102.

³² Vezi Antonín Václavík, *Výroční obyčaje a lidové umění*, Praha, Československé Akademie, 1959, planșele XXIII – 35 și XXV – 37.

³³ Petru Caraman, *Colindatul*, p. 366.

ION GHINOIU

GLOBALIZAREA ȘI ETERNITATEA ARHETIPURILOR

Identitățile istorice, lingvistice și culturale ale comunităților umane de pe Terra nu sunt agresate în mod direct de fenomenul globalizării care, printre altele, are și motivația de eradicare a sărăciei, ci indirect, de consecințele lui colaterale. Pe mai multe meridiane și paralele ale lumii apar reacții de avertizare care îmbracă diverse forme de manifestare, de la cele pașnice la cele violente. Unele state își iau măsuri legislative de protecție, altele lasă fenomenul în veghea societății civile și a mediilor academice. Sunt însă popoare, cele expuse unor îndelungate adversități ale istoriei, care au dobândit trăsături de apărare fixate genetic, anticorpi care se declanșează automat la ivirea cauzelor care i-au generat. Acest fenomen, specific și românilor, încercăm să-l definim prin sintagma *mimetism antropic sau etnic*.

1. Arborele arhetipal, instrument de apreciere a fenomenelor identitare

Arhetipul, modelul cultural care supraviețuiește de-a lungul secolelor și mileniilor, este întâlnit în cele mai neașteptate unghere ale vieții cotidiene: în limba vorbită, în special zicale și proverbe, jurăminte și blesteme, descântece și vrăji; în cultura populară, în special obiceiuri, acte rituale și practici magice; în gesturile și comportamentul oamenilor etc. Arhetipul este menit să rămână neschimbat, precum omul din melodia îndrăgită de tineri „Moșule ce tânăr ești!”. Din acest motiv, arhetipurile pot fi citite ca un barometru identitar.

După geneză, arhetipurile s-ar putea clasifica pornind de la reflexele dominante ale noului născut considerate de Gilbert Durand ansambluri

primitive senzo-motorii de acomodare în ontogeneză¹. Există o dominantă naturală de *poziție*, una de *nutriție* și una *sexuală* care inhibă toate celelalte reflexe când copilul e ridicat, din poziție orizontală în poziție verticală, în timpul suptului labial, inclusiv orientarea capului spre sân și înghițitul și, în fine, în timpul copulației. Dacă ipoteza se va dovedi valabilă, este posibilă construirea unui uriaș arbore arhetipal cu trei încrengături, corespunzătoare dominantelor înnăscute. Alegem, ca exemplu, cea de a treia încrengătură arhetipală și, de aici, arhetipul întemeierii omului de către omul însuși prin *bătaia rituală*. Precizăm că problema construirii unui arbore arhetipal nu poate fi concepută în afara relației natură-cultură, fără ontogeneza și filogeneza comportamentului animal și uman studiate de etologie².

La viețuitoare, ritualul împerecherii cuprinde mai multe etape: intensele căutări pentru descoperirea locului favorabil unde există suficiente resurse pentru supraviețuirea noii generații și, la speciile bisexuate, acolo unde se găsește femela; boncănitul sau excluderea masculilor concurenți, luptă în care partenerii își câștigă dreptul la procreare prin dans, glas, colorit al penajului, putere; împerecherea propriu-zisă și, uneori, jertfa supremă. Schema aceasta a curtării este specifică nu numai mamiferelor, păsărilor, ci și viețuitoarelor inferioare; plasa păianjenului (ordinul artropodelor) devine ring de dans în care masculul face tot felul de exhibiții și acrobații pentru a fi pe placul păienjenitei. În lumea celor care nu cuvântă împerecherea este asemuită cu o luptă plăcută exprimată de limbajul popular prin sintagme precum *gonitul* vacilor, *călcatul* păsărilor, *bătaia* peștelui și altele. La baza arborelui filogenetic organismele procreatoare încetează să existe din momentul deschiderii noului ciclu vital: înmulțirea prin bipartiție a viețuitoarelor unicelulare (*ameoba*, *euglena verde*) se identifică cu sfârșitul spontan al celulei generatoare; împerecherea unor insecte sfârșește cu jertfa masculului (devorarea partenerului după împerechere de către insecta numită *călugărița*). Jertfa creației apare nu numai la animale,

¹ Gilbert Durand, *Structurile antropologice ale imaginarului*, Editura Univers Enciclopedic, București, 1998, p. 42-43.

² M. Cociu, *Etologie. Comportamentul animal*, Editura ALL, București, 1990.

ci și la victuitoria om, ca o fulgerătoare amintire a arborelui său filogenetic, atunci când își împlinește mesajul genetic. Clipa orgasmului sexual, momentul inhibiției structurilor logice este, susțin psihanalistii, o agonică care suprimă insul, risipindu-l, precum moartea, în tot³.

La om, virtuțile întemeietoare ale actului nupțial se împlinesc printr-un sir de violențe rituale. Este valabilă și aici remarca lui Mircea Eliade conform căreia, „dacă dorim să obținem un început absolut, sfârșitul unei lumi trebuie să fie radical”, fiind necesar ca „rămășițele și ruinele ciclului vechi să fie complet nimicite”⁴. Alaiul mirelui în drum spre casa miresei este o autentică *vânătoare rituală*⁵:

„Tânăr împăratul nostru,
Care vrea binele vostru,
Într-o zi de dimineață,
Cu firea care-l răsfată,
S-a sculat,
S-a gătat bine,
S-a-narmat cum se cuvine,
Și luând buciumu-ndată,
Buciumă cu el odată
Și strânse ostași mulțime,
Toți voinici de călărime
Și ager de meșterie,
Și buni la vânătoare.

.....
Cu pușca într-o mână
Ajunse la o fântână,
Și văzând urme de fiară
Aici toți descălecară.
Să se uite s-o privească,
Ce urmă e să ghicească.
Stând dar astfel fiecare
Privind cu mare mirare,
Unii au zis că-i urmă de zână,

³ I. Biberi, *Permanentele clepsidrei*, Editura Litera, București, 1972, p. 285.

⁴ Mircea Eliade, *Aspecte ale mitului*, Editura Univers, București, 1978, p. 48.

⁵ I. Șeuleanu, *Poezia populară de nuntă*, Editura Minerva, București, 1985.

Alții că-i floare crăiasă,
Aib-o-mpăratul mireasă.

.....”

Agresivitatea nu se încheie odată cu sosirea oștii sale la poarta socrului mic. În unele sate muscelene oamenii din oastea mirelui aruncă cu bețele, arme preistorice de vânătoare, peste casa miresei. Obiceiul *ruperii pisicii* prin extensia trupului ținut de picioarele din față și din spate de către mire are cu totul altă semnificație decât spusele bătrânilor, „să bage bărbatul frică în nevastă”, „să se vadă bărbăția mirelui”. Mirele are infinite posibilități prin care ar putea să-și exprime bărbăția, fără să ajungă la un act de cruzime în toiul nunții. *Ruptul pisicii* este o relicvă preistorică a scenariului distrugerii prin violență a unei vieți pentru renașterea altei vieți. Semnificativă în acest sens este strigătura de nuntă din unele sate din Muntenia adresată de nuntași mirilor când merg la culcare să întemeieze *casa de piatră* sau *casa copilului*, un nou ciclu vital: „Pace-n țară și război în pat!”

Un numitor comun leagă etologia umană de etologia animală. Omul și rățoiul nu învață comportamentul de curtare. În momentul maturității sexuale îl posedă și unul și altul fără a fi avut nevoie de un model anume. Cu toate acestea, gestul împerecherii este natură la rățoi iar la om, unde este pregătit de un întreg ceremonial nuptial, natură și cultură. Ca arhetip primar, bătaia rituală este prezentă în numeroase domenii ale culturii populare: prevenirea sau alungarea răului despre care se vorbește (bătutul cu degetul în lemn), fertilizarea pomilor fructiferi (bătutul, nu culesul nucilor ca să rodească în anul următor), solidaritatea și prietenia dintre oameni (bătutul pe umăr), urarea de sănătate, fertilitate, rod bogat (Sorcova, bătutul sau scormonitul colindătorilor în foc cu ciomegele, bătutul Cucilor cu opinca a doua zi după Lăsatul Secului de Paște în unele sate din Muntenia), scoaterea căldurii din pământ în ziua de Măcinici (bătutul pământului cu nuiiele) etc. Arhetipul întemeierii casei copilului prin bătaia rituală a devenit secvența cheie a scenariului de întemeiere a celorlalte adăposturi (locuința, satul) numită de popor *bătutul parului* sau *stâlpului*.

De la același gest primar pornesc și invențiile tehnice legate de mișcarea repetitivă de du-te-vino: piua și pisălogul pentru zdrobitul semințelor; semănatul cu bățul, aratul cu plugul, melițatul cu melița ș.a.m.d.. Cu migală, urcând treaptă după treaptă și inventariind descoperire după descoperire, vom obține arborele arhetipal cu cele trei încrengături pornite

din trunchiul comun. În vechime, nu exista invenție tehnică fără creație spirituală, arhetip tehnologic fără arhetip spiritual. De aceea, cunoașterea arhetipului tehnologic, mai ușor de decodat, descifrează de multe ori semnificațiile ascunse ale arhetipului cultural. De altfel, construirea arborelui arhetipal este indisolubil legată de clasificările tehnologice⁶. Revenind la încrengătura arhetipală citată mai sus vom găsi semnificația unor vechi expresii populare, precum apostrofarea bărbatului care vorbește mult și monotone că *este un pisălog*, instrument phaliform care se mișcă du-te-vino în cea mai veche instalație tehnică a omenirii, piua, în timp ce femeii, exact pentru același motiv, i se spune altfel, *că-i merge gura ca melița*, instalație populară de melițat cânepa asemuită cu aparatul genital feminin. Din același motiv, fata de măritat nu se compară cu bradul, arbore phaliform și viriloid, iar flăcăul cu mărul, arbore feminoid.

Arhetipurile primare sunt puține la număr. Ele pornesc de la cele trei reflexe dominante înnăscute (subîncrengături arhetipale: de nutriție, de poziție și de reproducere) și se multiplică la infinit. Rămâne de văzut dacă adăugând ierarhic clasele, familiile, genurile, speciile și subspeciile invențiilor tehnice și, în paralel cu acestea, suratele lor spirituale, vom obține mult doritul arbore arhetipal. Am avea un valoros instrument de lucru pentru decodarea civilizației contemporane și pentru gestionarea crizelor identitare.

Dacă validitatea acestei arhetipologii rămâne să fie confirmată sau infirmată în viitor, clasificarea arhetipurilor după vechime și, mai ales, după idealul de frumusețe al divinității adorate a fost testată cu rezultate promițătoare⁷. Generalizând imensul material documentar până la limita admisă științific, arhetipurile celor 10 000 de ani ai civilizației europene (mileniile 8 î. H. - 2 d. H.), atestate arheologic la carpato-danubieni, pot fi împărțite în trei mari complexe culturale și religioase: primul este dominat de Zeița Mamă neolitică (8000 î. H. - 2 500 î. H.); al doilea de Zeul Tată indo-european (2 500 î. H. - anul 0); al treilea de Fiul lui Dumnezeu, Iisus (anul 1 -). Dar, după modul în care și-au imaginat că arată divinitatea adorată, vechii europeni n-au edificat trei, ci două lumi arhetipale inconfundabile: una *neolitică, geomorfă*, având ca model *Oul*, alta,

⁶ A. Leroi-Gourhan, *Évolution et Technique*, I, *L'Homme et la Matière*, A. Michel, Paris, 1943.

⁷ I. Ghinoiu, *Panteonul românesc. Dicționar*, Editura Enciclopedică, București, 2001.

antropomorfă, indo-europeană și creștină, având ca model *Omul*. Lumea antropomorfă, organizată după prototipul divinității paterne, este cea pe care o cunoaștem; noi înșine facem parte din aceasta. De mare valoare este însă lumea geomorfă, al cărei prototip a fost zeița mamă, *Gaea*, butuc din care s-au desprins spițele genealogice ale zeilor de mai târziu ai panteonului greco-roman. Sub numele de Gaia, marea zeiță de origine neolitică, *Gaea*, este invocată frecvent de români în cântecele funerare („Cocoș Gaia a cântat / Suflul i l-a luat...”), în blestemul *a te lua Gaia*, în jocurile de copii *De-a Mama Gaia*, în unele colinde.

2. „Gura satului”- sistem obișnuit de transmitere a arhetipurilor

Civilizația rurală a avut un sistem perfecționat de comunicare, *Gura satului*, sintagmă care a căpătat, paralel cu apariția altor sisteme de comunicare, înțeles peiorativ. Comunicarea știrilor de orice fel prin canalele specifice (șanțul, poarta, cârciuma, biserica, fântâna, târgul etc.) a asigurat și, parțial, asigură și astăzi coeziunea dintre elementele culturii populare. Se pune problema: poate conviețui un sistem de informare local, *Gura satului*, cu un sistem informațional global (național, continental, planetar)? Altfel spus, se poate adapta vechiul sistem de informare care *făcea și desfăcea totul la nivel de sat*, cu noul sistem informațional care *face și desface totul, dar la nivel de stat, de grupe de state, de continent, de planetă*. Perfecțiunea sistemului de comunicare *Gura Satului* este reflectată de modul cum îmbină transparența totală a știrilor, redată plastic de zicala *nu știe bărbatul ce știe satul* cu păstrarea tainelor, concis exprimată de zicala *nici usturoi n-a mâncat, / Nici gura nu-i miroase* etc. Limba română, prin înțelepciunea multor altor zicale și expresii populare precum *a strica gura* (a vorbi degeaba), *c-o jumătate de gură* (nesiguranță, îndoială, fără convingere), *a fi cu gura pe cineva* (a insista să convingi pe cineva), *a pune lacăt la gură* (a fi precaut cu știrile pe care le comunică), *a nu avea gură* (lipsă de curaj de a spune ceea ce știi), *a face de gura lumii*, *slobod la gură*, *bun de gură*, *rău de gură*, *cu gură mare*, *a-i umbla gura* etc., definește și alte subtilități ale sistemului informațional *Gura satului*. Principalul neajuns al sistemului electronic informațional de astăzi este ștergerea identităților culturale locale, zonale, naționale, continentale.

3. Mimetismul antropic, sistem de transmitere a arhetipurilor pe durată îndelungată

Însușirea plantelor și a animalelor de a *mima fizic* culoarea, forma, dimensiunea, glasul, mirosul și comportamentul altor vietăți pentru a le deveni atrăgătoare sau respingătoare în lupta necrutătoare de supraviețuire, numită de biologi mimetism, au dobândit-o și oamenii care, peste voința lor, continuă să *facă urât* când se ceartă, *li se face părul măciucă* când se sperie sau când le iese un lup în cale etc. Întrucât ei au dobândit reacții de adaptare nu numai la adversitățile naturale, ci și la cele social-istorice se poate vorbi de un mimetism antropic, definit de reacțiile și reflexele de apărare fixate genetic în urma expunerii îndelungate și repetate a unei comunități umane la agresiuni și adversități ale istoriei. Ca orice reflex înnăscut, mimetismul antropic se declanșează spontan, ori de câte ori apar cauzele care l-au generat, și are diferite forme de manifestare: *mimarea morții* (*fugă, ascundere, autoizolare*); *acceptarea unui trai modest, de subzistență*; *travestirea și expunerea fetei neplăcute, neinteresante, neagreate, respingătoare pentru un adversar sau pentru un presupus adversar* și altele. El este creația unui teritoriu care oferă condiții excelente de supraviețuire aprig disputate de comunitățile umane.

Argumentele paleogeografice atestă că teritoriul intersectat de cele două axe importante ale continentului european, cursul inferior al fluviului Dunărea și Carpații, a oferit condiții excelente de supraviețuire, în primul rând hrană și adăpost. Asemănătoare marilor fluvii ale lumii, Nilul, Indul, Gangele și altele, care au adăpostit pe cursurile lor inferioare mari civilizații, bazinul Dunării de Jos a fost leagănul primei civilizații europene. De pe Dunăre a pornit cultura Cârcea (sat în județul Dolj) care s-a extins în Câmpia Olteniei și a trecut munții în Transilvania, până la Gura Baciului (județul Cluj). Pe ambele maluri ale fluviului s-a dezvoltat, cu 7000 de ani în urmă, pe fondul altei culturi dunărene, Schela Cladovei, un adevărat imperiu civilizator, cultura Criș-Stațevo. De aici s-a extins în aval, pe Dunăre în jos, în Oltenia și în Muntenia, precum și în amonte, pe Dunăre în sus, în Banat, apoi în Crișana și în Transilvania, a trecut Carpații în Moldova, până dincolo de Prut, alcătuind prima unitate culturală și etnică în spațiul în care istoria avea să consemneze prezența geto-dacilor, strămoșii autohtoni ai românilor. Această cultură, spun

arheologii pe baza materialului scos la lumina zilei, a fost baza dezvoltării vieții neolitice pe teritoriul României care a durat, după cum se cunoaște, mai multe milenii⁸. Descoperirile arheologice și etnologice din secolul al XX-lea aduc în discuție problema moștenitorilor civilizației preistorice de la Dunărea de Jos. Cine sunt acești moștenitori? Greco-romanii, care au creat la un anume ceas al istoriei o strălucită civilizație mediteraneană, cioplită în piatră (statui, temple, cetăți), sau geto-dacii, care au creat o civilizație continentală legată de apele curgătoare, în primul rând fluviul Dunărea, exprimată în lemn și pământ (cetăți, stâlpi, temple), în lut ars și aluat (figurine antropo-, fito- și zoomorfe)? Purtătorii civilizației de la Dunărea de Jos sunt oare grecii din Atena, italienii de la Roma sau românii carpato-dunăreni? Există, fără îndoială, un sindrom al antichității greco-romane după care, totul vine și pleacă din Grecia sau Roma Antică.

Metalele prețioase (aurul, argintul) și metalele utile (fierul, bronzul) n-au avut nici un rol în edificarea civilizației vechii europe; acestea aveau să influențeze mai târziu istoria la Carpați și Dunărea de Jos. O altă resursă carpatică, *sarea*, în lipsa căreia mamiferele, inclusiv omul, nu se pot reproduce, avea să joace un rol esențial la răscrucea continentelor. Împreună cu pâinea, sarea a rămas până astăzi un simbol al ospitalității, al respectului și prețuirii de care se bucură un oaspete drag. Dacă în teritoriul pe care îl locuiai aveai sare, puteai obține, prin *schimb pe schimb* (trocul), orice marfă dorită. Numele de *soldat* și plata acestuia, *soldă*, de *salariat* și *salariu* au originea în indo-europeanul **sare** (lat. *sol*, *salis* = sare). Pe vremea lui Alexandru Ipsilanti, sarea se vindea pe pește, iar înainte de primul război mondial România exporta în Africa (Congo) sare tăiată în tablete de aceeași mărime și cu aceeași greutate pentru a fi folosită ca monedă⁹. În multe regiuni ale Terrei lipsa sării a generat ample mișcări migratorii și războaie sângeroase. Când le-a lipsit, oamenii au obținut-o greu, prin evaporarea apei mărilor și lacurilor sărate sau prin incinerarea plantelor cu conținut ridicat de NaCl, iar cenușa era presărată pe furajele animalelor și în mâncarea oamenilor. Deși se găsește în cantități îndestulătoare pe Glob, sarea este deficitară în unele zone. Asia, de pildă,

⁸ *Enciclopedia arheologiei și istoriei vechi a românilor*, coord. Constantin Preda, articol semnat de Eugen Comșa în vol. III, Editura Enciclopedică, București, 2001, p. 183-188.

⁹ I. Simionescu, *Tara noastră*, Fundația pentru Literatură și Artă, ediția a II-a, București, 1938, p. 392.

este un continent defavorizat, în timp ce Europa, în special ținuturile legate de Carpați, dispune de impresionante resurse (sare gemă și izvoare sărate)¹⁰. Acest *aur alb* a atras, indirect, prin viața îndestulătoare a celor care îl aveau, popoarele migratoare din Asia spre Europa. Locuirea (stăpânirea) permanentă a *solniței Europei* și, în parte, a *Asiei*, este confirmată de arheologi care au constatat că nu există masiv salifer sau izvor de apă sărată care să nu aibă în vecinătate una sau mai multe așezări preistorice¹¹. Drumurile pe uscat sau pe apă ale sării, care porneau din spațiul carpatic spre toate azimuturile, tehnicile de extragere din ocne, saline și slatine, toponimia și antroponimia legate de sare, locul acestui dar al zeilor în obiceiurile, credințele, actele rituale și în practicile magice românești alcătuiesc un valoros tezaur spiritual.

Locuind acest spațiu geografic cu condiții excelente de supraviețuire, carpato-dunărenii au fost condamnați să suporte ostilități și adversități generalizate, greu de imaginat. În lupta de supraviețuire, autohtonii au avut de ales una sau mai multe soluții posibile: capitularea fără rezistență, după socoteala lașului, *capul ce se pleacă, sabia nu-l taie*; apărarea prin lupta dusă *pe viață și pe moarte*, pe o singură alternativă *ori / ori*; căutarea unor soluții diplomatice (înțelegeri, tribut, compromis, împăcare); vegherea intențiilor dușmănoase și pregătirea pentru confruntarea finală, când victoria era previzibilă; evitarea pierderilor inutile prin retragerea pe poziții greu accesibile, în așteptarea vremurilor favorabile.

Din păcate, acest spațiu blagoslovit a fost râvnit de numeroase popoare năpăstuite, dar și de imperii. Excluzând soluțiile extreme, respectiv acceptarea înfrângerii fără luptă sau, dimpotrivă, lupta fără sorti de izbândă, care s-au soldat cu ieșirea din istorie a multor comunități umane de pe mapamond, poporul din bazinul inferior al fluviului Dunărea a ales celelalte forme de rezistență: împăcarea, uneori pasageră, conform zicalei *fă-te frate cu dracul până treci lacul*, compromisul, tributul vremelnic, autoizolarea și acceptarea cu bună știință a traiului modest, de subzistență. Este recunoscut rolul *satului-bordei*, folosit ca adăpost strategic până în secolul al XIX-lea, în care nu numai locuințele, ci și

¹⁰ Gabriel Gheorghe, *Sarea, criteriu pentru regândirea istoriei*, în revista „Getica”, tom. I (1992), nr. 1-2, p. 55.

¹¹ Marius Alexianu, Gih. Dumitroaia, Dan Mona, *Exploatarea resurselor de apă sărată din Moldova: o abordare etnoarheologică*, în „Traco-Dacia”, tom. XIII (1992), nr. 1-2, p. 159.

bisericile, morile, grajdurile pentru animale, cârciumile și hanurile se construiau sub pământ¹², apoi rolul de apărare al pădurii, munților, Deltei și bălților Dunării. Îndelung exersate de-a lungul secolelor și mileniilor, aceste soluții de salvare au devenit automatisme, comportamente înăscute, care pot fi numite, în relație cu mimetismul biologic, mimetism etnic sau antropic. Mimetismul antropic nu este imitație, soluție facilă a popoarelor care renunță la propria lor creativitate pentru a trăi din originalitatea altora, ci o formă de supraviețuire biologică, teritorială, etnică în vremurile grele, de restriște.

Fără a face apologia sărăciei în care trăiește astăzi țăranul, experiența istorică l-a îndemnat să aleagă, din posibilitățile oferite de vremurile contemporane, traiul modest, de subzistență, așa cum a procedat ori de câte ori s-au ivit nori amenințători pentru pierderea identității teritoriale, etnice, lingvistice, biologice. Astăzi, în epoca informațională, când nu mai este posibilă izolarea și retragerea din fața tăvălugului, participarea activă la viața internațională, la complicatul joc al itelor este obligatorie. Dar, indiferent de talentul politicienilor, românii au dovedit, în proporții semnificative, că nu li s-au tocit reflexele de autoapărare. Comportamentul țăranului român la cumpăna mileniilor se caracterizează prin neîncredere, suspiciune, răbdare, fără revolte sau răscoale la nedreptățile care i s-au făcut, acceptarea unui trai modest, până la înhămarea măgarilor și înjugarea vacilor la plug, ca în Evul Mediu. Acest comportament nefiresc, ciudat pentru unii, este manifestarea mimetismului antropic. Țăranii și alte categorii sociale au receptat ceea ce s-a petrecut după anul 1989 ca pe o agresiune la identitatea lor istorică. Nu se pune problema dacă au avut sau nu dreptate! Important este faptul că acest fenomen câștigat prin mari jertfe istorice supraviețuiește.

Istoria evreilor și a românilor oferă două interesante tipuri de manifestare ale mimetismului etnic: evreii prin luptă de apărare urmată de pedepsirea exemplară a adversarului, conform preceptului biblic *dinte pentru dinte*, românii prin luptă urmată de împăcare, compromis, tribut. În condiții extreme, de adversitate generalizată, evreii au mîmat dispariția prin *fuga în exil*, în spații apropiate sau foarte îndepărtate de spațiul lor mame, Palestina, românii prin *fuga pe loc*, în adăpostul naturii (codrul, muntele și grottele carpatice, bălțile și Delta Dunării), în adăposturile amenajate sub

¹² N. Nițu, *Originea și repartitia geografică a bordeiului*, în „Arhivele Olteniei”, nr. 7, 1992.

pământ, bordeiele. Istoria lor multimilenară a lăsat urme adânci în comportamentul și în psihologia urmașilor. Este adevărat că aceste moșteniri ancestrale ridică, atât evreilor cât și românilor, probleme de adaptare la politica de coexistență cu vechii agresori, pentru evrei, la cea de globalizare, pentru români. Nici unii, nici alții nu pot fi condamnați fără rezerve. Comportamentul lor, indiferent cum este judecat de contemporani, le-a asigurat de-a lungul secolelor și mileniilor supraviețuirea. Dar, anticorpii de apărare vizează fenomenul identitar în totalitatea sa, inclusiv lumea veche. Experiența istorică este încurajatoare: se vor globaliza politicile și economiile, niciodată vechile culturi.

E de presupus că, după încheierea proceselor economice și politice de globalizare, va urma o căutare a identităților globalizate: locale, regionale, continentale. Atunci se vor căuta și arhetipurile Vechii Europe. Această lume străveche a fost numită de un remarcabil arheolog și antropolog american de origine lituaniană, Marija Gimbutas, *Civilizația Vechii Europe*, și definită ca o entitate culturală cuprinsă între 6 500 – 3 500 î. H., axată pe o societate matriarhală, teocratică, pașnică, iubitoare și creatoare de artă care a precedat societățile indo-europenizate ...; Trebuie să recunoaștem realizările strămoșilor noștri "vechi europeni" așa cum au fost: constructori de temple, producători de ceramică, admirabil pictată, și de obiecte de cult¹³. Între timp, la Schela Cladovei, pe malul Dunării, s-a descoperit o nouă cultură care coboară istoria sedentarismului european cu încă două milenii în urmă, în neoliticul aceric, confirmând astfel neolitizarea pe loc a triburilor de culegători și de vânători. Cu argumente arheologice coplesitoare ca varietate și importanță științifică, scoase la lumina zilei în special după al II-lea Război Mondial, confruntate apoi cu bogate informații interdisciplinare (antropologice, lingvistice, etnografice), autoarea demonstrează că în sud-estul Europei s-a dezvoltat, anterior civilizației antice greco-romane și mitului biblic al creației paterne, dominat de Dumnezeu Tatăl, un extraordinar complex cultural și religios subordonat mitului creației materne, dominat de Zeița Mamă.

¹³ Marija Gimbutas, *Civilizație și cultură. Vestigii preistorice în sud-estul european*, traducere de Sorin Paliga, prefată și note de Radu Florescu, Editura Meridiane, București, 1989, p. 49-50.

Contestată de unii, aprobată sau trecută sub tăcere de alții, Marija Gimbutas are meritul de a face o breșă semnificativă în zidul care separă nefiresc civilizațiile antice legate de mare, de cele neolitice, legate de uscat, de râuri, fluvii și alte ape continentale. Sindromul antichității greco-romane poate fi depășit pornind de la ambele capete ale firului: de la materialul arheologic al Vechii Europe care atestă în bazinul inferior al Dunării societăți neolitice pașnice, lipsite de fortificații elaborate și arme de luptă, în care rolul principal îl jucau femeile, și de la materialul etnografic și folcloric aflat oricând la îndemâna specialiștilor.

MIRCEA ANGHELESCU

ISTORIA NAȚIONALĂ ÎN VIZIUNEA PRIMIILOR ROMANTICI ROMÂNI

La sfârșitul secolului al XVIII-lea, opinia publică, lumea și mai ales lumea politică încep să fie mai interesate de istorie în general și de istoria națională în special.

Istoria țării încă nu este obiect de studiu în școli, și cu atât mai mult în școlile înalte - așa-numitele Academii domnești de la București și Iași, în care limba de predare era greaca - și nici situația principatelor dunărene, sub administrarea domnilor fanarioți numiți direct de la Istanbul ca niște simpli administratori delegați, nu permitea utilizarea istoriei în scopuri politice. Și totuși, lucrurile încep să se schimbe cu încetul, așa cum se schimbă pretutindeni în Europa, sub influența ideilor iluministe.

În Transilvania, una din sursele schimbărilor este ridicarea nivelului învățământului românesc: se înmulțește numărul profesorilor și al preoților greco-catolici, cu studii în instituțiile catolice din Viena și Roma, care au prilejul să vadă la fața locului și chiar să studieze vestigiile antichității romane, contribuind astfel la maturizarea și consolidarea unui sentiment național în forme care nu existaseră înainte, sporind sentimentul lor de mândrie și totodată de responsabilitate politică față de națiunea căreia îi aparțineau. Desigur, cronicarii din secolele XVI-XVII cunosc originea latină a limbii și poporului lor, ei vorbesc de războaiele daco-romane și de ocuparea Daciei de către Traian, pe care o consideră primul „descălecat” și îl pun la temelia istoriei, ca act edificator, de fondare a țării; era însă vorba, mai degrabă, de o înscriere într-un univers mitic, de o legitimare într-o ordine morală, fără consecințe imediate de natură practică; arătând că românii se trag din romani, care locuiau o țară numită Italia, „o țară plină ca o rodie de cetăți și orașe iscusite, mulțime și desime

de oameni, târguri vestite, pline de toate bivşuguri, şi pentru marile iscusenii şi frumuseţi a pământului aceluia i-au zis raiul pământului”, cronicarul Miron Costin propune admiraţiei cititorului un model etic şi implicit politic, dar de un caracter transcendent, fără contingentă imediată.

Faţă de aceştia, istoricii iluminismului ardelean aduc nu numai o informaţie mult mai bogată şi mai bine verificată, nu numai o răspândire a acesteia în rândul unei populaţii mai numeroase decât aceea care citea pe cronicari în secolele anterioare, ci şi două idei simple pe care se bazează în mare parte şi care formulează în mare măsură credo-ul naţionalismului românesc pentru multă vreme de acum înainte: prima este aceea că romanii au intrat într-o ţară pustie, dacii fiind exterminaţi sau retrăgându-se din faţa învingătorilor şi că deci, cum zice Petru Maior în *Istoria pentru începutul românilor în Dacia*, „românii, nu numai cei de dincoace de Dunăre, ci şi cei de dincolo sunt romani adevăraţi, din romani adevăraţi” (Cap. I, paragraf. 5, Editura BPT, p. 108). Refuzul general de a lua în considerare mixajul daco-roman este pricinuit de faptul că dacii erau consideraţi de mulţi istorici ca fiind de origine slavă; o spune de pildă Heliade Rădulescu mai târziu, acuzând în 1860 partida „liberală” (Hasdeu tocmai scrisese celebrul său articol *Perit-au dacii?*) că „aţi încercat să ne răpiţi şi numele de roman pentru a ne prefăce în daci, ca să ne prefăceţi apoi în slavoni” (în *Echilibru între antiteze*, p. 99). A doua idee era că creştinismul românilor a fost adus chiar de către romanii care s-au stabilit aici încă din secolul al II-lea (lucru care nici nu e cu totul imposibil, având în vedere vocabularul creştin fundamental al limbii române, care e latin). Tot Maior dă expresia cea mai sintetică nu doar a acestei idei, ci şi a voinţei de a vedea astfel lucrurile: „Nici nu mă îndoiesc că strămoşii românilor, precum sângele în vine, aşa credinţa lui Hristos în suflet de la Roma o au adus cu sine în Dachia şi aşa, între cetăţenii romani... unii au fost creştini... Şi pentru aceia începutul primirei şi a lăţirii credinţei creştineşti între români, de la coloniile romane cele din zilele lui Traian, anume de la A.D. 105, aduse în Dachia, se cade a se trage” (*Istoria bisericeii românilor*, cap. I. par. 2).

De cealaltă parte a Carpaţilor, în Valahia şi Moldova, cunoaşterea originii romane nu mai este sprijinită de studiile în centrele catolice şi dorinţa tinerilor de a ajunge la sursele învăţăturilor respective are forme neaşteptate de manifestare: cei doi fii ai domnitorului valah Alex. Ipsilanti, care erau crescuţi de un preceptor raguzan de cultură italiană, fug în 1781 de sub supravegherea strictă sub care erau ţinuţi şi ajung la Viena inspiraţi de dorinţa de a cunoaşte lumea şi de „il grand'amore che nutriamo del nostre cuore per le belle lettere”, aventură care duce la

abdicarea tatălui de teama represaliilor turcești. Tot acum, episcopul ortodox de Râmnic, Chesarie, și el conștient și mândru de originea romană a poporului său, scrie câteva prefete la traducerea românească a *Mineiilor* apărute între 1778-1780, în care vorbește de vechea împărțire a anului la romani și de obiceiurile lor legate de începutul noului an, confirmarea demnităților publice etc, care au fost moștenite și de români „că prințipaturile rumânești, ca niște apichii ale râmnenilor, urmează de la aducere și ale lor obiceiuri” (prefața la *Mineiul* pe ianuarie, 1779).

Primul iluminist care își dă seama că trezirea conștiinței naționale are nevoie nu numai de modelele îndepărtate ale antichității, ci și de cele ale istoriei moderne, este însă un poet, și el istoric și filolog în orele sale pierdute: Ion Budai-Deleanu. Absolvent al Seminarului din Blaj și apoi al Facultății de Teologie din Viena, Budai-Deleanu (n. 1760) părăsește Transilvania și se izolează de timpuriu în mediul cosmopolit al Lembergului din Galiția austriacă, unde cizelează îndelung epopeea sa eroi-comică *Tiganiada*, ale cărei modele mărturisite sunt *Batrachomachia* lui Homer, *La secchia rapita* a lui Alessandro Tassoni și *Gli animali parlanti* a abatelui Casti. Aici, în precuvântarea la epopeea sa, elaborată într-o primă variantă în ultimii ani ai secolului al XVIII-lea, el vorbește de rolul decisiv al scriitorului – fie el istoric sau poet – în păstrarea memoriei marilor eroi ai lumii, căci în lipsa unui Homer, degeaba au și alte popoare eroi tot atât de merituosi ca cei din *Iliada*; între ei, desigur, românii, cărora li se pun în evidență pentru prima oară figurile emblematice ale celor doi mari principii: „Și unde aflăm la istorie un erou asemenea lui Ștefan, principul Moldaviei, sau unui Mihai, domnul Ungrovlahiei, cărora nu lipsea numai un Homer ca să fie înălțați preste toți eroii” (adică: unde găsim în istorie eroi ca Ștefan cel Mare, domnul Moldovei, sau Mihai Viteazul, domnul Țării Românești, cărora le-a lipsit numai un Homer care să-i cânte pentru a fi și ei cunoscuți ca niște eroi mai mari decât toți ceilalți eroi - asta e „traducerea” mea, M. A.).

Deși necunoscută cititorilor din textul lui Budai Deleanu (pentru că *Tiganiada* n-a fost cunoscută și tipărită decât în 1876), această viziune este comună la începutul secolului al XIX-lea și toată epoca romantică, până târziu, după revoluția de la 1848, pune în evidență efortul de a configura și structura o viziune istorică coerentă a trecutului național, în care figurile marilor oameni de stat (domni războinici, mândri, neînfricați etc.) sunt investite cu calitățile necesare și impuse drept modele umane tinerei generații; o spune explicit în 1837 cineva care simte și mai puternic această chemare a istoriei, pentru că trăiește și scrie în Basarabia, sub o dominație

străină: „aduceți-vă aminte că fără istorie nu este patrie și că fără istorie nu poate fi dragoste către patrie” (Alexandru Hâjdău, în discursul ținut la examenul școlii din Hotin, la 25 iulie 1837). Ca tuturor romanticilor, istoria li se înfățișează acestor patrioți mai ales ca un șir de eroi, de figuri proeminente, domni sau eroi care determină cursul ei, puternic marcat de personalitatea lor, bună sau rea; trecutul este configurat (imaginat) în consecință potrivit modelului romantic al bunului conducător, care este în general acela al bunului războinic, credincios și grijuliu cu onoarea sa, mai degrabă decât al bunului cetățean, al prințului bun gospodar, cât și că idealul de viitor, idealul cetățenesc este modelat după figurile utopice și adesea inexacte ale domnilor de odinioară. Cu alte cuvinte, constructul romantic, cu meritele și cu defectele sale, este cel care determină în mare măsură modelul de umanitate propus cititorilor, școlii și opiniei publice și prin ei, datorită includerii acestor texte în canonul școlar, în conștiința publică, generațiilor următoare care au constituit România modernă.

Este evident, constituirea acestei figuri exemplare a domnului viteaz, gata să verse sângele său, dar și pe al altora, are la bază principalul imperativ al momentului, care era salvarea ființei naționale și nevoia de mobilizare în plan politic național și aceea de constituire a unei forțe și a unei mentalități militare în rândul unui popor căruia i se refuzase de un secol orice organizare militară, sub cele mai aspre pedepse. Procesul este general în Europa în statele aflate sub o formă sau alta de dominație: în statele germane, în cele italiene, în Grecia. Este probabil imposibil de determinat dacă literatura sugerează modele de comportament realității sau invers; în orice caz, în ambele spații tendința generală este de a căuta în istorie modele comportamentale, vestimentare etc., care să formuleze explicit opțiunile politice naționale imposibil de exprimat direct.

Oricum, epoca este dominată de nevoia de istorie și, cum istoricii nu erau pregătiți să facă față acestei solicitări, imaginația este convocată în sprijinul lor. Confruntările care au loc în această parte a continentului de la sfârșitul secolului al XVIII-lea înainte și modificările de forțe și de hotare care se profilează încep să pretindă din partea clasei politice românești argumente istorice, cum se întâmplă după pacea de la Cuciuc Cainargi, din 1778: vechile tratate dintre Țările Române și Imperiul Otoman („capitulațiile”) trebuiau să furnizeze argumente în favoarea unui nou statut politic și, cum aceste documente nu s-au găsit în grabă, ele au fost „reconstituite” după tradiție și relatări indirecte. Argumentele au fost acceptate și negociatorii turci au inclus în tratate mențiunea unor documente a căror existență abia cercetarea contemporană a demonstrat-o!

Sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea este de altfel pretutindeni, în estul Europei, o epocă de acută necesitate a redefinirii cadrului istoric și a personalității popoarelor de aici, cu un trecut atât de agitat și influențat de cauze exterioare; era firesc de aceea ca, odată cu fundamentarea unei istorii naționale moderne bazate pe adunarea și publicarea izvoarelor, să se dezvolte la început și o foarte agreată industrie a așa-numitelor „falsuri patriotice”, în care istoria, tradiția și poezia se amestecă până la confuzie: manuscrisul de la Muntele Alb pentru cehi, *Cântul oastei lui Igor* la ruși, *Cronica lui Huru* pentru români ș. c. l.

Nu toată istoria epocii este bazată pe fantezie, desigur, și tocmai nevoia de a delimita istoria de literatură duce la apariția unei noi generații de istorici al căror demers se îndreaptă în primul rând spre constituirea unui corpus credibil de izvoare: cercetările documentare, publicațiile de acte se înmulțesc începând cu deceniul al treilea al secolului. Primul volum care cuprinde o adevărată culegere de acte istorice este, probabil, cel publicat de Dinicu Golescu în 1826: *Adunare de tractaturile ce s-au urmat între preaputernica împărăție a Rusiei și Înalta Poartă*, unde sunt selectate fragmentele referitoare la Principatele Române din tratatele ruso-turce încheiate din 1774 înainte, care serveau drept temei legal raporturilor țării cu cele două mari puteri vecine și în general cu străinătatea. În curând încep să apară chiar reviste dedicate izvoarelor istorice și criticei lor: „*Arhiva românească*” a lui Kogălniceanu în 1840, „*Magazin istoric pentru Dacia*”, al lui Bălcescu și Laurian, în 1845 etc. Toate revistele culturale și multe gazete politice chiar încep să publice asemenea colecții de documente, uneori chiar în foiletonul ziarului, împreună cu știri și reportaje despre săpăturile arheologice sau despre polemicile savante din domeniul istoriei, ca semn al unui interes crescând din partea publicului. Acest interes sporit nu putea să nu aibă consecințe și pe plan politic.

În intenția de a sugera identitatea de valori și de idealuri cu marii lor predecesori, oamenii politici moderni preiau și invocă aceste exemple, cum procedează de pildă prințul Gh. Bibescu, proaspăt suit pe tronul Țării Românești. Acesta întreprinde în vara anului 1844 o călătorie prin țară și ziarele consemnează, în timpul manifestărilor oficiale, cuvântărilor ș.a., elementele definitorii ale discursului identitar, „temeiurile” istorice pe care creatorii de opinie le invocă, de pildă cel devenit ritual al deja pomenitului descălecător Radu Negru; ajuns la Câmpulung, cronicarul oficial al vizitei, S. Marcovici, trimite legendarului domn o invocatie care este și o exaltare a trecutului glorios al românilor („Pe când Europa era

turburată de năvălirile barbarilor... tu te luptai, cu eroică virtute, a aduna răsipitele rămășițe ale coloniilor romane și a le da ființă politică, întocmindu-le în stat", în „*Vestitorul românesc*", nr. 68 din 29 august 1844, p. 274), iar profesorului I. Brezoianu, care ține cuvântarea festivă aici, i se pare că-l vede chiar pe legendarul prinț în figura lui Bibescu (în „*Curierul românesc*", no. 71 din 8 septembrie 1844, p. 283); domnul însuși creează momente de spectacol cu conținut politic, cum e, de pildă, cel din timpul vizitei la mănăstirea Dealu și închinarea simbolică a domnului în fața mormântului lui Mihai Viteazul, figură istorică de această dată, a cărei memorie o cultiva prin mijloace spectaculoase (îi imita îmbrăcămintea, a ridicat o statuie a sa etc.): „După cântarea obicinuitului *Te Deum*, Măria sa s-a închinat la sfintele icoane și întorcându-se, a zărit smerita piatră ce acopere capul lui Mihai Vodă Viteazul; a încrucișat mâinile pe piept, a privit-o un minut cu întristare și suspin, apoi simțindu-se pătruns de un fior a îngenunchat cu ochii plini de lacrimi și a sărutat-o oftând..." („*Vestitorul românesc*", no. 68 din 29 august 1844, p. 269-270). Dincolo de caracterul popular al acestui fel de spectacol, este evident că domnul își caută nu numai un profil în această revendicare istorică, ci și o legitimare: identificându-se cu modelele, el le moștenește și îndreptățirile.

Această gesticulație a domnului, cu clară simbolistică națională, nu scapă adversarilor săi (partida numită în epocă „ruso-fanariotă"), care i-o și impută și pe care o ridiculizează într-un pamflet anonim publicat în limba franceză la Bruxelles puțin mai târziu, denunțând în fața unui Occident grijuliu mai ales să mențină statu-quo-ul în această parte a Europei, caracterul național al politicii domnului și tendința de a reveni nu numai la modele etice, ci și la instituții anterioare: „En inspirant à une partie de la jeunesse des idées mortes et improductives, en l'égarant dans la recherche d'un passé auquel en vain on demanderait des gloires qu'il n'a jamais eues, le Hospodar *la détache des institutions nouvelles* (sublinierea noastră); elle... se complait à admirer le chef de l'État qui va pleurer sur le tombeau de son modèle favori, de ce Michel le Brave, donné en pature à des imaginations malades... C'est là que le Hospodar a versé des larmes sur cette gloire valaque ignorée de l'histoire, et il s'est trouvé des dupes pour applaudir aux sentiments patriotiques du chef de l'État: partant on crie contre les très nombreuses et très respectables familles d'origine étrangère ... on suspend leur droits politiques au nom de cette nationalité incomprise ..." (*La Principauté de Valachie sous les Hospodar Bibesko*, par B. A., Bruxelles, 1847, p. 123). De altă parte, adepții curentului

național aplaudă gestul domnitorului pe care îl glorifică în proză și versuri, precum un anonim care publică două numere mai târziu („*Vestitorul românesc*”, nr. 74 din 16 septembrie) un poem intitulat *O lacrămă de prinț pe mormântul lui Mihai Viteazul*; poetul improvizat este sensibil tocmai la acest aspect „contractual” care se stabilește între strămoș și urmașul său de peste veacuri: „Cu umbra el vorbește, îi dă o socoteală/ De tot ce are-n peptu-i, de tot ce va lucra”. Inspirat de o iubire pentru trecut și de o modă care se datorează poetilor romantici de la începutul secolului al XIX-lea, același gest al prințului se află, fără îndoială, la originea unei noi valorizări a numelui vechiului erou și a unei inflații de evocări ale lui Mihai Viteazul din poezia anilor care preced revoluția: *Trecutul* de Gr. Alexandrescu, *Mihai scăpând stindardul* și *Ultima noapte a lui Mihai cel Mare* de D. Bolintineanu etc. Nu este o simplă coincidență că tocmai acum, în 1847-1848, un poet și un om public extrem de sensibil la curentul de opinie, cum era Heliade Rădulescu, începe să scrie o dramă despre moartea lui Mihai Viteazul și un poem epic intitulat *Mihaida*, iar Nicolae Bălcescu concepe proiectul grandios al unei monografii dedicate războinicului prinț, gândită ca „o poemă istorică”, propunându-i lui V. Alecsandri să-l urmeze și să scrie la rândul său „o poemă epică asupra coprinderii Daciei”, adică asupra colonizării ei de către romani, eveniment considerat de romantici (și nu doar de ei) ca primul moment fondator al țării. Acest continuu apel la originile romane nobile, la comparația implicită care impune o anumită ținută și obligă pe strănepoți să fie demni de strămoșii lor nu este prezent doar în poezie, ci colorează caracteristic și discursul politic al epocii. La 1848, după proclamația revoluționară din 9 iunie, de la Islaz, mulțimea înaintază spre Craiova și face primul popas în orașul Caracal, al cărui nume arheologii romantici îl derivau de la împăratul Caracalla, capitală a districtului Romanati, pe care tot aceștia îl credeau rămas din vremurile cuceririi Daciei și provenind dintr-o curioasă construcție latină (**Romanati** adică **născuți la Roma**), dovedind deci că aici s-au așezat primii coloniști romani; discursul solemn al revoluționarilor începe deci cu o invocație rituală: „Cetățeni din Caracal, Primii coloni care au venit de la Roma pentru a repopula Dacia s-au stabilit în acest județ, care păstrează încă numele de Romanati (născuți la Roma), prima cruce sădită în țara idolatră a Dacilor a fost purtată de vulturul biruitor al strămoșilor voștri... Pământul acestui județ ascunde în sânul său o mulțime de amintiri și monumente care dovedesc originea noastră glorioasă” etc. (în: I. Heliade Rădulescu, *Mémoires sur l'histoire de la régénération roumaine* ..., Paris, 1851, p. 83).

În opera istorică a lui Bălcescu, figura domnitorului Mihai Viteazul (1597-1601) trebuia, de altfel, să devină un prototip, puțin tardiv, dar cu atât mai vizibil, al eroului romantic de tip nu numai războinic, ci și predestinat, scos în evidență de harul divin cu care îl înzestrează Dumnezeu, ca pe un liberator al țării sale și al Europei, așa cum apăruse și în poemul neterminat al lui Heliade Rădulescu, din 1847. **Poema istorică** pe care își propune să o scrie Bălcescu acum, după Revoluția de la 1848, este o operă caracteristică dorinței de a uni istoria cu viziunea poetică, adică aceea care să ghicească un sens și un viitor unei epoci și unei biografii într-o perspectivă de ansamblu, cum aruncă de pildă Victor Hugo în *La légende des Siècles*. De aceea este caracteristic felul în care Bălcescu introduce procedee tipice de marcare a eroului în narațiunea unor episoade cunoscute din opera unor istorici anteriori. În *Idee repede de istoria prințipatului Țării Rumânești* din 1835, de Aaron Florian, pe care Bălcescu l-a avut profesor la Sf. Sava, episodul în care călăul refuză să-l execute pe viitorul domn, extrem de popularul ban Mihai al Craiovei, devine o întâmplare miraculoasă, plină de prevestiri. La Aaron Florian de pildă, spaima călăului se explică prin popularitatea și prestigiul eroului pe care trebuia să-l execute și prin teama de consecințe: „se îngrozi de trupul lui cel măreț și de căutătura lui cea sălbatică și după ce băgă de seamă că acesta este Mihai căruia trebuia să-i taie capul, îl apucă un tremur grozav, simți că-l slăbesc puterile și, neputând a se împotrivi unui sentiment de groază..., trânti satârul și fugi... strigând în gura mare că el nu îndrăznește a tăia capul lui Mihai”. Sub pana lui Bălcescu și în viziunea eroului protejat de Dumnezeu, în motivația călăului dispare cu totul mențiunea numelui lui Mihai și rămâne doar groaza acestuia la vederea unui erou de o statură neobișnuită și cu un port „măreț”, sau, cum zice expresia populară, „însemnat” (marcat) de Dumnezeu, și atunci el fuge „strigând în gura mare că el nu îndrăznește a ucide pe acest om”, a cărui identitate n-a fost nici o clipă dezvăluită.

Istoria și poezia se confundă și se sprijină reciproc în acest moment, conlucrând în scopul realizării unei sinteze epice asupra trecutului națiunii române de care nu numai oamenii politici aveau nevoie pentru a-și întemeia pe ea demersul politic înnoitor (sau: de înnoire a societății) pe care ei îl concep, ci întreaga societate care trebuia să-și poată reprezenta instituțiile viitorului și relația lor cu propria identitate; de aceea, printre alte consecințe, discursul istoric identitar începe să prezinte revendicările sale politice ca o revenire la vechile instituții ale țării, alterate și pervertite sub valurile opresiunii străine, otomană întâi și apoi rusească. Extinderea

admirației de la trecutul considerat în bloc, indistinct, drept „mai bun” la o categorie mai largă de obiective precise este vizibilă și în literatură, în poezie de pildă. Ceea ce era văzut la un moment dat ca un progres, ca o cucerire modernă, devine treptat un atribut al revenirii la vechime: când scrie poezia *Anul 1840*, la sfârșitul anului precedent, Gr. Alexandrescu invocă viitorul ca un moment al noului, în care imperfecțiunile trecutului să se șteargă definitiv: „A lumii temelie se mișcă, se clătește/ Vechile-i instituții se șterg, s-au ruginit”. Peste doi ani, în excursia de pe Valea Oltului, el descoperă locurile încărcate de simbolurile trecutului, vechile cetăți ruinate cu farmecul lor misterios („ossianice palate” etc.) și se trezește în el sentimentul unei filiații directe: „Fiu al astor ruine, țărâna lor slăvesc”, iar dacă poetul găsește în acest peisaj doar „culori variate”, războinicul trebuie să găsească „modeluri”, pentru că „A vitejilor umbră d-am ști să o cinstim/ Vrednici de libertate noi am putea să fim” (*Trecutul. La mănăstirea Dealului*, din 1843). Viitorul devenise posibil doar în măsura în care trecutul era corect înțeles și asumat!

Devine astfel explicabil de ce proclamația citită la Islaz și programul revoluției de la 1848, în general, așa cum se reflectă el în proiectul de constituție, nu este numai o sinteză a măsurilor democratice preconizate - vot universal, desființarea servajului agricol, a pedepselor corporale, a cenzurii etc. - ci și a imaginii pe care societatea și-o făcuse despre propriul său trecut. Autorii acestor texte, între care un loc important sau poate cel mai important îl ocupă I. Heliade Rădulescu, simțeau probabil că la baza unei noi ordini și chiar a unei noi societăți nu poate fi pusă numai o respingere a celei vechi: trebuia plasată o construcție coerentă pe care să fie altoite în chip legitim noile legi, noile instituții, ca o continuare firească a unei dezvoltări ale cărei origini își trag trăinicia din vechimea lor. Revoluționarii, și în special Heliade Rădulescu, au pretins întotdeauna că scopul mișcării lor era de a restaura vechile legi și tradiții ale țării: în unul din volumele publicate la Paris pentru a explica opiniei publice europene adevăratele țeluri ale revoluției române și cauzele eșecului său, Heliade constata că „partidul liberalilor” se compunea în preziua revoluției din români luminați, din cei ce n-aveau alt interes decât cel de a păstra intacte drepturile țării, bazate pe tratate și vechile legi și tradiții naționale, suficient de liberale și de progresiste” (*Mémoires...*, Paris, 1851, p. 19-20). Și revoluționarii ieșeni voiau să revină în mare măsură la sistemul juridic și administrativ tradițional, dar ei nu-și făceau iluzia că acestea erau suficient de liberale pentru a fi pur și simplu restabilite; și manifestul lui Kogălniceanu intitulat *Dorințele partidei naționale* vorbește de nevoia

adaptării lor la exigențele vremii: „voim a ne întoarce la acele instituții a căror origine iese din pământul nostru, care în timp de cinci veacuri le-am avut, și pe care voim numai a le adapta după luminile și trebuințele epocii”. În Valahia, revoluționarii vedeau trecutul lor în culori mai indulgente; I. Brătianu scria poetic în 1851 că România este „născută, crescută și întărită pe lespezile democrației” (articolul *România* în revista „*Republica română*” din 1851), iar poetul D. Bolintineanu, și el fost participant la revoluție vedea - ca Heliade - o adevărată democrație în istoria veche a țării: „Ce n'est pas à la Russie que les Roumains doivent le droit d'avoir une assemblée nationale; ce droit ils l'ont eu de toute antiquité. Ils en ont joui avant que les Principautés ne fussent placés sous la suzeraineté de la Porte” (*Les Principautés Roumaines*, 1854, în *Opere*, XII, 1992, p. 44).

Odată statuat principiul regresiei în trecut, pentru a regăsi adevăratele modele de justiție și comportament, tinerii ideologi sunt firesc aduși a căuta răspuns pentru unele chestiuni istorice nerezolvate de specialiștii vremii. Și atunci, modelul social și moral creștin care funcționează la toți poeții romantici și de asemenea la romanticii români (vezi la Gr. Alexandrescu, *Rugăciunea*: „Conștiința să-mi fie cereasca ta povată” etc.) devine cu ușurință și un model de reconstituire a unui trecut pentru care lipsesc documentele, dar nu și posibilitățile de a-l imagina: de vreme ce locuitorii Daciei romanizate erau creștini, și în măsura în care lipsesc orice informații despre forma lor de organizare și administrare, suntem în drept să credem, așa cum raționase Petru Maior mai înainte, că romanii au adus creștinismul în Dacia și că, mai mult, legile acestei colonii în care se plămădește o nouă națiune se bazează pe textele sacre, pe Evanghelie, așa cum raționează Heliade Rădulescu într-o lucrare haotică, dar în cel mai înalt grad semnificativă scrisă după revoluție: *Echilibru între antiteze*. După Heliade, toată istoria agitată a acestor ținuturi n-a putut clinti un singur lucru de pe temeliile originale și acesta este modul de organizare a românilor: „atâtea prefaceri, împregiurări și calamități de 17 secoli, tot ce rămâne constant și inherent cu natura românului... este forma instituțiilor noastre, forma unei ecclesii sau democrații compuse din mai multe democrații, ce sunt județele... Meritul românilor este că au devansat pe elveți și pe englezii din America cu atâția seculi, constituindu-se încă din al doilea secol în ecclesii sau democrații federative, după spiritul adevăratului cristianism” (*Echilibru*, p. 221-222). Mai mult, nu numai legile creștine devin legile de organizare ale țării, dar și ținuturile ei, principate sau o diviziune asemănătoare, sunt în număr de douăsprezece, după cum triburile biblice ale Israelului erau și ele în număr

de douăsprezece. „De la al XIII-lea secol sau de la Radu Negru până la Dan, adică până în 1382, România centrală, compusă din domniate (principate - n.n.), se compune sau se împarte după modelul Palestinei în douăsprezece democrații creștine sau județe autonome. Acestea, confederate sub un domn, stau neatinse încă de crezii ale absolutismului și feudalității. Domnii guvernă după instituțiile pure ale ecclesiei”. Vizionarul nici nu are nevoie de documente, de surse precise sau măcar de indicații pe care este conștient că cineva i le-ar putea pretinde: „De unde le știi acestea? ne va întreba cineva, pe ce documente istorice te bazezi?” Și el răspunde simplu, ca un poet adevărat, cum și era: „intuiția, inducția, deducția, analogia, fiziologia individelor și a popolilor, studiul epocilor și al doctrinelor și credințelor din acele epoce ce au mișcat popoli, cunoștința legilor aglomerațiunii, sunt niște științe mai presus de documente și de mărturii...” (p. 211).

Avem a face oare cu o simplă fantezie poetică, născută din frustrări și intruziunea visului în proza realității? E vorba poate de dureroasa evadare a unui spirit încercat de suferințe și neîmpliniri, de o simplă deraiere a unui poet și lider popular care va sfârși într-adevăr, sombrând în nebunie? Ar fi prea simplu. Heliade nu face în această vastă și haotică lucrare, care este totuși o încercare de sistematizare a bazelor și argumentelor credo-ului său politic, decât să preia și să introducă – într-o structură care s-a dorit logică și coerent articulată – idei ce s-au vehiculat încă înainte și mai ales în timpul revoluției, dintre care unele, într-adevăr, îi aparțin după toate probabilitățile. Cea mai importantă și mai caracteristică în același timp este aceea a legalității și legitimității mișcării, întâi din motive strict pragmatice și de strategie firească pentru o firavă mișcare condusă de militari amatori, devenită treptat și principiu structurant al unei evoluții până atunci asemănătoare mai degrabă unei mișcări browniene: legitimitatea vine din însuși caracterul restitativ al mișcării. Ea nu întemeia nimic, ea revenea la un temei mult mai vechi și din acest punct de vedere n-avea nevoie nici de aprobarea puterii „suzerane” (Turcia), nici de a celei „protectoare” (Rusia), nici de o instituire propriu-zisă: ea restaura sau, după un principiu politic lansat de Heliade în timpul revoluției, de care posteritatea liberală a râs mult timp, ea „progresă conservând”.

Grija pentru respectarea acestui principiu este manifestată de Heliade Rădulescu încă din timpul celor trei luni de activitate a guvernului provizoriu, în vara anului 1848, și chiar de mai înainte. În septembrie 1848, când nu era clar încă ce destin va avea mișcarea, Heliade îi seria lui I. Ghica despre instrucțiunile date lui Magheru, comandantul trupei neregulate care încă

nu întâlnise armata turcească de invazie: „Eu i-am scris să fie prudent, să nu dea revoluției caracter de rebelie»” (*Scrisori și acte*, 1972, p. 68). Într-adevăr, în martie 1851, Heliade îi scria unui revoluționar aflat în exil, la Brusa: „À propos de révolution. Aibă cine va voi gloria de turburător, că eu nu am dorit-o nici pe seama mea și cu atât mai vârtos pe a nației. Eu nici în țară, nici în străinătate n-am pronunțat vorba revoluție; mai pretutindenea, vorbind de evenimentele noastre din 1848, le calific cu numele de *mișcarea-regenerație*... eu nu cunosc mișcare de legiuită decât ceea ce se face spre apărare, și nici revoluția salutară decât ceea ce se face în idei” (în vol. *Scrisori din exil*, București, 1891, p. 78).

Rezultatul acestor încercări repetate de a conferi o structură vizibilă și rațională unei întregi istorii, pe care istoricii profesioniști încă n-o putuseră ordona, este că Heliade Rădulescu încearcă pentru prima dată în literatura română să elaboreze o viziune globală a istoriei universale, în care trebuia apoi, probabil, inserată și istoria propriei sale țări. Din elementele rezultate în urma efortului de a traduce *Biblia* și de a o interpreta, în uitatul volum de comentarii *Biblicele* apărut în 1858, la încheierea celor zece ani de exil, și niciodată terminat, din viziunea schițată în proiectul său de *Istorie critică universală*, și el abia început în anii exilului în insula Chios și publicat postum fără nici un ecou de altfel în lumea literară sau istorică, Heliade își propune să schițeze o uriașă frescă a umanității, de la apariția vieții în cosmos și apoi a omului într-un poem în douăzeci de cânturi intitulat *Anatolida sau omul și forțele*.

La moartea sa, în 1872, numai cinci dintre aceste cânturi fuseseră scrise: primul apăruse încă din 1840, al doilea în 1868 și celelalte în 1870; dacă în 1840 domina imaginea haosului agitat de revolta lui Lucifer, doborât de fulgerele divine pentru revolta sa aproape romantică (împotriva ordinii, împotriva ierarhiilor stabilite etc.), celelalte patru cânturi, rod al senectuții atrase acum mai mult de efortul constructiv decât de violența revoltei, lasă pe primul plan extazul jubilant în fața misterului creației, poetul celebrează nunta, adică uniunea unor principii complementare din care se naște noul, sinteza, proces care este și punctul central al filosofiei sale apocaliptice, schițate în toți acești ani de bătrânețe, unde istoria mai joacă doar rolul de punct de plecare și de cadru al acestei perspective mitice. Din acest punct de vedere, viziunea unui trecut clădit pe temeiul unor asemenea mituri la Eminescu nu face decât să continue în plan poetic ceea ce Heliade Rădulescu avusese naivitatea să creadă posibil în planul unei istorii adevărate: ambele viziuni însă de o grandoare și de o coerență încă nemaîntâlnite în literatura română.

GLIGOR POPI

SOCIETATEA DE LIMBA ROMÂNĂ DIN VOIVODINA CONTRIBUIE LA PĂSTRAREA ȘI DEZVOLTAREA IDENTITĂȚII ETNICE ȘI CULTURALE A MINORITĂȚII ROMÂNE DIN BANATUL IUGOSLAV

Societatea de Limba Română S.L.R. din Voivodina a fost constituită la Vârșeț în ziua de 4 martie 1962. La Adunarea de constituire a fost adoptat Statutul, care prevede ca Societatea să fie în primul rând o asociație a profesorilor de limba română din Banatul iugoslav. De la început, Societatea și-a fixat două obiective: pe de-o parte, constituirea unei asociații de specialitate, pe de altă parte, misiunea de culturalizare mai largă. Membri ai Societății pot să fie toți iubitorii de limbă și literatură română.

Cel mai mare merit pentru întemeierea S.L.R. revine profesorului universitar **dr. Radu Flora**, care conduce Societatea în primul deceniu de existență și activitate.

În octombrie 1963, Plenara S.L.R. adoptă hotărârea de înființare a patru **active de specialitate**: al profesorilor de limba română, cel literar, al ziariștilor și activul traducătorilor. Activul profesorilor de limba română devine nucleul Societății, organizează întruniri și conferințe despre limba și literatura română, cu conferențieri din rândul profesorilor de la Școala Superioară Pedagogică din Zrenianin și de la Facultatea de Filologie a Universității din Belgrad. Tematica abordată la reuniuni dovedește atenția cuvenită care se acordă limbii române de către S.L.R. Prin cultivarea limbii materne, românii din Banatul iugoslav își păstrează și dezvoltă identitatea etnică, lingvistică și culturală.

În următorii ani, Activul profesorilor de limba română organizează conferințe despre problemele actuale ale studierii limbii române, despre manualele școlare de limbă română, gramatici și alte aspecte.

În februarie 1972 se înființează **Activul învățătorilor**, care va avea un câmp vast de activitate, deoarece situația limbii române literare în școlile cu limba de predare română nu este satisfăcătoare. La întrunirile

membrilor Activului se tratează problematica limbii române în școala elementară, se face analiza programei de învățământ la limba română, insistându-se asupra lecturii școlare prevăzute în programa de învățământ, precum și asupra altor probleme specifice limbii române.

În primul deceniu de existență, S.L.R. avea deja un număr de circa 3500 de membri activi.

Reuniuni științifice ale S.L.R.

Orientarea spre munca de cercetare științifică și spre organizarea de reuniuni științifice marchează o cotitură în activitatea S.L.R. Au fost organizate șase sesiuni științifice și tot atâtea simpozioane internaționale iugoslavo-române. Aceste reuniuni reprezintă cele mai luminoase pagini din istoria S.L.R., dar, totodată, și cele mai semnificative evenimente din viața culturală și spirituală a minorității române din Voivodina. Însemnătatea lor constă nu numai în valoarea științifică a domeniilor tratate, ci și în numărul considerabil de participanți la aceste reuniuni științifice: academicieni, cercetători științifici, oameni de știință și cultură, profesori universitari, publiciști și alții.

Referatele și comunicările susținute la aceste reuniuni, prin tematica lor, contribuie la păstrarea și afirmarea identității etnice și culturale a românilor din Banatul iugoslav, având în vedere faptul că toate comunicările au fost publicate în volume, devenind accesibile cititorilor.

De o mare însemnătate sunt volumele de *Contribuții la istoria culturală a românilor din Voivodina*, care cuprind comunicările prezentate la sesiunile științifice organizate de S.L.R. Pentru păstrarea și dezvoltarea identității naționale și culturale a minorității române din Banatul iugoslav, de o mare însemnătate sunt temele despre limba, cultura și civilizația românească, despre învățământ, asociații, publicații periodice, activitatea editorială, manifestări cultural-artistice. Volumul V al Contribuțiilor la istoria culturală a românilor din Voivodina, DOCUMENTE, are o semnificație aparte, deoarece cuprinde peste 400 de documente din arhive, care ne informează despre viața social-culturală a românilor din spațiul Banatului, personalități distinse, militanți pentru apărarea limbii române, a patrimoniului și tezaurului cultural.

Cercul de etnografie și folclor

La inițiativa prof. dr. Radu Flora, în anul 1969 s-a înființat Comisia de folclor a S.L.R., având 50 de colaboratori pe teren, care au cules aproape 6000 de specimene versificate de la 670 de informatori din 36 de localități din Banatul iugoslav în care trăiesc români. În anul 1976, Comisia se transformă în Cerc de etnografie și folclor. O prețioasă contribuție la

cunoașterea creației populare sunt cele două volume de folclor literar bănățean - *Foaie verde, spic de grâu* (1979), care cuprinde poezia lirică și *Foaie verde, lămâiță* (1982), care cuprinde strigăturile, cântecele epice și genurile minore - realizări ale membrilor Cercului. Cele două antologii de folclor literar bănățean confirmă bogăția creației populare a românilor din Banatul iugoslav, cultivarea limbii, a tradițiilor și obiceiurilor strămoșești.

Cercul de etnografie și folclor organizează sesiuni științifice pe tema: Culegători și culegeri de folclor literar românesc din zona de codru a Banatului, o sesiune fiind dedicată primului folclorist bănățean, **Avram Corcea**, din Coștei. Lucrările acestei sesiuni s-au desfășurat în cadrul Festivalului de Folclor și Muzică Românească din Voivodina (Coștei, 23 iunie, 1991).

De o importanță majoră este activitatea Cercului de folclor consacrată colectării, păstrării și cercetării creației populare, a prețioaselor comori ale poporului nostru de pe meleagurile Banatului. De la înființarea Comisiei de folclor, respectiv a Cercului și până în anul 1981, președinte a fost dr. R. Flora, pe care l-a urma **Costa Roșu**, publicist.

În ultimul timp, Cercul de etnografie și folclor și-a extins sfera de preocupări, acordând atenție cercetărilor muzical-folclorice, etnografice și evoluției cultural-artistice. Activitatea Cercului de etnografie și folclor contribuie, de asemenea, la cultivarea limbii române și la păstrarea identității etnice.

Limba și literatura română în centrul preocupărilor S.L.R.

Pentru cadrele didactice de la școlile cu limba de predare română, S.L.R. organizează conferințe din domeniul limbii române literare, susținute de profesori de la Universitățile din Belgrad, Timișoara și București. Apoi, la cursurile de vară de limbă și literatură, organizate la Sinaia de către Universitatea din București, participă membri ai Societății din rândul învățătorilor și profesorilor din Banatul iugoslav.

Statutul S.L.R., adoptat în octombrie 1972, prevede cercetări generale și speciale privind problema limbii și literaturii române, analiza problemelor în domeniul învățământului și sprijin pregătirii profesionale a cadrelor didactice. Statutul mai prevede formarea **Colegiului pentru cercetarea limbii române** și a metodologiei în procesul de învățământ. În perioada de înființare (1976) și până în anul 1983, Colegiul a organizat o serie de acțiuni științifice de mare importanță pentru învățământul în limba română. S-a analizat starea predării limbii române în școala elementară. Învățământul în limba română constituie cea mai importantă condiție a identității naționale și culturale a minorității române din Banatul iugoslav. La prosperarea învățământului în limba română un rol revine și Catedrei de Limba Română din Novi Sad și a Facultății de Filologie din Belgrad.

Publicațiile periodice care apar în unele sate cu populație românească, pe lângă săptămânalul „Libertatea” și revistele „Lumina” și „Tineretea” din

Panciova, reprezintă un factor de cultivare a limbii române. Din aceste publicații constatăm dragostea manifestată pentru limba maternă, prețuirea acesteia, a originii etnice, a culturii tradiționale, dar și convingerea că românii din acest spațiu bănățean vor supraviețui numai dacă își vor păstra cu sfințenie limba strămoșească, obiceiurile și patrimoniul moștenit.

S.L.R. - Focar de iradiere culturală - Realizări editoriale

Principalul țel al S.L.R. este de a cultiva limba română în toate domeniile de răspândire a culturii. De o însemnătate majoră este activitatea științifică și editorială a Societății.

La inițiativa S.L.R. a fost întemeiată Comunitatea Românilor din Iugoslavia (C.R.I.). Propunerea a fost făcută în cadrul Adunării Generale a Societății din anul 1990. În ziua de 24 noiembrie 1990 a luat naștere C.R.I., având drept scop păstrarea și cultivarea limbii române, a tradițiilor și obiceiurilor din străbuni, a valorilor etnografice, a muzicii românești, cu un cuvânt, a identității naționale și culturale.

De o mare însemnătate este și activitatea editorială a S.L.R. Din anul 1971 apar *Analele S.L.R.* (au apărut 12 numere), care oglindesc activitatea Societății, a activelor de specialitate și a filialelor.

Începând cu anul 1970 apar *Actele simpozioanelor iugoslavo-române*, care cuprind referatele și comunicările susținute la simpozioanele internaționale dedicate relațiilor și interferențelor iugoslavo-române de-a lungul veacurilor.

În ședința din martie 1990, Președinția S.L.R. a hotărât editarea unei noi publicații a Societății sub denumirea de „*Caietele S.L.R.*”. Până în prezent au apărut câteva numere ale acestei publicații. Din august 2001 a început să apară un periodic al Filialei din Novi Sad a Societății de Limba Română din Voivodina – Republica Serbia, purtând titlul „*Limba noastră*”. În realitate, este o revistă cu material foarte bogat despre activitatea S.L.R. (pe 47 pagini), despre care se spune, în articolul de fond, că reprezintă o „activitate ieșită din comun”. Sunt publicate texte referitoare la problemele actuale ale învățământului românesc din Voivodina, despre rolul manualelor de limba română în procesul de însușire a limbii române, despre Olimpiada școlară la limba română și alte articole interesante, toate ilustrate cu fotografii. Redactorul șef și responsabil al publicației este **Lucian Marina**, președintele S.L.R.

În concluzie, se poate afirma că S.L.R., prin activitatea sa bogată și variată, contribuie în mod substanțial la păstrarea și dezvoltarea limbii române a minorității române din Voivodina, respectiv la identitatea etnică, lingvistică și culturală.

NOEMI BOMHER

PARADIGMA ORALITĂȚII LITERATURII ROMÂNE

Se dedică academicianului Constantin Ciopraga

0. Generalități

Întrucât am fost lector la secția de Românistică, Catedra de Romanistică, din cadrul Facultății de Filosofie, Universitatea „Comenius”, Bratislava, între aprilie 1996 și septembrie 2000 cred că, nu doar în predarea limbii, ci și în aceea a literaturii române, o problemă specială o reprezintă aceea a paradigmei oralității, paradigmă reprezentând mai rar una dintre constantele altor opere din cadrul literaturii universale, pe când în literatura noastră paradigma oralității apare vizibilă și astăzi, chiar în literatura postmodernistă.

Literatura apare privită din perspectiva alterității scrise, dar își menține, prin finalitate, funcția **orfică** a limbajului. Omenirea poate fi modificată prin intermediul **cântecului, încântecului sau descântecului**. Imaginea este un limbaj simbolic al celuilalt, pleacă de la semnal la semn, de la cuvânt la imagine și poate fi asimilată după conceptul de diferențiere, dar și de surprindere a relației cu celălalt.

Se poate face o ierarhizare a unui repertoriu de imagini, care trec de la stereotip spre mit și sunt privite în:

1. cadru - spațiu temporal,
2. sistemul personajelor,
3. textul ca document antropologic, imaginea fiind un scenariu, investit simbolic cu diferite posibilități de acționare cu ceea ce numim cultură de profunzime: *mania, fobia, philia, interrelația*.

Ca domenii ale imagologiei reținem: tipurile literare, identitatea cu acest tip de cultură (*la creatorii din jurul „Daciei literare”*), exotismul (*pentru privitorii neinițiați*), istoria imaginii (*vorbim de aproximativ 80000 de ani și scriem de 6000 de ani*), întâlnirea critică cu imaginea

(când descoperim o paradigmă a inițierii prin auditiv) și depărtarea de imaginea externă (acceptând metamorfoza acesteia în individualitatea autorului și în renunțarea la sincretismul primar).

Mă refer la existența unor arhetipuri, determinante stilistic prin combinarea unor:

- factori geografici specifici (*arcul carpatic și forme de relief, munte, deal, câmpie, apă, echilibrate în climă temperată*),
- factori istorici (*etape de înflorire și altele de oarecare restrînte*)
- și religioși (*ortodoxismul tolerant*),
- SUB O ECHILIBRATĂ mentalitate despre soartă (*DUPĂ BINE, URMEAZĂ RĂUL ȘI DIN NOU BINELE, dar viața are bucuriile ei materiale și spirituale*).

Paradigma oralității are două dimensiuni, uneori succesive, rareori simultane, ca ÎN SPAȚIUL CULTURAL ROMÂNESC:

1. Raportarea continuă la modelul literaturii populare, aceasta însumând o plăcere a dramatizării și, din perspectivă pragmatică, un continuu rapel la auditoriul subjugat prin magia cuvântului, cu asumarea unor specii vivante până astăzi: *descântecul, anecdota*. (*Povestirile lui Mihail Sadoveanu propun un sistem de receptare similar aceluia din basm*).

2. O permanentă situație stilistică sub zodia *dialogismului*, însumând prezența vocilor personajelor, voci identificabile, neidentificate sau identificate și din perspectiva autorului fictiv și aceea a receptorului fictiv, în operele unor scriitori puși sub zodia intelectualismului (*Ion Barbu, Dan Botta*).

3. Retoric, se găsește în lirică și în epică o strategie de tip narativ, cu un traseu inițiativ și cu un incipit clar, precum și cu sfârșituri deschise, care presupun că între opere funcționează o continuitate și chiar o conștientizare a importanței fragmentului cu funcțiuni diverse în genuri literare deosebite (*Baladescul din teatrul, proza și lirica lui Lucian Blaga*).

În această paradigmă distingem: numitori interni (*limbă, teme, imagini*), sociali și psihici; ansamblul de receptori posedă un sistem simbolic, tradițional și astfel fiecare operă literară se include într-o lege a stratificării: texte literare propriu-zise, texte critice (*reconstituirea peisajului literar, prefete, manifeste, prelegeri, bilanțuri*), texte potențiale sau moderne.¹

¹ Credem că aici ar trebui amintite și cenacurile literare, *causeriile*, devenite puternic dezvoltate în epoca cenzurii române: 1945-1989: *Cenacul de luni*, de exemplu. Consumul colectiv audio preia saloanele de lectură din secolul al XVIII-lea, iar lectura dramatizată oferă succes poeziilor lui Adrian Păunescu și ale lui Tudor George și Cezar Ivănescu, precum altădată lui H. von Kleist sau J. W. Goethe, poezie creată pentru voce, nu pentru ureche.

Alături de relația cu tipologia creatorului și a retoricii, paradigma oralității are, astăzi, PRECUM LA MIJLOCUL secolului trecut, prin insistența asupra muzicalității limbii, a simbolismului fonetic (pornită de la A. Rimbaud și Ernst Jünger, cu o perioadă de maximă etalare la Velimir Hlebnikov, tratată teoretic în studiile care observă transferul operelor pe bandă magnetică, alături de suportul vizual²) și o dominantă acustică aleatorie în mijloacele de percepere ale ei. Această constantă exterioară, aceea a căutării simbolului fonetic în scriere și în pronunțare, apare însoțită de o invariantă internă ce constă în permanenta legătură dintre literatura scrisă și aceea populară, legătură observabilă, mai ales în imaginarul românesc³.

În lectoratele de limba română pentru studenții de la universitățile din afara granițelor țării, este important să se mizeze pe o întoarcere la „zăcămintele folclorice românești”, observate de Al. Dima în 1936.⁴

Trebuie luată în considerație existența unei comunități literare solidare: literatura universală, compusă din suma literaturilor, fără excepție, incluzând în cadre istorice și geografice, un ansamblu **cantitativ**, care tinde către unul **calitativ**, și o literatură națională, formată în jurul unui ansamblu lingvistic, care părăsește *Galaxia Gutenberg* pentru *Galaxia Marconi*. Literatura română⁵ se distinge prin limba în care este compusă, prin metoda de selecție și aceea de a combina motivele, dar și prin receptarea creațiilor, receptare raportată deseori la factori extraestetici. Factorii extraestetici sunt percepuți din perspectiva imaginarii Alterității, de aceea criteriile de aranjare valorică nu coincid întotdeauna la cititorii ce au altă limbă maternă, apărând imagini distorsionate fie de politica traducerilor, fie de tipul de receptare: naiv sau inițiat.

² Vezi și Reinhart Meyer-Kalkus, *Vocea și arta vorbirii în secolul 20*, în „*România literară*”, nr 16, 2002, pp.26-27.

³ Mă refer la revenirile voluntare și la acelea întâmplătoare către modelul oral: strigături, romane, balade, narativitate în lirică, valoare inițiativă pentru un auditoriu largit și dispreț față de inovația tehnică exagerată. Specifică apare asocierea eroului cu jertfa, succesul fiind o virtualitate a colectivității câștigătoare, în deznodământul povestirilor.

⁴ Cf. Al Dima, *Studii de istorie a teoriei literare românești*, București, E. P. L., 1962.

⁵ Literatura mai e împărțită în înaltă literatură și literatura de jos, marginalizată (*subliteratură, literatură populară sau de masă, antiliteratură*). Noțiunea de **canon** tinde să devină ea însăși un mit cultural și ceea ce e important este definiția normelor, a modelelor, a ierarhiilor, a rapturilor între sistem în interior și exterior, a relațiilor de producție, a meta-textelor, a raporturilor între elementele primare și secundare.

0.1. Există un fenomen original al literaturii, fenomen ce presupune un statut metodic și sistematic, controversat (*ține de anumite rigori universale*), care trimite către un centru. Acest centru este format de genurile literare izvorâte din **cuvânt**, în general, cu multe referiri la cuvântul rostit în colectivitate, cu răspunsuri ale corului, devenit participant la formarea haloului valoric. Reamintim sintagma lui Dimitrie Caracostea despre expresivitatea limbii române.⁶ Centrul rămâne limba română de origine latină, cu îmbinări slave și orientale, structurate pe o necesară comunicare și verificare a canalului de percepere a discursului, apel care duce către numeroase dialoguri și mai ales anecdote care marchează textul scris. Există **teme** folclorice, dar și modalități de dramatizare, provenite din existența spectatorului, ascuns sau vizibil⁷, *o succesiune de motive*⁸, *colective, dar și teme particulare. Așa se explică succesul la public al operelor scurte, cu dialoguri multiple, și imposibilitatea de a evita colocvialitatea.*

0.2. Elementul important este existența unui **invariant**, a unui loc comun gândit *sub specie universalis*, bazat pe un conflict. Acest **invariant** este în permanență deformat de scriitorul nou, care pune în valoare deosebirile față de tradiție și caută **invariantele** în variații.

Invariantii numiți deseori altfel – Jolles (**forme simple**); V. I. Propp (**funcții**) pentru basm și M. Bahtin (**cronotop**) pentru genuri literare și steme de imagini grotești, R Jakobson pentru tipologia metrică sau alții pentru proverbe, ghicitori, vise; Curtius (**topoi**) asupra literaturii europene – sunt:

- antropologici (*se referă la om: arhetipuri, prototipuri originale, mituri, simboluri, topoi sacri*); în literatura română, prototipurile mitice ale eroului salvator prin jertfa lui însuși apar destul de frecvent.⁹

- teoretico-ideologici (*idei - forță, scheme în viziunile lumii și ale vieții: viață, moarte, iubire, în funcție de fiecare vreme*); moartea și iubirea se raportează la o viziune a colectivității triumfătoare.

⁶ Cf. D. Caracostea, *Expresivitatea limbii române*, București, Editura Fundația Regală, 1942, capitolul *Ut poesis verbum*.

⁷ Interesanta analiză a lui Vasile Popovici despre cel de al treilea personaj spectator al lumii epice.

⁸ Procedeele discursive (topica exordului, concluzie, secvențe stereotipe, cum ar fi inovarea naturii, lumea răsturnată, metaforele referitoare la navigație, persoane, hrană, părțile corpului, teatru) sunt numite de Curtius modele *topoi*, după cum scene fixe depind de scheme urmărite de lector (trăsăturile constante ale numelui, drumurile parcurse, grila de lectură, efectul neașteptat, schimbul, trecerea, mesaje manifeste ori latente, depășirea distanței). Formaliștii ruși discută despre cea mai mică unitate epică, **motiv**.

⁹ Așa se explică și predilecția pentru basm versificat și dramatizat în secolul al XX-lea: *Înșir 'te mărgărite*, de Victor Eftimiu.

- teoretico-literari (*țin de teoria literară arhetipală, de solidaritatea ideilor estetice, de constante teoretice, de solidaritatea dintre teme noi și vechi*); schemele narrative invadează poezia, cu toate că funcția orfică se construiește din încântec-descântec-cântec-blestem.

- literari (*stil, intuiție, expresie, cu toate că traducerea este întotdeauna dificilă, iar confruntările demonstrează că orice insolitare, care devine normă, reprezintă de fapt opoziție față de marea unitate*); așa se explică intraductibilitatea unor narațiuni precum ale lui Ion Creangă, I.L. Caragiale sau M. Sadoveanu.

Invarianții structurali (*ai operei individuale și ai literaturii universale*) intră în relație cu invarianți relaționali (*contact între opere și între literaturi*).¹⁰

Primul element schițat ca bază comună este ideea de circuit, structurat pe acceptarea noilor modalități de informare.

Al doilea element este interpretarea comunicării din perspectivă simbolică, chiar când este în discuție suportul magnetic sau ecranul.

Al treilea element presupune o poetică estetică bazată pe teoria literaturii ca text, vizibil sau ascuns în alte forme nonverbale (*finalitate autonomă, teorie modernă, care are ca subiect literatura*).

Primul element schițat ca bază comună este ideea de **circuit**. Al doilea element este **interpretarea** comunicării din perspectivă **simbolică**. Al treilea element presupune o poetică estetică bazată **pe teoria literaturii** (*finalitatea autonomă, teorie modernă care are ca subiect literatura*).

O abordare a literaturii pentru studenții din alte țări se poate face din perspectivă istorică universală (*genetică, evenimentială*) sau a literaturii naționale, poetică, comparată:

- rolul influențelor,
- schimburilor,
- relațiilor,
- legăturilor, de fapt o istorie a mentalităților, raportată la imagologie¹¹ (*un studiu al relațiilor spirituale*).

¹⁰ Trebuie admisă influența catalitică și modelatorie a diferitelor culturi de tip oriental și occidental.

¹¹ Imaginea este reprezentarea unei realități culturale, prin intermediul căreia individul sau grupul ce a emis-o evidențiază sau traduce spațiul social, cultural și ideologic unde urmărește să se situeze. Prin intermediul imaginilor care-l vizează pe celălalt se creează o zonă intermediară de concentrare, ce presupune optică (*percepție, privire, lecturi, vizluni, imagini, miraj*), un amestec de sentimente și idei cu ecouri afective, de origine simbolică.

0.3. Soluția problemei comparativismului între o literatură și alte literaturi, privită prin prisma unei paradigme, ar fi o dublă dezbatere:

- de ordin temporal (istoric, stil, curent);
- de teorie și de judecată critică.

Compromisul ar ține de aplicarea estetică și documentaristă (*bibliografie*), în realitate, poetica, ce pune în relație două opere literare, trebuie să exploateze altfel textele comparate, prin:

- inducție
- paralelism formal (*metric, imagini*)

O cheie interpretativă ar trebui să se refere la trecerea de la centru spre periferie și de la margine spre mijloc, cu păstrarea unei perspective a alterității în fiecare element, chiar dacă acesta apare modificat. Între dominat și dominant, între oral și scris, revin mereu accente magice, ritualuri ce arată că identitatea apare drept IPSEITATE. Palierele scenariului dramatic se schimbă, dar se păstrează schema unei șezători. Montajul în scris nu exclude pauzele sugerate de grafeme sau tăcerea dintre volume.

1. Premise

1.0 Tipologiile și taxinomiile pot ține seama **de formă, de arta poetică**, dar există un microcosmos de limbaje diverse: dialogisme¹² și polifonie, o organizare a spațiului și timpului într-o structură particulară numită cronotop sau un gen unic, ce trimite la realitate cu ajutorul ficțiunii (*miraculos, fabulos, romanesc, mitic*)¹³.

O incursiune istorică nu e explicativă, orice text e decontextualizat și apoi recontextualizat, în primul rând de către autor și apoi de către lector, genul edificator fiind deseori acela la modă sau oferit de aparatul paratextual (*titlul, subtitlu, etichetă generică, declarație de intenție*). În funcție de aceste proprietăți trebuie explicat de ce un roman ca *Baltagul* de

¹² Importanța studiului metafizic al vocalelor, preluată din context biblic și teoretizată de A. Rimbaud și V. Hlebnikov, rămâne o deschidere spre o altă limbă, după cum susține Ernst Jünger. Apare o teorie a măștilor acustice sau a unei literaturi pentru vorbit și ascultat, datorată colectivizării recepției.

¹³ Astfel, orice roman sau istorie recrează o lume secundă, chiar dacă unii cred că această lume ține de un arhitect naratologic de forme, teme, genuri, figuri, stiluri. Atitudinea fundamentală (epică, lirică și dramatică) nu exclude deosebirea dintre *Mimesis* și *Diegesis*, paradigma vizuală sau aceea orală fiind un mod de accentuare a unuia dintre modurile de a citi textele.

M. Sadoveanu stă sub semnul mioritic sau de ce o nuvelă de Mircea Eliade, *Domnișoara Christina*, are un grund al relației cu *descântecul*, deci care este proprietatea și regula. După ce s-au stabilit relații genealogice, se fac și relații analogice, deci linii textuale și trăsături. Specific literaturii române rămâne nevoia de adresabilitate, vizibilă în prezența destinatarului fictiv, identificabil sau identificat în foarte multe texte poetice, pe urma adresabilității imediate din textul sincron și sinestezic oral.¹⁴

Teoria genurilor ne arată doar modele ce influențează și care presupun referințe (*citate, repertoriul cultural, nume cu autoritate*) sau care vor produce alte texte.

1.1. La întrebarea **ce are special literatura română?**, răspunsul ar fi o istorie a formelor literare, de fapt o teorie a literaturii cu rădăcini în sistemul popular. Literatura română se constituie în jurul unor forme ce trimit fie spre oralitatea literaturii populare, fie spre o retorică specială, conștientă de o invariantă nescrisă.¹⁵

În realitate, formele, genurile, modelele nu există în formă pură, opera literară este o simbioză între aceste linii de forță și tematică, toate abordate ca o suită de metamorfoze, forme mereu pline cu licori diferite: cântecul, doina, strigătura apar sub forme noi în sistemul lumii imagine. O chestiune importantă se referă la terminologie, întrucât accesul la organizarea intimă a textului studiat e de fiecare dată solicitat de o altă operă literară în alt timp, însăși teoria este ordonată și codificată în funcție de formă (*cântecul*), de formă și categorie, tematică sau estetică (*cântec de dragoste, cântec satiric*), uneori doar formele (satira, alegoria, parodia, grotescul) oferind o dominantă stilistică.

¹⁴ Exemplificăm cu fragmente din textele dialogate poetice eminesciene: *Revedere* și *De câte ori, iubito*, ori din nenumăratele exemple ale poeziei lui G. Bacovia, *Singur*, ori Ion Barbu, *Dioptrie*. Succesul poeziei lui Ion Minulescu și a lui Marin Sorescu sau a lui Adrian Păunescu și a lui Cezar Ivănescu trebuie raportat la caracterul tensionat al conflictului și la realizarea prin *Voce, prin transpunere orală*.

¹⁵ Există deseori genuri definite istoric și practicate conștient, reale: tragedia clasică, balada clasică, oda, dialogul morților. Acestea supraviețuiesc sau sunt reluate în diferite epoci literare, fie transformate în poezie narativă și didactică, fie conturând un alt limbaj al epocii (*Oda în metrul saphic*, Lucian Blaga reia *Oda în metru antic* de Mihai Eminescu, care se raportează la *Odele* lui Horatius). Același gen literar poate să fie prelucrat teoretic de către un poet (Nichita Stănescu, *Despre oda eminesciană*); de exemplu, genul scurt, altădată la modă din cauza importanței revistelor literare în care era prezentat, devine din nou viabil din cauza timpului scurt al lecturii (*nu se exclud romane fluvii*), dar și importanței pe care-l are ca model pentru alte arte poetice (*script de film, de reclamă, de videoclip, de piesă, de dramatizare*). Anumite circumstanțe schimbă raporturile între genurile literare (*au dispărut predicile și discursurile funebre, a apărut romanul polițist și literatura science fiction*).

Forma devine gen atunci când criteriile tematice coincid cu textul în întregul său, genul literar intersectează motivele cu diferite criterii formale, lingvistice, stilistice, modul de enunțare, formă versificată sau structură.¹⁶

1.2. Pentru ușurință, se admite existența unui prototip, structură sau gen restrâns (*epic, liric, dramatic*), cu toate că formele precoce ale epicului, liricului și dramaticului sunt identice. Anumite **motive** (*motivul lui Făt-Frumos*), figuri paradigmatică pot fi urmărite morfologic în timp (*la Ion Budai-Deleanu și la D. R. Popescu*)¹⁷. De la problematică către text, se poate observa amprenta tragică în dramă și în epic, iar o apropiere între tradiția românească și ideea de jertfă permite o legătură între balada *Meșterul Manole* și nuvela *Duios Anastasia trecea* a lui D.R. Popescu.

1.3. Cel mai ușor de comparat e **sistemul de personaje** și de persoane, fie în roluri masculine sau feminine, fie în codificări, în cupluri sau la nivel antropologic. În cadrul teatral se pot observa mai bine liniile de forță ale protagonistului, antagonistului, ale obiectului disputat sau ale obținătorului. **Formele** de deviere comică sau tragică ale aceluiași model sugerează că o sumă de procedee pot duce la dezvăluirea unui alt model în epic sau liric (*balada în opera lui Lucian Blaga*). Sistemul genurilor apare mereu fisurat de către un nume deosebit, căci genul literar virtual se schimbă în cel literar real din mesaj sau în genul literar util în imaginea receptorului.

2. Relația cu limba și cu mentalul colectiv

2.0. Polisistemul¹⁸ propune o literatură primară (revizuieste norme, convenții, modele), noi convenții de scriere și lectură, față de texte secundare

¹⁶ În realitate, dimensiunea poetică a unui text șterge genul literar (Mircea Cărtărescu, *Levantul*) sau îndrumă receptorul către apariția unui model virtual (Constantin Negruzzi, *Fiziologia provincialului*).

¹⁷ Un scriitor este un autor, om social existând într-un câmp literar (*omul O. Goga și Victor Eftimiu*). Acest autor concret și abstract se transformă într-un emițător fictiv când propune o cale de acces în text. Acest emițător fictiv are la rândul său un nivel de profunzime și unul de suprafață.

Receptorul poate să fie concret și abstract, cititorul explicit, un public în general și un public fictiv, implicit în text, destinatar fictiv. Nivelul mesajului e integrat cel mai frecvent în limba respectivă și se pot observa semnele unor instanțe sociale și culturale, urmează o interpretare a structurilor drept linii de forță ale temelor în funcție de normele ideologice, de gen și de simbol. Parcursul transversal al textului poate accentua relațiile cu autorul concret sau cu receptorul concret, dar medierea simbolică a literaturii e dezvoltată pe un tărâm straniu, în care artele se luminează reciproc.

¹⁸ Polisistemul trebuie raportat la o istorie semiotică a culturii și există: literaturi dependente de model, modelul fiind readaptat (*literatura sud-americană față de literatura spaniolă*). Această reluare a modelului într-un metisaj presupune o impunere și o reacție (*inter și intrasistem, diferență, defazaj istoric, estetic, cultural, metisaj, înscriere în sistem, deplasare, transmigrare etc.*). Există o literatură națională fără frontiere (*literatura română și cea moldovenească*).

(tradiționale). **Formele, genurile, modelele** pot determina o suită de imitații sincronice sau diacronice, deseori drept o îndrumare teoretică - îndemn spre dimensiunea orală.¹⁹ Acest model poate exista în mintea autorului, el ghidează mentalul colectiv și organizează ca intenție materia stilistică, funcționează ca un fel de cofraj în care se mișcă opera literară (Ion Creangă și Iacob Negruzzi cultivă anecdotică, prelucrată liric în poeziile cu final oximoronic ale lui Tudor Arghezi sau Marin Sorescu). Fiecare autor dorește să se îndepărteze, să se diferențieze de schema virtuală, redevenită orală, formele de compoziție bazându-se și pe forme de persuasiune, de elocuție.²⁰

2.1. **Jocul** și dinamica stilului, tonul, raporturile dintre cuvânt, idee și tăcere, declanșate de ironie, parodie, grotesc poate apropia frecvent opere literare, după cum există curente bazate pe figură retorică (simbolismul) sau pe un stil adecvat realității (**Mimesis** în operele publicate în revista „Viața românească”).

Formele și modelele pot fi abordate proteic, paradoxal în limbaj particular ce contribuie la înțelegerea modurilor și formelor prin care temele sunt aranjate. Un scriitor cu vădite tente parnasiene, Ion Barbu,

¹⁹ Indicațiile din *Introduciunea revistei „Dacia literară”*, 1840, textul lui T. Maiorescu din 1869, *Asupra poeziei populare*, Articolul program din „*Semănătorul*” din 1901, articolele program din „*Gândirea*”, 1921, studiul lui Radu Stanca din 1941, *Patru trepte ale baladei* etc.

²⁰ Demersul comparatist e o gândire în mișcare. Presupune o diferență, o distanță și un ecart, o distanță și o trecere sintetizată în această întâlnire interetnică, ceea ce trebuie învățat e înrădăcinarea unui termen cultural. În învățământul superior, dechiderea presupune o legătură cu referințele culturale în funcție de bagajul lingvistic, mai ales în spațiul european, apoi în spațiul non-european. Formarea unui instrument noțional și conceptual generat de frecventarea principalelor opere teoretice, de istoria ideilor și a formelor ajută la perceperea mecanismului genurilor mari, al modalităților de expresie, al continuităților și rupturilor marcante, al momentelor de clivaj cultural, al intrării în scenă a noi genuri, teme, literaturi, repere, titluri, ritmuri.

A compara două literaturi presupune o dizertație:

1. analiza subiectului, explicația textului, ansamblul de reflecții și argumente;
2. planul care reprezintă un compromis între pledoaria critică și una polemică: un plan general și un plan intern pentru fiecare parte;
3. ritmul ce coordonează două sau mai multe texte nu neapărat prin juxtapunere sau prin succesiune, ci urmărind: pasaje, procedee stilistice, permanentă, modificare ce ține de structura textului, spațiului, timpului, personajelor, procedeele de scriere, a tonalității, a ideologiei.

Dizertația înseamnă gândire în mișcare, un ritm precis, un decupaj, o explicare. Comentariul poate să fie simplu sau compus, explicând un fragment sau un întreg text și justificând reguli de lectură și formule. Se poate discuta și traducerea și receptarea critică a literaturii române, se poate discuta și prezentarea autorului în curentul românesc sau universal. Interesantă ar fi rescrierea unei traduceri sau confruntarea a două traduceri existente. Putem compara un singur text, două, mai multe texte, principiul de cercetare fiind raportarea la un model în cadrul universalilor imaginarului, știință nouă ce reface o geografie literară și o lecție de antropologie. E vorba de teorii ale omului.

autor de sonete, compune descori în jocul sonorităților populare din descântec.

Manipularea textuală mimetică și diegetică permite programe ironice favorizând norme și specii cu paradigmă biologică, muzicală sau vizuală.²¹

Literatura trebuie raportată la o anumită istorie culturală, o mentalitate colectivă ce formează autorul și mediul din imaginarul receptorului, o formă a lumii ce permite comparația (*epoci, perioade, mișcări, curente, tendințe, școli, stiluri*).

Întoarcerea în timp nu cere neapărat influențe și ecouri, ci resurse ce privesc o perioadă lungă și o *forma mentis* comună.²²

2.2. Timpul lung mediu și cel al generației (*comunitate de idei, lecturi, referințe estetice, ideologice*) e recunoscut și acceptat și în funcție de aniversare, comemorare, centenar (*redescoperire, contemporanul nostru, apogeu, culme, tradiție*).

Noțiunea de polisistem rămâne distinctă față de aceea de câmp, sistem și spațiu socotindu-se un spațiu de luptă sociologic, paradoxal.

²¹ În relația dintre arte, structura închisă sau deschisă, senzorială sau abstractă, relația cu obiectele poetice deschide un câmp intersemiotic (*Mateiu I. Caragiale e auditiv, Liviu Rebreanu e vizual, ambii sunt cinematografici*).

Chiar dacă raporturile dintre autori nu țin de rapoarte, de corelații, ambii pot fi raportați la noțiunea de baroc, la limbajul muzical sau colorat și schimburi între formule. Nu trebuie să uităm că există scriitori bilingvi ce participă la mai multe culturi (*P. Istrati, Al Macedonski*), scriitori pictori (*G. Bacovia*), scriitori muzicieni (*G. Bacovia*), scriitori critici (*G. Călinescu*).

Studiul tipurilor literare și al tradițiilor mitologice poate servi pentru rearanjarea operei într-un context al modelului (*Melancolia* la Dürer sau la Giorgione, *Furtuna* la M. Eminescu sau T. Arghezi).

²² Acestea pornesc din optica orală (*motivul fiind cea mai mică particulă de material, invariant, motivele sunt aranjate, combinate în teme*), urmând-o în scrierea cuvintelor în principii structurante (inventarul este discutabil):

- fenomene naturale (*mare*),
- fenomene fundamentale (*visele*),
- conduita umană;
- motive recurente în literatură și folclor (*cele trei dorințe, inelul fermecat*);
- situațiile curente (*situația fiului în opoziție cu tatăl*);
- tipuri sociale, profesionale și morale (*cavalerul, criminalul, călătorul*);
- personaje desprinse din mitologie și literatură (*Prometeu, Hamlet*).

Există o axă istorică în perceperea unui text și o alta epistemologică și poetică: (*piatră-floare*) sau de cultură (*visul vârstei de aur*).

Clasificările pot fi subordonate ascendent:

- istoric,
- legendar până la universale tematice: *război, oraș, copilărie, singurătate, sinucidere, tipurile sociale profesionale, elemente, idei* sunt invariante, dar temele se traduc deosebit în funcție de fiecare popor (*sinuciderea la japonezi*) după cum și genul literar se deosebește sau scene poetice sunt altfel tratate la scriitori deosebiți (*lebăda, azurul*).

Se alunecă deseori de la literatură la istoria ideilor, sigur, textul este un context cu o marcă proprie, în care se înscrie această temă, în care se organizează difuz, prin demersuri laterale, transversale, conștiința visătoare.

Funcția operei literare este raportabilă la societate, informează societatea și provoacă revelații. Definită ca o mediere simbolică, funcția literaturii seamănă cu a **mitului**, imaginarul oricărei arte intervine la rândul său influențând socialul și culturalul. Schema clasică a oricărui proces de comunicare **emitor-mesaj-receptor** cere neapărat inserția termenului de model.²³

2.3. **Mitificarea** figurii artistului și relația artistului cu lumea instalează elemente ale artistului concret în lumea abstractă sau invers, relația artistului cu sistemele filosofice descoperă tematizări ale altor arte (*muzica, pictura*) și teme interdisciplinare (*grădini, ruini, pitoresc*).²⁴

2.4. De la semn la semnal este o distanță la fel de mare ca și aceea de la semnal către semn. Semnul cultural presupune un fascicul de semnificații nu doar figurabile și esențiale, ci și semnificații ce iradiază în jurul unui stereotip, care nu mai este normat, ci se constituie în context în jurul cuvintelor cheie ce presupun o relație dintre un eu și alteritate.²⁵

3. Concluzii

3.0. Această scriitură a **alterității** presupune:

- diferențiere sau asimilare;
- un repertoriu de imagini și idei;
- cuvinte, idei, fantasme;
- raportare la stereotipuri și mituri.

3.1. Trebuie să vedem că imaginea în literatura comparată presupune un **eu fictiv** față de **celălalt personaj** reprezentant al culturii deosebite

²³ Modelul ar fi, după G. Călinescu, mitul creației din *Mășterul Manole*, al morții din *Miorița*, al etnogenezei din *Dochia și Traian* și al erosului din *Zburătorul*.

²⁴ În parcursul pasajelor literare sau al celor critice sunt posibile transpuneri intersemiotice, după cum textul, script pentru cinematografie sau scenariul pentru o operă literară, creează un gen hibrid (Marin Preda, *Intrusul*). Funcția literaturii e legată de imagini desenate sau nu, de texte fotografice, cooperarea, fotografia text fiind vizibilă și în desenele animate sau în textele muzicale. (Nichita Sănescu, *Noduri și semne* trebuie văzută în contextul desenelor lui Sorin Dumitrescu)

Literatura a fost comparată cu arhitectura, muzica și cu pictura, dar sensul este întotdeauna transcendent și are o altă semnificație decât în muzică, deoarece aranjarea cuvintelor poate apropia poezia de pictură (Ion Vinea, *Picto-poezia*), dar aceasta nu e pictură, după cum nici textele muzicale (Al. Macedonski, *Înmormântarea și toate sunetele clopotului*) nu erau *sunet al muzicii*.

²⁵ Astfel, în vocabularul francez despre spanioli se observă o opoziție între imaginarul francez despre el însuși, rezervat, sânguincios, rațional și despre celălalt, orgolios, gelos, leneș. Analiza lexicală observă același element și în ocurențele numelor proprii, în repertoriul de imagini și idei socotit exotic sau în cuvintele cheie despre Orient și mitul românesc al spațiului oriental.

față de cultura de origine a celui narator. Spațiul original este declanșat de opoziția dintre *înalt-jos*, iar cuplurile opoziționale sunt declanșate de opozițiile punctelor cardinale ale spațiului rural față de cel urban sau față de cel natural.²⁶

Aceste decupaje presupun și o opoziție a **spațiului celui** față de **cel al celui alt**, căci într-un spațiu mitic nu există nici continuitate, nici omogenitate, întrucât într-o gândire mitică anumite spații sunt sacre, cosmice și armonioase, față de alte porțiuni, negative, haotice, infernale.

Orice personaj în spațiu are un corp, spațiu exterior, ce poate deveni izomorfic pentru spațiul interior, personajul narator, întotdeauna existând diferite raporturi între spațiul geografic și cel fizic, între *spațiul sacru* (*praguri, frontiere, falii, iminență*) și *spațiul pozitiv* (*locus amoenus*) sau *negativ* (*cercul infernal*).

Aceleași elemente spațiale sunt importante și pentru timp. După marcarea indicațiilor cronologice, există un timp al celui alt și un timp al raporturilor dintre eu și celălalt.

Textul poate să fie deschis (*acronic*) sau fixat în istorie, în sistemul timpului existând timpul linear ireversibil, non-repetitiv și furnizat de istorie față de timpul care tinde spre o vârstă de aur.

Sistemul personajelor presupune un prim nivel al **alterității** (*trăsături fizice, gesturi, vorbire*), acele elemente care, uneori, sunt de natură pulsională, ca linie de demarcație ce include și exclude în funcție de gen, apartenență politică și culturală (sălbatic-civilizat, adult-copil, ființă superioară-inferioară). Multe dintre trăsături trec în al doilea strat, al dominantei simbolice.

3.2 Textul ca document antropologic permite descrieri largi sau mai puțin largi, secvențe narative (*practici artistice, muzică, vestimentație, bucătărie*), textul literar fiind studiat ca proces narativ, descriptiv.

²⁶ Imaginea *mntelui*, aparent real în opera lui Geo Bogza și Mihail Sadoveanu, parcurge spații paralele, într-o interpretare referitoare la mentalități, (pentru personajul Kesarion Breb, *mntele* reprezentând un spațiu maxim, simbolic, în întâlnirea cu sacrul, spațiu pe care-l atinge personajul în *Creanga de aur*, de Mihail Sadoveanu; pentru familia Lipan din romanul *Baltagul*, *mntele* semnifică un spațiu paradisiac, iar pentru naratorul din reportajele lui Geo Bogza, *mntele* reprezintă apropierea de social, fie că e o țară de foc sau de pământ). Cu toate acestea, temele pot fuziona cu anumite tipuri: textul lui Sadoveanu, *Baltagul*, poate fi tratat muzical în funcție de ritmul orânduirii umane sau al destinului; precum imaginea mntelui poate fi asociată cu aceea a sonurilor produse de instrumentele de suflat la Geo Bogza.

Invariantii, clișeele, motivele, topoi pot fi observați în folclor, precum și în genurile literare, astăzi părăsite.

După acest nivel de lectură, cu perspective similare în existență, urmează momentul hermeneutic de explicație în profunzime a demontajului social, poetic și simbolic în relație cu analiza lexicală și structurală. Trebuie să utilizăm traduceri.²⁷

Nivelul hermeneutic reprezintă astfel linia de forță care ordonează la un moment dat cultura (*textul conform cu situația socială, culturală, ideologică, literară, estetică*) și imaginarul exploatat și cel vizat cu raportări nu numai la istorie, ci și la valoarea estetică. Potențialul scenariu oferit de cuvinte intră într-un agregat de tip mitic cu mai multe invariante sau modele (*euforia primitivă, sufletul rural, prostituata cu suflet bun, metropola, creuzet al ambițiilor*).²⁸

²⁷ A traduce e a face ca un text să treacă dintr-o cultură spre alta, dinspre un sistem literar spre alt context. Traducerea presupune producerea unui sens secund în altă limbă (*textul lui Ivan Krasko în limba română, diferențele dintre slovacă și română, sensul muzical al termenilor din alt imperiu al semnelor, textul lui Eminescu în limba slovacă*).

Amploarea câmpului de cercetare trebuie să țină seama de prezența termenilor străini în textul lui M. Eminescu, poetica traducerii cerând deseori variante ce parafrazează, reformulează, descriu, introduc paratexte (note, glosare).

Există trasee intraductibile (*substituții, suprimări, versiuni, reliefuri în translarea numelor proprii, efecte de limbaj de dialog, limbaj familiar*). Aceste limite ale traducerii țin seama de relația cu teoria literară, căci aspectul lingvistic propriu-zis trebuie să folosească teorii ale solipsismului lingvistic sau ale universalităților limbajului (*frig, căldură, ploaie, vânt, pământ, aer, hrană, băutură, aspirație, somn, excreții, temperatură, sex*).

²⁸ Omul crede în acest sacru și astăzi, nu doar în lumea bisericii, ci și în lumea profană, în cadrul parapsihologiei și în lumea politică - *carismă* (*preot, rege, șef de stat, judecător jură și astăzi*). Un conducător politic, un star trebuie să fie carismatic.

Un al doilea **arhetip**, existent de-a lungul timpului, este *dublul, moartea și viața de apoi*. Trupul material este dublat de spirit și de suflet, care pot părăsi corpul în somn, în vrajă sau după moarte. După, sau înainte, acest suflet are un spațiu, detașat sau atașat de lumea materială. Pentru a-l cunoaște se pot face călătorii inițiatice, căci între lumea celor vii și cea a morților delimitarea nu este niciodată absolută.

Un al treilea **arhetip** ar fi relația cu alteritatea, legătura dintre eu și ceilalți, dintre noi și ceilalți se exprimă printr-un sistem complex de alterități. De foarte multe ori, celălalt este trimis într-o zonă apropiată de animalitate sau de divin și totul e privit printr-un ansamblu cu diferențe spațiale și temporale.

Al patrulea **arhetip** este cel al *unității*, care încearcă să ofere o coerență universului, la scară *masculină și feminină*, vizibilă în mitul androgenului.

Din arhetipul *unității* rezultă o actualizare a *originilor*; o insistență pe rolul miturilor fondatoare, fie că se raportează la originile universului, fie că se raportează la cele simple, ale omului. Grupul *originilor* este mitizat, politizat, ideologizat în oricare organizație contemporană.

Descifrarea viitorului ține de un **joc** în care fiecare individ vrea să-și afle *destinul*. Sacral stă la baza ocultismului, astrologiei, profetiilor, viitorologiei, teleologiilor (*din greacă, teleos, scop, și logos, vorbire, o teorie a finalităților*), fie că este vorba de o istorie ciclică, fie că este vorba de o istorie liniară.

Consecință a refuzului condiției umane, omul tinde să se revolte, să abolească momentul, fie prin exaltarea *începutului*, fie a *viitorului*, fie a altui spațiu, cunoscut sau convențional. Refuzul se poate manifesta *pasiv sau activ*.

Modelul acesta poate să trimită la lumea reală, la alte referințe textuale sau la scenariul mitic.²⁹

Oralitatea literaturii române *ține de melodia rimei interioare și de aspectul conversațional, dicțiunea baladescă sau aceea de spectacol* (Ioan Alexandru, Adrian Păunescu), dar aceste trei aspecte existente la Aristotel, melodia, dicțiunea și spectacolul, sunt prinse în imaginea unui drum care constituie intriga, fie că drumul ține de o relație cu alte texte literare sau cu imagini din mentalul colectiv (*Ștefan Aug. Doinaș, Nicolae Labiș*), fie că este cuprins într-un cadru spațial în care oralitatea se mută din lumea exterioară în aceea interioară sau din aceea de decor în aceea eternă, etosul.

²⁹ Nucleul unui text apare încheșat în jurul temelor, omologiile structurale circulă, indiferent de limba în care au fost scrise, prin traduceri sau plurilingvism (*cu toate că raporturile de valoare nu pot fi introduse în compartimente sigure, sunt construite în funcție de politica traducerilor*).

Esențele comparate se raportează la subiecte, invariante și în același timp la relațiile între arte, modificând contacte:

interliterare (*în literatura națională*) și

intraliterare (*geneza, tipologia fenomenului literar*) precum stilistica și retorica, ca genuri invariante.

*ISTORIE LITERARĂ
ȘI
ETNOLOGIE*

**II. IDENTITATE
ȘI
INTERCOMUNICARE**

JEAN-LOUIS COURRIOL

IMAGINEA LITERATURII ROMÂNE
ÎN CONȘTIINȚA CULTURALĂ FRANCEZĂ
SAU

NECESITATEA DEFINIRII UNUI STATUT PRECIS AL
TRADUCERII CA ARTĂ ȘI MESERIE

Calitatea și cantitatea traducerilor dintr-o literatură – literatura română, în cazul de față – într-alta – cea franceză, în speță – nu sunt, desigur, singurele componente și criterii ale imaginii unei culturi date în conștiința spirituală a unei alte națiuni. În universul nostru de azi, mijloacele existente de informație producătoare de imagini vizuale par a ocupa primul loc în procesul de creare a fișei de identitate pe care un popor trebuie s-o prezinte când dorește să fie cunoscut și, eventual, recunoscut de celelalte comunități umane. Nu încapă îndoială că imaginea produsă de laboratoarele televizuale și, mai nou, informatice, propulsată după aceea, instantaneu, pe tot parcursul planetei de sistemul internet, are periculosul avantaj al iluziei veridicului, împrumutată de mișcătorul ecran luminos. Există, de altfel, o sursă de imagini mai puțin efemere, ca să spunem așa, uneori mai adânc legate de substratul cultural profund al unui popor, ne referim la cinematograful, la filmografia de vârf a unei culturi, la arta cinematografică. Aceasta însă se află adesea într-o relație privilegiată cu literatura, numeroase mari succese filmice fiind ecranizări ale unor opere literare cunoscute, filmul adâncind, într-un fel, și multiplicând, cu procedeele lui artistice specifice, într-o interpretare nouă, mesajul cultural sau estetic al cărții. De asemenea, se poate constata tendința constantă a mijloacelor informaționale, televiziunea, în special, sub toate formele ei moderne, de a apela la marile valori literare de câte ori ele doresc să schițeze profilul unui popor, să aducă la cunoștința publicului unei națiuni trăsăturile definitorii ale unei alte națiuni.

Am dori să ne referim pe scurt, din acest punct de vedere, la un eveniment televizual foarte recent, de acum mai puțin de trei săptămâni, pe care probabil că l-ați urmărit pe TV 5: emisiunea condusă de Frédéric Mitterrand, întors în România după 12 ani, când a fost primul, dacă nu singurul, de fapt, „grand” reporter francez de renume prezent la București unde a realizat, în Martie '90, cele mai serioase emisiuni despre starea României de după Revoluție. Am avut ocazia să apreciez atunci, de aproape, fiind traducătorul lui pentru cele 6 emisiuni cu titlul *Du côté de chez Fred*, voința lui de a înțelege în adâncime, nu numai evenimentele istorice proaspete ci, mai ales, identitatea culturală a românilor: întâlnirile în fața camerei de televiziune cu scriitorii, actorii, realizatorii, artiștii plastici, studenții, au fost momente de mare însuflețire și mi-aduc aminte, cu o emoție specială, de deschiderea emisiunii dedicate scriitorilor – erau prezenți, printre alții, Marin Sorescu, Augustin Buzura, Romulus Vulpescu, Mircea Dinescu, Nicolae Manolescu, Dan Hăulică; Frédéric Mitterrand a citit, fără alte cuvinte de introducere, poezia lui Eminescu, *De câte ori iubito*, în franceză, *Chaque fois, mon amour...* Dincolo de mândria de a fi tradus-o, a fost pentru mine o bucurie intensă de a ști că publicul francez care urmărea emisiunea, aproape în direct, cu numai câteva ore mai târziu, va auzi, citit de un reporter considerat a fi un ziarist deosebit de cult, și pentru prima dată, un text eminescian.

Această mică digresiune își are rostul ascuns: în emisiunea de acum câteva săptămâni, pe TV 5, cu părți foarte interesante și altele destul de răsuflăte sau chiar contestabile, s-a conturat și o imagine culturală a României, simptomatică, deși mult mai puțin vie și instructivă decât aceea din emisiunile făcute pe viu, pe loc, cu scriitorii prezenți, în 1990. Am vorbit mai devreme de nevoia mijloacelor de informație televizuală de a face referință la literatură, la cărți, la cei care creează cultura scrisă a unei națiuni: și în această emisiune a lui Frédéric Mitterrand a fost omagiată literatura de televiziune, cartea de imagine.

Dar, în mod foarte semnificativ, din imaginea literaturii române propusă atunci lipseau aproape toți scriitorii români mari, care au scris, în România și în limba română, operele fundamentale ale literaturii moderne și contemporane. Mai poate fi vorba, în aceste condiții, de o imagine a literaturii române? Cu câteva mici excepții – mici și ca valoare literară – nu s-a vorbit – și să ne amintim că această emisiune este destinată lumii întregi și mai ales francofonilor – decât de Mircea Eliade, Eugen Ionescu, Emil Cioran. Acestea sunt, evident, figuri spirituale de aleasă calitate, cu care românii au tot dreptul să se mândrească – cu toate loviturile actuale

sub centură și toate calomniile produse de ignoranță și răutate care le sunt adresate în presa franceză, mai ales de când nu mai sunt în viață –, dar nu sunt în nici un caz scriitori mai importanți decât Mihail Sadoveanu, Liviu Rebreanu, Lucian Blaga, Camil Petrescu, Tudor Arghezi, Cezar Petrescu, Marin Preda, Marin Sorescu etc. și, bineînțeles, Mihai Eminescu, pentru conturarea unei imagini complete și exacte a literaturii române... Telespectatorii din lumea întreagă care au urmărit prezentarea României în această emisiune de două zile au rămas, inevitabil, cu ideea că românii au avut trei scriitori de talie universală, Cioran, Eliade, Ionescu, trăind la Paris și scriind în franceză...

Trebuie să ne punem întrebarea de ce, atunci când literatura română este atât de bogată în scriitori mari, singurii cunoscuți și citați în afară sunt, numai și numai, în afară de alți câțiva scriitori de mână a doua, cei trei franco-români..., Cioran, Eliade, Ionescu. O să încercăm să răspundem în felul acesta și unei alte întrebări, supuse participanților de către organizatorii Simpozionului de față, „*Identitatea limbii și literaturii române în perspectiva globalizării*”, și anume „în ce măsură traducерile de până acum din literatura română au contribuit la definirea literaturii române”.

La această a doua întrebare răspunsul este, trebuie s-o spunem de la bun început, negativ. Vom încerca, pe parcursul acestei comunicări, să înțelegem de ce așa stau lucrurile și care ar fi posibilitățile de a răsturna situația. În mod evident, însă, cheia problemei se află în cuvântul „traducere” chiar dacă sunt și alte obstacole de depășit după stabilirea condițiilor optime ale transferului interlingvistic și intercultural al operei literare.

Cu tristețe, dar și cu luciditate, fără să ne ascundem după deget și nefolosind inutile cuvinte ipocrite, suntem obligați să constatăm, după cele spuse mai sus, inexistența unei imagini clare și autentice a literaturii române în conștiința spirituală franceză: nici măcar Cioran, Eliade și Ionescu nu sunt, în majoritatea cazurilor, identificați de cititori, de publicul larg din Franța, ca români de origine, scriind în franceză, darmite ca scriitori români care au scris în limba română, în România, la începutul carierei lor de intelectuali, înainte de a fi adoptat în scris, în cazul lui Cioran și al lui Ionescu, singura limbă – franceza.

Așadar, nici măcar cei care au ajuns, în Franța și de acolo în lumea întreagă, să fie recunoscuți ca scriitori, nu reprezintă literatura română, ci numai pe cea franceză, deși jumătate din opera lor este scrisă sau gândită în română! Mai mult, din ultimele bârfe cu înșelătoare aparențe de cercetări istorice prin care se încearcă o devalorizare a operelor lor pe motive pur politice, ar rezulta chiar că activitățile lor scriitoricești din

România, între cele două războaie, ar fi pătate de o angajare ideologică considerată, cu ce drept?, „greșită”, de cenzori prea puțin credibili în ignoranța lor. De unde, o condamnare implicită, care se revarsă asupra reputației lor de scriitori francezi consacrați și pune sub semnul îndoielii ceea ce au scris, scriitori români fiind, în tinerețe.

Un fenomen cu totul invers s-a produs cu o altă țară din Sud-Est-ul Europei: e vorba de Albania. Poate părea surprinzător și chiar deplasat să evocăm aici cazul unui popor mic, foarte mic – nici măcar mijlociu – comparat cu România, cifrele de suprafață și populație fiind în raport de cel puțin 1 la 10. Cu atât mai uimitoare este reușita unui scriitor albanez contemporan pe nume Ismail Kadare, care, scriind în Albania, atunci când această țară trăia sub jugul comunist al lui Hodja - mult mai groaznic și inuman decât a fost cel din România - a devenit celebru în Occident și mai ales în Franța cu mai multe romane inspirate din istoria albaneză. Beneficiind de sprijinul unei edituri cunoscute și serioase, les Editions Fayard, Kadare a fost propulsat, cu ajutorul unor emisiuni populare gen *Apostrophes* a lui Bernard Pivot, spre culmile vânzărilor în librării. Singur a devenit imaginea universală a literaturii, a culturii albaneze, prin intermediul traducerilor în franceză.

În mod evident, genul istorico-ficțional adoptat, interesul pentru un scriitor trăind în lagărul comunismului extrem albanezo-chinez și prezentat, comercial, în mod cu totul exagerat și fals, de altfel, ca un „dizident din interior”, au putut să contribuie la acest succes fulgurant din anii '80. Departate de noi, însă, ideea de a minimaliza talentul de romancier al lui Kadare și valoarea traducerilor realizate de intelectuali albanezi și traducători confirmați. Dimpotrivă, aici trebuie să căutăm explicația acelei reușite și să ne spunem că ceea ce a putut obține o țară mică, o literatură, de asemenea, foarte modestă, o literatură bogată și o țară mult mai importantă cum sunt cea românească și România nu pot să nu înfăptuiască în aceeași măsură, dacă vor fi întrunite, rapid și lucid, toate condițiile necesare.

Cu alte cuvinte, scriitorii români de mare valoare sunt, în majoritate, încă netraduși sau cu totul insuficient, nu lipsesc decât traducătorii înzestrați cu darul și, mai ales, cu meseria și arta traducerii. Ceea ce cazul albanezului Kadare demonstrează fără doar și poate pe plan teoretic și ipotetic, Emil Cioran ne va ajuta să dovedim practic, cu argumente de necontestat, extrase din texte scrise în franceză. Cu ajutorul celui care a fost considerat de unii critici literari francezi cel mai „subtil stilist francez contemporan” vom putea, în cele ce urmează, să pătrundem în alchimia traducerii din română

în franceză. O să descoperim împreună, studiind aspecte precise ale limbii lui franceze, cine a fost cel care e, după părerea noastră, modelul traducătorilor din română în franceză și ar trebui să fie sfântul lor patron.

Emil Cioran, de câte ori a evocat, în scris sau verbal, întorsătura existențială și creatoare provocată de decizia lui – impusă de circumstanțe – de a scrie direct în franceză, nu a ezitat să folosească cuvinte deosebit de puternice: chin sau coșmar. Faptul că știa franceza, ca tot intelectualul român, adăugăm noi – mai ales în acea perioadă –, nu era de ajuns pentru a-i asigura succesul în încercarea de a se impune pe scena literară din Franța. Cioran nu concepea, dacă ne putem permite expresia, „s-o rupă” frantuzește, mai ales în... scris! El avea ambiția să scrie în franceză ca un scriitor francez și, probabil, chiar și mai bine. Omagiul deja citat adus de critica franceză este dovada reușitei lui.

Tocmai de aceea, chinul și coșmarul au fost mai groaznice, Cioran a trăit, după propriile lui mărturisiri, experiența însușirii unei limbi cu mijloacele obișnuite ale traducătorului: dicționarele, cărțile de gramatică, și, firește, lecturile intense din marii scriitori francezi clasici și moderni. De la nivelul unor cunoștințe bune a trebuit să se ridice, cu muncă îndârjită și nu fără momente de disperare adesea mărturisite, până pe planul asimilării depline. Experiența lui este, și în ceea ce știm precis datorită confidențelor făcute și, în ceea ce bănuim, din propriile eforturi în sensul invers, experiența pe care un traducător autentic trebuie să-o facă neapărat dacă are, într-adevăr, ambiția de a scrie – și de a vorbi, firește – la fel de fluent în amândouă limbile, ceea ce este condiția *sine qua non* a competenței reale în domeniul traducerii.

Emil Cioran este modelul ideal al traducătorului, întrucât învață, cu toate subtilitățile ei, o limbă în care își va putea formula pe urmă limba primordială. Traducătorul autentic trebuie să facă același efort în sensul invers, de obicei, și anume să învețe, traducând, inevitabil, într-o primă fază, limba din care vrea să traducă mai târziu, în așa fel încât să-o cunoască tot așa de bine și de precis ca pe a lui primordială.

Ceea ce a realizat Emil Cioran prin mari eforturi obscure de erou balzacian în căutarea succesului literar parizian este ceea ce traducătorul trebuie să-și propună ca ideal, și anume să-și însușească o a doua limbă în care să-și traducă, cum spune Lucian Blaga, limba inimii. Emil Cioran va fi știut, probabil, acest poem scurt și fulgerător al lui Blaga:

Stihul

Chiar și atunci când scriu stihuri originale
Nu fac decât să tălmăcesc.

Aşa găsesc că e cu cale.
 Numai astfel stihul are un temei
 Să se împlinească şi să fie floare ;
 Traduc întotdeauna. Traduc
 În limba românească
 Un cântec pe care inima mea
 Mi-l spune, îngânat suav, în limba ei.

Dacă vorbim de traducere, de necesitatea traducerii, ne permitem să citim şi traducerea acestei poezii care spune, în numai câteva versuri, aproape tot ceea ce este important:

Le versificateur

J'ai beau écrire des vers originaux
 Je ne fais jamais que traduire.
 Et je crois que c'est bien ainsi.
 C'est la seule manière pour que mon vers ait matière
 À grandir et à fleurir.
 Je traduis toujours. Je traduis
 En langue roumaine
 Un chant que mon coeur
 Me murmure tout bas, dans sa langue, suavement.

În cuvinte poetice modeste, fără emfază, cu domoala convingere a poetului-gânditor care ştie dinăuntru cum se produce fenomenul de creaţie, intim legat de cel al traducerii dintr-o limbă a minţii şi a inimii spre o limbă articulată, de comunicare, Lucian Blaga punctează o evidenţă de care s-a ținut prea puţin cont în vârtoarea ideologică a lingvisticii despotice de mai an: şi anume că procesul traducerii nu este un proces artificial impus de nefericita sau chiar blestemata – după unele crezuri religioase – coexistenţă a multiplelor limbi de pe suprafaţa pământului, ci, dimpotrivă, un fenomen inerent condiţiei umane, pe care fiecare fiinţă umană care gândeşte, simte şi doreşte să-şi comunice gândurile şi sentimentele îl trăieşte, conştient sau nu. După Lucian Blaga, fiecare vorbitor poate afirma: „Traduc întodeauna”.

Evident este faptul, în aceeaşi ordine de idei, că traducerea nu priveşte numai cazurile de comunicare dintre vorbitori de limbi diferite ci, în interiorul aceleiaşi comunităţi lingvistice, interpretările diferite, divergente, uneori cu totul opuse ale aceloraşi cuvinte folosite de vorbitori

teoretic omofoni. Acest adevăr este și mai ușor de verificat atunci când e în joc analiza aprofundată a unei opere literare pe care fiecare o simte și o înțelege altfel, o traduce, prin urmare, din limba comună în care a fost scrisă în limba lui personală.

Emil Cioran l-a tradus pe Cioran Emil din românește în franceză în așa fel încât l-a integrat „à jamais” ,definitiv, în cultura franceză, implicit universală, ceea ce este menirea ultimă, singura menire autentică a traducerii. Reușita lui trebuie să devină în consecință un model – poate de neatins, dar de studiat și de imitat – pentru orice traducător care se respectă. Afirmând, cu toată convingerea, excelența lui Emil Cioran ca traducător, știm că răsturnăm idei preconcepute, prejudecăți sau ignoranțe: și sperăm că va fi așa deoarece în domeniul traducerii literaturii române primele și probabil chiar și unicele obstacole de depășit sunt ideile false, afirmațiile goale privind, de pildă, o mitică universalitate a valorilor estetice românești, care nu poate avea nici o realitate concretă atâta timp cât traducerea de înaltă calitate n-a revelat-o în lume.

Ni se va reproșa, poate, că Cioran, dacă a tradus, nu l-a tradus decât pe Cioran: nu ni se pare o reușită neglijabilă nici așa, și faptul că traduce doar un singur scriitor nu micșorează cu nimic valoarea unui traducător, chiar dimpotrivă. Se va obiecta, poate, că Cioran e un scriitor francez și că nu se poate vorbi, în cazul lui, de traducere sau auto-traducere. Că Cioran a devenit un scriitor francez și că este considerat ca unul din cei mai importanți de după al doilea război mondial, este neîndoios. Dar nu mai puțin evident este faptul că Cioran a fost, până la vârsta de 30 și ceva de ani, scriitor român, îndeajuns de cunoscut în țara lui, cu o operă scrisă în limba română și că, în mod sigur, nu și-a putut schimba identitatea lingvistică – doar până la un punct, o vom vedea curând! – decât cu ajutorul unui proces de transfer lingvistic care se numește traducere.

Acest adevăr, pe care-l vom argumenta cu analiza precisă a câtorva texte, are două consecințe, după părerea noastră covârșitoare:

- prima este că valorile literaturii române – în care Cioran ocupă un loc sigur, dar modest, față de numeroasele alte valori recunoscute – se pot traduce cu succes în alte limbi și în cazul de față în franceză: Cioran nu a făcut altceva decât să adapteze în limba franceză, să reformuleze, o gândire deja formată în românește, chiar dacă, în mod sigur, a dezvoltat-o altfel – în matca unei alte limbi, cu exigențele ei culturale, lingvistice, sintactice, lexicale –, decât s-ar fi scris în limba română;

- a doua ni se pare a fi că, numai acordând traducerii, formării de traducători competenți toată atenția cuvenită, în singurul mediu sigur de

pregătire, mediul universitar, tot ajutorul material și spiritual necesar, cultura românească va putea să se prezinte fără complexe în fața altor culturi, după cum Emil Cioran a reușit, cu mari eforturi constante, să învingă rezistențele, prejudecățile culturii franceze.

Numai așa, traducându-i pe marii creatori încă necunoscuți în afară, pe Mihai Eminescu, Mihail Sadoveanu, Liviu Rebreanu, Camil Petrescu, Cezar Petrescu, Tudor Arghezi, Lucian Blaga, Marin Preda, Marin Sorescu și alții, mulți alții, vom reuși să creăm o imagine autentică a valorilor literare românești.

Celor citați mai sus, care au tot dreptul să reprezinte în mod strălucit cultura românească în lume, le-au fost preferați, de editori ignoranți și de traducători la fel, ba, mai grav, și complici, scriitori de mâna a doua, unii cu iz de pretinsă dizidență înainte, alții cu reputație îndoielnică de supra-modernitate azi. Paul Goma, spre exemplu, unul din cei mai cunoscuți, care trăiește din scrisul lui în Franța, nu poate fi învinuit că-și promovează cărțile și nici că se consideră mai reprezentativ decât Rebreanu sau Preda, spre exemplu: am admirat, dimpotrivă, și nu o dată, modestia lui de scriitor care „mărturisește”, fără ambiții deșarte de a fi un mare creator estetic. Inadmisibil nu este faptul că i se traduce o carte din când în când, ci faptul că nu se acordă, în același timp, marilor valori clasice și contemporane ale literaturii române locul care li se cuvine. Cazul lui Mircea Eliade, deși un caz aparte, într-o anumită măsură, nu face decât să confirme absurdul situației: recunoscutul maestru în studiul religiilor a ajuns să devină, fără voia lui, aproape singurul reprezentant al literaturii române în librăriile franceze. Motivul este evident: editorii – mai ales Gallimard – au mizat pe faptul că Mircea Eliade este cunoscut prin operele lui teoretice scrise în franceză sau engleză și au scontat un succes minim pe această cale. Ultimele publicații însă par a fi fost sub așteptări. Filonul a fost exploatat până la sleire, nu mai este productiv. Când ne gândim că Mircea Eliade a fost, în prima parte a secolului XX un scriitor român recunoscut, admirat, cu un anumit succes prin anii '30 dar perfect conștient de locul modest pe care-l ocupa față de marii romancieri de atunci, față de un Liviu Rebreanu, de exemplu, pe care l-a definit ca pe „maestrul lui în ale scrisului românesc”, ne dăm seama de grosolănia unor alegeri editoriale bazate numai pe câștigul imediat scontat, cât și de lipsa de curaj intelectual a unor traducători incapabili să promoveze alte valori, să orienteze editorii, prin definiție ignoranți, spre alți mari scriitori: dar e adevărat că e nevoie de multă pasiune, multă muncă dezinteresată și de un fel de eroism pentru a traduce din Eminescu, Rebreanu, Camil Petrescu,

Marin Preda când orizontul editorilor se limitează în cel mai bun caz la Eliade sau, altminteri, la Mailat ori Nedelcovici, ca să ne limităm la două nume.

Într-un cuvânt, e greu de admis că, pe lângă cei trei mari franco-români, Eliade, Cioran, Ionescu, considerați drept scriitori francezi, imaginea literaturii române în Franța, în loc să se configureze în jurul unor nume „inconturnabile”, Eminescu, Sadoveanu, Rebreanu, Blaga, Arghezi, Camil și Cezar Petrescu, Preda, Sorescu, printre alții, nu oferă publicului cititor francez decât nume de pe planul al doilea, departe de a fi reprezentative pentru cultura românească: Goma, Mailat, de exemplu, și alții, de multe ori necunoscuți în propria lor țară. Dacă transpunem situația, este exact ca și cum românii n-ar traduce literatură franceză decât din Sagan sau Modiano, de pildă, considerându-i pe Balzac, Zola, Maupassant, Camus drept învechiți, depășiți, fără priză la public! O literatură nu poate fi înțeleasă și apreciată în mod corect dacă rădăcinile și capodoperele ei nu sunt cunoscute: scriitorii români de azi ar trebui să priceapă acest adevăr evident spre binele lor. Nu luptându-se pentru a fi traduși de azi pe mâine (ceea ce este total incompatibil – deși adesea practicat – cu deontologia unei traduceri serioase), nu strigând în ulița mare (de preferință în Cartierul Latin, la ușa editorilor parizieni) că numai ei merită să fie cunoscuți în lume și că literatura română autentică cu ei începe, că Eminescu, Sadoveanu, Rebreanu, Blaga, Preda, Sorescu nu fac cât o ceapă degerată, ei îi vor convinge pe francezi, mai respectuoși față de tradiție decât ar vrea să arate, ci, dimpotrivă, explicând cu calm că sunt urmașii moderni ai unei literaturi relativ tinere, dar de mare valoare, care trebuie tradusă pentru a facilita cititorilor străini înțelegerea în ansamblu a textelor actuale. Este de-a dreptul caraghios să-l trateze scriitorii de azi pe Eminescu ca pe un posibil concurent al lor, de care le-ar fi frică să nu le fure locul la coadă la editori! Nimic nu le-ar deschide mai rapid ușile acestor instituții cu toane decât având în mână o traducere bună din Eminescu!

Este foarte greu să schimbi mentalitățile, s-a spus foarte des în ultimii 12 ani, cu atât mai greu cu cât cei care cer această schimbare sunt, în majoritatea cazurilor, incapabili s-o schimbe pe a lor. Viitorul culturii române în lume, al literaturii în special, depinde în mod direct de o completă metamorfoză a perspectivelor în domeniu.

Cioran a înțeles, el, mai mult intuitiv, cum ar putea să-și impună literatura în mediul intelectual și editorial francez. A dibuit calea, singura cale posibilă. Va fi suferit, de mai multe ori, refuzul editorilor de a-i

publica textele românești în traducere. Cioran Emil din Rășinari, scriitorul român din Carpați, nu interesa pe nimeni la Paris. S-a decis să devină Emil Cioran din Paris: s-a apucat să devină traducătorul lui nu traducându-și operele din România ci continuându-și opera în franceză. Situație-limită, cu totul originală, nefiind vorba de un scriitor bilingv „de origine” ca să spunem așa, cum este cazul unui Julien Green de pildă, sau chiar de Eugen Ionescu. Pariul, inconștient, cel puțin la început, al lui Emil Cioran a fost atunci să încerce să îi oblige, într-o zi, pe cei care-i disprețuiau *a priori* talentul de biet scriitor român, să-i publice operele – aceleași opere în spirit, dar traduse, remodelate, dezvoltate printr-un efort uriaș în franceză. Frumoasă, elegantă, subtilă răzbunare...

Nu va fi inutil să cităm aici, din această perspectivă, un aforism revelator din *De l'inconvénient d'être né*: „L'inconvénient de pratiquer une langue d'emprunt est de n'avoir pas le droit d'y faire trop de fautes. Or c'est en cherchant l'incorrection sans pourtant en abuser, c'est en frôlant à chaque moment le solécisme qu'on donne une apparence de vie à l'écriture”. Să facem deci calea inversă, să-l traducem pe Emil Cioran din Paris în limba română a lui Cioran Emil din Rășinari, nu fără să remarcăm că acest aforism, deși izvorăște din chiar reflecțiile lui asupra limbii a doua, franceza pentru el, ar fi putut să fie scris de scriitorul român în română, cu câțiva ani mai devreme. „Inconvenientul, atunci când folosești o limbă de împrumut, este că nu ai dreptul să faci prea multe greșeli. Or, numai căutând ceea ce nu este tocmai corect, fără să abuzezi, numai cochetând mereu cu solecismul, poți da cumva scrisului aparența vieții.”

Acest text poate fi folosit drept o cheie a literaturii lui Emil Cioran: toate problemele puse de practicarea unei limbi „de împrumut” sunt abordate în numai câteva cuvinte. Deși abordarea este situată pe un plan general, ideea că nu poți face prea multe greșeli într-o altă limbă decât limba ta maternă, deci, în franceză pentru Cioran, este îndreptată, în mod abil, spre necesitatea greșelilor pentru obținerea unei limbi vii. Ceea ce justifică, implicit, greșelile – „numai cochetând cu solecismul, căutând ceea ce nu este tocmai corect” - ca o cerință profundă a stilului viu. Cioran ar vrea să admitem ideea că în limba lui maternă, scriitorul poate să-și permită să deformeze sintaxa, să chinuiască lexicul, să greșească față de limba standard, pe când atunci când scrie într-o altă limbă – cazul lui – nu prea mai are voie să greșească. Cu alte cuvinte, nu-ți poți permite cu limba de împrumut, unele ineleganțe pe care le-ai comite – spre binele scriiturii tale – în limba ta.

Vom constata că Emil Cioran are parțial dreptate, mai mult inconștient, afirmând această idee. Studiarea textelor lui – ne limităm aici la *De l'inconvénient d'être né* și la *Syllogismes de l'amertume* – dovedește clar că franceza lui corespunde exact cu ideea enunțată după care „nu ai voie să greșești prea mult în limba de împrumut”. Cioran a reușit să scrie o limbă franceză foarte exactă, subtilă, colorată, suplă, în stare să exprime, sintactic și lexical, toate nuanțele gândirii de formulat. Se simte chiar, uneori, o tendință spre o hipercorectitudine, un efort de stăpânire constant.

În ceea ce privește „cochetarea cu solecismul”, găsim exemple care ar putea să se explice, superficial, printr-o deformare deliberată a limbii, dar, în majoritatea cazurilor, trădează mai degrabă ivirea inconștientă a unor modele lingvistice românești, a unor reflexe lingvistice care n-au fost cu totul înăbușite de eroicul efort depus întru asimilarea limbii franceze.

Iată un prim aforism din *Syllogismes de l'amertume*: „Dieu a choisi tout pour nous, jusqu'à nos cravates.” Nu vom avea nici o greutate să traducem în românește această frază tipic „ciorănească” prin lapidaritate și umor metafizic: „Dumnezeu a ales totul pentru noi, până și cravatele noastre.” Ușurința cu care fraza românească se modelează pe cea din franceză este înșelătoare și revelatoare în același timp: ea constituie indiciul cel mai clar al unui calc invers: și anume, Cioran nu a tradus literal o propoziție din română în franceză, ci a transpus, scriind și gândind în franceză, fără voia lui prin definiție, un reflex lingvistic tipic românesc. Sintagma „Dieu a choisi tout”, în ordinea în care l-a scris Cioran, este imposibilă în franceză, nu din punctul de vedere al corectitudinii gramaticale stricte – nu avem de a face cu o greșală propriu-zisă – ci față de uzul standard spontan și, pe deasupra, stilistic vorbind, din cauza prezenței prea repetitive pentru o ureche franceză a celor două cuvinte următoare cu sunetul „ou”, „choisi tout pour nous”. Un francez cult, normal de cult, fără să fie un specialist, nu va spune spontan niciodată: „J'ai choisi tout” ci, în mod reflex, „J'ai tout choisi”, atunci când „tout” este izolat; în schimb, dacă „tout” ar fi completat de o propoziție relativă, ceea ce este frecvent, ar fi transferat automat după verb: „J'ai choisi tout ce que je voulais”, spre exemplu. Fraza lui Cioran, ca să fie conformă uzului franțuzesc normal și spontan, ar fi, deci: „Dieu a tout choisi pour nous, jusqu'à nos cravates.” Am putea să fim tentați, după această analiză de necontestat, să dăm o explicație stilistică în legătură cu fragmentul citat mai sus privind „solecismul” necesar pentru a da „viață” scriiturii. Doar aliterația „tout, pour vous” ar putea să justifice o atare argumentație: franceza nu iubește prea mult repetiția nici de cuvinte, nici de sunete, în

afara unor situații poetice speciale. Cioran, excelent cunoscător al francezei, nu ar fi căutat cu aceste biete cuvinte scurte un efect stilistic îndoielnic. În schimb, lectorul francez, nu poate să nu remarce, chiar și în mod reflex, aproape inconștient, stângăcia lui „Dieu a choisi tout”.

Ceea ce limba franceză nu ne poate lămuri, ceea ce nu poate fi înțeles, dintr-o perspectivă pur franceză, în această frază ciudată a lui Cioran, numai limba română poate clarifica deplin: e de ajuns să traducem literal, respectând ordinea strictă a cuvintelor, fraza în românește: „Dumnezeu a tot ales, pentru noi, până și cravatele noastre.” Oricine cunoaște limba română va reacționa la fel de șocat și de surprins ca și cititorul francez de mai înainte citind fraza „Dieu a choisi tout”. Cititorul român va avea dreptul să fie și mai profund șocat, deoarece în română poziția lui „tot” înaintea verbului este, în mod obligatoriu, a unui adverb, ceea ce dezechilibrează restul propoziției și o face de neînțeles în lipsa unui complement direct pentru verbul „a ales”. S-a produs, deci, în subconștientul lui Cioran, o revenire a reflexului lingvistic din limba maternă, din română, care l-a împins, fără voia lui, să deplaseze în franceză pronumele indefinit „tout” după verb, conform modelului sintactic de rigoare din limba română atunci când „tot” nu este adverb ci acuzativ. Fiind vorba de o diferențiere funcțională între „tot” adverb și „tot” complement direct care induce o topică diferită, avem de a face cu o structură de bază, fundamentală a limbii române, care nu a fost înăbușită de însușirea limbii franceze și reapare cu forța adâncurilor ancestrale în mintea scriitorului francez Emil Cioran, la Paris...

Am putea să analizăm foarte multe aforisme de același gen, cum ar fi „Si loin s'étend la mort, tant elle occupe de place, que je ne sais plus où mourir” care se modelează echivoc de ușor în echivalentul românesc „Așa departe se întinde moartea, așa de mult loc ocupă ea, încât nu mai știu unde să mor” sau „Si le bonheur est si rare, c'est parce qu'on y accède après la vieillesse, dans la sénilité, faveur dévolue à bien peu de mortels” unde Cioran traduce prin „tellement”, adverb care implică automat în franceză un corelativ „que”, sintagma românească „așa de”, care, în schimb poate fi folosit și fără. Fraza echivalentă în românește ar fi: „Fericirea e așa de rară, fiindcă nu se poate ajunge la ea decât după bătrânețe, în stare de senilitate, favoare hărăzită doar unui număr foarte mic de muritori”. Toate – și am descoperit multe – ar revela, printr-o formulare abia perceptibilă dar bizară în franceză, o ușoară ciudățenie sau, ca să reluăm expresia lui Cioran, „un solecism”, de cele mai multe ori involuntar, stratul profund al reflexelor limbii române materne. În mod

evident, aceste descoperiri stilistice imposibile pentru cititorul francez care nu cunoaște bine limba română nu reduc cu nimic valoarea literară a limbii franceze practicate de Cioran. Am zice dimpotrivă: acest fapt demn de a fi studiat în profunzime – iată un subiect frumos de teză de doctorat în traducere pentru actualii noștri masteranzi ai Institutului International de Traducere Liviu Rebreanu la Universitatea din Pitești – dovedește:

- mai întâi, că traducerea își poate îndeplini cu tot succesul dorit misiunea esențială: integrarea autentică a unei literaturi străine în conștiința culturală a unui alt popor până la acceptarea ei ca pe o componentă definitivă a acestei culturi. Cioran, traducându-și opera din română în franceză, cum traducătorul autentic trebuie să se străduiască s-o facă în cazul altor mari scriitori, a devenit scriitor francez, studiat ca atare, exersându-și influența spirituală în calitate de scriitor francez.

- Apoi, că limba maternă a lui Cioran, în procesul de traducere pe care l-am descris și analizat, nu a renunțat niciodată la drepturile ei; ea îi dă stilului lui Cioran o colorație subtilă, pe care numai ochiul exersat o poate depista și care, departe de a perverti franceza scrisă de el o revitalizează de multe ori. Și aici, traducătorul are ce învăța: limba de sosire trebuie să fie mereu atentă, vigilentă și, prin urmare, trebuie să fie perfect cunoscută, ca să reziste revenirilor reflexe ale limbii de plecare;

- pe urmă și în sfârșit, că cei care, intelectuali francezi sau editori, nu-și vin în fire de admirația sau cultul lui Cioran – ceea ce este frumos în principiu – ar fi bine inspirați să considere – logic – că o literatură care l-a produs, prin traducere, pe Cioran merită să fie descoperită în toate valorile ei mari, în care Emil Cioran are un loc sigur, dar modest. Dar sunt mai multe condiții pentru realizarea acestei dorințe: cultivarea traducerii ca o artă, o meserie, o misiune; formarea unei generații de traducători de mare calitate la Universitate, după modelul Institutului L. Rebreanu pe care l-am creat la Universitatea din Pitești, elaborarea unor traduceri la înălțimea operelor de tradus, publicarea lor în coeditări româno-franceze cu ajutorul instanțelor culturale din România; în fine, ceea ce poate va fi lucrul cel mai greu dacă nu imposibil, crearea unui climat favorabil – ca să nu folosim odiosul cuvânt de lobbying - în jurul literaturii române pe lângă mediile culturale și editoriale franceze: este trist să terminăm printr-o concluzie tristă, dar adevărurile sunt – contrar unei prejudecăți lase - întotdeauna bine de spus. Faptul că tocmai invers stau lucrurile ne este cunoscut tuturor: vreau să vă dau pe scurt un singur exemplu: dacă Marin Preda nu a avut în Franța decât un singur text tradus - pe cel mai slab, *Marele singuratic*, la Grasset, de mult-, se datorește bunăvoinței unor așa-ziși

„intelectuali” dâmbovițeni de pe malurile Senei, care s-au grăbit să-i șoptească editoarei J.Chambon, la care i-am publicat pe Rebreanu și Sorescu și care fusese încântată de începutul *Delirului* pe care-l tradusesem pentru ea, că acest roman este „fascist”. Asta înseamnă că, în cazul unei editări, cartea ar fi fost denunțată în presă și demolată ca atare de aceiași binevoitori și amicii lor. Dar există o constatare și mai întristătoare: cine a fost în poziția cea mai puternică pentru a orienta interesul editorilor francezi spre marile opere literare românești, cine a avut mai multă trecere pentru a face ceea ce alți scriitori au făcut pentru țările lor, uneori mult mai mici? Trei nume mari: Eliade, Cioran, Ionescu. Nimic nu ne poate dovedi că au încercat vreodată ceva serios în acest sens, totul ne îndreptățește să credem că nu au făcut niciodată nimic decisiv, chiar dacă, probabil, nu au pus bețe în roate. Tristă concluzie, care însă, nu ne va descuraja niciodată.

ASTRID AGACHE

KARL KURT KLEIN – REMARCABIL MEDIATOR ÎNTRE CULTURILE GERMANĂ ȘI ROMÂNĂ

Intelectual de aleasă ținută, cărturar prolific, Karl Kurt Klein¹ s-a afirmat, prin preocupările sale, în domenii esențiale ale vieții culturale (istorie și istorie literară, lingvistică, didactică, biblioteconomie, activitate editorială, relații interculturale) și prin aceasta a avut o contribuție remarcabilă, mai ales în perioada ieșeană a activității sale, întinsă pe parcursul a 16 ani, la propășirea relațiilor culturale germano-române.

Câteva date biografice îi prefigurează și conturează personalitatea încă din tinerețe. Prin chiar locul nașterii sale, Klein a crescut într-un mediu multilingvistic, unde săseasca transilvană era limba maternă, germana era limba cultă și uzuală, maghiara era limba oficială, iar româna limba de comunicare cu populația majoritară. Aceste circumstanțe l-au format ca pe un adevărat mijlocitor între culturile depărtate din punct de vedere al limbilor, dar atât de apropiate din punct de vedere social. Astfel, după ce a urmat gimnaziul german de la Sibiu, studiind cu profesorii de acolo, cu rezultate foarte bune, împrejurările primului război l-au determinat să susțină examene de germanistică și teologie cu profesorul Richard Huss în cadrul Universității din Debrecin, reluându-și studiile de abia în toamna anului 1919, odată cu înființarea Universității românești din Cluj. În toamna anului 1920 devine licențiat în filologia modernă la Universitatea din Cluj, susținând examenul de licență cu probe la limbile germană, latină și greacă, iar în 1921 își ia doctoratul. De remarcat că din comisia de doctorat, la susținerea tezei condusă de profesorul Gustav Kisch, au făcut parte profesorii Nicolae Bănescu și Iosif Popovici, iar pe

¹ Vezi și Astrid Agache, *Identitätsstiftende Jahre des Germanisten Karl Kurt Klein, 1897-1971*, în vol. *Punți în istorie. Studii româno-germane* (coordonatori Cătălin Turliuc, Flavius Solomon), Editura Cantes, Iași, 2001, p. 50-67.

diploma de doctor, alături de specialitatea principală, Limba și literatura germană, figurează altele două: Indogermanistica și Istoria literaturii latine. După perfecționarea cunoștințelor în domeniul filologiei și teologiei de la Universitatea din Marburg / Lahn, Karl Kurt Klein a început publicarea unor articole privind literatura contemporană, cântecele populare și originea sașilor din Transilvania.

Așadar, în 1923, când profesorul Traian Bratu de la Universitatea ieșeană îi propune printr-o scrisoare să-i devină asistent, acesta era îndreptățit să remarce: „Am citit lucrările și articolele dumneavoastră și cred că ne vom desfășura activitatea în bună înțelegere. Dorința exprimată de dumneavoastră de a vă alege ca domeniu special de cercetare literatura și cultura minorității naționale germane din România, o consider justificată și corespunzătoare. Ca cetățean al României ați putea lărgi sfera de cercetare, în sensul de a analiza influențele acestei literaturi și culturi asupra celorlalte naționalități și să studiați interferențele existente între ele. În conjunctura dată, această preocupare nu se va putea desfășura în cadrul activității academice, deoarece nu veți dispune de studenți cu o pregătire corespunzătoare, ci trebuie să devină obiect de studiu particular. (Adaug observația că, personal, susțin necesitatea prezentării prelegerilor la cursuri în limba română, în schimb seminariile și exercițiile din cadrul prosemnariilor se vor desfășura pe cât posibil în limba germană; această măsură corespunde caracterului românesc al universității)”.²

Nedesmințind speranțele profesorului, noul asistent al Catedrei de germanistică va releva, într-o serie de studii în limba germană, personalitatea unor intelectuali sași din Transilvania pătrunși în spațiul moldav, care au contribuit, într-o măsură considerabilă, la stabilirea unor noi raporturi între culturile română și germană. Astfel, într-un prim articol (1924) consacrat pastorului lutheran Daniel Roth³, Klein pune în valoare date din biografia acestuia, subliniind rolul său, ca profesor particular al unor familii boierești din Iași, continuând o tradiție mai veche (secolul al XVI-lea) în răspândirea cunoștințelor de limbă germană, propagând, totodată, noile idei europene, mai ales în cercul de lectură al medicinistilor (1826-1830). Datorită convingerilor sale politice proromânești, implicat în evenimentele de la 1848 din Transilvania, când cerea deslipirea acestei provincii și

² Ioan Dordea, *Karl Kurt Klein. 1897-1971. Corespondență*, Editura Clusium 1997, p. 55 (Scrisoare din 18 august 1923).

³ Karl Kurt Klein, *Zur Lebensgeschichte Daniels Roth*, în „Korrespondenzblatt des Vereins für siebenbürgische Landeskunde“, 1924, p. 48-69.

unificarea ei cu Moldova și Țara Românească într-un stat daco-român, Daniel Roth este silit să părăsească Transilvania, și să se refugieze din nou la Iași (1849). În această a doua perioadă a șederii sale în capitala moldavă, el a desfășurat o intensă activitate ca medic militar. Este de menționat că această contribuție a lui Karl Kurt Klein a fost remarcată, printre alții, de Ilie Bărbulescu, care într-o recenzie îi sugera să aprofundeze tema relațiilor culturale româno-germane. „După ce în urma revoluției de la 1821 Româniile Principatelor încep a-și îndrepta atenția mai cu deosebire spre cultura apuseană, Franța ne dădu mai cu seamă limba franțuzească și manierele elegante ale Curții domnești și saloanelor boierești, învățătura cărții ni-o transmiseră Germanii în foarte mare parte”.⁴

Continuându-și în aceeași direcție preocupările, el s-a aplecat cu stăruință asupra unei personalități de seamă din elita intelectuală a Iașului primei jumătăți a secolului al XIX-lea, Christian Flechtenmacher⁵, renumitul jurist care a activat nu numai ca funcționar al statului dar, împreună cu grecul Ananias, a introdus în practica juridică Codul civil, cunoscut sub denumirea de *Codul Callimachi*, pentru care a fost ridicat la rangul boieresc de căminar, iar ca profesor la Gimnaziul Vasillian și apoi la Academia Mihăileană, a ținut primele prelegeri de drept în limba română, contrar poruncii domnești de a se predă în limba franceză, primind pentru aceasta, de la contemporanii săi, apelativul de „bun român”. De altfel, el a și scris în limba română.

În alte articole⁶, Karl Kurt Klein a surprins și activitatea altor sași din Transilvania veniți pe pământul moldav ca ingineri, medici, farmaciști, subliniind devotamentul lor pentru patria adoptivă și aportul substanțial al acestora la promovarea și consolidarea legăturilor culturale germano-române.

El însuși, asumându-și rolul de mediator între cele două culturi, elaborează în 1929 volumul *Rumänisch-Deutsche Kulturbeziehungen*⁷ pe care l-a publicat la Heidelberg, în timp ce se afla la Universitatea din Marburg, conducând *Institut für Grenz-und Auslanddeutschtum*. După propria-i mărturisire

⁴ Ilie Bărbulescu, *Karl Kurt Klein, Zur Lebensgeschichte Daniel Roths*, în revista din Sibiu „Korrespondenzblatt des Vereins für siebenbürgische Landeskunde” No. 7-10 din iulie-oct. 1924, în „Arhiva. Organul Societății istorico-filologice din Iași”, 1926, p. 75-78.

⁵ Karl Kurt Klein, *Ein Siebenbürger Sachse als Pravilist in moldauischen Diensten*, în *Bukarester Gemeindeblatt*, 19.dec. 1926.

⁶ Karl Kurt Klein, *Sächsische Bojaren*, în *Deutscher Kalender für Rumänien*, București, 1930, p. 136-149.

⁷ Karl Kurt Klein, *Rumänisch-Deutsche Literaturbeziehungen. Zwei Studien aus dem Aufgaben- und Arbeitskreis der Deutschforschung an den rumänischen Universitäten*, Heidelberg, 1929.

din Prefață, lucrarea se adresează în aceeași măsură publicului german și celui român, prezentând în prima parte câteva direcții ale germanisticii românești, iar în cea de-a doua, intitulată „*Rumänische Beziehungen in der deutschen Literatur Siebenbürgens bis zur Mitte des 19. Jahrhunderts*”, el surprinde interferențele existente, atât în limbă, cât și în literatură, până la mijlocul secolului al XIX-lea. În același timp, Klein a ținut cursuri de limbă română la Seminarul de romanistică al aceleiași Universități germane, întocmind chiar pentru Biblioteca acesteia un mic fond de carte de literatură română din care n-au lipsit operele lui Alecsandri, Eminescu, Creangă, Negruzzi, Caragiale, Rebreanu, Sadoveanu etc.

În țară îi vor apărea numeroase articole în publicații românești de mare prestigiu și germane („*Korrespondenzblatt*”, „*Klingsor*”, „*Siebenbürgische Vierteljahrsschrift*”). Așa de pildă, încă în 1925, el publică în „*Universul literar*”, la cerințele lui N. Iorga, studiul *Scurt istoric al literaturii sașilor în Ardeal*, iar în 1927, în „*Viața Românească*”, un amplu articol⁸ consacrat lui Rainer Maria Rilke, cu prilejul încetării din viață a acestuia, așa cum în „*Revista critică*”⁹ a prezentat revista germană „*Klingsor*” care apărea la Brașov. Alte contribuții ale sale le întâlnim în „*Revista filologică*”, „*Viața românească*”, „*Opinia*”, „*Arhiva*”, „*Revista germaniștilor români*”, „*Boabe de grâu*” ș.a.

Pe de altă parte, Klein a semnalat în publicații germane din perioada interbelică aparițiile semnificative ale culturii române, prin prezentări, recenzii, note etc. Dintre acestea se distinge ampla prezentare (de cca. 12 pagini) a lucrării lui Al. Philippide, *Originea Românilor*, în revista transilvăneană „*Korrespondenzblatt*”¹⁰, în care el subliniază, printre altele anterioritatea tratării acestei teme de unii cărturari sași. Pe aceeași linie se înscrie și nota cu privire la cartea lui Friedrich Lang despre *Mihai Eminescu als Dichter und Denker*¹¹ în care el releva, prin aceasta, tot o formă de interferență între cele două culturi, regretând sumara insistență a autorului asupra influenței culturii germane în formarea intelectuală a poetului. Și exemplele ar putea continua.

⁸ K. K. Klein, *Rainer Maria Rilke*, în „*Viața Românească*”, București, 1927, XIX, nr. 1, p. 186-195.

⁹ K. K. Klein, *Klingsor, Brașov, vol. 1-4 (1924-1927)*, în „*Revista Critică*”, Iași, 1928, p. 207-208.

¹⁰ 1928, p. 89-101.

¹¹ În *Korrespondenzblatt*, 1929, p. 28-31.

Trebuie, de asemenea, apreciate prelegerile sale despre autori germani, sași și români, ținute cu diverse prilejuri (zile aniversare, apariții editoriale etc.). Astfel, în 1932, când se sărbătoreau 100 de ani de la nașterea lui Johann Wolfgang von Goethe, Klein a susținut mai multe prelegeri în limba română¹²: una în Aula Universității din Iași și alta la Teatrul Național, în care a evocat viața și opera marelui poet german, dorind prin asemenea acțiuni de popularizare să stârnească interesul pentru acesta confrăților români. Tot în același scop, el a ținut o conferință și în cadrul Filialei brașovene a Ligii Culturale a lui N. Iorga, intitulată „Goethe în zilele noastre”¹³. Apoi, în 1936, cu ocazia împlinirii vârstei de 60 de ani a profesorului Traian Bratu, la sărbătorirea acestuia, Karl Kurt Klein a evocat, într-un discurs festiv în Aula Universității, personalitatea remarcabilă a profesorului, a distinsului om de știință și a celui care a fost primul titular al Catedrei de germanistică, decan și rector în două legislaturi al Universității ieșene, discurs publicat, de altfel, în „Revista Germaniștilor Români”¹⁴. Tot în limba română, Klein s-a adresat unui public mai larg printr-o prelegere despre „Eroul sas Stefan Ludwig Roth și legăturile lui cu românii”¹⁵, subliniind, încă odată, strânsele raporturi dintre cele două etnii ce au existat în Transilvania de-a lungul secolelor.

Corespondența intensă cu personalități de primă mână ale culturii românești și germane îl prezintă pe Karl Kurt Klein ca un activ mediator între cele două culturi. În ceea ce privește corespondența sa cu mari personalități românești, ne limităm a selecta doar câteva fragmente din scrisorile trimise și primite, în decurs de două decenii, considerate mai relevante și care se constituie în alte argumente ce sprijină ideea că Karl Kurt Klein a fost un remarcabil mediator între culturile germană și română.

Așa, de pildă, când la 12 februarie 1929 se adresa lui Giorge Pascu, el îi scria că numărul 1 din acel an al „Revistei critice” i-a plăcut mai ales pentru tonul moderat. „Sunt absolut convins că efectul revistei va fi cu atât mai mare, cu cât tonul e mai moderat. Fortiter in modo, suaviter in re. Zilele acestea am avut o convorbire lungă cu dl. Friedwanger la Frankfurt la care m-am dus pentru a-mi împrumuta niște cărți românești din

¹² Vezi Anuarul „Universității Mihăilene din Iași, 1930-1935”. Publicat de Traian Bratu, rectorul în funcțiune al Universității, Iași, 1936, p. 360.

¹³ Vezi și Ioan Dordea în *op.cit.*, p. 353.

¹⁴ *Un germanist român: Profesorul Traian Bratu*, publicat la București în anul 1937, p. 175-183.

¹⁵ Vezi „Anuarul Universității pe anul academic 1938/39”. Publicat de Mihai David, rectorul în funcțiune al Universității Mihăilene, Iași, 1942, p. 178.

Seminarul lui. Am profitat de ocazie să-l întreb, între altele, și despre părerea lui asupra «*Revistei Critice*» precum și asupra motivelor pentru care o operă așa de colosală ca a lui Philippide este luată așa de puțin în seamă de filologii romaniști. «*Revista Critică*» nu prea o cunoștea, dar spunea limpede că dezaprobă tonul violent uzat la Iași (făcând abstracție numai de Iordan). Dealtmintrelea se arăta foarte bine orientat asupra *Originii Românilor* a lui Philippide și vorbea cu cea mai mare stimă despre munca colosală ce Philippide a depus, regretând însă forma greoaie în care Philippide și-a turnat erudiția.”¹⁶

La 19 februarie din același an, Iorgu Iordan, ca răspuns la o scrisoare a lui Klein, din Heidelberg, îi transmitea la Marburg următorul mesaj: „Prietenul meu Spitzer scrie lucruri foarte frumoase despre dumneavoastră și activitatea pe care o desfășurați ca lector pentru română. Vă felicit și, în același timp, vă sunt recunoscător, ca român și lingvist că realizați asemenea servicii în slujba românismului.”¹⁷

Mult mai târziu, la 28 iulie 1941, se adresează din Cluj lui Sextil Pușcariu, aflat atunci la Berlin, în modul următor: „Vă mulțumesc, în pofida conjuncturii existente, sincer și din inimă pentru înțelegerea pe care ați avut-o față de situația mea deosebită și grea și vă rog să primiți asigurarea din partea mea că apartenența mea este la Universitatea română din Cluj și mai ales la ilustrul dumneavoastră cerc de la Muzeul Limbii Române. Va fi un motiv permanent de a-mi aminti de relațiile înfiripate, pe care le-aș cultiva cu plăcere și în continuare. (Deși nu neg nici acum că prima mea dragoste aparține Universității și orașului Iași, unde am cunoscut oameni remarcabili de care mă leagă amintiri de neuitat). Ca și până acum mă voi strădui și în viitor să activez și să intermediez relațiile dintre cele două popoare, și a destinului la care am fost hărăziți noi sașii transilvăneni.

Cred că și până acum, în cadrul vechi și nou, am reușit prin activitatea mea și cu modestele mele puteri să contribui la înlăturarea ideilor preconcepute existente și a falselor opinii.”¹⁸

¹⁶ Ioan Dordea, *op. cit.*, p. 114.

¹⁷ Ibidem, p. 121.

¹⁸ Ibidem, p. 519.

GRIGORE BOSTAN

LITERATURA ROMÂNĂ DIN NORDUL BUCOVINEI (după şase decenii de înstrăinare)

Ca martor ocular şi participant - întrucâtva – pe parcurs de patru decenii, la „mişcarea literelor” româneşti în nordul Bucovinei, Ținutul Herței şi o parte din fostul judeţ Hotin al Basarabiei (actuala regiune Cernăuţi), voi încerca să reconstitui unele aspecte ale procesului (sau microprocesului) literar din acest spaţiu cultural limitrof, insistând îndeosebi asupra tentativelor de integrare în context naţional (românesc) şi asupra condiţiilor (posibilităţilor) de sincronizare valorică cu patria istorică într-o epocă sau alta. Conştientizat încă pe la mijlocul secolului al XIX-lea, odată cu apariţia gazetei „*Bucovina*” şi a „*Foii Societăţii pentru literatura şi cultura română în Bucovina*”, acest deziderat al intelectualilor români din Cernăuţi a rămas în vigoare până în zilele noastre. „Teama nesincronizării cu realităţile din ţară şi spaima pierderii identităţii”, („complexul provinciei”) n-au dispărut nici în anii '30 ai secolului al XX-lea (după cum observă Mircea A. Diaconu într-o substanţială monografie despre mişcarea „Iconar”¹).

Ne gândim că poate orientarea unor scriitori bucovineni spre anumite „spirite tutelare”, spre unele modele naţionale (V. Alecsandri, M. Eminescu, apoi O. Goga, L. Blaga, Ion Barbu, T. Arghezi, Nichita Stănescu ş.a.) se explică nu atât prin deficitul de individualitate, cât prin tendinţa de aderare la fenomenele care, în mod real, determină şi definesc comunitatea spirituală a poporului în anumite perioade istorice. Profesorul univ. dr. Dan Mănuacă avea temeiul să constate că, de exemplu, un Dimitrie Petrino, prin cele mai reuşite versuri încheagă locurile comune ale liricii vremii (1860-1870)². Alţi bucovineni din epocile paşoptistă şi postpaşoptistă (de tranziţie), bunăoară Iraclie Porumbescu, Vasile Bumbac

¹ Mircea A. Diaconu, *Mişcarea „Iconar”, Literatură şi politică în Bucovina anilor '30*. Editura Timpul, Iaşi, 1999.

² Dan Mănuacă, *Petrino Dimitrie*, în *Dicţionarul literaturii Române de la origini până la 1900*, EARSR, Bucureşti, 1979, p. 678.

etc., se orientează spre „locurile comune” cele mai frecvente ale poeziei timpului; unii încearcă totuși să le restructureze și chiar să le depășească: T. Robeanu și „Novela de Castel”, apoi Gavril Rotică (deși la acesta „materialul întrebuintat e comun” - E. Lovinescu)³, câțiva „Iconari” - Iulian Vesper, M. Streinu, T. Chelariu - primii doi mai cu seamă în proza lor (reeditată în ultimii ani)⁴.

În linii mari, scrisul românesc din Bucovina în secolul XIX-începutul secolului XX (în prezent - din nordul provinciei) se situează temporal pe treptele descendente ale epocilor (pașoptistă, epoca marilor clasici, sămănătorismul) și orientărilor estetice definitorii, în fazele de minimalizare, de atenuare a consumului de energie creativă generată și declanșată de anumite curente și personalități marcante din patria istorică. Poeti pașoptiști, patrioți și mesianici (cum i-ar fi numit G. Călinescu), continuatori ai tradiției venite de la V. Alecsandri și D. Bolintineanu, pot fi întâlniți (în „dulcea Bucovină”) nu numai prin anii '70- '80 ai secolului al XIX-lea (V.G. Pop, V. Bumbac), ci și la începutul secolului al XX-lea (E. Niculiță-Voronca, Constantin Berariu) sau chiar prin anii '50 -'60 ai secolului trecut (de ex., Vasile Levițchi la începuturile activității sale literare ș.a.). Eminescianismul (înțeles în sens larg, ca noțiune existențială - nu numai estetică) domină spiritele pe parcurs de mai bine de un secol - de la T. Robeanu, Adrian Forgaci, Constantin Verdi, Vasile Gherasim, George Voevidca, Traian Chelariu („un mod eminescian modernizat” - L. Blaga), până la același V. Levițchi, apoi I.T. Zegrea, Vasile Tărățeanu ș.a.; sămănătorismul „vine” în Bucovina aproximativ la un deceniu după constituirea lui ca doctrină ideologică, menținându-se până la Unire (poetul Gavril Rotică, prozatorul Ion Grămadă („în persoana căruia Bucovina pregătea un mare prozator”, „cel mai personal dintre prozatorii bucovineni ș.a.”⁵). Firește, determinante aici sunt, în primul rând, condițiile de ordin politic; de aceea, întâietatea o dețin patrioții și unioniștii, exponenții spiritului autohton (O. Goga, G. Coșbuc). Symbolismul „nu e selectat”, nu prinde rădăcini, nu-și găsește aici teren fertil; abia la un deceniu după Unire (și după publicarea *Poemelor luminii* de L. Blaga în „*Glasul Bucovinei*”) scriitorii din Cernăuți își permit luxul de a „teoretiza”, mai întâi, despre *Modernismul în literatura română* (Vasile Gherasim, 1929), apoi („*Iconarii*”) să-și orienteze (la început abuziv) scrisul spre poezia lui L. Blaga, Ion Barbu, T. Arghezi, dar și spre

³ Eugen Lovinescu, *Istoria literaturii române contemporane, 1900-1937*. Postfața de Eugen Simion, Editura Minerva, București, 1989, p. 68.

⁴ M. Streinu, *Ion Aluion*, roman. Ediție îngr. și pref. de Ion Simuț. Editura Cogito, Oradea, 1995. M. Streinu, *Drama Casei Timoteu*, roman. Ediție îngr. și pref. de Mircea A. Diaconu. Editura Timpul, Iași, 2001, Iulian Vesper, *Glasul român*. Ediție îngr. și pref. de Mircea A. Diaconu, Editura Timpul, Iași, 2001.

⁵ Perpessicius, *Opere*, 8, Editura Minerva, București, 1978, p. 71.

modele străine (franceze, germane etc.). Urmază o mult prea scurtă perioadă de purificare, de eliberare parțială de efectele contactului prea brusc cu ceea ce nu se potrivește structurii rurale a Bucovinei (G. Călinescu)⁶, de desprindere și ieșire relativă din lirismul colectiv, de grup, și afirmare a personalităților (ceea ce mulți suprarealiști bucovineni n-au mai reușit să realizeze în noile condiții istorice).

După al doilea război mondial, în istoria literaturii române din nordul Bucovinei (regiunea Cernăuți) „intervine” un vacuum, cauzat de o bruscă întrerupere a „mișcării literelor”, a evoluției tradițiilor culturale naționale. Nu se au în vedere numai cele moderniste (din anii '30 ai secolului al XX-lea), ci și cele clasice de mai înainte. Scrisului românesc i se impune grafia slavonă (rusească), el fiind orientat exclusiv spre „experiența literară” din R.S.S. Moldovenească, drept modele servindu-i scrierile de după război ale lui Emilian Bucov, Andrei Lupan, Bogdan Istru, Petrea Cruceniuc și alți condeieri de elită sovietică (inclusiv ruși, ucraineni). Floarea intelectualității românești din nordul Bucovinei, printre care toți scriitorii (în afară de Vasile Levițchi, născut în 1921, care, însă, n-a publicat nimic în perioada românească) au trecut în România sau au emigrat în alte țări (Vasile Posteucă). Cei care nu au reușit să plece din regiunea Cernăuți au fost deportați în „Siberia de gheață”, de unde nu s-au mai întors acasă (cu excepția Aniței Nandriș-Cudla, țărancă din satul Mahaia, autoarea celebrului volum de memorii *20 de ani în Siberia. Destin bucovinean*, apărut abia în 1991 la Editura Humanitas din București și premiat de Academia Română. Generația tânără, lipsită de orice sprijin, izolată - completamente - de patria istorică, a putut întrucâtva să se impună ca forță creativă, rezistentă în fața avalanșelor de intervenții doctrinare străine spiritului românesc, abia la finele anilor '50 și în anii '60, când înfiripă pe lângă cotidianul „*Bucovina Sovietică*” (din 1967 - „*Zorile Bucovinei*”) o modestă grupare literară (Vasile Levițchi, Ion Gainiceru, Vasile Bizav, Ion Bejenaru, Nicolae Bilețchi, Ion Chelaru ș.a.). Cenaclul publică pagini literare, microantologii (*Plaiul doinelor*, Editura Carpați, Ujgorod, 1968, *Glasuri tinere*, Editura Carpați, Ujgorod, 1971).

Debutul editorial al lui V. Levițchi din 1959 (*Versuri*, Chișinău), cărțile sale de la începutul anilor '60 (*Grâu și cântec*, 1962 ș.a.) doar pe alocuri depășesc mimetismul empiric, aspectele exterioare ale vieții omului, angajat în diverse acțiuni „social-utile”, gata mereu să răspundă la imperativele timpului. Or, deși se înscrie, deocamdată, în contextul literaturii oficiale, versul lui V. Levițchi din anii '60 ca și cel al basarabeanului Nicolae Costenco, de care poetul bucovinean e atașat sufletește, „alunecă” tot mai insistent spre tradițiile naționale clasice, conturându-se în „formule limpezi

⁶ George Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, ediția II, Editura Minerva, București, 1988, p. 906.

și disciplinate“ (Mihai Cimpoi)⁷. Poetul își dorește „o reintegrare deplină în lungul meu sir de străbuni”.

Un tânăr și înzestrat prozator din acei ani de revenire la izvoare (anii '60-'70), Dumitru Hrinciuc, urmează îndeaproape (fără a pastîșa) modelul prozei lirice a lui Ion Druță, deși, paralel, se reîntoarce la motivele frecvente în proza bucovineană (mai cu seamă în nuvelele lui Ion Grămadă) de la începutul secolului al XX-lea: înstrăinarea, „despărțirea frunzelor de ramuri”, dorul de plaiul natal cel străbun, căutarea rădăcinilor multiseculare ale românilor din acest ținut, regăsirea unor constante spirituale: vatra părintească, poetul anonim și doina; graiul matern, Codrii Cosminului cu legendele lor, teii răsăriți din pașii tânărului poet al neamului etc.

Coborâte deseori în subtextul operelor celor mai reprezentativi autori români din nordul Bucovinei, aceste semnificații distincte persistă aici (deși nu exclusiv) până în zilele noastre; ele, în bună parte, determină, în aspect evolutiv, cu tendințe (spre modalități moderne) mesajul artistic al poeziei de rezonanță majoră (V. Levitchi, M. Lutic, Ilie Motrescu, Elena Marița ș.a.) și prozei de reconstituire istorică și culturală (Gr. Grigan, cu nuvela *Vornicul Miron*), D. Covalciuc cu romanul *Hurmuzăchestii*. În principiu, a existat doar o singură excepție - versurile lui Ion Chilaru, editate în numeroase volume consacrate aproape integral „forțelor invincibile” ale erei sovietice. Ceilalți condeieri se limitau la câteva poezii de acest fel, în calitate de „locomotivă”, necesară pentru a-și putea publica versurile.

La începutul anilor '70, o nouă generație de poeți, în mare parte studenți ai Universității din Cernăuți, încearcă nu numai să dea naștere unei noi mișcări literare de expresie și vibrație românească, revalorificând tradițiile clasice, ci să-și însușească anumite paradigme moderne din poezia lui Lucian Blaga, Ion Barbu, Nichita Stănescu ș.a. Se repetă într-o oarecare măsură situația din anii '30 (deși la un nivel mai avansat, dacă ne gândim la poezia de debut editorial a lui Arcadie Suceveanu sau la unele cărți ale lui Ilie T. Zegrea ș.a.). Poeții simt nevoia de „poeme de trecere”, „mituri necesare” (I. Barbu - *Ritm pentru nunțile necesare*), se vor citiți „printre cuvinte” (cum se citește Nichita Stănescu) - „Și înfloreste-un tei între cuvinte” (A. Suceveanu, 1979), „Printre cuvinte sufletul meu tresare sub tei vorbitori” (Ilie T. Zegrea, 1983), „Divină pasăre, poetul între cuvinte” (Simion Gociu, 1986), „Printre cuvinte, poetul...” (Vasile Tărățeanu, 1981). Se întâmplă să fie reluate și unele motive din lirica basarabeană. Iată cum circulă „o constantă” poetică lansată magistral de Nicolae Dabija în volumul său excepțional, de debut *Ochiul al treilea* (1975) - „Simt aerul Patriei”... (N. Dabija), „E aerul în țară înalt și miresmat”, (A. Suceveanu, 1979), „Aerul Patriei proaspăt ca mircasma de pâine”, (I. T. Zegrea, 1983), „Vezi

⁷ Mihai Cimpoi, *O istorie deschisă a literaturii române din Basarabia*. Editura ARC, Chișinău, 1997, p.190.

acru tău (Patrie) cum pătrunde în noi", (V. Tărățeanu, 1981), („Aerul Patriei înmiresmat", (Simion Gociu, 1984).

Precum vedem, prin '70-'80, poezii din Cernăuți simt tot mai persistent nevoia de mituri naționale, nu de dogme, vor să respire aerul Patriei natale (rareori se mai spune că e vorba de „Patria Sovietică") și să fie citiți printre cuvinte (înțelegând textul ca sistem conotativ și având ideea modernă de intertextualitate). Cuvintele sunt niște „cuante pe care nu le poți închide-n carte" (G. Bostan, 1982).

În anii '80 se restrânge considerabil sfera influențelor directe; venite prin traduceri, sunt valorificate, asimilate în mod selectiv și creator unele concepte estetice și modalități de expresie postmoderne.⁸ În acești ani (mai cu seamă după 1989) a fost depășită „mania traducerilor" de care au fost contaminați mulți scriitori din regiunea Cernăuți.

După relativul dezgheț cultural din anii '50-'60, a urmat, iarăși, un mare îngheț ideologic, timp în care în Bucovina (Sovietică), ca și în alte părți, a înflorit, fiind încurajată oficial, arta (dar și meseria) traducerii (V. Levițchi, M. Lutic, Gr. Grigan, Ion Gheorghită, Z. Peniuc, Elena Marița, I. Crețu, I.T. Zegrea, ș.a.). Desigur, n-a lipsit cu desăvârșire creația proprie, însă ea a fost plasată, în acei ani, de către mulți scriitori bucovineni (din motive lesne de înțeles) pe un loc secund.

În domeniul respectiv au fost înregistrate realizări deosebit de notorii ce merită să fie trecute în revistă în mod special. Totodată, nu poate fi neglijat faptul că traduceri, în cantități extrem de mari, au început, pe alocuri, să lase amprente alogene în scrisul românesc din nordul Bucovinei, care încerca să se reînfiripe și să-și recapete fizionomia națională. Au început să apară poeme scrise integral sau parțial „după" Dmitro Pavlicico, Volodymir Luciuc, Lesea Ukrainka, Maxim Râlski (Ucraina), fabule de Serghei Mihalkov (Rusia) ș.a.; probabil, uneori autorii români (traducătorii) nici nu-și dădeau seama de prezența în operele lor a unor reminiscențe eterogene împrumutate în urma transpunerii artistice. Totuși, putem astăzi constata că traducerea n-a afectat ireversibil scrisul românesc din regiunea Cernăuți. Literatura noastră din această zonă nu poate fi calificată drept o simplă verigă de legătură între anumite culturi (cum le convine unor exegeți ucraineni s-o considere); ea constituie astăzi (ca și până la 1944) o structură artistică autonomă (în contextul regional al literaturilor de limbă ucraineană, rusă, germană, idiș ș.a.), fiind orientată sau, mai bine zis, reorientată paradigmatic spre literatura din România și, parțial, spre unele valori universale. Experimentările moderniste și postmoderniste ale optzeciștilor

⁸ Șt. Hostiuc, *Poezia română postbelică din nordul Bucovinei: generații și paradigme*, în „*Glasul Bucovinei*", 1994, nr. 4, p. 84-99. George Muntean, *Literatura română din Bucovina postbelică*, în „*Analele Bucovinei*", an1, nr. 1, 1994, p. 137-150.

(Arc. Suceveanul, I.T. Zegrea, Gr. Bostan, Șt. Hostiuc, ș.a.) și ale „nouăzeciștilor de Cernăuți” (Nicolae Spătaruț, Arcadie Opaț, Ion Băcu, Nicolae Mintencu, Gheorghe Ungureanu, Doina Bojescu ș.a.)⁹, dar, în primul rând, coloritul etnic de ansamblu evidențiază calitativ scrisul nostru românesc din nordul Bucovinei (mai cu seamă poezia), dacă îl comparăm cu alte literaturi din spațiul respectiv, mai puțin familiarizate cu mișcarea estetică contemporană.

Dincolo de transfigurarea sau exprimarea directă a unor realități locale și naționale (istorico-etnografice ș.a.), în operele celor mai mulți autori români din regiunea Cernăuți persistă tentativele individuale de sincronizare și universalizare: căutarea de noi contexte existențiale, creația în limbaj ș.a.

În „miniatură” avem astăzi cam aceeași configurație stilistică ca în poezia din patria istorică: romantici tradiționali (V. Levițchi, M. Lutic, Ilie Motrescu ș.a.); „un ciudat amestec de lirism tradițional în sensul bun, plin al cuvântului și neliniște modernă”¹⁰ cum scrie academicianul Eugen Simion despre cartea subsemnatului, *Dincolo de vârstă* (Editura Augusta, Timișoara, 1996); romantici mai mult sau mai puțin modernizați (I.T. Zegrea, V. Tărățeanu, S. Bociu), poeți moderni și pe alocuri postmoderni (Arc. Suceveanu); autori ce se complac în postura de hidalgo postmodern sau chiar post-postmodern (nouăzeciștii de Cernăuți nominalizați mai sus) ș.a.

O anumită varietate de modalități structurale se reliefează și în puținele încercări de proză din această zonă: cronica socială și istorică - povestirea *La răspântia Boianului* de Viorica Chibac - Cuciureanu, 1970; nuvela istorică *Vornicul Miron* de Gr. Grigan; jurnalul - (unele scrieri din volumul *Casa cea nouă* de același autor, 2002); memoriile - *20 de ani în Siberia* de A. Nandriș - Cudla, 1991; *Băiatul drumului* de Vasile Posteucă, 2001; romanul istoric *Hurmuzăcheștii* de D. Covalciuc, 2002; romanul - eseu S.F. *O evadare din Eterna - I* de Gr. Bostan, 2001 ș.a.

Așadar, trebuie, în fine, să se renunțe, în patria istorică, la unele considerații superficiale privind scrisul românesc din regiunea Cernăuți (a doua jumătate a secolului al XX-lea), potrivit cărora această literatură a fost și rămâne de factură publicistică - mai înainte de nuanță sovietică, iar acum - eminamente „pașoptistă”. Firește, în virtutea necesităților timpului ea este chiar și în aspectele modernizate o literatură „necesară” (M. Cimpoi) ce continuă să-și îndeplinească misiunea istorică și culturală ca literatură de rezistență, ca depozitară și cultivatoare a limbii materne, păstrătoare a identității etnice, implicit a celei artistice (deși nu întotdeauna literatura scrisă de aici a avut posibilitatea să se ridice la altitudini clasice și performanțe moderne).

⁹ A se vedea Grigore C. Bostan, Lora Bostan, *Pagini de literatură română, Bucovina, regiunea Cernăuți, 1775-2000*, Editura Alexandru cel Bun, Cernăuți, 2000.

¹⁰ Eugen Simion, *Tableta de poet din Tara de Sus*, p. 3.

LIA MAGDU

MODALITĂȚI DE MENȚINERE A IDENTITĂȚII ETNICE LA ROMÂNII DIN VOIVODINA - IUGOSLAVIA

Dacă aruncăm o privire retrospectivă asupra celor ce se petrec în sânul minorității române din Voivodina, în aceste timpuri, putem observa o serie de fenomene de luat în seamă. Mai întâi, să vedem ce se află la baza renașterii care marchează puternic viața acestei etnii.

După părerea noastră, totul a început odată cu publicarea rezultatelor recensământului populației efectuat în anul 1991, potrivit căruia în Voivodina trăiesc 38.832 de români. Cifra respectivă a fost numai decît comparată cu numărul populației românești de la începutul acestui secol, constatându-se o scădere drastică. A fost un semnal de alarmă pentru noi toți, dînd naștere la cele mai negre prognoștici, privind dăinuirea noastră în această zonă.

La scurt timp după aceea, a fost pusă problema învățămîntului în limba română în școlile primare, unde s-au înregistrat suprimări ale claselor V-VIII și au fost formate clase combinate în ciclul I-IV, din pricina numărului mic de elevi. Nici în școlile medii, învățămîntul în limba română nu era într-o situație mult mai bună. Pe această temă s-au ținut consfătuiri, s-a scris în presa noastră, iar profesorul Trăilă Spăriosu, în calitate de pedagog, a făcut cercetări publicînd rezultatele. Au fost, în sfârșit, identificate și cauzele multiple care au generat această stare de lucruri, însă despre ele nu voi scrie acum.

În articolul de față intenționăm a menționa ce a întreprins minoritatea română pentru a se opune situației disperate în care se găsea. Și, să nu uităm, aceasta s-a întîmplat în perioada cînd Iugoslavia a suferit dureroasa dezmembrare, criza economică bătea la ușă, inflația era mare.

Pentru a înlătura orice îndoială, adăugăm că acțiunile întreprinse de românii voivodineni, în vederea menținerii ființei naționale, nu au fost și nu sunt împotriva celorlalte popoare sau minorități, cu care conviețuim aici.

În cele ce urmează, vom trece în revistă formele de activitate desfășurate în sânul minorității române, amintind doar instituțiile, fără a intra în amănunte și fără a pomeni nici un nume.

În anul 1990, ia ființă o organizație de masă, sub numele *Comunitatea românilor din Iugoslavia*, cu largi atribuții în toate compartimentele vieții, cu filiale în unele comune și cu organul propriu, revista „Cuvântul românesc”. Societatea de limbă română (SLR) din Voivodina (înființată în 1962) desfășoară o vastă activitate, fiind prezentă în toate împrejurările oportune. Continuând tradiția editorială a Societății (în lipsă de mijloace materiale pentru a continua publicarea Analelor SLR) editează „Caietele SLR”.

În anul 1945, s-a înființat Societatea (Fundația) de Etnografie și Folclor din Voivodina (Iugoslavia), care scoate revista „Tradiția”.

Publicațiile cu vechime de câteva decenii își continuă apariția, în pofida greutăților de ordin material. Săptămânalul „Libertatea”, revista de literatură, artă și cultură „Lumina” și revista pentru copii „Bucuria copiilor” au împlinit jumătate de secol de apariție neîntreruptă; revista menită tinerilor, „Tineretea” (fosta „Tribuna tineretului”) împlinește anul acesta vârsta de 30 de ani.

Editura „Libertatea”, care timp de câțiva ani a cunoscut o stagnare în activitate, din motive de ordin financiar, în prezent face eforturi deosebite cu scopul să tipărească câteva titluri anual.

Mișcarea literară de expresie românească din această zonă, mișcare care în anul curent împlinește cinci decenii și jumătate, pătrunde tot mai mult în circuitul literaturii iugoslave, pe calea traducerilor, și se integrează în literatura creată în România.

Cenaclul literar din Vârșeț, „Tinerele condeie”, activează în mod permanent de 30 de ani.

În ultimii ani, oameni de acțiune din unele sate cu populație românească editează publicații care constituie un tezaur al trecutului și prezentului comunelor respective. Uzdinul – care are și o editură – a fost în fruntea acestei acțiuni; rând pe rând, exemplul a fost urmat și de alte sate: Vladimirovăț, Satu Nou, Torac, Nicolinț, Seleuș, Sărcia, Sân-Mihai și altele. Paralel cu editarea ziarelor și revistelor sătești, se alcătuiesc monografii ale unor comune, lucrări al căror număr este în creștere. De altfel, un deziderat spre care ar trebui să năzuim ar fi acela ca toate localitățile de la noi cu populație românească, instituțiile și manifestările să-și aibă monografia.

Tot la capitolul mijloacelor de informare, menționăm cele două redacții române, a postului de Radio Novi Sad și a Televiziunii Novi Sad. Obținând pe parcursul anilor un spațiu de emiteră considerabil (calculat în ore), aceste două mijloace de informare își îndeplinesc sarcinile cu mult profesionalism, introducând permanent noutăți și îmbunătățiri ale programului. Aici aș dori să fac o scurtă apreciere asupra limbii române folosite în presă, la radio și la televiziune, problemă pe care am abordat-o și despre care am scris nenumărate studii. Cu unele scăpări, inerente în stilul publicistic, astăzi această limbă se prezintă mulțumitor, fiind apreciată de specialiști în materie din România. Aceasta, însă, nu înseamnă că în viitor putem să neglijăm cultivarea și perfecționarea limbii, care este un organism în continuă dezvoltare.

La capitolul învățământ, dacă nu putem înregistra un număr mai mare de elevi români în școlile primare și medii, sperăm ca situația să nu se mai agraveze în anii viitori. În cursul anului 1996, la Vârșeț s-au sărbătorit 60 de ani de învățământ liceal în limba română și tot atâția ani ai școlii pentru instruirea învățătorilor.

În învățământul universitar, Catedra de limbă și literatură română - ca limbă străină - de la Facultatea de Filologie din Belgrad funcționează deja de peste 30 de ani. Catedra de limbă și literatură română - ca limbă maternă - de la Facultatea de Filosofie din Novi Sad, în noiembrie trecut a sărbătorit 20 de ani de la înființare.

O prezență neîntâlnită timp de câteva decenii în viața publică este Biserica, instituție care s-a păstrat de-a lungul anilor, în ciuda tuturor interdicțiilor. În zilele noastre, cuvântul lui Dumnezeu, capabil întotdeauna să ne înnobileze cugetul, apare atât în publicații cât și în emisiunile de la radio și televiziune.

Minoritatea română a reușit să se impună în mediul voivodinean multinațional, în special datorită unor manifestări organizate an de an cu multă perseverență. De cea mai mare amploare și cu cea mai mare vechime, dacă nu mă înșel, este Festivalul de muzică și folclor (al românilor din Voivodina). Acesta impresionează prin numărul impozant de participanți, prin costumele de o neasemuită frumusețe și bogăție, prin trezirea spiritului de emulație, deși specialiștii mai observă și unele oscilații în privința calității.

În orice caz, în zilele Festivalului, artiștii amatori aduc și prezintă pe scenă tot ce este mai frumos și mai de preț în satele noastre, aduc munca și sufletul propriu. În ultimii ani s-a înfiripat și un Festival de muzică și folclor al copiilor, a cărui însemnătate constă în primul rând în faptul că asigură viitoare generații pregătite să cultive și în continuare cântecul, dansul și portul românesc.

În mod sporadic, se organizează un Festival de muzică ușoară și un Festival de pantomimă, monodramă, umor și satiră (Panmonus).

La a VIII-a ediție este cea mai tânără manifestare, respectiv Festivalul fanfarelor (românești de la noi).

În fiecare primăvară, în ultimii 30 de ani, are loc manifestarea Zilelor de teatru ale românilor din Voivodina. Pentru această trecere în revistă, artiștii amatori muncesc în lunile de iarnă în condiții grele, cu mari jertfe, fără nici o recompensă materială. Acest teatru a devenit, cu timpul, o școală unde se învață și se cultivă limba română, pe care apoi actorii o transmit publicului.

Totuși, înființarea unui teatru profesionist rămâne un deziderat de viitor.

În urma celor spuse mai sus, s-ar părea că elogiem în mod exagerat tot ceea ce s-a înfăptuit în sânul minorității noastre. Nu negăm faptul că există și scăpări în activitățile amintite aici. Ceea ce am urmărit nu a fost să facem o apreciere critică a calității, ci să arătăm amploarea acestor acțiuni la care participă o mare parte a populației românești de toate vârstele. Fără a menționa aici numele promotorilor, considerăm că tuturor celor incluși li se cuvine un mare și călduros omagiu. Merită lauda în special satele cu populație mixtă, care reușesc să se impună în mediul propriu și sunt prezente la toate manifestările.

Nu putem încheia această relatare fără să amintim un factor care a pus umărul la renașterea minorității române din Voivodina. Este vorba despre țara limbii noastre materne, România, care după ce s-a eliberat de regimul totalitar, și-a întors fața spre noi, cei din afara frontierelor sale. Ajutorul pe care îl oferă minorității noastre constă în donații masive de cărți, casete - video și muzicale, hârtie și alte materiale pentru tipărirea ziarelor, cursuri pentru cadrele didactice, pentru studenți și elevi, tabere de vară și excursii pentru copii. Le mulțumim călduros pentru toate acestea, cât și pentru sprijinul moral oferit prin pregătirea de a colabora cu etnia noastră la diferite niveluri.

În încheiere, cu riscul de a aluneca spre didacticism, îndrăznim să punem o întrebare și să oferim un posibil răspuns. Ce ar trebui să facem în continuare pentru a nu ne lăsa furați de euforia rezultatelor obținute și a asigura continuitatea acestor acțiuni? Căci, nu trebuie să uităm, cel puțin trei împrejurări există indiferent de voința noastră: natalitatea mică, emigrarea și căsătoriile mixte. Răspunsul este simplu și logic: să fim uniți, fără dezbinări, să muncim cât mai bine fiecare în profesia proprie și să ne ferim de a nutri mici ambiții personale. În aceste condiții ne va fi mai ușor să ne păstrăm limba, ființa națională și demnitatea.

VALERIU P. STANCU

IDENTITĂȚI LITERARE ROMÂNEȘTI ÎN BANATUL SÂRBESC

Reuniți în Societatea literar-artistică „Tibiscus”, scriitorii români din Banatul iugoslav au publicat mai multe volume colective de versuri, mai întâi în 1990, prin selecția așezată sub titlul *Atâtea lumi de vise, de câmpuri și de flori*, apoi în *Botezul câmpiei cu lacrimi de mătase* (din 1994). Versurile semnate aici de Ioan Baba, Vasile Barbu, Pavel Gătăianțu, Olimpiu Mihai Balos, Ion Albu, Gheorghe Lifa ș.a. completează imaginea particulară a unei „summae” de texte literare în care proza și poezia își dispută întâietatea. Într-o anumită măsură, această echilibrare valorică a creațiilor în genuri diverse, alături de câteva motive și procedee ce revin cu insistență (să amintim aici doar imaginile distanțării temporale și spațiale, dedublarea, instituirea unei alterități necesare pentru crearea relației, bifurcarea discursului și a universului reprezentat), asigură coerența acestui tablou literar în care toate treptele ierarhiei valorice își descoperă substanța. Preocupați de convenții și de canonizarea lor, de formula transmutației lirice a contingentului și de modelele culturale, însă nu mai puțin decât confrății lor de la nord de Dunăre, scriitorii români din Banatul iugoslav cultivă un discurs literar a cărui identitate provine în primul rând din raportarea la un orizont cultural românesc. Dialectica relației dintre identitate și alteritate devine, astfel, în discursul literar, complementul necesar pentru cunoașterea din alte perspective a modelului specific.

Dintre plachetele de versuri publicate de membrii Societății „Tibiscus” din Uzdin, cele ce-i aparțin poetului Ioan Baba dezvoltă un registru al expresiei armonioase și senine, o formă discursivă fluidă și calmă care ascunde tensiunea reliefului interior. Poet și publicist, Ioan Baba semnează mai multe volume de versuri: *Popas în timp* (1984),

Preludiu imaginar (1988), *Oglinda triunghiulară* (1990), *Poeme incisive* (1991), *Inscripție pe aer* (1992), *Năzbâtii candid* (1994) și îngrijește volumul colectiv *Pe șevaletul orizontului* (1986). Momentelor editoriale din evoluția creației sale lirice le corespund ipostaze succesive ale definirii identității. Poemele incluse în volumul *Pe șevaletul orizontului*, dedicat picturii naive din Uzdin, surprind o lume deschisă către Cosmos, expresia lor aleasă asociindu-se cu imaginile senine. Versurile par să vibreze într-un timbru superior, fiind construite în jurul semnelor dominante care provin din limbajul artelor vizuale.

Expresia împlinită a acelor poeme se insinuează și în haikuurile din *Oglinda triunghiulară*. Concepția grafică a volumului o completează în mod fericit pe cea poetică, trimițând întrucâtva la intimitatea naturii, la varietatea contururilor și culorilor și, prin formula adoptată, la profunzimea spiritului asiatic. Ioan Baba pune în relație, cu abilitate, cuvinte de greutate poetică apropiată, pentru a cuprinde în ele semnificații ce pot să reconstituie o trăire privilegiată („Omul admiră/ Universul – în triunghi/ Natura și el”), iar pe fiecare pagină, în iconografie, apare un fel de caleidoscop cu imagine indusă: în centrul Universului se află figura triunghiului și o sumedenie de forme izvorâte din artă sau din jocul combinațiilor fortuite.

Tablourile, adevărate pasteluri cu expresie sublimată, sugerează devenirea, nunta policromă a naturii desfășurându-se exuberant. Într-un timp cu accente mobile, jocul formelor pare dictat de dinamica ascunsă a sacrului: „Vârful salciei/ Peste gâtul și gândul/ Lebedei triste”. Unitatea de semnificație a volumului stă în tripla oglindire om-natură-univers. Tensiunea expresiei e mai puternic angajată în ciclurile poetice intermediare *Cântecul mierlei* și *Ciorchinii roșii*, pentru ca, în ultimul ciclu de haikuuri, *Covorul alb*, contururile să se estompeze și cântarea să se domolească: „Noaptea visează:/ În oglinda triunghiulară/ Peisajul doarme”.

Respectând ordinea vârstelor, așa-zisele *Poeme incisive* se structurează după diverse tipuri de contexte: interogativ, (inter)-ludic și, în fine, acuzator-caustic. Momente dintr-o istorie recentă dau coerență orizontului liric, modelate de experiența durerii, a zâmbetului, a războiului. Notația politică, într-o alegorizare transparentă, instituie temporalitatea concretă. Limbajul de lemn, ca apanaj al unui anumit gen politic, trece, fragmentat, în mecanismele de configurare a lumii alegorizate. Spiritul tinde să se elibereze de real, deși implicația acestuia cunoaște dimensiuni impresionante. Metafore extinse dau nuanță caracterului morbid al „cosmeticii sociale”: „Oglinzile de sânge pe asfalt/ Au provocat o stupefacție generală

// În numele fricii/ Ființele au împodobit zăpada/ Cu petale roșii” (*Lumânările sunt aprinse*). Frica este, de altfel, senzație recurentă într-o lume cu personaje lipsite de reacție și în care răul subzistă în subconștient: „Pădurile dispar cu viteza fulgerului/ Aerul industrial este gratuit/ Apar ploile diluviene/ Seceta toridă/ Peștii asfixiați / Duhoarea insuportabilă // Ecologiștii țipă din rășputeri //(...)// Cum să înlocuim echilibrul fricii/ Cu frica de viitorul poluat” (*Cu frica în spinare*) sau „Începea un drum mai ghimpos/ Și m-am trezit de frica iadului/ Văzând că (i)realul/ Nu a fost încă evacuat din vis” (*De frica iadului*). Ioan Baba are întreg suportul poetic pentru exercițiul postmodernist, dar preferă, spre deosebire de contemporanii săi de pe celălalt mal al Dunării, o unitate a senzațiilor, o oarecare cuminenție în speculație, iar poezia sa nu urmărește o supralicitare a identității eului. Dacă se poate vorbi de o „persona” proprie liricii sale, aceea este, în volumul „incisivelor”, esențialmente politică. Excelenta paralelă între jocul de șah și așa-numitul „eșichier politic” reconstituie, în poemul final, starea generalizată a unei lumi: „A naibii viață imobilizată/ Fără pioni și nebuni/ Fără turnuri și cai // Câtă ipocrizie-n domnie” (*Imobilizare*).

Aparent, trăsătura cea mai accentuată a poeziilor din volumul *Inscripție pe aer* o constituie pluralitatea registrelor lirice, corelat textual al multiplelor intersectări cu orizonturi literare bine individualizate ale ultimelor două decenii. Deși în text răzbat sonorități și nuanțe imagistice exersate, la vârsta începuturilor, de pildă, de Mircea Dinescu, deși versurile obligă frecvent la o lectură ce pune în relație acest *ontos* particular cu lumile poetice imaginate de Adrian Alui Gheorghe, Gellu Dorian sau Daniel Corbu, poezia lui Ioan Baba își creează cu dezinvoltură liniile de forță menite să-i confere coerența. Când privirea sau prezența interludiului nu mai au funcția de a da coerență, atunci imaginea se întemeiază pe expresia foarte concentrată: „Ducându-mă și venind/ Spre și dinspre// Pendula ceasului/ Apasă timpul// Inima picură” (*Inima picură*). Figurile bifurcării temporale cunosc reduplicări în planul reprezentărilor culturale, în poemul *Ultimul rotar*, iar identitatea plurală rezultă din scindarea unității însoțite de semnul „=” din ecuații: „(...) Trebuie pus capăt acțiunii morbide/ În care unii/ Robotind în absurditate/ Și-au scos sufletul la plimbare pe buze/ Iar alții/ Și-au consumat viața/ Tot explicând că o cratimă jos și una sus/ Reprezintă semnul = egalității/ Și nu al divizării – ac-ci-den-ta-le” (*Scrisoare*).

Un alt scriitor din Banatul iugoslav, Pavel Gătăianțu, multă vreme președinte al Comunității Românilor din Iugoslavia, a publicat mai multe

cărți de poezie la editura „Libertatea” (Novi Sad): *Sarpe bărbierit* (1984), *Nașterea prozei* (1986), *Poezii* (1987), *Calibrul pistolului* (1991), iar în 1997 – volumul de versuri *Teroarea gloriei* (primit cu elogii de poetul Cezar Ivănescu). Remarcabile pentru arta de a deconstrui canoanele și pentru jocul cu bifurcarea/unificarea discursului, cărțile lui păstrează, în pagina scrisă, urme ale experimentului care le-a dat naștere sau care le-a susținut. Intertextul devine formula temporară a unificării pe care poetul Pavel Gătăianțu o adoptă, creând o contrapondere la bifurcarea discursului și la obligatoriul *écart* spațio-temporal: „Aici harta Europei se studiază/ cu pensula-n mână/ din geografia poalelor./ Zidind fântâni plugarii/ au ascuns globul în cătrintă/ cu miros de busuioc/ și istoria în doină/ de aceea îmi spune Vasile/ la sărbători că pe această insulă/ de cer totul ce crește e numai dor” (în final, citim o aluzie la volumul de poezie al lui Vasile Barbu, *Aici totul e dor*). Însă, în prozele din volumul *Atentat la ordinea publică*, Pavel Gătăianțu adoptă formula cu totul nouă a discursului scindat și imposibil de unificat. În cele două labirinturi suprapuse ale textului, el duce experimentul până la limita „fanatismului procedural”, apropiindu-se cu execuția ficțiunii sale de *Ingeniosul bine temperat* al lui Mircea Horia Simionescu și de *Tratament fabulatoriu* al lui Mircea Nedelciu. Prozatorul incomodat de inertiile lecturii știe că, dacă, înainte de lectură, cititorul va fi avut prejudecăți în privința tehnicii narative, la terminarea cărții fie va fi scăpat de ele, fie se va fi descalificat ca posibil cititor. Atentatul pare a fi, așadar, nu atât la ordinea publică enunțată în titlu, cât la cuminența consacrată a publicului. Arhitectura de tip special a cărții, cu „povestiri paralele” în progresie inegală, antrenându-l pe cititor într-o lectură trepidantă, mărturisește despre intenția autorului de a distruge locurile comune ale scrisului și ale lecturii.

Pavel Gătăianțu își subintitulează cartea *Cazuri & studii & caractere* și, ca orice prozator acomodat cu procedeele postmoderniste, face incursiuni (marcate grafic) în interiorul textului, îl solicită pe cititor la un coautorat întru legitimitatea lumii create, lăsându-l, în același timp, să creadă că are el însuși ceva de dus la bun sfârșit. De fapt, marele meșteșug este al „scriptorului”, căci el se lasă furat de mirajul „ingineriei textuale” neomițând nici supralicitarea propriei identități. Pe fiecare pagină, bunăoară, se desfășoară cel puțin două discursuri „narrative”: în afara celui care ocupă spațiul obișnuit, își fac loc în subsol – spațiu privilegiat – mai multe texte scurte, episoade independente dintr-o adevărată viață a semnelor. La mulți autori, notele infrapaginale, oricât de extinse, erau o referință obligatorie pentru cititor, dacă ținea să descopere semnificația de

profunzime a cărții. „Povestirile paralele” ale lui Pavel Gătăianțu refuză să comunice între ele și să-și conjuge, în mod evident, semnificațiile. Ele nu se intersectează decât într-un punct virtual. Invitat să descopere acel punct, cititorul trebuie să se lase întâi învâluit de jocul formelor și să iasă, încetul cu încetul, din dulcile capcane ale cărții. Amăgirea începe de la combinațiile formale, chemate să producă senzație, să descurajeze spiritul; ținut captiv, cititorul este „vrăjit” nu de vreo iluzie, ci de aparenta armonie a stridențelor. Forme înseamnă, aici, viață.

Volumul începe cu un *Aviz*, care nu recomandă pentru lectură „unele fragmente scrise în limbi străine pentru exerciții de limbă” și care mimează un îndemn la receptarea transformată în creație de „produse culturale în masă”. Discursul bifurcat și bine fragmentat se deschide simultan cu *Vizuina viermelui alb* și *Povești ecologice sau din amintirile lui Rilă – Iepurilă*. Textul din partea superioară combină, la rândul lui, un discurs (fabricat) ficțional cu altul, subțire, oarecum autoreferențial, comentând gestică auctorială cu intenție de *vademecum* printr-un soi de „empatie” gestuală. Rolurile din povestire sunt puse în relief: fapte, amintiri, intervenții auctoriale, final, încât pare să existe un veritabil algoritm al „furtului” din avutul realității.

Forma experimentată în cartea lui Pavel Gătăianțu vrea parcă să instituie varietatea infinită a conținuturilor. Într-o combinatorică atât de complexă, hazardul dobândește rang de principiu. Numele personajelor și numele relațiilor dintre ele au nenumărate variante, în limbi diverse. Situațiile, de asemenea, cunosc versiuni multiple pentru aceeași povestire. Textul este neconținut referențial și autoreferențial. A vorbi despre conținutul cărții este aproape o defavoare făcută regalului de forme. Scrierea este deschisă oricărui conținut, depășind chiar stadiul postmodern al „metaficțiunii istoriografice” (Linda Hutcheon). Actorii principali dintr-un fragment pseudo-dramatic sunt în căutarea scenariului; textele sunt brăzdate de linii libere cu indicația „pentru notițe” sau „text autocenzurat”; finalul este, adesea, la alegere; de multe ori, autorul nu uită să-i dea cititorului teme pentru acasă. Reclama comercială și textele utilitare nu lipsesc; la fel – fragmente din articolele presei de scandal. Cu alte cuvinte, realitatea, cu ce are ea mai bolnav de concretețe, este pusă să invadeze lumea semnelor închipuite: „Diferiți autori, de diferite vârste, în cele două publicații – almanah literar și ziar experimental erotic, neînregistrat –, l-au ajutat pe autor să descrie unele vremuri care au trecut și să modeleze aceste crâmpene de viață, din unele timpuri sumbre cu o diferență de o jumătate de secol, dintre acțiunile petrecute la Vârșeț și

Novi Sad, notate, sfârtecate din real, sau chiar uneori inventate” (*Explicații auxiliare* la proza ce dă titlul cărții).

În nestăvilitul puseu de autenticitate, autorul încheie cu bibliografia din paginile cărcea a smuls fragmente de realitate (de al câtelea grad?), cu date despre un „Fan-club Pavel Gătăianțu” (cu adresă și chestionar pentru sondaj de opinii), cu – de ce nu? – o grilă de cuvinte încrucișate și un *Foileton autobiografic* scris, în parte, la modul serios. Doar paginile de jurnal (*Derularea filmului cotidian* și *Continuarea jurnalului*), autoreferențiale în raport strict cu cartea, par să scape – autobiografice fiind – de invazia realului crud.

Autoreferențialitatea trădează un surplus de reflexivitate. Dincolo de formele exhibate, ca într-un baroc al fragmentului, zace o semnificație adâncă, venind din răspunsul grav la neliniștile omului dintotdeauna. Jocul, arbitrar în formă, este motivat în starea de spirit. Dacă lumea ficțională nu poate, date fiind legile rațiunii, să pătrundă în universul firesc, atunci realul este adus cu forța în carte, este pus în fața imaginii sale din oglinda ficțiunii, până când cele două imagini se contopesc într-una singură, mai generoasă, dar mai puțin lămurită. Și conținutul este, atunci, viață. Dar ce este literatură și ce este viață? Asta va trebui să se întrebe cititorul cărții lui Pavel Gătăianțu.

Cât despre „povestirile paralele”, ele își pot găsi motivația în bifurcațiile identității. Iar dacă privirea sinelui prin celălalt este necesară, asta se întâmplă și pentru că, oricare ar fi el, celălalt se poate cunoaște pe sine prin reflectarea în această privire.

NICOLAE BILETCHI

RECEPTAREA FENOMENULUI LITERAR BASARABEAN DE CĂTRE CITITORUL ROMÂN DIN DREAPTA PRUTULUI

Receptarea fenomenului literar basarabean de către cititorul român din dreapta Prutului a fost, și mai rămâne încă, o problemă dintre cele mai complicate și mai controversate. Faptul, ca atare, nu mi se pare întâmplător, dat fiind că veacuri în șir Basarabia a evoluat în mod izolat. Gândul acesta a fost spus cu deosebită claritate de Constantin Stere când afirma că „...secole de viață separată au creat deosebiri și divergențe de mentalități și de caractere...

Și faptul e mai cu deosebire adevărat în ce privește Basarabia.

Oricât de mare a fost influența, în formarea mentalității bucovinene, a birocratismului austriac, sau, pentru psihologia ardelenescă, a oligarhiei ungurești, - și Ardealul, și Bucovina au avut mereu contact cu Regatul. Viața lor intelectuală se dezvoltă sub influența culturii generale, a științei și literaturii naționale, așa cum ele s-au încheșat în Regat.

Basarabia însă a fost izolată printr-un zid impermeabil”¹.

Renumitul scriitor și publicist avea în vedere înainte de toate destinul Basarabiei între anii 1812-1918.

În acest răstimp ea se află sub stăpânirea Rusiei. Literatura română evoluează fără contactul cu marii clasici, în afara contextului ei spiritual firesc, izolată de matricea stilistică a întregului neam. E, fără îndoială, un regionalism literar, dar nu unul descentralizator, cu tendințe numai de

¹ Constantin Stere, *Singur împotriva tuturor*, Chișinău, Editura Cartier, 1997, p. 158.

înstrăinare, ci unul care, aspirând la regăsirea de sine, tânjește după întreg, unul pătruns de ambiția poporului de a demonstra că, deși veacuri de-a rândul s-a aflat sub dominație străină, nu și-a pierdut demnitatea etnică, ci a râvnit la unire și a vrut să vină la ea cu o zestre spirituală a sa, poate întrucâtva alterată, dar în principiu apropiată de matricea spirituală a neamului. Puțin studiat de către critica din Țară și apreciat unilateral, în principiu doar prin prisma amprentelor influențelor rusești, de către cercetătorii din această zonă, spațiul literar în cauză se cuvine azi revăzut și reconsiderat, dacă vrem să avem o imagine a lui integrală și veridică. Aceasta - și de către savanții din stânga, dar și de către acei din dreapta Prutului, dacă într-adevăr aspirăm spre perspectiva unei receptări, perspectivă care, cum vedem, presupune și o viziune retrospectivă.

Perioada interbelică scoate în evidență alte două zone de astfel de regionalism: procesul literar din Transnistria, care se izolează din ce în ce mai mult de literatura din Țară, și cel din Basarabia care, având acum condițiile necesare, tinde, dar încă e departe de sincronizarea cu aceasta.

Cum apreciem azi literatura Transnistriei din perioada interbelică a secolului XX ? Știm că prin anii cincizeci a fost tratată apologetic, că prin anii șaizeci a fost uitată, că prin anii șaptezeci a fost reintrodusă în contextul literar basarabean printr-un decret venit de sus, că acum e aproape marginalizată. Cum urmează să procedăm mai departe?

Da, știm că producția literară de acolo e departe de ceea ce trebuie să se numească literatură, că s-a soldat cu foarte puține scilipiri de talent. Dar mai știm că De Sanctis a introdus în a sa *Istorie a literaturii italiene* și scriitori care s-au remarcat doar printr-o singură metaforă originală. Ce facem: începem a căuta și a număra metaforele, să vedem, dacă sunt, câte sunt? Sau, poate, dat fiind că metafore cu adevărat originale s-ar putea să nu prea găsim, să purcedem după criteriile călinesciene de mișcare literară și de frământare culturală și, introducându-i pe scriitorii transnistrieni la compartimentul de istorie literară, să-i studiem în grup, scoțând, totodată, în evidență puținele scilipiri de artă veritabilă? Aceasta, probabil, ar fi calea, dacă dorim nici să nu marginalizăm, nici să nu supralicităm acel proces literar, meritul fundamental al căruia, după Mihai Cimpoi, este acela „... de-a fi întreținut în condițiile infernului proletcultist flacăra, deși plâpândă, a latinității printr-o limbă săracă, stângace, dar în multe

cazuri vie, curată, mustoasă în sens folcloric”² și dacă ne amintim - dar suntem obligați moral s-o facem! - că pentru această limbă unii scriitori, cum ar fi Toader Malai, și-au jertfit viața. Evident, când afirmăm acestea, nu chemăm pe cercetătorii literari din dreapta Prutului să se ocupe cu seriozitate de procesul literar din Transnistria, care e, desigur, unul minor. Se știe că Ion Pillat a găsit de cuviință să introducă în culegerea sa *Poeți basarabeni* (1939) doar pe Nistor Cabac și pe Filimon Săteanu. Azi, după o studiere mai profundă, la aceste criterii înalte s-ar mai putea, credem, alinia câțiva scriitori, dar, recunoaștem, nu prea mulți, vreo doi-trei. Când afirmăm acestea, venim doar cu îndemnul să facem ceva ca profesorul, studentul, elevul, omul de rând din Țară să aibă o idee, fie și sumară, despre aceste strădanii ale literaturii noastre în procesul ei de devenire.

Literatura basarabeană interbelică, cea unită acum cu procesul literar din Țară, mai continuă încă să evolueze sub semnul regionalismului. „Fenomenul literar din Basarabia interbelică, subliniază cercetătorul Alexandru Burlacu, este preponderent tradiționalist «...»”. Chiar și „moderniștii” basarabeni care debutează la sfârșitul anilor treizeci sunt niște simbolști „întârziați”. În anumite etape ale evoluției conștiinței artistice polemica se impune cu deosebită stringență și intensitate. Specificul acestei polemici de creație se manifestă, desigur, în justificarea unor valori sau atitudini literare. Ideea specificului național, campania generaționistă, disputa dintre raționaliști și iraționaliști, polemica în jurul limbii literare, neosămănătorismul basarabean confruntat cu modernismul unui Alexandru Robot, Vladimir Cavarnali confirmă un început de construire a unui sistem estetic, adică literatura din ținut la sfârșitul anilor treizeci și începutul anilor patruzeci evolua spre „un nou regionalism”. Spre un regionalism integrator ce se manifestă ca o diversitate a unității noastre spirituale³.

Subscriem la această apreciere, adăugând că, pus la index imediat după terminarea celui de al doilea război mondial până pe la sfârșitul anilor optzeci ai secolului douăzeci, procesul literar în cauză, pentru a fi receptat pe deplin, mai are încă nevoie, pe ambele părți ale Prutului, de un studiu serios, un

² Mihai Cimpoi, *O istorie deschisă a literaturii române din Basarabia*, Chișinău, Editura Arc, 1996, p. 153-154.

³ Alexandru Burlacu, *Critica în labirint. Studii și eseuri*, Chișinău, Editura Arc, 1997, p. 75.

studiu care ar revizui afirmația, credem, cam categorică a lui Eugen Lovinescu cum că „... de contribuția literară a Basarabiei nu ne putem apropia decât cu interes cultural și cu amortirea scrupulelor estetice”⁴.

În perioada de după cel de al doilea război mondial literatura din Basarabia este iarăși sortită unei dezvoltări regionaliste. Faptul e confirmat de către același Mihai Cîmpoi când scrie: „Ruptă abuziv de contextul literaturii române care de altfel a cunoscut și ea o fază proletcultistă, literatura basarabeană a trebuit să fie, pe cont propriu, o literatură și încă o literatură *națională*, subliniind că regionalismul, fiind „unul din aspectele dialecticii afirmării unei literaturi”, reprezintă totuși „un băț cu două capete: el poate fi expresia culorii locale și fondului arhetipal care zace în subliminalul conștiinței fiecărui scriitor, dar și expresia provincialismului ca o conștiință estetică primitivă, închisă în propriul orgoliu”⁵. A predominat, desigur, în acest regionalism ceea ce constituie „expresia culorii locale și fondului arhetipal care zace în subliminalul conștiinței fiecărui scriitor”, deși n-au lipsit nici notele provincialiste, așa cum le înțelege renumitul critic. Ca să fie națională, într-o perioadă când sistemul totalitar făcea totul ca literatura să-și slăbească legăturile cu trecutul, cu datinile ancestrale, cu rădăcinile arhetipale, cu matricea spirituală, ea trebuia să pornească dintr-o doctrină care s-o alimenteze cu acest spirit. Aceasta a fost să fie doctrina sămănătoristă căci, cum constatase mai înainte Liviu Rebreanu, „... după Creangă și Coșbuc, mișcarea sămănătoristă, împreună cu cele similare și adiacente, a putut enunța axiomatic că o literatură românească adevărată trebuie să porceadă din realitatea românească, adică direct sau indirect din țărănimea care reprezintă ceea ce are mai original neamul nostru”⁶. Basarabia, în acest timp, era un ținut preponderent agrar, având la activ o cultură țărănească, care putea servi de temelie unei literaturi ce se dezvolta, cum s-a spus, pe cont propriu.

Noul obiectiv al literaturii basarabene s-a dovedit a fi și o cumpănă de separare a direcției de dezvoltare a ei față de cea din Țară, adică de intrare mai pronunțată într-o evoluție tot regionalistă, în înțelesul pe care îl atribuim

⁴ Eugen Lovinescu, *Istoria literaturii române contemporane, 1900-1937*, București, Editura Minerva, 1989, p. 68.

⁵ Mihai Cîmpoi, *op. cit.*, p. 153-154, 89.

⁶ Liviu Rebreanu, *Laudă țaranului român*, în *Dreptul la memorie în lectura lui Iordan Chimet*, vol. IV, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1993, p. 124.

noi acestui termen. În timp ce, în spațiul basarabean, curentul sămănătorist, pus în luptă cu ideologia totalitară, trecea printr-un neîndoielnic reviriment, în literatura română din dreapta Prutului, care avea la îndemână întreaga gamă de tradiții și care, pe deasupra, era deschisă spre căutările procesului artistic mondial, el era tot mai des revizuit, ajungând până la cădere în desuetudine.

Problema vivacității curentului sămănătorist, ca o modalitate de supraviețuire onestă a literaturii din spațiul basarabean în condițiile de luptă cu totalitarismul, dar și ca o sustragere cu implicații păgubitoare de la căutările rodnice în care era antrenat procesul literar mondial, între care și cel românesc din dreapta Prutului, e de o actualitate stringentă și merită un studiu aparte. Un studiu serios și nu o atitudine zeflemitoare, ce se mai aude uneori, de tipul: ce a fost până nu demult în Basarabia? - Ia, o literatură cu iz sămănătorist de care lumea a uitat de când s-a debarasat!

Evident, când afirm acestea, mă gândesc la valorile noastre literare, atâtea câte le-a fost dat să fie. Dar le-a fost dat, acestor valori, să fie puține. Pentru că în perioada postbelică scriitorii care au activat în Basarabia din perioada interbelică au fost puși la index. Pentru că o altă serie de scriitori, cunoscuți în literatura din dreapta Prutului, dar născuți în Basarabia, s-au pomenit, cum se zice, între cer și pământ. Încercați să-i găsiți în vreun dicționar de literatură de după 1945, fie el din stânga, fie din dreapta Prutului, pe Gheorghe V. Madan, pe Magda Isanos sau chiar pe un Constantin Stere sau un Mircea Streinul și nu-i veți găsi. Și tot așa - ba că motivul e locul de naștere al scriitorului, ba că e vorba de mediul unde el s-a afirmat, efectul era același - neacceptarea, iar, drept rezultat, sărăcirea procesului literar, îndepărtarea lui de cititorul din stânga, dar, mai ales, de acel din dreapta Prutului, care urma să-l recepteze. Și atunci putem vorbi de o receptare adecvată?

Poate cel mai năpăstuit în acest sens a fost - și mai rămâne încă - Nordul Bucovinei. El reprezintă, cum se știe, un teritoriu al Moldovei istorice, acum regiunea Cernăuți, anexată la Ucraina. Destin etnic precar, situație literară mai mult decât încurcată. Cu toate acestea, ba chiar, am zice, în pofida lor, după principiul fructului oprit, în Nordul Bucovinei nu doar a pâlpâit, cum era de așteptat, ci întotdeauna a clocotit, în adevăratul înțeles al cuvântului, o viață literară sănătoasă animată de ideile românismului. De aici și legitimele

trăsături comune cu întreaga literatură română, dar și iminentele note specifice, aş zice, tot de ordin regionalist, în înţelesul nostru.

Bogatul proces literar românesc are o vechime de câteva secole. În toţi aceşti ani literatura din masivul bucovinean abia îşi grupa şi regrupa forţele, abia îşi câştiga dreptul la limba literară naţională, adică făcea o muncă de pionierat.

Supusă rigorilor estetice unice, literatura din Nordul Bucovinei reprezintă, comparativ cu cea din Țară, o valoare mai modestă. Estimată, însă, prin prisma necesităţii stringente de constituire a unui proces artistic în ţinut, la scara ponderii ei în conturarea configuraţiei spirituale a neamului, ea capătă, în pofida nivelului estetic mai modest, o cu totul altă importanţă.

Astfel apreciată, literatura din Nordul Bucovinei, în formula în care a existat şi există azi, are dreptul legitim de a sta alături de cea din Țară. Ea, însă, aproape nu e analizată în tratatele literare, nu e prezentă în dicţionarele despre scriitori, în cursurile universitare şi în programele şcolare – atât în România, cât şi în Republica Moldova.

Începutul acestei atitudini rezervate s-ar putea să-l fi creat, oricât ar părea de paradoxal, chiar marele George Călinescu. Da, ştim bine că la baza monumentalei sale *Istории a literaturii române de la origini până în prezent* a fost pus criteriul valoric care presupunea o foarte serioasă selectare a scriitorilor şi operelor ce urmau să fie luate în discuţie. Şi totuşi, a-l caracteriza aici pe Mircea Streinul, bunăoară, mai întâi drept „sufletul poeziei bucovinene tinere” pentru ca ceva mai jos să-l supună „asfixierii” prin observaţia că „hibriditatea şi lipsa de gust înăbuşe totul”, a nu vorbi nimic despre Constantin Loghin ori a cita studiul său *Istoria literaturii române din Bucovina. 1772-1918* doar la capitolul *Bibliografie* ni se pare un procedeu întrucâtva neadecvat, ba chiar jenant.

Dintr-o atitudine rezervată faţă de literatura din Nordul Bucovinei din perioada de până la cel de al doilea război mondial situaţia se modifică în perioada postbelică înregistrând o totală desconsiderare. Teritorial, Nordul Bucovinei este acum anexat la Ucraina. Spiritual, el devine un spaţiu al nimănui. Conducerea totalitară a României adoptă o atitudine de indiferenţă. Ucraina se arată cointerесată doar de ideea de a dovedi că Nordul Bucovinei e, istoriceşte, un teritoriu al ei. Ziarul regional de limbă română din Cernăuţi, erijându-se în adeptul acestui scop impus, inaugurează o rubrică aparte intitulată „Bucovina – pământ slav”.

Mai mult chiar, ambele părți - România și Ucraina - încep să dea dovadă în această problemă de o amnezie retroactivă. Sensibilitatea Ucrainei la maladia în cauză e pe deplin motivată – urmele literare românești ar fi putut pune la îndoială „caracterul slav” al pământului Nordului Bucovinei. Predispoziția României rămâne o enigmă care, în opinia noastră, ar putea avea explicații doar politice.

Așa se face că în tratatele literare, precum și în dicționarele de literatură apărute în România și în Republica Moldova între anii 1945-1990, scriitorii bucovineni, oamenii de cultură în general, oricare ar fi fost valoarea lor, nu sunt atestați. Lucrurile ajung uneori până la paradoxuri. Astfel, *Dicționarul enciclopedic român* (vol. III, București, 1965) îl prezintă pe Sextil Pușcariu, care, pe lângă studiul limbii, a mai scris și o istorie a literaturii române vechi, ca „lingvist și filolog român. A fost profesor la Universitatea din Cluj și membru al Academiei Române”, „uitând” că renumitul savant, înainte de a activa la Cluj, a fost între anii 1906-1919 profesor la Universitatea din Cernăuți, că pentru realizările obținute aici a fost ales membru al Academiei Române și invitat la Cluj ca să pună bazele primului institut românesc de lingvistică și Muzeului Limbii Române. Tot astfel, a fost aproape „uitată” activitatea lui S. Fl. Marian, a lui Constantin Loghin, a lui Mircea Streinul, a majorității oamenilor de cultură din Nordul Bucovinei. Chiar și recenta carte, *O istorie a literaturii române*, ediția a doua, în patru volume, de Ion Rotaru, tipărită între anii 1994-1997, la Galați, deși poartă mențiunea „revăzută și adăugită”, nu a introdus nici un scriitor din Nordul Bucovinei. Nu introduc scriitorii din spațiul basarabean și din Nordul Bucovinei din perioada actuală nici cele 3 volume, apărute până acum, ale *Dicționarului scriitorilor români* editat de Fundația Culturală Română începând cu anul 1995 până în prezent.

În ultimii ani lucrurile par să evolueze spre mai bine. Dovadă grăitoare în acest sens sunt cărțile *Dicționar de literatură. Bucovina* (Suceava, 1993) de Emil Satco și Ioan Pânzar și *Pagini de literatură română. Bucovina, regiunea Cernăuți. 1775-2000* (Cernăuți, 2000) de Grigore C. Bostan și Lora Bostan, cărți care cuprind mai amplu procesul literar din Nordul Bucovinei și din Sudul ei. Totuși, cele realizate nu ne dau dreptul să afirmăm mai mult decât că suntem abia la început de drum. Peste tot, unde procesul literar a evoluat sub semnul regionalismului, înțeles ca o dezvoltare izolată de întreg, avem probleme multe și grave: scriitori trecuți sub tăcere, zone

artistice uitate, opere apreciate cu aproximație etc. De aici și posibilitățile restrânse de receptare a acestui proces literar.

E bine cunoscut faptul că reversul regionalismului îl constituie integrarea firească în matricca spirituală a neamului. În acest sens, în Republica Moldova, cred că s-a făcut mult în ultimul deceniu. Au fost reabilitați scriitorii din Basarabia din perioada interbelică. Clasicii și scriitorii români contemporani din dreapta Prutului, din motive obiective arhicunoscute atât de neglijăți până nu demult, au fost editați, introduși în programele școlare și în cursurile universitare, sunt difuzați la radio și la televiziune, atenuând, astfel, întrucâtva, caracterul regionalist de evoluție a literaturii române în teritoriul dintre Prut și Nistru în raport cu cea din Țară. Dovezi grăitoare în această ordine de idei ne pot servi și o serie de studii judicioase semnate de Vasile Badiu, Sava Pânzaru, Alexandru Burlacu, Alina Ciobanu, tratatul *O istorie deschisă a literaturii române din Basarabia* de Mihai Cimpoi, manualul colectiv *Literatura română postbelică. Integrări, valorificări, reconsiderări* editat la Chișinău în anul 1998, în care vechile amprente regionaliste aproape că nu se mai resimt.

Dar integrarea, ca o acțiune de anihilare a regionalismului, trebuie înțeleasă ca o mișcare în ambele sensuri. În Republica Moldova, dacă ținem cont de posibilitățile noastre modeste, ea evoluează, cred, în mod normal. Procesul integrării scriitorilor contemporani din stânga Prutului în masivul literar general-românesc, înțeles și el ca o modalitate de ștergere a urmelor regionaliste, decurge, cu regret, cu mult mai lent. Poate nu avem valori? Vom cita doar câteva nume care, credem, vorbesc de la sine: Grigore Vieru, Ion Druță, Nicolae Dabija, Dumitru Matcovschi, Leonida Lari, Spiridon Vangheli, Liviu Damian, George Meniuc, Vladimir Beșleagă, Vasile Vasilache, Anatol Codru, Ion Vatamanu, Nicolae Esinencu, Nicolae Popa, Serafim Saka, Emilian Galaicu-Păun, Grigore Chiperi. Lista scriitorilor poate fi continuată. Cititorul din dreapta Prutului cunoaște doar 5-6 scriitori dintre aceștia. Ceilalți aproape nu sunt discutați, la nivelul înzestrării lor cu har artistic, în istoriile literare apărute în ultima vreme, nu sunt introduși în programele universitare și nici în cele școlare.

E o atitudine întâmplătoare sau, poate, vine din convingerea că, dezvoltându-ne în regim regionalist, nu putem avea alt destin decât să purtăm acest stigmat și în continuare? Am vrea să credem că e o atitudine întâmplătoare, deși unele afirmații cam categorice par să ne conducă spre

o ipoteză contrarie. Aducem, întru susținerea supoziției, în rândul exemplelor citate mai sus, încă unul, credem, cel mai grăitor. Clasificând literatura română dintre anii 1945-1989 în patru categorii: literatură oportunistă, literatură subversivă, literatură disidentă și literatură evazionistă, cercetătorul Ion Simuț ajunge în cartea sa *Incursiuni în literatura actuală*, editată la Oradea în anul 1994, la concluzia că „... literatura română din Moldova sovietică nu-și găsește nicăieri un loc potrivit în cadrul celor patru tipuri de literatură semnalate”, că „... literatura «moldovenească» trebuie tratată în mod obligatoriu - cu toată tristețea acestei constatări – separat, ca pe o a cincea roată la căruță”⁷.

Îi prezentăm dlui Ion Simuț un exemplu în care s-a făcut o încercare, credem reușită, de a încadra literatura din spațiul basarabean în cele patru tipuri de literatură evidențiate de d-lui ca fiind caracteristice doar pentru procesul literar din Țară. „Dacă, scrie cercetătorul din Republica Moldova, Mihail Dolgan, ar fi să acceptăm divizarea literaturii postbelice în patru tipuri de literaturi ce s-au dezvoltat paralel, așa cum propune criticul român Ion Simuț în apreciatul volum *Incursiuni în literatura actuală* (Oradea, 1994): oportunistă (adică de partid, supusă dogmelor propagandistice - tip: Mihai Beniuc; la noi – Emilian Bucov), subversivă (adică una ce încearcă să devieze, prin masca metaforelor și parabolelor, de la linia oficială, prezentându-se ca „o disidență pe jumătate de sfert, atât cât permitea cenzura” – tip: Marin Preda; la noi – Vasile Vasilache), disidentă (adică având o „atitudine deschis opoziționistă față de puterea comunistă” și fiind contestatară – tip: Paul Goma; la noi - în parte Ion Druță) și evazionistă (adică literatura este indiferentă la problemele politice, este abstrasă din actualitate și „tatoncăză căile estetismului” – tip Vasile Voiculescu; la noi – Leonida Lari până la 1989), atunci istoricii și criticii literari din Republica Moldova - chiar și cei mai avizați - au de realizat un volum de lucru pe cât de enorm pe atât și de dificil”⁸.

Cele relatate sunt o dovadă concludentă că procesul literar din spațiul basarabean își poate găsi „un loc potrivit în cadrul celor patru tipuri de

⁷ Ion Simuț, *Incursiuni în literatura actuală*, Oradea, Editura Cogito, 1994, p. 15-16.

⁸ Mihail Dolgan, *În loc de argument*, în *Literatura română postbelică. Integrări, valorificări, reconsiderări*, Chișinău, Firma editorial-poligrafică Tipografia Centrală, 1998, p. 7.

literatură” semnalate de criticul Ion Simuț, că nu e „a cincea roată”, ci o parte componentă a „căruții literare” despre care vorbea d-lui .

Despre o atare apreciere dau dovadă cele mai noi tratate: *Istoria literaturii române de azi pe mâine* în două volume (București, Fundația Luceafărul, 2001) de Marian Popa și *Dicționarul general al literaturii române* în câteva volume, pregătit pentru tipar, în care literatura din spațiul basarabean și din Nordul Bucovinei e prezentată integral. Sunt două începuturi bune care - dacă vor fi continuate – vor contribui din plin la receptarea fenomenului literar din spațiul dintre Prut și Nistru de către cititorul din Țară.

ALEXANDRU BURLACU

POEZIA BASARABEANĂ ȘI ANTINOMIILE EI. ANII '20-'30

S-a afirmat și se afirmă: peste poeții români din Basarabia a trecut Neantul. Este un adevăr incontestabil, dar numai pentru o parte dintre poeți, pentru cei care au exprimat cu necontrafăcută sinceritate amarul înstrăinării, cântarea pătimirii noastre, dar fără o capacitate de expresie. Capacitatea aceasta se câștigă în timp. Cei mai mulți dintre ei, cu adevărat, n-au avut timp să se gândească la formă, la inginerii verbale, la arabescuri virtuozice, la gongorisme năucitoare. În plus, aceștia au pornit de la o înțelegere aparte a canoanelor poeticității. Ei, ca și ardelenii, au fost preocupați de eticul ardent, de continuarea unei direcții tranșante a poeziei mimetice care are la bază **poetica văzului și limbajul tranzitiv**. Direcția aceasta a fost și rămâne fertilă, la noi, pentru poeții mesianici.

Paralel, însă, cu poezia mimetică, în ținutul dintre Prut și Nistru se face și o altă literatură. Cel puțin, poezia are o dialectică puternic marcată de antinomiile ei inerente. Din aceste considerente, suntem mai mult tentați de relațiile ei cu sine însăși, decât de raportul dintre poezie și dialectica vieții, subiect decelat deja în exegeza anilor '60-'80.

Poezia basarabeană din anii '20-'30 înregistrează o rapidă schimbare și radicalizare a mentalității literare. Mai cu seamă prin „noua generație” ea devine receptivă la experimentele radicale din centru. Conceptul modern de poezie se centrează acum, așa cum ilustrează Matei Călinescu, pe trei mari doctrine: **mimetică, expresivă, imaginativă**.

La baza poeziei mimetice stă poetica văzului, o tipologie a eului poetic, înrudit genetic cu **poeta vates**, copleșit adeseori de aspirații mesianice.

Mesianicii sunt concurați de **dezrădăcinați**. Modelul exemplar al acestui tip de poezie e reprezentat de Octavian Goga, la vârsta sămănătoristă.

Poezia expresivă mizează pe o **poetică a viziunii**, pe o tipologie a unui eu interiorizat care e obsedat de stabilirea corespondențelor între lumea subiectivă, introvertită, și lumea obiectivă, extravertită. Modelul acestei poezii îl aflăm la George Bacovia. Eul poetic, în ipostaza predilectă a călătorului, e caracterizat de o criză acută a identității sale, încercând mai multe măști.

Poezia imaginativă cultivă **poetica imaginarului**, edifică o lume virtuală având în centru uneori un poeta **artifex**, alteori dispariția elocutoric a acestuia (Mallarmé). Poezia imaginativă mizează pe gratuitate, pe extrema convenționalitate, pe elementul ludic etc. Modelul acestei poezii e al **jocului secund**, prin care Ion Barbu construiește o nouă lume purificată de contingent.

Desigur, nici un model, dintre cele caracterizate aici, nu există în stare pură, dar dominantele lor tind să configureze structura și metamorfozele esențiale ale poeziei tradiționale sau moderniste.

În evoluția poeziei interbelice, **poetica văzului** e înlocuită de **poetica viziunii**, **limbajul tranzitiv** de **limbajul reflexiv**, se produc metamorfoze firești în lumea ei fictivă. În disputele de creație, dintre tradiționaliști și moderniști, se sfidează reciproc idealuri, avansându-se principii ce configurează, fie uneori și într-o stare embrionară, structura liricii basarabene.

După lunga perioadă de depeizare, literatura de aici intră cu greu într-o stare de normalitate. **Poezia expresivă** și **poezia imaginativă** tind să determine, mai cu seamă, opțiunile tinerei generații, stimulând efortul lor în **arderea etapelor**. Iată de ce în anii '20-'30 poezia basarabeană stă sub semnul ideii de sincronizare.

Mai întâi, antinomiile fundamentale se regăsesc în animozitățile dintre tradiționaliști și moderniști care, la nivel ideologic, se exprimă în disputa dintre sămănătorști și simbolști. Conectarea la marele flux al literaturii române se încearcă prin sincronizările simboliste. Împrumutul de forme, tipare, în care e turnată viața basarabeanului, declanșează mai multe polemici, insistându-se asupra ideii maioresciene că **formele** sunt fără **conținut**. Necesitatea dezvoltării organice în literatura română din

Basarabia pune în lumină relațiile antitetice dintre **autohtonism** și **europenism**, dintre **sămănătorism** și **simbolism**, exaltându-se valorile **etice** sau **estetice**. La rândul lor, principiile opozabile vizavi de un tip sau altul de poeticitate generează un sistem întreg de relații estetice și configurează la poluri diferite diverse elemente și modele catalitice, definind, în ultimă instanță, structura modernă a liricii basarabene.

În același timp, tradiționalitatea sau modernitatea poeziei, simplificând mult, trebuie relevată în funcție de, cum se știe, doi factori: măsura în care poetul se raportează la lumea nouă și limbajul (sistemul poetic) prin care se exprimă și se explică această lume.

Modelul eminescian stă la baza unei noi imagini a lumii. Toți poeții români l-au rescris și îl rescriu în felul lor pe Eminescu.

Eminescu e „**un etalon al poeticității**”, **un model stimulator în cele mai importante metamorfoze ale poeziei românești**.

Cu referire la starea de lucruri din poezia basarabeană, N. Costenco semnala că basarabenii trebuie dintr-o dată să creeze și „pentru clasici, și pentru romantici, și pentru parnasieni, sămănătoriști, poporaniști, moderniști și pentru cei cu tendințe sociale etc.”. Este discutabilă teza conform căreia scriitorul basarabean trebuie să parcurgă etapele succesive ale poeziei române începând de la iluminiști, pașoptiști până la sămănătoriști sau simboliști. Dar realitatea e că în poezia basarabeană coexistau într-o simbioză foarte eterogenă mai multe tendințe ce reflectau **diferite etape ale evoluției poeziei românești**. Este foarte prețioasă întru susținerea acestei teze observația lui Mihail Sadoveanu din *Prefață* la *Flori de pârlăoagă* de Pan. Halippa: „Deși adăpat la literatura noastră nouă, deși de timpuriu familiarizat cu marea literatură rusă, Pantelimon Halippa nu purcede nici de la Eminescu, nici de la Coșbuc, nici de la Pușkin, nici de la Lermontov. Poetul *Florilor de pârlăoagă* e un produs deosebit al obijduitei Basarabii. El se ridică pe propriile-i mijloace în armonie cu începuturile de cultură ale moldovenilor de peste Prut și cu nevoile lor sufletești. El este pentru Basarabia ceea ce au fost pentru Moldova și Muntenia poeții renașterii noastre dinainte de Eminescu”. Cu alte cuvinte, M. Sadoveanu subliniază un adevăr: limbajul și poetica lui Halippa sunt ale unui scriitor din prima jumătate a secolului XIX. Și aceasta, din păcate,

după ce Mihai Eminescu a unificat limba română. Ca poet, Pan. Halippa este desuet chiar față de predecesorii săi pașoptiști, care, în poezia lor, erau mult mai subtili decât autorul unor stihuri precum cele din *Flori de pârlăoagă*. Din perspectiva sadoveniană, se pare că **renașterea basarabeană ar reedita statutul poetului pașoptist**. Cu toate acestea, necesitatea arderii etapelor se face stringentă. Atitudinile lui Sadoveanu, în privința „întârzierii” scriitorului basarabean, coincid într-un tot cu cele ale lui Eugen Lovinescu. Este un moment, puțin spus, nesemnificativ, întrucât aceste mari spirite s-au situat, în abordarea problemelor literare, pe poziții categoric adverse.

Câte generații, atâtea Eminescu. Mereu nou și mereu același. E o idee ce poate fi ușor ilustrată și cu generațiile poetilor basarabeni. Spre exemplu, Eminescu în lectura poetilor generației Unirii este în primul rând autorul poeziei *Doina*. În primul număr al revistei „*Viata Basarabiei*” este reprodus fragmentul din poezia *La arme*: „Auzi... Departe strigă slabii / Și asupriții către noi: / E glasul blândeii Basarabii / Ajunsă-n ziua de apoi. / E sora noastră cea mezină, / Gemând sub cnutul de Calmuc, / Legată-n lanțuri e-a ei mână, / De ștreang târând-o ei o duc. / Murit-au? Poate numai doarme / S-așteaptă moartea de la câni? / La arme! / La arme dar Români!”.

Poetii generației Unirii au preluat tradițiile eminesciene cu precădere în poezia ocazională. Mai multe imnuri consacrate Unirii semnate de Sergiu Victor Cujbă, Pan. Halippa, Ion Buzdugan, Elena Dobroșinschi-Malai ș.a. merg pe „linia” Eminescu-Goga. Poezia generației Unirii este, în esență, o „cântare a pătimirii noastre”.

În disputa dintre tradiționaliști și moderniști, Eminescu e un model atât pentru unii, cât și pentru alții. Din poezia lui Eminescu sunt asimilate **temele, motivele, limbajul și, cum se zice, „schemele structurante ale imaginii”**. Cei mai eminescieni dintre basarabeni sunt Ion Buzdugan, N. Costenco, Magda Isanos, George Meniuc, Robert Cahuleanu.

Poetul basarabean se remarcă prin explorarea peisajului, apropiindu-se de **universul idilei eminesciene**.

Din imaginarul eminescian sunt preluate elemente din panorama unei țări paradisiace, evocându-se vârste eroice (*Dacia mitică* din *Păstori de timpuri* de I. Buzdugan), **muntele cu funcție de axis mundi** etc.

Magda Isanos preia gestică ceremonială a îndrăgostiților, imită pătrunderea cuplului într-un spațiu securizant, **transfigurează insula lui Euthanasius, muntele sacru**, reinterpretează simbolurile eminesciene, asimilează tehnici poetice, deprinde construcția în stilul lumii-grădină, modul prin care spațiul mitic se instaurează în locul spațiului fizic ș.a.

Nicolai Costenco excelează într-o evocare a **trecutului istoric, reconstituie mitologia autohtonă**, valorifică, în special, schemele spațiului mitic, erosul eminescian, peisajul cu latențe vizionare.

Elementele caracteristice codului romantic impregnează poezia lui George Meniuc, dar și a lui Robert Cahuleanu, care în placheta de debut dă numeroase pastişe de **idile eminesciene**. Pastişate sunt imaginile lacului, pădurii, ceremonialul iubirii, versul și ritmul eminescian. Volumele lui R. Cahuleanu – *Melancolie* (1936), *Zodia cumpenei* (1939), *Poemul dezrobirii* (1943), *Cântece de dor și de război* (1944) – cu toate riscurile pe care le comportă, sunt expresia unui eminescianism care-și caută puncte de reper în sfera experienței senzoriale, specifică unei alte epoci **în țara lui Roș Împărat**. R. Cahuleanu încearcă să asimileze mai multe elemente constitutive ale paradigmei eminesciene, dar mimetismul servil, lipsa unui curaj al experimentării, **miza pe poetica „văzului”** și nu pe poetica „viziunii”, utilizarea unui limbaj preponderent „tranzitiv” în defavoarea celui „reflexiv” ilustrează **modelul pașoptist al poeticității**, caracteristică liricii eminesciene din perioada începuturilor.

Structura poeziei basarabene este esențialmente una eminesciană. Atât tradiționaliștii, cât și moderniștii îl revendică pe Eminescu. În jurul acestor doi poli gravitează celelalte linii de forță mai puțin accentuate. Astfel, reflexele parnasiene în poezia lui Petru Stati, Nicolae V. Coban, Olga Vrabie, Alfred Tibereanu ș.a. pot fi concepute ca o reacție la poezia subiectivistă, egocentristă a simbolistilor. Lirismului eminescian din poezia simbolistilor i se contrapune o poezie obiectivă, centrată pe ideea „artei pentru artă”. În legătură cu aceste orientări se fac remarcate zonele noi de poezie. Poezia basarabeană de inspirație istorică va căuta și ea **Insula lui Euthanasius**, va încerca să exploreze **mitul dacic**, reconstituind o **Arcadie autohtonă**. O dată cu acestea, poezia basarabeană încearcă și ea nostalgia „vârstei de aur”, are idealul voievodal, cântă iluzoria societate bazată pe

legile pământului etc. Ipostaza preferențială și dominantă a poetului basarabean este cea a unui bard. Renașterii basarabene îi este specific **poeta vates**, de altfel, o preferință a tânărului Eminescu.

De la Narcis la Hyperion – iată două ipostaze extreme ale statutului eului poetic. Metamorfozele poeziei basarabene țin preponderent de **statutul eului poetic**. O tipologie a eului poetic include în primul rând pe **mesianicii, înstrăinații, dezrădăcinații, apolinicii, dionisiacii, orficii** foarte la modă în anii '20-'30. Nu sunt rare cazurile **dispariției locutorii** (Mallarmé) a eului. Poezia basarabeană merge pe „linia” Eminescu-Goga, Eminescu-Blaga, Eminescu-Arghezi, Eminescu-Barbu. În linii mari, chiar și modelele consacrate (Charles Baudelaire, Arthur Rimbaud, Stephane Mallarmé, Walt Whytman, Guillaume Apollinaire, Rainer Maria Rilke, Paul Valéry ș.a) sunt acreditate prin modelele Arghezi, Blaga, Barbu etc. Excepție fac modelele Maiakovski și Esenin, ultimul dominant la Vladimir Cavarnali și ceilalți poeți bugeceni.

Modelul eminescian, stimulator și foarte frecvent în poezia interbelică, își află nu numai prozeiți sau ucenici, dar și atitudini fundamental nihiliste. Notabil e, mai întâi, faptul că acestea veneau și din partea unor talente în afirmare, cu orientări avangardiste.

Atitudinile antieminesciene sunt destul de frecvente în poezia interbelică. Eminescu este un punct de orientare în noile căutări artistice. Astfel, antieminescianismul zgomotos al „pretinșilor sfârâmători de icoane” își are diverse explicații în unele „estetici generaționiste”, polemici de creație între școli și curente literare. În cazul dat nu e vorba de confuzii sau superficialități proletcultiste, la care s-au dedat din plin unii poeți. Lucrând cu idei gata făcute, Bucov, spre exemplu, profanează *Doina* în care e sublimată întreaga concepție politică a lui Eminescu. Cităm din *De la Nistru pân-la...*, o specie de poezie hibridă, amestec de parodie, gen kominternist, cu reportaj versificat: „De la Bugeac / până la Bărăgan / mi s-a plâns orice țăran sărman, / că nu mai poate străbate / și nu de „străinătate”... / Căci chiar neaoșii stăpâni / fură-al nostru miez de pâini / și ne lasă pustiiți, nemâncăți și jefuiți”.

Sau o altă strofă cu „mare efect” demascator: „De la Dunăre la Tisa / calea vorbei ni-i închisă, / calca vorbei drepte, frate - / și nu de străinătate, /

căci în „nouă sute șapte” / nu ne omora străinul, / ci boierul nost-stăpânul. / Averescu nu e grec, / da-i al nostru câine bleg... / Dar, fărtați, nu e nimica, / de nu plouă, tot mai pică. / Măi iobagule-iobag, / fă-ți din seceră ciomag”.

Antieminescianismul lui Bucov, într-un sens, e și o expresie a opticii noi clase – cea proletară – asupra lumii și omului, asupra literaturii și culturii în genere. În asemenea atitudini Bucov nu e solitar, dar nici atât de original cât e, spre exemplu, Vladimir Maiakovski.

În pofida unor rătăcirii, poezia basarabeană, în momentele ei esențiale, încearcă să asimileze creator valorile moderniste din anii '20-'30 ce-și au sorgintea în paradigma eminesciană.

Antinomiile fundamentale ale poeziei descind din înțelegerea conceptului de poeticitate. Odată cu avansarea în timp se modifică și conceptul de poeticitate, iar în secolul XX conceptul se schimbă vertiginos. Uneori, coexistă concomitent câteva concepții ale poeticității, alteori se anihilează reciproc cu mult zgomot și risipă de energii creatoare.

Cea mai acerbă încleștare are loc între adepții poeziei de orientare reformatoare și cei ai convenției clasicizante. **Convenția clasicizantă** în anii '20-'30 este ilustrată de sămănătorismul basarabean, foarte viabil până în zilele noastre. Animat de Nicolae Iorga, are o rezonanță extraordinară în Basarabia interbelică. Exaltarea ideii naționale, eticismul programatic, poezia populară și Eminescu, ca modele „instituționalizate”, constituie criteriul de bază al poeticului. Pentru sămănătoristii basarabeni „arta sănătoasă” își are zona de inspirație în „veacul de aur” al istoriei.

Marele eveniment al Unirii de la 1918 a constituit o constantă a **poeziei basarabene**. Cele mai proeminente personalități ale Basarabiei, făcându-și apostolatul cultural, consacră acestui eveniment **imnuri, poeme, volume, cărți de istorie și publicistică** etc. Mai toată poezia generației Unirii se află sub semnul *sămănătorismului*. Din impulsul necesității imediate poezia basarabeană se vrea componentă și martoră a zilelor Unirii.

Angajată direct în viața cotidiană a provinciei și a țării este poezia lui Pan. Halippa, Ion Buzdugan, Sergiu Victor Cujbă, Iorgu Tudor, Dumitru Iov, Olga Crușevan-Florescu, Elena Dobroșinschi-Malai ș.a. Chiar la proclamarea independenței pe 24 ianuarie 1918 Pan. Halippa scrie *Hora neatîrnării Basarabiei*. Explozia bucuriei este exprimată într-un **limbaj**

tranzitiv turnat în ritmuri folclorice: „Moldoveni, la joc odată! / Azi e zi de sărbătoare / Pentru mic și pentru mare, / Pentru româtimea toată. // Am fost robii tuturor / Și mereu supuși ocării... / Azi e ziua neatârării, / Deci cu toții să-ncingem hora!” Poetul se adresează flăcăilor, fetelor, bătrânilor: „Că de astăzi înainte / Țara nu va mai fi sclavă; / Vom trăi cu toți în slavă, / Îndreptați cu drepturi sfinte...” Poezia se vrea un dialog intertextual cu versurile lui Eminescu. Scriitorul basarabean își **modelează poezia ocazională în spiritul publicisticii și poeziei politice ale lui Eminescu**. Poemul *La arme*, prin proslăvirea evenimentului unirii, dobândește în Basarabia o nouă viață.

Volumele *Flori de pârlăoagă* (1921) de Pan. Halippa, *Cântece din Basarabia* (vol. I, Chișinău 1921 și vol. II, Craiova 1928), *Miresme din stepă* (1922), *Țara mea* (1928) de Ion Buzdugan, *Cântări basarabene* (1918) de Sergiu Victor Cujbă au ca subiect predilect **cântarea pătimirii noastre**.

Sergiu Victor Cujbă scrie *Imnul Basarabiei unite* cu evidente **relații intertextuale** cu poezia marilor clasici români: „Ridică-ți fruntea, moldovene, / De sub zăbranicul greoi / Sub care drumurile tale / Tânjeau ca florile sub sloi; / Sub care-a sufletului vlagă / Zăcea ca-n negru țințirim, / Și-ți tulbura, perfid, izvorul / Din care-n veci ne re-nnoim // Venit-a ziua de răsplată / A-ndureratei ispitiri, / Făcând mai dulce deșteptarea / Din veacul tristei umiliri, / Căci iar suntem un trup și-un suflet / Pătruși de-același gând și dor, / Copii ai patriei iubite / Dintr-o tulpină și-un izvor...”. Abundența locurilor comune, expresia mediocră răspund unei sensibilități ce trădează lipsa talentului și compromite inspirația patriotică. Noutatea subiectului nu dă poetului originalitate.

A doua parte a poemului este o proslăvire, în limbajul lui Vasile Alecsandri, a actului Unirii: „O, scumpă Unire, / Tu nimb de iubire, / Tu faci ca să crească / Tu faci să rodească / Puteri nepătrunse / În hăuri ascunse / Ca valuri de unde / Semețe, profunde / Ce pleacă, trezite / Spre zări aurite. / A vieții făclie / Tu ții veșnic vie, / Pe robii-n cătușă / Ridici din cenușă / Le dai iar balsamul / Sperării – și ramul / Nădejdlor sfinte / Le pui înainte, / Unindu-le brațul / Le mângâi nesațul / Dorințelor scumpe / Ce pieptul le rupe / De clipe de Bine / De zări mai senine, / De dulce răpire / De vis și iubire!”

Poetica evenimentului e simplă, iar **elementaritatea simbolurilor** - explicabilă. Aceste tipuri, mostre, încercări de versuri sămănătoriste la etapa renașterii basarabene sunt animate de ideea națională și constituie o producție masivă. Sămănătorismul basarabean se remarcă printr-o supraproducție.

În perioada de renaștere națională în Basarabia anilor '20 sămănătorismul e un fenomen cultural pozitiv. Dar numai ca fenomen cultural. Trezind la viață talente nebănuite, el marchează, în limbajul lui Lovinescu, un moment de expansiune a tuturor forțelor poetice la lumina ideii naționale.

Iorgu Tudor, un alt reprezentant al generației Unirii, cântă actualitatea într-un registru romantic: „Purtând în suflet jurământ, / am mers pe margini de abise / în noapte... nici un semn, nici vise / de mântuire și nici cânt!.. // Tranșeele galițiene, / Strâmtoarele din Daghestan, / Sfințind cu sânge moldovean, / Visam alți ani și alte denii. // Negând hotare ce despart / același ideal și ținte, / descătușați, ce-a fost-nainte / am spulberat în zi de Mart.” (Iorgu Tudor, *Generația noastră*). Mai puțin lustruită de lectură, lipsa de originalitate nu poate fi compensată nici prin folclorismul programat.

Una dintre cele mai frecvente specii în care se exprimă durerea poporului este **doina**, în forma populară sau tiparul eminescian. Chiar teroarea istoriei recente își găsește expresia artistică în doină, care obține o încărcătură și strălucire nouă. Citabile în acest sens sunt *Doina pribegiei* de Lotis Dolenga și *Doină* de Alexandru Bardieru: „Hi, hi, hi murgule, hi! / Du-mă-n țara mea, măi frate, / Că de-oi fi și-oi mai trăi / Ca pe-un fiu te-oi cohăi; / Ierburi din fâneț ți-oi da, / Apă din izvor vei bea; / Cu argint te-oi potcovi / Cu argint, / Cu mărgărint, / Și cu stea de aur, soare, / Cu poclăzi cu cingătoare, / Du-mă iute, du-mă, frate, / Peste Prut în ceea parte... / Du-mă murge-n Basarabia / Că ți-oi da, pe sfânta lege, / Boabe de ovăz cât vrabia, / Nu te-oi necăji cu-mblatu / Cu sudălmă, cu aratul; / Ai să stai ca floarea-n câmpuri, / Ca vâzdoagele-n grădină... / Du-mă iară-n a mea țară, / Du-mă iute-nspre hodină, / Du-mă-n țara cu lumină, / Du-mă, murge, du-mă, frate, / La mămuca-n ceea parte”. Pentru poetul exilat Basarabia este o Arcadie unde și murgul, un simbol al fidelității, e hrănit cu speranțele unei existențe fabuloase. **Arcadia este concepută ca o antiteză a infernului pribegiei.**

Uneori dezrădăcinarea obține rezonanțele și dimensiunile artistice ale depeizării. Spovedaniile lui Pan. Halippa sunt tipice pentru toți exilații : „Mă chema Basarabia dragă / Zăbrelită de-a lungul și latul./ În zadar așteptând s-o-nțeleagă / Petersburgul semeț și-mpăratul” (Pan. Halippa. *Spovedanie*).

Volumul lui I. Buzdugan, *Cântece din Basarabia*, are următorul motto din *Doina* lui Eminescu: „ De la Nistru pân-la Tisa / Tot românul plânsu-mi-s-a, / Că nu mai poate străbate / De-atâta străinătate...” În lirică populară de orientare socială rusul și Prutul sunt cei mai frecvent invocați: „ Frunză verde măr uscat / Fi i-ar neamul blestemat, / Fi i-ar casa tot pustie / Și copii-n pușcărie, / Cine pe rus l-a făcut / Stăpân dincoace de Prut... / Frunzuliță și-un pelin, / Greu îi jugul sub strein, / Că te mână ca pe boi / Și-nainte și-napoi, / Și la pace și-n război, / Of, of, of și vai de noi!” (Ion Buzdugan, *Cântece din Basarabia*, 1921).

În cântarea pătimirii, **tiparul folcloric** se îmbină cu **formula eminesciană**, ca în cazul din versurile unui anonim : „De la Nistru pân-la Prut / Moldovanu-i trist, tăcut. / De la Reni pân-la Hotin / Numai lacrimi și suspin” (Al. I. Ușurelul, *Doina Basarabiei*). Exemplele pot fi cu ușurință multiplicare. Tirajarea acestei sublitteraturi se face insistându-se pe elementul etnic, pe comunitatea spirituală, pe trecutul comun etc.

Poezia generației Unirii este revelatoare, din punctul nostru de vedere, nu pentru caracterul ei documentar, ci pentru că atestă stabilirea, fie și sumară, a unei relații intertextuale cu poezia lui Eminescu. Faptele sunt multiple și vizibile. **Eul poetic este un declarativ și un extravertit**, care încetează să fie neconținut umil, de unde sentimentele și optimismul de paradă, specific poeziei sămănătoriste. **Elementul biografic domină în structura eului**, fapt ce explică accidentele conjuncturii. Poeziile reprezintă **izbucniri ale trăirilor comune**, exprimate în formă standardizată. În același timp, trecutul dobândește dimensiuni de basm, de unde, probabil, și poetica locurilor comune. Aceeași situație caracterizează și poezia generată de alte evenimente istorice legate de 28 iunie 1940, de deportările basarabenilor în Siberia, de războiul mondial etc.

Poetul „exilat”, un Ovidiu basarabean, devine figura centrală în poezia refugiului și a exilaților.

O ipostază prezentă frecvent în poezia basarabenilor, care are un rol important în cristalizarea celorlalte, compensatoare, este cea a „dezrădăcinaților”. Un dezrădăcinat într-o țară paradisiacă este B. Frunte: „Dac-ai să vii iubita mea la țară, / Te voi purta prin paradis, ca Dante, / Vei admira apusuri fascinante, / Și răsărituri – zâmbet de fecioară – / Cu struguri, ii cu-altiță-n pânză rară, / Te-or strânge-n brațe vițe elegante; / Ți-oi pune-n păr a nopții diamante / Și a toamnei bogăție-n sân, comoară...”.

Adeseori tristețea existențială e sugerată de o imagistică mitică sau biblică. Poetii invocă suferința lui Hristos, Golgota, trecutul voievodal. Însăși existența e o moarte continuă: „Cu anii ce vin, cu toamne de mâine / Ne ducem spre Charon, spre-al morții urcuș, / Din negura anilor ascultă cum sună / Sinistru și jalnic al morții arcuș” (A. Bardieru, *Anii ce vin*).

Imaginea unui martir sau chipul lui Hristos răstignit ocupă un loc central în poezia pătimirii, devenind martor al teroarei istoriei: „Și m-aș plânge, dar cui, Doamne Sfinte? / Am dat mâna cu soarta și timpul; / Le-am slujit cu voință și minte... / Dar nu vreau pentru mine Olimpul!” (Pan. Halippa, *Spovedanie*). Chiar codrul, simbol al rezistenței, participă la spectacolul răzvrătirii morții: „Iar codru-nveșmântat în straie grele / Se-nalță pe o creastă – răzvrătit – / Și-ascunde sub brocart și catifele / picioarele de Arhanghel răstignit” (Lotis Dolenga, *Tristețe*). Eul poetic din versurile lui Arcadie Donos se spovăduiește: „Misia sfântă o sorb cu-nsetarea / Crucificatului – / de acum două mii de ani” (A. Donos, *Mărturii basarabene*). Un alt debutant, Igor Block, hiperbolizând coșbucian, strigă către cer: „De ce se-ndoaie crucile pe turla / Și bat mătânii spicele-n pământ? / Am vrea și noi să spunem un cuvânt... / Să urle Basarabia, să urle!” (Igor Block, *Ce zvon*). Tânărul poet, în tradiția *Oltului* lui Goga, se adresează Nistrului care i-a ascultat pe mulți „ce au plâns cu lacrimi, ori au plâns cu sânge”: „Tu, Nistrule, atâtea ai văzut / Și-au răscolit talazurile tale, / Prin veacurile care au trecut, / Atâtea bucurii și atâtea jale” (I. Block, *O, Nistrule...*). În poezia tinerilor imaginile sămănătoriste se regăsesc în nenumărate pastişe după G. Coșbuc sau V. Alecsandri: „Trec pe câmpuri argintii plugarii. / Gravi aruncă boabele de grâu; / Pentru tinerețea viitoare, / Zămislită-n holde pân-la brâu” (Vasile Luțcan, *Drumul nostru*).

În spiritul poeziei *Bătrâni* de Goga, B. Frunte dă o *Scrisoare tatei*: „Dac-ai fi avut și tu măcar o dată / Îndestularea holdelor ce ari / M-aș număra și eu printre plugari, / Că nu m-ai fi trimis de-acasă, tată /.../ Și dacă n-ai fi ajuns și tu sărac / Și-ai mai avea pământ și pentru mine, /m-as reîntoarce, tată, lângă tine, / Să răscolesc ogorul și să tac... / Dar astăzi stau și număr primăveri / Cu care n-am putut rămâne frate... / Buchete mari de vis, înstrăinate / Cu glia ce-ai vândut-o, tată, ieri” (B. Frunte, *Scrisoare tatei*).

Un poem profetic, caracteristic pentru poezia socială din mai multe puncte de vedere, este *Stihuri pentru zile de azi* de Pan. Halippa. Dincolo de sugestiile și accentele etice și etniciste, de predispozițiile mesianice, poemul, deși primitiv, șochează prin starea cronică a pătimirii noastre: „Vremea noastră-i tulbure, / Toate sunt în ceață. / Pretutindenii murmure, / Răzvrătiri pe față. // Vreme de tranziție —/ Toate-s pe schimbare. / Toți fac opoziție: / Oameni, țări, popoare. // Stâlpii vechi se clatină, / Harul de credință, / Moștenit prin datină, / Zace-n neputință... // Dar în largul zărilor zvon de primăvară! / Ziua preschimbărilor / Pâlpâie ca-n pară. // Suflete buimaticе, / Faceți-vă pace! / Cețele iernatice / Prind a se desface / Măine, poate soarele / Pâcla va străbate, / Luminând hotarele / Și-ncălzind pe toate. // Duh al răzvrătirilor, / Piei din țară iute! / Arma uneltirilor / N-o să te ajute”.

Ca poet al pătimirii noastre, debutează și remarcabilul Alexandru Lungu, care ne dă versuri ca acestea: „Pământ natal, sărmană Basarabie, / Din nou puteri vrăjmașe te supun la chin; / Din nou o crudă și păgână sabie / Vrea să-ți reteze umilitul chip creștin” (*Basarabiei mele*). Spiritualizarea existenței se efectuează pe linia puternică a credinței ortodoxe. Cu alte cuvinte, vechiul tradiționalism sămănătorist este completat cu tezele gândiriste.

Modelul eminescian al poeziei ocazionale e asimilat cu deformări regretabile, expresia sentimentului e privată de tehnicile elementare, gândul comun e turnat într-o formă primitivă. În plus, declarativismul retoric suprasaturase poezia.

Statutul firesc al poetului din generația Unirii rămâne al unui profet. Astfel, eul poetic din *Păstori de timpuri* (1937) e un nou **Mesia** în genealogia lui Goga, un poet mult venerat în Basarabia pe parcursul secolului XX. Eul care își obiectivează stările sufletești, *poeta ludens*,

poetul boem, poetul artizan etc. au un loc decisiv în lumea fictivă din poezia cu **tendință reformatoare**.

Renașterea basarabeană favorizează ipostazele definitorii ale poetului pe care le atestăm și la autorii preeminescieni. O statistică ar dovedi că poeții generației Unirii apelează mai frecvent la Mesia decât tinerii veniți în literatură în anii '30 care, în schimb, se „cosmopolitizează” ca niște autentici „dezrădăcinați”.

Insuficiența esențială a acestei poezii e în decalajul enorm dintre eticul ardent și esteticul rudimentar. Capacitatea de expresie a poeziei lasă mult de dorit.

Antinomiile imaginarului se fac concludente în interpretarea uneia dintre „utopiile cele mai dragi spiritualității românești”, care „este cea a unei „Arcadii” autohtone”. În accepția lui Alexandru Mușina, utopia „e mai mult decât descrierea unor spații imaginate, e o „matrice imaginară” un **pattern** prin care „vedem” într-un anume fel realitatea”. Acest mod de a vedea și transfigura realitatea e substanțial diferit, spre exemplu, în poezia lui Lucian Blaga sau în cea a lui George Bacovia. Cel puțin două perspective, total adverse, caracterizează Arcadia autohtonă în poezia basarabeană. Sămănătoristii o văd la sat, simbolistii la oraș. Această „matrice imaginară” structurează utopia sămănătoristilor sau contrautopia simbolistilor. În jurul acestei „matrice imaginare” se ierarhizează celelalte relații antitetice, foarte complexe și bizare în manifestarea lor.

Astfel, poezia basarabeană din anii '20-'30 în cea mai mare parte a ei este de natură **bucolică**. În același timp, nu arareori esența ei **sămănătoristă** sau **neosămănătoristă** este infuzată cu trăiri **expresioniste** sau **simboliste**. Uneori, în poezia unuia și aceluiași poet se intersectează liniile de forță ale celor mai incompatibile curente literare. Eclectismul acesta e definitiv pentru cei mai reprezentativi poeți ai noii generații, dar el caracterizează și pe cei din generația Unirii.

Ion Buzdugan este un poet sămănătorist, dar poezia sa nu este străină de tehnici și elemente expresioniste sau simboliste. Sămănătorismul lui Ion Buzdugan este în mare măsură modificat, dar fără a se deosebi radical de sămănătorismul specific literaturii de la cumpăna veacurilor.

Buzdugan edifică o lume imaginară pe două mituri fundamentale. Arcadia lui este a unui **timp originar** și situată într-un **spațiu dacic** în care munții sunt **păstori de timpuri**, iar lumea acestei Arcadii autohtone este populată de baci și mioare. *Păstori de timpuri* este un volum construit în accepția modernă a unui Blaga sau Barbu. Eul poetic al lui Buzdugan face o călătorie imaginară în „taina serilor, de liniști grele, / Sub bolta de vecie solitară, / Când se aprind, sus, candelile de stele, / Și sufletul e coardă de vioară, / Ce-așteaptă în taină s-o cutremuri”. Poetul ascultă suspinul de clopote cerești și la chemarea lor, din alte vremuri, edifică o lume a străbunilor adormiți în piatra dură din munții Carpați, unde „De veacuri, și-a înfipt tulpinile lui dace, / Un neam vânjoși de ulmi, voinici stejari și pini... / Iar peste culmi mărețe și veșnice de munți, / Cu diademe de argint pe mândre frunți, / Sub roi de fulgere și nimb de curcubeu, / În sihăstria lor, de-a pururea albastră: / Tronează însuși Dumnezeu, / Veghind la nemurirea noastră!” (*Închinare*).

Volumul este alcătuit dintr-o suită de balade despre **ctitorii de țară**. În viziunea lui Buzdugan, Regele Daciei este cel mai vechi dintre baci, stăpân și cel mai mare peste ciobanii daci, care vrea să înfrățească în juru-i toți ortacii: „Colibi lângă colibă vor așeza ciobanii, / Vor trece-n fugă veacuri, cum trec în goană anii, / Și fi-va peste Țară-o turmă și-un Păstor: / Din Nistru pân-la Tisa, din Dunăre-n Bihor!.. / Așa curând voi face dintr-o câmpie-o Țară: / Voi pune lege-n țarcuri și strajă la hotară...” (*Ctitori de țară*). În spiritul gândiriștilor, I. Buzdugan cântă vremi frumoase, depărtate, ale unui stat etnocratic populat de păstori giganti, păscând turme albe, de miori. Unul, Caraiman, narează istorii: „Țin eu minte, / Sfânt Părinte, / Vremi frumoase, depărtate, / de păstorii mei, uitate: / Eram eu copil, pe-atunci... / Stăpânea, pe-atuncea, plaiul / Peste munți, cu văi și lunci, / Piatră - Craiul... // Dromihet – stăpân pe baci, / peste toți ciobanii daci: / Neam de cremene și criță, / Neam de viță, / de Ceahlău!.. // Iar nepotu-i, Decebal, / Era tânăr semizeu, / Care călărea, pe-un cal, / falnic zmeu, / înaripat, / tot în aur înzcoat!..”. Remarcabile sunt peisajele idilice, relațiile între păstori: „Zise, tânăr Decebal, / strunind arcu-lui, din deal: / – „Ia privește, Caraiman, / Cum se duce-n zbor săgeata: / Pân - la Nistru, la Liman!.. / Pân - la Marcea-ntunecată! / Pân - la Dunărea și Tisa!” ... / Și-a

fost, Doamne, precum zis-a: / A zburat săgeata chiar / Pân-la Piatra de Hotar! ..” Însuși Caraiman este acum un fel de Pan: „Acum stau colea, la vatră: / Mi-au crescut bureți în barbă, / Iar în plete – mușchi de piatră !.. // Ce să fac, de-acum, Părinte: / Troienit de ani și vremuri, / depăn fir de-argint pe ghemuri, / Toate-aducerile aminte!..” (*Păstori de timpuri*). Motivul timpurilor apuse revine ca un laitmotiv: „Ce mai viață-a fost pe timpuri, / Baciule - moșnege, / Când pe-aceste mândre câmpuri, / Era Zeul – Rege !.. // Când se adunau toți bacii, / Păstorind în luncă: / Decebal, chemându-și dacii, / Să le dea poruncă...” Decebal e ca un munte, pe frunte poartă căciulă grea și sclipește în zale. Portretul lui Decebal, hiperbolizat în spirit neoromantic, idealizează relațiile dintre rege și supușii săi: „Ochii lui, de șoim de viță, / Din albastre cremenii: / Sfredeleau – oțel de criță, / Aprinzând pe semeni... / Dăltuind cuvânt în piatră, / Fulgera din creste, / Scăpărând din vatră-n vatră, / Paloș din poveste”. Povestea Țării și a munților e spusă pentru a anima contemporanii poetului: „De la Tisa pân - la Nistru, / Cât vezi deal și vale: / Stau puhoiului sinistru, / Dacii – zid în cale !.. // Când suna din zare-n zare, / Glas prelung de bucium: / Munți și codri la hotare, / Clocoteau de zbucium... // Când pe șesurile dace / Străjuiau Carpații: / Păstorind popoare trace, / Regi – păstori de nații...” Finalul nostalgic al baladei după timpurile de aur, când pe aceste plaiuri a domnit străbunul rege Decebal, este contrapus prezentului infam. Didacticismul, afirmarea valorilor etnice și etice sunt la suprafață. Lumea dacilor e transfigurată idilic. În aer plutește sunet de talangă și dangăt de vecernie și orice taur poartă în coarne un glob de soare. Uneori, însă, cerul Daciei e mânjit de sânge, aleargă căpcăunii, mușcă vârcolacii din soare. La aceste semne rele se vaicără toți codrii de vuietul furtunii și păstorii sunt ridicați de bucium : „Vin hunii? Vin nogaii? – puhoi de la hotare ?.. / Și prinde el din culme să buciume din bucium: / Să dea la toți de veste că vremi vin de zbucium, / De jale și durere: vin hoardele barbare !..”(*Glas de bucium*). Toate hoardele barbare își află sfârșitul sub movile: și pecenegii, goții, hunii, călăreții semilunii care și-au adăpat setea în sânge. Adeseori, în structura imaginarului se atestă interferența diferitelor mituri și legende din cronici. Pitorescul peisajelor edenice e copleșitor: „Câmpia colcăie de rod ... / Miresme de

pelin și cimbru”; sau: „Cuib de mănăstire între ziduri albe, / Înfundat în codru și pitit sub stâncă, / Râul șerpuiește pe prundiș de salbe, / Sfredelind în vale albia adâncă”. Totul în jur e animat: gorunul din Carpați, Carul ciobănesc, Găinușa etc., iar Oierul stă de vorbă cu Dumnezeu: „Sus pe muntele cu nimb de curcubeu, / Unde se prăvălă peste vremuri cerul: / Țărcuind sub stele turmele, Oierul, / Stă de vorbă cu bătrânul Dumnezeu”. Fericit, Oierul îi aduce cuvinte de mulțumire Domnului: „– Mulțumescu-ți Tie, Doamne și Părinte, / C-am ajuns sub adăpostul Tău, Ceresc: / N-am eu, Doamne, pământesti cuvinte – / Pentru toți și toate – să te mulțumesc!..” (*Doina*). Comunicarea cu trecutul se efectuează într-un mod ceremonios. Lumea care populează Dacia lui Buzdugan e într-o solidaritate cosmică, iar fondul intelectual al eroilor e inexpresiv sau lipsește cu desăvârșire. Poetul proiectează o Arcadie mitică, respectând principiul *ut pictura poesis*. I s-ar putea reproșa poetului un prea accentuat fond creștin, care se află într-un adevărat melanj cu cel păgân. Bizară e și introducerea în spațiul edenic al mai multor cotropitori trecuți pe aici de-a lungul unui mileniu. O dovadă că sămănătorismul lui Buzdugan se adaptează la rigorile noii poezii e și poemul *Suflet pribeag*, în care eul poetic se simte în fața trecutului un „dezhădăcinat”: „Și adâncit în noaptea misterului din mine, / Adulmecând în suflet pustiul vieții mele, / Ascult cum latră-n mine durerea, ca un câine, / Din peșteri de-ntuneric, boltite-n nopți cu stele, / Țăhnind – hau-hau – la lună și blânda ei lumină... / Și adâncit în noaptea misterului din mine, / În sufletu-mi adulmec pustiul vieții mele !..” Călătoria în Arcadia este inițiată, de aceea lumea imaginară se clădește din legende, mituri, cronici etc. În viziunea poetului elementele realității iau dimensiuni simbolice, iar timpul este uneori „mioritizat” și „la stâna bătrână de vreme” coboară turma de zile: „Iar turmele Vremii: oi negre, oi albe, / Se pierd, în adâncile câmpuri...” (*Răbojul Vremii*). Ceahlăul, Cetatea veche, Bugeacul, Nistruul, gorunul din Carpați definesc un spațiu al eternității, ce e cuprins de tentația contopirii cu Dumnezeu: „Iar când mi s-o usca străvechea mea tulpină: / Din culmele singurătății mele, / Să mă înalț la Tine, către stele: / În fulgere și săbii, de Lumină” (*Gorunul din Carpați*). Eul poetic la sfârșitul călătoriei face o rugă de seară, anunțând că se îndreaptă spre alte hotare și alte timpuri. Asigurarea e memorabilă:

„Icoane, cioplite în dalte, / Rămâneți, de-acuma, cu bine! / Spre alte țării, mai înalte, / În suflet, voi duce, cu mine” (*Rugă de seară*).

Ion Buzdugan este cel mai reprezentativ sămănătorist în poezia basarabeană, dar sămănătorismul lui suportă metamorfoze substanțiale chiar și atunci când evocă pe sămănător: „Am pornit, în zori de zi, cu plugul, / Să trag brazda mea în primăvară; / Plugule, te-implânt adânc și ară, / Să reverse pe ogor belșugul. // Trage-mi brazda reavănă în glic, / Că-i mănos pământul țării mele: / Eu voi semăna în lanul de vecie / Grâu curat, ca boabele de stele...”. Sămănătorismul lui nu mai este îndreptat spre trecut, ci spre viitor: „Ca să-mi crească grâu în spic cât vrabia / Și la pai – ca trestia înaltă: / Din Bihor și Tisa-n Basarabia, / Un popor de grâne – laolaltă” (*Sămănătorul*). Oricare ar fi subiectul abordat, de aici încolo începutul apolinic domină Arcadia lui Buzdugan, iar poetul este un nou Mesia.

Arcadia autohtonă pentru poezii tinerei generații are alte dimensiuni, ea este o lume reflectată într-un strop de rouă: „Un cuc și-o rândunică / au răsădit Arcadia, / cu Dumnezeu, într-o stea de rouă mică” (Bogdan Istru, *Roata anotimpurilor*).

Pentru a călători în Arcadia, poezii tinerei generații se îndreaptă spre **un trecut apropiat. Spațiul arcadic îl constituie satul**, iar călătoria se efectuează, de obicei, într-o copilărie fericită.

Un poet al **imaginarului edenic** este și N. Costenco. În *Prolog* la volumul *Ore* (1939) poetul se autodefineste: „Ce sunt eu oare? Căci mă simt / Cu cerul meu, cu țara mea, cu raiul meu. / În mine e natura cu laboratoare / Din care ies planete, pământ și soare. / În sânge simt plutind smaralde / Ori stele și climate reci și calde. / Sub pleoape am o lume, / Dar curioasă și fără de nume, / În care locul nu e loc, și vâsla / De cumpănă a vremii coromâsla / Și-o-nclină, când prea mult, când prea puțin / Și nu mai știu ce sunt și ce conțin. / O fi el vis ori fantezie, ori delir? / De toate, fără vrere, eu mă mir. / Nu le-am cerut, nu le-am chemat, nu le-am știut, / De unde-au tăbărit în mine, au căzut. / Le nasc, le scot cu sau fără măsură, / Cu rost ori fără, pe aceeași gură, / A ne-înțelesului. Mă-ntreb și eu / Nu fac copilării ca Dumnezeu? / Fără vreo țintă, fără voie ori solie / Cuprins de-o creatoare sfântă nebunie?!” Arcadia lui Costenco (raiul meu, cum zice poetul) este interiorizată. **Arcadiei extravertite a unui Buzdugan i se contrapune o**

Arcadie introvertită. Unui timp îndepărtat i se opune un timp apropiat, unor protagoniști lineari li se aduc în prim-plan contemporani cu suflete complexe. Eul poetic dionisiac ia locul eului apolinic.

Eul lui Costenco este un „înger decăzut” (*Stil*). Semnificativă în acest sens este poezia *Din adânc*: „Sus, la poarta Raiului / Omul izgonit veni; / Plânse-o vreme și urni / Fluierile naiului. / Și-ncepu o plângere, / Grea povară pentru somn, / Că în îngeri și în Domn / Râni prindeau să sângere. / Și porniră naltele / Lacrimi pe poteci de-amurg; / Ca o apă – una curg / Altele, tot altele. / Își plângea păcatele / Ce greșite-au fost de lut. / Ce păcate au făcut / Oare, neiertatele?” Un spațiu edenic configurează ciclul *Pământ natal* inclus în volumul *Ore*. În viziunea lui Costenco, Arcadia e la Cegoreni, unde „nu este ca aiurea”, iar în centrul atenției tânărului poet cad întâi de toate fetele: „Din când în când, pe lângă hat, / Cu mers de rață legănat, / Trec fetele de măritat / De cântec și mireasmă plină; / Cu gene lungi pe ochi plecate, / La trecători când vor să cate. / Roșeata feței, de rușine, / Le stă atât, atât de bine. / Și râde apa-n cetișor / Când se revarsă pe picior / Din cofele prea pline.” Păstorii din Arcadia lui Buzdugan sunt înlocuiți de răzeși: „În sat la noi trăiesc buneii. / Sunt fruntea satului: răzeși. / Au casă mare, cu șindrilă / Și-n fața casei doi cireși. / Dar casa lor nu este vilă, / Ci, doar, o cuhnie de chirpici, / Cu grinzi de nuc și mintă creată, / Uscată an de an sub leată; / Cu ea gătesc rachiu buneii. / Și e plăcut la ei când seara / Un pui de zeamă fierbe-n oală, / Și-așa miroase-a muruială, / A grajd, a mintă și a ceară” (*În sat la noi*). Aceeași viziune bucolică o atestăm în *Sat, La răzășie, Rustică* în care elementul pictural amintește de Alecsandri: „Puii țipă și nechează / Mânjii în crepuscul roz. / Șerpuiește câte-o rază / Printre tufele de boz. / Apucați pe-a muncii cale / Ziua toată-i porăit. / Eh, sătucul meu din vale, / De uitări buruienit !..” (*Rustică*). Alături de o viziune a satului cu cărăruși argintate, cumpene și ciuturi ce descarcă rouă, cu „Fete mari, cu fusta-n brâu, / Pânza-n falduri strâng în poale. / Dinți bălai și buze roșii, / Printre sălciile goale...” etc. Poetul descoperă în Bugeac o *Arcadie în negativ*: „E imposibilă orice idilă / În vremea asta a lui Scaraot /.../ Iar sacagiul care a-nlemnit / În spatele mârtoagei parcă duce / A pătimirii grea și albă cruce: / Răbdarea n-are stea în infinit” (*Bugeac*). Neomogenitatea curentului sămănătorist a fost deja indicată de critică. Această eterogenitate o întâlnim mai la toți poeții. Arcadia

lui Blaga își află reflexe în poezia mai multor basarabeni. Influențe blagiene remarcăm la Magda Isanos, Nicolai Costenco. Structura imaginarului blagian se manifestă nu numai la nivel de instituire a unui sistem poetic, dar și la nivel de elemente caracteristice *codului expresionist*.

În același timp, poezia lui George Meniuc și a celorlalți simbolisti întârziați contrapune Arcadiei sămănătoriste o Arcadie în negativ în al cărui spațiu domină spleen-ul, singurătatea, se călătorește în noapte etc. Cadrul rustic și patriarhal al poeziei sămănătoriste e înlocuit prin spațiul citadin. Trecutul voievodal al sămănătoristilor este ocupat de prezentul infernal, idilele arcadice sunt metamorfozate în „cazanul Satanei”.

Poezia basarabeană de **orientare reformatoare** însumează forme de expresie ale spiritului novator și cumulează curențe postromantice de avangardă literară, înregistrează ecouri, reacții, interferențe simboliste, futuriste, expresioniste, imagiste, parnasiene, dadaiste, suprarealiste etc. Orientarea reformatoare e reprezentată de Al. Robot, Vl. Cavarnali, M. Isanos, G. Meniuc, N. Costenco, B. Istru, P. Stati, N. V. Coban, A. Tibereanu, T. Nencev, I. Slavov, S. Grosu, V. Luțcan, O. Sargețiu, S. M. Nica, E. Coșeriu, A. Lungu ș. a.

Între curențele postromantice se impun, printr-o largă rezonanță, **simbolismul și expresionismul**. Simbolismul și expresionismul au devenit în anii '30 o **componentă activă**, modelatoare a poeziei basarabene. Atracția pentru simbolism, de altfel, devine coplesitoare chiar și pentru poeții sămănătorști. **Autohtonizarea convenției poetice simboliste sau expresioniste** s-a desfășurat, favorizat și exercitat prin modelele poeziei lui G. Bacovia, T. Arghezi sau L. Blaga. Bineînțeles, imitatori fără personalitate au fost destui nu numai între sămănătorștii, ci și între simbolistii basarabeni. Speculațiile teoretice în jurul simbolismului din anii '30 sunt susținute de B. Istru, G. Meniuc, Vl. Cavarnali, N. Costenco, S. M. Nica, Iacob Slavov ș. a. Receptive la teoretizările și orientările noi ale poeziei sunt revistele *Viata Basarabiei*, *Bugeac*, *Poetul*, *Itinerar*, *Pagini basarabene*, *Scoala basarabeană* ș. a.

Un însemn al simbolismului este sporirea considerabilă a **artelor poetice** care, de fapt, reiau ideile comune în epocă. Poezia nu trebuie să nareze, ci să sugereze, **ochiul este concurat de urechea lui Zarathustra**.

Modelele simboliste sunt cele franceze, dar ele sunt stimulate de modelele Arghezi, Blaga, Bacovia, Minulescu. O artă poetică interesantă sub raportul influențelor ne dă Teodor Nencev în poemul *Prezentare*, ce descinde direct din *Testament* de T. Arghezi: „Sunt ultimul vlăstar al unui nume / Fără blazon, fără trecut. / Pentru un crâmpei de slavă și renume / Un șir de generații s-au zbatut / Să-mi dea câte puțin din bunul lor, / Să trec prin lume în văzul tuturor.” Poemul este plin de reminiscențe ca acestea: „Străbunii mei ca și părinții” sau: „Din mizerii mici ca și din lut, / Dumnezeu și idol mi-am făcut”. Poemul e impregnat de vocabule argheziene: smârc, venin, suferinți, stihuri, cuvinte. Se pare, are dreptate Nencev când afirmă: „M-am răzvrătit în noaptea de osândă, / Lumina am călcat-o în pas. / Cum hoții la răscruci am stat la pândă, / Și am răs la al conștiinței glas” (Teodor Nencev, *Prezentare*). Este o artă poetică reprezentativă pentru poezii basarabeni din noua generație din diverse puncte de vedere. Toți tinerii intră în câmpul de atracție al simbolismului sau expresionismului. Toți imită pe poezii simbolști. Cei cu vocație și fără, chemații și nechematii, toți se vor simbolști.

O ilustrare a convenției poetice simboliste, în cheie bacoviană, o atestăm, spre exemplu, chiar și la Sergiu Grosu, un poet căruia i-a lipsit structura simbolistă. Notabile – în sensul mimetic – sunt poemele *Final*, *Interior*, *Poem autumnal*. Astfel, pastșa din *Poem autumnal* este cât se poate de transparentă: „A trecut pe uliță un dric; / În zadar mi-s toate, în zadar... / Plouă cu tristeți de borangic, / Plouă cu tristeți de chihlimbar. / Amintiri s-adapă-n large zări / Port pe umeri crucea lui Iisus, / Cine m-amăgește cu chemări / Care înger m-a strigat de sus?” (S. Grosu, *Poem autumnal*). Muzicalitatea e obținută prin reiterări, inel compozițional, ritm, rimă, explorarea stratului sonor.

Senzația unor tipice produse de atelier persistă și în poemul *Interior*, unde tehnica simbolistă este mimată cu multă fidelitate:

„Odaie părăsită.
Sacerdotal decor.
Stă pagina-ndoită
La cel din urmă dor.

Amurg. Melancolie.
Cădelnițări de mort.
Tu inimă pustie,
Zadarnic te mai port !..”
(S. Grosu, *Interior*)

În poemul *Interior*, **poetica văzului** este substituită de **poetica viziunii**. **Limbajul tranzitiv – prin limbajul reflexiv**. Substantivul își sporește intensitatea, discursul este evitat, iar degajarea verbelor este în buna tradiție simbolistă a unui limbaj sincopat. Sugestia e cultivată ca un criteriu suprem al poeticității. Corespondențele se stabilesc între eul poetului și lumea înconjurătoare. Un model stimulator este și poezia lui Blaga. Poemul *Sophianis* de N. Costenco este cel mai concludent în acest sens: „Peisajul sufletului meu / E umezit de-o lume ireală. / Sunt plin de-amurg, de umbre și mi-e greu / de amintirea ta venită cu sfială. // Sunt tot un instrument ciudat, / Pe care vântu-și poartă mâna-ngustă, / În parcuri toamna a incinerat / Regretul. Vraja nimeni nu i-o gustă. // Te-arăți când înclinată în dragul gest, / Când depănând al gleznelor albeață. / Peisajul sufletului meu agrest / Se împăienjenește ca de ceață.” Asemuirea sufletului cu un peisaj este un topos mai vechi, dar în poezia română el este unul de sorginte verlainiană, devenit, ce e drept, un clișeu în poezia simbolistă. Exemplele pot fi ușor multiplicat, de altfel, și în cazul temelor, motivelor, din poezia basarabeană de factură simbolistă. Din toată poezia interbelică a fost, în repetate rânduri, analizată mai amplu și subtil de către exegeții basarabeni tocmai poezia simbolistă. Nu stăruim, de aceea, asupra detaliilor legate de voiajul simbolist, asupra „spleen”-ului și nevrozei, asupra „dorului” ancestral, asupra toamnelor, ploilor și nopților basarabene, asupra parcurilor solitare, asupra orașului „tentacular”; dar anume acestea sunt achizițiile principale în poezia basarabeană din anii '30. Revenim asupra lor doar pentru faptul că ele constituie un ansamblu de elemente și forțe dependente între ele și formează cu elementele sămănătoriste un întreg organizat, constituindu-se într-un **început de sistem artistic**. În totalitatea relațiilor esențiale pe baza cărora se constituie sistemul se impune imaginea globală asupra lumii. Arcadiei din poezia sămănătoristă, ca într-un autentic sistem, i se opune Arcadia (în negativ). Cadrul rustic și patriarhal este

înlocuit cu spațiul citadin. Trecutul sămănătorist este schimbat cu prezentul infernal.

Arcadia în negativ este o imagine sintetizatoare ce se desprinde la lectura poeziei „orașului tentacular”, din viziunile halucinante, de coșmar, și în spiritul lui Emil Verhaeren, mult elogiat de B. Istru mai ales. Arcadia în negativ este un spațiu sufocant, terifiant, al unui cerc închis, din care poetul vrea să evadeze cu trenul sau pe corabie spre o insulă (ostrov), spre un nou țărm. De aceea, călătoria eternă în simbolică ceață, plină de anxietăți existențiale, îl amenință cu neantizarea pe poet: „Moșule, mi s-a urât de călătorie. / Afară e noapte, înlăuntru noapte. / Călătorim în ceață sau în altă parte! / Mi s-a urât de pământ și călătorie!” (George Meniuc, *Clasa III*). Eul poetic pierde echilibrul apolinic, atât de specific poeziei sămănătoriste.

De obicei, poezia tinerilor simbolști e plină de „nevroză”, de atmosferă sufocantă. Spațiul citadin este unul terifiant, iar **ipostaza preferată a poetului este cea a călătorului în noapte, în ceață, în neunde**. În viziunea lui George Meniuc angoasa existențială e sugerată prin simbolul biblic al șerpilor, cel mai original și memorabil din poezia simbolștilor basarabeni: „Băiatule care mâi boii pe toloacă / Azvârle bățul. E un șarpe! Tu nu vezi? / Aleargă acasă și vorbește părinților / Că pe coarnele vitelor se zvârcolesc șerpui. // Tot Pământul a înnoptat de privirea lor. / Toată pădurea e plină de șerpi: / Crengile se zbat. Și vântul e șarpe. // Și luna atârnă ca un șarpe fermecat. / Și valea e plină de șerpi, și drumurile. / Și o stea a căzut ca o coadă de șarpe. / Și lanurile se prefac în șuierat de șerpi.”. Ochiul e concurat de auz: „Îi aud. Îi aud. Se apropie. Foșnesc. / Voi paltini, tu noapte, ascundeți-mă. / Zvonul acesta subțire, zvonul acesta tiptil / E al șerpilor care mă caută” (G. Meniuc, *Șerpui*). Imaginea simbolică a călătoriei e reiterată cu insistență pentru a sugera: „Stranie trecere / Pe drumuri de fier. / Stranie trecere / Sub vânățul cer” (G. Meniuc, *Clasa III*). Tabloul expresionist al unei stări de suflet își află bogate corespondențe și sugestii din *Exodul biblic*.

Un text cu largi sugestii este *Naufragiu*: „Lopetile s-au rupt în smoala valurilor. Pâclă / Pe geamul orizontului. Cerneală pe cer. / Drace, busola nu mai are ac, nici sticlă. / Chiar steaua polară ascunsă-i în mâl și mister.

// Pesemne farul și-a spart capul de stânci. / Nu se văd malurile. Strigăt nu s-aude. / Ți-s ochii împăienjeniți, plcoapele udc. / Ceața și vuietul pe navă, din hrube adânci, // Te împresoară, te izbesc ca berbecii nătângi. // Nu-și mai bea soarele la răsărit ceaiul. / Luminile s-au stins. Toate și-au pierdut graiul. / Taci, pe țărm n-ai lăsat nimic ca să plângi. // Iată răceala a bătut cu ciocanul în unghii / Și hainei trupesti i-a descheiat toți bungheii. / Pești de argint și nimfele mării / Cântă pe harfe și leagănă somnul tăcerii. // Ți-e frică, suflete? Prin grădina miilor de alge / Pași nevăzuți ușor au să calce. / Deasupra, bulgări fosforescenți au să cadă / Ca la nunta ciobanului din baladă” (G. Meniuc, *Naufragiu*). Poemul poate fi conceput ca cea mai originală ars poetica din toată poezia basarabeană.

Într-o magică viziune văzduhul e ruginit, iar eul poetic dedublat: „Emoții universale de-avalmă s-au clintit: / Atâta neodihnă și larmă de nestins! / Crengile au febră ca șerpilor-n asfințit, / Și fulguie Non-eul, bizar, de necuprins” (G. Meniuc, *Ce vrajă?*). De la Arthur Rimbaud dedublarea eului cunoaște o aventură „glorioasă” și în poezia simbolistilor basarabeni.

Tendința reformatoare e ilustrată în mod original și de Vladimir Cavarnali în volumele *Poezii* (1934) și *Răsadul verde al inimii stelele de sus îl plouă* (1939).

Cavarnali, Costenco, Teodor Nencev **autohtonizează modelul esenian al „dezrădăcinaților”**. Deși obsedat de „corăbieri halucinați în lugubre nopți marine” (*Preludiu*), poetul simte, se pare, sleirea modelelor simboliste și încearcă modele mai proaspete.

Lumea imaginară a simbolistilor e clădită pe prezentul infernal al orașelor, pe atmosfera sufocantă a unor spații închise, dar și pe teama de spații deschise. Voiajul simbolist pe o insulă (ostrov), călătoria în noapte, „spleen”-ul, dedublarea și multiplicarea eului simbolist sunt însemnele unei sincronizări certe cu ritmul, spiritul, achizițiile noii poezii. Imaginea globală ce se desprinde din poezia simbolistilor basarabeni este a unui infern, de altfel, foarte frecventă și în poezia de revoltă socială. Simbolistii basarabeni au edificat o Arcadie în negativ. Poeziei simboliste, subiectiviste, cu spiritul ei egocentrist, dezechilibrat, turnat în versul liber, i se răspunde cu idealul de perfecțiune al parnasienilor, marcat prin echilibrul clasicismului antic, cultivarea valorilor perene. Aceasta și

explică orientarea poeziei basarabene spre explorarea trecutului istoric, întoarcerea ei către legende și miturile antice.

Tendința reformatoare, la etapa dată, este reprezentată și de **parnasieni**. Dacă parnasianismul european a fost o replică la poezia romantică, în Basarabia parnasienii, în orientările lor foarte confuze, încearcă să redescopere valorile **poeziei obiective**, sensibilizate ca antinomii ale **poeziei subiective**, simboliste. În exaltarea istoriei, a mitologiei autohtone ei își regăsesc mai multe repere la clasicistii europeni sau la sămănătoristii autohtoni. Chiar în stare embrionară, poezia parnasienilor basarabeni trebuie concepută ca o antiliteratură, ca o mișcare antiliterară în raport cu mișcarea simbolistă, tot așa cum o mișcare antiliterară a fost și simbolismul în raport cu sămănătorismul. Criza ideii de literatură se conștientizează acut la începutul secolului al XX-lea.

Radicalizarea tendinței reformatoare este efectuată de **avangardă**. Avangarda basarabeană se manifestă în ecouri dadaiste, atitudini futuriste și tentații suprarealiste, foarte disparate în poezia unor moderniști de structură simbolistă sau expresionistă, parnasieni sau chiar poeți de orientare socială. Astfel, sincronizările se efectuează atât prin tradiționaliști, cât și prin moderniști sau avangardiști.

Poezia basarabeană din anii '20-'30, cu principalele ei antinomii, stă sub semnul ideii de sincronizare. Disputa fundamentală se duce în jurul modernismului și tradiționalismului.

Tradiționalismul basarabean, cu atașamentul său excesiv față de valorile trecutului, văzute global și în opoziție cu cele noi, este o reacție violentă la modernismul timid al unor simboliști, expresioniști, veniți în literatură în anii '30.

Atitudinile tradiționaliste sunt alimentate de regionalismul cultural, de mentalitatea conservatoare în fața civilizației industriale ce dezvoltă un nou tip de viață urbană.

Tradiționalismul basarabean este reductibil la sămănătorismul vetust. Sub acest unghi literatura basarabeană din anii '20, în momentele ei esențiale, se află într-un proces asincron, retardar față de tendințele literaturii române, tot așa cum literatura română s-a aflat timp îndelungat pe o treaptă inferioară de evoluție în raport cu alte literaturi occidentale.

Tradiționalismul interbelic argumentează din diferite perspective câteva idei comune privind autenticitatea culturii, spiritul autohton, corelația dintre cultură și civilizație, vechimea poporului român, substratul ei latin sau trac. Tradiționalismul basarabean mai este conceput și ca o probă de supraviețuire spirituală în avalanșa transformărilor radicale, ce modifică specificul național în sensul artificializării. În același timp, încetarea influenței sămănătoriste a determinat pe unii publiciști să considere că satul nu mai interesează din punct de vedere literar.

Vechiul tradiționalism sămănătorist este completat cu tezele gândiriste privind credința ortodoxă. Tradiționalismul ortodoxist respinge spiritul pașoptist, **legenda latinistă**, pronunțându-se în favoarea **fondului tracic și slav**.

Disputa dintre tradiționaliști și moderniști la nivel ideologic se dă între sămănătorști și simbolști. Conectarea la marele flux al literaturii române se încearcă prin sincronizările simboliste. Împrumutul de forme, tipare, în care e turnată viața basarabenilor, generează mai multe polemici, insistându-se asupra ideii că formele sunt fără conținut. Necesitatea dezvoltării organice în literatura basarabeană pune în evidență relațiile antitetice dintre **europenism și autohtonism**, dintre **raționalism și iraționalism**, accentuându-se aspectul **etic sau estetic**.

Tradiționalismul basarabean din poezia anilor '20-'30 e reprezentat de **epigonii eminescieni** care cultivă „**convenția clasicizantă**”, de esență sămănătoristă. Acest tradiționalism e remarcabil prin exaltarea trecutului istoric, a fondului original, a spațiului și timpului dacic sau prin descoperirea folclorului neaș. Spiritualizarea existenței, transfigurarea particularităților sufletului și **etosului basarabean** a mers pe linia credinței ortodoxe, a afirmării **valorilor etice**. Modernismul, ca formă exacerbată de manifestare a modernității în poezia basarabeană din anii '20 -'30, însumează cele mai recente forme de expresie ale spiritului novator și cumulează curențele postromantice de avangardă literară. În poezia lui G. Meniuc, Vl. Cavarnali, N. Costenco, Al. Robot, Em. Bucov, M. Isanos, B. Istru, A. Lupan, T. Nencev etc. **simbolismul, futurismul, expresionismul, imagismul, dadaismul, suprarealismul** se află adeseori într-o osmoză particularizatoare. Statutul proteic al poetului este definit de o criză a eului poetic, manifestată prin dedublarea și multiplicarea lui.

În condițiile în care există decalaje între literaturi, literatura basarabeană adoptă modele superioare, avansate, care stimulează crearea unui fond propriu, specific basarabean. Fenomenul **formelor fără fond** conferă literaturii basarabene noutate și modernitate. **Forma nouă este umplută cu un conținut autohton.**

Dintr-o perspectivă lovinesciană, **sincronizarea literaturii basarabene cu spiritul veacului**, cu ritmul de dezvoltare al propriei societăți, cu ideile, forțele și problemele ei a condiționat trecerea de la o literatură cu tematică preponderent rurală la o literatură de inspirație urbană.

Poezia basarabeană din anii '20 - '30, în tendința ei de sincronizare, a încercat să depășească spiritul provincial, subliniind necesitatea de înnoire, de integrare cu literatura română. Problema sincronizării rămâne și astăzi de o stringență deosebită, deoarece teroarea istoriei, atât de cumplită în Basarabia, a avut în plan artistic un impact decisiv și a marcat profund profilul ontologic al scriitorului basarabean.

În condițiile în care există decalaje între literaturi, literatura basarabeană adoptă modele superioare, avansate, care stimulează crearea unui fond propriu, specific basarabean. Fenomenul **formelor fără fond** conferă literaturii basarabene noutate și modernitate. **Forma nouă este umplută cu un conținut autohton.**

Dintr-o perspectivă lovinesciană, **sincronizarea literaturii basarabene** cu **spiritul veacului**, cu ritmul de dezvoltare al propriei societăți, cu ideile, forțele și problemele ei a condiționat trecerea de la o literatură cu tematică preponderent rurală la o literatură de inspirație urbană.

Poezia basarabeană din anii '20 - '30, în tendința ei de sincronizare, a încercat să depășească spiritul provincial, subliniind necesitatea de înnoire, de integrare cu literatura română. Problema sincronizării rămâne și astăzi de o stringență deosebită, deoarece teroarea istoriei, atât de cumplită în Basarabia, a avut în plan artistic un impact decisiv și a marcat profund profilul ontologic al scriitorului basarabean.

ANA BANTOȘ

POEZIA POSTMODERNĂ ȘI FENOMENUL GLOBALIZĂRII

Este cunoscut faptul că epocile anterioare au fost marcate de expansiunea eului și că în prezent imaginația, care se dezvoltă fără impedimente, exercită presiuni tot mai vădite asupra acestuia. Prin urmare, acum, la începutul secolului al XXI-lea, omul posedă o identitate din ce în ce mai reprimată. De aici febrilitatea în legătură cu problema identității care este caracteristică și postmodernității, asociindu-se cu revolta diversității contra uniformității. Pe fundalul „sfârșitului istoriei”, despre care vorbește Fukuyama, precum și al extinderii culturii euro-atlantice (Huntington), discursul identitar devine tot mai conștient de sine. În general, identitatea poate fi redusă la un procedeu cultural, la descrierea individualității umane. În epocile trecute situația era mai lesne definibilă după criterii mai exacte. În contextul actual al amestecului de culturi, în primul rând, în acest „Turn Babel modern”, cum este definit uneori spațiul american, criteriile tradiționale nu mai sunt valabile. Bunăoară, Leon Wieseltier, autorul volumului *Împotriva identității* (Editura Polirom, Iași, 1997), vorbește despre un reflex neașteptat al identității multiple care, ignorându-i pe alții, sfârșește prin a se nega pe sine.

În ce măsură mai putem vorbi despre valabilitatea criteriilor tradiționale în peisajul cultural românesc, inclusiv cel interriversan, iată o întrebare care nu trebuie să ne lase indiferenți. Problema identității literaturii în Occident și în Orient se pretează unor interpretări diferite, deoarece în Occident criza culturii este una organică, iar în Răsărit a fost impusă de regimul politic. Astfel că, în mod paradoxal, o problemă despre care trebuie să se discute numai pe terenul culturii ne trage spre rădăcinile sale de ordin politic. Criza identității literaturii în Est nu poate fi pusă doar pe seama individualității, așa cum se întâmplă în Occident, deoarece aici

nu e vorba de o problemă individuală, ci și de implicarea elementului politic (ideologic). Ținând cont de acestea, trebuie spus că tentația poeziei postmoderne basarabene de a rezolva problema crizei literaturii din perspectiva individului este valabilă doar până la un punct. Este evident că acum, așa cum s-a mai întâmplat nu numai la noi, ci și în alte spații culturale în diverse timpuri, se pune o miză mare pe dezvoltarea în salturi, pe recuperarea din mers a unor experiențe artistice neglijate. Însă miza pe individual își pierde valabilitatea în momentul în care este amenințat însuși instrumentarul literaturii: limba. Se știe că nu se poate face o literatură de calitate cu o limbă neevoluată. Or, în Republica Moldova mai este acută nevoia de a proteja limba, de a o cultiva și stimula pentru a recupera o lungă perioadă de neglijare a ei. Starea în care se află limba în Republica Moldova este și rezultatul ruperii forțate a literaturii și culturii din acest areal de trunchiul lor cel firesc, dat de la Dumnezeu. Gravitatea destrukturării identității comunitare prin izolarea în planul culturii, al literaturii, al istoriei și al limbii este cu atât mai evidentă cu cât există riscul revenirii la această stare de lucruri. Faptul acesta rezultă și din „gestionarea frauduloasă a memoriei”, despre care scrie și Sanda Cardoso în cartea sa *Literatura între revoluție și reacțiune*. Despre fenomenul gestionării frauduloase a memoriei în Republica Moldova se poate vorbi, nu doar la trecut, ci și la prezent. Mai mult decât atât, în același context se înscrie și problema generaționistă, cu sau fără voia celor mai tineri implicați în ea. Astfel, tentativa poezilor postmoderni basarabeni de a pune problema identitară a literaturii doar pe seama individualității este (sau a fost) un fel de autoiluzionare. Iată de ce și problema generaționistă în peisajul literar interriversan este atipică: poezii postmoderni din Republica Moldova se autoiluzionează atunci când își închipuie că impedimentul principal în calea afirmării noilor formule artistice îl constituie generația șaizeciștilor. Fără a ne asuma vreo sarcină de avocat al acesteia, trebuie recunoscut faptul că în ciuda accentelor patriotice, iar uneori (îndeosebi la sfârșitul secolului al XX-lea) patriotarde ale poeziei lor, nu ei au politizat literatura. Criza eului și încercarea de a-i recupera identitatea în discursul poetic este prezentă și în poezia anilor '60. Formele de manifestare artistică, după cum e și firesc, diferă mult de la o perioadă la alta. În poezia anilor '60 se încearcă recuperarea individualității omului-victimă a regimului totalitar. Același fapt este continuat și în anii '80-'90-2000, cu deosebirea că acum se încearcă recuperarea identității literaturii românești cu metode oarecum simplificatoare.

Cât de oportună este soluția occidentală de rezolvare a acestei probleme, atât de specifice din spațiul nostru interriversan, rămâne de văzut. Și totuși, un lucru este cert: problema identității literaturii estice nu are cum să fie rezolvată după modelul occidental. Cu alte cuvinte, ea nu poate fi pusă pe seama individualităților creatoare atâta timp cât nu se pune punctul pe i în probleme care mai continuă să fie foarte acute precum: limba, istoria, cultura română, care trebuie privite ca un întreg, indiferent de hotarele politice actuale. Complexitatea problemei identității literaturii românești în spațiul basarabean reiese din suprapunerea a trei forme de criză identitară:

Una este cea a subiectului care, la fel ca și în modernitatea occidentală, vorbește despre sine mai mult în termeni negativi (a se vedea aici, inclusiv, raportul cu divinitatea). Cu alte cuvinte, eul fracturat este înlocuit de subiectul impersonal (încă T.S. Eliot promova eliberarea de personalitate și nu a personalității). Eliberat de responsabilitate, omul își pierde vocația comunitară. Amintim că poeții din pleiada lui Liviu Damian au respins cu bună știință un asemenea program artistic. Iată-l, de exemplu, pe șizecistul Grigore Vieru, colegul de generație al lui Liviu Damian, pledând pentru veșnicia graiului matern:

*Nimic nu-i veșnic. Veșnic e
E laptele matern.
Prin laptele mămucăi
Și graiul mi-i etern, - scrie el.*

Postmodernismului, care și în Basarabia anilor '80 se asociază cu tendința de negare a oricăror criterii prestabilite de judecată și valoare, i se datorează dorința de înlocuire a eticului prin estetic. Substituentul „laptei matern” în poezia anilor '90, la Emilian Galaicu-Păun, bunăoară, este *Coca-Cola* – care este și simbolul stilului internațional. Cât de „hrănitor” va fi acesta pentru nevoia de estetic a postmodernismului basarabean rămâne de văzut. La mijloc e și o problemă de „digestie” spirituală, după o îndelungată perioadă de malnutriție. A doua formă a crizei este cea instaurată din afară, prin atacarea literaturii de către politic. Iar cea de a treia vizează însăși entitatea națională care este lezată cel mai grav. Această criză triplă în peisajul cultural basarabean determină complexitatea eului artistic al literaturii de aici. În condițiile intertextualității, credibilitate având doar textul, statutul eului liric se schimbă. Un prim indiciu al schimbării lucrurilor este fuga de formele de expresie tradițională. Intertextul, în același timp, înseamnă schimbarea de perspective și registre cu scopul de a fi în miezul lucrurilor,

al realului. Autorul mizează, în primul rând, pe autenticitatea scriiturii. Adevărul scriiturii prevalează asupra adevărului realității. Nu se urmărește mimarea realității. Importantă este autoreferențialitatea. Eul realității dispare. În locul lui apare textul ce-și inventează autorul alegându-l ca pe o posibilitate dintr-un număr infinit de posibilități. „A textualiza, - scrie Marin Mincu, - înseamnă a aboli viața, a ucide ființa transferând-o în litera textului”. De aici încolo, autorul postmodern va oscila între autenticitatea trăirii și cea a scriiturii. În felul acesta, individualitatea scriitorului este pusă sub semnul întrebării. Importantă este transformarea scriiturii în existență. Astfel, realul este nimicit. Iată un citat ce ilustrează această situație, selectat din poezia lui Traian T. Coșovei:

„Nimic nu e real – dar ce e adevărat?

Poate această lume de nichel care nu-mi seamănă.

Poate această tristețe care nu-mi seamănă.

(Poate această oră de noapte întinsă ca un gât de pasăre sub cuțitul cald al măcelarului.)

Dar ce e adevărat?

Nichel, nichel cât mai mult nichel

În apropierea dumneavoastră!

Uneori, dragostea revine ca amintirea fratelui mort

Într-un război disperat și absurd”

(Traian T. Coșovei, Ninsoare electrică)

Și din perspectiva postmodernistului basarabean Eugen Cioclea, scriitorul este „omul de nicăieri”, iar „literatura este o răfuială cu propria conștiință”.

Moartea înfricoșătoare a lui Dumnezeu (Nietzsche), urmată de moartea și ocultarea ființei (în filosofia lui Heidegger), de moartea omului (Foucault), a subiectului conștient (Lacan), sfârșitul logosului, despre care vorbește Derrida (Fukuyama), ne-au influențat și ne influențează și pe noi. Nu întâmplător Constantin Noica vorbește despre sfârșitul vieții de spirit, iar Mircea Eliade despre degradarea simbolurilor.

Poetica simulacrului și a „reconstrucției imperfecte a realității, ca în arta machetelor sau a simulării tridimensionale pe computer”, despre care scrie și Mircea Cărtărescu în monografia sa *Postmodernismul românesc* (Humanitas, București, 1999, p. 374), stă la baza poeziei postmoderne, deschisă spre comunicare liberă.

Despărțirea de timpul modern înseamnă, de fapt, despărțirea de istorie. Omul, conform opiniei teoreticianului postmodernismului, Ihab

Hassan, se situează, mai degrabă, într-un timp al perfecte indeterminări. El trăiește într-un prezent continuu când totul este supus efectului de simulare și seducție (Jean Baudrillard).

Aici se înscrie „vizitarea” reciprocă a culturilor. De precizat că deschiderea către o cultură străină însă, după cum arată și J. H. Huizinga într-unul din eseurile sale despre civilizația olandeză, - atrage după sine și pericole serioase: „Lipsa unei industrii cinematografice și automobilistice proprii nu reprezintă o mare pierdere, căci suntem mulțumiți să știm că încă mai putem construi nave bune, poduri și canale. Ne putem resemna și la gândul că săptămânalele noastre ilustrate au o circulație prea mică ca să se ridice vreodată deasupra nivelului de mediocritate. Și totuși ne-am alarma dacă am fi amenințați de un trafic cultural unilateral și în consecință, de înăbușirea propriei noastre gândiri creatoare” (J. H. Huizinga, *Olanda ca mediator*, „Secolul 20”, nr. 349-350-351, p. 52).

Îmbrățișarea generoasă a tot ce vine din occident se explică prin interesul de lungă durată, prin izolarea și interzicerea comunicării cu alte culturi decât cele din spațiul ex-sovietic. Care ar putea fi rezultatul acestui proces de asimilare accelerată a multiculturalității este lesne de presupus.

Recuperarea deceniilor lungi de izolare de cultura lumii echivalează cu informarea, cultivarea, cunoașterea mai bună a vieții artistice universale. De aici, însă, și până la asimilarea organică a unei culturi de către o altă cultură e mult. Cam tot atât cât este până la schimbarea mentalității unei părți a poporului român condamnată, în era cosmică, să-și apere identitatea cu furca și țăpoiul. Între conectarea individuală la circuitul internațional de valori și schimbarea mentalităților – ca rezultat al unei evoluții socio-culturale interne – este o deosebire și o distanță de parcurs. Are dreptate Ion Bogdan Lefter când susține că „important este procesul de reconstrucție internă a tendințelor civilizației internaționale” și faptul că acest fenomen poate demara nu doar sub influența stimulilor externi, ci și în absența lor. Autorul volumului „*Postmodernismul. Din dosarul unei bătălii culturale*” (Editura Paralela 45, 2000) vede în postmodernismul românesc o astfel de situație culturală, produsă în absența stimulilor externi, care ulterior se pretează unei analize în paralel cu ceea ce se întâmplă în lumea întreagă.

Oricum, este clar că, aflat între influența din Est și cea din Vest, intelectualul român, dar mai cu seamă intelectualul român basarabean, trebuie să-și formeze și să-și mențină un echilibru. Spiritul critic este singurul în măsură să prevină fuziunea prematură a unor elemente

eterogene (de care societatea americană era dominată la începuturile sale, fapt ce a determinat promovarea ideii de globalizare).

„Recunoașterea a ceea ce este străin ca atare, pătrunderea în spiritul acestuia, dar în același timp păstrându-și ceea ce îi este propriu, - susține același Huizinga, iată lucrurile pe care toate națiunile vor trebui să le învețe, indiferent cât de mult timp le va lua ca să o facă.”

Astfel, problema globalizării în literatură își are rostul din perspectiva individului multicultural și nu din perspectiva multiculturalității.

* * *

Aflat la o intersecție atât de sofisticată, stilul geopsihic (ca să utilizez un termen al lui M. Ralea) al scrisului românesc din Basarabia, confruntându-se cu alambicatul stil internațional, are nevoie de o analiză permanentă și perspicace. Iată de ce prezentul simpozion este foarte important și merită toată aprecierea cei care au făcut eforturi, nu puține și nu mici, pentru a-l organiza.

ALEXANDER RUBEL

SPAȚIU FĂRĂ ECOU. RECEPTAREA LITERATURII ROMÂNE ÎN GERMANIA

Doresc ca la începutul comunicării mele să vă spun o scurtă istorioară. Este o poveste adevărată, care s-a petrecut cu câțiva ani în urmă la un liceu din Germania. Un grup de elevi din România erau oaspeții unei școli din Germania. Elevii români erau câștigătorii fazei naționale la olimpiada de limbă și literatură germană. Drept premiu aceștia au primit o excursie în Germania. Elevii erau cazați la familiile unor elevi germani, iar timpul și-l petreceau efectuând diverse excursii cu autobuzul la diferite locuri demne de văzut din Germania. Drept ghid și responsabilă din partea germană a grupului a fost desemnată o profesoară care terminase filologia. Desigur că una din obligațiile ei era aceea de a avea o listă cu cei din grup și de a face prezența ori de câte ori se urcau din nou în autobuz, pentru a vedea dacă nu s-a pierdut cineva. O asemenea listă o avea la ea această profesoară și, după cum vă spuneam, ea nu era profesoară de sport sau de geografie, ci terminase Facultatea de Filologie. La un moment dat, înainte de a pleca autobuzul, doamna începu să citească lista de prezență și aștepta ca elevii să răspundă prezent. Dar oricâte nume ar fi citit, nici un răspuns de genul „prezent” sau „aici” nu s-a auzit. În autobuz se făcuse o liniște ca la o înmormântare, iar elevii se uitau mirați unul la altul. Apoi, doamna profesoară începu să strige din nou numele pe care le avea pe listă: „Mihai Eminescu, unde este Mihai Eminescu?, Vasile Alecsandri, Ion Creangă, Mihail Sadoveanu, Lucian Blaga ș.a.m.d.”.

Ce se întâmplase? După un moment de cumpănă, unul din elevii români a încercat să-i explice profesoarei germane că ea a citit numele liceelor de la care provin elevii care au câștigat olimpiada și nu numele copiilor din grup.

Stimate doamne și domni, dumneavoastră râdeți acum, dar tocmai în ceea ce vă privește pe dumneavoastră, aceasta este o istorioară foarte tristă. În continuare doresc să vă vorbesc despre situația actuală a operelor din literatura română, care au fost traduse în limba germană și sunt de găsit acum în librăriile germane. Repet, mă refer doar la situația actuală.¹ După această înșiruire provizorie și incompletă de titluri, doresc să argumentez de ce există această situație și să încerc o paralelă cu situația literaturii polone, care în momentul de față este foarte puternic receptată în Germania.

În cazul în care încercați să accesați pagina de internet a unuia dintre cei mai importanți librari on-line, amazon.de, librar la care puteți găsi aproape toate titlurile existente în limba germană, veți găsi aproape 50 de titluri care se referă la literatura din România. Dacă scădem din această listă titlurile referitoare la autorii de limbă germană din România, autori provenind din Transilvania, mai rămân circa 40 de titluri. Circa zece titluri sunt semnate de Mircea Eliade, așa că mai rămân 30 pentru alți autori. Putem găsi *Poezii alese* de Eminescu, o ediție a *Luceafărului* și un volum de Vasile Alecsandri. Pe Sadoveanu, Creangă sau Caragiale, care, totuși, a trăit o perioadă destul de îndelungată de timp în Germania, degeaba îi căutăm, că nu-i găsim. Un lucru demn de remarcat este faptul că multe din celelalte traduceri pe care le găsim sunt din autori care nu sunt neapărat reprezentativi pentru literatura română contemporană, ci sunt mai mult sau mai puțin aleși la întâmplare de unele case editoriale. Un alt lucru de remarcat este faptul că sunt traduși adesea autori români din exil, ca de exemplu Dumitru Țepeneag, Panait Istrati, Emil Cioran sau Aglaja Vereranyi care trăiește în Germania.

Trebuie însă să ne întrebăm dacă acești români din exil pot fi incluși în cadrul literaturii române; îmi este greu să recunosc acel *spatiu mioritic*, ținând cont de faptul că apar unele cărți care poartă titluri ca, de exemplu: *Der Selbstmord in der französischen Philosophie von Montesquieu bis Cioran* (*Actul sinuciderii în filosofia franceză de la Montesquieu până la*

¹ Este de la sine înțeles că secțiile de romanistică din Germania arată un interes profesional pentru literatura română. Însă nu acest lucru constituie obiectul cercetării noastre. Vezi de exemplu: Anghelescu, M. (Editor), *Im Dialog: rumänische Kultur und Literatur*, Leipzig, 2000; Behring, E., *Rumänische Literaturgeschichte: von den Anfängen bis zur Gegenwart*, Konstanz 1994; Heitmann, K. (Editor), *Rumänisch-deutsche Interferenzen: Akten d. Bukarester Kolloquiums über Literatur- u. Geistesbeziehungen zwischen Rumänien u.d. Dt. Sprachraum von 13. - 15. Oktober 1983*, Heidelberg, 1986 (Studia Romanica 62).

Cioran) sau cartea doamnei Carmen-Francesca Banciu *Berlin este Parisul meu*.

Românii care trăiesc în România apar destul de rar pe piața actuală de carte din Germania, iar în ceea ce privește editarea lor la case editoriale de prestigiu acestea sunt aproape inexistente. Această stare de fapt nu a fost întotdeauna astfel. În perioada comunistă, în apusul Europei și în Germania au fost traduși foarte des autori care se opuneau regimului din țară. Gândiți-vă la *Ora 25* de Virgil Gheorghiu, volum care, din păcate, nu se mai poate găsi decât în anticariate. Pe de altă parte editurile din RDG au încercat să facă ceva pentru literatura română; poate este singurul lucru pozitiv pe care l-a înfăptuit regimul comunist din RDG. La Leipzig și Berlin au fost tipărite ediții frumoase din opera lui Creangă. Editura din estul Germaniei „Volk und Welt”, al cărui nume trădează încă trecutul său, are, de exemplu, în program *Nostalgia* lui Mircea Cărtărescu și *Vaterflucht* de Carmen-Francesca Banciu.

Dar printre autorii români editați în Germania există și unele nume de marcă. Desigur că Mircea Dinescu este reprezentat de două volume, iar unul din volumele ieșite din condeiul lui Dinescu a fost îngrijit de cel care ne-a părăsit de curând, și anume regretatul profesor Ioan Constantinescu. Printre cei care sunt prezenți pe piața editorială din Germania se numără și Ana Blandiana, atât cu poezii cât și cu romane, de asemenea și Marin Sorescu, care a scăpat un premiu Nobel printre degete. O să enumăr în continuare câteva nume de autori ale căror opere pot fi găsite în Germania: Alexandru Vona, Gellu Naum, Cătălin Dorin Florescu, Aura Christi, Ion Caraion, Vasile Poenaru, Tudor Arghezi și ieșeanul Cassian Maria Spiridon. Tocmai cazul Spiridon ne oferă prilejul de a aborda una din trăsăturile aparte: mai bine de o treime din titluri au fost editate de Editura Dionysos din Kastellaun. Este vorba de o editură mică, dar foarte activă, care este condusă de Christian Schenk. Christian Schenk reprezintă un caz norocos pentru literatura română. Numai angajamentul său a făcut posibil ca poezia română să fie prezentă - iar după cum se știe poezia este greu vandabilă. Pe lângă Cassian Spiridon, Christian Schenk a tradus și alți autori în limba germană, ca, de exemplu, Valeriu Stancu, Marin Sorescu, Ana Blandiana, Marin Mincu și mulți alții. Dacă nu ar exista Christian Schenk și editura sa, atunci situația literaturii române din Germania ar fi mult mai gravă. Dar care sunt cauzele, doamnelor și domnilor, care conduc la această stare de fapte, așa cum le-am descris eu. Răutăcioșii ar spune că nu există o contribuție română la literatura universală, că Eminescu nu își găsește locul lângă Shakespeare, Goethe și

Cervantes. Dar printre noi, cei de față, nu există nici o persoană care ar susține așa ceva și, tocmai în ceea ce privește literatura contemporană din România, există câteva romane care ar putea sta fără probleme lângă mult cititele opere ale lui Paul Auster, Günther Grass sau Don de Lillo. Când spun asta, mă gândesc la *Orbitor* al lui Mircea Cărtărescu sau la *Morometii* lui Marin Preda, cărți care, în România, au avut un mare număr de cititori și, care după opinia multora din cei avizați, au un nivel literar foarte ridicat. *Orbitor* a fost tradus și în germană, iar din Preda a fost tradus *Delirul*. Căutând pe internet în arhiva lui „*Frankfurter Allgemeine Zeitung*” recenzii publicate la cărți scrise de autori români, veți vedea că sunt foarte puține acele cărți care au fost recenzate și au apărut la edituri de prestigiu. Mai clar spus: chiar dacă au apărut cărți de beletristică din literatura română, din cauză că acestea au apărut la edituri mici, nu au fost cunoscute de publicul larg. De ce este în Germania atât de redus interesul pentru literatura română? Pentru a mă apropia de răspunsul la această întrebare, merită să arunc o privire asupra literaturii polone și a receptării acesteia în Germania. Unii ar pleca de la premisa precum că condițiile sunt aceleași pentru ambele literaturi, deci și pentru România. Ambele provin din fostul bloc estic, ambele sunt state din estul Europei, ambele au tradiție și legături istorice cu partea de vest a Europei, în ambele există o tradiție a minorității germane (în Polonia doar până în 1945, în România și după aceea). Cu toate acestea, situația este cu totul diferită. În fiecare an sunt editate în Germania peste 50 de titluri traduse din literatura polonă.² Acest număr este mai mare decât întregul număr al traducerilor din literatura română care pot fi găsite la momentul actual în librării. În Germania, cărțile lui Andrzej Szczypiorski au statut de bestseller și au fost reeditate în numeroase ediții (de exemplu, *Die schöne Frau Seidenmann* - Frumoasa doamnă Seidenmann). De la debutul său cu *Der weiße Rabe* (Corbul alb) este și Andrzej Stasiuk unul dintre autorii foarte citați și foarte prezenți în foiletoane, ca și Stefan Chwin, care prin intermediul romanului său *Tod in Danzig* (Moartea la Danzig) a avut un mare succes de vânzări.³

² M. Gräfin Dönhoff, M. Gräfin Dönhoff, Dedecius, der Fährmann. *Der Gründer des Deutschen Polen-Instituts nimmt seinen Abschied*, in: „*Die Zeit*”, 8.1.1998.

³ În ce privește literatura poloneză vezi de data aceasta M. Reich-Ranicki, *Erst leben, dann spielen. Über polnische Literatur*, Göttingen 2002 și numeroasele și importante studii și antologii ale lui Karl Dedecius, precum: Dedecius, K., *Panorama der polnischen Literatur des 20. Jahrhunderts*, Zürich 2000; Dedecius, K., *Die Dichter Polens: hundert Autoren vom Mittelalter bis heute; ein Brevier*, Frankfurt am Main, 1995 (Polnische Bibliothek); Dedecius, K., *Poetik der Polen: Frankfurter Vorlesungen*, Frankfurt am Main, 1992.

Aș putea continua, dar consider că este mult mai important să nu intru în aceste detalii, ci să vedem care sunt posibilele motive care au condus la această stare de fapte. În principal, eu aș spune că sunt trei motive mari și o să remarcăți că acestea sunt, de fapt, și diferențele vis-à-vis de cazul românesc. 1) motive de ordin geografic și istoric, 2) motive politice, 3) coincidențe întâmplătoare și constelații prielnice.

Factorul că Germania este o țară vecină cu Polonia și, mai mult, că Germania a fost autoarea unei agresiuni militare brutale împotriva Poloniei nu trebuie să fie pierdut din vedere atunci când se analizează receptarea literaturii polone. Realitățile istorice dintre cele două țări, și faptele reprobabile dintre 1939 și 1945, reprezintă o ipotecă istorică. Încercarea de a trece peste această perioadă a istoriei a dus la faptul că s-a încercat, cel puțin din partea germană, să se trezească interesul pentru literatura și cultura polonă. La aceasta se adaugă faptul că în Polonia de vest (și chiar în mare parte din Polonia dinainte de 1939) au trăit și germani, care manifestă un interes special pentru cultura din țara din care provin. Desigur că toate acestea concură și cu o implicare în dimensiunea politică. Politica ministerului de externe din Germania de după război, și în special în perioada lui Willi Brandt, când ministerul s-a străduit foarte mult pentru a avea un nou tip de relație cu Polonia, încercarea de a învăța din istorie a condus și la un schimb cultural asiduu. De aceea au fost susținute de stat sau de către fundații private diferite proiecte germano-polone. Așa a putut lua ființă Institutul Polon de la Darmstadt, pe care instituțiile locale l-au susținut foarte mult, iar acest institut a avut o putere de iradiere foarte mare. Fundația Robert Bosch și fundația Volkswagen au finanțat apariția la editura Suhrkamp a unei colecții numite „Biblioteca poloneză”, precum și a unei cărți numită *Literatura secolului XX*, care este editată de Institutul Polon. În continuare, am ajuns la acel punct numit coincidențe și constelații prielnice. Fondarea institutului precum și publicarea a peste 100 de cărți - traduceri din limba polonă - i se datorează unei singure persoane, și anume neobositului traducător, autor și editor Karl Dedecius, cel care a intermediat literatura polonă germanilor. Fără imensul său angajament personal și bunele relații pe care le are acesta, istoria receptării literaturii polone în Germania ar fi fost cu totul alta.

Dar să ne întoarcem înapoi la literatura română. Acesteia îi lipsește un Karl Dedecius și, din păcate, și sprijinul social și politic. Cu toate că există o minoritate germană în România, cu toate că rădăcinile culturii românești sunt europene, nu există o forță socială care să se îndrepte spre literatura română și care să o propage. Trebuie să privim adevărul în față: în cazul în

care despre o țară și cultura acesteia se știe foarte puțin sau aproape deloc, atunci și interesul față de literatura acestei țări este mic. Faptul este cunoscut și de editorii, care foarte rar sunt niște idealisti - precum Christian Schenk - căci în primul rând ei sunt oameni de afaceri. „Tinerei României civilizatoare” - folosesc o expresie pe care o folosește Dedecius când se referă la Polonia - i-a fost întotdeauna greu să-și arate roadele spiritului său; și așa stăteau lucrurile și pe vremea lui Eminescu. Închiderea îndelungată față de lume și moartea intelectuală din timpul comuniștilor au îngropat pur și simplu înfloritoarea Românie din perioada interbelică. Dacă scena literară din România va reuși să se redreseze după această îndelungată subjugare, ne va arăta viitorul. După cum se pare, le rămâne acelor care și-au părăsit țara din anumite motive, să își prezinte țara și cultura țării din care provin în străinătate; acest lucru se poate vedea și din cărțile publicate în Germania, unde piața este dominată de către acești români din exil. Acești autori sunt, de fapt, atașatii culturali pe care dumneavoastră îi aveți, ei sunt cei care răspândesc cultura română în lume. Doar dumneavoastră puteți aprecia dacă ei își îndeplinesc cu succes misiunea sau nu.

Traducere din limba germană: Ion Lihaciu

FELICIA CENUȘĂ

LITERATURA ROMÂNĂ DIN BASARABIA SAU TAUTOLOGIA IDENTITĂȚILOR ÎNCHISE

Privată de-a lungul anilor de condiția lingvistică necesară, cât și de contextul cultural românesc firesc, literatura din spațiul basarabean „a trebuit să fie, pe cont propriu, o literatură și încă o literatură națională”, susține Mihai Cimpoi în tratatul său de istorie literară [1, p. 158].

Astăzi, pentru multe țări, căderea „cortinei de fier” înseamnă integrarea în procesul globalizării - o situație nouă, caracterizată printr-o enormă capacitate de comunicare și schimburi internaționale; pentru fostele republici sovietice, inclusiv Basarabia, ea a constituit o revenire la memorie, o luptă pentru a-și statornici identitatea națională, a-și reabilita valorile tradiției falsificate sau chiar respinse și aruncate în groapa neantului de către socialism. Prin Eminescu, Hasdeu și Mateevici basarabenii au căutat să înnoade firul spiritualității românești organice, rupt cu brutalitate de către regimul bolșevic. Și-au făcut un proces de conștiință, revizuindu-și valorile, istoria, spre a-și crea portretul actual, și-au recăpătat limba și veșmântul ei latin. Cu referire la literatură, au înțeles că au avut doar o „palidă figurație” în secolul trecut. Îmbrăcată în haina grafiei chirilice (sau îngropată în cimitirul literelor rusești, cum zicea inspirat un coleg), tradusă în chirghiză, cazahă, turcmenă, rusă, atât poezia cât și proza n-au putut fi deschise pentru cititorul din partea dreaptă a Prutului. Poate că din această cauză criticul Ion Simuț, în cartea sa *Incursiuni în literatura actuală*, înclină a trata literatura „moldovenească” drept „a cincea roată la căruță” [3, p. 16]. Oricum, n-am putea spune că toată literatura din Basarabia a fost oportunistă ori plată ca însăși epoca numită mai târziu „epoca stagnării”. S-au scris și lucrări de o reală valoare, în special în anii '60: romanele *Zbor frânt* și *Viata și moartea nefericitului Filimon* de Vladimir Beșleagă, realizate pe calea experienței romanului

proustian și dostoevskian, *Povestea cu cocoșul roșu* de Vasile Vasilache, roman cu tente postmoderniste, *Vămile* de Serafim Saka, roman al condiției umane, *Singur în fața dragostei* de Aureliu Busuioc, în care se încearcă o deconvenționalizare a metodei mimetice a prozei anterioare prin cultivarea tehnicii jurnalului, *Povara bunătății noastre* de Ion Druță, roman baladesc, cu intervenția poeziei și mitului în istorie și contemporaneitate ș.a. Vâna intelectuală a poeziei din anii '60 se evidențiază în cărțile: *Sunt verb* de Liviu Damian, *Numele tău* de Grigore Vieru, *La mijlocul ierbii* de Ion Vatamanu, *Îndărătnicia pietrei* de Anatol Codru, *Aripi pentru Manole* de Gheorghe Vodă, *Melodica* de Dumitru Matcovschi ș.a..

Prin urmare, am putea considera că tot ce s-a scris de valoare în Basarabia este literatură, și ceea ce este fără de valoare - nonliteratură, din motive politice.

Literatura română din Basarabia este preponderent rurală, lirică, dominant fiind elementul etno-folcloric din „cercul închis al căruia nu poate ieși” [4, p. 90]. Și acest fapt își are explicația sa: proza rurală era mai puțin ofensivă față de regim (a se vedea scrierile lui Ion Druță), dar și un mod de supraviețuire spirituală. Ruralismul literaturii din Basarabia nu a fost doar o orientare tematică, ci substanța organică, „dimensiunea ei ontologică fundamentală” (Mihai Cimpoi).

În anii '70 își face apariția o pleiadă de tineri poeți, numită metaforic – „generația ochiului al treilea”, din care fac parte Nicolae Dabija, Leonida Lari, Vasile Romanciuc, Ion Hadârcă, Leonard Tuchilatu ș.a., care se „sincronizează” cu metafora „ochiului cu dinți” a lui Nichita Stănescu sau „ochiului cu greier” a Anei Blandiana. Scrierile acestei generații constituie o „forță de opoziție” față de lirismul pseudo-estetic, cerut de realismul socialist. „E o generație ce se încredințează «ochiului al treilea», care anulează tirania realului, simulând insinuarea posibilului și visului, care desființează hotarele dintre mimesis și fantezie, imaginație. Vederea cu «cel de-al treilea ochi» interiorizează viziunea, o scoate din vechile convenții realiste, purifică verbul poetic, îl scoate pe poet (prozator) din contingentul care-l ținut tiranic și îl transferă în transcendent” [1, p.222]. Tematic, poezia «generației ochiului al treilea» neagă dictatul oficiosului și afirmă valorile libertății interioare: jocurile fanteziei, crearea demiurgică a unor spații inaginare, evaziunea în vis. Estetic, ea înclină spre modernitate. Accentul cade pe cuceririle creativității descătuse de ideologie și fabulații declarative.

Generația „abia tangibilului” (Andrei Turcanu), optzeciștii, mai numiți și postmoderniști - Vasile Gârnet, Grigore Chiper, Nicolae Popa, Nicolae Leahu, Dumitru Crudu, Ghenadie Nicu - invadează poezia cu livresc, acesta instaurându-se ca realitate imediată. „Alternativa Viață/ Cărți este

sfidată energic, poeții recurgând la elementul livresc ca la... un dat organic al conștientului nostru colectiv, al personanței”, cum zice Blaga. [1, p. 239].

Dacă literatura scrisă până mai ieri în Basarabia era mai mult un fenomen închis, petrecut într-o țărnuire autarhică, o contribuție pitorească la etnografia sovietică, cea din anii '80 se vrea o ramură tânără a spiritualității europene, ramură străbătută de aceeași sevă și încărcată de aceleași roade, chiar dacă pământul în care s-au împlântat este altul.

Referindu-se la creația generației '80, criticul Gheorghe Crăciun menționează că „în Basarabia se scrie în momentul de față o poezie de calitate, îndrăzneată și subtilă, necomplexată, atentă atât la cotidian cât și la metafizic, dramatică și responsabilă, ironică și parodică nu în mică măsură, deschisă chiar și căutărilor experimentale” [4, p. 6].

Scrierile optzeciștilor demonstrează că literatura a fost luată în antrepriză aici de alți oameni, mai autentici și mai energici, mult mai apropiată de normalitatea artei și de resorturile ei intime. Cu siguranță că această perspectivă nu poate fi decât una sincronistă, actuală, care impune părăsirea modelelor literare revolute, cu originea în sămănătorismul și poporanismul de la începutul secolului trecut.

Despre proza actuală s-ar putea spune că are mișcări mai lente, ușor perceptibile, dar mai calitative. Cele câteva romane scrise la cumpăna anilor '80-'90 - *Martorul* de Vasile Gârneț, *Cubul de zahăr* de Nicolae Popa, *Schimbarea din strajă* de Vitalie Ciobanu – puține în fond, sunt destul de bune ca scriitură. Mai mult, romanul *Gesturi* (*Trilogia nimicului*) de Emilian Galaicu-Păun intră în dialog direct cu *Travesti*-ul lui Mircea Cărtărescu.

Necesitatea sincronizării și imperativul eliminării decalajelor între ceea ce se face azi în Basarabia și în Țară continuă să rămână niște constante ale spațiului cultural românesc. Se cere de menționat că literatura care s-a făcut și se face în Basarabia nu este o literatură inferioară. Doar că e altfel, uneori, decât cea care se face la Iași și la București. Ea se sprijină pe o tradiție și pe un context cultural nu întotdeauna similar celui din România. E difuzată inițial într-un spațiu concret și mizează pe un cititor familiar sieși. Aceasta însă nu poate justifica ruperea artificială de literatura română din Țară, cu care are în comun limba.

Se știe că orice produs literar de valoare transgresează cel puțin la nivel teoretic, frontierele literaturii naționale, încadrându-se în perimetrul altei literaturi sau al celei universale. Tatonarea, baterea pasului pe loc, ne-ar condamna la claustrarea într-o pepinieră anacronică, care ne-ar împiedica integrarea în spațiul unic general-românesc și, împreună cu acesta, în cel european.

Referințe bibliografice:

1. Mihai Cimpoi, *O istorie deschisă a literaturii române din Basarabia*, Chișinău, 1997.
2. Ion Simuț, *Incursiuni în literatura actuală*, Oradea, 1994.
3. Alexandru Burlacu, *Proza basarabeană: fascinația modelelor*, Chișinău, 1999.
4. Gheorghe Crăciun citat după: Iulian Ciocan, *Metamorfoze narative*, Chișinău, 1996.

ALINA CIOBANU-TOFAN

LITERATURA ROMÂNĂ DIN BASARABIA INTERBELICĂ ÎNTRE ORIENT ȘI OCCIDENT

Procesul literar din Basarabia interbelică reflectă atmosfera euforic-optimistă de renaștere spirituală, însumând, într-o intenție vădită de „ardere a etapelor” (ca reflex al sincronizării „recuperatorii”) idei și obiective renascentiste, iluministe, romantice, sămănătoriste, suprapuse sau ajustate ideii de specific național. Un rol determinant în formularea și promovarea unor programe ideologice și estetice congruente în mediul cultural regional l-au avut publicațiile periodice „*Viata Basarabiei*” (Chișinău, 1932-1940, București, 1940-1944), „*Cuget moldovenesc*” (Bălți-Iași, 1932-1943), „*Pagini basarabene*” (Chișinău, 1936), „*Itinerar*” (Chișinău, 1938-1939), „*Poetul*” (Chișinău, 1937-1938), „*Bugeacul*” (Bolgrad, 1935-1940) etc., în special polemicile și schimbul de replici între colaboratorii acestora, adepți ai tradiționalismului sau ai modernismului. Tocmai disputele dintre tradiționaliști și moderniști au favorizat legitimarea și afirmarea potențialului creator al regiunii, literatura basarabeană constituindu-se și maturizându-se la interferența Orientului cu Occidentul, „vechiului” cu „noul”, tradiției cu modernitatea, modelelor clasice cu cele moderne. I. Buzdugan, C. Stere, Pan. Halippa, L. Donici, P. Stati, Vl. Cavarnali, G. Meniuc, N. Costenco, Al. Robot, Magda Isanos, T. Nencev, Nicolai V. Coban, S. Matei Nica, S. Sârbu, S. Grosu ș.a., din diverse perspective estetice, proiectează în literatură dimensiuni atât protocroniste, cât și sincroniste ale „conștiinței de sine” autohtone.

Dimensiunea fundamentală pentru cultura și literatura română din Basarabia în anii '20-'30 rămâne *spiritus loci*, spiritul autohton local, piatra de temelie și rațiunea animatoare a ideologiei regionalismului

cultural (sub forma basarabenismului sau localismului basarabean) interbelic. Amploarea promovării lui *spiritus loci* în spațiul basarabean este relevată de orientarea și conținutul principalelor reviste culturale regionale (în special „*Viața Basarabiei*” și „*Cuget Moldovenesc*”). Fenomenul cultural basarabean prezintă implicarea reală a conștiinței autohtone în aventura afirmării particularităților identitare regionale. Tendința eliberării de complexe și a legitimării fondului basarabean în cultura română devine sinonimă cu reconsiderarea conceptului și conținutului lui *imago mundi* din perspectiva „originalității naționale”. Lumea și universul sunt interpretate ca apanaj al punctului de vedere vernacular. Din acest unghi, procesul literar din Basarabia interbelică „actualizează”, cu o întârziere de câteva decenii, postulatul sămănătorist privitor la caracterul etnic al culturii naționale, adoptând concomitent atitudinea „socială” a „*Vieții românești*” în raport cu figura țăranului în literatură și insistând să demonstreze în manieră gândiristă structura mistică a spiritualității românești din Basarabia.

Literatura română din Basarabia interbelică este dominată de tendința de autoafirmare imperioasă a identității naționale, care se simțea amenințată de „invazia” influențelor din exterior. Experiența înstrăinării forțate, timp de peste o sută de ani, de matricea originară explică „întârzierea” basarabenilor în cultura românească și europeană, dar și reticența vădită față de idei, modele, structuri „străine”. O manifestare extremă a acestei reticențe (condiționate în bună parte de istoria Basarabiei) a fost și primitiva profilaxie defensivă, complacerea în anacronisme sterile, proclamarea (nu neapărat și promovarea) autarhiei spirituale integrale, autosuficiența culturală, estetică, ideologică, respingerea în bloc a oricărui tip de influență, altfel zis, reeditarea desuetelor teze sămănătoriste. În consecință, *spiritus loci* devine atât expresia rezistenței fățișe sau subterane în fața „sincronizărilor” mimetice, superficiale, false, afectate în fața vehiculării „formelor fără fond”, cât și teza preferată a tradiționaliștilor de tot soiul. Falsa modernizare sau sincronizare, falimentată în mod lamentabil în adaptările epigonice, sterile ale modei / modelelor artistice „de import”, în snobismul literar, afectează dintotdeauna, până la subminare, „substanța” și „realizarea de sine” a culturii naționale.

În condițiile resurecției generale a ideii de specific național, etalarea și exploatarea spiritului locului / local este un principiu fundamental al

ideologiei regionalismului cultural, dar și un loc comun în literatura interbelică. În anii '20-'30 ai secolului trecut, confruntarea tradițiilor cu modernitatea în mediul basarabean se traduce printr-o competiție gălăgioasă, și cu un final în fond previzibil, dintre mentalitatea „orientală” și cea „occidentală”. Regionalismul cultural se manifestă ca o tentativă de legitimare a specificului local în perimetrul valorilor spirituale naționale. Localismul basarabean este generat nu atât de dorința de descentralizare a vieții literare, cum s-a întâmplat în alte culturi europene, ci de descoperirea și (re)punerea în circulație a unor teme și valori estetice mai mult sau mai puțin inedite, ne(re)cunoscute la Centru și anume: regiunea în articulațiile sale intime, regionalismele, lumea rurală, viața populară, peisajele autohtone etc. Opoziția bipolară dintre Provincie și Centru devine, ca și în cultura franceză, „limbajul simbolic în care pot fi traduse toate relațiile duale sau ierarhice: dintre dominanți și dominați, dintre oraș și sat, dintre cultură și natură, dintre apartenența internațională și identitatea națională” [1, p.10]. Totodată, cultivarea particularismului este doar intermitent apanajul tendințelor izolaționiste, deoarece are la origine, dar și ca finalitate logică „aspirația de ridicare la statutul unei comunicări «universale» a marginalității, «provinciei» etc.”, deschizând „o cale cu totul convenabilă de integrare culturală” [1, p. 157] într-un context extraregional. Și este într-adevăr de-a dreptul surprinzător să constatăm în ce măsură localismul (mai ales ca mod de legitimare identitară, individuală sau colectivă) poate interfera cu modernitatea (chiar din perspectiva globalizării).

Reacțiile antimoderniste sunt punctate de susținerea ideii cu privire la specificitatea mediului cultural basarabean, caracterizat, pe de o parte, de existența spirituală „în sferele Orientului” și, pe de alta, de obsesia sincronizării și ilustrând, astfel, situarea poporului român „la hotarul a două lumi: a răsăritului și a apusului” [2, p. 7]. Publicistul V. Luțcan, colaborator la „*Viata Basarabiei*” și adept fervent al ideii înrudirii spirituale a Basarabiei cu Orientul, afirma categoric: „Drumul lui [al basarabeanului – *n.n.*] se înscrie în sferele de gândire orientală; pământ cu miros de veșnică odihnă, simplitate în cele lumesti, resemnare față de rămășițele rușinoase, toate îi pun pe frunte coroana destinului ortodox, renăscător din neam în neam, din veac în veac...” [3, p.1]. Modernismului „ușuratec”, identificat cu Occidentul, îi sunt opuse valorile „originare”, ce se rezumă la „mitul sângelui” și „mitul solului”, explorate intens în campania autohtonistă.

Infuziile gândiriste sunt evidente în elogiul „misticii basarabene”, ca expresie a caracterului creștin ortodox al spiritualității naționale. „Ortodoxia populară”, această derivată originală a dogmei creștine și „cel mai activ ferment al occidentalizării” [3, p. 8], argumentează, dintr-o optică tradiționalist-gândiristă, necesitatea renașterii prin religie a Bizanțului, căruia i-am datora integritatea ființei naționale.

„Fondul nelatin” este situat într-un ipotetic spațiu geografic oriental, astfel încercându-se să se dovedească înrudirea spirituală cu Orientul, cu „magica înțelepciune asiatică”. Teza respectivă a pus în circulație în presa literară interbelică numeroase clișee de identificare a „orientalismului” spiritual – spațiul edenic, austeritate și resemnare în fața vicisitudinilor sorții, chiar a morții, atitudine absenteist-contemplativă, fuga de individualitate, fanatismul religios etc. Pe de altă parte, explozia „fondului nelatin”, teoretic, în literatura basarabeană a fost susținută și de prezența unor sinteze tracico-slave, transparente în motivul hălăduirii spiritului, al obsesiilor nomade (dorul nestăvilat de ducă, respirația ademenitoare a stepei, chiotele de bucurie barbară, incertitudinea originii, refuzul bunurilor civilizației etc.).

Programatic, „caracterul specific” este intuit, căutat și descoperit în toate formele de viață. Elementul comprehensibil și simptomatic al „tiparului basarabean” este considerat spiritul, sufletul, „profilul sufletesc”. În opinia lui Nicolai Costenco, „sufletul nostru basarabean, oriental, contemplativ, cu rădăcini în Nirvana budismului nostru ortodox – raiul” [4, p. 90] ilustrează împăcarea cu destinul uman și resemnarea în fața tuturor vicisitudinilor. În același timp, acesta aspiră, mesianic, spre apostolat, dar se regăsește într-un martiriu insurmontabil, ilustrat și simbolizat în mod tragic de figura lui Stere. Odată cu acestea este adevărat că basarabeanul, analfabet sau cultivat, supus sau rebel, este dominat de tentația ancestralului, idealului, divinului, ideea prevalând asupra acțiunii, faptei, lucrului împlinit și același N. Costenco insistă să aducă argumente în acest sens, operând cu abilitate în / prin texte literare arhicunoscute: „Țăranii lui Coșbuc strigă: *Noi vrem Pământ!*, Țăranii lui Mateevici au lacrimi de transfigurare mistică, șopote de rugăciune în glas: *Limba noastră-i limbă sfântă ...*” [5, p. 121] Precizarea eventualelor particularități ale „profilului sufletesc” al reprezentanților regiunii nu este accidentală, ci constituie

prologul afirmării caracterului specific basarabean ca pilon al regionalismului cultural.

În viziunea grupării de la „*Viața Basarabiei*”, fondul spiritual basarabean este de origine păgână (precreștină sau postcreștină) și refractar față de cultura modernă și față de modernitate în ansamblu. Orientarea autohtonistă are ca obiectiv major afirmarea spiritualității locale în perimetrul resurecției generale a tradiționalismului în epocă și presupune respectarea anumitor condiții / restricții, lesne depistabile în context: „Numai tu, cel ce simți harul firesc și putere de sus; numai tu, cel plămădit din huma aceluiasi pământ; numai tu, cel care judeci din dragoste și lovești cu mâna părintelui; numai tu care te bucuri de bucuria fraților și suferi de durerea tuturor; numai tu care ai primit altoiul cu sângerarea inimii și minții tale; numai tu ești acel chemat să altoiești la rândul tău, și nu alții. Iată de ce cer eu în Basarabia basarabeni: sufletul, obiceiurile, legile nescrise, gândul, bătaia inimii, graiul trebuie să se îmbine într-o desăvârșită armonie cu aceleași elemente ale norodului. Numai de aici va ieși folosul” [6, p. 114]. Intervențiile lui N. Costenco în favoarea promovării spiritului autohton sunt marcate de antinomica interferență a tendințelor sincroniste și protocroniste. Partizan declarat al perpetuării tradițiilor literare și dezolat de degingolada discontinuității, în special în cultură, redactorul „*Vieții Basarabiei*” consideră modernismul drept expresia unui individualism furibund, care a depășit limitele celei mai elementare etici și a infiltrat imoralitatea, pornografia în artă și literatură. Simpatiile estetice protocronice devin evidente și în susținerea campaniei neosămănătoriste contra „pornografiei literare”.

Exaltarea spiritului local în literatura română din Basarabia este, în virtutea circumstanțelor istorice și culturale, expresia unui mod de rezistență seculară subterană în fața pericolului disoluției într-o mare cultură (rusească) străină și a unei „conștiințe sporite de sine” a potențialului creator local, identificată simbolic cu locul de origine și animată în epocă de imperativele autoafirmării în contextul întregi(te)i culturi românești. I. Buzdugan, C. Stere, L. Donici, Pan. Halippa, P. Stati, Vl. Cavarnali, Al. Robot, Magda Isanos, N. Costenco, G. Meniuc și mulți alții reprezintă pe plan literar diverse aspecte ale posibilităților de exprimare și realizare a scriitorilor români din Basarabia, dar și atitudinile și tendințele caracteristice mediului artistic autohton.

Conștiința apartenenței la o cultură nicidecum marginală, ci marginalizată de istorie (cum este și cultura română în ansamblu) devine propulsivă (în direcția universalității) anume prin hipersensibilitatea (organică totuși?) pentru specificitate, particularisme, identitate națională, „mesianism” etnocultural, o hipersensibilitate evident ostilă imitației mecanice. Oricât de paradoxal ar părea la prima vedere, încrederea în valoarea spiritului autohton, „provincial”, chiar cu exagerările „regionaliste”, este dovada sigură a unei imperioase tendințe (intrinseci?) de integrare în cultura națională și universală, adică de dublă sincronizare a literaturii române din Basarabia.

Procesul literar din Basarabia interbelică a fost marcat de interferența modelatoare a celor două mituri coabitante ale civilizației moderne: *mitul Provinciei* și *mitul Centrului*. Diferențierea, prin modul de raportare la criteriile și ierarhiile valorice naționale și universale, a punctelor de vedere asumate a declanșat în mediile culturale reacții polemice, confruntări intermitente sau de durată între tradiționaliști și moderniști, „protocroniști” și „sincroniști”, manifestându-se, însă, în toată amploarea prin ideologia și estetica regionalismului cultural. Astfel, esența prioritară, anticipatoare, „avangardistă” a „protocronismului” autentic a fost redusă în mod frecvent de unii protagoniști ai procesului literar din Basarabia interbelică la detalii nu întotdeauna semnificative, la „prejudecata «protocroniei», *id est* a originalității absolute pe de o parte, a presupusei nonvalori a fenomenelor sincronice pe de alta” [7, p. 47], iar sincronismul, ca participare *conștientă* și *creatoare* activă la circulația și perpetuarea (prin imitare, dar și prin contaminare) a ideilor, formelor, temelor, tipurilor literare a ajuns să fie interpretat, în mod abuziv, ca un pericol al deznaționalizării, inautenticității, cosmopolitismului facil și impostor.

În fine, se impune constatarea că în epocă reconsiderările partizane ale antinomiei Orient-Occident au alimentat, în egală măsură, protocronismul și sincronismul, orientări conceptual și structural disjuncte, opuse, dar care, în mod paradoxal, se justifică și se completează reciproc. „Complexele provinciale” devin mai pregnante în raport cu aspirația spre universalitate, iar tendințele protocroniste devin absolut comprehensibile în opoziție cu cele sincroniste. Din această unitate specifică a contrariilor aflate în permanentă confruntare, se desprinde specificul fenomenului literar basarabean, caracterizat în ansamblu de asimilare și respingere, de

izolare intermitentă și deschidere permanentă, de nostalgia trecutului național și de optimism visceral. „Maturizarea” propriu-zisă a literaturii române din Basarabia s-a produs printr-un permanent și complicat proces de asimilare și respingere, s(t)imulare și rezistență, de legitimare a fondului autohton și de dezvoltare a modelelor / influențelor catalitice.

Referințe bibliografice:

1. A.-M, Thiesse, *Écrire la France. Le mouvement littéraire régionaliste de langue française entre la Belle Époque et la Libération*, Paris, PUF, „Ethnologies”, 1991.
2. E. Lovinescu, *Istoria civilizației române moderne*, vol. I, București, 1927.
3. V. Luțcan, *Mistica basarabeană*, în „*Viața Basarabiei*”, 1935, nr. 4.
4. N. Costenco, *Gorki și Stere*, în „*Viața Basarabiei*”, 1936, nr. 9.
5. N. Costenco, *Al. Mateevici: Poezii*, în „*Viața Basarabiei*”, 1937, nr. 1.
6. N. Costenco, *Necesitatea regionalismului cultural*, în „*Viața Basarabiei*”, 1937, nr. 3-4.
7. A. Marino, *Prezențe românești și realități europene. Jurnal intelectual*, București, Editura Albatros, 1978.

PREZENTAREA AUTORILOR

- AGACHE, Astrid, germanist, conf. dr., Universitatea „Al. I. Cuza” din Iași
- ALBU, Lucia Cristina, studentă la Litere și Informatică, Universitatea „Al. I. Cuza” din Iași
- ALBU, Rodica, specialist în semantică și varietăți ale limbii engleze contemporane, conf. dr., Universitatea „Al. I. Cuza” din Iași
- ANGHELESCU, Mircea, critic și istoric literar, prof. dr., Universitatea din București
- APOPEI, Vasile, specialist în informatică, cercet. șt. pr. gr. III, dr., Institutul de Informatică Teoretică din Iași
- BANTOȘ, Ana, critic și istoric literar, conf. dr., Universitatea de Stat din Chișinău, cercet. șt. superior la Institutul de Literatură și Folclor al Academiei de Științe din Republica Moldova
- BEJINARIU, Silviu, specialist în informatică, cercet. șt. pr. gr. III, Institutul de Informatică Teoretică din Iași
- BERDAN, Lucia, etnolog, cercet. șt. pr. gr. I, dr., Institutul de Filologie Română „A. Philippide” din Iași
- BEREJAN, Silviu, lingvist, membru al Academiei de Științe din Republica Moldova, director onorific al Institutului de Lingvistică al Academiei de Științe din Republica Moldova
- BILEȚCHI, Nicolae, critic și istoric literar, membru al Academiei de Științe din Republica Moldova, prof. dr., Universitatea „I. Creangă” din Chișinău, cercet. șt. coordonator, Institutul de Literatură și Folclor al Academiei de Științe din Republica Moldova
- BOMHER, Noemi, critic și istoric literar, conf. dr., Universitatea „Al. I. Cuza” din Iași
- BOSTAN, Grigore, critic și istoric literar, membru de onoare al Academiei Române, prof. dr., Universitatea din Cernăuți, Ucraina

BUCHI, Eva, lingvist, cercet. pr., dr., Centre National de la Recherche Scientifique/Analyses et Traitements Informatiques du Lexique Français, Nancy, Franța

BURLACU, Alexandru, critic și istoric literar, conf. doctor habilitat în filologie, Universitatea „I. Creangă” din Chișinău, cercet. șt. coordonator, Institutul de Literatură și Folclor al Academiei de Științe din Republica Moldova

CENUȘĂ, Felicia, critic și istoric literar, cercet. șt., dr., Institutul de Literatură și Folclor al Academiei de Științe din Republica Moldova

CIMPOI, Mihai, critic și istoric literar, membru al Academiei de Științe din Republica Moldova, membru de onoare al Academiei Române, cercet. șt. coordonator la sectorul de literaturi clasice, Institutul de Literatură și Folclor al Academiei de Științe din Republica Moldova

CIOBANU, Anatol, specialist în lingvistică romanică, prof. dr., Universitatea de Stat din Chișinău, membru corespondent al Academiei de Științe din Republica Moldova

CIOBANU-TOFAN, Alina, critic și istoric literar, conf. dr., Universitatea „I. Creangă” și Universitatea de Stat din Chișinău, Republica Moldova

CIUBOTARU, Ion H., etnolog, prof. dr., Universitatea „Al. I. Cuza” din Iași

COȘERIU, Eugeniu, specialist în lingvistică generală și lingvistică romanică, Prof. Dr. Drs. h. c., membru de onoare al Academiei Române, Universitatea din Tübingen, Germania

COURRIOL, Jean-Louis, specialist în limba și literatura română, prof. dr., Universitatea „Jean Moulin” din Lyon, Franța

CRISTEA, Dan, specialist în lingvistică computațională și tehnologia limbajului natural, conf. dr., Universitatea „Al. I. Cuza” din Iași

DIETRICH, Wolf, specialist în lingvistică clasică, prof. dr., Universitatea din Münster, Germania

DRĂGAN, Elena, etnolog, Institutul de Lingvistică „Sextil Pușcariu” din Cluj-Napoca

DUMISTRĂCEL, Stelian, lingvist, cercet. șt. pr. gr. I, dr., Institutul de Filologie Română „A. Philippide” din Iași, prof. dr. la Universitatea „Al. I. Cuza” din Iași

- FAICIUC, Elisabeta, etnolog, Institutul de Lingvistică „Sextil Pușcariu” din Cluj-Napoca
- FLOREA, Ion A., dialectolog, cercet. șt. pr. gr. I, dr., Institutul de Filologie Română „A. Philippide” din Iași
- FLORESCU, Cristina, specialist în lexicologie - lexicografie, cercet. șt. pr. gr. I, dr., Institutul de Filologie Română „A. Philippide” din Iași
- GHINOIU, Ion, etnolog, cercet. șt. pr. gr. I, dr., Institutul de Etnografie și Folclor „C. Brăiloiu” din București
- ICHIM, Ofelia, critic și istoric literar, cercet. șt. pr. gr. III, dr., Institutul de Filologie Română „A. Philippide” din Iași
- ISPAS, Sabina, etnolog, cercet. șt. pr. gr. I, dr., directorul Institutului de Etnografie și Folclor „C. Brăiloiu” din București
- MAGDU, Lia, critic și istoric literar, prof. dr., Institutul Pedagogic din Vârșeț, Serbia
- MAIDEN, Martin, specialist în lingvistică romanică, prof. dr., Trinity College, Oxford, Anglia
- MĂNUCĂ, Dan, critic și istoric literar, prof. dr., Universitatea „Al. I. Cuza” din Iași, cercet. șt. pr. gr. I, dr., directorul Institutului de Filologie Română „A. Philippide” din Iași
- MUNTEANU, Eugen, lingvist, prof. dr., Universitatea „Al. I. Cuza” din Iași
- OLARIU, Florin-Teodor, dialectolog, cercet. șt., drd., Institutul de Filologie Română „A. Philippide” din Iași
- PAVEL, Vasile, dialectolog, prof. dr., Universitatea „I. Creangă” din Chișinău, cercet. șt. coordonator la Institutul de Lingvistică al Academiei de Științe din Republica Moldova
- POPI, Gligor, critic și istoric literar, prof. dr., Institutul Pedagogic din Vârșeț, Serbia
- PORUCIUC, Adrian, specialist în lingvistică engleză, prof. dr., Universitatea „Al. I. Cuza” din Iași
- RUBEL, Alexander, doctor în istorie, fost lector universitar la Konstanz, Germania, directorul Centrului Cultural German din Iași
- SPINARU, Simona, specialist în terminologia dreptului românesc și britanic, preparator, Universitatea „Al. I. Cuza” din Iași

STANCU, Valeriu P., critic și istoric literar, asist. drd., Universitatea „Al. I. Cuza” din Iași

TUFIȘ, Dan, specialist în lingvistică computațională și tehnologia limbajului natural, membru corespondent al Academiei Române, cercet. șt. pr. gr. I, dr., Institutul de Inteligență Artificială din București

ZUGUN, Petru, lingvist, prof. dr., Universitatea „Al. I. Cuza” din Iași

IDENTITATEA LIMBII ȘI LITERATURII ROMÂNE ÎN PERSPECTIVA GLOBALIZĂRII

TRINITAS

ISBN 973-8179-12-2